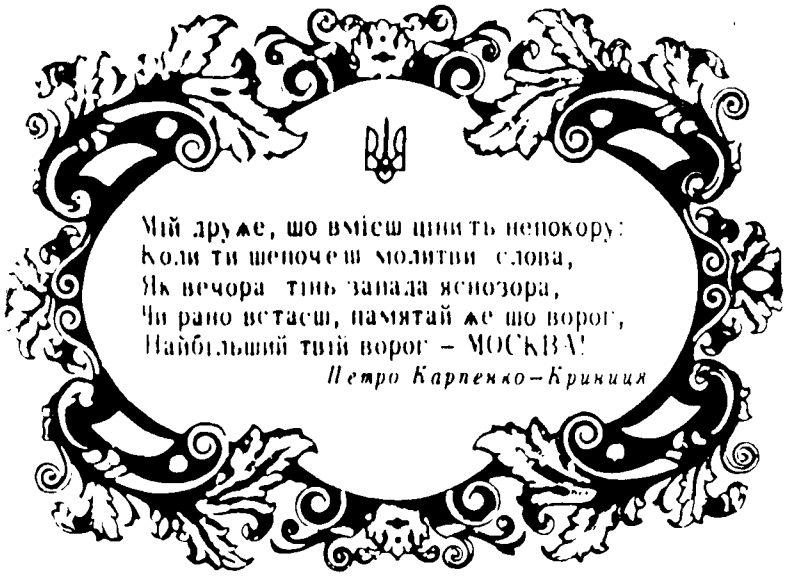
ОУН

1929-1954

Мій друже, що вмієш цінить непокору:
Коли ти шепочеш молитви слова,
Як вечора тінь запада ясновзора,
Чи рано встаєш, памятай же що ворог,
Найбільший твій ворог – МОСКВА!

Петро Карпенко–Криниця

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

1929-1954

diasporiana.org.ua

На чужині 1955.

Друковано 2.000 примірників на папері «Edita» Apprêté - Prioux.
Окремо друковано:
40 нумерованих (1 - 40) примірників на папері Vélin pur fil «Lafuma» — — Navarre, які не появляться в продажі;
150 нумерованих (41 - 190) примірників на папері Offset alfa «Djebel» — — Prioux.

Обкладинка й графічне оформлення
Юрія Кульчицького

В и д а н н я
Першої Української Друкарні у Франції

Збірник статтей у 25-ліття ОУН

МАРШ НАЦІОНАЛІСТІВ

Зродились ми великої години
З пожеж війни, із полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнет і гнів на ворогів.

І ось ми йдем у бою життєвому —
Міцні, тверді, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець, той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати.
Заплатою нам радість боротьби:
Солодше нам у бою умирати,
Ніж в путах жити, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди;
Не сміє брат на брата йти у бій,
Під синьожовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий нарід свій.

Велику правду, для усіх єдину,
Наш гордий клич народові несе:
Батьківщині будь вірний до загину!
Нам Україна вище понад все!

Веде нас в бій борців упавших слава.
Для нас закон найвищий та приказ:
Соборная Українська Держава —
Міцна й одна від Сяну по Кавказ.

Олесь Бабій

Пройдений шлях

Організація Українських Націоналістів перейшла межу 25-х років свого існування і вступила у друге чвертьстоліття свойого славного походу назустріч бурхливим вітрам історії, назустріч українському Завтра. Двадцять п'ять років невпинної праці на полі національного визволення, чверть віку напруженої дії, яка розгорталася в різних кінцях України і відгукувалася на її просторах повсюдно, і то так, що ворог-окупант постійно шаленів від люті, не спроможний задушити визвольного змагу ОУН, а інколи й земля тремтіла йому під ногами і захитувалося саме панування його — все це не можна розцінювати як якусь випадковість.

З історичної перспективи бачимо, що Організація Українських Націоналістів ув останньому двадцятьп'ятьлітті стала центральним звеном національно-визвольної боротьби українського народу. Ба більше, цілі десятиліття перед виникненням ОУН виявляють історичну цілеспрямованість у напрямку плекання тих передумов, що породили ОУН. Вогонь українського націоналізму на гарячих руїнах нашого національного життя розпалив Тарас Шевченко. Його палкий патріотизм не знає ідей вищих і шляхетніших понад любов до України. Пристрасна візія національної революції, що в потоках крови затопить ворога і ренеґатів, бурхає полум'ям зі сторінок його поезій. Нещадний осуд малоросіянства «чорнилом политого», вислужницького, очікування типу нової мужньої людини — «козака» на зміну «рабам незрячим, гречкосіям» переймає його поезію.

Осуд внутрінаціональної боротьби, плямування духової несамостійности, заповідання етики національної єдности були тими тичинами, що вже намічували шлях у майбутнє. Геніяльною інтуїцією розірвав Шевченко завісу перед Прийдешнім і патетичним словом створив його образ перед поколінням. Звідси вже полилися живучою водою струмки українського націоналізму,

що сьогодні широководим потоком ріки організованого українського націоналістичного руху плине.

Те, що українській нації на шляхах світового розвитку належиться оформитись у Самостійну Соборну Державу, усвідомив уже в середині минулого століття о. Подолинський з Галичини, однак його передхоплення грядучих подій було лише геніяльною здогадкою, спертою на аналогії з життя інших націй та зі спостережень над потенціями, що ховає в своїх надрах український народ. Подолинський не став пророком своєї ідеї, не піднісся на щабель боротьби за неї, а тому і згадка про нього загубилась серед сутінків історії.

В 90-х рр. мин. століття ще в меншій мірі провісником української правди був Ю. Бачинський («Україна ірредента»), що хоч і виводив конечність появи Української Самостійної Держави в майбутньому, обґрунтовував проте свою тезу, «об'єктивною закономірністю розвитку економічно-клясових відносин» і матеріялістично вульґаризував, профанував ідею відродження нації. Ідея Самостійної України в осяйній чистоті своїй зазоріла першому гуртові українських націоналістів, «Братству Тарасівців», що склалося на початку 90-х рр. минулого століття, як таємне революційно-політичне товариство, учасники якого на могилі Шевченка урочисту присягу служіння Україні зложили.

Поява брошури М. Міхновського «Самостійна Україна» в 1900 р. була започаткуванням доби українського націоналізму в нашій історії. Уперше розгорнено мовою політичного трактату широкі завдання визвольної боротьби, повної безкомпромісовости супроти одвічного ворога — імперіялістичної Москви, обґрунтовано потребу української держави не шляхом лише логічно-розумових арґументів, а вимогами національного чуття, імперативною національною потребою, що промовляє до душі українця, байдуже, що може виглядати «нелогічною» для чужинця. Міхновський у своїй політичній діяльності залишив заповіт підпільно-революційного змагу, що має перерости в національну революцію, націоналізував соціяльну програму для всіх верстов українського народу, окреслив етичні засади українського націоналізму, утвердивши скрижалями для наступних поколінь — свій декалог.

Під подувами весняного леготу націоналізму забрунькувалася українська духовість свіжими радісними паростками. Іван Франко з пропаґатора ідей соціялізму переростав на очах у всіх у носія націоналістичних кличів:

«Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, неподільна.»

В поетичім леті Франко побачив український народ в образі «хазяїна домовитого», господаря могутньої держави, і проголо-

сив у «Мойсеї» віру у світове покликання України, в її особливу історичну ролю перед іншими народами земної кулі. Ця горда мрія поета наявно свідчила про його націоналістичну поставу. Бойовими крицевими звуками забриніла і пісня Лесі Українки, поетки, яка філософічно поглибила думки і кличі Міхновського. Це вона виплекала цілий сад шляхетних почуттів волюнтарної натури української людини, і це ж із її словом у серці піде пізніше бойовик на смерть, як на свято. Віщим оком пророчиці Кассандри Леся Українка вже бачила ті небезпеки, які чигають українську національну революцію. Вона образно розгорнула тезу про принципову суперечність інтересів робітника нації поневоленої та робітника панівної нації («В дому роботи, в країні неволі»). Вона пластично показала внутрішню суперечність української і московської духовостей («Бояриня»), сказала мужнє, тверде слово до національної еліти про те, що служба чужинцеві у творенні його імперських духових вартостей є злочином («Оргія»).

В національну революцію 1917 року вступила проте Україна лише з поодинокими гуртками людей, з нечисленними одиницями, які націоналістично прозріли, тоді як аморфна маса інтеліґенції й інших суспільних верств жила ще оманними ідеями «всесвітнього прогресу», «солідарности робітників усіх країн», піддавалася кличам про відносну вартість національних правд чи взагалі блукала у темряві несвідомости щодо свого національного «я». Революція була процесом болючого самоусвідомлення, яке приходило наслідком поразок, як болюче каяття за незроблене, за недодумане. Вже 1919 рік, коли національні сили українства катастрофічно змаліли, залізно гартував дух вояка, творив хвилю стихійного націоналізму, виказував суцільну лінію геройського опору, але не міг протиставитися колосальній навалі ворожого моря, що, наїжачившись багнетами, гарматами й кулеметами, наступало. Національну революцію зломлено насамперед в її прекраснодушно-наївних гаслах віри в міжнародню справедливість, в гуманні начала, які нібито повинні б приходити на зміну «реакції» та в інших фантомах, добито по цьому мілітарно. Але не вбито духа стихійного націоналізму серед воїнів національної революції, про що свідчать військові з'їзди і героїчна боротьба українських армій. В таборах полонених та на еміґрації застановились свідоміші з них над минулим, піддали нищівній критиці своїх провідників і в затяжному процесі свого духово-політичного виростання протягом 20-х рр. створили організований націоналістичний рух, що в ньому опинилося все динамічне, живе, сміливе, пересякнене шуканнями, що було на еміґрації й на західніх українських землях.

Велика незужита енергія молодого військового активу шукала виходу передусім у безпосередній акції проти ворога, у продовженні бою через терористичну діяльність, у підготуванні повстанчих дій, в організуванні саботажів, у військово-підпільній

технізації, у виробленні неперевершеної техніки підпільного діяння. Це й була УВО, що об'єднувала в собі різнородні патріотичні елементи з чим раз більшою перевагою націоналістичного крила. В українському політичному житті УВО несла на своїх прапорах кличі самостійности, соборности, примату національних завдань над соціяльними, віру в національну революцію і віру у власні сили. Ці гасла надавали увістам своєрідної духової фізіономії, яка вирізняла їх перед українськими партіями, що з них ні одна не спроможна була всієї суми означених засад разом ісповідувати і в життя переводити.

Практична революційна дія УВО започаткувалась і територіяльно в соборницьких маштабах, але особливих і тривалих успіхів осягнула вона в Галичині, де розбудила маси, довела їх до точки революційного кипіння й підготувала до участи в широкому революційно-політичному русі, тобто створила передумови до заснування масової революційно-політичної організації, якою стала ОУН.

ОУН виникла тоді, коли й на Східніх Землях України ішов процес національної революціонізації в площині духовій, що проростала виявами українського націоналізму, націленого на своєрідність нових умов, створених московсько-большевицькою окупацією і зв'язаного тотальною поліційною стежею й переслідуванням в усіх ділянках життя.

Український націоналізм на СУЗ в особах своїх кращих представників (Хвильовий, Дніпровський, Куліш, Волобуїв, Слабченко та інші) створив блискучу, сміливу добу боротьби за українську незалежну духовість, самостійницько-політичний підхід впроваджував у всі сфери національної діяльности і ними «негласно» визначив підхід до всіх життєвих проблем. Сила цього націоналізму полягала в тому, що він повною мірою брав під увагу психологію, настрої, переживання мас, їх «зараженість» соціяльними ілюзіями 20-х рр., урахував успіхи комуністичної пропаґанди, яка спиралася на традиційні пережитки малоросіянства і звичайної несвідомости — і всьому цьому знаходив спосіб протиставитися, використовуючи могутню зброю леґальних технічних можливостей друку, преси, театру, зборів тощо.

Націоналізм на СУЗ в 20-х рр. позначився великим духовим багатством і став криницею надбань, з яких ще довго черпатимемо проблеми, поставлені до розв'язання, чуттеву глибину, нюанси націоналістичного думання, визначені специфікою підсовєтської дійсности. В баґажі цих надбань перше місце посідають ідеї відмежування від Москви, від її духовости, літератури й мистецтва, що логічно вело до гасла повного політичного усамостійнення; боротьба з українським провінціялізмом в культурі й політиці, піднесення українських завдань до міри універсального, тобто цивілізаційно-творчого провідництва України серед народів Азії (Індія, Китай), на базі всієї суми цивілізаційних здобутків европейської культури, через відродження «бадьорого греко-рим-

ського мистецтва», через плекання категорій здобувчо-фавстівської «психологічної Европи»; розрив із догмами клясового думання і практичне застосування на терені літератури й мистецтва засади національної солідаризації сил творчих індивідуальностей у противагу колективістичному комуністично-партійному принципові, принесеному з Москви; проголошення боротьби за право літературно-мистецької сатири на советську дійсність і культивування революційного романтизму, як виразу буяння вітальних сил, історичної перспективности нації і здобувчого героїзму; культивування образу сильної людини, що живе боротьбою за національне визволення; обґрунтування теорії боротьби двох культур у протиставленні до ідей інтернаціоналізму, що приховували собою здійснювану геґемонію Москви; доведення конечности розриву з Москвою з мотивів національно-економічних; розгорнення аґресивної політичної програми, яка бачить візію України, що творить балтійсько-чорноморську артерію, як стрижень свого економічного життя тощо. В парі з цим духовим рухом, постійно сковуваним цензурними рогачками, розгортався також і в основних еміґраційних центрах духовий змаг, уже не зв'язаний у своїх виявах, насичений повнотним звучанням політичної гостроти, войовничістю постави.

В почині, що закроювався, забреніли вияви великого стилю дії, що свідчили про епохальність руху, гідного многомільйнової нації. Духова атмосфера, в якій народужувалася ОУН, була атмосферою екзальтації, але не короткотривалої, а затятої і непоступливої перед лицем колосальних труднощів. Це приходила стужавіла молодість націоналізму уже в повні своїх сил і заявляла своє право на творення історії. Слідуючи за духовими дороговказами Д. Донцова, що унаочнив ряд українських джерел націоналізму, розкрив характер націоналістичних процесів на підсоветській Україні, створив культ ненависти до Москви, молоді націоналісти на еміґрації ідуть далі і спочатку в «Студентському Віснику», «Національній Думці», «Державній Нації» готують ідейно-світоглядову, програмову, стратегічно-тактичну і організаційну плятформу для націоналістичного руху, що в збірному зусиллі організованої дії сконцентрував би навколо себе всі націоналістичні кадри зі східніх і західніх земель України, з усіх еміґраційних теренів. На сторінках «Національної Думки», «Розбудови Нації» відбувалося, з одного боку, синтезування всього дотеперішнього розвитку українських націоналістичних ідей, систематизація, узгіднення і пов'язання їх, а з другого боку — поставлення ідейного світу націоналізму в тісний зв'язок з націоналістичною революційною акцією. Ідеї переставали бути абстракцією, вони втілювались у діло, ідейний розмах поєднувався з практичністю підходу до справ.

В горнилі синтези націоналізм ставав струнною ідеологією. Статті д-ра Ю. Вассияна надавали цій синтезі філософської глибини, ставили український націоналізм на рівень універсальної

світової духової проблематики. Разом з тим відбувалась успішна боротьба проти всіх тих, хто український націоналізм хотів виводити із чужих доктрин чи то фашизму, чи націонал-соціялізму. У синтезі відбувалася кристалізація ідей, а разом з тим появлялися й нові збагачені ідеологічні постуляти. Вони йшли головно лінією боротьби проти національно-психологічних нахилів до хаосу; засудивши партійництво з його розжертістю, дрібничковістю інтересів, ідейною мілкістю, ставили вимогу єдности національних сил на підставі визнання рівновартности усіх складників нації та їх органічної взаємозалежности. Ідеологія ставала на поміч самому процесові творення ОУН. Наголошено внутрішню істотність дисципліни, карности, зв'язок цих якостей із світоглядовим вичуттям ієрархічности у вартостях і людських відносинах. Широка й гостра критика демократії приводила до визнання якостевої різниці індивідів, до стремління самоудосконалення і до організаційного добору в ОУН людей непересічних, наділених тими чи іншими вартісними прикметами.

Так прийшло до вікопомної дати 28. січня - 3. лютого 1929 року — дати І-го Конґресу Українських Націоналістів, а тим самим і остаточного оформлення ОУН. Націоналізм перейшов у новий організований етап свого діяння. Конґрес заложив організаційні основи для ОУН і вилонив Провід, окреслив завдання націоналістичного руху на ближчі роки та в загальній перспективі доби національного визволення України, дав основні контури програми українського націоналізму.

ОУН відразу стала центральним рушієм української визвольної політики. Українські опортуністичні партії, що з крайньою ворожістю і нетерпимістю зустріли виникнення ОУН, відчули в ній надто сильного суперника. Вони втрачали на користь націоналізму кращі елементи зі своїх лав і змушені були обмежувати вияви свого опортунізму з огляду на натиск української суспільної опінії, що чим раз вирішальніше перехилялася в бік українського націоналізму.

Перед ОУН стояло нелегке завдання соборницького чину: розпросторення своєї дії скрізь, де є українські люди. І найважчим іспитом було розгортання революційної акції на східньо-українських землях, опанованих большевиками. І тут ОУН виявила велике мистецтво конспірації, наполегливу упертість, що не відступає перед невдачами, глибоке розуміння обставин і уміння їх використовувати, незламність людей, що брали на себе тягар зв'язків з підсовєтською Україною та діяли на тих теренах. В лиці ОУН московський большевизм зустрівся, нарешті, з особливо небезпечним для себе противником, що застосовував тактику наступу. Проникання «Розбудови Нації» на Велику Україну, хоча б у руки поодиноких відповідальних діячів культури, мало велике значення для розвитку ідей, надихаючи останні леґальні вияви замаскованого націоналізму на Великій Україні патосом ідейних дерзань («Патетична соната» Куліша, вияви ідейної ево-

люції «Березоля»). Кадри ОУН на заході заглиблювалися у вивчення духових шляхів націоналізму з Наддніпрянщини і робили для себе багато повчальних висновків. Так відбулась дифузія ідей, що забезпечувала соборницький характер революційної свідомости. Післанці полк. Є. Коновальця проникали в УРСР, подекуди акліматизувалися там і здобували собі леґальне становище для нелеґальної дії, обростали місцевим націоналістичним елементом і творили клітини підпілля.

Нещадний ворожий терор, що поголовно винищував такі гуртки відважних, показував, як загострена була увага Кремля на діяння ОУН. Зрештою, рука кремлівських катів простягнулася і за кордон, щоб убити того, хто тримав у руках усі зв'язки до підсовєтського підпілля; підступне вбивство полк. Є. Коновальця було спробою зломити наступальну тактику ОУН, однак дальші роки показали, що ОУН зломити не можна.

На терені Галичини московський комуно-большевизм протягом 30-х років під тиском ОУН зазнав великої поразки, втративши всі свої впливи навіть у поодиноких селах і робітничих зосередженнях, де він перед тим загніжджувався. Селянська і робітнича маса переймалася кличами націоналізму, який підніс і соціяльну проблематику на позем революційний. До запаморочених большевицькою ідеєю робітників і селян ОУН застосувала тактику чуйного, але й енерґійного переконування, у відношенні ж до совєтської аґентури діяла методами фізичної розправи. З розгорненням праці ОУН совєтська пропаґандивна література вже не мала можливостей проникати в маси і баламутити людність. Стосовно совєтофільських елементів галицької інтеліґенції, спокушеної бучними прийняттями у совєтському консульстві у Львові та матеріяльними дотаціями, ОУН ужила методів нещадного розмаскування, не спинялася й перед публічним демонстративним знечещенням окремих зубрів совєтофільства. І це дало добрі наслідки.

Особливою загрозою стала ОУН для польського окупанта на ЗУЗ. Всі прошарки української суспільности у протипольському змаґові стали під керму ОУН, яка не ґребувала можливостями впливу на леґальний сектор культурного й економічного життя («Просвіти», кооперація, Союз Українок, спортові організації). Але основний тягар протипольської боротьби лягав на підпілля, яке зосередило в собі весь революційно-динамічний елемент Галичини.

Саботажі, сипання символічних могил, шкільні штрайки тощо — всі ці масові акції набрали плянового характеру й узгіднення з поточними політичними завданнями ОУН. Водночас були вони школою боротьби для тисяч і тисяч тих, що здіймалися на щабель політичного діяння. Проти репрезентантів ворожої політичної системи Організація Українських Націоналістів, ідучи слідом за УВО, переводила терористичні акти, що голосною луною відбивалися в усьому світі і звертали увагу міжнародньої

опінії на галапасне хазяйнування Польщі в західньо-українських землях. А прилюдні процеси над доконавцями терористичних замахів, коли підсудні без дрожу приймали смертні присуди, проголошуючи свою вірність Україні й націоналізмові, вражали нечисте сумління світу, а найголовніше — гартували поневолену націю і злютовували її лави містичною силою всежертви.

Міжнародня пропаґандивна акція ОУН уже від початків існування Організації набрала величезного розмаху і виявилася на всіх континентах, залишивши далеко позаду все, що робилося до того в цьому напрямку українськими політичними середовищами й партіями. Тисячі статтей у пресі мало не всіх цивілізованих народів світу, десятки книг чужими мовами, періодики на англійській, французькій, німецькій, італійській, литовській, шведській, фінській та інших мовах залишаться назавжди доказами цієї плодотворчої праці. Тридцяті роки були періодом дальшого духового визрівання українського націоналізму. Засвідченням цього були ідеологічні альманахи: «Ідея в наступі», «В авангарді», «На службі нації». Залежність соціяльного від національного, розбудова програмовости, вивчення розвитку української політичної думки, розкриття органічного зв'язку демоліберального світогляду з матеріялістичною ментальністю і протиставлення їм героїчної духовости українського націоналізму — таке коло проблем розгортають ці альманахи. Разом з тим виростає у видатну постать теоретика М. Сціборський, що розробляє ідеологічно-програмову тематику державного будівництва і ладу у своїй основній праці «Націократія», соціяльно-економічну проблематику, особливо вдало — земельне питання з погляду націоналізму.

Ольжич, спочатку випромінюючи на чернівецький журнал «Самостійна Думка», пізніше творячи свій культурний осередок навколо журналу «Пробоєм», звертає увагу на розвиток націоналістичного струменю в усіх сферах культурної діяльности, ставлячи тезу української героїчної культури, насичуючи культурний еміґраційний процес зв'язками із культурними вартостями українського націоналізму, сягаючи крізь століття до духових джерел нашого націоналізму в часи княжі й поганські, з їх духом мілітарної мужности, прийняттям трагічного змісту життя за невідхильність, з їхньою душевною гармонійністю, заполоненою мітами, та з державною етикою.

На 30-ті роки припадає повсюдний тріюмфальний похід ідеї націоналізму, наслідком чого ОУН, закріпившись в Галичині, здобуває своїми впливами Буковину і Волинь, наприкінці 30-х років і Карпатську Україну, далі — Холмщину, Підляшшя, Лемківщину. ОУН викликає творення леґальних братніх організацій. Уже в 1931 році засновано ОДВУ, що на перших порах має аж 25 філій, розкинених по ЗДА, у 1932 році твориться Український Народній Союз у Франції; УНО в Німеччині, засноване давніше, вірно тримається націоналістичного прапору; Українська Стрі-

лецька Громада в Канаді організує Українське Національне Об'єднання, постають націоналістичні об'єднання також у Південній Америці. Дія братніх організацій зберігає український загал від денаціоналізації, зберігає в еміґраційній спільноті інтерес до рідного краю і перетворює цей інтерес у зацікавленість перемогою національної революції. Під впливом цього заокеанські терени виявляють велику матеріяльну жертвенність на користь революційного підпілля.

Справжнім бойовим хрищенням для ОУН була державотворча діяльність на Карпатській Україні в 1938 - 39 рр. Підготова Срібної Землі до державницького чину, проголошення самостійности, а далі і оборонна війна проти мадярського загарбника відбувалися за активної участи в цьому ОУН, яка кинула на Закарпаття свої кращі сили. Героїчна боротьба Карпатської України була чинним протиставленням політиці держав Центральної Вісі, і тут фактично ОУН дала прелюдію II-ій світовій війні, збройною рукою заперечуючи той поділ сфер панування, який визначив Гітлер. ОУН виявилася значною силою на форумі міжнароднього змагу, з великими потенціями, і зусилля ворогів України спрямовується на те, щоб розколоти націоналістичний табір.

Розкол 1940 р. був великим ударом по Революційних спроможностях ОУН, захитавши її силу в найбільш відповідальний момент наступу на СУЗ.

Війна відкрила для ОУН нові можливості на СУЗ, і вона ці можливості, в міру своїх тодішніх спроможностей, повністю використала. Тисячі членів ОУН попали на схід у міста і села України аж ген до Передкавказзя, скрізь ставали носіями ідеї, організаторами, ініціяторами, борцями, змагались і вмирали за велику справу визволення нації. Спочатку широке розгорнення культурницько-леґальної діяльности в дусі націоналізму, почасти соціяльно-економічної, широка пропаґанда націоналістичних скарбів через пресу, потім — перехід у підпілля, розгорнення антигітлерівської й антибольшевицької діяльности. Цей процес супроводився втягненням в ОУН тисяч місцевих людей, що ставали неофітами націоналізму. Дія партизанського руху (УПА — УНРА) була доведенням революційної боротьби до кульмінаційної точки. З огляду на те, що хід світової війни не давав виглядів на негайний успіх національної революції, ОУН не ставила завдання перетворення партизанки у всенародню революційну армію, охороняючи біологічну силу для дальших затяжних боїв.

Повернення большевицького окупанта не могло вже викорінити українського націоналізму на Великій Україні, і він залишається відтепер постійно діючим, хоч і захованим чинником. ПУН підсилює контакти з підпіллям на рідних землях і з того часу ці контакти раз-у-раз підтримуються, чим твориться єдиний націоналістичний фронт, із допомогою еміґраційних провідних націоналістів краєвому підпіллю.

Період по другій світовій війні на еміґрації відомий тим, що ОУН зберігає за собою великі впливи в українському політичному житті, не зважаючи на те, що в роках війни втратила на полі революційного змагу проти окупанта значну частину своїх кращих кадрів. ОУН ніколи не відкидала доцільности єднання всіх політичних сил, навіть і до війни, поборюючи українське партійництво з-за його розкладового характеру, але не відмовляючись у принципі від можливости співпраці. Після війни ж, коли політичні партнери українських націоналістів звикли, нарешті, рахуватися із визначною національною ролею ОУН і, навчені гірким досвідом, подали більше надій на можливість спільного фронту, ОУН, не відходячи від завдань поборення всіляких виявів політичного опортунізму, стала ініціятором і здійснювачем ідеї консолідації. Заникнення пропольської орієнтації з боку еміґраційних кіл УНР дало змогу ОУН на базі реорганізованого Державно-Політичного Центру УНР здійснювати українську політичну консолідацію, початком чого стало заснування Української Національної Ради в 1948 році. В практичну роботу Державно-Політичного Центру ОУН вносить чималий вклад, водночас пильнуючи здійснювання суверенної політики, змагаючися проти відхилень від неї, готова кожночасно від УНРади відійти, якщо б такі відхилення ставали сумною дійсністю. Та головний сенс еміґраційної діяльности ОУН полягає і далі незмінно у гартуванні своїх лав, у розбудові запілля за океаном, заліковуванні ран, завданих останньою війною, у підготові кадрів до поновного зудару з окупантом українських земель, у дальшому розвитку націоналістичної теорії, що вбирає в себе багатий досвід останніх десятиліть.

Ось так виглядають 25 років життя і боротьби ОУН, яка сьогодні сміливо, з оптимізмом дивиться в майбутнє, знаючи, що український націоналізм має перед собою **велике історичне призначення.** Минуле овіває нас своєю леґендою і кличе до нової героїки. В минулому, у вивченні його досвіду, черпаємо незламну силу. І двадцятьп'ятьлітня дата стає нагодою для першого підсумку, першої відповідально-об'єктивної оцінки зробленого і пережитого. І в цьому мета Ювілейного Збірника ОУН.

Історія ОУН очікує свого Нестора. Хай же цей Збірник буде причинком до неї.

Провід Українських Націоналістів

Пам'яті впавших за волю і велич України

Двадцять п'ять літ Організації Українських Націоналістів!

Небуденний ювілей революційної організації, немалий шмат часу. А здається, що ось недавні початки її, недавні поодинокі етапи її діяння.

Перед очима — дорогі постаті носіїв і речників ОУН, з яких більшість у засвітах, сповнивши обов'язок перед Батьківщиною, як на це дозволяли знання й сили їх. І з кожною з них зв'язується мій спогад, що сягає чи то визвольної війни й її увертюри, часів УСС-ів, чи то раннього підпілля по програній визвольній війні, чи праці в ОУН. Щоб перелляти його на папір вичерпно, з подробицями, на це потрібні були б не сторінки цього збірника, а книги, що в них містилася б поважна частина історії нашого державного відродження двадцятого віку. Бож тільки цій великій ідеї приносив себе в жертву кожний з них чи то на побоєвищах, чи в тюремних льохах, таборах, засланнях, чи на еміґрації.

Ось жмуток спогадів про ці постаті, до яких завжди й завжди вертається моя думка, пригадуючи чи риси характеру, чи момент, чи навіть рух чи слово, які збереглися в моїй пам'яті з моєї співпраці з ними.

Пересувається перед очима ґалерея дорогих їхніх облич, нагадуючи хвилини, з яких ні одна не верне ніколи, хвилини душевного підйому, радости, ентузіязму, щастя, щоб їм на зміну згадати хвилини душевних та фізичних терпінь, хвилини неуспіхів, катастроф.

В цих уривках моїх спогадів, моя увага присвячена ледве кільком особам, з якими мене в'язали зокрема тісні взаємини. Цими рядками хочу сплатити бодай частинно довг вдячної пам'яти перед Друзями, що віддали Українській Нації всі свої сили і своє життя.

В І Р А

Євген Коновалець

І. ПЕРША ЗУСТРІЧ

Царицин над Волгою пізньою осінню 1916 року — це передостанній етап кількамісячної мандрівки горстки українських січових стрільців, яким доля судила в боях на горі Лисоні під Бережанами попасти в московський полон.

Не довелось тоді нам, УСС-ам, зі зброєю в руках вітати Золотоверхий; прийшлось зі змінними почуваннями подивляти його велич, переїжджаючи при сході сонця товарну станцію його на становищі воєннополонених царської імперії, щоб «гостювати» в таборах Дарниці, Пензи, Уфи під Уралом, Царицина і Дубовки.

Життя в царицинськім, а опісля в дубовецькім, таборі укладалося відносно несогірше. До нас, старшин УСС, таборова адміністрація ставилася коректно; як всі полонені стршини, мали ми можність вести власне господарство, себто прохарчування з отримуваних щомісячно п'ятдесят рублів, мали дворазовий спільний прохід за місто, могли читати книжки і часописи. Не були ми зовсім відрізані від місцевого населення, а зокрема від української численної колонії цього надволжанського міста.

Нашими співтоваришами неволі були мало не всі представники народів колишньої Австро-угорської монархії, одні більше другі менше симпатичні. Найкращі взаємини в'язали нас з хорватами, поправні з німцями й поляками, стримані з чехами й румунами. Сяке-таке засвоєння московської мови допомагало успішніше давати собі раду у всіх обставинах таборового життя, зокрема з найближчою владою, «конвоїрами», прапорщиками чи навіть з військовим начальником в генеральськім ступені.

Коли ми приїхали до царицинського табору, одним з перших українців, з яким познайомилися, був молодий, рухливий, незвичайно привітний полонений старшина, який, довідавшися про наше прибуття, постарався в таборовій адміністрації про найкраще приміщення нас, поміг полагодити перші вступні формальності, зорієнтував нас про місцеві відносини і познайомив з українською групою цього табору. Старшиною цим був Євген Коновалець, який 1915 року попав у полон в боях у Карпатах.

Знання мови й відносин, вмілий і рівний підхід до людей, дружнє відношення до співтоваришів недолі здобули йому в дуже короткому часі симпатії таборового коменданта й довір'я та пошану всіх старшин-полонених цього табору. Євген Коновалець став речником таборян, інтервеніюючи у всіх можливих справах,

у всіх інстанціях військової комендатури та інших установ Царицина. Він надовго до нашого приїзду нав'язав контакт з місцевою «Просвітою» і з найчільнішими членами її; він щотижня постачав нам чимало книжок з бібліотеки «Просвіти» й від приватних людей, він полагоджував нашу пошту, обходячи таборову цензуру для підтримування зв'язку з українцями інших таборів для воєнно-полонених. Він був щоденним гостем нашого бараку і хоч ми, УСС-и, держалися завжди подальше інших у своїм гур-

ті, ми радо вітали його серед нас, маючи змогу обмінятись з ним думками й одержувати цінні інформації про події, що на них такий багатий був 1917 рік. Не один вечір і не одну глибоку ніч провели ми разом, дискутуючи над актуальними питаннями, аналізуючи тодішні події, будуючи власні пляни, снуючи власні мрії.

З рефератами виступали, здебільша, Євген Коновалець, Іван Чмола і Василь Кучабський. Найнебезпечнішим дискутантом цих вечорів був Євген Коновалець, він був блискучим промов-

цем, глибоко аналізуючи кожне питання, зачаровував всіх логікою своїх висновків. Тому дуже скоро відчули ми його духову силу і скоро почали шанувати та цінити за його риси характеру. Ні віком, ні ступенем він не перевищував нас, його перевага лежала в інтелекті і його характері. Згодом взаємини наші так зблизилися, що він постановив приміститися разом з нами у нашім бараці, коли нараз, зовсім несподівано для всіх нас, з невідомих причин, під весну 1917 року, перенесено нас, УСС-ів, 50 верстов на північ до місцевости Дубовка.

З Дубовки підтримували ми старанно наш зв'язок з Євгеном Коновальцем листовним шляхом, на приватні адреси поза табором, слідкуючи за подіями в Україні, на фронті і в середині тюрми народів. З радістю прийняли ми літом вістку про формування українського куреня в Царицині, про пожвавлення громадської праці в царицинській нашій колонії і про заповіджений виїзд до Києва Євгена Коновальця, як представника царицинської української громади. Щоб з виїздом Євгена Коновальця не втратити зв'язку з українськими кругами Царицина і через Царицин добитися постійного зв'язку з Києвом, куди рвався кожний з нас, хорунжий УСС Михайло Матчак зголошується з табору добровольцем до формованого в Царицині українського куреня і по короткім часі переймає апарат постачання того куреня в свої руки. Цей крок заважив значно на долі всієї нашої української групи в Дубовці, бо коли на Святий Вечір непомітно покинули ми дубовецький табір і серед пригод, в шалену степову сніговію, насилу добилися до Царицина, начальник постачання Михайло Матчак міг заопікуватися нами у своїм курені, і найближчої ночі повантажити нас у військовім ешельоні, вирядивши від стіп до голови всім, чим багатий був його склад, і забезпечивши кожного з нас документами, надісланими для нас з Києва Євгеном Коновальцем.

Добившися окружним шляхом через Орел, Брянськ і Гомель до Києва, ми попали у вир гарячкової праці по формуванню Куреня Січових Стрільців. Наші близькі взаємини з Євгеном Коновальцем, нав'язані в Царицині, причинилися немало до поборення початкових труднощів у цім новім формуванні. Призначення Євгена Коновальця командантом Куреня СС зустріли ми, УСС-и, як найщасливішу розв'язку в тодішній ситуації і підтримали те призначення всім нашим авторитетом. Бож, справді, єдиною людиною, яка в складних обставинах тодішнього часу знаходила завжди найкращий вихід, вміла для нової формації здобути симпатії офіційних кругів і громадянства, яка в предбачуванні подій зуміла перекреслити не одну з ворожих затій і яка тактом та стриманістю майстерно ліквідувала внутрішні конфлікти і непорозуміння, був на київському терені Євген Коновалець. Сушко, Чмола, Дашкевич, Кучабський, Черник, Матчак, Воєвідка, Рихло, Загайкевич, Харамбура, Андрух, Гладкий, Герчанівський, Пасіка, підстаршини і стрілецтво, ми всі відразу одностайно ста-

ли тоді при Євгені Коновальцеві і від цього часу на довгі-довгі роки майже всі ділили з ним спільну долю у твердій службі Батьківщині чи то в формаціях Січових Стрільців, чи в УВО, чи в ОУН. Не багато з нас лишилося ще при житті, одні поклали голови на полі слави зі зброєю в руках, інші відійшли у засвіти перед чи по загині свойого Командира і Вождя, сповнивши совісно і чесно свій обов'язок супроти України, вірні раз зложеній присязі, у всіх обставинах, аж до останнього віддиху.

II. ОСТАННЯ ЗУСТРІЧ

По моїм виході з польської тюрми, мій зв'язок з Євгеном Коновальцем, неперерваний навіть в часі мойого ув'язнення, став інтенсивнішим, коли перебрав я, з його доручення, надрядні чинності в нашім підпіллі на Західніх Землях. Та зв'язок цей, підтримуваний був, здебільша, кур'єрами, рідко листовним шляхом, від часу до часу за посередництвом рідні. Прийшлося із-за обставин з року на рік відкладати безпосередній наш контакт, нашу зустріч. Прийшло до неї щойно літом 1937 року, бо домовлена зустріч у попереднім році в Рахові, над Тисою, на Закарпатті, в останній хвилині була ним відкликана. Живий контакт між нами підтримувала в ряди-годи наша мати Марія Федакова, відвідуючи «Євгенів» (як це коротко говорилося про них у нас в рідні у Львові) і внука; помічною в контактуванні була за час своїх студій в Женеві сестра моєї дружини, Оксана; «вдержував» його і... Юра Коновалець, у свій час привезений до Ворохти до бабуні панею М. Р., тоді ще союзницею нашою. Для вдержання нашого контакту немало причинялися наші священики, які, включно з ігуменом Климентієм Шептицьким, в подорожі до Риму чи назад, ніколи не відмовляли своїх послуг чи в перевезенні важливих матеріялів, чи в усній передачі пильних і важливих відомостей.

У перших кількох роках по звільненні з тюрми мав я дуже обмежену свободу рухів, будучи весь час під доглядом польської поліції, без права виїзду кудинебудь поза Львів, зі забороною побуту в прикордонній смузі. Згодом щойно отрясся я від цих заборон, але ніколи не позбувся опіки таємної польської поліції, зокрема від часу, коли, на бажання Митрополита Андрія Шептицького, обняв я керму організації української молоді «Орли», в якій можливим став тоді леґальний вияв дії української націоналістичної молоді поза нелеґальним підпіллям. І ось «Орли» стали одною з важливих причин, попри мої аґенди в підпіллі, попри 13 літ небачення мойого з Євгеном Коновальцем, які настирливо вимагали остаточно нарешті довести до нашої особистої зустрічі, очевидно поза межами тодішньої Польщі.

На це пішли мої кількамісячні приготування, і в серпні вибралися ми обоє з дружиною в дорогу, узброєні легітимаціями

Татранського Туристичного Товариства, добутими за неабиякі гроші. Леґітимації цього товариства давали право власникам їх переходити границю на певних відтинках Карпат і перебувати в прикордонній 30-кілометровій смузі цих відтинків обабіч границі. До цих відтинків належала Чорногора, Пеніни, а в першій мірі Татри, куди теж спрямували ми обоє наші кроки, усталивши заздалегідь місце зустрічі і приблизний час її. За кілька годин дісталися ми до Закопаного, яке я знав з давніх літ, переночували в нім і соняшним серпневим ранком вибралися туристичним автобусом через Яворину і Ломницю на південний, словацький, бік Татрів. Ми минули спокійно польську граничну митну станицю, наші леґітимації серед розгару туристичного сезону не удостоїлися навіть найменшої уваги польських чи чеських митників, і ми опинилися в... «Європі». Погода нам сприяла, і ми подивляли велич та красу того гірського гнізда, переїжджаючи підніжжям його автострадою через безкраї сади, повні дозріваючих овочів.

Очаровані красою цеї закутини, ми не счулися, коли опинилися в Щирбськім Озері, кліматичній місцевості над озером тої самої назви, — мета нашої подорожі. Примістившися в однім з численних готелів, перше чим прийшлося зайнятися — це телефонічно сконтактуватися з Віднем на передану мені відому адресу. Добився я телефонічної сполуки щойно ранком наступного дня. Перед нами був цілий день чекання; за цей день ми основно відпочили, познайомилися з околицею, обійшли проходом довкола ціле не мале Щирбське Озеро і раділи з прегарної панорами, яка розгорталася на північ і південь з-під нашого готелю. Північну частину її становило озеро в обрамуванні темнозелених лісів, з-над яких рядом визирали скелясті татранські шпилі. Південною частиною її була простора долина ріки Ваґ з розкиненими вздовж неї чепурними сільцями, з мережею ясних шюссе і з прямою залізничою лінією Прага — Ясіня; над нею панував масив Низьких Татрів, укритий горизонтальними смугами піль, сіножатей, лісів і верховинних полонин.

Раннім-ранком наступного дня ми вже були на ногах в очікуванні автобуса, що забезпечував комунікацію між Щирбським Озером і залізничою станцією Щирба. Хоч це середина серпня була, але о 7-ій годині пронизливий був холод так, що ми, щоб не змерзнути, виповняли час чекання приспішеним проходом. Вже здалека в долині чули ми гудок автобуса і його скавуління на закрутах серпентин, що пнялися відважно підніжжям Високих Татрів до їх перлин, Щирбського Озера і Смоковця. Хвилини довжилися годинами, і ми в один голос скрикнули обоє з радости, коли на закруті з лісу виглянув автобус і за кілька секунд в бравурнім півколесі спинився оподалік нас.

Лише обмаль подорожніх висіло з нього, одним з перших висів Євген Михайлович, кивком руки здалека привітав нас та, замість іти нам назустріч, чомусь то задержався при дверях ав-

тобуса. Умить вияснилася причина цього. У дверях появився Юра, а за ним дружина Євгена Коновальця, Ольга з дому Федак. Це була для нас обох незвичайно радісна несподіванка. Бо хоч Юру бачили ми перед кількома роками у Ворохті, то з батьками його не бачилася моя дружина повних 14, а я 13 літ; в телефонічній нашій розмові Євген Михайлович промовчав побут у Відні дружини і сина, щоб заскочити нас. Чи в силі перелляти я на па-

пір потік радости, що пройняла нас всіх? Пані уцілувались, уцілували ми Юру; ми оба привіталися дружнім довгим стисненням руки, звертаючись до себе давнім — «пане полковнику», що опротестовували завжди обидві наші дружини. Держачись за руки, довго дивились ми один другому в очі, нотуючи сліди на обличчях наших, що їх порив зуб часу за 13 минулих літ від останньої конференції нашої в Оліві під Данціґом і від моїх відвідин в Еберсвальде під Берліном.

Назагал Євген Михайлович не багато змінився, помітно змужнів, але вигляду здорового не мав; знали ми, що скаржився завжди на свою печінку та її, не зважаючи на наші наполягання, серйозно не лікував. Всі троє наші гості були втомлені цілонічною їздою з Відня через Братиславу і Жіліну не дуже вигідною із-за натовпу туристів. Користуючися пашпортами на чужі прізвища, воліли вони їхати вночі, щоб не спинятися на нічліг у Словаччині і не виказуватися цими пашпортами. Тим самим і побут їх у Щирбському Озері мусів обмежуватися до наступної ночі, себто нічного потягу. Не гаючи часу, ми завели їх троє до нашої кімнати, щоб помились і хоч дещо відпочили, а самі ми обоє з дружиною зійшли до ресторану замовити сніданок і переглянути часописи. Не перечитали ми навіть одної сторінки, коли наші гості, сяк-так відсвіжені, вже з'явилися на терасі ресторану, подивляючи в захопленні гірський краєвид і посередині його шафірові води озера. За сніданком ми устійнили, що до обіду задержимося в готелі і присвятимо час спільним розмовам, а по обіді, при прегарній погоді, яка заповідалася, підемо вигідною лісовою доріжкою до недалекого озерця, що розляглося 300 метрів вище як Щирбське Озеро.

Перші наші розмови пішли на родинні і поточні теми. У нас з дружиною за останній час не багато змінилося: я весь час по звільненні з тюрми працював у своїм званні в лісовім інспектораті адміністрації дібр Львівської Митрополії, присвячуючи кожну вільну хвилину громадській праці і підпіллю. Моя дружина від ряду літ незмінно працювала в Ревізійнім Союзі Українських Кооператив, сповняючи вечорами секретарські чинності моєї доволі широкої кореспонденції.

За це істотні зміни зайшли у «Євгенів». По короткім побуті в Німеччині — в Еберсвальді і в Берліні, де народився 1. січня 1924 року Юра, з моментів політичних перенеслися вони на швайцарський терен і осіли в Женеві. Діяльність Євгена Коновальця в місці осідку Ліґи Націй зганяла сон з повік варшавських і московських верховодів. Вони, зокрема большевики, вживали всіх можливих заходів переслідування, навіть готуючи атентат на Полковника, щоб позбутися його з Женеви. Керму зорганізованої нагінки у швайцарській пресі вів відомий провідник швайцарських комуністів ред. Ніколь; він був автором ряду памфлетів та інтерпеляцій перед швайцарським урядом. Зі занепадом Ліґи Націй, коли роля її в політичнім світі з кожним днем меншала, маліли теж українські вигляди на цьому міжнародньому форумі, на якому в початках, в часі майже кожної сесії, гомінко лунало ім'я України у висліді меморіялів, вношених українською стороною, та в протестних виступах визначних чужих державних мужів проти винищування українства в Західній Україні польською окупаційною владою, зокрема проти масового виголоджування українського населення на Осередніх і Східніх Землях большевиками. Тому, за порадою італійських приятелів,

щоб не витрачувати зайво енергії на відсіч польським і московським цькуванням, постановив Євген Коновалець переселитися з ріднею до Риму, куди й переїхав під кінець 1936 року завдяки інтервенції і визначній помочі незмінного приятеля України посла Е. Інсабато й інших італійських симпатиків визвольних українських змагань.

Хоч Рим своїм географічним віддаленням не зовсім надавався на осідок голови ПУН, то політичний клімат його й умовини праці в ньому предиспонували його між всіма іншими европейськими центрами на цей осідок; з нього вдоволений був дуже Євген Михайлович, зокрема його дружина, позбувшися женевських гараздів, які немало нервів коштували її. Підбором нового осідку радий був і Юра, бо почату науку у французькій гімназії в Женеві міг продовжувати у французькім ліцею імени Шатобріяна в Римі, в якім вчилися діти дипломатичного корпусу столиці Італії. Юра виріс за останні роки на гарного юнака, уподібнюючися своїм виглядом більше й більше до батька, своєю вдачею до матері. Говорив поправною українською мовою, не забув мови німецької, з французької мови засвоїв собі французьке «р»; в нових обставинах почав засвоювати мову італійську, випереджуючи значно своїх батьків. У часі нашої спільної розмови на терасі Юра не раз глипав оком на кришталево чисті води озера, і Євген Михайлович, відгадуючи бажання сина, запропонував передобідній прохід, в програму якого лягла і купіль Юри в озері під сторожким оком батька, що розпадався над своїм одинаком і розпещував при акомпаньяменті жартівливих докорів матері. Оля Степанівна (так звали ми її за віденських студентських наших часів) була в розквіті своєї жіночої краси, втішалася незлим здоров'ям, бо італійське підсоння сприяло їй, лагідним поглядом карих очей як завжди зустрічала співрозмовця, незмінно мовчазлива, чому то вдома і приятелі інтимно її «Мруком» звали.

Злидні 14-літньої еміґрації, вічна тривога за чоловіка помітно надщербили її нервову систему, хоч опановувала себе майстерно навіть у хвилі схвилювання. Коли перейшли ми в розмові на музичні теми і згадали Відень, де кінчила вона музичну консерваторію, та її скрипку, очі її імлою зайшли і рухом руки вмить урвала розмову, щоб перейти на іншу тему, бо зі скрипкою розсталась вона від ряду літ і вже не вернулась до неї. Обоє вони в моїх очах були бадьорі, сповнені віри в правоту Справи, якій обоє служили, готові нести дальше хрест, який зложило на плечі їх Боже Провидіння, хоч який він важкий і який тернистий шлях їх еміґрантського життя.

Не оглянулися ми, як стало полудне і обідня пора кликала нас до стола. При обіді виїмково не відмовили ми собі чарки токайського з нагоди нашої, такої рідкої, зустрічі. Хоч як належався нашим гостям пообідній відпочинок, ми таки негайно вибралися в намічену дорогу, щоб налюбуватися гірською природою в соняшний, теплий день і на лоні її пробути разом кілька годин.

Обидві сестри ішли собі разом, гуторячи про всячину, а нас обох залишили позаду, щоб дати нам змогу переговорити «наші» справи.

Євген Михайлович розгорнув доволі просторий вступ до нашої виміни думок, подаючи подекуди інформації, з яких деякі дійшли вже були до Краю, здебільша втаємничуючи мене в справи, з яких одними радіти треба було, другими дуже боліти. Радістю сяяли його очі, коли розгортав картину росту наших рядів на кожному терені українського поселення, зокрема за океаном. Зі захопленням згадував деякі незабутні хвилини з часів свойого побуту в ЗДА і в Канаді, подавав намічений плян акції для створення могутньої бази за океаном для здійснювання визвольних, зокрема боєвих, завдань на рідних землях. З ентузіязмом, питомим йому, ділився відомостями про розгортання праці нашими резидентами, залишеними на Осередніх і Східніх Землях з відходом наших військових частин на захід у волинський «чотирокутник смерти». Вказував він, що праця Андруха і Кучерішки з їх ліквідацією не спинилася, їх вклад не пішов на марне, що створені ними й їх переємниками точки опертя діють, що з деякими з цих осередків збройного спротиву мається зв'язок, що в розбудові є лінії зв'язку з іншими осередками. При цьому з притиском завважив, що коли дотеперішнє темпо праці на цих землях удержане буде без перебою і на дальше, він вважає за потрібне вже в наступнім році відвідати Осередні Землі і в цім напрямі почав підготову.

Свою подорож на рідні землі плянував Євген Михайлович ще перед II. Великим Збором Українських Націоналістів, що його підготовляти почав окремий уповноважений, ним призначений. В пляні його було мати на черговім Конґресі більше представників з Осередніх і Східніх Земель, щоб протиставити їх представникам Західніх Земель, з якими у нього виринали щораз більші й більші труднощі. Не кожний з підпільних збройних виступів мав його апробату, деякі з них переведені проти його волі,вдаряли в його авторитет як Голови ПУН: протиставився він рішуче спробам накидування йому «волі краю». Щоб дати доказ найкращої волі для співпраці з крайовими чинниками і повного зрозуміння крайових умовин, він викликав представника Західніх Земель до себе і доручив йому підготову II. Великого Збору Українських Націоналістів, даючи можність йому цим шляхом виявити себе і заспокоюючи крайові чинники, що на підготову ВЗУН і на сам ВЗУН матимуть безсумнівний вплив через висланого ними свойого представника. Показалося пізніше, що уповноважений для підготови II. ВЗУН цього завдання продовж майже двох років не виконав. Підготову II. ВЗУН прийшлося весною 1939 року передати сл. п. Миколі Сціборському, який і перевів її продовж чотирьох місяців. Цей самий представник краю в союзі з Ріко Яри-м підняв 1940 року бунт, коли я, як Го-

лова ПУН, відмовився піти під диктат «крайовиків», а згодом протиставився їхньому «Революційному ПУН».

Інформував мене Євген Михайлович про свої осяги політичного характеру. 15 літ безупинної боротьби і невтомної праці закордоном, спочатку в ролі Начального Команданта УВО, а згодом як Голови ПУН, відкрили у висліді йому не одні двері в зах. Європі, як безконкуренційному і незаперечному авторитетові в українських справах. Звідти ціла низка важних політичних зв'язків в середній і західній Європі, звідси ряд незвичайних можливостей, що очікують розплянування і розгорнення, звідси не мало заінтересувань і навіть пропозицій для співпраці і піддержки нашої боротьби проти поодиноких окупантів України зі сторони західньоевропейських політичних чинників.

Такий многогранний ефект успішної його праці, щоб задовільно здійснювати його задуми і почини, вимагав штабу працездібних, висококваліфікованих, здисциплінованих і відданих справі виконавців. І хоч поодинокі найважніші ділянки, на його повне вдоволення і заслужене його признання, всеціло опановували найближчі зі співробітників: О. Сеник, Я. Барановський, М. Капустянський, М. Сціборський, В. Курманович, перший як канцлер і організатор матеріяльних засобів, другий як секретар ПУН, третій і п'ятий як першорядні знавці військового діла, а четвертий як ідеолог і незрівняний пропаґандист, — то щоб піти назустріч щораз більшим і більшим вимогам, що їх диктувала ситуація, треба було розглянутися і притягнути до поодиноких преважних завдань нових співробітників повного довір'я, зокрема в політичнім рефераті, який в останніх роках вів Євген Михайлович сам особисто в ПУН.

Я уважно і скупчено стежив за кожною з думок Євгена Михайловича, що їх він висловлював з найбільшою чіткістю і не міг не завважити вібру в його голосі та запитливого зору його очей, коли він, відважуючи одне слово за другим, у висліді останніх міркувань своїх запропонував мені виїхати закордон і стати його заступником в ПУН. Оформлення цього мало б наступити на II. ВЗУН в наступнім році; в цім напрямі він підняв уже заходи, порозумівся з ким слід і не очікує найменших труднощів у переведенні в життя цього задуму; слово тільки за мною. Правду кажучи, я був заскочений пропозицією Євгена Михайловича, але супроти нього, з яким в'язало мене стільки літ спільних радощів і смутків у більше ніж дружній співпраці, я не зволікав з відповіддю і не просив часу до надуми, а відразу заявив: коли він уважає, що мені треба це зробити, що він пропонує, то я, свідомий ваги справи, піду назустріч його бажанню і не сумніваюся, що моя дружина згодиться на добровільне покинення Краю.

— Довершимо ще великого діла, полковнику! — закінчив вдоволеним голосом Євген Михайлович цю частину нашої розмови. При цьому радив мені доповнити знання французької мови і, по змозі, здобути знання англійської. Ми умовилися, що Євген Ми-

хайлович своєчасно мене в наступнім році повідомить, коли мав би я ліквідувати мої справи в Краю і готуватися до виїзду. Не минув рік, коли не стало в живих Євгена Михайловича і коли доля судила мені, згідно з його волею, стати не його заступником, а його наступником.

Вже давно зайшло сонце за стіною пралісу, вже вечірні сутінки затирали щораз більше і більше обриси татранських шпилів, коли все ще продовжували ми нашу розмову, спиняючися на щораз то нових і нових питаннях. Уважаючи, що нам всім уже пора повертатись, перервали наші жінки з Юрою нашу — хто з нас міг подумати про це — останню розмову, і ми вже гуртом, вп'ятьох, гуторячи про всячину, добрели до нашої готелевої кімнати, звідки, помившися й обтершися з пороху, зійшли до рясно освітленого ресторану. Ще дві години милої спільної гутірки за вечерею, — і надійшов час прощання, щоб їм втрійку начас поспіти до нічного поїзду до Щирби.

Дружній стиск руки, «Щасливо!», «Слава Україні!» — і лишилася за нами ця незабутня розмова, незабутня — як виявилося незабаром — остання зустріч.

*

Ольжич - Кардаш

Д-р Олег Кандиба

По складенні мойого приречення до рук членів Вужчого Проводу Українських Націоналістів 12. жовтня 1938 року, було одним з перших моїх завдань познайомитися з тими з референтів ПУН, які до ВПУН не належали. Були вони розміщені по найголовніших европейських центрах — в Римі, Відні, Празі, Берліні, Брюсселі, Парижі й Лондоні; за океаном в окремій місії були ген. Курманович і полк. Сушко.

Одним з перших, з яким прийшлося зустрітися мені у Відні, був д-р Олег Кандиба, Ольжич. Стрункий, високий, майже ще юнак, з ледве засіяним вусом, вродливий і гарної будови, з несміливими рухами, дещо похилої постави. Хоч попереджений був Ольжич Сеником-Грибівським про нашу зустріч, помітне було змішання його при нашім привітанні, якесь хвилювання не покидало його в початковій частині нашої розмови і через це утруднювало його старанно приготований і складений звіт з праці в ділянці веденої ним культурно-освітньої референтури. Щойно по звіті, при дискусії, повернув він до «рівноваги» і щойно тут заблищав своєю ерудицією і ґрунтовним знанням довіреного йому ще покійним Вождем ресорту, виявляючи при цьому прикмети доброго організатора.

Свій ресорт розбудував Ольжич відповідно до многогранних завдань, що їх ставила в повнім розвою ОУН, в могутній апарат з кількадесятьма ближчими і кількадесятьма дальшими співробітниками, з чого приблизно третина на рідних землях, решта поза ними — в Европі й за океаном. Культурно-освітню ділянку довів Ольжич до неперевищеного розквіту, завдяки вже признаному імені визначного вченого й автора ряду наукових цінних праць, завдяки рідким особистим прикметам і завдяки вмілому та старанному доборові співробітників; окреме місце займав покійний в українській поезії останньої доби. Місцем осідку його була Прага, де містився і його «штаб» з видавництвами. Свій ресорт вів Ольжич сам безпосередньо майже до кінця 1942 р. і передав його щойно коли по призначенні його заступником голови ПУН й намісником на рідних землях — виявилося, що треба його відтяжити з того ресорту, якщо мав він справитися з надміром завдань у Києві. Бо ж справді в руках його збігалися тоді нитки чи не повноти справ у тодішнім житті. Попри суто організаційні справи, він приймав живу політичну участь в працях УНРади під головуванням проф. Величківського, він давав напрямок політичній лінії нашого органу «Українське Слово» під редакцією ред. Рогача, він ініціював і вів ряд літературних і мистецьких установ при

помочі Олени Теліги, за його почином зростає з тижня на тиждень кількість громадських і господарських установ. І на все це він знаходив час, не відмовляючи нікому, хто до нього звернувсь, сам не доїдаючи, благенько одягнений, не досипляючи, живучи пустельничим-аскетичним життям, життям святця.

Своє останнє призначення заступником голови ПУН завдячував Ольжич не випадкові, а — попри духові цінності свої, — головно вкладові своєї невпинної і жертвенної праці, зокрема на

рідних землях серед найтяжчих умовин окупаційного режиму, коли український націоналіст для німецької влади був ворогом число 1 і, як такий, гонений був і переслідуваний, немов звірина. Подивугідними є стійкість і відвага Ольжича в Київському періоді його діяльности, незвичайна сторожкість і зручність у виминанні стількох небезпек і загроз життя для нього і членів тодішнього керівного на рідних землях осередку ОУН. Не забуду, з якою переконливістю старався він доказати необхідність мойого

переходу в глибоке підпілля і знехтування накиненої мені заборони виїзду з Берліна. Необхідність вдержати якнайдовше незвичайно важні зв'язки з дипломатичними представництвами приязних нам народів, використання ряду можливостей, які ще були до осягнення в даній ситуації та вкінці свідомість автоматичного примінення репресій супроти ОУН зі сторони Ґештапо, — були поважною перешкодою у здійсненні мною вимоги чи поради Ольжича.

Його кожночасна оцінка ситуації була вірна і його передбачування правильні; тим пояснити треба, що своєчасно відтягнув він наш осередок з Київщини і врятував від загибелі ряд провідних людей. Наші особисті взаємини мало назвати дружніми, вони розвивалися весь час в атмосфері найбільшого довір'я і взаємної відданости; затіснилися вони передусім по житомирськім морді, вчиненім на О. Сенику і на М. Сціборськім, коли чим раз наочніше ставало, що керму наших справ на рідних землях слід передати в досвідчені руки Ольжича.

Підпавши під арешт Ґештапо в січні 1944 року, я спокійний був за наші ряди, бо знав, що з ними є Ольжич. Яким же важким ударом для мене була відомість у третім дні мойого побуту в «зондербараку» Саксенгавзенського табору, що Ольжич, закатований, згинув у цім же бараку несповна два місяці перед моїм перенесенням туди зі «зондергавз» ч. 3.

Відомість цю отримав я дивним, як на тюремні тодішні умовини, способом, в часі мойого проходу. Місцем проходу був трикутник між двома крилами бараку, які прямовисно стояли до себе, і високим муром, що відділював барак від решти табору. Вже попереднього дня завважив я в однім з відхилених угорі вікон знаки хустиною і кінцями пальців. Наступного дня знаки ці повторились, щобільше, появились крейдою писані на шибці вікна написи: «Лапичак в шпиталі, Мушинський 26, Тарас Бульба 28» і дальші інформації про розміщення нашої націоналістичної групи в цім «зондербараці». Підкінець на шибці бачу напис, від якого мені в очах потемніло: «Ольжич» і побіч цього хрестик. Миттю усвідомив я собі розміри катастрофи в наших рядах, коли не стало на чолі їх Ольжича. Мов громом, уражений цією вісткою, не видержую і на цілий голос питаю: «Хто ви?» і у відповідь появляється на шибці напис: «Степан Бандера».

— Ну, і здибались, — подумав я. — Це він перший системою відповідно наставлених дзеркал пізнав мене і перший поміг нав'язати контакт зі співтоваришами недолі: Андрієвським, Мушинським, Онацьким, Ждановичем і Костем Мельником. Це був останній прохід без вартового на цім подвір'ї, отже і остання нагода того своєрідного зв'язку мойого зі Степаном Бандерою в німецькій тюрмі.

Зі стоїчним спокоєм заявив мені комендант табору «штандартенфюрер» Кайндель, що тіло Ольжича спалене в таборовій крематорії і великодушно заявив готовість видати рідні тлінні

останки Покійника, очевидно на це, щоб обіцянки цієї не додержати, коли я при моїм звільненні з того табору вимогу на видачу урни з останками Ольжича йому поставив. Винен є смерти Ольжича тодішній референт українських справ в царстві Гімлера «оберрегірунґсрат» Вольф, який при переслуханні мене вважав за доцільне в присутності «криміналь рата» Шульце в келії ч. 36 сповістити мене про смерть Ольжича, подаючи в нескладний спосіб, як причину смерти, — самогубство і предкладаючи дві карточки, записані почерком Покійника, мовляв, на доказ, чому Ольжич наклав на себе петлю. Слова, записані Покійним Ольжичем, не тільки що не доводили твердження ката Вольфа, а навпаки, давали свідоцтво стійкости й гарту духа цього великого Революціонера, який в обличчі смерти, серед звірських катувань, ледве вдержуючи олівець в руці, гордо нотував заяву, що відмовляє зізнань і не зрадить ні друзів, ні справ, ведених ним в ОУН.

Впав на пості Герой, якому не багато рівних; впав Провідник молодого націоналістичного активу, якому не знайшов я досі нікого рівного; впав Друг сердечний, якому рівного не знаю чи найду ще; — незрівняний зразок Борця за волю України для грядучих поколінь.

***

Канцлер-Грибівський

Сот. Омелян Сеник

У вечірнім сумерку під липами балтійської Оліви, в останніх днях вересня 1938 року, уперше пізнав я Канцлера. На умовленім розі вулиці, в домовленій годині і хвилині, зустрів він нас з дружиною, немов ми знались від ряду літ — легким відслоненням голови і елеґантним поданням руки. З перших слів і поведінки вичувалось непересічну індивідуальність відпоручника ПУН, на якого звернення виїхав я перед кількома днями з Краю, щоб згідно з волею Покійного Вождя заступити його у кермі Організації Українських Націоналістів. Обмінявшися вступними привітаннями і чемностями, ми, не гаючи часу, приступили до обговорення справи мойого переїзду з данціґської території до Відня. Щоб оминути несподіванки з боку польського комісаріяту, який був у змозі перетнути мій нелеґальний виїзд з Краю навіть у «вільнім місті» Данціґу, порішили ми не зупинятися тут ні одного дня довше, а покористуватися одним з перших літаків німецької лінії Кеніґсберґ — Берлін, які приземлювались у Данціґу, засадничо не підлягаючи польській контролі. Добуті заходами данціґської нашої станиці документи виявилися задовільними, ми щасливо дістали місце в літаку, і вполудне 1. жовтня утрьох піднялись з аеропорту та після короткої зупинки в Берліні прибули до Відня.

Канцлер, який щойно недавно повернувся з місії до південної Америки, на вістку про смерть Вождя, був у курсі всіх поточних справ, скупчуючи в своїх руках цілість їх. Тому на нього припало введення мене в курс тих справ, що забрало нам кілька днів часу. Довелося констатувати, що підготова до другого Великого Збору Українських Націоналістів не переведена уповноваженим настільки, щоб його можна було відбути в найближчих місяцях і на ньому оформити перебрання мною керми Українського Націоналістичного Руху. Супроти цього стало на тому, що в даній ситуації наступить в найближчих днях відповідне проголошення Вужчого Проводу Українських Націоналістів, а остаточне оформлення послідує на II. ВЗУН, якого відбуття мало б бути прискорене.

Перші дні перебрання мною аґенд виповнені були гарячковими заходами допомоги Карпатській Україні; туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми. Канцлер не вірив, щоб могла вдержатися самостійною Срібна Земля, тим не менше проявив всі зусилля, щоб ця поміч була достатня і своєчасна. І справді, осягнено на Закарпатті те, що до осягнення

було можливе в даних обставинах; окуплено наші осяги важкими жертвами, зокрема життям і кров'ю наших бойовиків. Договір Уряду Карпатської України з Проводом Українських Націоналістів, підписаний у Венеції 1939 року, був ділом Канцлера. Його довершенням було закупно реальности в Хусті на Закарпатті і зорганізування нашого осередку там в репрезентаційному домі, який віддав немалі прислуги в часі визвольних змагань 1939 ро-

ку. Його задушевною ідеєю, якій присвятив він багато уваги і праці, було створення Українського Музею в Швайцарії, куди кількома наворотами виїжджав він, і під час останньої поїздки був на границі арештований на польський донос.

Розкол в ОУН переживав він надзвичайно важко, зокрема коли прийшли відомості про побої, а то й вбивства, вчинені тими, що протиставилися ПУН. Довго не міг заспокоїтися він, коли ними викрадено організаційні і його власні гроші з його помешкання в Кракові і коли довідався, що плянується ними схоплення

його. Все ж таки був він перед походом на рідні землі за якимсь порозумінням з дисидентами і довго з ними переговорював у цім напрямі на Словаччині, у відпочинковій, зорганізованій заходами його і д-ра Чучмана санаторії для звільнених з польських тюрем членів ОУН, по розгромі німцями Польщі.

Цілою душею був він відданий Справі; не було у нього ні дня, ні ночі, коли треба було здійснювати раз прийняте рішення. Подивугідною була його працездібність, глибоким було ознайомлення його з кожною ділянкою організаційної діяльности, прекрасне мав знання нашого активу. Для кожного з активу був уважний і дружній; ніс поміч всюди, де тільки цього потреба заходила; опікувався дбайливо молоддю, ставлячись зі зрозумінням до її вимог; його «слабістю» були зв'язки з Краєм, за яких вирядженням доглядав завжди особисто. Не з одним з цих, що в 1940 році відійшли від ОУН, не раз ділився він останнім шматком хліба чи віддавав свою останню сорочку, щоб опісля довідатись, що у відплату за його сердечність — пляновано на нього атентати, з яких в останньому став він жертвою в Житомирі.

Попри своє велике серце для кожної української людини був Канцлер безпардонний супроти крамольників. Супроти очевидної провини був завжди приклонником системи «ломки», вслід за чим — ні одна провина не проходила не покараною. Сам у Покійного Вождя домагався організаційного суду над собою за те, що в чеські руки, а згодом в польські, попав організаційний архів, який став доказовим матеріялом в процесі Степана Бандери.

Був Покійний Канцлер великим, як рідко, знавцем людської душі. Цьому мистецтву, попри прикмети його духа, треба завдячувати його успіхи, зокрема, в його місіях за океаном. І як блискучий промовець, і як симпатичний співбесідник, він полонив слухачів своїм глибоким словом, навіяним своєрідним еспрі, завжди з ноткою гарячого патріотизму, завжди виголошуваним в оксамитнім лагіднім тоні. Головно невсипущій праці Канцлера маємо завдячити, що довгі роки до другої світової війни ОУН могла черпати з матеріяльних засобів, зібраних серед жертвенного українського громадянства в ЗДА, в Канаді, Аргентині і Бразілії. Коли каса ОУН пустіла і коли приходили часи, в яких братія наша чайком в житті пробиватись мусіла, рятував ситуацію Канцлер своїм виїздом за океан, мобілізуючи в несподівано короткім часі матеріяльну поміч в поодиноких осередках українського поселення. Як знаменитий психолог, мав Покійний спеціяльний дар з'єднувати людей для ОУН, чи як добродіїв, чи як симпатиків, чи як кандидатів в члени. А вже непомильним був в доборі відповідної людини на певний пост, для певного завдання.

Був це всесторонній ум, високої особистої культури, перфектної товариської огляди, милої зовнішности з усміхненими очима, які блискавкою прошивали в моменті схвилювання. Був тривким стовпом ОУН, на який кожний завжди міг спертися, в повнім довір'ї і завжди міг на нього числити. Тому Покійний

Вождь незвичайно цінив його і тому поставив поруч себе, як праву руку свою. За час моєї трилітньої співпраці з Покійним я зазнав стільки доказів дружнього відношення і зворушуючої відданости для Справи і для моєї особи, що задержав Канцлера на його пості аж до відходу його на рідні землі, літом 1941 року. Персональні зміни, які перевів я тоді і які диктовані були тодішньою внутрішньою ситуацією в ОУН, могли бути кривдними для Канцлера Грибівського. Він у своїй карності не підніс відносно своєї особи ні одного слова завваження.

Перед моїми очима момент з нашого останнього прощання при моїм виїзді в Кракові, в червні 1941 року. Канцлер супроводив мене з полк. Р. Сушком до мойого потягу і, подаючи руку, на прощання подивився небуденним поглядом, який зрозумів я щойно пізніше, коли не стало його.

Хай високе оцінення на цьому місці його інтуїції і його вичуття в критичнім підході до нашого активу, хай признання його заслуг і його жертвенности Справі аж до самозречення — буде нагородою за вірну службу Батьківщині й ОУН, а моїм висловом вдячности за вірну та дружню нашу співпрацю і висловом мойого вибачення перед ним за кривду, вдіяну йому під кінець життя.

Не щадило Провидіння Боже в моїм житті ударів, та одним з найважчих була громова вістка, що не стало в живих Канцлера Грибівського восени 1941 року в Житомирі, бо згинув Борець, який багато дав Україні й який своїми кваліфікаціями ще більше в спромозі був дати Їй на всіх постах, включно з постом державного канцлера.

❦

Кіндрат-Сич

Полк. Роман Сушко

З Романом Сушком, бо Сич — це його псевдо, зустрілись ми вперше в рядах Українських Січових Стрільців. Були ми в Карпатах суперниками у веденні стеж осінню 1914 року. Заткнув мене тоді за пояс Роман Сушко, бо його відзначено великою срібною медалею, а мене тільки малою. Спільно приймали ми участь у боях на Маківці під весну 1915 року і рівночасно попали в російський полон в боях під Бережанами, восени 1916 року, як команданти сотень — він 2-ої, я — 6-ої. Відтоді ділили ми недолю і долю невідлучно, разом аж до кінця визвольної війни, разом перебули полон, разом формували Курінь, а згодом Полк Січових Стрільців, разом пережили сором обеззброєння нас німцями, разом організували Загін Січових Стрільців в Білій Церкві, щоб на чолі його пережити одну з найясніших хвилин життя, здобуваючи 14. грудня 1918 року Київ з московсько-гетьманських рук. Разом обороняли ми створеним Корпусом Січових Стрільців українську державу на цих чи інших постах (полк. Р. Сушко командував дивізією Січових Стрільців) аж до розв'язання цього Корпусу й інтернування нас поляками в Рівному і в Луцьку.

На кілька років розстались ми, коли я виїхав у військовій місії до Праги, а полк. Сушко лишився у таборі і приймав участь в рейді, що його епілогом був Базар. Звела нас знов праця в Українській Військовій Організації, і знов розлучилися ми, коли я в 1924 році попав у польську тюрму, а полк. Сушко виїхав згодом закордон, викликаний туди Начальним Командантом УВО.

Несподівано зустрілись ми аж весною 1938 року, коли на відомість про смерть Вождя виїхав я з моєю дружиною і з братом його д-ром Мироном за кордон, щоб взяти участь у похороні. Нашим заходам виїхати на похорон польська влада не ставила перешкод, нам видали паспорти, правда зі спізненням, так що ми не поспіли на похорон, а відвідали вдову зі сином в Римі. Повертаючись, затримався я один день у Відні, щоб відвідати моїх знайомих з часів студій тут. Подзвонив на число телефону, що його дістав від проф. Онацького, у якого пансіоні замешкали ми в часі нашого побуту в Римі. На мій запит: «Чи то Ти, Ромахо?» — довга хвиля надуми і запит: «Хіба ж то Ти, Андрію? Але звідки Ти говориш, хіба не зі Львова?» Я зайшов в його мешкання, до великої кімнати-музею і ми провели цілий вечір у сусідній кавярні біля опери у жвавій розмові, бо не бачилися ряд років і переписувалися рідко. Я сердечно подякував йому за його меморіял, внесений до Ліґи Націй у справі скатування мене в поль-

ській тюрмі і привіз йому дорогу пам'ятку, відзнаку члена Стрілецької Ради, останню з резерви, що була у мене, бо у нього цю пам'ятку забрала польська поліція в часі одної з ревізій.

Полковник був третім в нашій генеральній булаві: ген. М. Капустянський, ген. В. Курманович, полк. Р. Сушко. Він щодругий день бував у ген. Курмановича в Баден під Віднем, опрацьовуючи спільно одну ділянку за другою, зокрема ряд військових

підручників. Його кімната була обвішана від стелі до підлоги картами, шкіцами, проектами одностроїв та відзнак до них. Одна стіна кімнати — заповнена організаційною прекрасною чужомовною бібліотекою зі всіх ділянок модерного військового знання.

Полковник щойно недавно дістав запрошення на відвідини Української Стрілецької Громади і приготовлявся з питомою йому енергією до цієї місії до Канади і ЗДА, з якої повернув щойно в 1939 році.

Полковник Сушко дуже зрадів моєю появою, бо був переконаний, що я лишаюся закордоном, а коли довідався, що я з Риму

повертаюсь до краю, добував всіх можливих арґументів, щоб переконати мене, щоб я залишився закордоном.

З його поворотом зі ЗДА, коли тим часом я обняв керму ОУН, наша п'ятилітня співпраця останніх років проходила рівно і без будьяких скреготів. З вибухом німецько-польської війни Сич стає на чолі Українського Військового Відділу і з ним добивається до Самбора, Дрогобича і Стрия, зохоплюючи поліційні й старостинські польські архіви. Він по розпаді Польщі осідає під кінець 1939 року в Кракові і, назначений провідником Лемківщини, Засяння, Холмщини і Підляшшя, переводить основну розбудову організаційної мережі на тих окраїнних землях та кермує всім українським життям до часу зорганізування Українського Центрального Комітету. Він переводить технічну підготову «походу на схід» напередодні німецько-большевицького зудару. Не анґажуючись політично і відмежовуючись від поліційних завдань, він організує низку вартівних сотень, щоб припинити захоплювання української молоді німецькими різнородними чинниками до завдань, які йшли врозріз з українськими інтересами або їм суперечили. Він стає предметом безпардонних напастей зі сторони тих, що внесли розкол в ОУН, коли він протиставився розколові і приймав всі заходи, щоб до нього не допустити.

Напровесні 1941 року користувався я гостинністю полк. Р. Сушка в часі мойого об'їзду окраїнних українських земель, і це була остання наша зустріч, бо в липні конфінували мене німці в Берліні, а Сушко дуже скоро, ще літом цього ж року, дістався до Львова, де й осів, виконуючи продовж двох літ свої військові завдання, наскільки на це дозволяли тодішні обставини. А обставини ці були найгірші, які можна собі уявити; це ж був час скріпленого німецького терору проти українського націоналізму і терор перекидався вже з осередніх на західні українські землі; це був час невигаслого циклу братовбивств, — скритовбивство кілька разів загрожувало і полк. Сушкові.

В останнім листі своїм, який дійшов до мене в перших днях січня 1944 року, переслав мені Сич текст засуду смерти, що його він одержав, і повідомляв мене, що мусить числитися з найгіршим, що статися може, але з посту свойого не зійде і застрашити себе не дасть. В переддень мойого арешту дійшла до мене відомість, що згинув полковник української армії Роман Сушко з руки скритовбивника, як третій з провідного активу на львівському терені по Ярославі Барановськім і по Утю Соколовськім.

Не на полі бою з ворогом України судилося впасти Тобі, Ромахо, а в темному куті від кулі в потилицю у висліді одержаного присуду смерти. Згадуючи Тебе, болію неповинною Твоєю смертю кожний українець, хто знав Тебе, лицаря без скази, на життєвім Твоїм шляху — УСС, СС, УВО й ОУН.

*

Житомирський - Орґанський

Пполк. Микола Сціборський

З підполк. Миколою Сціборським зустрінувся я перший раз щойно у Відні, восени 1938 року, де познайомив мене з ним сот. Омелян Сеник. Стрінулися ми віденським звичаєм в каварні і провели кілька годин в інтенсивній розмові. Зустріч ця була свого рода «оглядинами». Микола Сціборський пильно студіював кожний вираз мойого лиця, кожний мій рух, він прислухався до кожного мойого слова, обмежуючися до ляконічних відповідей на мої запити. Пронизливий погляд його очей з-поза пенсне, його стриманість, його невимушена свобідна поза, злегка вбік держана голова зі старанною зачіскою, зрештою ціла його укладна постать надавали його появі щось непересічного, небуденного — сказав би я — питомо аристократичного, його одуховлене обличчя зраджувало інтелектуаліста.

Сціборський осів нещодавно у Відні, змушений покинути Париж у висліді большевицьких демаршів у французької влади. Коли большевикам не вдалося намовити його через окремого висланника Івана Івановича, що пред'явив йому листи від матері й сестри, де його кликано вернутись до них домів, до Житомира, вжили вони всіх заходів, щоб позбутися його з такого культурного світового осередку, яким був і є Париж, і діпняли свого: французька влада змусила його виїхати з Франції. Та вимушений виїзд з Франції зовсім не зломив Миколи Сціборського; большевики не притупили цим гостроти його пера, навпаки — зактивізували його ще більше.

Історія з Іваном Івановичем знайшла свій епілог перед організаційним судом, якого зажадав над собою Сціборський, щоб станути поза всяким сумнівом, виникаючим з накиненого йому контакту з большевицьким висланником. Очевидно, організаційний суд всеціло виправдав Миколу Сціборського і вияснив чергову спробу большевиків шляхом шантажу й терору примусити мовчати одного з найповажніших противників своїх, незрівняного пропаґандиста в самостійницькім таборі.

В ділянці пропаґанди був Микола Сціборський справдішнім майстром, схоплював зразу суть подій, зокрема ворожих витівок, і реаґував відразу з питомою йому гостротою розуму і легкістю пера, завжди з глибоко продуманим змістом і в блискучій формі чи то газетної статті, чи записки, чи меморандуму, чи окремого реферату - інструкції, чи книжки. Залишив по собі ряд цінних творів з кількох ділянок знання, що стали підставовими для розбудови націоналістичного світогляду; був головним автором

устрою і програми ОУН з часів І. і ІІ. Великого Збору Українських Націоналістів.

Як теоретик українського націоналізму, вже в первопочинах його організованих форм, завжди рішуче відкидав він тодішні модні тоталітарні тенденції, даючи у висліді своїх глибоких праць, з нав'язанням до традицій, питомий український зразок, що його зберігає ОУН незмінним упродовж цілого діяння свойого й який зберігся по нинішній день.

Був він людиною всебічної освіти і нечуваної працездібности, його єдиною розвагою і відпочинком була оперна музика.

Пригадую, в 1940 році, коли треба було виступити з власним нашим проєктом конституції української держави, Микола Сціборський піднявся цього завдання. Просив звільнити його на три дні від щоденних обов'язків і продовж трьох днів і ночей виготовив цей проєкт, який виявився конструкційно не гіршим зі всіх дотепер відомих, хоч автор його не був юристом, не мав штабу співробітників і опрацював його сам один не продовж років чи місяців, а як сказав я, в 72 години.

Виявляв він завжди багато знання та глибоке вічуття дійсности й непомильно давав вірну її оцінку в найбільше складних ситуаціях. Жив акцією і власною роботою; революційний темперамент характеризував його; революція була його стихією. Побіч Грибівського це найкращий ораторський талант у нас; дуже скоро віднаходив духовий контакт з авдиторією, передусім коли нею була молодь. Був віртуозом у своїй грі на молодих душах. У своїх плянуваннях і вчинках завжди ставив ставку на молодь. Якою ж трагедією для нього був Житомир, де прийшлось йому гинути з руки одного з цієї молоді, якою він дорожив, яку він ідеалізував.

Дуже важко переживав він внутрішній розкол в ОУН. Був до крайнього обурений, коли один з відкольників відважився прийти до нього, члена ПУН, і запропонувати йому приєднатися до них; у відповідь на цю пропозицію Микола Сціборський показав йому двері. До кінця життя був твердим противником їх і, як пропаґандивний референт, перейняв на себе головний тягар завдань протиставитись анархії і внутрішній крамолі. Тому попри Сеника був він їх «ворогом ч. 1» і одним з перших на прицілі їх, що й здійснилося в Житомирській трагедії.

Впав на рідній землі, в родиннім місті, в розгарі революційної акції і приготувань на достойний наш виступ в столиці України, яка з дня на день дожидала звільнення з большевицького ярма. В останнім листі домагався апробати тексту маніфесту ОУН для святочного проголошення його в Золотоверхім Києві. В поході нашім на схід, не спинився він зі Сеником на західніх землях, хоч в цім напрямі мав доручення, а гнаний гарячим темпераментом до розгортання успішної нашої акції серед революційної стихії, марив про св. Софію, на жаль, не діждавшися цієї вимріяної хвилини.

ОУН зазнала в особі Миколи Сціборського по Роттердамі найбільшої втрати. Не стало одного з найсильніших стовпів, на якому спиралась вона дотепер. Бо ж тим, хто найбільше причинився до зведення в одне річище всіх націоналістичних струмків, хто лев'ячу частину праці перевів для створення ПУН і ОУН, хто майже в кожну ділянку організаційного життя дав неперевершений вклад, був Микола Сціборський, Голова І. Конґресу Українських Націоналістів і заступник голови ПУН, Є. Коновальця, з яким єднали його найкращі взаємини за весь час їхньої співпраці і за яким від ранніх організаційних починів признавав він беззастережно примат ведення.

Я втратив в особі Миколи Сціборського найсильнішого і найсовіснішого співробітника великого досвіду, величезного знання, безсумнівної відданости. Тому на цьому місці належить йому моя вдячність і посмертне для нього визнання виїмкових його заслуг для Українського Націоналістичного Руху, а разом з тим — для Організації Українських Націоналістів.

Борис-Лімницький

Д-р Ярослав Барановський

Кому як кому, а д-рові Ярославові Барановському належить серед цих рядків одне з перших місць. Ця постать нашого підпілля заслуговує, як одна з перших, щоб її «пом'янути не злим, тихим словом», дарма що злодії людської чести старалися не тільки знищити фізично (чого і довершили) цю виїмкову на наші часи людину, але і знеславити її ім'я, висуваючи найстрашніший закид, який підпільникові зробити можна, обвинувачуючи його в національній і організаційній зраді.

Я пізнав Ярослава Барановського у спільній тюремній келії у Львові, у Бриґідках, куди в 1926 році «перенесено» мене з тюрми Баторого до «тюремного шпиталю», а згодом у спільну келію політичних. Лімницький був між нами, попри Бажанського, наймолодший літами, але не наймолодший під оглядом організаційного стажу. Майже просто з гімназійної лавки пірнув він в бурхливе тодішнє підпілля і продовж короткого часу вибився на сміливого бойовика, за яким до його процесу і засуду числилась низка успішних бойових виступів. В наших дискусіях в келії рідко забирав голос, радше уважно прислухувався і пильно занотовував хід їх, а коли вже брав слово до якоїсь справи, то говорив речево, стисло, логічно. Як кожний з нас, пильно студіював у тюрмі, даючи першенство студіям політичних і юридичних дисциплін, що їх завершив по виході з тюрми докторським дипломом українського університету в Празі.

Довгі роки відігравав Ярослав Барановський першорядну ролю в українськім студентськім житті, займаючи видне місце в ЦЕСУС-і, якого ряд літ був президентом і яким кермував блискуче. Тому попри офіційне псевдо: «Борис Лімницький» покористовувалися ми супроти нього часто і неофіційним «президент».

Вийшов Борис Лімницький з львівської тюрми щось два роки раніше від мене, і довелось нам зустрінутися знов щойно 1938 року в Оліві, по моїм виїзді з Краю, в часі моїх розмов зі Сеником-Грибівським. Тому, що саме тоді призначено було його конференцію з уповноваженими Краю, Лімницький в наших розмовах з Грибівським не брав участи, бо, як секретар ПУН, проводив цю конференцію й затримався ще кілька днів в Оліві, тим часом ми з Грибівським відлетіли з Данціґу найближчим літаком, в якому були вільні місця.

Місцем осідку Ярослава Барановського був Відень, хоч більшу частину тодішнього часу перебував він у потягах, завжди в роз'їздах по цілій Европі. З кінцем кожного місяця приїздив він

до мене, коли я жив у Відні, в Фльоренції чи в Берліні, з місячним звідомленням. Звідомлення його були завжди старанно опрацьовані і подавав їх він на письмі. Тільки для розгляду важливих справ і прийняття рішень в них відбували ми засідання ПУН. При здійснюванні більшости рішень наших приймав завжди участь і Лімницький, чи то було в Карпатській Україні 1938 р., чи на Лемківщині та Бойківщині у 1939 році по відбутті II. ВЗУН, якого технічна підготова у великій мірі лежала і в руках Лімницького.

Коли по II-му ВЗУН опозиція (Яри, Стецько, Тюшка) опротестувала призначення Ярослава Барановського членом ПУН, він — щоб не доводити до заогнювання внутрішніх відносин, — негайно вніс прохання про звільнення його, ставлячи себе, зрештою, до диспозиції для кожного завдання, яке буде покладене на нього. А коли атаки на нього не припинялись, що більше, коли користуючися підробленими документами, виставлено проти нього закид співпраці з польською поліцією, він зажадав організаційного суду і станув перед ним, готовий відповісти на обвинувачення прокуратора, який призначений був з-поміж тодішньої опозиції. Та прокуратор з опозиції на суд не з'явився, узалежнюючи свою участь від сповнення неістотних вимог, як арештування Лімницького і передержання його в повній ізоляції на час його процесу. Не зважаючи на всі перешкоди, суд над Лімницьким відбувся і суд цей визнав Ярослава Барановського виправданим від закидів, що були предметом цієї розправи. Винесення цього виправдального присуду було повною регабілітацією для Ярослава Барановського і закінчило цю справу всередині ОУН, що і задокументовано окремим листом голови ПУН. Та не закінченою вона була для тих, що відкололись від ОУН; вона була закінченою для них щойно тоді, коли з їх рук впав Ярослав Барановський на вулиці у Львові 1943 року.

Було трагедією для Ярослава Барановського і для його рідні, що з цієї рідні вийшов зрадник — Роман Барановський, аґент польської поліції, який у заплату за вислуги Польщі помер на сухоти в польській тюрмі. Цю велику кривду, що її наніс Україні і рідні своїй Роман Барановський, старався за брата надолужити Ярослав Барановський своєю посвятою, жертвенністю і повнотною відданістю справі. Чому за злочин Романа Барановського мав заплатити аж життям його брат Ярослав Барановський і наругою його батько, отець Антін Барановський, хай відповідять ті, які мають на совісті знищене життя їх обох. Нашим обов'язком є постояти за честь цих українських патріотів і обороняти їх чесне ім'я перед знеславлюванням ще й тепер, по неповинній їх смерті.

Лімницький, завішений мною в членських правах на час його процесу, а по процесі привернений в цих правах, не вів останні три роки ніякої референтури в ПУН, залишаючися однак його членом. В тодішні часи перебував він здебільша при мені в Бер-

ліні, обороняючи ОУН і УНО від прерізних напастей різних німецьких поліцій. Це вічне відгризування надоїло йому, і він просив перенести його до краєвого осередку, що під кермою Ольжича перейшов тоді з Києва до Львова.

Перед виїздом своїм до краю, відвідав мене д-р Ярослав Барановський для одержання інструкцій. В часі обговорення його завдань, зокрема при прощанні, бачив я, що він «не свій», його захования було загадкове. Чи не виїжджав він для сповнення

одержаних організаційних завдань з передчуттям своєї смерти? Так пояснюю я собі тепер цей страсний вираз його обличчя і незвичайний тон його голосу. Він нехтував погрозами його особистих ворогів, не одну з них показував мені з насмішкою. Щомісяця одержував він бодай одну від часу, коли в ряді розмов з проводирями розколу рішуче відмовився пристати до них і належно плямував цей розкол. Перо у нього було різке і, знаючи кожного з опозиції, «як свою кишеню», у своїх виступах вдаряв

він у найслабші сторони їх, в їх недомагання і в їх промахи. Звідси така затятість у його ворогів, звідси помста, посунена до крайніх меж.

Покійному Вождеві відданий був Ярослав Барановський повнотно. Ніколи спокійно не міг говорити про Роттердам; зворушливий його не раз вислів «чому, чому не мені судила доля зустріти в Роттердамі Валюха?» За його відданість справі, за незвичайну працьовитість, за глибоке знання ділянок, кермованих ним, був загально цінений серед провідного активу, зокрема Покійним Вождем. Був вимогливим і суворим до себе і до всіх, коли йшло про ОУН, зосібна, коли йшло про карність і організаційну дисципліну. Він вийшов з твердої боєвої школи і готував кожного з молодших до усвідомлення, що шлях революціонера не рожами встелений. Призвичаював до гарту, невигод і належного стилю конспіративної праці. Звідси не одному з молодших «став на нагнітки», був вибачливий у дрібних провинах, але невблаганний у справах, де йшло про престиж ОУН, її добро і честь.

Тому в 25-річчя ОУН, для якої він все віддав, бо своє життя задля неї зложив, вдячний спомин від всіх нас належиться Ярославові Барановському, зразковому бойовикові УВО, основоположникові ОУН, довголітньому членові ПУН і його незрівняному секретареві. Хай світла його постать зразком буде для прийдешніх рядів українського підпілля.

***

Ось кілька фрагментарних нарисів про провідних осіб, а в них низка моментів, що внурилися мені в пам'ять.

Не повні ці спогади і не мають претенсій відтворювати цілість образу постатей, що впали на своїх постах. Не відтвореною залишається, прим., постать ген. Віктора Курмановича, Ореста Чемеринського-Оршана і довгий ряд інших з провідного активу, що діяли безпосередньо з рамени ПУН.

Не відтворені постаті незабутніх: Осипа Чучмана, Макара Кушніра, Юліяна Вассияна, що природною смертю вмерли серед невідрадних життєвих умовин.

Не відтворені десятки світлих постатей провідниць і провідників, не відтворені сотні лицарських постатей бойовиків, які на жертовнику Батьківщини життя своє зложили, на полі слави чи в тюремних казаматах, концентраційних таборах чи на далеких засланнях.

Писані ці рядки з одніським наміром: щоб кожній з цих постатей зложити належну данину пам'яти і вдяки за її зразкові чесноти, за її вклад у наші визвольні змагання, — за те, що це ж вони є творцями нашої історії останніх десятиліть.

Заслуговують всі вони на монумент, який ще здвигне для них вічно живуча ОУН. Кожна з них очікує свойого біографа й історика. Від мене для них і по них ця жменька спогадів у небуденну хвилину, якою являється двадцятьп'ятьріччя ОУН.

На чужині, 1954.

Андрій Мельник

Командир - Державний Муж - Творець організованого націоналізму

Охопити понад двадцять років (1917-1938) збройної, революційної і державно-політичної боротьби та організаційної праці полковника Євгена Коновальця — це завдання, що переходить вимір однієї статті. Одне, на що вже спромагаються сучасники, — це одностайно ствердити, що полковник Євген Коновалець був у нашу добу виїмковою людиною. Ця виїмковість його не тільки в діях, але й у його відчуванні, розумінні, наставленні, в його вірі, національно-духовій силі, вогненно-творчому ідеалізмі.

Завдяки всім цим факторам, український нарід, за період 20 років бойових, революційних і політичних дій Коновальця, двигнувся на вищий рівень державної свідомости й державної зрілости. З хаосу революційних і пореволюційних нуртувань, орієнтацій та різних кличів полковник Євген Коновалець вивів український нарід, скристалізував його «вірую» і підняв до найвищих висот ідеал Самостійної Соборної Української Держави. Що воно насправді так було, саме ми й хочемо довести це тут переконливо фактами й авторитетними свідченнями, яких не можна піддати ні сумнівам, ні запереченню і на канві яких рельєфно виступає постать полк. Євгена Коновальця, як державного мужа, військовика, революціонера. Коли нині мільйони й мільйони українців так відчувають, розуміють й діяти намагаються, як там, на рідних землях, так і на еміґрації, це значить, що полковник Євген Коновалець не тільки вказав той єдиний шлях, який має довести український нарід до обнови його державної самостійности, але й самий повсякчасно тим єдиним шляхом прямував, ввесь нарід на той шлях спрямовував і на тому шляху національному ідеалові своє життя в жертву приніс.

Кожний поневолений нарід у змаганні за скинення ворожого ярма мусить своїй ідеї визволення віддати перше місце. Вона

стає домінантою його збірного життя, імперативно наказує національній збірноті спрямувати всі свої сили на скинення кайданів неволі; вона і тільки вона, як ніяка інша ідея, злютовує внутрішньо нарід, робить з нього одну, ніякою зовнішньою силою нерозривну органічну одиницю.

Революція 1917 року в московській імперії створила українському народові є д и н у, бо в усій його історії небувалу, нагоду взяти до своїх рук кермування власним життям на своїй території, встановлюючи своє владне, ні від кого незалежне право. Так розумів це полковник Євген Коновалець в російському таборі полонених, як тільки до нього дійшла вістка про початок революції. З того ж моменту в його відчутті, в його уяві постає ясний образ: **національна революція в Україні!** І це в чужому краї, на віддалі більш, як 1000 кілометрів від центру — Києва. Він утікає з табору полонених, з воєнної неволі й спішить туди, де запалали перші вогні української революції. Його революційно-творчий гін перемагає всі труднощі, всі небезпеки, велику віддаль. Але в Києві провідники української революції не так думають, не так розуміють революцію, не такі цілі їй і собі ставлять.

Це правда, що дореволюційна московська неволя була надзвичайно важка, але також правдою є і завжди буде, що ніколи ще ніякий нарід не мав у неволі свободи, щоб себе всебічно підготовити до своєї національної революції. Національна революція завжди започатковується мінімальними силами і не завжди серед таких зовнішньо сприятливих обставин, як започаткувалась українська.

Коли Українська Центральна Рада проголошувала своїм Першим Універсалом, що — **«однині будемо самі творити своє життя!...»**, то це була вимога народніх мас, що запалали вогнем національної революції. Це не була пуста, декларативна фраза, спрямована на залякування Москви. Це правда, що український нарід в моменті започаткування революції не мав ні великої національної свідомости, ні потрібної державної зрілости, а помимо тих недостач він запалав таким сильним національним вогнем, що все вороже на його землі, будоване сотнями років, повернулось миттю в загальне румовище. Та біда в тому, що тодішні українські провідники, замість бачити перед собою мету національної революції, бачили передусім всілякі недоліки українського народу.

«Школи для української людности були тільки з російською мовою. Вся маса інтеліґенції: урядовці, вчителі, лікарі, адвокати і т. п. складалися переважно з росіян, жидів та помосковщених «малоросів». Торгівля і промисел були в неукраїнських руках. До цього слід додати, що й грамотність на Україні була нижча, як в «корінній» Росії (напр., за переписом 1897 р. по цілій европейській Росії, в тім числі й на Україні, було грамотних лише 21%...» *)

*) І. Мазепа: «Україна в огні й бурі революції» ч. І.

Очевидно, що з таким баґажем думок не можна бути ані революціонером, ані провідником в часи революції. Хіба москалі, які зчиняли революцію в Росії, хіба декілька місяців пізніше Ленін, перехоплюючи владу в Росії, підраховували насемперед відсотки грамотних і неграмотних, хіба Ленін не знав, що вся бюрократія, всі промисловці і т. д., весь старшинський корпус і величезна більшість московської армії були проти большевизму? Це не значить, що тільки в москалів були такі здібні люди, які в часи революції не рахували відсотків, не брали до уваги склад населення по містах та його наставлення. Були такі здібні люди і в українському народі, та, на жаль, український революційний провід прямував іншим шляхом, погамовуючи розвиток української революції, чим і сприяв московській революції підміняти в Україні національний зміст соціяльним, а далі — сплюгавити українську національну революцію, як **контрреволюцію.**

Коли до уряду в 1917 році зголошувались на працю свідомі українці, коли зукраїнізовані полки намагались надати українській революції національного змісту, Українська Центральна Рада їх на працю не приймала, їхній національний зміст відкидала. **Ще у вересні 1917 року Військовий Секретаріят Української Центральної Ради рішуче заборонив зукраїнізованим полкам приймати в свій склад колишніх воєннополонених галичан.** *) Ця заборона спонукала полковника Євгена Коновальця до реакції, до настирливої вимоги права на військову формацію галичан. На прилюдному мітінґу в Києві він виступає в той час з промовою, домагаючись від Української Центральної Ради дозволу на таку формацію. І щойно в половині листопада 1917 року він одержує дозвіл на формування першого куреня Січових Стрільців. А сталося це тоді, коли «вже почалися безчинства на вулицях самої столиці. Відбувалися тисячні мітінґи, на яких промовці закликали до перевороту проти Української Центральної Ради за всеросійську одностайну владу.» **)

Як можна розгортати українську національну революцію без активної участи в ній українських народніх мас і як можна обороняти здобутки тої революції без української національної збройної сили? А Українська Центральна Рада не змогла дати двомільйоновій зукраїнізованій масі вояків українську національну душу. І діялось це в тому часі, коли вона мала на очах приклад, який мусів її переконати й стимулювати, — Чеський Леґіон. Ба, більше, уряд Української Центральної Ради укладав договір про цей Чеський Леґіон з головою Чехословацької Ради проф. Масариком. І от Чеський Леґіон є запереченням усіх тверджень українських політиків і діячів тодішньої доби. Сповнений національною ідеєю, цей Леґіон з-під Зборова, де стояв на фронті проти німців і австрійців, пройшов з боями аж до Владивостоку.

*) «Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців».
**) «Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців».

Большевицька пропаґанда його не розложила, большевицькі війська його не перемогли й не знищили. Він не став на службу «світової революції», як це робили спантеличені мадяри, хорвати чи лотиші.

Такого національного ідеалу не мала двомільйонова зукраїнізована армія. Вона хотіла мати цей ідеал, старшини її робили в цьому напрямку всі зусилля; на жаль, Українська Центральна Рада не надхнула цю армію українською державною ідеєю.

Зрозуміло, що наділення полк. Євгена Коновальця дозволом творити військову формацію, було для нього здобутком виїмкового значення. Створити національно сильну частину в столиці України — це значило уможливити й посилити унапрямнення української національної революції. Тому від команданта починаючи, всі старшини працювали день і ніч насамперед над національно-духовим озброєнням Січового Стрілецтва. Але вже в другій половині січня 1918 року, ледве по двох місяцях підготови, треба було виступати в обороні столиці й самостійної Української Народньої Республіки. Тоді щойно Українська Центральна Рада відчула й зрозуміла, що треба мати своє національне військо. І ось розгорнулися перші бої в Києві з большевицькими повстанцями:

«Перша сотня Січових Стрільців під командою Романа Сушка мусіла й успіла роззброїти український піший полк ім. Наливайка, що складався з 1400 озброєних вояків і готовився напасти на Українську Центральну Раду в Києві...

«Прибувши в казарму, командир Січового Стрілецтва негайно скликав старшин, у кількох словах з'ясував військову й політичну ситуацію та видав наказ виступити в бій... Поки на подвір'ї казарми збіралося Січове Стрілецтво, командир пішого куреня, Андрій Мельник виготовлював оперативний наказ... В год. 2.45 хв. пополудні вхідова брама в казармі відчинилася, на ній станув грузовик із скорострілом і отворив вогонь по большевиках, що залягали від Львівської.»

Оперативний наказ було повністю виконано, завдяки чому **«припинено безпосередній обстріл будинку Центральної Ради...»**

«Ось так своїм виступом 29. січня 1918 року у київських боях Січові Стрільці врятували не лише життя членів уряду й Центральної Ради, що все ще радила чи не в повному своїому складі, але й саму тогочасну українську державність. Якраз у тих днях ішли переговори української Мирової Делеґації з Центральними Державами в Бересті Литовському. Заглада українського уряду в Києві була б імовірно виключила Україну з ряду міжнародніх чинників на довший час». *)

В тих завзятих і нерівних боях на вулицях Києва, Січові Стрільці втратили майже половину свойого боєвого складу, але тут виправдала себе вповні військова дисципліна й велика національна свідомість. В тому ж часі Військовий Секретаріят доставив для оборони Києва всього 478 вояків та старшин, не вчисляючи сюди Січових Стрільців та Лівобережного Коша. Коли большевицьке повстання в Києві зліквідовано, другого дня на лівому березі Дніпра станули вже частини армії Муравйова. Зав'язую-

*) «Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців.»

ться нові, важкі бої. Уряд України одержав телеграму, що в Берестю Литовському Мирова Делеґація підписує мир з Центральними Державами, отже столиця України мусить бути в руках українського війська. І її держано, доки Українська Центральна Рада на чолі з проф. Грушевським під охороною Січових Стрільців не покинула її вже під безпосереднім обстрілом полчищ Муравйова.

Який наглий, несподіваний і неочікуваний зворот! Військовий Секретаріят, який ще кілька місяців тому окремим наказом забороняв прийняття галичан до зукраїнізованих полків, тепер завдячував свій рятунок Січовим Стрільцям, єдиній надійній українській формації, що в даний момент стануда на висоті свойого завдання. Це належно тоді оцінив Військовий Секретаріят і повищив Січове Стрілецтво, як виїмкову військову формацію. «Під час останніх подій Січове Стрілецтво виявило себе вірною підтримкою уряду і високо боєвою та здисциплінованою частиною. Тому уряд рішив вибрати якраз Січових Стрільців як ґвардію війська України, залишаючи їх у Києві і йдучи назустріч всім побажанням Січового Стрілецтва в справі його організації». *)

***

Від започаткування революції менше, як за рік обновилась по сотнях років неволі самостійна Українська Держава, підписала мир з чужинними державами, була визнана ними як суверенна держава українського народу, зовнішня війна була припинена. З цього моменту починається другий період, в якому уряд України повинен був наладнати весь державний апарат, зорганізувати нову українську армію, при допомозі якої міг утримувати внутрішній лад і забезпечити державу перед зовнішніми ворогами. Ґрунтовній аналізі мусіли бути піддані всі помилки попереднього періоду. Це був час, коли роздвоєну українську революцію можна було знову сполучити, надаючи примату національній ідеї. Адже вже безпосередньо по проголошенні Першого Універсалу скрізь у селах і містах України весь нарід стихійно відмовився визнавати надалі московський уряд і вважав для себе єдиним правним і законним урядом Українську Центральну Раду. На жаль, уряд України продовжував ту саму політику, яка призвела до приходу большевиків в Україну, до демобілізації двомільйонової української армії, до упадку столиці. А така політика швидко довела до гетьманського перевороту. Про це пише полк. Євген Коновалець:

«... Ми пізнали настрої панyючі в німецькому командуванні, бачили їхнє відношення до питання творення правильної української армії **(у справі якої, до речі кажучи, українське військове міністерство не робило ніяких поважних заходів)** й знали про зростаюче обурення німців політикою Української Центральної Ради. Ми бачили, що при продовжуванні тієї політики конфлікт є неминучий, хоч і не уявляли собі ще, в які форми вкінці він виллється. Розмови на цю тему

*) «Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців.»

велись у тісному колі Стрілецької Ради й поза неї не виходили. На **два тижні** перед гетьманським переворотом ми дізнались про намір німців форсувати Павла Скоропадського на гетьмана України та розв'язати Центральну Раду. Я поінформував тоді про це негайно членів Центральної Ради Лизанівського, Чечеля та Шрага, соціял-революціонерів, що одні з усіх політичних партій старалися тримати зв'язок з нашою військовою організацією... В кілька днів пізніше, не діждавшись відповіді, я пішов до проф. Грушевського, якому передав ті самі відомості. На це запевнив мене проф. Грушевський, що нам нічого лякатися, що він сам навідувався у німецькому командуванні й **говорив** з представником німецького командування полк. Штольценберґом, та що він має певні відомості, що Центральній Раді рішуче нічого не грозить. **Лише ця виразна й категорична заява** голови Центральної Ради була причиною, що напад німців на будинок Центральної Ради (28. квітня) заскочив нас неприготованими...» *)

І знову падає важкий удар на Січове Стрілецтво. З поворотом до Києва полк. Євген Коновалець та всі старшини Січових Стрільців прийняли на себе з повною відповідальністю нові обов'язки: бути в столиці України репрезентантом української збройної сили, яка відповідає за лад та мир у столиці, яка зобов'язує всіх громадян до підлягання законам держави і яка стає прикладом для всіх тих військовиків, що заходяться організувати нові частини. В такій відповідальній та гарячковій безупинній праці проминає ледве два місяці.

Гетьманський переворот був важким ударом по молодій самостійній Українській Державі, яку при допомозі чужої сили звільнено від большевицької окупації не для переворотів, а для закріплення й розбудови всіх ділянок національно-державного життя.

«... Я найшов проф. Грушевського й прем'єра Голубовича, — пише полк. Євген Коновалець, — крайньо пригнобленими та здезорієнтованими. На питання, що робити нам, військовій сторожі Центральної Ради, і що робитиме уряд — я не одержав ніякої ясної відповіді... Розвиток дальших подій відомий: перехід Січових Стрільців з Терещенківських касарень до Львівських — **посередині наших Стрільців проф. Грушевський з родиною,** атентат на проф. Грушевського, гостра блькада німцями наших касарень, а згодом роззброєння Січових Стрільців... **)

Так ось продовж дня-двох знищені були великі успіхи наполегливої праці Січових Стрільців. Але рішення полк. Євгена Коновальця в той момент державного перевороту було єдине, виїмкове і непомильне. Перший президент самостійної Української Народньої Республіки не міг бути покинутий на ганьбу й потоптання чи навіть убитий ворожою московською рукою. Так, полк. Євген Коновалець мав ту національну завзятість і особисту від-

---

*) Євген Коновалець: «Причинки до історії української революції», Прага, 1929.

**) Є. Коновалець: «Причинки до історії української революції», Прага, 1929.

вагу, щоб у тому моменті відмовитися визнати насильство, як нову українську дійсність, що виникла не з волі українського народу.

***

Не без трудів і важких перешкод відбулась обнова організації Січових Стрільців. Московські єдинонеділимці дуже добре розуміли, що Січове Стрілецтво стане знову на перешкоді їхнім плянам — знищення державної самостійности України. Тому, коли, врешті, одержано дозвіл на обнову формації Січових Стрільців, реакція москалів при допомозі німців наступила дуже швидко:

«Московська провокація пішла аж так далеко, що під її впливом німці заарештували були в Києві командира Січового Стрілецтва, полк. Є. Коновальця.» *)

Ось таким рішучим, брутальним ударом хотіли москалі унеможливити фактично обнову Січових Стрільців. І знову аж надто короткий час відбувалось те формування, бо «щойно при кінці вересня 1918 року могла початися справжня військова праця в білоцерківському Січовім Стрілецтві...», **) а вже в половині листопада треба було виступати збройно в обороні державної самостійности України.

Повстання почалося серед надзвичайно несприятливих внутрішніх політичних, національних, господарських та комунікаційних обставин. Вистачить вказати, що **залізничі шляхи були в руках німецького війська, а міста в руках московських «добровольців».** Одначе ще раз перемогу здобула українська державна ідея, самостійність Української Держави знов урятовано. Бій під Мотовилівкою могли виграти тільки Січові Стрільці, сповнені ідеалом самостійної України, злютовані залізною дисципліною, яка не довподоби була навіть деяким українським генералам, що вважали їх «переємниками сліпої, німецької дисципліни». ***)

Вже при зайнятті Києва військом самостійної Української Народньої Республіки, найкраще виявилось, що треба було якомога цвидше позбутися зо столиці дивізій із «демократично-революційною дисципліною», бо правдиво оцінив їх один із генералів: **«бувають такі переможці, що подобають на переможених».**

В тому ж часі, як це переконливо доводять чисельні спомини українських державних мужів, політиків, військовиків, єдиний полк. Євген Коновалець та його Стрілецька Рада виявили найбільше державної мудрости. Коли Директорія підняла повстання проти гетьмана не тільки в протест його акту федерації з Москвою, то Січові Стрільці підняли повстання виключно для привернення державної самостійности Україні. Тому то й після перемоги під Мотовилівкою полк. Євген Коновалець їде до гетьма-

---

*) «Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців».

**) Там же.

***) Генерал Всеволод Петрів: «Спомини», В-во «Червона Калина», Львів, 1930.

на з вимогою відкликати той акт, встановити поновно суверенність і залишатися надалі володарем України. Якраз в цей короткий проміжок часу виявилась вся трагедія самостійної України. Володар її — гетьман Павло Скоропадський в'яжеться з москалями правого напрямку, захисниками єдиної неділимої Росії, а голова Директорії Володимир Винниченко з москалями лівого напрямку, носіями того ж московського імперіялізму та світової революції.

Гетьман відмовився скасувати акт федерації, а большевики, не чекаючи кінця протигетьманського повстання, негайно поновили свій військовий похід в Україну. «Ще Директорія не приїхала до столиці України, як на Лівобережжі Головний Революційний Комітет українських лівих есерів розпочав організацію повстання проти Директорії, будучи в постійному зв'язку з московськими большевиками». *)

Полковник Євген Коновалець був певний, що по приїзді Директорії до Києва, він, як її дотогочасний заступник на терені Києва та командир Осадного Корпусу Січових Стрільців, зможе домогтися у членів Директорії, щоб вони поновно надали національного змісту українській революції. Ця певність полк. Є. Коновальця не виправдалася. Пропозиція з-поза кругів Січового Стрілецтва, щоб С. Петлюра обняв пост диктатора, не була прийнята, як і не прийнятою залишилась пропозиція створення «трійомвірату»: Симон Петлюра, полк. Євген Коновалець і полк. Андрій Мельник. Доконувати ще одного державного перевороту ні полк. Євген Коновалець, ні Стрілецька Рада не хотіли, хоч до такого перевороту накликали Микола Міхновський, Дмитро Донцов, Б. Шемет та багато інших.

Та чи було можливо в тодішній час повернути українську революцію в національне річище?

«З великим напруженням своїх сил українські політичні партії спромоглися на значний вплив на українські маси лише в першу добу революції, в добу загальних маніфестацій та декларацій волі політичної й національної. А коли через деякий час прийшло до збройної боротьби за волю України, коли революція висунула на денний порядок величезні завдання організаційного характеру, «селянська» Україна, з чужим, неукраїнським містом, не спромоглася на переможний опір своїм ворогам...» **)

Це твердження тільки частинно правдиве, а саме: в перший період революції українські маси йшли беззастережно за Українською Центральною Редою і до цього більше зусиль доложили всі українські патріоти, а зокрема ті, які не належали до ніяких політичних партій. Тоді Українська Центральна Рада була з волі народу справжнім репрезентантом народу, а не партій. Щойно в дальшому періоді, коли партії зайняли для себе виключне місце в кермуванні Україною, коли національну революцію почали підмінювати соціялістичними програмами, це довело до дезорієн-

*) І. Мазепа: «Україна в огні й бурі революції», ч. II.
**) Там же.

тації українських народніх мас, до відштовхнення від національно-державної праці тисяч і тисяч українських патріотів, В той період українські політичні партії брали до уваги тільки «трудову частку» українського народу. Щойно 12. серпня 1919 року в проклямації уряду згадується ввесь народ і до всього народу уряд звертається:

«Для відбудування Української Республіки, для зебезпечення ладу й спокою, якого так жадають **всі** громадяни нашої землі, Правительство **повинно опертися на ввесь народ, притягнути до державної праці всі верстви суспільства, яким дорогі здобутки української революції і незалежність нашої Республіки...»** *)

І навіть тоді ця декларація уряду УНР була вимушена правими політичними угрупуваннями та галицькими політиками. Насправді ж уряд продовжував свою соціялістичну політику, кермовану виключно лівими соціялістами, що заходились творити «трудові ради».

***

Почалась нова війна між Україною й Москвою, але серед яких важких внутрішніх і зовнішніх обставин! «Бачачи безвартність розложених військ Директорії, зібраних під час протигетьманського повстання, командування Осадного Корпусу Січових Стрільців рішило зужити всі свої сили не на опанування різних Дніпровських Дивізій чи Хвастівських Куренів, а на формування цілком нових військ, що їх вишколювали й виховували стрілецькі старшини довший час» **)

А тим часом із півночі і сходу наспівали до Осадного Корпусу домагання надсилати військові посилення.

«Розпучливого домагання отамана Петра Болбочана, щоб із Києва прислати йому кілька міцних полків, не можна було задовольнити... На виручку йому Дивізія Січових Стрільців почала наспіх організувати Ударну Групу Січових Стрільців під командуванням Романа Сушка... Не помагає відбиття Ударною Групою Січових Стрільців Гадяча та Ромен від большевиків, бо її загрожує іззаду отаман Хименко, що під впливом лівих українських кол перехилився зі своїм полком на бік большевиків, і то якраз в тому часі, коли Ударна Група Січових Стрільців залишилась уже єдиним оборонцем цілого Лівобережжя. Під Гребінкою Ударна Група Січових Стрільців добула останню велику перемогу, на жаль, у братовбивчому бою з полком от. Хименка, до якого приєдналася ще залога Переяслава... На самому побоєвищі поверх 250 убитих, поверх 400 важко ранених, знайдених у поблизьких селах. Січові Стрільці взяли в полон понад 500 ворохобників. Щойно після бою під Гребінкою виявилася вся його трагедія. Ось із півночі натискають чужинецькі ворожі війська на Україну, а поле густо вкривається трупом синів української землі, що повстали на допомогу чужинецькій силі проти своєї таки державности. А скільки одчайдушної, впертої української хоробрости намарно в тому бою витрачено з обох сторін!

«Такі трагедії йшли в тому часі скрізь по всій Україні. І так, саме в той час, коли проголошувано «вічну» злуку західніх українських

*) І. Мазепа: «Україна в огні й бурі революції», ч. II. (Підкр. моє — О. Б.)

**) «Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців».

земель з Українською Народньою Республікою, 22. січня 1919 року, з Києва вирушав сотник Осип Думін із двома сотнями І. піщого полку Січових Стрільців при двох легких батареях 8 гармат і дивізіоні кінноти Січових Стрільців та Лубенців обеззброїти район Трипілля на Київщині, де отаман Зелений готував зо своїми Дніпровцями повстання проти Директорії.

«Поки Осип Думін обеззброював Трипільщину, північного фронту на Чернігівщині наче б то не стало... Серед таких загальних настроїв довелось кинути в бій Дивізію Січових Стрільців. На ній лежав обов'язок берегти саму столицю перед большевицьким переворотом, і тому вона дотепер не могла бути вжита в цілості на фронті, а була кидана туди частинами...» *)

В цьому періоді війни проти Москви виявилось, що не все те військо боєздатне, що носить на плечах рушниці. Для успішности в бою треба в першу чергу національно-духової зброї, якої, на жаль, українській армії і Директорія не дала. Навпаки, вона тільки допомагала повстанню різних отаманів. «Армія Директорії продовжувала розкладатися не днями, а годинами.» **) А тому й Корпусові Січових Стрільців треба було безнастанно зводити важкі бої на фронті з большевицькими військами аж до місяця грудня 1919 року, коли змінено спосіб фронтової війни на партизанський.

Що ж уявляв собою Корпус Січових Стрільців, як бойова одиниця? — 6 піших полків по 1500 боєвиків і 500 вояків допоміжної служби; 20 батарей із загальною кількістю 76 гармат, з'єднаних в Гарматну Бриґаду; Відділ панцерних поїздів, Відділ панцерних авт, Відділ протилетунських гармат, Відділи скорострілів, Дивізіон кінноти, Інженерно-будівельна сотня, Кіш Корпусу Січових Стрільців, Кіш Гарматної Бриґади цього ж Корпусу, Відділ постачання, Інтендантура Корпусу.

***

Коли отамани Волох, Божко та Данченко затіяли 3. грудня 1919 року авантуру й проголосили в Любарі **радянську владу**, захопивши частину державної скарбниці, постала небезпека, що в їхніх руках можуть опинитися і Головний Отаман, і всі члени уряду УНР. Як в попередніх таких трагічних обставинах, так і тепер єдиною надією були Січові Стрільці. **«Щоб уникнути нових «несподіванок», Петлюра, Василь Тютюник з своїм штабом і уряд негайно виїхали до сусіднього містечка Нова Чортория, де стояли Січові Стрільці.» ***)**

Такий був трагічний спад із найвищих висот. Полковникові Євгенові Коновальцеві продовж двох років війни доводилось не раз мечем встановлювати чи привертати у дійсність державну самостійність України, за неї безупинно боротись проти зовнішніх ворогів і в останній момент катастрофи рятувати голову Директорії, коменданта армії й увесь уряд від ганьби й мук, що самі ж таки українські отамани могли їм завдати. Та помимо тієї

---

*) «Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців».
**) І. Мазепа: «Україна в огні й бурі революції», ч. II.
***) І. Мазепа: «Україна в огні й бурі революції», ч. II.

катастрофи полк. Євген Коновалець не припиняв діяти в тому ж самому напрямку, для тої самої ідеї. Розрив між обома частинами України та взаємна гризня між обома урядами викликали в нього рішучий протест та завзяту боротьбу.

«Різке становище урядових кіл Української Народньої Республіки, що самі почали вже після довершеного факту, на мою думку — зовсім непотрібно, роздувати шкідливе значення переходу Галицької Армії до Денікіна, не могло причинитися до заспокоєння. Катастрофальне положення, в якому опинилася територія України, що стала для ворогів українського народу ареною боїв, лише сприяло кличеві: «в усьому винні галичани — зрадники українського народу». У категорію ж «зрадників» попали не тільки члени Галицької Армії, але взагалі всі уродженці Галичини, хоч у договорі Денікіна з Галицькою Армією виразно говорилося, що Корпус Січових Стрільців (у договорі його названо «Корпусом Коновальця») не вважається складовою частиною Галицької Армії...

«Діяльність мою і моїх товаришів оплутано такою сіткою нісенітниць і провокацій, що в сторонніх людей мусіло дійсно зродитися підозріння, коли не тверде пересвідчення, що я й мої товариші якісь «аґенти». Наслідком такої атмосфери, що утворилася кампанією галицького уряду, був приїзд із Чехословаччини одного старшини з дорученням і пляном позбавити мене життя». *)

Чи можуть бути кращі, могутніші докази отої надприродної віри, якою був сповнений полковник Євген Коновалець, який і після тих важких трагедій, розпачливих ситуацій, безконечних актів анархії, отого правого й лівого москвофільства, що так руйнуюче в часі будови Української Держави, в часі української національної революції себе виявляли й виявили, — не заламався, у безнастанних важких боях з ворогом ні фізично, ні духово не вичерпався, а все нові пляни укладав, нові сили організовував для продовжування збройної боротьби!

***

Коли акція Стрілецької Ради для формування нових чи перекинення наявних українських військових частин з центральної Европи на українські землі для продовжування війни проти Москви не дала бажаних успіхів, не так наслідком спротиву през. Петрушевича, що тримав цупко у своїх руках Українську Бриґаду в Німецькім Яблінніім, як впливу й спротиву різних чужинних чинників цій акції, полк. Є. Коновалець рішає 1921 р. повертатись до краю, куди його настирливо покликають. З його бо доручення та за його вказівками наслідком останніх постанов Стрілецької Ради у Празі починає ставити свої перші організаційні кроки Українська Військова Організація. Хоча й деякі старшини Української Галицької Армії мали таке саме бажання, ставили перед собою такі самі завдання, а все ж таки вважали, що єдиний полк. Є. Коновалець є тою особистістю, що поєднує в собі великі бойові, організаційні та політичні здібності, без застосування яких годі надіятися на повний успіх нової бойової орга-

*) Євген Коновалець: «Причинки до історії української революції», Прага, 1929.

нізації. Його ім'я було знане в усій Україні й очолення ним Української Військової Організації запевнювало соборність дії, як на Західніх, так і на Східніх Землях України.

Нині, по десятках років, з перспективи, так скажу, віку вже другого покоління, воно може видаватися чимсь надзвичайно легким, самозрозумілим. Нова організація — УВО — мала завданням не тільки об'єднати всі ті розгублені й розпорошені сили, а й застосувати нові методи та засоби боротьби з окупантами. Не так думали деякі старшини Української Дієвої Армії, не так думав отаман Юрко Тютюник, командант Другого Зимового Походу. «Я ставився до того походу з самого початку дуже критично — пише полк. Є. Коновалець. Після того походу полк. Роман Сушко і полк. Юрій Отмарштайн «склали звіт перед своїми товаришами із Стрілецької Ради, з якого виходило, що всяка дальша збройна інтервенція з чужини була, на їх погляд, недоцільною і шкідливою, бо така інтервенція наражувала не тільки самих активних учасників на страшенну небезпеку, але не приносила ніякої реальної користи українському населенню... Звіт полк. Ю. Отмарштайна ще більше зміцнив нас у переконанні, що думку військової інтервенції з-за кордону треба раз назавсігди відкинути. Цього погляду я тримаюсь і тепер.» *)

Отже концепція полк. Є. Коновальця про потребу творення Української Військової Організації була на той час єдино правильна. Хоча вороги перебували на українських землях, хоча український нарід був вороже наставлений до окупантів, хоча окупанти були в цілковитій меншості, хоча ніякого тривалого їхнього адміністраційного ладу ще не було зорганізовано, проте вони розпоряджали військовими силами, з якими в одвертих боях могли мірятися тільки реґулярні українські частини, а не повстанці. Тим самим і на лихому місці й у лихій ситуації вороги мали той єдиний шанс, бо розпоряджали своїми зорганізованими та здисциплінованими арміями.

Ні людей, ні засобів для створення Української Військової Організації не бракувало, а полем її дій стали майже всі землі України. Насамперед основниками УВО стали товариші зброї полк. Є. Коновальця, себто старшини Корпусу Січових Стрільців: полк. А. Мельник, полк. Р. Сушко, полк. І. Чмола, підполк. Ю. Отмарштайн, сот. В. Кучабський, сот. І. Андрух, сот. М. Матчак, сот. Я. Чиж, сот. І. Юріїв, сот. Д. Герчанівський і багато інших. «Тодішні видатки покривала УВО з засобів, що їх вивезли Січові Стрільці з України, далі з пожертв заокеанської еміґрації, присиланих д-ром М. Цеглинським і М. Репенем від Федерації Українців у З. Д. А. і від організованих Степаном Матчаком Українських Бойових Комітетів (УБК), а вкінці з фонду у висоті 100.000 корон, що їх дав у 1920 р. уряд УНР на формування ук-

*) Євген Коновалець: «Причинки до історії української революції» Прага, 1929.

раїнського війська». *) Побіч цих засобів, як подає д-р Любомир Макарушка, опюдатковувано за попередньою добровільною згодою українських студентів у Чехословаччині, які користувалися там стипендіями чеського міністерства освіти. Таке оподаткування давало продовж довгих років «75 тисяч чеських корон місячно, що їх пересилалося на потреби УВО до банку у Львові. Це було приблизно 2.000 американських долярів місячно у тодішній вартості доляра». Крім цього, зброї та воєнного різнородного матеріялу також не бракувало, бо Україна була продовж років тим простором на Сході Европи, де відбувалися воєнні дії». «Ми мали доволі вибухових матеріялів, зокрема мін, з фортів перемиської твердині. Це були готові міни, до яких треба було тільки заложити ґніт. **)

На зовнішні дії Української Військової Організації не довелось довго чекати. Вони виявлялись передусім на таких об'єктах, як станиці жандармерії та поліції, різні військові склади, залізничні мости, рейки, телефонічні та телеграфічні споруди, щоб урешті досягнути найвищого вияву — атентату поручника УСС Степана Федака на голову польської держави — маршала Пілсудського.

Наскільки старші віком українські політики сприймали дії УВО як допоміжний засіб для визнання Радою Амбасадорів суверенних прав Східній Галичині, настільки молоде покоління, що організувало цю боротьбу, мало куди ясніші погляди. Коли Митрополит А. Шептицький робив важливі заходи перед урядом ЗДА на користь самостійної України, то найбільш рішучу, неприховану дипломатичними фразами відповідь дав тодішній секретар торгівлі, пізніший президент ЗДА Герберт Гувер:

«Гувер не сказав нічого щодо беззаконства польської влади, лише відразу заявив, що з самої Східньої Галичини було б трудно й нерозумно творити самостійну державу, бо вона ніяк не могла б устоятися. Большевики, твердив Гувер, могли б протягом 24 годин стати в Карпатах, до чого аж ніяк не можна допустити. Як могли б галицькі українці, спитав Гувер митрополита, оборонити свою державу перед большевиками? Митрополит відповів, що її повинні б оборонити альянти. На це Гувер сказав, що альянти і ЗДА пролляли аж надто багато крови у світовій війні та й починати через Галичину нову війну вони ніяк не будуть. Митрополит не відповів на це нічого. Тоді Гувер поставив митрополитові питання, під якою владою воліли б галицькі українці бути: під владою Польщі чи перейти під владу большевиків? У відповідь митрополит сказав, що це означало б те саме, що перейти з однієї тюрми до другої. Я бачив, що на ці слова митрополита на устах Гувера майнула маленька усмішка... Потім звернув митрополит розмову на Велику Україну. Він сказав, що інакше представлялася б справа із Східньою Галичиною, якщо б мирова конференція у Версалі була визнала незалежність України та допомогла їй удержатись. Гувер поспитав митрополита, який уряд були б мали альянти визнати на Україні. Митрополит відповів, що уряд Петлюри. Тоді Гувер спитався, скільки території мав Петлюра під своєю владою. Митрополит

*) В. Мартинець: «Від УВО до ОУН».
**) Там же.

почав говорити, що за Петлюрою стояв увесь український нарід, що Україна мала з усіх боків ворогів... але не встиг ще митрополит докінчити, як Гувер спитав його, скільки гетьманів було на Україні? Очевидно, Гувер мав на думці отаманщину та почав наводити прізвища отаманів. Таких прізвищ він навів три, а саме, Махно, Тютюнник, Апостол і додав — «та багато інших». *)

Більш ворожого ставлення до самостійної України чужому політикові виявити ледве чи можна було. Зрештою, воно виявилося в бльокаді самостійної України. Дивуватись треба, як молоде покоління, покоління полк. Є. Коновальця, що майже до того часу нічого або майже нічого з міжнародньою політикою спільного не мало, могло куди ліпше розуміти політичне наставлення західнього світу й поставити вимогу опертя на власні сили народу української визвольної боротьби. Бо й справді — 40 мільйоновий український нарід був би безсильним, коли б своє визволення узалежнював від чужинних факторів, від чужої сили.

«Вільсонівське плебісцитне право на самовизначення виявило в повній мірі свою практичну незастосувальність, і світ пішов далі своїм шляхом, на якому кожен дороговказ показує одну тільки дорогу: «Право — це сила, і тільки сила...». Методою кожного процесу самовизначення, а тим самим і національного самовизначення треба вважати боротьбу, і тільки боротьбу, отже зудар протилежних сил — сили поневоленого й сили гнобителя.

«... На місце ілюзоричних надій на чужу допомогу треба поставити нову вартість: орієнтацію виключно на власні сили суспільства. Вона мусить бути побудована на жорстокім законі: «Питання життя — це питання сили», — і таким чином повинна дивитися на всякий чужинецький гніт, як на явище, проти якого є тільки оди спосіб: зрушення власних масових сил до запеклої й витривалої боротьби...» **)

Ось цю концепцію ставили в українському народі, як на Західніх, так і на Східніх Землях України активні члени Української Військової Організації. **«Так починає виявлятися щораз більше зрозуміння ваги т. зв. масових виступів. Однак не треба цього розуміти як тільки збройні виступи, але як організовані й солідарні виступи вже цілком свідомого громадянства в певних конкретних справах за певним наперед накресленим пляном...» 1)**

Отже члени Української Військової Організації, а найперше полк. Є. Коновалець, були певні тих великих сил українського народу. Вони бо ще ось так недавно й упродовж років змагались зо зброєю в руках і мали виїмкову можливість бачити ту силу українського народу на всіх його просторах.

***

За часів існування самостійної Української Народньої Республіки та організування українських збройних сил для її оборо-

---

*) Стаття о. Петра Понятишина в книзі «Українці у вільному світі», Джерзі Сіті, 1954.

Співрозмовцем з Гувером був Митрополит граф Андрій Шептицький в часі своїх відвідин у ЗДА.

**) В. Кучабський — реферат виголошений в 1921 р. — «Від УВО до ОУН».

1) Є. Коновалець: «Оцінка ситуації» — «Від УВО до ОУН».

ни, на багатьох місцях відбувались такі вияви національного духу, яких в той час ніхто не спромігся чітко зформувати й закріпити їх у цілому українському народі. Це було за перших початків революції, коли вона мала ще національний зміст, або на Західніх Землях України, де вона тільки національний зміст мала. Полки й курені Українських Армій охрищувано іменами — св. Володимира Великого, Ярослава Мудрого, короля Данила, князя Лева, Ярослава Осьмомисла, гетьмана Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи і т. д. Це був підсвідомий вияв потягу до нашої славної минувшини, щоб її пов'язати з сучасністю і тим самим спрямувати наше майбутнє. Тільки так, повернувшись до сивої старовини, українського праджерела, можна було відчути вічність життя української нації, її духову й фізичну силу. Бож чи св. Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Святослав Завойовник, Ярослав Осьмомисл, король Данило не творять для всіх поколінь українського народу отой міт, а не тільки історію володарів Української Держави, — міт освячений святістю Ольги й Володимира Великого? Дарма, що до цієї української святости, як і до українського міту причіпляється також Москва; справа в силі українського духу, який із цього виростив був Самостійну Соборну Україну.

Зродилось це піднесення національного міту, чи воскресло, під час революції, формувалось духово протягом важких воєн, але з окупацією України й розшматуванням її земель воно не заникло, а шукало собі поновного вияву. Найкраще це потверджує той факт, що, продовжуючи визвольну боротьбу, покоління полк. Є. Коновальця в своїй переважній більшості стало осторонь усякого політично-партійного життя Для нього це не було те, чого воно прагнуло, за що боролось. Довгі роки ті люди намагались своє ірраціональне довести розумовими аргументами, поставивши себе на службу й приносячи себе в жертву великій ідеї, щоб врешті самим собі віднайти справжнє найменння — Український Націоналістичний Рух, та бажане оформлення — Організація Українських Націоналістів. Тільки так їхні задушевні прагнення, їхнє відчуття, візія їхнього майбутнього вже в сучасності могли бути віддані, бо в їхніх душах, в їхніх єствах самостійна соборна Україна існувала, її тільки треба було поновно привернути в дійсність, а для цього мала служити українська національна революція. Як правдиво це віддано в гимні українських націоналістів — **«Зродились ми»**... Так, насправді, ті творці Українського Націоналістичного Руху зродились за української революції 1917 - 20 років, — Коновалець, Мельник, Сушко, Головінський, Сеник, Сціборський і сотні й тисячі інших.

Що дивного, що за цими творцями Українського Націоналістичного Руху пішла майже вся українська молодь Західніх Земель України, що цей рух почав стихійно ширитись на Великій Україні, так серед української молоді, як і серед українських військовиків? Це правда, що творці Українського Націоналістич-

ного Руху були для тієї молоді і для українських військовиків леґендарними постатями, що виросли до тих висот за української революції, але воно водночас і свідчить найпереконливіше, що та українська молодь так само відчувала, такі самі задушевні прагнення мала. Адже майже ніякої пропаґанди в цьому напрямку аж до Першого Конґресу Українських Націоналістів не було.

Вже в 1922 році постала була в Празі Група Української Національної Молоді, членами якої були виключно вчорашні старшини Українських Армій. В 1925 році заснувалася Леґія Українських Націоналістів, що також складалась із колишніх старшин Українських Армій, а далі Союз Української Націоналістичної Молоді у Львові. Тож правдою є, що зародки українського націоналізму постали в душах тих вояків ще за існування Самостійної Соборної України, під час збройної боротьби в її обороні. І нічого дивного, що ті, націоналісти-вояки, чи вояки-націоналісти, з'єднані з молодим повоєнним поколінням, на Першому Конґресі Українських Націоналістів 1929 року, у Відні, однодушно проголосили полк. Є. Коновальця Провідником Українського Націоналістичного Руху й Головою ОУН. Можна це назвати виїмковим явищем, коли кожний з основоположників мав таку згідність між почуваннями, наставленнями та міркуваннями — сповнені ідеєю, спрагнені великого чину при повній відсутності особистих амбіцій. Полковник і тільки Полковник — міг, мав і повинен був бути тим Провідником.

***

В короткому часі після Першого Конґресу та організаційного оформлення націоналістичного руху, полк. Євген Коновалець виїхав був до ЗДА та Канади, а інж. М. Сціборський до Львова. Полк. Є. Коновалець був певний, що й там є українці, які так само відчувають, так само думають і діяти хочуть, як українські націоналісти в Европі. І він не помилявся. Багато й багато українців, а зокрема колишні старшини та вояки Українських Армій зголошувались до лав організованого націоналістичного руху. Такі ж поїздки відбував полк. Є. Коновалець по інших країнах побуту української еміґрації і завжди з повним успіхом.

В перших місяцях 1930 року полк. Є. Коновалець переїжджає на постійне перебування до Женеви, де розвиває надзвичайно живу політичну діяльність. Тоді ж таки на Західніх Землях України націоналістичний рух могутньо поширюється, боротьба проти Польщі набирає розмірів масової боротьби, що витворює загрозливу для поляків ситуацію на Західніх Землях України та спричинюється до загального важкого внутрішнього напруження в Польщі. Значення й вагу ситуації відчули українські політичні партії. На Женеву звернені очі українського політичного світу. Першим приїздить на побачення з полк. Є. Коновальцем один із представників української радикал-соціялістичної партії. Восени, під претекстом участи в Конґресі «Національних Меншин», приїжджає до Женеви голова УНДО В. Мудрий та

голова Української Народньої Партії на Буковині сенатор д-р Володимир Залозецький, — насправді ж, щоб відбути з полк. Є. Коновальцем політичні розмови. Так само тоді приїхали були посол Карпатської України Куртяк та посол румунської селянської партії Кракалія, одначе полк. Є. Коновалець відмовився від зустрічі з цими двома останніми. Обидва ці посли представляли чужинні інтереси, хоча з походження були українці.

Пізньої осени приїхали були до Женеви проф. Софія Русова, посолка Мілена Рудницька, проф. Євген Онацький, інж. Микола Сціборський, інж. Дмитро Андрієвський, інж. В. Мартинець. У Женеві відбулось кілька наших конференцій у зв'язку з польським погромом у Галичині та нашою акцією на терені Ліґи Націй.. Тоді таки полк. Є. Коновалець переслав західнім потугам просторий меморандум про визвольну боротьбу українського народу. Вельми допомічною нашій акції була англійка міс Шіпшінґс, яка на наше прохання виїхала була до Галичини, а після повороту подала докладний звіт англійському урядові про національно-політичне становище українців Західніх Земель. Меморандум і звіт міс Шіпшінґс мали не абиякий вплив. Так формою, як і змістом найрішучіші протести подали польському урядові англійський та американський уряди, а також надійшла до Ліґи Націй петиція англійських лордів та послів. Зареаґував рішуче Ватикан устами Папи Пія XI. Таким чином, справу Західніх Земель поставлено в Лізі Націй, яка мала її розглядати. До цього додався ще й меморандум полк. Романа Сушка про побиття поляками українських політичних в'язнів. Врешті, протестна акція українців у вільному світі виявилася була в нечуваних до того часу розмірах.

Женева, осідок полк. Є. Коновальця, стала найважливішим українським осередком поза рідними землями. Так само тоді полк. Є. Коновалець відбув ряд побачень з чужинними міністрами й видатними особистостями політичного світу, що перебували в Женеві на Асамблеї Ліґи Націй. Це мало велике значення для активізації на міжнародньому форумі української проблеми, бо треба мати на увазі, що весною того ж року відбувався великий політичний процес у Харкові, на якому суджено українців за намагання усамостійнити Україну. На міжнародніх конференціях у Брюсселі та Будапешті докладно дебатовано над українською проблемою й засуджувано політику окупантів.

Важливим виявом активности в Женеві було видавання «Бюлетенів» напочатку французькою, а пізніше й англійською мовами. Редактором цих «Бюлетенів» був тепер уже небіжчик славної пам'яти Макар Кушнір-Богуш, людина непересічних здібностей, не тільки палкий патріот, але й великий знавець українсько-московських взаємин, дуже добрий публіцист. Ще з часів його побуту в українській делеґації на Мировій Конференції у Версалю він мав зв'язки з французькими кругами й по приїзді до Женеви дуже легко й швидко ці зв'язки поновив та поширив.

Крім цього, знаючи французьку та німецьку мови, буваючи часто в Секретаріяті Ліґи Націй чи на різних засіданнях Ради Ліґи Націй, він умів завжди належно поінформувати чужинних дипломатів та журналістів про визвольну боротьбу українського народу.

Дещо пізніше постало було в Лондоні бюро Організації Українських Націоналістів, яким кермував інж. Євген Ляхович із ЗДА. Після кількалітньої активности, він повернув назад до ЗДА, а керму бюра перейняв С. Давидович з Канади, який продовжував діяльність аж до мобілізації його під час другої світової війни.

Треба також згадати про постійну появу «Бюлетеня» французькою мовою, що його видавав інж. Дм. Андрієвський у Брюсселі та про велику активність проф. Євгена Онацького в Римі, так в італійських світських колах, як і в колах Ватикану. Крім цього, в таких важливих осередках, як Париж, Прага, Берлін, а пізніше Відень — дії організованого націоналізму здобули йому перше й виключне місце серед української еміґрації.

Загально від постання Організації Українських Націоналістів та переїзду полк. Є. Коновальця до Женеви українська визвольна боротьба на українських землях набирала чимраз більшої потужности, а українська проблема на міжнародньому форумі поновно стала актуальною проблемою, що вимагала свойого позитивного рішення. Важко з певністю й повною ясністю говорити про пляни політики західніх великих потуг, а зокрема англійської політики, супроти України, але що такі пляни були, вказує хоч би той факт, що в англійському парляменті поставлено вимогу до уряду — **«домагатися, щоб Міжнародній Трибунал в Газі відібрав Польщі мандат на Східню Галичину...»** Чи відібрання Польщі мандату мало довести до усамостійнення Галичини і таким способом створення зародку для Самостійної Соборної України чи до поставлення Галичини під мандат Ліґи Націй, на це питання важко відповісти. Одначе, одна чи друга розв'язка була б одним кроком вперед до понови Самостійної Соборної України. Польська контракція на міжнародньому форумі зводилась до твердження, що самостійна Галичина, як держава, не може існувати й негайно попаде в московську неволю.

Хоча розшматовано на чотири частини територію України, хоча український нарід знаходився аж під чотирьома різними займанщинами, завдяки визвольній боротьбі та великим зусиллям і здібностям полк. Є. Коновальця національно-політична єдність українського народу була відновлена й проблема усамостійнення України в цілому зайняла одне з перших місць у світовій політиці. Так само спеціяльно прибув до Женеви сл. п. президент УНР Андрій Лівицький, щоб відбути наради з полк. Є. Коновальцем.

***

Могутній розвиток українського націоналістичного руху, що успішно поширювався на широкі маси українського народу й ставив Організацію Українських Націоналістів на провідне місце, висунув був цілу низку важливих проблем. Ніхто так не передбачував їх неминучу актуальність, як полк. Є. Коновалець, і тому бажав своєчасно мати чіткі розв'язки тих проблем, щоб не бути у важкій ситуації, яка змушувала б до імпровізації чи шукання щойно в наглій ситуації найліпшої розв'язки. Заготовляючи такі практичні чи теоретичні розв'язання різних важливих проблем, які щойно мали стати на порядок денний у майбутньому, можна було повільно зазнайомлювати з ними широкі українські маси, щоб під час майбутньої української революції уникнути хаотичних ситуацій. З цією метою, для розроблення цих проблем, був намічений та заплянований приїзд д-ра Д. Донцова до Парижу. Відбулось побачення полк. Є. Коновальця з д-ром Д. Донцовим, перед яким Полковник виложив свої погляди-турботи та зробив д-ру Д. Донцову конкретну пропозицію: виїхати за кордон і тут взятися за працю над цілим рядом тих проблем. Д-р Д. Донцов відхилив пропозицію полк. Є. Коновальця. Щойно в дальшому з доручення полк. Є. Коновальця був зорганізований «Український Науковий Інститут», на чолі якого станув був д-р Олег Ольжич-Кандиба, якому поставлено було завдання зайнятися розробленням тих проблем.

Щойно друга світова війна довела переконливо, що єдиний націоналістичний рух, сповнений великою ідеєю, є в силі вести визвольну боротьбу проти московського імперіялізму, боротьбу організовану й плянованy, а не випадкову й відрухову. І в цьому виключність полк. Є. Коновальця. На його очах й при його активній участі відроджувалась по сотнях років Самостійна Українська Держава, але він не належав до тих, які історію України, будівничих Української Держави, її великих володарів, а між ними й українських святих, проміняли були за Маркса, які спільно з московськими революціонерами нищили український міт якраз тоді, коли його підносив український нарід для свойого самостійного життя. З тодішнього відчуття, з тодішньої визвольної війни й тих величних виявів зродився пізніше український націоналістичний рух, який полк. Є. Коновалець оформив і поставив перед українським народом як те, чого український нарід задушевно прагнув, на чому мав відродитись духово й політично, вирости в могутню націю, щоб стати справжнім володарем в обновленій Самостійній Соборній Українській Державі. Велике його минуле, як рідко котрого іншого народу, дає йому життя, творчу снагу і вказує шлях у його майбутнє. З такого відчуття, з такого розуміння й оцінки історії України зродився й оформився ідеалістичний світогляд і саме тому вся 20-річна боротьба, духова творчість, організаційна діяльність полк. Є. Коновальця визначає його не тільки як носія найвищої ідеї, але і як уосіблення тої ідеї, що через нього себе виявляла і здійснювала.

На руїнах самостійної соборної Української Народньої Республіки розшматованому й поневоленому українському народові він привернув знову віру, невгасимим вогнем своєї душі, безупинною кривавою визвольною боротьбою його з'єднав у важкому змагові й вивів на широкий шлях світлого майбутнього. Падаючи смертю на вулиці Роттердаму, Полковник, мов той біблійний Мойсей, міг бути певний, що з його духом тим же самим шляхом український нарід прямуватиме до здійснення свойого ідеалу.

Олександер Бойків

Ідеологічні основи українського націоналізму

Конґрес Українських Націоналістів — це перший крок узгідненого виявлення волі й думки з боку організацій, гуртків та одиниць, що досі загально діяли в дусі націоналістичної ідеології, однак не були ще обняті формою єдиної організації. Ті ідеологічні організаційні почини увінчались нині фактом створення єдиної **Організації Українських Націоналістів,** яку треба вважати одним із викладників наростаючих молодих сил, що їх зроджує Українська Нація для великого призначення в найближчій будучності: **українського державного чину.** Бо ідеал власної держави перестав бути для українців тільки теоретичною цінністю вже тоді, коли вони підняли перед 10 роками нерівний бій за право суверенности своєї нації: у сучасній хвилі, під поновним ярмом політичної неволі перевтілився той ідеал у ряд конкретних вимог щоденного життя одиниць та суспільних груп нації. З посіву великих жертв визвольної боротьби вийшов він зміцнений, обновлений і туго зв'язаний з життєвими основами широких верств, ставши для них чинником, що формує й унапрямлює в рішучий бік їх політичну свідомість.

Під знаком **державного чину** стоїть будучність Української Нації й тільки через нього вона зможе виявити свою духову й фізичну дозрілість у мірі, вимаганій потребами п о в н о г о політичного визволення. Українці — **велика нація,** а на землі українській б'ють численні джерела будучого народнього багатства. Біологічна сила нації та господарська видайність її землі — це два найголовніші факти, зумовляючі політику підбою, що його здавна ведуть наші національні вороги. Дійсність минувшини, як і сучасности, що в свою чергу позначилась звищенням матеріяльного визиску, спробами зміцнити нашу культурну залежність та постепенно винищувати наші фізичні сили — наглядно довели, що боротьба, в якій здавлено українські державницькі

змагання, мала й все матиме за основну свою мету: знищення українців як окремої нації. Бо українська держава — це створення на Сході Европи тої нової політично-господарської сили, що підірве пануючим в тому геофізичному краєвиді державним націям найважливіші підстави їх домінуючої ролі.

Українська Самостійна Соборна Держава означає зупинення і зламання традицією встановлених напрямних чужонаціональних державних інтересів з одного, та заіснування нового рішаючого чинника міжнародньої політики в питанні Близького Сходу — з другого боку. Забезпечення собі вільного виходу на Схід передумовляє найбільшу відборонність і принаймні незмінний стан посідання на Заході й Півночі. З цього слідує, що осередня лінія визвольницької політики веде Українську Націю до такої боротьби з її ворогами, щоб вислідом її було остаточне зламання їх історичного наступу на українські землі. Культ війни, мілітаризація національного духу, усе знання для побіди — оце пробоєві гасла сучасної хвилі, яких здійснення покладе тривкі підвалини під будову української держави.

Національна свідомість довела у своєму розвитку до видвигнення ідеалу самостійности як синтези політичного думання; націоналізм означає дальший поступ розвитку нації, який полягає в здійсненні **і д е ї соборного державного чину.** З цього становища мусить націоналізм виповісти ріщучу боротьбу всім соціяльно-політичним доктринам та вченням, наміреним проти такого його розуміння, всім спробам організувати внутрі нації заборола міжнароднього порозуміння та солідарности, які послаблюють моральні якості національного духу та натугу його відпору назовні, всім кличам про першенство або виключність клясово-професійних інтересів, що протидіють зосередженню національних сил для досягнення державности, тієї найпершої і найреальнішої умови творчого самоздійснювання нації в усіх ділянках її розвитку.

Форма й метода націоналістичного мислення і чинення виявляють тут радикалізм, нетерпимість та суб'єктивну виключність голошених гасел, узгіднених з ідеалом української держави, який своєю істотою є радикальний, нетерпимий, суб'єктивний, а тому безглядно ворожий супроти тої дійсности, у наслідку якої заіснував сучасний стан загального поневолення Української Нації. Поставлена перед завдання творити нові факти власної історії, нація мусить освідомитись як самозаконна моральна сила, що має внутрішню відвагу, рішати в с і питання зі **свойого** становища. Тим вона здобуде свою повну внутрішню самостійність, а суб'єктивізм її прагнень і чинів буде джерелом її найреальнішої сили.

⁂

Завдання націоналізму в стисло політичному розумінні полягають у підготовці та здійсненні програми **національної революції,** що дасть Українській Нації міцні форми державного жит-

тя. Однак двигнутись зі стану недержавности зможе політично поневолена нація тільки шляхом найтіснішого з'єднання всіх своїх сил під прапором **єдиної спільної політичної ідеї,** в інтересах якої мусить припинитися внутрішня боротьба на підкладі соціяльно-господарських противенств. Історія визвольних змагань різних европейських націй потвердила правду, котра голосить, що всякий визвольний чин був ділом духу, був перемогою чинної волі над нахилами до квієтизму, був подвигом, а не пожитком. Удачний зовнішний чин, що має стати зав'язком державної організації, є прямим наслідком **внутрішньої тугости** національного життя, яке дає почин тим духовим прямуванням, що вкінці завершуються у форму героїчного світогляду, формують психологічний тип чоловіка чину, утверджують мораль творця. Не побіда пізнаних фактів та матеріяльної правди над чоловіком, але рація його суб'єктивно-творчих можливостей характеризує моральну свідомість згаданого типу. У ньому нема місця для тої глибокої протилежности, що заходить поміж самовартістю інтелектуальної культури та динамізмом ірраціональних стихій життя; він перемагає її принципом **чинного ідеалізму,** в розумінні якого ідея є сила творча, що проєктується безпосередньо в діяльний поступ, а чин є часове здійснення ідеї, пластичний знак її безнастанної актуальности. Так ні скрайній раціоналізм, що кінчить статикою свідомости, ні чистий волюнтаризм, що врешті губиться в містичній неозначеності сліпої практихії, не підходять для цілей націоналістичної ідеології, яка найглибшу свою істоту віднаходить в **синтезі чинної ідеї.** Звідси найбільший тиск на **свідомий організований чин,** а в осередку своєї уваги вона становить вимогу організації людських індивідуальностей, а не колективу психо-соціяльних однородців.

Багатство духово-культурного та суспільно-політичного зрізничкування внутрішнього життя нації є закономірним явищем історичного ставання. В основі цього процесу діє закон постійної індивідуації, в силу якого ніяка з часових форм не може безоглядно утвердитися. У своїй наглядности даний цей закон як конкретна многість людських одиниць, уставлених діяльно до світу. З тенденції до товариського співжиття випливає свідомість споріднення, яке зазначує існування певного внутрішнього зв'язку одиниці з доповняючим її аналогічним оточенням. Не можна з цієї причини говорити про ідею соціяльности, як про ідеал бажаної форми громадського співжиття тому власне, що соціяльність існує цілком **реально** вже рівночасно з самим фактом поодинокого людського особня, т. зн., вона заступлена самою якістю його людської природи. Як завдання соціяльність в збірному житті не виступає, але тільки одиниці управильнюють і пристосовують систему своїх взаємовідносин та взаємочинностей відповідно до поставлених цілей. **Якість витворених** вартостей, а не метода чи практичний **спосіб їх досягання,** є об'єктивною — щоправда, умовно тільки — мірою для виявлення, наскільки видатною була

праця одиниць, інтеґрована в один спільний наслідок. Дана якість причиново не зумовлена соціяльністю, як такою, але відповідним ступнем розвитку або всесторонньою динамікою одиниць, що працювали для спільного досягнення. Таким чином вартість, але не соціяльність, може бути предметом людських стремлінь і вона засадничо залежить від моральних якостей творчих суб'єктів, при чому раціоналізована метода спрягання сил є самозрозумілим, очевидним засобом, що його примінюють вони в обличчі спільно поставленої мети.

Емпіричний зміст нації, — це конкретні людські одиниці, що носять у власній духовій будові основну форму своєї соціяльности, а тою формою є **національність,** як самозрозуміла, готова, морфологічна властивість їх внутрішнього «я». Все, що надбудовується і виростає з цієї органічної підстави, творить світ цілей та ідеалів, до здійснення яких необхідне організування різних способів соціяльної співпраці; характер тих способів більше методично-механічний. **Національність — це найглибша, найзагальніша й найтривкіша підстава людської соціяльности.** Вона являє собою досвід довгого розвитку, синтезований в декількох родових рисах духового характеру, що повторюються при різного роду виявленнях, немов спільний мотив. Як форма внутрішнього духового обличчя, представляє національність засадничу окресленість рухів душевного життя, слідну навіть при їх найвиразнішій зіндивідуалізованості.

З цього погляду свою національність відчуває людська одиниця **підметово,** отже слідує її проявлення безпосередньо в порядку інтуїтивно-органічної, самовільної конечности, а не логічно-розумової, наміреної. У національному середовищі одиниця ставить себе згори — без особливого попереднього зусилля зі свого боку — в прямий зв'язок з духовістю великої людської **спільности** так, що в цій хвилі її індивідуальне «я» живе відчуваннями родової свідомости, поширеної не тільки на **сучасність,** але поглибленої в далеку **минувшість** й цілево унапрямленої в **будучність.**

Наявність енергії історичного досвіду роду в духовій індивідуальності одиниці угрунтовує ступінь **соціяльности** її життєвих довершень. Без національної основи, як духового кореня індивідуального життя, стає людська одиниця відірваним атомом, рамки її духового досвіду замикають овид назверхнього життя, зміст її свідомости — конґльомеративний, її досконалість — технічна. Така одиниця дотикає поверхні збірного життя площею свойого фізичного розміру, а її значення є здебільшого тільки безвладністю її маси.

Поняття национальности й соціяльности не остають супроти себе ні у відношенні протилежности, ні рівнобіжности, але маються до себе немов підмет до свойого твору як зовнішнього вже предмету. Вони власне нетожсамі, подібно як нетожсамим є творець зі своїм твором, хоча поміж першим і другим заходить від-

ношення причинової залежности. Нема отже чистої соціяльности для себе, як нема чистого упредметнення творчого духу в твір, що його можна було б поняти без того першого. — Повний взаємозв'язок поміж людьми — не виявлений критично-науковими дослідами, як систематична цілість, бо те, що поодинокі галузі науки опанували в своїх об'єктивних викладах, являє заледве поверхні сфери людських взаємин, так що характеристика певної людської спільноти дана в них звичайно під одним тільки кутом зору. На ділі ж виступає чоловік у своїх взаєминах з живим оточенням як **неподільна духова цілість,** тому соціологія, орієнтована на механіку зовнішних відносин, а не на людей в повноті їх природи. З цієї причини не достає їй також підстав, потрібних для того, щоб бути наукою про сталі закони чи норми, тому її основна, врешті, роля — описово-стверджуюча.

Найінтенсивнішу соціяльність виказує чоловік там, де її устроєвою і напрямною основою є **єдність** духової національної дійсности, що дає в наслідку найвищу соціяльну натугу збірних досягнень. У цьому відношенні **національна** соціологія була б ще найменш описово-природознавчим, та з можливих наукових спроб найбільш удачним, систематичним відтворенням суспільного духу в історичній формі його органічної тяглости.

Існують, однак, інші, несистематичні вправді, зате дуже **суттеві** в цьому огляді вияви, що в безпосередній наглядности засвідчують національну істоту людських спільнот власне в хвилині їх найвидатнішої соціяльности. Вони мають місце в ті моменти історії, коли живучість національної ідеї виставлена на пробу в бойовій зустрічі з ворожими їй іншими національними ідеями. Війна є формою найбільш синтетичної об'єктивації соціяльного духу національної спільноти в площину зовнішних чинів, тому аналіза соціологічного обличчя війни має найбільше підстав викрити й доказати, що **національність є основним заложенням суспільної психології.**

Іншим фактом, підтверджуючим у своєрідній формі висловлений погляд, є культурна творчість, що узмисловлює в найрізнородніших засобах технічної передачі головні риси духу нації. Культура — це витвір національного генія, доконаний на протязі віків духовим зусиллям індивідуальних творців; тому тільки ті культурні вартості, що обсягають в собі найбільше преміс збірної духовости, заслуговують на признання їм геніяльности в загальнонаціональному розумінні: вони глибоко порушують душу найбільшого числа людей. Не випадково із непроглядного числа творів зберігає культурна традиція актуальними ті власне, що поконують межі умовности та саму розкладову силу часу вічно молодим еляном невсипущого національного ґену. Згідно з цим, в індивідуальності генія національний первень відіграє роль першорядного чинника творчого формування і власне з цієї рації є геній рівночасно феноменом найвищої соціяльности; його вплив вступає вже в межі позанаціональних обріїв. Соціяльно-

сти генія не слід розуміти в сенсі поняття буквальної кількости, бо він не сума, але якість, зразок та народження з глибин означеної індивідуальности **нових** овидів. Геній — сила віща; кидаючи своїй сучасності духову програму — він ступає побідно в будучність.

Феноменологія генія підкреслює **творчий** характер національної ідеї динамічним розумінням її внутрішньої природи, для якої не можна згори визначити меж її можливого здійснювання. Саме на прикладі своєрідної соціяльности генія унагляднюється необмеженість нації в можливості поширення свойого «я» до найдальших меж світовости. Нічого в дійсності не стоїть поперек прямувань нації до зіграння всесвітньо-історичної ролі, хіба тільки її внутрішнє безсилля. Сферу духу не обов'язують ніякі договірно-компромісові, вирівнюючі розрахунки; дух є засадничим запереченням обмеження і статики. Його ідей не зумовляє ніяка практика життя, але навпаки, все конкретне з нього слідує, як з абсолютної програми, як з правди вічного світового ставання. Таким чином логічним відповідником до динамічного характеру національної ідеї може бути одиноко категорія **будучности.** У згоді з цим національність не являється остаточно обмеженою й непорушною рисою людської дійсности, але вона є самовизначенням та відчуттям своєї духової форми, що в творчому русі позначується поодинокими здійсненнями, які складають історично-суспільний зміст. **Національність — це основний внутрішній факт суспільної свідомости,** що в постійно **підметовій** ролі характеризує історичний процес національного ставання. При всій змінности зовнішнього обличчя в різні стадії своєї історії нація затримує згадану внутрішню форму, як **незмінну** детермінанту різних своїх чинностей, що власне в часовому перепливі узовнішнюються в різних категоріях зрізничкування.

Хоча з погляду своєї внутрішньої оформлености являє нація готовий суспільний твір, то все ж не є вона в дійсності чимсь остаточно в собі закінченим і мусить немов ненастанно себе створювати. У цьому відношенні стоїть перед нею все однакове завдання, поборювати напір та опір середовища природних та людських сил, супротивних її прямуванням. Система довкільного натиску дає нації відчути її просторову обмеженість, чого наслідком є відрухова реакція біологічним розростом. У залежності від цього елементарний постулят політичної свідомости нації формулюється початково негативно: **самозбереження на зайнятім місці.** Цей рід оборони здійснюється в біологічній сфері, як помноження органічної маси, тому властивий сенс названого постуляту в дійсності все позитивний: **стремління до найбільшого числа на вистачаючому розпросторенні.** Земля, територія, як доповнення фізичного організму нації, творить разом з тенденцією найвидатнішого біологічного розросту категорію кількісного виміру або проєкцією **просторового** здійснення нації. Друга вимога політичної свідомости нації дотикає засобом найінтенсивнішого

виявлення духово-культурного впливу **в часі.** Обі тенденції творять немов систему сурядних, в якій звершується історична роля нації в синтетичній формі творчого буття.

Свою безоглядну волю здійснює кожний здоровий національний організм в той спосіб, що широко розвиває заложені в собі можливості, випрацювавши необхідні для цього органи діяльности. Ні один з них не є самоцільно для себе утворений, однак **всі органи нації є рівновартні** без огляду на якісні різниці поміж собою, тому власне, що всі вони призначені підтримувати існування **цілости,** з якою вони історично живуть і пропадають. Усяка чинність тут однаково важна й конечна, якщо тільки вона унагляднюється як додатня функція підтримання, скріплення та виявлення національної ідеї. З цієї причини не можна буде присудити зокрема ні високій духовій культурі, ні досконалості державно-політичної організації, ні матеріяльному добробутові значення виключної й найвищої національної мети — ідеалу. Всі вони, разом взяті, являються в межах якоїбудь національної спільноти тільки часовими й частковими **наслідками** актуальности національної ідеї, а тому саме **переходовими** її стадіями, не будучи ні в своїй цілокупності, ні поодиноко фактом остаточного її вирішення. Бо ні культурна історія не відмітила у своїй сфері ніяких досягнених абсолютних вартостей, ні політична історія не виявила в певній конкретній політично-суспільній формі ідеального здійснення людської організації, ні також господарська історія не устійнила остаточно роду й обсягу матеріяльних потреб життя та методичних способів найбільш раціонального їх задоволення.

З другого боку — всі вичислені ділянки, розглядані в лінії історичного ставання, остають супроти себе у відношенні **одночасности й рівнорядности,** т. зн., не слідують із себе в порядку причинової наслідности в той спосіб, щоб котрусь із них необхідно було вважати цілевою, а іншим приписувати тільки значення засібної функції. Таким чином життя людських спільнот не вкладається повністю й в остаточній своїй означеності в ті форми, ні не віднаходить в одній із них свойого цілевого назначення. Вилонюючи їх із себе як свої наслідки, життя самоздійснюється; і хоч є воно в них самим собою, та все ж далі переступає їх фактом нових своїх виявлень — немов би власне на те, щоб творити все новий уклад власної різноманітности. Ця невпинна творчість життя рішуче виражає засадниче **однакову актуальність національної ідеї,** якої істотно не узмисловлюють часовоконкретні досягнення, ні навіть цілокупність наслідків нею звершеної історичної ролі. Вони творять тільки предметний стан свідомости нації, в часі, коли властивою її істотою є **ідея чинної волі,** духова агресивність, завдяки яким нація є тим безпосереднім підметом, що сам для себе є програмою своєї будучности.

З огляду на підкреслений принцип ненастанної акції в історії, повніше й наглядніше виступають попередні з'ясування зна-

чення та взаємовідносин національности, як внутрішньої форми, та соціяльности, як моменту міжіндивідуальних назверхніх взаємин. Тривкість наслідків людської соціяльности залежатиме ввиду цього від ступня натуги цієї внутрішньої форми й чим вона активніша, тим т в о р и історії монументальніші, їх вплив аґресивніший, а їх духове значення досягає космічної міри. **Критерій творчого суб'єкту означає засадничий напрям вперед.** Шлях в будучність все отворений для всіх, що вступають на нього **свідомо** і йдуть **з власної волі.**

Історія, антропоморфізована образом в елементи розвиненого життя людської одиниці, дістає логічну структуру й духову подобу індивідуальної свідомости. Немов осередній нерв, пронизує всю її невсипущий мотив цілевости; усе в ній немов напружено стремить остаточно й певно оформитись в конкретну стать, у твір, в об'єкт. Гін максимального вияву вправді їй прикметний, однак проте її цілевим назначенням не є видати твір. Такий погляд був би логічно виправданий із становища твору й то тільки при умові приписання йому властивостей абсолютної досконалости. Чогось подібного одначе не відмітила в собі історична свідомість, зате вона в кожному моменті потвердила **переходовість** усього, що пластично виринуло на поверхню часового ставання. Не твір отже визначає правдивий сенс історії, але є ним **саме творення,** як суб'єктивний стан нескінченого чину. Так остаточне оформлення істоти історії не є в дійсності нічим іншим як власне формою індивідуальної самосвідомости в момент чистої суб'єктивности, що в той спосіб потверджує свою духову, неминаючу основу.

Безпосередній і автономний характер людської індивідуальности зебезпечує вище сформульованому поняттю історії логічний сенс та робить її саму змістовною етично. Це було б неможливе, наприклад, в натуралізуючому відношенні, де не зазахоплений момент суб'єктивної безпосередньости, а тому чоловік там необхідно включений в систему **причиновости,** як у всіх напрямах **зумовлене** явище; він вислід діючих сил, або об'єкт, в якому вони себе здійснюють. Щолиш в історичному наставленні набирає він автономного значення, стає сам **джерелом чинности,** є безпосередній і творчий. Вдержатись в незміненій ролі духового росту стає для нього засадою, змістом і формою його стремлінь, що на своєму шляху не знають ні зупину ні спокою, будучи так висловом вічної програми духа. В процесі світового ставання нічого не постає у спосіб, обіцюючий незнищиме тривання конкретного витвору, однак все в ньому діється в сенсі вищого плянy духа, т. є. зміряє до абсолютного. Вже логіка історичного розвитку назначує цей напрям тим, що здійснює цей розвиток на міру духової універсальности генія, а в доказ правди показує обличчя минулих віків — портрети найбільших з немногих.

Людський особень — це одночасно основний факт і головна проблема історії. Як феномен найвиразнішої конкретности або

частковий спосіб втілення минувшини, є він чинником і виразником, підтримуючим і узмисловлюючим стан зрізничкування емпіричної дійсности; як автономний учасник чинної ідеї — він зберігає за собою суверенну волю бути творцем нових вартостей та, напрямляючи у новий напрям річище історії, давати їй свою духову подобу. У першій площині він видить себе в посередній формі предмету поміж многими іншими, у другій — через творчий чин стає свідомий своєї духової істоти та моральної гідности. Цей момент самосвідомої індивідуальности не полягає, отже, у відчутті фізично-особової окремішности чи в означенні шляхом контрастування до оточення своїх різниць; він взагалі ґенетично не лежить у першій площині, але є рівнозначний або одночасно даний з моментом **освідомлення себе як підмету.** Супроти оточення, представляючого в дану хвилю на різний лад історичну енергію, не стоїть одиниця — духова індивідуальність як матерія-засіб, але як **самостійна сила,** що в боротьбі за рацію індивідуального чину не тільки здобуває в **збірній** гущі людей становище рівнорядности, але й видвигається понад нею та витискає на оточенні, немов на податливій вже матерії, знак своєї духовости. Цей випадок, зрозуміло, передумовлює психічна тугість одиниці, здібна високими своїми якостями творчо діткнути середовище, порушити глибоко його духові основи та збудити ті бажання і склони його душі, що, активізовані впливом духової форми, самочинно вже шукають свойого доповнення і скріпленого виразу в духовій громаді.

Як видно, свідома себе одиниця власне з рації своєї творчої ролі, підноситься понад рівень суспільної пересічної психології, думання і, таким чином, зміняє своє положення як складового члена, детермінованого волею й інтересами спільноти на положення почину, представництва, речника. Її особистість починає ділати **рішаюче** й зобов'язуюче. Цей гін до вертикального здвигу є засадничою передумовою великої динаміки; бо тільки завдяки йому світове ставання не являється звичайним помножуванням, спряганням і розкладанням однородних первнів, але здійснюванням принципу **духового росту,** наслідком якого є гієрархічна будова якостей, що в ній нема рівности маси, однородности руху, якісної статики, але духова різнородність, гармонія творчих зусиль, індивідуальна динаміка. Засада ступневости обов'язує **людські спільноти** як форму їх внутрішнього устрою, в якому погонною силою та рішаючим чинником всякого здійснення є **людська одиниця.** Процес її спинання на вищий ступінь відбувається не в формі асоціяції чи аґреґації частин, але як поява нової синтези, що, будучи окремою якістю, є чимсь більше від суми зложених частин і тільки тому може виявити д і й с н и й вплив на оточення, формувати його в стилі своїх властивостей.

Вище поставлення одиниці в суспільстві зв'язане з **автоматичним** поширенням поля її діяльности, відповідальности та обов'язків супроти тих, що остають в межах її активного впливу. От-

же не шляхом обману, заперечення та нехтування фізичної або моральної дійсности свойого оточення завойовує одиниця провідне становище, але рацією своєї **вищої якости** та **наглядним** доведенням додатньої ціни своєї діяльности для вдосконалення засобів і форм громадського життя. Бо невідкличним завданням всякої вищої якости супроти оточення є перемогти безладність його недосконалости, щоб його визволенням усунути тим самим перешкоди, обтяжуючі й затримуючі досягнення власної свободи. Подібно як право одиниці провадити не є насильством, але логічним наслідком більшої її досконалости, так **обов'язок** жертви не є зовнішнім примусом, але внутрішнім постулятом, рішенням автономної моралі одиниць.

Поміж правом і обов'язком заходить етична причиновзаємність, а наслідок такого функціонального взаємовідношення в **одиницях** є підставою внутрішньої рівноваги суцільної **цілости.** Порушення згаданої рівноваги в одиниці доказує проблематичність самої її якости, вслід за чим вона невідхильно **мусить** втратити своє рішаюче становище. Та послідовність наступає в порядку примусової математичної конечности. **Провадити** не значить — ні панувати, ні служити тільки, але утверджувати правду досягнень **індивідуального** духа шляхом її **усуспільнення** в той спосіб, щоб суспільне середовище відчуло це як свій власний, особистий ріст — досконалення.

Влада без вказаних етичних основ є пануванням, опертим виключно на моральнім примусі, яке, не маючи нічого спільного з духовими нормами, з конечности мусить підчинятися безвладності фізикальних законів: уступати перед силою більшої **кількости.** Суспільства з подібною політично-суспільною організацією немов існують в стані власної неокреслености; в них особи і речі не стоять на властивому місці; вони не мають в л а д и, тому що в них права й обов'язки себе виключають. Їх гармонія можлива, навпаки, тільки на ґрунті духового споріднення та внутрішньої солідарности, які обіцюють здорову й видатну взаємочинність внутрі гієрархічної суспільної будови та дають вигляди тривкого значення її політично-соціяльної діяльности. Не треба ще раз тут окремо доводити, що найбільше цих передумовних прикмет духово-соціяльного споріднення з-поміж різних типів людської спільности має — нація.

Одиниця є в суспільстві неодмінний підмет, і таке її положення означає, з одного боку, засаду **суспільного інтеґралізму,** висловлюючого безпосередню й активну причасність одиниці у складі організованої ґромади без огляду на рід, обсяг та видайність виконуваної функції. З другого боку, випливає з цього самого положення засада **індивідуального максималізму,** по думці якого одиниця стремить до найповнішого самовиявлення на ґрунті збірного життя, передумовою чого може бути виключно її дійсно вища духова якість. На перехресті обох засад родиться уся

проблематика та властива динаміка історично-суспільного процесу.

Із цих власне засад, хоча покищо дуже загально означених, виникає самозрозуміла й важлива послідовність, а саме, що з погляду їх спільного заложення, їм питоме відношення взаємозалежности, в даному випадку, функція взаємного обмежування. Таким чином нема ніякої можливости дошукатися в суспільнім інтеґралізмі й найменшого натяку на його спорідненість з колективізмом, що признанням **виключної** рації ідеї колективного інтересу установляє абсолютною засадою **цілість,** якій **вповні** підпорядковує одиницю, як **об'єкт нормативної** сили.

Подібно ж з другого боку розходиться індивідуальний максималізм з поняттям індивідуалізму (взятим приблизно в Штірнерівському розумінні), що освячує культ конкретної одиниці немов вже остаточно закінченої досконалости й услід за цим дає санкцію її самоволі у всякому відношенні. На ділі чоловік ніколи не є так досконалий, щоб міг уважати себе абсолютним зразком для свойого роду та поставитись перед нього, як його найвища й остання ціль. Хто направду має владу над людьми, мусить підноситись вище, бо час працює в засаді в користь кожного, хто зрозумів, що бути на все підвладним і пробуджуваним до вищого життя чужим голосом не є першою чеснотою чоловіка. Не слід також забувати, що провід людьми є рівночасно для них навчанням **хотіти** більше свободи, ніж її дає добровільний послух, власне тої свободи, що родиться з особистого духового чину.

Як виходить, обі повище наведені засади виключають з однаковою логічною конечністю як колективізм, так й індивідуалізм. Примус цей випливає із самого заложення, спільного обом засадам, а саме, що **в основі суспільства стоїть індивідуальна свідомість, як підмет чинного відношення до оточення,** яке засадничо триває тільки при умові духово-морального зв'язку зі світом. Бо одиниця — не формальний варіянт реальної суспільної дійсности, що в такому випадку мусіла б виявляти статичну величину, але іманентний чинник її творчого руху. Якщо виникла б особлива потреба висловити це в формі окремого термінологічного означення, то можна б це наше становище окреслити йменням **індивідуального універсалізму.** Він не є ні погодженням, ні синтезою відкинених засад колективізму й індивідуалізму, що, поруч поставлені, виключають себе на основі взаємного непризнання своїх заложень. Навпаки, істота індивідуального універсалізму прямо коріниться в суб'єкті чоловіка, як в неумовній правді; власним тільки зусиллям здійснює чоловік свій щораз вищий духовий ріст, який не може відбуватися без впливу на оточення. Індивідуальний універсалізм потверджує в іншому оформленні та зіставленні це, що вище означено засадою чинного індивідуалізму.

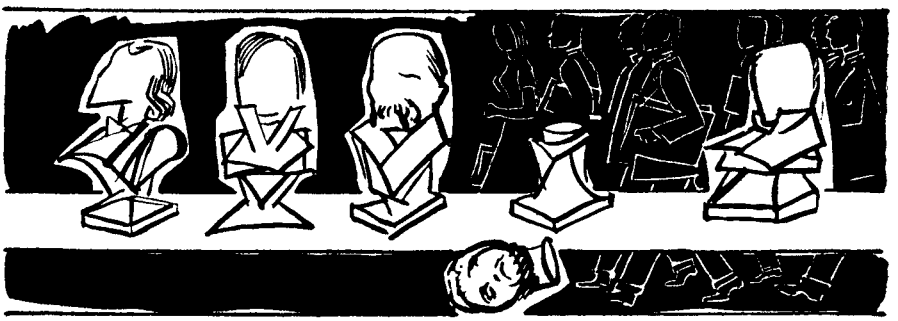
Залежно від повище розглянених питань та способу їх розв'язки оформлюється в основних расах істота націоналізму. У своїй повноті він не є **тільки** політичною програмою окремого гурту людей, теорією національного визволення на ґрунті ідеї українського державництва, практичною організацією чинників державно-творчого акту, теоретичним, врешті, викладом об'єктивних пізнань дотичної нації, як історичного явища в загальному процесі світоставання. Ні одне з цих визначень не характеризує достатньо суспільного образу націоналізму, не дивлячись на це, що власне в різному відношенні вони захоплені в сферу його побудови.

Український націоналізм не постає в порядку самої реакції на стан національно-політичного поневолення, який в сучасній хвилі досягнув найрізкіше виражених форм всестороннього пригноблення нації. Вправді гострота цього зовнішнього ворожого натиску може й стала безпосередньо причиною ясного освідомлення собі великої загрози, що зловіще лягла на різних місцях українського овиду. Однак тільки незначно й переважно в первопочині можна вважати український націоналізм **відрухом.** У своїй глибині є він рухом **органічно-творчим** з усіма ознаками автономної волі. Власне на цій основі суб'єктивно-безпосередньої виявности розвиваються почергово нові й нові парості й, таким чином, щораз виразніше окреслюється природа прямувань націоналізму: зв'язатися з усіма поземими й повисними сферами національної дійсности та врости опановуюче в серцевину її внутрішніх сил. З огляду на це завдання націоналізму не обмежуються програмою завтрішнього дня, але укладаються в той спосіб, щоб сягнути рішаюче в **найдальшу будучність.** У зв'язку з цим націоналізм стремить здобути духову натугу **світогляду,** щоб на ґрунті цієї найбільш формівної моральної сили доцільно й тривко здійснити свої конкретніші завдання.

Як найперше завдання висуває український націоналізм **створення української держави.** Державність для нації є найпершою передумовою можливости її росту в усякому відношенні. Тому для політично поневоленої нації власна держава — це перший, прямий і абсолютний наказ, що його треба здійснити найскорше, безпосередньо та з вкладом всіх родів сил. У бік державного чину український націоналізм спрямує всі свої організовані сили та всю моральну енергію патосу **української національної революції.**

Ю. Вассиян

(Стаття, написана перед Конґресом Українських Націоналістів, 1929 р., була надрукована в журналі «Розбудова Нації», ч. 3 - 4, Прага 1929).

Ідеологія українського націоналізму

Загально прийнятим і вже досить виясненим є твердження, що український націоналізм, як світовідчування і як система ідей, зродився на багато раніше, ніж виникла Організація Українських Націоналістів.

Націоналістична свідомість була фактором, що гнав її визнавців до створення організованого руху. Однак, самий процес організаційного оформлення націоналізму ставав стимулом у розгортанні сили ідей, у їх визріванні і збагаченні.

Те, що ідеологічна проблематика знаходить широкий вияв у органах «Національна Думка», «Розбудова Нації» саме в другій половині 20-х рр., є явищем не випадковим: саме на ці роки припадає також і період організаційного кристалізування націоналістичного руху.

До середини двадцятих років існувала українська націоналістична ідея і націоналістичне світовідчування, але ще не було націоналістичної ідеології і націоналістичного світогляду. Лише в двадцятих роках націоналізм піднісся на рівень філософського усвідомлювання цілости життєвих процесів, з тим, щоб рівночасно, а особливо вже у 30-х рр., світоглядові засади прикладати до стратегічних і програмових завдань.

20-ті роки — початок 30-х були блискучим періодом в розвитку націоналістичної духовости. Був це період великих дерзань, певности, період широкої концепційности, гострого критицизму до батьків, що змарнували можливість національної революції. Над націоналізмом витав дух історичного покликання. Націоналістична ідеологія піднесла чуттєве горіння на рівень жертвенної тривкої вольової свідомости.

Це давало змогу націоналістам, коли прийшла вогненна проба 1941 - 44 рр., не лише мужньо вмирати, але й витривало, ро-

ками вистоювати у смертельнім бою у ситуації надзвичайно тяжкій.

Двадцятьп'ятьлітній період діяльности ОУН став життєвою пробою для націоналістичної ідеології. Життя показало, що ідеологія, коли ідеться про її основні істини, історичну пробу витримала.

І сьогодні, з історичної перспективи варто ще раз глянути підсумково на ті основи націоналізму, які перейшли крізь гарт 25-ліття і становлять собою міцну, мов ґраніт, ідейну підставу руху.

Насамперед, український націоналізм, розірвавши з демоліберальним розумінням поняття нації, висунув розуміння своє.

Демоліберали рахувалися з вирішальною ролею нації лише в новітніх часах, від епохи Великої Французької Революції; вони, як правило, не хочуть бачити визначальної ролі самого процесу формування націй для довгих століть европейського розвитку, вони недооцінюють ролі націй в історії древнього світу, коротше кажучи, вони не розуміють, що історія формування, розвитку, розцвіту і упадку тих чи інших націй становить основний зміст історії взагалі. Вони виходять з матеріялістичного розуміння природи націй, а це вже найбільш повний вираз знайшло в теоріях марксизму-ленінізму-сталінізму.

Цілковитою протилежністю є наше розуміння і природи націй, і їх ролі в історичному процесі. Український націоналізм дає генеральний духовий бій демоліберялізмові і большевизмові саме в цій ключевій позиції світогляду. Якщо для большевиків нація — це породження капіталістичної соціяльно-економічної формації, то для нас процес виникнення, розвитку і упадку націй заповнює собою всі ті доби, в яких людство піднеслося на рівень історичної тривалости свого життя.

З погляду демоліберала, як також і комуніста, такий підхід буде згірдливо потрактований, як примітивізм думання, як антиісторизм. З погляду ж українського націоналіста розкриття потаємних глибин національного в далекій перспективі перейдених століть надихає історію справжнім змістом, розкриває живий стрижень подій, одушевлює минуле і звільняє його від ложної соціяльно-економічної кавзальности як єдиного, нібито, джерела суспільного розвитку. Історію український націоналізм звільняє від оков схематичного раціоналізму і шукає інтимно-духової змістовости кожної епохи зокрема, щоб пов'язати окремі століття нитками духової спадщинности в один суцільний хід розвитку національного духу.

Дотепер ми ще не мали великого історика-націоналіста, який лишив би за собою монументальний твір, одначе націоналістичне розуміння історії фраґментарно позначається на працях уже цілого ряду істориків, археологів, істориків літератури тощо. А поети широкого культурного діяпазону та водночас видатні майстри слова, до того ж націоналісти з переконання, дали вже не-

проминальні образи історичного минулого з розкриттям національних прикмет його. Поезії Дарагана, Лятуринської тут на першому місці. Під їхнім мистецьким пензлем слова оживає старовина князівської й поганської України, і чуємо в ній духові вібрації, що збуджують нашу свідомість такою гамою переживань, через яку унаочнюється одвічність національного духу. Це та одвічність, що її відчув і Ю. Яновський, коли в «Чотирьох шаблях» малював образ українського весілля з піснями від предківських княжих часів: «Ось співає скрипка чи розмовляє кобза, і одна ледве помітна нота простягається в повітрі, і коливання її таке ж, як і коливання повітря. Струна дає чистий — до божевілля — звук. Коливаються віки, вузьке коло часу поширюється на все життя всього народу. Рівна, прозора, проста до геніяльности нота з'єднує віки. Завмирають люди, дрижать їхні плечі від розкритої таємниці, тремтять від набіглої щасливої сльози».

Нація є тим універсальним, що вміщає в собі все ваговите й істотне в житті людського суспільства, все з нації виходить і нацією кінчається, навіть і тоді, коли свою зв'язаність з національним єством пристрасно заперечує.

Нація — явище невичерпно глибоке в своїй суті. Нація має спільний психічний тип, спільну історичну традицію й переживання, спільні економічні інтереси у відношенні до зовнішнього світу, зріла нація має усвідомлені спільні духові й політичні цілі, величезна більшість націй має власну територію коли не державного, то етнічного посідання, свою окрему мову, що виражає собою духові властивості нації, нарешті, в основі націй не раз лежить той чи інший расово-біологічний тип. І все таки окреслення явища нації цими ознаками певною мірою схематизує, спрощує істоту нації.

Так, як цілість життя в його основі не дається схопити формулою, так і сутність нації не до кінця схопна, всяке поняття спиняється десь перед дверима таємничого вівтаря, за яким захована містична природа явища, її чудесність, яку відчуваємо ірраціональним чуттям і до збагнення якої постійно прагнемо в інтелектуальному зусиллі, пізнаємо щораз глибше, але ніколи не пізнаємо поняттєво до кінця.

Проростаючи вже на світанку історичного життя людства, нація стала наскрізьною категорією історії. Віддавна існували мрії зуніверсалізувати людство, загладити національні перегородки, але всі вони ні до чого не призводили, і найбільшим осягом таких стремлінь була асиміляція тої чи іншої народности іншою нацією.

Явища інтернаціонального порядку не мають своєї суверенної духовости; найбільша спроба інтернаціоналізму — марксизм — кінець-кінцем остаточно розпорошився в національних соціялістичних рухах і перейшов у суто російське національне явище в большевизмі.

Міжнаціональні зв'язки людства міцнішають на базі національних інтересів і в імені цих інтересів. Обмін духовими вартостями не інтернаціоналізує різні культури, лише дає матеріял до перетоплення чужого у власному національному горнилі.

Ось так на протязі 25-літнього розвитку ідеології українського націоналізму виступає нація, як категоричний імператив життя.

Націоналізм розгорнувся у великій мірі історіософічно. Українська людина, що перейшла крізь героїку революційних змагань спочатку в 1919 році, потім в УВО, спромоглася побачити істоту історії з того суттєвого боку, який попередникам розкривався лише частково. Цей історіософічний підхід націоналізму останнім часом розгорнено і закріплено (Див. Ю. Бойко «Проблеми історіософії українського націоналізму»). Це давало і дає націоналістичному рухові широчінь розмаху. Націоналіст усвідомлює, що він бореться за вічні підстави буття своєї нації, тим самим сталиться воля його до боротьби. Лише великі ідеї можуть кликати до великих жертв.

Містична сутність нації випромінює і на ідею державности, бож саме лише суверенна держава може забезпечити повноту національного розвитку.

Націоналізм творить культ державництва. Велика нація гідна великої держави. Україна мислиться націоналістами, як суверенна великопростірна держава, що повністю включає в себе всі етнографічно українські терени і забезпечує за собою важливі воєнно-стратегічні бази. Український націоналізм у молодому пориві, в буянні сил, інколи виставляв імперіялістичні кличі, що не приносили йому користи.

Кожна здорова сильна нація стремить до розросту і поширення своїх впливів, неминуче й жадане це і для української нації. Однак поширення впливів буває у формі хижого імперіялізму в одних випадках і у формі духової експансії в других. Україна має багату територію, звільнення якої від наслідків довговікової московської експансії зосередить її зусилля тривало на внутрішній проблематиці.

Вклад України у світову культуру дотепер такий малий, що саме в цьому напрямку мали б спрямуватися українські зусилля на довгий час, і тут є простір для українського «імперіялізму». Ідея світового покликання України давня, вона була вже у кирилометодіївців, у Франковому «Мойсеї», вона є й у націоналістів. Ольжич бачив її передусім у відродженні у світі героїчних чеснот цільної людини европейського типу. Українська визвольна боротьба показує стільки сили, витривалости, мужности, що й справді можна надіятися: у створенні нового типу европейця лежить культурна місія України. Чи не буде це поєднання «фавстівської» людини із ушляхетненим типом конквістадора, тип мудрого і мужнього здобувця? Тут перед нами лише можливість і завдання, майбутнє покаже, чи ми гідні їх. А покищо зусилля

українського націоналізму концентруються на плеканні героїчної моралі для самих себе, щоб напругою всіх сил моральних, волевих, інтелектуальних, фізичних перемогти ворога-окупанта.

Мораль героїчного чину підноситься і розвивається ідеологією українського націоналізму, і небезпека для націоналізму лежить у захитанні цієї первинної основи, в якій з'єднуються найтісніше життя з ідеєю.

Той, хто не здатний до жертви, до напруження своїх духових і фізичних можливостей, той уже не націоналіст і усунення його принаймні на периферію націоналістичного руху є життєвою конечністю, щоб уникнути ґанґрени для цілого організму.

Відсутність героїчного чину чи психологічної готовости до нього перетворює ідеологію в пусту напушисту фразу. В цьому ще немає небезпеки для націоналізму, бо поки нація живе і бореться, вона творитиме націоналістичні вияви. Але пасивність і панування фрази можуть підважити конкретну форму націоналістичного руху. Рух сильний не кількістю, а якістю. Якостева сторона наголошувалася в самих початках заснування ОУН.

В. Мартинець ще 1927 року в «Національній Думці» писав: «Щодо складу організації, то тут треба застосувати **принцип якости.** Організація має складатися з одиниць націоналістично скристалізованих і творчих; 1000 непевних і ідеологічно сумнівних одиниць не замінять одного непохитного націоналіста... Ніщо не повинно бути більш чужим, як побоювання, що організація буде нечисленна і тому нежиттєздатна. Нехай буде членів тільки 300, нехай буде тільки 100... Великих ідей не починали реалізувати мільйони, але одиниці».

Оця увага націоналізму до творчої одиниці знаменна. Ідеалістична філософська основа націоналізму тут виступає виразно. Не механіка матеріяльних відносин, не «продукційні сили», як у соціялістично-комуністичному доктринерстві, а дух, людина, з її найвищими прагненнями, в яких вона відривається від буденної заінтересованости, людина в найшляхетніших виявах своєї творчости стає організатором історичного процесу. Не абстрактний мрійник, а реалістичний ідеаліст, той, що знає потреби життя і в дусі цих потреб виявляє велику вольову напругу й самозречення — цей тип людини є творцем історії, і виплекуванню такого типу присвятив себе український націоналізм. Наскільки успішно — про це свідчать незабутні постаті О. Ольжича, З. Косака, Біласа, Данилишина і тисячі більш чи менш талановитих, але однаково до смерти відданих національній правді борців.

В українській публіцистиці останнього десятиліття багато писалося несправедливого про націоналістичний волюнтаризм. Ці писання ні в чому не спроможні захитати основної очевидної істини, яку організований націоналізм завжди підносив: людська психіка є складним комплексом, в якому нерозривно сплетені воля, емоція, інтелект. Занедбання кожного з цих компонентів збіднює людину. Однак, динаміка життя, можливість його зміни ви-

никає тільки тоді, коли є могутня воля до його зміни. Без вольового первня **можливість** зміни зникає, бо життя не терпить вольової пустоти і піддає свої обшири діянню найсильніших воль, наймогутніших психічних енергій. Проте, коли воля творить **можливість** реалізації, то емоція і інтелект наповнюють волеве зусилля своїм змістом. Лише наявність всіх трьох елементів дає повний гармонійний тип українського націоналіста.

Проблема національної революції належить також до основних проблем ідеології українського націоналізму. Революцію не можна утотожнювати з революцією. Революція — не бунт, не саме лише збурення мас, не лише усунення займанця. Вона — передусім духове оновлення нації.

Постання української самостійної держави буде подією величезної світової ваги. Це перекрій карти Европи, який заторкає життєві інтереси багатьох країн. І ні одна з них не є зацікавлена в могутній українській державі. Збіг обставин не може створити українську великодержаву, щонайбільше може викраяти якусь буферну державку чи якийсь протекторат, помежувавши наново живе тіло нації між сусідами.

Така державка, що постає наслідком міжнародньої коньюнктури, не спроможна буде відстояти свого існування, бо, створена механічно, не матиме внутрішніх сил для свого захисту і кожна нова коньюнктура грозитиме їй повним упадком.

Лише тоді, коли нарід у запеклій визвольній боротьбі здобуває собі власними зусиллями волю, використовуючи при тому і сприятливі міжнародні обставини чи підтримку, тоді лише самостійна державність має під собою тривкі підвалини. Тому розбудова власних сил стає для нас категорією ідеологічного порядку, від якої не можемо відступати ніколи і яка завжди визначатиме стратегію і тактику українських націоналістів.

Засада власних сил на всю широчінь ставить проблему державницько-революційної вихови народніх мас. І в світлі цього національна революція постає як тривалий процес духового переродження нації, коли остання пориває з негативними прикметами своєї психіки, — з мрійництвом, сентиментальністю, з усім комплексом лагідного «гречкосійства» — і переймається активізмом, вірою в свої цілі, відборонність заміняє аґресивністю у відношенні до ворога.

Націоналізм зі своєї природи максималістичний. Він не шукає ніяких компромісів коштом суверенних прав нації чи її території. Тому український націоналізм наставлений на співпрацю з іншими українськими політичними течіями лише тоді, коли надіється, що та співпраця не заведе в хащі опортунізму. Мотиви тактичного характеру ніколи в політичній практиці націоналіста не можуть бути причиною, щоб замовчувати священне право України на власну самостійну соборну державу. Націоналіст не сміє анґажуватися в такі політичні комбінації, які припускають не-

ясне чи многозначне ставлення до реалізації ідеалу самостійної й соборної України.

Хто заанґажовує себе в такі політичні комбінації, той не має підстав називати себе націоналістом. Українська бо сила будується не на комбінаціях, а на чистому і ясному ставленні справи боротьби. Тільки на дуже високому моральному поземі може націоналізм розбудувати власні українські сили — і найменша фальш тут захитує лави, руйнує здобутки і вносить маразм.

Стоячи на засаді концентрації національних сил, націоналісти завжди в принципі вважали за доцільну співпрацю з іншими середовищами, але не на базі тої чи іншої часової політичної вигоди, лише на базі національної рації. Прикметою націоналістів є нещадно громити опортунізм, рішуче відмежовуватися від нього, навіть і тоді, коли це осамітнювало б націоналістичне середовище, позбавляло б його тих чи інших «реальних» позицій, становищ, постів.

Здобутки моральні, чистота прапору для націоналізму речі першорядні, бо тільки під чистим прапором люди можуть іти на смерть за велику ідею, в певності, що й після їхньої смерти справи не змарнується, а знайдуться нові чисті руки, що донесуть прапор до моменту остаточної перемоги. І в такому підході знов таки виявляється ідеалістично-максималістична риса ідеології українського націоналізму.

Солідаризм є одною з основних наших ідеологічних підстав. В ньому виявляється наше стремління забезпечити найбільшу спаяність всіх соціально-станових елементів нації. Націю беремо як органічну єдність в соціяльній різноманітності складників. Всі складники взаємно себе доповнюють у спільному ритмі діяння, і завдання націоналістичної програмовости забезпечити плян відповідних взаємовідносин поміж різнородними соціяльними елементами так, щоб зводити тертя і суперечності інтересів до мінімуму і забезпечувати найбільший національний ефект від їх співдії. В тезі солідаризму націоналістична ідеологія знов таки пов'язується з історіософією. Нація, як вічно живий організм, живе постійним внутрішнім розвитком. Цей розвиток є нормальний тоді, коли соціяльні суперечності слабнуть, а натомість кріпне почуття національної солідарности і взаємозрозуміння навіть у площині чисто економічній.

Такий процес затіснення соціяльних взаємозв'язків можна бачити у багатьох народів, коли дивитися на історію в зміні багатьох століть. Завданням націоналізму є підхопити і розвинути тенденцію внутрінаціонального зближення верстов, і це є завданням націоналістичної програми, а в майбутньому і державницької практики.

Соціяльне для націоналізму повне глибокої змістовности, і тут зосереджується пильна увага націоналістів, коли брати справу в аспекті програмовому. В ідеологічному ж — важливим є наголошування, що соціяльне не є самодостатнім, а завжди в сучас-

ному суспільстві функціональним у відношенні до нації. І тут націоналізм знов таки войовничо протиставлений комуно-соціялізмові, який кладе в основу своїх конструкцій самодостатність соціяльного, а клясову боротьбу вважає рушійною силою історичного розвитку.

Всупереч цьому націоналізм історіотворчим первнем вважає процес скріплення внутрінаціональних зв'язків. Принципові руїнницькому націоналізм протиставить принцип будівний. І тут знов таки велика моральна перевага націоналістичного ідеалізму над комуністичним матеріялізмом.

Націоналізм вимагає мобілізації всіх сил народу до визвольної боротьби. Всі форми діяльности спільноти там, де націоналізм осягає вирішальних впливів, мають служити визвольній боротьбі. Тільки таким способом можна з успіхом перемагати тоталітарну систему ворога-займанця. З цього ще не виходить, що націоналізм є тоталітарним рухом. Тоталітаризм з усією специфікою, яка вкладається в це поняття тепер, є посутньо чужий українському націоналізмові. Націоналізм не знає поліційної реґляментації творчости, своєї сили шукає в оперті на народ, а не в насильстві і схильний назавжди забезпечити право вислову опозиційної думки до своїх потягнень та лише проти дії чужонаціональних сил і сліпої анархії готов застосувати методи диктатури.

Так окреслив себе український націоналізм в своїх основних ідеях на протязі 25 років існування ОУН.

Юрій Бойко

Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування

I.

Політична організація, що ставить своєю метою чинну боротьбу насамперед з зовнішніми ворогами своєї нації, мусить витворити силу, з допомогою якої може здійснювати свої завдання і виконувати свої рішення. В українській дійсності в періоді по першій світовій війні така сила створилася дуже швидко: в Східній Україні взяла вона форму партизанської дії проти окупаційної московсько-большевицької влади, в Західній Україні оформилася в Українську Військову Організацію (УВО), що постала в середовищі колишніх українських військовиків і поступово поширювала свою діяльність на всі українські землі. В моменті, коли на горизонті, після довгої ідеологічної та організаційної підготови, постала нова політична сила, — Організація Українських Націоналістів (ОУН), — УВО мала вже за собою визначну бойову традицію і була широко відома в Україні і в чужому світі. Мала вона не тільки кадри відданих членів-бойовиків, але й вироблені методи революційної роботи, бойовий досвід у провідників і рядовиків, добре побудовану конспіративну організацію з широкими політичними зв'язками в світі.

Коли на переломі 1929 - 1930 років до слова почала приходити ОУН, не можна було пройти мовчки попри досвідчену і подекуди легендарною славою вкриту УВО. Тим більше, що ця організація, спершу створена як чисто військова, аполітична, впродовж останніх років свойого існування перейшла внутрішню еволюцію так у персональному складі свойого керівництва, як і в ідеологічно-політичному напрямі своїх основних засад діяння. Вона еволюціонувала в бік українського націоналізму і позбула-

ся всіх залишків якихнебудь інших політичних угрупувань, що спершу теж брали в ній чинну участь. Під кінець 1929 року в УВО вже були майже самі націоналісти і це знайшло свій природний наслідок у тому, що УВО відограла визначну ролю в оформленні українського націоналістичного руху, а її Начальний Комендант, полк. Євген Коновалець, був обраний Головою ПУН на І. Конґресі Українських Націоналістів у Відні 1929 року.

Спочатку обидві організації — УВО й ОУН — існували й діяли паралельно побіч себе, мавши окремі організаційні форми, окреме членство та окремі керівні органи. Та швидко виявилася тенденція влити цілу УВО в ОУН, зробити її неначе збройним рам'ям Організації Українських Націоналістів. Проти тої думки виступали спершу керівні органи УВО, керуючись політичною доцільністю, і речником того становища був сам полк. Є. Коновалець. Але під безнастанним тиском молодої і пружної ОУН, а головно її Крайової Екзекутиви на ЗУЗ, дійшло до компромісової розв'язки: фактично вся керма політичною і військово-бойовою акцією перейшла до ОУН, а бойові акції мали переводитися під формою УВО. Це тому, щоб дати час для ОУН розростися і пустити коріння в ґрунт, не наражувати її заскоро на ворожі удари. УВО мала стати неначе громозводом, що перебирав би на себе ворожі удари. Керівництво всією акцією, так політичною як і бойовою, перебувало в одних руках, відомих і заслужених членів УВО. Першим Головою ПУН, як уже сказано, був Начальний Комендант УВО, полк. Євген Коновалець, а першим Головою Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ — сотник Юліян Головінський, довголітній Крайовий Комендант УВО на ЗУЗ. На конференції у Львові, в травні, і вслід за тим у Празі, в червні 1930 року, точно встановлено пляни найближчої діяльности обидвох організацій і фази їхнього поступневого зливання.

Наскільки розумне було таке поставлення справи в ПУН, можна бачити вже хоч би з того, що перший процес кількох молодих хлопців, у Львові напровесні 1931 року з обвинуваченням у приналежності до ОУН закінчився звільненням обвинувачених. Щойно півроку пізніше, в часі масових процесів за участь у саботажній акції з літа 1930 року, польські державні органи докладають старань, щоб ОУН підтягнути під такі самі постанови польського карного закону, як і УВО і це їм тоді вдається.

В тому часі керівні кола УВО на ЗУЗ дуже ослабли: Крайового Коменданта Головінського поляки підлим способом замордували на шляху під містечком Бібркою, попередній Крайовий Комендант, полк. Роман Сушко, був арештований разом з бойовим референтом Крайової Команди, Зиновієм Книшем-Ренсом та з сотнями інших членів організації. За більшістю з них на довгі роки закрилися тюремні брами і вони не мали вже впливу на дальший розвиток подій.

Наслідком такого стану було те, що процес влиття УВО в ОУН дуже прискорився. Ще якийсь час зберігається назовні фір-

ма УВО, але тільки в її Начальній Команді, ще видається орган УВО «Сурма», але фактично УВО, як організація з окремим членством у терені, з окремими провідниками на місцях і з окремими завданнями — перестала існувати. Ввесь її активний людський матеріял, усі фінансові й матеріяльні ресурси, всі зв'язки на місцях, сховища зброї тощо перейшли до рук ОУН. Таким чином, почавши з 1931 року, ОУН перебирає не тільки ідейно-моральну спадщину після УВО, але і її безпосередні дотогочасні завдання. Вся бойова дія націоналістичної революційної організації провадиться з того часу вже виключно під фірмою і з рамени Організації Українських Націоналістів.

Включення УВО в ОУН було абсолютне. Всі колишні члени УВО вважалися автоматично членами ОУН — якщо тільки того бажали, — без потреби складати окрему організаційну присягу, без конечности переходити крізь ідеологічно-політичний вишкіл і період кандидатури. Це вважалося до тієї мірі самозрозуміле, що ОУН навіть не проголошувала тієї постанови, тільки фактично почала включати в себе окремих членів УВО, видаючи їм доручення і завантажуючи біжучою організаційною роботою. Товариське, організаційне й ідеологічне зіграння було таке сильне, що цей перехід на поширені позиції ОУН відбувся зовсім безболісно, без ніякої опозиції. Інакше й не могло бути, коли зважити, що більшість керівників ОУН на українських землях перейшли школу УВО, в її рядах набиралися організаційної карности й дисципліни, в її діях ставили свої перші кроки.

За одним махом ОУН дістала:

а) кадри вироблених і заправлених у бойовій акції членів,

б) досвід, традицію і бойову славу УВО

і це не могло не лишитися без наслідку на її бойово-революційній діяльності того періоду.

II.

Організація Українських Націоналістів ставить собі широкі цілі, найперше політичні. Центр її уваги головно в політичній преблематиці. Бойова акція в ній має тільки допоміжну ролю, — це справа тактики, методів діяльности для осягнення своєї мети. Знаходить це вияв навіть у побудові Проводу Українських Націоналістів, де нема окремого референта бойових справ. Є тільки військовий референт, якого завдання інші, не мають нічого спільного з біжучою бойовою акцією. Бойових референтів зустрічаємо щойно на нижчих щаблях організаційної структури, там, де ОУН має до діла безпосередньо з ворогом, де мусить творити екзекутиву своїх рішень.

Але життя сильніше всяких організаційних схем і доля судила, що найбільший розголос серед українського народу, як і серед зовнішнього політичного світу здобула собі ОУН якраз завдяки своїй революційно-бойовій діяльності. Коли в 1934 році ОУН виконала атентат на польського міністра внутрішніх справ,

Броніслава Перацького, що був водночас і шефом територіяльно-адміністративної влади й поліції, — це відбилося голосною луною в світі. Склалося так, що в тому самому році революційна хорватська організація усташів убила югослов'янського короля Олександра в Марселі, в часі його офіційної візити французькій республіці. Це дало притоку Польщі виступити на форумі Ліги Націй в Женеві з пропозицією міжнародніх санкцій проти тероризму, головно у відмові права азилю для політичних еміґрантів, що з рації своєї революційної діяльности мусіли б покидати рідний край. В світовій пресі широко писалося про ОУН, коментувалася її політична й революційна діяльність.

В Українській Військовій Організації бойовий вишкіл був обов'язковий для всіх членів. Кожний, хто вступав до тієї організації, мусів перейти цей вишкіл і приймалися туди члени під кутом своєї придатности для бойової акції. Організація Українських Націоналістів пересунула тягар вишколу на ідеологічно-політичне вироблення свого членства, це випливало з її характеру і з тих широких завдань, що їх вона перед собою поклала. Але бувши організацією, що мобілізувала широкі народні маси і ставила їх на шлях чинної боротьби за визволення України та за здійснення в українській суспільності націоналістичного способу думання і світогляду, ОУН не могла занедбувати підготови своїх членів до бойових акцій, через те в систему загального політичного вишколу введено теж і обзнайомлення з бойовим ділом. Спочатку помітна була навіть деяка перевага технічно-бойових справ у тому вишколі над іншими. Бюлетень підреферентури юнацтва в КЕ ОУН «Юнак» у 1930 році відступав тій справі половину своїх сторінок. Це пояснюється найперше тим, що молода ОУН не вийшла ще з чару романтичної леґенди УВО, а також і тим, що в перших початках в ОУН переважали колишні елементи з УВО, що були там першими бойовими інструкторами. Пізніше відзискалася рівновага у вихованні кадрів ОУН і на перше місце висунулися в ньому моменти ідеологічні та політичні. Все ж таки бойовий вишкіл до самої війни займав у системі виховання членства ОУН першорядне місце.

Вишкіл цей переводився дуже систематично, індивідуально і гуртом. Інструктори знайомили членів, що не відбували військової служби, як орудувати зброєю, головно короткою пальною зброєю, найбільше вживаною в революційній організації, та з вибуховими матеріялами і з початками хемії. В програмі всіх низових ланок ОУН було на те відведене своє місце. В міру можливости ці теоретичні відомості доповнювалися практичними вправами в стрілянні й киданні ручних ґранат. Не мале місце в тому вишколі займали теж такі справи, як наука конспірації, оборони перед провокацією, техніка слідства, вміння вести себе в поліції і в суді. Для вибраних людей влаштовувалися спеціяльні вишкільні курси, переважно десь далеко в Карпатах. Тут живцем перейнято традицію УВО, що кожного року влаштовувала такі

курси в літній порі у своїх вишкільних таборах, окремо для чоловіків та окремо для жінок.

Завданням інструкторів і вишкільних референтів було не тільки давати членам ОУН знання, але й обсервувати їх у часі вишколу та оцінювати, до якої практичної роботи вони за своєю натурою і за своїми здібностями найкраще будуть підходити. Щоправда, не трудно було помилитися, бо такі якості бойовика, як відвага, притомність духа, бистра орієнтація і товариське прив'язання до друзів у небезпеці виступають наяву щойно в часі безпосередньої бойової акції. Все таки на підставі тої обсервації намічувано, а пізніше приділювано членів до бойових відділів в ОУН.

Коли говоримо про бойові відділи, не маємо тут на думці сталих формацій, призначених виключно тільки для бойової акції. Це була скоріше спеціяльна резерва вибраних людей, що в своїй поточній організаційній діяльності обов'язані були до такої самої праці, як усі інші друзі, але в разі потреби бойових виступів з них добиралися виконавці тих актів. Пізніше введено засаду, що в кожній одиниці ОУН мусить існувати стала боївка, свого роду постійне бойове поготівля на всякий випадок, для виконування рішень льокального проводу чи то в здійснюванні якоїсь наміченої акції в крайовому маштабі.

III.

Бувши організацією масовою з політичним характером, ОУН мало цікавилася індивідуальними актами терору в своїй політичній роботі. Тим вона різнилася від своєї попередниці, Української Військової Організації, тим вона без порівняння вище стояла від таких революційних організацій інших народів, як колись група Народньої Волі чи навіть партія есерів у царській Росії. Але зовсім відкидати бойових актів вона і не могла, і не хотіла. В обсягові цілости дій ОУН вони мали величезне значення не тільки на внутрішньому форумі українства, але й далеко поза межами України. Над найліпше поставлену пропаґандивну акцію мобілізували вони настрої в суспільстві й притягали в лави ОУН тисячі ідейної молоді, готової на боротьбу за Україну і на посвяту для неї.

Прикладом нехай послужить такий факт.

В часі відвороту бойовиків після експропріяційного нападу на поштовий уряд у містечку Городок, недалеко Львова, юрба українських селян, несвідома в чому річ, уможливила польській поліційній погоні зловити двох бойовиків. Це були сл. п. Василь Білас і Дмитро Данилишин, що були засуджені пізніше польським наглим судом у Львові на смерть і згинули на шибениці з окликом «хай живе Україна!» на устах. Коли пізніше парох цього села зізнавав перед судом, як свідок, його порівняння цієї події зо сценою з Гетсиманського Саду справило потрясаюче враження не тільки на всіх приявних у судовій залі, воно різійшло-

ся по всій Західній Україні, дійшло до найглухішого закутка в найтемніших і найбідніших околицях. Сама ця трагічна подія і смерть за Україну обох молодих хлопців — далеко не перших і далеко не останніх у безконечній черзі жертви життя за свою Батьківщину — до найглибших основ потрясла всім українським народом під польською займанщиною.

В народі співалися пісні про них, як про героїв великої і сильної організації, що бореться за свій нарід, за тих самих селян, що віддали їх несвідомо в руки ворога. Найсильніша пресова кампанія, з найбільшим розгоном переведена вічева акція ніколи не дала б тих результатів, що їх принесла геройська смерть тих двох бойовиків ОУН. Під її впливом виникла широка акція абстиненції від тютюну й алькоголю, як предметів польського державного монополю. З небувалою швидкістю розповсюдилася вона по всій Західній Україні, огорнула маси народу і принесла польському державному скарбові величезні втрати. Автор цих рядків перебував тоді в польській тюрмі в Дрогобичі, разом з групою понад 100 українських політичних в'язнів. Всі вони, як один, кинули тютюн, дехто з того часу не курить і досьогодні. А сама Миколаївщина — околиця, де зловлено Біласа й Данилишина — що доти нічим не визначалася в революційній дії на ЗУЗ, — незабаром стала одною з твердинь ОУН, і коли в 1939 році валилася Польща під напором німецьких армій, штаб ОУН вибрав на свою квартиру саме Миколаївщину.

IV.

Бойова діяльність Організації Українських Націоналістів ішла в різних напрямах. Найперша потреба — забезпечити саму себе, можливість власного діяння. В боротьбі з ОУН ворог користувався всіми можливими способами, не перебираючи в засобах: все добре, що веде до мети, що послаблює і підкопує силу небезпечної організації. Не без того, щоб не старався він знайти союзників поміж самими таки українцями, чи то як своїх платних конфідентів-доносчиків, чи то як людей, що з принципу вороже ставилися до революційних методів діяння і через те ішли на руку окупантській владі. Ця тиха, але нещадна боротьба поміж державною поліцією і революційною організацією велася ввесь час з великим напруженням, аж доки не скінчилося польське володіння в Західній Україні. Союзниками польської влади мусіли вважатися не тільки ті, що прямими доносами шкодили ОУН, розкривали її членів і віддавали їх на поталу ворогові, але й ті, що прикладали свою руку до загальної, спрямованої на денаціоналізацію, польської екстермінаційної політики. Ворогом ОУН і ворогом української нації був не тільки той, хто за гроші чи з помсти доносив на своїх товаришів, але в такій самій мірі і той, хто чинно співпрацював напр. з польською шкільною владою в напрямі польонізації українського шкільництва або переслідував українську молодь за її участь у революційній організації.

В своїй самообороні ОУН не завжди бралася крайніх засобів. Нерідко вистачала сама пересторога або загроза. Але коли це не помагало, не було іншої ради, як фізична ліквідація ворожих прислужників. Такий твердий закон революційного життя. Одне треба сказати, що ніколи не робила того ОУН з легким серцем. Коли прийшлося усунути поліційного конфідента, рішення було попереджене докладним і вичерпним слідством, щоб виключити всяку помилку. Як дуже обережно поступала в тих справах ОУН виявилося аж після розвалу Польщі в 1939 році, коли в руки організації попало багато таємних архівів польської поліції і коли потвердилося чимало здогадів про співпрацю деяких людей з органами польської державної безпеки. Тільки тому ходили вони по білому світі, що ОУН не спиралася на самих тільки здогадах і припущеннях, для неї були потрібні цілком певні докази, щоб витягнути остаточні висновки.

Зрадників ніколи в ніякому народі не бракувало. Було б дивне, якби український нарід був у тому вийнятком. Але важним є не самий факт, чи в народі знаходилися одиниці, ладні йти на співпрацю з ворогом. Куди важніше, яка постава до них з боку суспільности, чи вона зуміє знайти в собі стільки моральної рішучости, щоб це осудити і викинути таких людей за борт свого національного життя, і настільки фізичної сили, щоб досягнути їх караючою рукою. Скільки спокус треба побороти, щоб не знайти для них виправдання і стриматися зо словами осуду людей чи організації, що виступають як рам'я національної справедливости народу в боротьбі!

ОУН має довгу пам'ять і сильну руку. Досягла вона багато зрадницьких елементів і була пострахом для потенціяльних коляборантів з ворогом. Нема сумніву, що не будь в українській дійсності ОУН, як головного відстрашливого чинника, Польща знайшла б багато більше співпрацівників серед українців у своїй неславній політиці 20-их і 30-их років.

Самооборонна акція ОУН ішла тихо і без розголосу. Не було в інтересі ОУН реклямувати боротьбу з донощицтвом і безідейними, запроданськими елементами. Про те трубів сам ворог і, на жаль, дехто з власної суспільности. Зайво було б вираховувати імена зрадників, що на них лягла тяжка рука справедливости Нехай пропадають вони у вічному забутті.

Та це був тільки один бік оборонної акції. Його доповненням були акти терору на представників польської державно-адміністративної, головно поліційної влади, як тої, що з нею ОУН найбільше безпосередньо стикалася у боротьбі. Тільки з конечности застосовувала ОУН терор до поліційних чинників. Вбиваючи того чи іншого поліциста на селі чи здібнішого поліційного аґента в місті, або навіть високого поліційного достойника — не можна було сподіватися ніякої розв'язки в боротьбі ОУН. Було ясне, що на місце одного прийде десять інших. До того інколи було майже певне, що після такого атентату прийде сильна польська реакція

і принесе втрати для ОУН. Не індивідуальним, спрямованим на одиниці з-поміж ворожого народу терором ішла ОУН до своєї мети, а організуванням найширших верстов народу, освідомлюванням його та переконуванням про потребу непримирности супроти ворога і чинної боротьби за волю у власній українській державі. Та бували випадки, коли від тої засади конечно було відступити, і діялося це головно під впливом двох причин:

Перша — підтримання віри в українців у силу ОУН.

Друга — надихання свідомости власним кадрам, що знущання над ними з боку польської поліції не переходить безкарно.

Це справи, де не сама тільки логіка рішає. Треба жити в умовинах революційної роботи, віддихати складною і небезпечною атмосферою її повсякчасного діяння, щоб це як слід зрозуміти.

Нехай послужить нам у тому приклад.

Царем і Богом у галицькому й волинському селі 30-их років був поліцист. Він міг кожного запроторити в тюрму своїм доносом на підставі відомостей «з конфіденційних джерел», він безмежно дошкулював дрібними адміністраційними карами за собаки, гноївки, плоти і т. п., він міг зламати кар'єру кожної людини, бо на його «опінії» базувалися «свідоцтва моральности» адміністративної влади. Часом такий поліцист не дуже перся в «службісти», але траплялися й такі, що з патологічною просто ненавистю ставилися до всього, що українське. І ось то тут, то там почали ті поліцисти зникати. Їх убито на основі присуду ОУН, як особливо небезпечних шкідників для українського народу. Безперечно, були після того репресії. Але винуватців або знайдено, або й ні, а відомого на всю околицю катюги не стало в живих і його наступник не раз десять разів надумувався, поки ставав на той самий шлях. Вся довкільна людність відразу зазнавала полегші і мусіла за те відчувати вдячність для ОУН. В парі з тим росли не тільки симпатії, але й зацікавлення тією організацією, що виступала в ролі національного месника.

Наслідки цього безперервного підважування моралі в представників окупаційної влади в цілій гостроті виринають щойно в моментах кризи і великого потрясення: воєнний фронт у 1939 році сотні кілометрів був віддалений від українського села, як уже звідти почали тікати залоги поліційних станиць.

Кожна революційна організація мусить бути приготована на репресії ворога. Це можна б окреслити теперішнім поняттям т. зв. калькульованого ризику. Реакція окупанта то більша, то менша, залежно від того, які люди її переводять і з яким напруженням іде революційна робота. Тут нема сентиментів: ми йдемо на знищення ворога, він хоче вигубити нас. Одначе деколи ворог переступає межі, і тоді його переслідування стають особливо жорстокі. За тим криється мета зламати духово й фізично тих людей з організації, що стоять на першій лінії фронту. До того організація не може допустити. Бойово-революційна мораль її членів мусить бути вища, як у ворога, тільки вона вирівнює пе-

ревагу зброєння і могутніх засобів державної окупантської машини. Тих представників ворожої влади, що з особливою заїлістю і ненавистю нищать членів організації, слід усунути і в той спосіб скріпити віру у власних рядах і засіяти страх серед ворога.

ОУН ніколи не вагалася, коли треба було стати в обороні своїх друзів. Коли в 1930 - 1931 роках шаліла польська поліційна оргія під час т. зв. пацифікації, світ дізнався жахливі речі про тайни, що пильно зберігалися в мурах польських казематів. Петиція сл. п. полк. Романа Сушка до Ліґи Націй розкрила перед світом увесь жах і огиду польської держави в боротьбі з ОУН. Як можна було сподіватися, петицію відкинено, але скоро після того ОУН убила головного виновника поліційних тортур і знущань у Львові, підкомісара польської політичної поліції Омеляна Чеховського, українського ренеґата на польській службі. Це мало великі наслідки, після того наступили персональні пересунення в польській адміністрації й поліції, почали з собою змагатися дві течії в тактиці польських органів державної безпеки і це, між іншим, виявило ролю найбільшого провокатора ОУН у польській дійсності, Романа Барановського.

Вбивників не відкрито ніколи. На якийсь час припинилися політичні побої.

Таких Чеховських, тільки менше відомих, було більше. Перегортаючи сторінки старих річників львівських газет, щораз натрапимо на вістку, що тут виконано чи там пляновано атентат на представників польської поліції — все те в більшості діло рук ОУН.

V.

Окреме місце в історії ОУН займають атентати на польських державних мужів. Українські революційні організації, спочатку УВО, а потім ОУН, стояли на ґрунті заперечення польської державности на українських землях. Леґальна суверенність над ними належалася тільки українському народові, що виконував її найперше через свій уряд, — в даному випадку через уряд Західньо-Української Народньої Республіки, якщо йдеться про Галичину, — а опісля, коли цей уряд перестав діяти, мандат виразника суверенности українського народу перейшов тимчасово до Проводу Українських Націоналістів, доки не буде прогнано окупантів і покликано до життя волею українського народу такої влади, якої він сам для себе забажає і сам собі встановить. Звідси не тільки неґація самого юридичного факту польської державности на українських землях, але і практичні висновки того в поставі до неї українського народу: відмова брати участь у державному переписі населення, бойкот виборів до польського сойму у Варшаві і відмова відбувати службу в польському війську.

Два рази побували у Львові голови польської держави й обидва рази українська революційна організація демонструвала

атентатами проти них: раз проти Йосипа Пілсудського в 1921 р., на той час начальника держави, і в 1924 р. на Станіслава Войцеховського, президента Польщі. Український нарід не міг стерпіти приявности на своїй землі носіїв польської суверенности. Від того часу польські президенти й міністри уникали візит на ЗУЗ або відбували їх напівзаконспіровано. Навіть про переїзд їх до сусідньої, заприязненої з Польщею, Румунії довідувалася публіка з газет після того, як вони або туди поїхали або звідтіля вже повернулися.

Це відносилося не тільки до представників окупаційної Польщі. На тому самому становищі стояла ОУН у відношенні до совєтського консуляту у Львові. При всяких нагодах організувала демонстрації і маніфестаційні походи під будинок того консуляту при вулиці Набєляка у Львові, а в 1930 році, після закінчення процесу Спілки Визволення України в Харкові, плянувала атентат на цей консулят, що мав стати початком ґрандіозної маніфестаційної акції українців цілого світу в їхній солідарності з жертвами московсько-большевицького терору. Тільки сліпий випадок унеможливив цей атентат. Але два роки пізніше, тоді, як в Україні шалів штучно викликаний голод і коли гинули від нього мільйони наших братів, ОУН пострілом свого члена, Лемика, знову заманіфестувала свою непримирну поставу до кожного окупанта на українській землі. Куля Лемика не потрапила в самого большевицького консула, замість нього згинув звичайний урядовець консуляту. Одначе не те важне, чи з руки члена ОУН упав тоді більший чи менший большевицький достойник, бо не в особі тут річ, а в протесті українського народу, в імені якого виступила ОУН.

Лемика засуджено на досмертну в'язницю, перед смертю врятував його тільки надто молодий вік.

В 1931 році згинув з рук члена ОУН польський суспільний і державний діяч Тадеуш Голуфко. Атентат на нього виконано в купелевій місцевості Трускавець у Дрогобицькому басейні. Різні були думки відносно політичної доцільности того атентату. Противники його виказували, що Голуфко не був ворогом української нації і не заперечував її права на самостійне державне життя, він тільки стояв на засаді державної приналежности ЗУЗ до Польщі і шукав «модусу вівенді» поміж польською державною та українською національною раціями. Зокрема дуже не понутру була його смерть для деяких по-угодовецьки настроєних автономістичних кіл українців у Галичині, що згодом узяли участь у т. зв. нормалізації польсько-українських відносин. Дехто в своїх твердженнях посувався аж так далеко, наче б то і в самій ОУН були щодо того поділені думки. Тепер, з перспективи чвертьстоліття, куди більш спокійно та об'єктивно можна підступити до тієї справи. Що з того, що Голуфко, як і багато інших його сучасників, не заперечували права української державности... але над Дніпром? Адже і сам Пілсудський і цілий його по-

літичний табір, якого одним з головних стовпів був Голуфко, признавали це право, чи радше проголосили своє незацікавлення державною долею українських територій на схід від річки Збруч, коли підписували мирний договір у Ризі, а десять літ пізніше пакт неагресії з СССР. З тими поглядами могла погоджуватися частина середовища т. зв. уенерівців, що обрали Варшаву за місце свого осідку і в основу свого політичного діяння поклали військово-політичний союз з Польщею ціною відступлення їй західньо-українських земель. Але ніколи не могла на те пристати соборницька ОУН. І рукою свого члена стріляла в Голуфка, ціляючи в концепцію польсько-української згоди за ціну добровільного зречення української суверенности на своїх західніх територіях та задоволення українських національно-політичних аспірацій обіцянками територіяльної автономії для Галичини. Навіть не для Волині, а тільки самої Галичини.

В кузні, де кувалися ці пляни, був мізком Тадеуш Голуфко, а на виконавця намічений був Броніслав Перацкі, пізніший міністер внутрішніх справ і прихильник т. зв. політики твердої руки супроти українців. Це була людина справді енергійна і небезпечний противник, хоч, як кажуть, відзначався більше впертістю, як інтеліґенцією. В своїх промовах і пресових конференціях він не приховував, якими методами хоче він здійснювати пляни свого політичного табору т. зв. пілсудчиків стосовно західньо-українських земель. Перш усього: відлучення Волині від Галичини, не тільки окремим адміністраційним поділом, але зміцненням т. зв. сокальського кордону та утрудненням усіх господарських та культурних зв'язків між Галичиною і Волинню. Подруге: в трактуванні української проблеми в Польщі слід стосувати т. зв. політику регіоналізму, цебто ділити живий український національний організм на поліщуків, гуцулів, лемків і т. д. До тієї мети буде йти сильно й просто, хоч би прийшлося ломити кості. Щоправда, ще заки встиг поломити комунебудь з українців кості, сам упав від куль бойовика ОУН. У серці Польщі, в її столиці Варшаві, оточений бувшими членами Польської Військової Організації, старими і досвідченими бойовиками в своїй молодості. Не потрапили вони зорганізувати погоні і не зловили атентатчика.

В реакції на цей атентат Польща створила концентраційний табір у Березі Картузькій, в якому не один член ОУН перебув довгі місяці чи навіть роки. Побували там і люди інші, до ОУН непричасні, і навіть поляки з політичної опозиції. І хоч на місце Перацького прийшов інший, що й передбачалося, але сам факт смерти з рук ОУН шефа всієї польської адміністраційно-поліційної системи, і то не десь у Тернополі чи в Коломиї, але в самій Варшаві, непомірно підніс респект до ОУН і повагу до її бойової справности. Цим актом ОУН засвідчила, що для неї не існують перешкоди у виконанні рішень і що досягнути вона може кожну особу з найвищих польських урядових кіл, раз це для неї буде потрібне і доцільне.

VI.

З усієї бойової акції ОУН, як і її попередниці УВО, найбільше відомі експропріяційні напади на польські державні каси, головно на поштові уряди та на поштові амбулянси. Найбільше напруження тієї акції припадало на часи, коли Крайовим Командантом УВО в Галичині був сотник Юліян Головінський, а потім на перші роки самостійного діяння ОУН, коли в її рядах перебувало багато бувших членів УВО, аж доки вони остаточно не розконспірувалися й не пішли в тюрму.

Ідея експропріяції ворожих державних грошових засобів дуже проста: ворог збирає податки з української людности і зуживає їх на закріплення свого гніту над українським народом. Проти того гніту і за повне державне визволення свого народу бореться революційна організація: військова — УВО, і націоналістично-політична — ОУН. На свою організаційну, політичну і бойову діяльність потребує вона грошей. Ці гроші дістає вона з двоякого джерела: перше, від самого українського народу, друге — силоміць здобуває їх у ворога. Нема різниці, чи у ворога здобувати зборю, щоб нею його пізніше бити, чи брати в нього силою гроші, щоб за них пізніше купувати зброю й організувати дальшу боротьбу. Не тільки право, але й обов'язок мала ОУН відбирати у ворога всі награбовані державними податками та іншими оплатами гроші.

В організації експропріяційних нападів не тільки гроші відогравали ролю. Навіть, якщо тих грошей і не вдалося здобути, саме виконання експропріяційного нападу мало величезне морально-пропаґандивне значення, звертало увагу на ОУН, на її діяння, на її цілі, заставляло людей думати, чого хоче та організація, за віщо вона бореться.

Впродовж десяти літ свойого існування, від І. Конґресу Українських Націоналістів у 1929 р., до вибуху світової війни в 1939 році, ОУН виконала багато експропріяцій, чи як їх скорочено називали, «ексів» на різні більші чи менші державні каси або установи, що діяли під польською державною контролею. Багато з них ніколи не вийде на денне світло, хібащо довідаємося про них зо споминів їхніх учасників, якщо вони ще залишаться в живих і якщо колись ті спомини напишуть. З пресових вісток дуже часто не можна зорієнтуватися, що було ділом ОУН, а що йшло на чужий рахунок, головно, якщо йдеться про експропріяції невеликі й без ужиття збройної сили. Їх ніде не реєстровано, зголошувано в своєму найближчому проводі, ці проводи часто мінялися, облік бойових актів губився. Одне можна сказати, і то з повною певністю, бодай досі не викрито нічого такого, що могло б це твердження спростувати: за всі десять літ бойової діяльности ОУН не раз падали люди, піддаючись тортурам у поліції, не раз ломилися психічно, не витримавши нервового напруження і фізичних побоїв, але ні один член ОУН не впав морально насті-

льки, щоб посягнув по організаційне добро. Висока ідейність і відданість справі українського націоналізму зберігали молоді душі перед спокусами, що не завжди можна сказати про ці самі справи в інших народів. В часі свойого перебування в тюрмі, автор зустрічав колишніх бойовиків Польської Військової Організації, засуджених на довголітні кари тюрми і навіть на смерть — їм це пізніше перемінено на безтермінову в'язницю — за те, що на власну руку виконували грабункові напади і морди, навіть на власних польських громадян. Досі автор не наткнувся ні на один такий слід з часу 1929 - 1939 років діяння ОУН.

До найвідоміших експропріяційних нападів ОУН належали:

а) напад на поштовий віз під Бібркою в липні 1930 року,

б) напад на поштовий амбулянс під Бірчею коло Перемишля,

в) напад на поштовий віз під містечком Печеніжином коло Коломиї,

г) напад на поштовий уряд у купелевій місцевості Трускавець коло Дрогобича — всі три в 1931 році,

ґ) трагічний напад на поштовий уряд у місті Городку восени 1932 року.

Після 1932 року ОУН зрезигнувала з більших, ефектовних і спектакулярних експропріяцій. Не потребувала їх уже для пропаґандивних цілей, бо в тому часі, після розгромлення радянофільських настроїв, по смерті Скрипника й Хвильового та по великому голоді в Україні, вона вже неподільно опанувала ситуацію на всіх західніх українських землях. А рівночасно з тим, як поширювалася і закріплювалася її організаційна діяльність, знаходилися теж і матеріяльні засоби на її ведення. Решту давали експропріяції менші, мало ефектовні щодо бравурности виконання, зате певніші успіхом.

VII.

Закінчуючи оцей короткий огляд бойової діяльности ОУН у першому десятилітті її існування на західньо-українських землях, приходиться зробити ось які висновки:

1. ОУН — організація політична. Бойова діяльність у ній проводилася тільки в одному секторі і була не метою, а засобом для здійснювання інших, широкозакроєних політичних цілей.

2. Стосування терору і бойових актів для ОУН лежало в площині тактики. Проте така потреба існувала, і ОУН мусіла дбати про кадри вишколених у бойовій роботі людей.

3. Бойова акція ОУН розгорталася в двох головних напрямах:

а) дефензивному,

б) аґресивно-офензивному.

Перший мав на меті боронити організацію перед шкодою з боку зрадників і конфідентів, а також зберігати українську суспільність перед деморалізацією з боку ренеґатів.

Завданням другого — було скріплювати віру в силу і дієвість ОУН серед українського народу і серед власного членства.

4. Найбільше напруження бойової акції припадає на перші роки діяння ОУН, коли жива ще була традиція УВО і коли серед її кадрів переважали члени УВО. В міру розгортання своєї діяльности на щораз то інші ділянки та охоплювання нею всієї української території, щораз більше і більше на перший плян висувалася робота політична.

5. Бойова акція ОУН мала великий вплив на організацію і на характер її діяльности. Вона революціонізувала маси, запалювала їх до активної, чинної боротьби з ворогом та надавала величезної рухливости й динамічности Організації Українських Націоналістів.

6. Наслідки бойової акції ОУН виявили себе остаточно аж у війні 1939 року. Лише сама ОУН не втратила голови в новій дійсності. Тільки вона розпоряджала готовими кадрами ідейних, загартованих у революційній роботі і готових на дальші труди, дальшу небезпеку і дальшу боротьбу людей.

У світову завірюху 1939 - 1945 років єдина ОУН увійшла озброєна бойовим досвідом, готова і здібна взяти на свої плечі весь тягар визвольної акції і визвольної політики українського народу.

Зиновій Книш

Український націоналізм в УССР

Стаття Дм. Кармазина, що оце її містимо, насвітлює лише частинно процеси розвитку націоналізму на Наддніпрянщині: автор спиняється головно на виявах націоналізму в ділянці літератури й театру, насвітлює в основному лише столичну дійсність 20-их років. Одначе, хоч націоналізм мав свої вияви на всьому просторі України й у всіх ділянках життя, насвітлення цієї широкої картини майже цілком унеможливлене нинішнім станом історичної документації: вона захована в архівах ГПУ-НКВД і всяка спроба сьогодні окреслити повнотно процес розвитку націоналізму на Наддніпрянщині була б поверховою.

Редакція

Українська національна революція 1917 - 1920 рр. відкрила н о в у добу в історії України — нову не лише за календарем, але й з новим духовим змістом. Кожна доба виявляє своє лице і свій новий духовий зміст у пануючому патосі і стилі доби, в характері нового покоління, в панівній ідеології свого часу. Всі ці показники пореволюційного часу являють собою новий образ України, порівнюючи з дореволюційним часом. В огні і бурі революції відбулися глибокі зрушення в свідомості українського народу і перетворення елементів його душі і духу української нації. Сталося чудо державного відродження України.

«Надія охоплює нас, цілі мільйони людства здригаються, повертається на кін історії придушена, але жива нація, вже грізно й тривожно вітають її сурми», — такими патетичними словами відзначає цей момент народження української держави один з героїв революції, Шахай, з повісти «Чотири шаблі» Юрія Яновського. Відтворюючи образ України пореволюційних 20-х років, другий письменник — Антоненко-Давидович — у своїх нарисах «Землею українською» занотовує: «Флюґер історії спроквола ри-

пить на заіржавлених петлях, повертаючись ліворуч до Києва, Харкова, до Дніпра-Славути, до молодої, збудженої на світанку нашої епохи України».

Державне і культурне відродження України стало джерелом патосу й ентузіязму молодого українського суспільства. Воєнна поразка УНР і окупація України військовими силами московського большевизму не могли спинити могутнього процесу відродження нації. Боротьба за державно-політичну, економічну й культурну самостійність і суверенність України продовжується в різних формах і в пореволюційному часі.

5-го лютого 1923 року в Харківській Громадській Бібліотеці була влаштована лекція видатного тоді професора марксизму на тему «Марксизм та національне питання». Ця лекція мала спеціяльне призначення для української інтеліґенції. Проф. С. Ю. Семковський повчав:

> «Те, що діється зараз на наших очах, як історична необхідність, — розвиток національної культури, постання газети рідною мовою, розвиток науки та мистецтва на національному ґрунті, — усе це пролетаріят розглядає, як могутню підойму до розвитку суспільства. Але пролетаріят не може робити цього предметом свого патосу, своєї пристрасти, не може оголосити своїм святе святих. Він повинен опанувати зброю задля зреволюціонізування світу, але робити йому це об'єктом своєї пристрасти не слід, бо перед пролетаріятом стоять інші завдання, інші тенденції, що кличуть його до утворення єдиного людства».

В цих словах бачимо чітке розмежування двох ідеологій — марксизму і націоналізму — і ствердження того факту, що український культурний процес 20-х років виявив тенденцію українського націоналізму. Державне відродження України і розвиток української культури стали предметом патосу і пристрасти українського суспільства. «Національної незалежности вимагає залізна і нездолана воля історичних законів». «Порожнім брязкотом про інтернаціоналізм не прикриєш питання, що його висуває само суворе життя і вимагає негайного розв'язання». «Українізація є результат нездоланної волі 30-ти мільйонної нації», — так відповіло українське суспільство устами Миколи Хвильового на спроби втримати український культурний процес у рамках офіційної ідеології марксизму.

В 20-х роках відбувається знаменне явище капітуляції українських комуністів під натиском українського націоналізму. Їх також захоплює ідея відродження української нації. Дехто з них, як М. Хвильовий, цілком стають на позиції українського націоналізму. Інші намагалися погодити марксизм і вірність партії з українським національним відродженням, інакше кажучи, «шукали такого становища, коли і вівці залишаються цілі, і вовки не почувають голоду», — як висловилася Аглая в романі «Вальдшнепи». Хвильовий закликав таких стати по боці «молодого українського суспільства» і не ловити руками димок розвіяних ілюзій «загірньої комуни». «Треба розкладати нове багаття,

бо тільки біля нього можна погрітись» — таке гасло вкладає Хвильовий в уста «нової людини нашого часу» — націоналістки Аглаї з названого роману. «Треба бути послідовним: або ми визнаємо національне відродження, або ні. Коли визнаємо, то й робимо відповідні висновки», — писав сам Хвильовий у статті «Україна чи Малоросія».

«Росія — самостійна держава? Самостійна. Ну, так і ми самостійні. ...Наша вишівська молодь, що вся поспіль вийшла з трудящих верств нашого народу, не мириться і не помириться з пустопорожнім брязканням в інтернаціоналізм. Вона вимагає конкретної відповіді, чи є Україна колонією Москви, чи ні? Якщо ні, тоді вона (молодь) хоче бути послідовною і робить з цього для себе відповідні державно-творчі висновки». 1)

В романі «Чотири шаблі» Юрія Яновського герой української революції Шахай складає присягу дідові-кобзареві: «Клянусь родом своїм чесним, клянусь дідом кріпаком, прадідом запорожцем — не загинула іще честь і хоробрість. Любов і ненависть, дружба і самопожертва вже підносяться з забуття». Такою була присяга тих, хто йшов боротися за українську державу. Державна самостійність України — такий був старт і морально-психологічні позиції «молодого українського суспільства» в 20-х роках.

«Українська пробуджена стихія вимагає власної надбудови, — писав Донцов. — Вона переростає вузькі рамки регіоналізму, який терпить льокальний патріотизм лише стільки, скільки він підпорядковується патріотизмові «ширшої вітчизни» («общего отечества»)... Не погноєм для чужого загального зробити своє національне, лише піднести його до значення загального... Соціяльно, економічно, культурно й політично Україна має бути сама собою, не частиною цілого — ось є проста програма націоналізму... Завдання генія української нації мислиться вже не партикуляристично (як в першій половині 19-го в.), ні епігоністично (як в другій), лише універсально... Щоб ми шукали свою мудрість не в статтях і чужих книжках, лише в собі і в потребах свого краю. Ось як реально виглядає містичний «голос крови» націоналізму»... 2)

Таке визначення націоналізму з повним правом може бути прикладене і до того духового і культурного процесу, який відбувався в Україні в 20-х роках. В січні 1928 року в Київському Будинку Вчених відбулася доповідь Віцепрезидента ВУАН акад. К. Т. Воблого, у якій знайшов вислів погляд на економічне існування України, як «самостійної господарчої одиниці», що має «всі підстави до окремого розвитку». В журналі «Більшовик України», в 2. і 3-му числі, появилася стаття Волобуєва «До проблеми української економіки», у якій викрито колоніяльну залежність України від московського центру і стверджено тезу, що тільки «забезпечення Україні нестриманого розвитку продукційних сил, за-

1) М. Хвильовий — «Україна чи Малоросія». Цитати за книгою: Е. Ф. Гірчак — «На два фронти в боротьбі з «націоналізмом».

2) «Літературно-Науковий Вістник», 1928 р. кн. 9, Донцов «Невільники доктрини».

безпечення їй становища оформленого і закінченого національно-господарського організму» унормує справедливі відносини. 1)

Такі ж тенденції до самостійности виявляються і в державно-політичній сфері, у виступах Шумського, не говорячи вже про Хвильового та інших. Відомий театральний діяч Лесь Курбас, критикуючи театральних критиків, між іншим говорив:

«Я знаю, що серед українського громадянства не перевелося із віків рабства засвоєне недовір'я у власні сили... У вас (театральних критиків — Д. К.) іноді трапляється погана звичка протекціонально похлопати нас по плечу. Бросьте это... Тільки бо тоді ви станете дійсним активом молодої української театральної культури, коли відчуєте, що Харків — це ваша столиця, що революція є ваше діло, а не назадництво, тоді тільки замовкнуть (общеруські) атавізми... Я міг би вам показати рецензії на Джімі Гіггінса в «Комуністі», де фальшовано дати московських постановок, щоб показати залежність Джімі Гіггінса від московських театрів».

З обуренням тавруючи таке плазування перед Москвою, Курбас закликав українських культурних робітників:

«всяким робом пособляти революційним колективам, що є в Харкові і часом під впливом «Березоля» народжуються. Утворити серед них ту атмосферу шляхетного революційного суперництва, атмосферу живих диспутів, обговорення й ініціятивности, — все те, завдяки чому Харків — столиця України, центр, що дає тон і характер цілій нації, — в майбутньому перетвориться в справжній центр театральної української революційної культури». 2)

В цьому ж дусі писав і діяв Микола Хвильовий:

«Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки малпувати. Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розритку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться — дерзать!.. Наша основна вимога — це вміти думати й почувати. В нашу епоху великих зрушень, великих дерзаній і великих польотів ми інакше не уявляємо собі художника. Тому ми й тягнемо його до психологічної Европи, тому ми й закликаємо його вбити в собі віковий епігонізм». 3)

Вбити віковий епігонізм і плазування перед Москвою — таке завдання поставило покоління 20-х років, яке виступило в радянських умовах. В роки революції «влада рад» і УССР були протиставлені Центральній Раді і УНР і були використані Москвою для розбиття українського суцільного фронту. Після революції, в 20-х роках, націоналістичні елементи підсовєтського українського суспільства намагалися перетворити УССР на вихідну базу, морально-психологічну і політичну зброю боротьби з Москвою.

Еволюція московського комунізму в напрямі російської великодержавности і відновлення старих імперських традицій, а цим самим перетворення російської комуністичної партії на «собирателя земель руських» і не руських неминуче вело до посилення націоналістичних настроїв серед українського суспільства.

---

1) Цитую за Ю. Бойко «На головній магістралі», 1951 р., стор. 80.
2) Петро Голубенко «Вапліте», 1948, стор. 19.
3) М. Хвильовий «Думки проти течії».

Героїня роману «Вальдшнепи» Хвильового, Аглая, погрожуючи російському професорові марксизму і великодержавникові, каже:

> «Справа в тому, що український націоналізм не дає і не дасть спокою твоєму російському мракобесію. Справа в тому, що як ти не кажи, а в його особі виходить на історичну арену молодий прогресивний фактор».

На зріст українського націоналізму вказував і сам Хвильовий, коли писав:

> «Українське суспільство, зміцнівши, не помириться зі своїм фактичним, коли не де-юре декретованим гегемоном, руським конкурентом. Нашим завданням є попередити цей конфлікт. Мусимо стати по стороні активного молодого українського суспільства».

Це був заклик до творення єдиного національного фронту в боротьбі з московським великодержавним імперіялізмом. У Хвильового це не випадкова фраза, а продумана тактика боротьби, яка випливала з його світогляду і яку він застосовував на культурному фронті. Він сам тримався неписаного союзу з українськими неоклясиками і, зокрема, із Зеровим і закликав творити «атмосферу співробітництва» з ВУАН, на яку Москва націьковувала українських комуністів. «Шлях консолідації письменницьких сил для відповідальної творчої роботи» в протиставленні до «ліво-революційного» напрямку прихильників «клясової боротьби» партійних ортодоксів, як відомо, обрала також і «Вапліте» 1)

Прагнення створити єдиний національний культурний фронт на «радянській платформі» з умовою, що «радянська влада приймає на себе історичні українські національні завдання» є також дуже характеристичною рисою післяреволюційної доби в Україні, яка свідчить про перемогу ідеології українського націоналізму.

II

Пореволюційна доба в УССР є новою добою — добою українського націоналізму — не лише в ствердженні конечности самостійности України і в культурному відмежуванні від Москви, але й у прагненні до духового відродження нації і української людини. З досвіду української революції, з її патосу і героїки, з її перемог і поразок виросло і сформувалося нове покоління українського визвольного руху. Воно прагне і всю націю перетворити за своїм внутрішнім духовим образом.

«Нам треба залізних духом людей: скрізь, скрізь» — ці слова одного із персонажів оповідання Косинки звучать провідним ляйтмотивом доби у багатьох творах українських письменників 20-х років. «Я ненавиджу нашу націю за те, що вона не вміє до краю думати й до краю діяти» — висловлюється герой повісти

---

1) Дивись про це у праці Петра Голубенка «Вапліте», 1948 р., ст. 33.

«Чотири шаблі», Шахай, Юрія Яновського. Образ нової людини проходить в цілім ряді творів українських письменників. Всі ці образи «нових людей», маючи індивідуальні риси, є носіями одного психологічного типу і одного світогляду. Вони не подібні на своїх батьків з дореволюційного часу. Вони — «зовсім інші». Досить порівняти Марину Чайку з її батьком Ступай Ступаненком з «Патетичної сонати» Миколи Куліша. Поява «нових людей» в літературі не є вигадкою або мрією письменників — вона відбиває реальний процес кристалізації нового покоління, який відбувався в дійсності. У своїх нарисах «Землею українською» Антоненко-Давидович між іншим занотовує, як навіть десь на глухому Поліссі «з аморфної етнографічної лемішки хахла» підводиться «на обидві нозі й заходився працювати новий українець. Росте Україна»...

«Нові люди» пореволюційної доби характеризуються новим активістичним світоглядом, націоналістичною концепцією життя, культом сили й енергії. «Революція здала нам козирі в руки. Ми їх тримаємо... Ми будемо готові до того, щоб не дати ніде, нікому, нічого за нас вирішувати. Наше слово у нас в пельці, а в руках шаблі і кулемети... Справедливий і правий лише той, хто перемагає... Сила і воля до життя — ось найсправедливіший закон... Зброя за всяку ціну! — ось наше сьогоднішнє гасло. У кого зброя, той і буде диктувати події», — так говорить Шахай з твору «Чотири шаблі» Юрія Яновського. Ця мова нагадує нам таки ж мову Марини Чайки з «Патетичної сонати» Миколи Куліша і мову Аглаї з роману «Вальдшнепи» Хвильового. Така мова не мислима в устах дореволюційної українофільської і народницької інтеліґенції, як не мислима вона і в устах соціялістів типу Винниченка.

Порівнюємо літературні образи з живими історичними постатями цілком свідомо, знаючи, що літературні образи нових людей є художньою проекцією їх творців і відтворенням реального процесу формування нового покоління. Цьому поколінню вже мало дозволу розмовляти українською мовою і своїм приятелем воно вважає лише того, у «кого зброя говорить по-українськи».

Проблема нової людини, а через неї і проблема відродження нації, є одною з центральних проблем української пореволюційної літератури. В цьому виявляється дуже важлива риса українського націоналізму, як ідейного і політичного руху: його завданням є не лише визволення українських земель від окупантів і побудова української суверенної держави, а й духове відродження української нації й української людини. Український націоналізм є дуже критичний і вимогливий у відношенні до сучасного морального і духового стану української нації і далекий від ідеалізації нашої відсталости. А тому він стремить до того, щоб вилікувати душу народу від апатії і всіх вад, набутих віками бездержавного існування і запалити його вогнем національно-

го ентузіязму і посвяти в ім'я національних ідеалів. Ця настанова дуже яскраво виявилася в багатьох творах українських письменників.

«Події змінюють вдачу тих, хто робить їх, — писав у свій час Донцов. — Хто знає, чи бурхливі роки від 1914 не перетворять психіки народа-плебея в психіку народа-володаря».

І, зокрема, відзначав 1925 року:

«Цікаві процеси відбуваються тепер в Совєтській Україні. Там можна спостерегти духовий здвиг, глибокий і вагітний необчислимими наслідками. Приглядатись йому можна головно в літературі.

Як за білого, так і за червоного самовладства, до літератури мусіли тікати і публіцистика, і філософія, і партійництво. Література в ці тяжкі часи була тим свічадом, в якім тремтів ритм національної душі, в ній же маємо шукати зовнішніх проявів тої переоцінки вартостей, яка починається на великій Україні».

І далі:

«Коли ми хочемо говорити про «досягнення революції» в сфері національної психіки, то одною з головних певно буде — смерть прекрасної просвітянщини. Нова епоха та її література внесли одне незаперечне позитивне: культ чину й успіху, що так вражає на тлі розхлябаної сентиментальности попередньої доби... Коли говорити про літературу, то скажу ще: є й серед емігрантських письменників такі, що мають залізо в жилах і сталь замість нервів. Але таких більше на Україні... Наша національна ідеологія трошки знає, але мало хоче. Сього «хочу» і бракує їй, але воно поволі повстає на далеких степах України... Такий сенс того ідейного здвигу»... 1)

До цього можна лише додати свідчення історика української літератури, що «не все написане могло побачити світ», «художня продукція по журналах тільки почасти виявляє всю могутню енергію збудженої маси». 2)

III

Пореволюційна доба є новою добою також і в ідеологічному її виявленні, вона має нове ідеологічне обличчя, порівнюючи з дореволюційним часом. Мислимо її, як новий щабель у розвитку української суспільно-політичної думки і як синтезу нових духових вартостей. На тлі ідеологічної спадщини попередньої доби (українофільське народництво, драгомановщина, соціялізм) ідеологія пореволюційної доби являє цілком нову, якісно відмінну систему ідей і духових вартостей. Елементи «стихійного» націоналізму, які знаходилися в попередній добі в інертному стані самоохорони свого національного «я» і в пасивному спротиві перед загрозою асиміляції, в новій добі перейшли в динамічний стан владарної волі ствердити себе в українській суверенній державі, в національному відродженні українського народу і в піднесенні

1) Дм. Донцов «Наша доба і література», Львів, 1936, стор. 23-36.

2) Ол. Дорошкевич «Підручник історії української літератури», Харків, 1924, стор. 295.

української культури з рівня етнографічного провінціялізму в російській імперії до рівня самостійної культури в усій повноті виявлення її творчих потенцій. Все це складає поняття українського націоналізму в модерному його значенні. Нова доба є під знаком ідеології українського націоналізму.

В УССР ідеологія українського націоналізму вважається найбільш небезпечним явищем, і прояви її в творах українських письменників караються, як найбільший державний злочин. Пряма пропаґанда чи навіть наукові теоретичні праці в питаннях українського націоналізму в УССР були не можливі, але брак теоретичного, філософського опрацювання ідеології українського націоналізму не дає ще підстав говорити, що український націоналізм в УССР не мав ідеологічної викінчености і поширення. Слід мати на увазі, що в 20-х роках основні теоретичні праці українського націоналізму, які видавались закордоном («Націоналізм» Донцова, журнали «Літературно-Науковий Вістник» і «Розбудова Нації» тощо), були приступні значній частині українських науковців і культурних діячів. На ці праці появились в радянській пресі окремі рецензії, цитати з них дуже рясно прикрашали полемічні статті літературних дискусій. Критика українського націоналізму в деяких статтях з радянської преси робила часто враження пропаґанди ідей українського націоналізму, прикритої лайливими епітетами. Особливо «підозрілою» в цьому відношенні є критика українського націоналізму в журналі «Пролітфронт», де отаборилися ваплітяни-хвильовісти після розгрому «Вапліте».

Є «підозрілим» саме завдання, яке поставив перед собою «Пролітфронт». У зверненні до читача в першому числі цього журналу читаємо: «Боротьба... з ворожою нам ідеологією в явних і прихованих формах, боротьба з фашистівською ідеологією, як, наприклад, з донцовщиною, з націоналістичними проявами всякого ґатунку (хвильовізм тощо) є перше бойове завдання Пролітфронту». 1) Українському читачеві цього тільки й треба. Він багато довідався саме з журналу «Пролітфронт». Г. Епік у статті «На поточні теми» розповідає про «доктора Донцова», який проповідує «давно стерті з лиця історії затрухлявілі істини про культ сильної людини, що цього, мовляв, дала тільки Европа й що на неї, на цю донцівську Европу, має орієнтуватись кожний, хто хоче порятунку». Епік полемізує з Донцовим, прямо звертаючись до нього: «Проповідуйте ваші істини про «завершений тип сильної европейської людини», удосконалюйтесь у брехні на наш Радянський Союз і робіть вигляд, що ви непереборний. За це дорого заплатить вам польська дефензива». У статті Г. Епіка український читач довідується про «Літературно-Науковий Вістник», згадуються імена О. Бабія, Маланюка та інші.

1) «Пролітфронт», 1930 р., ч. I, стор. 5.

«Пролітфронт» вирішив також спопуляризувати орган Проводу Українських Націоналістів «Розбудову Нації». Статтю про «Розбудову Нації» підписано псевдом Варвара Жукова. Під цим псевдом криється ніхто інший, як К. Буревій, якому під цим прізвищем уже не можна було друкуватися. Про «Розбудову Нації» Варвара Жукова згадує у статті «Фашизм і футуризм», у якій доводиться, що націоналістичний ухил «Нової Ґенерації» не випадковий. «Нова Ґенерація» була найбільшим противником Вапліте і гостро виступала проти Хвильового з обвинуваченням в націоналізмі. Тепер виявилось, що й сама «Нова Ґенерація» «поволі почала котитися до дрібнобуржуазного хвильовізму і заспівала панегирики Йвану Степановичу Мазепі». 1)

Після того, як Варвара Жукова довела закономірність скочування «Нової Ґенерації» до націоналізму, чомусь пише далі про те, що «Розбудова Нації» — орган Проводу Українських Націоналістів». Про цих націоналістів Жукова, себто К. Буревій, пише такими словами: «Цим патріотам нашої батьківщини не подобається»... і т. д. «Наші фашисти давно вже почали шукати серед радянських письменників того Мойсея, що виведе нашу літературу з московсько-комуністичного полону». При цьому цитується «Розбудова Нації» за 1929 рік, ч. 5. Коли взяти до уваги, що слово «фашисти» в совєтській пресі прикладається до всього, що вороже московському комунізмові і через це втратило всяке значення, можна зробити висновок, що така критика українського націоналізму є лише тактичним засобом його пропаґанди і можна дивуватися такій відвазі.

У цитованій вище статті Г. Епік наводить, між іншим, слова Донцова про те, що треба спрямувати український літературний процес на «принципіяльні шляхи націоналізму», а також слова О. Бабія (мабуть, з «Розбудови Нації») про те, що «ми мусимо в першу чергу знищити і розбити ідеологічні основи літератури марксівської, більшовицької»... «Не будемо наводити більше таких і подібних до них прикладів, що їх так щедро дає «Літературно-Науковий Вістник»... Хочемо лише заявити про те, що в наступних номерах нашого журналу ми подбаємо розкрити те смердюче українсько-фашистівське болото, що за підтримкою білої Польщі гуртується навколо «ЛНВ» й жалюгідно **намагається якось вплинути на український культурний процес».**

Слова ці не випадкові і за формою заперечення впливу, криється його ствердження. Цікаво, що й сам Г. Епік, назвавши культ сильної людини давно стертою, трухлявою істиною, приймає її з поправкою: не ви, еміґранти, а «ми являємо, досконалий тип нашої сучасної людини. От про цю людину ми, молоді й сильні, будемо писати». 2)

---

1)«Пролітфронт», 1930, ч. I стор. 9.
2) Там же, стор. 16.

Звертає на себе увагу ще одна риса тактики Хвильового і його друзів з «Пролітфронту» після розгрому «Вапліте» і «хвильовізму» — це є пов'язання всіх проявів українського націоналізму в різних організаціях і середовищах в один суцільний ланцюг українського націоналізму. Коли почався процес СВУ, Хвильовий помістив у «Комуністі» статтю — «А хто ще сидить на лаві підсудних», у якій вказав пальцем, що поруч з Єфремовим, Старицькою-Черняхівською та іншими підсудними з «СВУ» сидить і він, Хвильовий, із своїм «хвильовізмом». Цей же Хвильовий помістив у журналі «Пролітфронт» статтю «Кричуще божество», у якій виявив «хвильовізм» серед тих, хто найдужче його поборював, себто в журналі «Нова Ґенерація». За одним заходом Хвильовий утотожнює в цій статті «хвильовізм» із «мазепинством». Далі в журналі «Пролітфронт», як ми бачимо, проводиться нитка до «Літературно-Наукового Вістника» і «Розбудови Нації» і до самого «Проводу Українських Націоналістів».

На загальних зборах «Пролітфронту» 24-го березня 1930 року винесено резолюцію такого змісту: «Зачитавши «протест» т-ва українських письменників і журналістів у Празі, надрукований у фашистівській львівській газеті «Діло», яке протестує проти суду над СВУ, вбачаючи в цім процесі терор проти культурних і наукових робітників Радянської України»... і т. д. Зачитавши цей протест, який надруковано в журналі «Пролітфронт» в такій передачі, виникає питання: який сенс відгукуватися на протест еміґраційних українських письменників, надрукований у газеті «Діло», яку в УССР ніхто не читає? Відгук на цей протест у формі резолюції надруковано, звичайно, під дуже лайливим заголовком у совєтському стилі: «Проти брехні озвірілих куркулячих недобитків». Але читачі в УССР уже звикли на таку лайку не реаґувати, а шукати дійсного сенсу в таких резолюціях. А той сенс в тому, що резолюція доводить до відома, що у Празі є т-во українських письменників і журналістів, яке в процесі СВУ вбачає «терор проти культурних і наукових робітників Радянської України» і проти цього протестує. Тут є над чим подумати, особливо коли взяти до уваги, що на лаві підсудних з СВУ сидить не лише «буржуазна інтеліґенція», а й Хвильовий, а з ним і всі «хвильовісти».

Не забулася й заява самого Хвильового, коли він ще був «хвильовістом», про те, що його устами «говорить молода українська інтеліґенція». На зборах українських письменників у Харкові нам довелося бути свідком промови І. Кулика, який сказав, що письменник Ґжицький, мовляв, ходив скрізь і говорив: «Беруть всіх українців»... Себто почали арештовувати всіх українців. І Кулик до цього додав у своїй промові: «Ну, й договорився! Забрали»...

Вплив ідей українського націоналізму, які пропаґувалися закордоном в таких журналах, як «Літературно-Науковий Вістник», «Розбудова Нації» та інш. серед підсовєтської літературної

української еліти, безперечно, наявний. У своїй праці «На два фронти в боротьбі з націоналізмом» А. Ф. Гірчак, наприклад, відзначає:

«Коли читаєш публіцистичні твори М. Хвильового... то часом забуваєш, що саме читаєш — Хвильового чи Д. Донцова. Можна виписати цілі сторінки із творів обох цих авторів, і різниці між ними не знайдеш. Думки Хвильового і Донцова про Європу, про російську літературу, про людину з сильною волею і т. інш. — абсолютно тотожні... Можна в Вікторину грати, — виписати декілька цитат і спитати: хто автор — Д. Донцов чи М. Хвильовий? Наприклад: 1) «І коли наша література хоче створити коли-небудь геніїв, — мусить учитися у великих націй, а не у Росії»... 2) «Велика російська література не здатна виховати сильну і здорову, цілістну і залізну людину, яка буде мати залізні нерви»... Читач, мабуть, подумав, що перша цитата належить М. Хвильовому, а друга — Д. Донцову. Ні, шановний читачу, якраз навпаки. І таких прикладів, таких випадків можна вказати не один». «Донцов рішуче підтримував Хвильового... Хвильовий не раз заявляв, що він не боїться, коли його думки сходяться з думками класового ворога. Він не вважав це дискредитацією своїх ідей. Також і Донцов радів тому, що «червоні», в першу чергу М. Хвильовий, повторюють і засвоюють фашистські ідеї... М. Хвильовий писав: «Якщо наші погляди... зійдуться з «чаяннями» (сподіваннями, — прим. наша) нашої ж таки дрібної буржуазії і навіть фашистів, то це зовсім не означає, що ми помиляємось. Донцов на це відповідає М. Хвильовому так: «Ні, не означає. Але ми доповнимо: якщо думка про те, що наша нація (незалежно від того, яка кляса з нею себе утотожнює) мусить вийти з ролі «приєднаної», мусить іти за своїм нездоланним... бажанням виявити своє національне лице — коли цю думку засвоять і червоні, то це зовсім не означає, що ми помиляємось» 1)

Говорячи про вплив ідей українського націоналізму, ми зовсім не схильні його переоцінювати. Український націоналізм в УССР є явищем органічним, а не наносним, і дуже часто збіг думок та ідей пояснюється не впливом, а єдністю духового процесу на всіх українських землях. Український націоналістичний рух у формі ОУН і український культурний процес або «український ренесанс 20-х років» в УССР це лише різні форми вияву одного всеукраїнського процесу ідейної і духової кристалізації українського націоналізму в модерному значенні цього слова. Різні обставини під різними окупаціями диктували різні форми і різну тактику. В УССР український націоналізм не мав змоги виявлятися у властивих для нього організаційних формах і застосовувати таку ж саму тактику, що й, скажімо, на західноукраїнських землях під Польщею. Силою цілої низки обставин український націоналізм в УССР діяв на культурному фронті.

Деякі художні твори українських письменників в УССР, як от, наприклад, «Вальдшнепи» Хвильового або «Патетична соната» М. Куліша є більш яскравим виявленням ідеології українського націоналізму і більш важать, ніж, скажімо, «Націоналізм» Д. Донцова. Публіцистика Хвильового, не зважаючи на домішку

1) А. Ф. Гірчак «На два фронта в борьбе с национализмом», Москва, 1930, стор. 54-55.

совєтської фразеології, не поступається перед публіцистикою Донцова, якщо судити про націоналізм їх змісту. Головним засобом пропаґанди ідеології українського націоналізму в УССР стала українська художня література. І це не випадково. Естетика Хвильового і ваплітян, з їх провідним стилем «романтики вітаїзму», є націоналістичною естетикою. «Художній твір мусить не тільки ставити і розв'язувати суто художні проблеми, а ставити і розв'язувати в художніх формах проблеми ідеологічні». «Художня література орудує не точними формулами, а в пляні певної ідеології формує емоції» 1) — таке завдання ставили ваплітяни перед українською літературою.

В пляні якої ідеології формували емоції своїх сучасників діячі українського відродження 20-х років — про це написано не одну статтю ворогом цього відродження. Центральний орган ЦК ВКП (б) «Правда» у статті про «Патетичну сонату» Миколи Куліша, наприклад, писав:

> «... В целом, основном и главном эта пьеса не наша... эта пьеса отражает чуждую пролетариату и советскому государству «философию» украинского национального движения»... «Хотел ли этого или не хотел Кулиш, но он в талантливой форме дал в своей пьесе последовательную апологетику не пролетарской, не большевистской, а националистической, донцовской философии истории»...

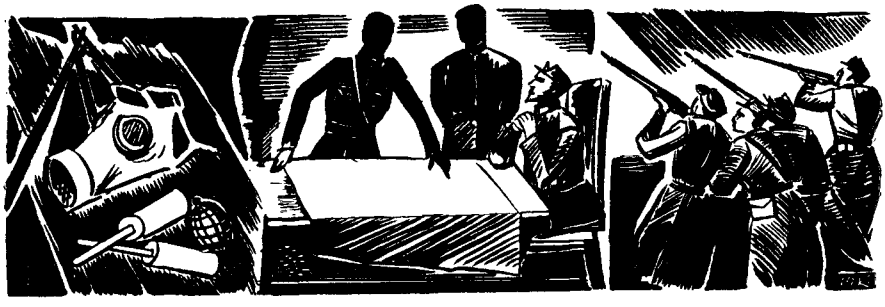
Оцінка багатьох творів української літератури, як творів націоналістичних, дістала апробату також і закордоном, в пресових органах і статтях українських націоналістів. Деякі з цих творів передруковувалися в «Літературно-Науковому Вістнику» та в інших журналах. Донцову належить одна з кращих статтей про Хвильового. Провід Українських Націоналістів, як це бачимо з з матеріялів журналу «Розбудова Нації», пильно стежив за процесами, які відбувалися в УССР. Про це свідчать також праці С. Николишина «Націоналізм у літературі на Східніх Українських Землях», а також «Культурна політика большевиків і український культурний процес».

Все це дає нам підстави ствердити, що український націоналізм є явищем всеукраїнського змісту і значення. При всій різниці соціяльного і політичного ладу в УССР і на західньо-українських землях під Польщею, і не зважаючи на різні обставини, створені різними окупантами, процес формування і кристалізації українського націоналізму являє собою органічну єдність на всіх українських землях. Різниці в трактуванні окремих проблем і програмові розходження в окремих питаннях всередині українського націоналістичного руху не є запереченням такого погляду.

Дм. Кармазин

---

1) «Вапліте» ч. 4, «Думки про молоду белетристику».

Військова підготовка ОУН

Війни не скінчено

Наприкінці 1920 року збройний визвольний змаг українського реґулярного війська, що тривав зі змінним успіхом на протязі трьох років при широкій підтримці повстанчо-партизанського руху, — фактично закінчився. Осамітнена, кинута на поталу переважаючим червоним силам зрадливою поставою Польщі (Ризький польсько-совєтський мир), Українська Армія змушена була з тяжкими ар'єрґардними боями пляново відходити за Збруч, що вона успішно й здійснила, не залишаючи червоним ні трофеїв, ні полонених. У висліді — Польща і СССР любесенько поділили між собою українські, білоруські й литовські землі. Наші вояки несподівано опинилися в «гостинних» таборах «єнців» у свого невдячного «союзника» — Польщі.

Головний Отаман і Уряд подалися закордон. Але Головний Отаман Симон Петлюра та вояцтво не коряться химерній долі. Вони в 1921 році роблять ще одну героїчно-трагічну спробу подати руку помочі українським повстанцям, що самотужки продовжували боротьбу з займанцем, та відновити поруч з ними збройну боротьбу на осередніх землях.

На жаль, ця широко закроєна операція з різних причин не повелася, закінчившись безсмертним апотеозом — жертвенною поставою 359 лицарів під Базаром з їх світлою традицією.

Проте II-й Зимовий Похід залишив повчальну науку, засвідчивши ще раз підступну політику Польщі, яка не додержала добровільно взятих на себе обов'язків — забезпечити українські формації зброєю, одягом і вирядом, — а тому наші вояки пішли у похід в Україну голі, босі та... озброєні в списи. А ще гірше за поляків пописалися червоні. Вони виявили звірячу жорстокість, розстрілюючи масово українських полонених, напівживих від виснаження і ран, — а також нищенням цілих осель у відплату за піддержку повстанців.

Такий трагічний акорд нашого визвольного змагу диктував потребу: для осягнення нашої мети поборювати цих двох головних займанців, бож опиратися в боротьбі на одного окупанта проти другого недоцільно, а часами й шкідливо. Поруч з цим ясною ставала конечність додержуватися цієї засади в політиці й практиці революційно-політичних формацій та їх проводів, а в дальшій визвольній боротьбі — розбудовувати власні сили.

Треба зазначити, що назагал керму в підготовці національної революції (організація збройної сили та розбудова підпільної боротьби під займанцями) поволі перебирали на себе колишні вояки Української Армії. Вони цим процесам надали тон, форму й зміст.

Яскравим речником і реалізатором цих постанов і тенденцій стала УВО, очолена полк. Є. Коновальцем. Значення і вага героїчних чинів УВО в аспекті революційно-визвольної боротьби — добре відомі й ми на докладному висвітленні їх не будемо спинятися. Скажемо лише, що УВО зактивізувала українську проблему назовні й розбудила її всередині. Серед загального великого пригноблення й прибиття всієї нації незабаром після трагічного закінчення збройної боротьби пролунав мужній запальний клич УВО: «Ми не переможені! Війна не скінчена. Ми, Українська Військова Організація, продовжуємо її. Програна в Києві і Львові — це ще не кінець, це тільки епізод, лише одна з невдач на шляху Української Національної Революції. Перемога перед нами!»

Назагал перипетії підпільної боротьби значно спричинилися до революційного напняття та скріплення опору українців на займанщинах. Ми думаємо, що ця боротьба, а також і повстанчий рух на Осередніх і Східніх Землях, що не вгасали аж до 1924 року, змусили червону владу піти на національний НЕП з його політичними й соціяльними формами. Цей фактор давав поважний козир українській політиці. На жаль, урядові кола УНР його однобічно розуміли: «чолом на Український Схід», «коштом Українського Заходу» (співпраця з Польщею) — скажемо ми, і поборювали речників революційної боротьби та цим ослаблювали політичне значення їх жертвенної дії. Таким чином виникла потреба революційній УВО, шляхом реконструкції, надати також і характер політичної організації, з усіма далекойдучими наслідками.

1. Конґрес Українських Націоналістів

В 1929 році, у Відні, від 28. січня по 3. лютого тихо відбувся добре підготований двома роками інтенсивної праці І. Конґрес Українських Націоналістів.

Він, сполучивши в одну цілість складники Українського Націоналістичного Руху із бойовиками славнозвісної УВО, створив організаційні форми, опрацював ідеологічно-політичні підвалини (програма й устрій) та накреслив мету, ближчі й дальші завдан-

ня. Врешті, Конґрес однозгідною ухвалою вилонив із себе ПУН на чолі з полк. Є. Коновальцем.

Треба відмітити, що політичною рисою персонального складу учасників цього історичного Конґресу, а також і членів ПУН був його яскравий всеукраїнський характер. Цьому всеукраїнському складові відповідав також зміст і форма політично-ідеологічних засад і настанов І-го Конґресу та вся дальша діяльність ОУН аж по сьогодні.

На Конґрес прибуло 30 учасників, включно з 2 гістьми. За територіяльною приналежністю: 15 із них зі Східніх й 15 зі Західніх Земель. З рідних земель прибуло 5 учасників. У ПУН спочатку була деяка перевага наддніпрянців, потім у скорому часі Костарів і Кожевників відпали і стала майже рівна кількість.

Склад ПУН: Голова Є. Коновалець; М. Сціборський, Д. Андрієвський, М. Капустянський, П. Кожевників, Д. Демчук та Л. Костарів — всі з осередніх і східніх земель; В. Мартинець та Ю. Вассиян — з західніх земель. Головним Суддею — В. Дуб; Головний Контрольний — Я. Моралевич — теж з осередніх земель.

Конґрес присвятив пильну увагу зокрема обговоренню військової справи, наголошуючи її велике значення в процесі дальшого змагу. Військову референтуру в ПУН доручено ген. М. Капустянському. Конґрес у своїх постановах так окреслює цілі й завдання нашої воєнної політики:

«1. Організація української військової сили буде поступово розвиватися, а її форми мінятися відповідно до 3-х етапів політичного стану України: ворожої займанщини, національної революції, державного закріплення;

2) В обставинах ворожих займанщин підготовку українських народніх мас до збройної боротьби, а зокрема підготовку організаторів та вишколених провідників, перебере окремий військовий осередок;

3) Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний нарід, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанщини та вможливити упорядкування Української Держави;

4) Оборону упорядкованої Держави перебере єдина, реґулярна, надклясова, національна армія й фльота, що враз із територіяльними козачими частинами будуть збудовані на підставі загальної військової повинности.»

Реалізація завдань

Мя вкажемо на обсяг діяльности керуючого військового осередку — Військового Штабу ПУН та розподіл функцій між його членами.

Утворено 3 осередки: 1) Крайовий осередок — у Відні (найближче стратегічно-політичне передпілля); його очолював спочатку полк. Р. Сушко, бойовий старшина, досвідчений та вправний революціонер-націоналіст, учасник 2-го Зимового Походу, комендант УВО на західніх землях. Згодом керму цього осередку перебрав ген. В. Курманович. Зрозуміла річ, що ПУН, а зокрема полк. Є. Коновалець, крайовому секторові надавав найбільшого

значення; він завжди тримав руку на його живчику. Розбудову ж зв'язків з осередніми й східніми землями полк. Є. Коновалець перебрав на себе, щоб не наражати на небезпеку працюючих там людей. Назагал підпільно-революційна праця на схід від Збруча вимагала великої обережности та окремих форм.

Ми цієї важливої проблеми тут трактувати не будемо. Скажемо лише, що націоналістичні ідеї та кличі й героїчні дії УВО й ОУН мали розголос і за Збручем і непокоїли червону владу, доказом чого був їх безнастанний крик про небезпеку з боку українських націоналістів. Ми мали кадри підпільників і на Далекому Сході, як з боку Манджурії, так і Зеленого Клину.

2) Інформативно-дослідний осередок в Голяндії. Очолював його талановитий ген. штабу підполковник В. Колосовський — бувший наш воєнний атташе в Парижі. Йому допомагав дуже працьовитий і пильний інж. М. Селешко. Завдання: вивчення ситуації в Совєтах і в інших займанців, послуговуючись для цього також і широкими міжнародніми зв'язками.

3) Третій осередок і центр в Парижі під кермою ген. М. Капустянського. Завданням цього осередку було: опрацювання пляну визвольної боротьби, координація діяльности названих військових осередків ПУН, військова політика, науково-дослідна й вишкільна література, нав'язання контактів з комбатантськими організаціями в Европі і за океаном.

Крайовий сектор

Згідно з пляном визвольної боротьби було приступлено насамперед до створення передумов для розгорнення диверсійно-повстанчих операцій, а саме: а) призначено провідників; б) визначено ключеві осередки, індустрійні й політичні центри та важливі військові окремі об'єкти (мости, залізничі вузли та інше) для ушкодження або захоплення їх у процесі боротьби; в) доручено розбудову сітки зв'язків та поділено терени на окремі сектори й призначено їм керму.

Назагал у пляні розгорнення революційних операцій передбачалися певні фази й варіянти їх інтенсивности, широти й характеру їх, аж до всеукраїнського зриву включно, — в залежности від наших цілей, спроможности і ситуації, а не вимог з-зовні або лише чуттєвого захоплення. Цей плян охоплював також своїм обсягом західні землі з Карпатською Україною й Буковиною включно, узгляднюючи їх відмінності.

Вишкіл кадрів

Присвячено багато часу і винайдено способи для виховання й вишколу провідних кадрів для крайового сектору — відбувались короткотривалі курси в Краю, а також в Данціґу. Сюди декількома наворотами конспіративно стягалися увісти й революційна молодь.

Зміст і форма викладу, зокрема на данціґських курсах, стояли на високому рівні. На них часто викладали ген. В. Курманович, підп. В. Колосовський та інші провідні постаті УВО.

Література для Краю

УВО послуговувалася славнозвісною «Сурмою». Зміст її мав широкий і багатогранний діяпазон, а саме: а) ідеологічно-політичні статті, уложені в певну систему; б) суто військові теми, зокрема широко й докладно трактувалися організація й тактика партизанських відділів, та роля, вага і значення їх операцій в аспекті дальшої визвольної боротьби в допомозі бойовому фронтові; в) подавалися відомості про визвольні рухи інших народів; г) давалися вказівки з конспірації й т. ін. «Сурму» редаґували, а також дописували до неї — сам полк. Є. Коновалець, еліта УВО і члени ПУН. Друкувалася «Сурма» найдовший час в дружній нам лицарській Литві. «Сурма» в різний спосіб, майже реґулярно, кольпортувалася на західніх землях і просякала теж за Збруч. На неї був значний попит і на еміґрації, в Европі та за океаном.

П а р и ж

Франція після першої світової війни й заламання протибольшевицького фронту поволі ставала поважним тереном еміґрації народів СССР. Сюди почали з 1925 року переїздити з Польщі і вояки УНР за контрактами на фізичну працю. Переїхав до Парижу і прем'єр УНР В. К. Прокопович. В 1926 році тут знайшов передчасну смерть сл. п. Головний Отаман, що шукав у Західній Европі опертя поза Польщею. Крім того, тут працювали тисячі заробітчан українців — головно з західніх земель, переважно з Галичини. Наприкінці 1923 року ми з дружиною вирушили із Скальмержиц, в порозумінні з полк. Коновальцем і Р. Сушком, до Франції заробляти тяжкою працею на гіркий хліб вигнання та підготовляти й гуртувати українців у вільній країні Франції до прийдешніх подій.

В Парижі мені пощастило значно спричинитися до організації в 1925 році першої Української Громади у Франції, стати її головою та довший час нею керувати. Українська Громада була заснована на постулятах Соборної Суверенної України та опертя на власні сили. Ця Громада на початку об'єднала була всіх українців Парижу і провінції, — від гетьманців до соціялістів включно. Але поволі, з політичних причин, а можливо, й тиску з боку поляків, відокремилися від Української Громади прихильники УНР і заклали свою вже на інших постулятах Громаду. Також сепарувався ген. Шаповал з соціялістами.

Врешті, Українська Громада у Франції стає базою, одним із головних складників Українського Народнього Союзу, а також

пляцдармом для українських маніфестацій та виступів з рефератами речників ОУН, що поволі, починаючи з 1930 року, переїздили до Парижу: ред. О. Бойків, інж. М. Сціборський, інж. В. Мартинець. Головою Українського Народнього Союзу аж по 1938. рік був автор цих рядків. Назагал Українська Громада у Франції, а потім Український Народній Союз були за формою суспільно - громадською організацією, за духом і засадами — соборницькою.

Зрозуміла річ, що присутність членів ПУН, праця Українського Народнього Союзу, поява «Українського Слова» — все це сприяло й діяльності Військового Штабу ПУН. В Парижі, поруч з суспільно-громадською працею, ми продовжували і свою військову науково-дослідну і вишкільну роботу. Її започаткував Український Генеральний Штаб ще в Каліші, за вказівками Головного Отамана. Там існували Штабові Курси для старшин. У 1923 році, також у Каліші, почав друкуватися військово-науковий журнал «Табор». Одним із його редакторів і основоположників був автор цих рядків, як також і викладачем на Штабових Курсах.

В 1-му числі «Табору» вмістив обширну статтю Головний Отаман (псевдо — Ряст) з широкою воєнно-політичною проблематикою. Таким чином ще до І. Конґресу УН ми вже опрацювали та зібрали поважні матеріяли історичного й військового характеру; виголосили на ці теми низку рефератів в Українській Громаді і на провінції та мали змогу в 1931-32 роках видати друком під нашою редакцією 7 еляборатів «Військове Знання» з метою ознайомити старшин з формами модерної війни, а саме: а) вступна лекція, б) піхота, в) повітряна фльота, ґ) артилерія, ґ) танки, д) кіннота, е) технічні війська. В опрацюванні цих тем взяв участь підп. В. Колосовський. Ці друки знайшли широкий відгук на рідних землях, в Европі і за океаном. Також вже до цього часу було поширено нашу працю «Похід Українських Армій на Київ - Одесу 1919 р.». Вона була відома і поза Збручем. Вона знайшла прихильну оцінку Головного Отамана, вояків і української преси.

Модерна війна

Проте глибше та докладніше вивчення еволюції воєнного мистецтва та ознайомлення з доктринами европейських армій, а зокрема Червоної Армії, вимагали від Військового Штабу ПУН чимало зусиль і часу. Вони знайшли відповідне оформлення як у нашому творі «Українська Збройна Сила і Українська Національна Революція» (Саскатун, 1936, Канада), так і в двох воєнно-наукових журналах «За Збройну Україну» та «Війна і Техніка» (Париж, 1938), за нашою редакцією, де більшість статтей нашого пера.

Також ми стежили за політично-стратегічним оформленням блъоків ворогуючих держав і намагались визначити в прийдешньому конфлікті ролю і долю молодих держав в Европі, а України зокрема.

Сьогодні з почуттям моральної сатисфакції можемо ствердити, спираючись на фактичний матеріял, що праця Військового Штабу ПУН не пішла намарно, а наші методи праці та оцінки прийдешніх подій в прогнозах про характер модерної війни — виправдалися в кампаніях другої світової війни, а потім і в Кореї. А деякі з них є актуальні і тепер.

Вкажемо на важливіші з них. Так, у книжці «Українська Збройна Сила і Українська Національна Революція», стор. 25-35, ми подали докладні відомості, зі своїми завваrами, про політично-стратегічну потужність Польщі, вказавши на грізні перспективи, що їх полякам ворожить війна.

На стор. 29 ми писали:

> «Польща має модерну, добре технічно заосмотрену... армію... Тому назовні фасад польського державного будинку виглядає досить імпозантно, а її потужність здається поважною, і цим шахує світ польська дипломатія, та імпонує угодовщині... Одначе, Польща лише виглядає міцною державою. В дійсності вона має великі хиби і їй загрожує небезпека, як із середини, так і з-зовні... Ми певні, що польську державу чекає така ж участь, як і Австро-Угорщину після 1-ої світової війни... При спільному наступі Червоної Москви і Німеччини на Польщу... вона за короткий час була б окупована совєтським, литовським і німецьким військом.»

На стор. 33: «Союз Німеччини з Польщею не може бути ні щирим, ні тривким» — писали в 1936 році (в розпал гітлерівсько-сталінської пропаґандної ворожнечі). На стор. 34: «Але ми певні, що геополітичне положення Польщі сприяє Німеччині і червоній Москві нарушити її невтралітет, і терени Польщі стануть ареною боротьби між Німеччиною і Совєтами... і здобиччю цих держав». Далі ми подали висновок: «Отже, Польща нині вже не може ні відогравати поважної ролі на Сході Европи, ні навіть оборонити свої кордони, її тимчасова сила — на склоні, бож вона до того ще не має підпертя з боку «меншостей» та однодумного настрою серед свого населення. Тому шукати в слабій Польщі опори для виборення самостійної Української Держави є цілковитим безглуздям. Польща повинна увійти в свої етнографічні межі, забути мрії про історичні границі «від можа до можа»... Це є закон числа і сили. Не можна 18-ти мільйонам відігравати ролю великої держави, займанця і покровителя 45-мільйонового Українського Народу...»

Ми сьогодні зовсім не тішимося, що наші передбачення здійснились і польський народ опинився в комуністичній московській неволі, поруч з іншими народами СССР. Але дивує нас, що й ця катастрофа не відкрила очей польським політикам, і вони знову бундючно голосять бойове гасло — «Вільно і Львів — наші», «дайош» на сході кордони 1939 року! Тому ми закінчуємо цей розділ нашою порадою, яку ми давали полякам на 34 стор.:

«Польщі слід перейти на скромну, але певну ролю другорядної, суто національної, польської держави, як Фінляндія, Норвегія і інші. Тоді то Польща знайде спокій внутрі і їй ніхто не буде

погрожувати з-зовні, навіть Українська Держава, правдоподібно, матиме з нею добросусідські відношення, а при потребі навіть буде боронити її від нападу».

Червона армія

Ми уважно студіювали ситуацію в Совєтах та подавали свої завваги й оцінки про властивості їх збройних сил. Це ми робили на прилюдних виступах і в наших творах. Подамо деякі характеристичні спостереження в цій же книжці, щоб потім повернутися знову до обговорення цієї найважливішої проблеми витягами з наших воєнно-наукових журналів і еляборату «Фінсько-Совєтська Війна 1939-40 року».

На стор. 35 - 45 ми докладно розглянули джерела сил і спроможностей Совєтів та їх політично-стратегічної потужности, а також вказали на своєрідний характер їх державної й військової системи: «Вони важитимуть на побоєвищах 2-ої світової війни та можуть відбитися на внутрішніх процесах в лоні СССР.» Ми твердили на стор. 35 - 36:

«Організація червоної збройної сили є своєрідним витвором комуністичної системи... ось чому не можна совєтську мілітарну силу оцінювати мірилом сучасних европейських армій... Тухачевський в своєму творі «О характере современных войн» говорить виразно, що ввесь СССР ще в мирному стані віддається в жертву вимогам сподіваної війни... СССР повинен створити армію щонайменше рівну арміям сподіваної коаліції... для перетворення імперіялістичної війни в клясово-революційну... (Наша заввага: також сьогодні актуальна ця постава Совєтів, бож їх сухопутня армія тричі переважає армії союзників).

«Назагал, — писали ми, — Москва зміцнює свою пропаґанду у колоніях, шукаючи опертя для своїх майбутніх операцій на революційному запіллі ворожих, протисовєтських, армій». Це — доктрина совєтської армії, і під її впливом переведено перебудову суспільно-політичних умов у совєтській державі. Далі ми подали відомості про організаційні форми червоної армії і вказали на мілітаризацію та пролетаризацію населення, проаналізували настанови зовнішньої політики і довели, «що комуністичні ідеї банкротують у СССР і закордоном, а червона Москва прибирає яскраву форму національної Московської імперії і хоче спиратися на патріотизм населення та скерувати його національну і державницьку енергію проти українців, прищеплюючи їм імперіяльні ідеали».

Поза тим ми підкреслили вагу і ролю національної проблеми і соціяльних противенств в СССР і прийшли до висновку, що «Вартість червоної армії залежить від сили тієї держави, проти якої вона воюватиме. Червона армія дасть собі раду з Польщею і Румунією — боротьба з Японією буде для неї тяжча. Але найбільшою для неї загрозою є все таки Німеччина... За Гітлером

об'єднаний німецький народ, в його розпорядженні могутня армія... Проти Совєтів при певних умовах — під'яремні народи, зокрема український. Цієї небезпеки побоюється СССР.»

Еволюція військової думки між першою й другою світовими війнами

Перша половина 20. століття була переломовою історичною добою світових війн та великих соціяльних і національних революцій. Перша ж світова війна стала лише першим яскравим етапом цієї доби. Вона не розв'язала важливих політичних питань та не «упокорила» переможених народів. Врешті — й між переможцями почалася глуха боротьба та незгода.

Советська влада створила на просторах кол. Росії вогнище розкладових впливів. Україна, пошматована між 4-ма займанцями, накопичує та організовує свої сили для продовження визвольної боротьби, ставить опір окупантам та розсаджує їх знутра. Зрозуміло, що генеральні штаби готуються, в обороні інтересів своїх народів, до неминучого збройного конфлікту. Ми у воєнно-наукових журналах подали відомості про характер цієї підготовки і наші оцінки.

Так, у нашій статті «Модерна війна й наші завдання» в журналі «За Збройну Україну» ми широко трактуємо еволюцію військової думки та боротьбу ідей і концепцій. Ми, головно, вказуємо на відмінності в розумінні природи й форм прийдешньої війни між двома школами-напрямками.

Представники першої були носіями так званої етатичної війни. Це — гарячі прихильники модерної техніки й машин. Вони твердили, що техніка й машини дадуть перемогу тому, хто спроможеться накопичити їх переважаючу скількість на бойових згарищах. Отже машина — проти машини.

Представники другої — динамічної війни — голосили, що хоч промисловість уможливлює швидке технічне озброєння, — проте цей могутній засіб є лише зброєю в руках людини. Але технічна зброя тоді лише додатньо прислужиться, коли вояк має ріщучість, вміння, відвагу, а військовий провід — здібніший від ворога.

У своїх висновках ми подали ґенезу цих наукових дискусій та взяли науку для розбудови Української Збройної Сили. Ми тут подамо з них витяги, бож постуляти їх є актуальні і для сучасности. Досвід 2-ої світової війни та події в Кореї ствердили їх слушність.

Стор. 7.: «Фанатики машин вели атаку за радикальні зміни організації збройних сил. «Летунство — головна ударна сила» — твердить італійський ген. Дуе. — «Ні, механізовані малі армії, вони вирішують долю війни». — відповідає англійський ген. Фуллер та його прихильники. Ці фанатики машин твердять, що масові армії вже відіграли свою ролю, а також і морська фльота, бож вони не спромоглися виконати покладені на них завдання... — Але в противагу їм військові до-

слідники винайшли поміркованіші і реальніші рішення. Правда, — доводять вони, — сучасна техніка внесла значні зміни в форми модерної війни, одначе природа її й засади воєнної штуки лишаться незмінними. — Маси розв'язують питання вічного миру, але треба їх відповідно узброїти.»

«Отже еволюція в переорганізації збройних сил та в скеруванні їх, а не революція та безмежне захоплення й фантастичні мрії.»

Українська воєнна доктрина

Ознайомлення з формами модерної війни та воєнними доктринами великих потуг, а також вивчення ситуації на займанщинах дали нам підстави накреслити головні напрямні української воєнної доктрини.

Ми вважаємо потрібним спинитися на них тут, бо вони майже не висвітлені в нашій пресі, а головні тези й сьогодні не потребують засадничих змін. Подамо лише короткі витяги зі журналу «За збройну Україну»:

«Українська воєнна доктрина:

1) Мусить стояти на рівні модерного воєнного мистецтва, себто оперувати сучасними воєнними поняттями.

2) Вона повинна спиратись: а) на відповідній оцінці ваги та ролі складників українського воєнного потенціялу; б) на новітнім досвіді.

3) В ній же треба узгляднити стратегічно-політичну ситуацію, її варіянти та воєнну доктрину, сили й спроможності наших правдоподібних ворогів.

Для першого періоду нашої боротьби українська воєнна доктрина буде у формі модерною, у своїй істоті — національно-революційною. В майбутніх війнах змагатимуться величезні армії, в боротьбу будуть втягнені цілі народи... Український нарід повинен боротися на життя і смерть за великі національно-державні ідеали! Тільки спільними силами українського народу їх можливо буде реалізувати. Отже, це перший і найважливіший складник нашого воєнного потенціялу. Його слід покласти, як одну з головних підвалин нашої воєнної доктрини, яка повинна вказати способи організації, національного наставлення та планового скермування енергії й чинів українських мас. Історія вчить, що найсильніші народні рухи часто-густо заломлювалися у боротьбі з ворожим регулярним військом. Наша визвольна війна теж переконуюче це доводить. Тому без регулярних, хоч спочатку невеликих, військових формацій — нам буде важко осягнути перемогу.

На займанщині вже існують мільйони військово вишколених та національно свідомих українців, а на еміграції та за океанами — їх тисячі. Таким робом — технічно-командні кадри та стрілецькі лави, з яких твориться українська збройна сила, є другим важливим складником українського воєнного потенціялу. Ми маємо надію, навіть певність, що наше збройне змагання та революційні чини швидко притягнуть під українські стяги маси українських вояків і ми спроможемося створити сильну армію. Таким чином український військовий провід знайде головну збройну силу на займанщині. Емігрантські кадри та легіони за океаном стануть їй в допомозі. Поза тим обставини сприяють утворенню широкого запілля в Европі та на американському континенті.

Третім складником нашого воєнного потенціялу — запілля. Нарешті є ще один дуже важливий і сприятливий складник нашого воєнного потенціялу: незламний дух у боротьбі, свідомість народніх мас, завзяття, висока боєздатність нашого стрілецтва й козацтва та наші славетні традиції.

Вирішальне значення матиме ідеологічний зміст нашого визвольного руху. Ми піднесемо ідеалістично-волеву концепцію життя, що освятить нашу боротьбу жертвенним, ми б сказали, — релігійним одушевленням й напруженням.»

Ми визначуємо характеристичні риси нашої тактики й стратегії, підкреслюючи їх маневровий офензивний характер, тісну взаємодію фронту з революційно-повстанчим рухом за пляном штабу, та, нарешті, конечну потребу широко закроєної пропаґанди, якої нам так бракувало у визвольній війні.

Нарешті, для повноти досліду, ми наведемо наші міркування в організаційних питаннях української збройної сили з журналу «Війна і техніка»:

«Узглядніюючи загрозливий характер взаємовідносин між масою населення та поліційним і бюрократично-комуністичним апаратом, ми змагатимемо запобігти в процесі боротьби і після повалення большевиків, сваволі, анархії та самочинним виявам помсти в запіллі... Відповідна організація запілля та сувора дисципліна — необхідні як на фронті, так особливо на зайнятих нами теренах. Бож український визвольний рух має велику ціль: звільнити Україну від окупантів, а не йти на Рідний Край огнем та мечем, як завойовник.

Отже — ніякої сваволі в запіллі: державна влада організованим способом і сама подбає про ізоляцію, і навіть про кару на шкідливі й розкладові елементи.»

На жаль, наші побоювання справдилися — виявами братовбивчої війни та персональних розрахунків.

Наприкінці ми зробили підсумок:

...«Отже... 1) за формою Українська Армія твориметься в початках на зразок окупантських частин із необхідними коректівами; 2) духово й за складом — вона буде національною армією зі всіма її додатніми прикметами і рисами; 3) вдержана буде дисципліна й довір'я між старшинами й вояками; 4) відновлення славетних українських стягів визвольної війни; 5) територіяльна система для вояків — командний склад зі всіх земель; 6) добре організоване запілля і сильна влада на місцях; 7) в районах операцій регулярних частин та в нашому запіллі — всі повстанчі відділи розв'язуються або реорганізуються в загальну військову систему; 8) очолює збройну боротьбу в усіх її ділянках український військовий провід.»

Воєнна доктрина червоної армії

Наш Військовий Штаб багато працював над вивченням цього важливого питання. У висліді генштабу підполк. В. Колосовський у своїй статті «Воєнна доктрина Ч. А.» в журналі «За Збройну Україну» добре висвітлив цю проблему. За браком місця наведемо лише один яскравий уступ, що схоплює ґенезу цієї доктрини.

«Московсько-комуністична стратегія розкладу.

В майбутніх воєнних зударах із «капіталістичними» державами комуністи мають ввести в арсенал бойових засобів, крім чисто воєнної зброї, ще й зброю політичну — розкладову пропаґанду комуністичних агентів, і для тої цілі розбудованих організацій. «Стратегія знищення» Наполеона й «стратегія виснаження» Фоша має бути доповнена «стратегією розкладу» Леніна».

(Як видно, цієї нової зброї забракло Гітлерові, а нею влучно скористались Совети).

Проґнози про характер прийдешньої війни

Ця проблема сушила голови генеральним штабам держав Европи й Америки, як ми про це раніш писали. Над нею ми багато передумали та її складові елементи потрактували з різних сторін в тематиці «За Збройну Україну» і «Війна і техніка», в їх лябораторії дослідів.

Наприклад, в статті «Летунство на европейській шахівниці» розглядалися правдоподібні впливи летунства на оборонну здібність держав Европи та вказувалося на летунство, як один із вирішальних чинників у війні. Ми наприкінці, у своїх висновках, ясно і категорично висловили свій погляд на політично-стратегічний характер прийдешньої війни. Ми їх тут наводимо. Бож цих оцінок не заперечила ні друга світова війна, ні події в Кореї, ні покищо навіть ера атомових винаходів та інших наукових здобутків. Скажемо більше. ЗДА поволі переключають свою стратегію на скріплення своїх суходільних сил, на координацію всіх родів війська, відкинувши виключну надію лише на поміч «зброї богів», бо її подостатком вже мають і Совєти.

Ми писали: «В майбутній війні в Европі, головно, змагатимуться армії. Інші роди зброї їм будуть лише допомагати і правдоподібно на суходолі вирішиться доля війни (Прим. — В боротьбі ж між Японією та ЗДА і Англією рішальними чинниками будуть морська та летунська зброя). Ось чому в оцінках воєнної потужности континентальних держав треба брати під розвагу всі складові елементи воєнної потужности, а не обмежуватися лише частиною їх. Отже, не повітряна й морська фльота та бази змусять капітулювати переможеного, а найбільша організованість, рішучість, напруження й відповідне скоординування всіх сил і засобів нації, — лише на цім тлі можна ставити проґнози про висліди майбутніх конфліктів на европейській шахівниці та про остаточні темпи й форми модерної війни.

Боротьбу бажають бідніші на сирівці народи швидко скінчити, але вона може значно протягнутися. Нарешті, чи дійдуть до тривкого порозуміння народи, чи знову розпочнеться велетенська боротьба — це покаже вже близька будучність.»

Яка подібність ситуації між 1938 і 1954 роками!

В статті «Еспанська війна» полк. Степанюка подавалися відомості про перипетії цієї горожанської війни, з критичними до них завважами, висловлювалися погляди про її фінал (перемога Франка). Зокрема вказувалося на серйозне значення опірних пунктів та поведінки їх залог на вислід операцій. Ілюструючи прикладами з еспанської війни, пропоновано застосувати цей досвід у нашій визвольній боротьбі.

В названій статті полк. Степанюк писав: «Беручи на увагу, що в першім етапі боротьби в нас ще буде бракувати регулярних частин, треба взяти під розвагу еспанський приклад організації міліційних частин. Досвід еспанської війни доводить, що той, хто зумів одразу створити авторитетний державний і військовий провід, прищепити в частинах дисципліну, організувати добре запілля — має перевагу. Бож лише регулярні частини здібні на широкі наступи. Тому й нам у майбутньому треба змагати як можна швидше організувати кадри регулярних військ, щоб навколо їх лучилися вже і допомагали їм у боротьбі нерегулярні повстанчі маси».

Для повноти назвемо ще кілька статтей в згаданих журналах: «Залізнича комунікація в СССР», «Моторизаційний потенціял СССР», «Огляди військової преси», «Основи бойової діяльности летунства», «Далекосягла артилерія», «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», «Українська збройна сила в обороні Европи», «Теруельська операція» і т. п.

Все це свідчить, що Військовий Штаб ПУН уважно слідкував за подіями, студіював воєнну літературу, друкував книжки і військово-наукові журнали, звертаючи головну увагу на вивчення воєнного потенціялу червоної армії і підготовку до війни великих потуг, зокрема СССР.

Журнали ці мали попит в Европі і за океаном. Теж їх кольпортувалося в різний спосіб і на займанщини.

***

Нами подані на попередніх сторінках відомості про напрямні праці Штабу в крайовому осередкові. Також ми довше зупинились на осягах його науково-дослідної й вишкільної праці в третьому осередкові. Вона назагал була доповненням «Розбудови Нації» під кутом зору воєнної політики. Прийшлось би ще згадати про важливе завдання третього осередку Військового Штабу ПУН, а саме про зв'язки й їх розбудову.

Ветеранські організації

Ветерани українських армій Галицької й УНР так в Европі як і за океаном не демобілізувалися психічно, а почали гуртуватися та творити свої ветеранські організації, щоб готуватися до дальшого змагу. Ми з ними поволі нав'язали контакт, а часами і співпрацю. Характер цього в деякій мірі залежав від їх політичних настанов. За океаном, в нашому глибокому запіллі, тісною була наша співпраця з Українськими Стрілецькими Громадами в Північній Америці, Аргентіні, а зокрема в Канаді. Ми докладніше зупинимося на гармонійній дружній співпраці Військового Штабу із Українською Стрілецькою Громадою в Канаді, «бож історія діяльности цієї Громади — це історія народження і росту українського націоналістичного руху серед наших поселенців. УСГ — це та артерія, яка лучить українське суспільство з далекою батьківщиною і є авангардом українського державницько-визвольного руху канадійських українців, який творить тут сильне запілля для організованого націоналізму в Канаді.» Так стисло і правдиво оцінює ролю і творчу високопатріотичну працю УСГ «Альманах УСГ Канади» 1928 - 1938 рр.

Цей стрілецький «Альманах УСГ» дуже добре опрацьований та опертий на фактах і документах. В ньому чітко й докладно визначена взаємодія між ПУН, зокрема речниками Штабу і УСГ, та їх часами вирішальні впливи на настанови та широкі й різнобарвні засяги її діяльности. Подамо маркантніші з них.

Полк. Є. Коновалець, з метою розбудови запілля для визвольно-революційної боротьби, відвідав у 1929 році Північну Америку, а Канаду у червні того ж таки року. Він нав'язав безпосередній контакт з Українськими Стрілецькими Громадами цих країн. Зокрема Полковник присвятив багато уваги зміцненню УСГ в Канаді, визначивши цілі і напрямні її дальшої діяльности.

1931 року, на Другому З'їзді УСГ був сот. О. Сеник-Грибівський. Треба відмітити, що в 1931-32 роках, УСГ розпочала військові курси серед своїх Філій, головно послуговуючись нашим виданням «Військове Знання». Але чи не найбільшого признання заслуговує 10-тимісячна праця полк. Р. Сушка (Мельничук), що значно спричинився до зміцнення УСГ та поглиблення й поширення її впливів. Зокрема полк. Р. Сушко на Третьому З'їзді УСГ виготовив плян розбудови націоналістичної преси і створення масової, громадської націоналістичної організації УНО та посилення збірок на Бойовий Фонд і на інвалідів. Як відомо, хребтом УНО стала УСГ, ідейним батьком УНО був полк. Р. Сушко («Альманах УСГ», ст. 21.).

Для ілюстрації високого піднесення, яке панувало в УСГ в часи перебування полк. Р. Сушка в Монтреалі, наведу зразок присяги членів УСГ:

«Прирікаю на святий наш Прапор, що буду вірно служити Українській Нації, боронити її імени, її слушних прав, що словом і ділом аж до загину буду стреміти до знищення ворогів Української Нації і до збудування Незалежної, Соборної Української Держави, і що як карний і активний член УСГ, зроблю все, що в моїй силі, щоб добути волю і щастя моєму українському народові. Так мені, Боже, допоможи.»

Назагал УСГ і УНО, ці наші світоглядово споріднені з ОУН цитаделі, в дальшому разом з братніми організаціями вибилися на провідне місце в патріотично-політичній та суспільно-громадській праці в Канаді.

Поза тим УСГ допомогла організуватися воякам в Аргентіні, де створено також Українську Стрілецьку Громаду; додатньо впливала УСГ і в Бразілії серед колишніх вояків.

Подорож в Північну Америку й Канаду

Ми мали нагоду й приємність в 1935-36 роках відвідати Північну Америку й Канаду. У жовтні 1935 року ми брали відповідальну участь в Державницькій Маніфестації, яка відбулася в Нью Йорку, у великому театрі, з участю майже чотирьох тисяч українців. Автор цих рядків виголосив коротку промову на сцені в українському військовому одностроі. Його урочисто вітали, як одного з речників української збройної сили і члена ПУН.

Ми в Півн. Америці скріпили зв'язки з комбатантами, зокрема з ред. «Свободи» д-ром Мишугою, Галичином, Галаном і іншими, а також з речниками ОДВУ. Виголосили реферати в Нью

Йорку, Клівленді й Чікаго. Поза тим два тижні попрацювали в Ст. Поль - Міннеаполіс. Там ми запізналися з проф. Грановським і потім сконтактували його з полк. Є. Коновальцем. Внедовзі проф. Грановський очолив ОДВУ.

Перебування в Канаді на протязі 7-8 місяців було одним з найбільш змістовних і творчих періодів мойого життя і залишило у мене незабутнє враження. Широка українська гостинність, високий, жертвенний патріотизм, палка любов до рідного краю, сполучена з льояльністю та вдячністю до прибраної батьківщини. Осягнено поважні здобутки для української справи, зокрема в поборенні розкладових впливів комуністичної пропаґанди та польської угодовщини, а також в активізації української проблеми. Наша співпраця з УСГ, УНО та братніми організаціями, а також і з ширшими колами громадянства потребують окремого докладного обговорення. За браком місця ми обмежимося витягами з «Альманаху УСГ».

«До зміцнення й поширення УСГ та наших націоналістичних організацій, а зосібна до затіснення зв'язків УСГ із місцевими організаціями воєнних ветеранів та військовими товариствами дуже багато причинивсь генерал-хорунжий Микола Капустянський, що 17. листопада прибув із Франції на візиту в Канаду та упродовж 10 місяців відвідав всі більші колонії й у кожній виголосив доповідь про українську ситуацію в Европі та про минулі військові дії України. Завдяки йому в різних місцевостях Канади, які до того часу були прямо недоступні для українського націоналістичного руху, творились філії УНО та братні організації. Слабі станиці міцніли й активізувались, членство УСГ з подвоєною енергією бралось до народньої роботи. Ген. Микола Капустянський був перший генерал Української Армії, що відвідав Канаду. Ним зацікавились місцеві англійські політичні й військові діячі. Він здобув собі симпатію в кожного з тих, з ким мав нагоду стрінутись. Місцева англійська та французька преса широко розписувалась про нього та про українську справу. Як член Проводу Українських Націоналістів він одверто, вірно та ясно інформував наших співгорожан — антлійців і французів — про наше національне минуле, про наші змагання та остаточну ціль українського народу...

Членство оживлялось. Відсвіжився у ньому стрілецький дух. Гуртки почали проявляти живу стрілецьку діяльність. Достойний Гість відвідав низку українських колоній у Західній Канаді й 20. лютого виїхав із Саскатуну в Вінніпеґ, а далі у Східню Канаду. Тут відвідав всі більші українські колонії і всі Гуртки УСГ. Там познакомився з такими знатними канадійськими військовиками, як генерал Свіфт, полк. Демонтоні й різними передовиками Канадійського Легіону. 20. травня ген. Капустянський сів на корабель в Нью Йорку і відплив до Франції.»

У 1937. році загостив до Канади ген. В. Курманович. Він взяв участь разом із сот. О. Сеником-Грибівським на найбільш імпозантному З'їзді УСГ й братніх організацій. Поза тим ген. В. Курманович вшанував своєю присутністю церемоніял посвячення прапору в Едмонтоні. На цій урочистості виголосив він глибоку змістом патріотичну промову. В часі побуту його в Канаді канадійські українці масово й ентузіястично вшанували 60-літній ювілей ген. В. Курмановича. Коротке перебування ген. В. Курмановича дало свої позитивні наслідки, зокрема серед стрільців

і молоді. Назагал бачимо, що діяльність Військового Штабу ПУН тісно зазублювалася не лише з Українськими Стрілецькими Громадами за океаном, але в значній мірі із суспільно-громадськими організаціями та народніми масами. Це сприяло розбудові запілля для визвольної боротьби, активізації української справи та поширення націоналістичного руху за океаном.

Наприкінці зазначимо, що наш особистий дружній контакт з елітою нашого генералітету, а саме: ген.-пор. М. Омеляновичем-Павленком, ген.-хор. Петровим, ген.-хор. В. Сальським, ген.-хор. О. Удовиченком і з ген. Сварикою та листування з іншими генералами й полковниками — дали свої овочі, як побачимо далі. — Бо ми добре здавали собі справу з конечности бути братами по зброї, щоб при актуалізації нашої справи знову поруч дати відсіч ворогам.

Карпатська Україна

Про героїчно-трагічну епопею Карпатської України та творчу ідеологічно-виховну і організаційну працю ПУН, як в розбудові Карпатської України, так і в боротьбі січовиків, націоналістичних кадрів та націоналістичної молоді в обороні молодої держави — є вже не мала література. Тому ми не будемо розглядати цілости цього питання, а лише обмежимося нашими спостереженнями та оцінками подій, мало знаних нашому загалові, які головно стосуються воєнної політики Військового Штабу ПУН і визначення ключевих позицій Карпатської України в комплексі східньої проблематики на світанку другої світової війни.

При студіюванні історичних подій на Сході Европи в роках 1937-1939 мимоволі постає питання, чому саме ця українська невеличка, Богом забута на протязі довгих століть, бідна країна, раптом набирає поважної політично-стратегічної ролі. Нею зацікавилися держави Осі і Антанта, і Сталін, а світова преса голосно заговорила про неї.

Чи вчасно усвідомила собі українська політика, зокрема Військовий Штаб ПУН, геополітично-стратегічне значення Карпатської України з вибухом війни в плянах ворогуючих сторін та для нашої визвольної боротьби. Відповідь на це питання дає розгляд ситуації в роках 1937-38 і наші настанови й постуляти.

В 1937 році, в розпалі підготови двох ворожих бльоків до збройного змагу, ОУН вже стала одним з найбільш вирішальних українських факторів політично-революційного характеру на зовнішньому і внутрішньому форумах. Це усвідомили собі політики й військові кола великих потуг. Звідси ряд виявів їхніх зацікавлень і наших контактів з цими колами довшого чи короткого тривку. З них приходиться згадати про один, який своєю вагою заслуговує на згадку на цьому місці.

Узгляднюючи розвиток подій на Сході, полк. Є. Коновалець і Військовий Штаб ПУН нав'язали діловий контакт з речниками

ген. штабу Японії, що перебували в Європі. Праця з ними, зокрема полк. Є. Коновальця та автора цих рядків, провадилася в дружній, діловій атмосфері, бож японський ген. штаб добре розумів стратегічно-політичне та економічне значення України в аспекті розв'язання східньої проблеми, а також японські військовики з пошаною і довір'ям ставилися до своїх українських партнерів.

В ім'я історичної правди ми хочемо ствердити, що японські військові кола, високо розцінюючи стратегічний та економічний потенціял III-го Райху, з великою резервою ставилися до німецької політики. Одним з яскравих виявів цього був спонтанний вислів японського офіцера ген. штабу в дружній інтимній розмові зі мною при критиці хибних напрямних німецької національної політики. Назагал японці змагали стемперувати політику III-го Райху та нахилити її в користь нашій справі, зокрема в питаннях Карпатської України.

Наш діловий контакт з японцями тривав і після трагічної загибелі полк. Є. Коновальця. В знак великої пошани до нашого сл. п. Вождя, мій постійний партнер, офіцер ген. штабу, склав візиту пані О. Коновалець в Римі та зложив кондоленції з приводу неоціненої втрати.

Нам здається, що це оправдане недовір'я японського ген. штабу до німецької політики на Сході поділяли також і японські політичні кола. Це правдоподібно спонукало японського міністра зак. справ підписати в Москві в 1941 р., в поворотній дорозі з Берліну, пакт неагресії з СССР та кинути національне гасло «Азія для азіятів», щоб скріпити свої позиції на Далекому Сході на випадок поразки Німеччини. Нагадуємо тут про наші вже історичного значення зв'язки з японськими чинниками, бож Японія була й є поважною політично-стратегічною потугою і це завжди мусить узгляднювати українська політика.

Назагал наші політичні конференції з японцями та жвавий широкий обмін думок, вивчення ситуації та студіювання німецької преси давали можливість нам зорієнтуватися в операційних напрямках німецького пляну політично-стратегічного характеру та в цілях і об'єктах перших підготовчих ударів в ближчий час. А вони були передусім спрямовані проти Чехословаччини. Ця держава разом з Карпатською Україною посідала ключеві позиції на Сході Европи і творила своїм геополітичним положенням та поважним стратегічно-економічним потенціялом безпосередню загрозу Німеччині та перепону для її походу на Схід. Також вона була зручним пляцдармом для совєтських і антантських летунських армій. На жаль, цей важливий фактор не зуміла використати Антанта в боротьбі з німецькою інвазією.

Цю проблему було ґрунтовно висвітлено сл. п. Колодзінським-Буруном в журналі «Війна і техніка» в статті «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття». Цю статтю потім було вміщено в збірнику статтей сл. п. Чемеринського-Оршана

«Карпатен-Україне» німецькою мовою. Вона мала поважний відгук і зацікавлення в Європі, зокрема у військових німецьких колах, та підсилювала позиції військовиків, прихильних українській справі.

Наведемо з неї деякі витяги:

«Чехословаччина врізується в саме серце середньої Европи, а точніше кажучи — в Німеччину... Багато нині говориться і пишеться, що Чехословаччина будує всюди, а особливо на Закарпатті, летовища для большевицьких літаків. А втім не тільки для большевицьких... французьке летунство може дуже добре вилетіти з заходу, скинути над Німеччиною бомби, осісти в Чехословаччині й вернутися назад до Франції... Таким робом Чехословаччина має служити для своїх союзників стратегічним тереном для причалення їх повітряних фльот... Найбільш чутливі центри Німеччини: Ляйпціґ, Бреслав, Мюнхен і шлеський індустрійний басейн — віддалені від чехословацьких летищ на 100 - 300 км.... Відень на 50-60 км. Це не фантазія, що 1000 большевицьких бомбовозів за кілька годин може прибути з України до Чехословаччини й по хвилевім відпочинку повезти на Берлін бомби».

«Закарпаття є найдалі висуненою частиною Чехословаччини. Закарпаття заінтересувало політичні і військові кола тоді, коли Чехословаччина заключила військовий договір з СССР... Закарпаття буде авіоматкою для большевицько-московської повітряної фльоти... Українці становлять 3/4 населення на Закарпатті, себто 600.000»...

Далі автор подає, в який спосіб могли б большевики перекинути на Закарпаття свої суходольні частини.

Ми цього не наводимо. Але наведемо думку автора про значення Закарпаття для української держави:

«Почерез Закарпаття ми стали б твердою ногою в середній Європі й мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоцінним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ зарівно з полудня як і з заходу. В цьому випадку має для нас неоцінне значення Лемківщина З неї ми вічно будемо загрожувати полудневій Польщі. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Висли, якщо наперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортифікаційною системою з Перемишлем і Львовом.»

У цих коротких витягах ми бачимо, що Чехословаччина назагал була значною стратегічно-економічною силою і могла поставити чоло німецькій навалі поруч з Польщею, Румунією та великими потугами — Англією й Францією. Цю небезпечну ситуацію добре розуміла німецька військова еліта.

Проте Польща, висмикнувшись з оборонного ланцюга, дала підстави Франції й Англії, не готовим до війни, покинути на поталу свого союзника, Чехословаччину, Мюнхенською ганебною капітуляцією. Чехословаччина без бою скорилася перед Німеччиною — врешті опинилася в лабетах свого «союзника» СССР. Карпатська Україна вибрала тяжкий, але мужній шлях боротьби, з його додатніми вислідами для української справи.

Від 1937 року до мюнхенської угоди полк. Є. Коновалець творить окремий штаб для справ Карпатської України, але йому не були підпорядковані військові справи. Ми на праці цього штабу зупинятися не будемо, бо це окрема ділянка діяльности ОУН.

Після капітуляційного «Мюнхену» зарозумілий переможець Гітлер пляново підгортає Чехословаччину, ослаблює її територіяльно та розсаджує знутра. Карпатська Україна починає організуватися та змагати до цілковитого усамостійнення.

На початку 1939 року у Відні скупчився Військовий Штаб ПУН: ген. В. Курманович, полк. Р. Сушко, ген. штабу підполк. В. Колосовський та інж. М. Селешко. Нам пощастило, перебоpовши всі труднощі, дістатися до Відня через Женеву. Поза тим у Відні перебували: О. Сеник-Грибівський і Я. Барановський, деякий час був тут підполк. М. Сціборський. Назагал перебування націоналістичної еліти у Відні разом з Військовим Штабом ПУН сприяло обміну думками, усталенню поглядів і накресленню спільних плянів в дальшій підготовчій праці. Штаб вживає всіх заходів, щоб допомогти Карпатській Україні оформитися в державу та оборонити її. Для цього притягає він на Карпатську Україну військові й революційні кадри ОУН, а також і вояків «старої войни».

Наш плян порозумітися з урядом Чехословаччини у справі здобуття зброї для українських військових частин на Закарпатті був зірваний сот. Ярим. Німецькі чинники унеможливили ген. Капустянському і полк. Сушкові виїхати на Карпатську Україну.

Українська Західня Держава

Підпорядкувавши Австрію та без бою зламавши хребет Чехословаччини, в першій половині 1939 року Гітлер готується до тигрового скоку на Польщу та до реалізації своїх широко закроєних задумів. Зокрема він має на меті використати також і українську карту для скоршого повалення Польщі, цієї «сезонової великодержави», щоб мати розв'язані руки для удару на Захід і Схід. Разом з цим III. Райх настирливо шукає порозуміння із Совєтами, щоб в прийдешній боротьбі з західніми потугами забезпечити собі запілля. Знов приходила під увагу бісмарківська концепція, яка дала німцям вирішальні перемоги в 1870-71 роках над осамітненою Францією. Німці для своєї офензиви зняли були все військо зі східнього кордону до останнього ґренадира включно.

Ріббентроп в 1939 році опрацював три варіянти для розв'язки східньої проблеми (Див. «Розбудова Держави» ч. 3(11), 1953 р.):

1. Перевести четвертий поділ Польщі: III. Райх зрікається в користь СССР всіх земель на схід від лінії Нарва-Вісла-Сян.

2. Зорганізувати залишки Польщі у самостійну державу. Тоді фюрер міг би вести переговори з польським урядом в справі встановлення миру на Сході, з чого видко, що Гітлер ще не був рішений порвати зі західніми державами.

3) Розчленувати рештки Польщі, щоб Литві припала Виленщина, а українські західні землі стали б незалежною державою,

якщо на це погодиться СССР. Але при цьому варіянті (ч. 3) додає Ріббентроп — «я мусів би подбати про те, щоб Український Самостійницький Рух полк. Мельника зробив революцію для винищення поляків і жидів. Але тоді вже треба було б рішуче запобігти поширенню цього руху на Російську Україну і створенню там подібного Великого Українського Руху.»

Ці пляни Ріббентропа стали відомі лише по закінченні 2-ої світової війни. Проте їх провокаційна протигуманна тенденція нищення поляків та жидів руками українських націоналістів взяла в лоб категоричною відмовою ПУН на пропозицію німців підняти повстання в запіллі Польщі в період німецько-польської кампанії, як теж і нашою лояльною поставою до мирного жидівського й польського населення по обидва боки Збруча. (Див. «ОУН під час другої світової війни» ст. 32-33).

Отже аж до стислого порозуміння Гітлера зі Сталіном в серпні 1939. р., для німців не чужою була думка творити буферну західню українську державу, не зраджуючи своїх підступнонищівних намірів до польського і жидівського населення західніх і наших земель.

Без сумніву концепція утворення західньої української держави — як стратегічно-політичного пляцдарму — могла дати позитивні висліди в аспекті нашої дальшої визвольної боротьби, якщо б вона була серйозно потрактована і чесно додержана німцями. Тому, на випадок її реалізації, в процесі боротьби Німеччини з Польщею і після неї, ми докладно зупинилися на вивченні цієї проблеми і опрацювали добре обґрунтований еляборат, ілюструвавши його схемами різних маштабів під кутом бачення стратегічним, оперативним і тактичним. Засяг більшости нашого населення на заході (етнографічні кордони) давав змогу, опираючись головно на цьому постуляті, визначити і наші стратегічні кордони на заході з деякими, зовсім незначними відхиленнями в той чи інший бік. Вони в головних лініях майже покривалися з границями Берестейського миру.

На жаль, цей твір зі всіма прилогами (схеми, шкіци, мапи, таблиці і інше) Ґештапо забрало з помешкання полк. Р. Сушка у Львові після його наглої трагічної смерти 1944 року. Також другий і останній його примірник Ґештапо забрало при ревізії в нашому помешканні. Сталося це 22. січня 1944 року, в день загального арешту німецькою владою у европейських країнах еліти ОУН з полк. А. Мельником на чолі.

II. Великий Збір УН

Напередодні вибуху війни між Німеччиною і Польщею відбувся в Римі II. ВЗУН. Ми не будемо подавати відомостей про працю та постанови його, але ми вважаємо доцільним оприлюднити деякі факти, мало відомі, що в скорому часі дали свої висліди.

У II-му ВЗУН взяли участь делеґати з Краю (західні й осередні землі), з Европи, а також з американського континенту, головно з ЗДА.

Президію очолював сот. О. Сеник-Грибівський, секретарем був Я. Стецько-Карбович. Заступники: ген. М. Капустянський і ген. В. Курманович. Делеґатом Військового Штабу був полк. Р. Сушко.

Делеґати після зачитання Сеником-Грибівським заповіту сл. п. полк. Є. Коновальця ентузіястично вітали його наступника полк. А. Мельника та урочисто прирікали новому зверхникові Націоналістичного Руху й ОУН своє підпорядкування, послух і підтримку. ВЗУН переводив велику творчу працю в атмосфері взаємного довір'я і гармонії. Це яскраво зафіксовано в протоколі, складеному секретарем Я. Стецьком-Карбовичем в порозумінні з іншими членами президії і ними разом підписано.

Назагал II. ВЗУН переконливо довів, що обезголовити та здеморалізувати ОУН, до чого змагали Совєти атентатом на полк. Є. Коновальця, не пощастило. — Очолив ОУН гідний наступник — вояк, патріот, революціонер, державник і хрустально чистий джентлмен. Полк. А. Мельник оформив ПУН, з очоленням його трьохчленною президією в складі О. Сеника-Грибівського, ген. М. Капустянського і Я. Барановського. Полк. А. Мельник, узгляднюючи ситуацію, реформує наше політичне представництво в Німеччині, яке очолював сот. Ріко Яри, жадає докладного звіту від нього в господарюванні сумами, що були зібрані за океаном на визвольну боротьбу. Все це, а також і не призначення до президії сот. Яри, викликало з боку цієї дуже здібної, енерґійної, але занадто амбітної людини велике незадоволення. — Яри нам в кулюарах з обуренням коротко кинув: «Ну! тепер буде война!» — З того часу він і розпочав монтувати опозицію та, спираючись на німецькі чинники, ... довів до розламу в ОУН, що було в інтересах III. Райху з його колонізаційними цілями.

Ледве встигли делеґати II-го ВЗУН виїхати з Риму, як Ґітлер переходить «Рубікон». Події покотилися, як снігова лявіна в горах: 1-го вересня сталеві німецькі когорти вдерлися в Польщу... 3-го вересня Англія і Франція оголошують війну Німеччині, але вони не поспішають на допомогу осамітненій союзниці. — 17-го вересня, коли польський уряд уже опинився в Румунії, червона армія розпочала свій «переможний» наступ на беззахистну Польщу, замість допомоги, яку сподівалися одержати від Совєтів поляки. 22-го вересня встановлено німецько-совєтську демаркаційну лінію та розподілено сфери впливів. 27-го капітуляцією закінчується героїчний спротив Варшави; блискавичний похід Вермахту переможно скінчено. Ґітлер зі Сталіном поділили Польщу між собою. В обшарах німецької окупації опинилися Лемківщина, Посяння, Холмщина і Підляшшя. Решту українських захід-

ніх земель легко без бою, з ласки III. Райху, гордо посіла червона армія. Кардинальна зміна ситуації на Сході ставила перед ОУН відповідальні завдання.

Похід на Схід

Загальний характер підготовки ОУН до Походу на Схід з'ясовано в нашій пресі, зокрема в книзі «ОУН під час другої світової війни». Тому ми лише обмежимося коротким підсумком діяльности Військового Штабу ПУН. Ми заопікувалися збігцями з-під совєтської окупації, а зокрема членами ОУН, колишніми в'язнями та репресованими. Передусім, за наказом полк. А. Мельника, вжито заходів, щоб у спокійних умовинах дати змогу політв'язням, яким пощастило дістатися на цей бік, відпочити, набратися сил і підлікуватися. У Словаччині в Піщанах, в курортному місті, — винайнято першорядний готель як пансіон для українських політв'язнів і туди їх скеровувано. Між ними була молода націоналістична еліта: С. Бандера, п. Гнатківська, Лебідь, Янів, Мирон, Книш з дружиною, Борис Левицький з дружиною, Б. Кравців, пан-отець — не пригадую прізвища, і багато інш.; разом понад 100 осіб. (Ми там з ними перебули 35 днів, виголосили доповіді про польсько-німецьку кампанію і тісніше запізналися з молодою ґенерацією. Разом з цим полк. Р. Сушко в Кракові влаштовує збігців в спеціяльних таборах і в приватних помешканнях та ними заопіковується. Йому в поміч стає М. Бігун.

Отже, по цей бік бар'єри сполучилися два головні складники ОУН: старше покоління з-поза рідних земель, з еміґрації і молоді націоналісти з Краю та з польських тюрем. Безпосередня їх злука давала змогу спільно й творчо розв'язувати всі проблеми, що висовувало життя. Це був апоґей росту й значення ОУН, як вирішального українського політично-революційного чинника. Так розцінювало ОУН українство і зовнішні чинники зокрема — німці. На жаль, не так сталося як бажалося. (Див. «Укр. Слово» «Пригадалось» М. Капустянського)

***

Як відомо, Совєти поволі починають поширювати впливи та скріплювати свої стратегічно-політичні позиції на Балтику. Вони підпорядкували Литву, Латвію та Естонію і протягнули руку до Фінляндії. Але дістали... по пальцях. Розпочалася фінсько-совєтська війна.

Ми уважно слідкували за перипетіями цієї боротьби, що часами набирала для обох сторін драматичного характеру. Нам ходило дізнатися на досвіді нерівного змагання відважного Давида — Фінляндії з червоним Голіятом — СССР про справжню вартість збройної сили. Бож в перспективі, на нашу думку, зарисовувався неминучий конфлікт між Гітлером і Сталіном, а висліди його важитимуть на долі України. Ми опрацювали еляборат про фінсько-совєтську війну, розіслали його для ознайомлення чле-

нам ПУН. Також після нашого приїзду до Кракова ранньою весною 1941 року ми виголосили низку рефератів в Кракові, Варшаві (перед 300 укр. старшинами), Сяноці, Ярославі і в Радимні за три дні до нападу Німеччини на СССР. Ознайомився з нашим еляборатом і німецький ген. штаб. Він, підкреслюючи вартість нашого еляборату, з резервою поставився до наших оцінок, висновків і прогнозів. Німці не зрозуміли характеру цієї кампанії та її природи і злегковажили боєздатність червоної армії.

Ми в еляборат вказали на додатні і від'ємні сторони сили Совєтів і їх державної системи. Зокрема, підкреслили ми боєздатність, невибагливість та хоробрість червоного вояка і старшини і готовість їх в найтяжчих умовинах не заломатися. Сталін і політбюро, писали ми, без сумніву будуть боротися з повною напругою всіх сил і засобів Сов. Союзу.

Проте Ахіллевою п'ятою СССР це — національне питання, зокрема українська проблема і хибна їх хижацька й виснажуюча державно-політична система, і сюди треба скеровувати удар та йти з визвольними гаслами. Бож лише стратегічно перемогти СССР буде дуже важко.

Наше трактування досвіду фінсько-совєтської війни було з недовір'ям прийнято й українською авдиторією і слухачами. Воно здавалось нашим оптимістам, зокрема молоді, навіть дефективним. Сувора дійсність потім довела рацію наших тверджень, про що нам потім казали не одні наші слухачі.

За цей час полк. Р. Сушко організує в Кракові старшинські курси, притягаючи до праці лекторів: ген. шт. підполк. В. Мальця, сот. Оксентієва, пор. І. Неболу, пор. Кобзяра і других. Треба зазначити, що по упадку Польщі до Військового Штабу ПУН зголосилося чимало старшин ген. штабу УНР, а також не мало українців, які в старшинському ступені служили при польській армії.

Гітлер, опанувавши Европу, лаштується до офензиви на Схід. ПУН, зокрема Військовий Штаб його, ставлять своїм завданням створити сприятливі передумови до відновлення української армії і сполуки її операцій з повстанчо-революційним рухом, щоб дати опертя нашій визвольній політиці. Для здійснення цього ми вживаємо таких заходів: 1) робимо спробу реєстрації нашого воєнно-революційного потенціялу; 2) творимо надбудови над комбатантськими організаціями; 3) шукаємо можливости також і у зовнішніх чинників реалізувати наш задум.

Ми за нашим підписом на останній сторінці «Краківських Вістей», непомітно для цензури, подаємо короткий допис. В ньому запрошуємо всіх вояків і комбатантські організації та окремі групи подати нам свої адреси, рід зброї та військовий ступінь, не залишаючи покищо свого місця перебування.

На цей «скромний» заклик була просто стихійна масова ентузіястична реакція українського вояцтва. Наспіли многі тисячі відповідей, як від окремих вояків, так і від груп і комбатантсь-

ких організацій з проханням ні в якому разі не оминути їх викликом, коли настане час. До нас зголошувались і старшини поляки і навіть офіцери ген. штабу, мовляв: «Ми народились на Великій Україні і хочемо її визволяти». Поза тим і курені молоді зголосилися до нашої розпорядимости.

З полк. Р. Сушком скликаємо в Кракові З'їзд комбатантських організацій при допомозі: з Варшави — підполк. Поготовка, з Німеччини — підполк. Омельченка, з Чехословаччини — ген. М. Омеляновича-Павленка, з Кракова — сот. Хронов'ята, голови «Молодої Громади».

Творимо Генеральну Раду Комбатантів та Воєнно-Історичну Раду (Ген. Штаб). На чоло Генеральної Ради Комбатантів висуваємо бувшого командарма ген.-пор. Омеляновича-Павленка, секретарем підполк. Мальця і сот. Сагайдачного. Воєнно-Історичну Раду (Ген. Штаб) очолює ген. М. Капустянський.

Назагал до складу цих найвищих комбатантських установ втягнуто увесь український генералітет і більшість старшин ген. штабу старшої і нової дати. Ухвалено комбатантську відзнаку; вона зараз прийнята всіма комбатантськими організаціями з легкою зміною.

У висліді ми мали вже облік майже всього воєнного потенціялу для відновлення української армії. Ці кадри дали б змогу, в процесі боротьби з Москвою, розгорнути нашу армію та значно її збільшити сотнями тисяч українських вояків червоної армії і повстанців-революціонерів.

Таким чином, українська збройна сила стала б поважним стратегічно-політичним фактором в обороні інтересів українського народу і його державницьких аспірацій. Також і українська армія, спираючись на народні маси, без сумніву, значно спричинилася б до загальної перемоги над червоною армією.

Генеральна Рада Комбатантів через полк. А. Бізанца, колишнього командира 7-ої галицької бригади, що мав зв'язки з Вермахтом, звернулася до німецької ставки з пляном відновлення української армії, як союзної під українською політично-стратегічною кермою. В парі з цим ішли й наші пляни відновлення суверенної України. На горе собі, зарозуміла вища німецька команда не узгляднила нашої далекойдучої цілеспрямованої пропозиції. Речники Вермахту пропонували нам зорганізувати пару невеличких леґіонів, і то без жодних політичних постулятів. Це ми відкинули. На жаль, група Бандери охоче взялася реалізувати цю карликову безвиглядну пропозицію.

Проте членство ОУН, згідно з раніш накресленим пляном, всіма зеленими каналами масово посувалося на Схід, головно на осередні й східні землі. Військовий Штаб взяв відповідальну участь в цьому поході, організуючи спротив проти колонізаційної політики двох окупантів. (Див. «ОУН в другій світовій війні»).

Тривала понад десятиріччя діяльність Військового Штабу ПУН підготувала військові кадри для бурхливих років другої

світової війни, і ці кадри довели свою жертвенність у напружених ситуаціях визвольного змагу проти обох окупантів.

І нам після довгих років вигнання щаслива доля уможливила також включитися у визвольну боротьбу на рідних землях на славу Україні.

Микола Капустянський

Міжнародня акція ОУН

Щоб дати ключ для зрозуміння міжнародньої акції ОУН, наводимо уривок доповіді, предложеної на одній з організаційних конференцій, що мала місце в початках діяльности націоналістів. В доповіді подано загальну концепцію ОУН щодо східньо-европейської проблеми, а зокрема щодо українських визвольно-державних змагань. В тій доповіді було сказано:

«Дотепер едино актуальною концепцією нашої участи в подіях на Сході Европи була концепція уряду УНР. В чім вона полягає, знають всі: союз з Польщею, відбудова нашої держави під опікою Польщі, компенсати за допомогу на річ Польщі. Є певні вказівки, що за цією концепцією стоїть не лише Польща. Останні вискази Пілсудського дають право думати, що справа посунулась досить далеко і що в ній перед веде Польща. Україна є скорше полем попису для цієї останньої, а уряд УНР — одною з фігур на її шахівниці.

«Польща сподівається через активну участь в ліквідації большевизму вислужитись перед західніми великодержавами, забезпечити свої східні кордони, ба — навіть посунути їх аж до Чорного моря. На це її пхає непевність положення на теренах, що належали колись Російській імперії, і нетривкість посідання Данцігського коридору, що мусить рано чи пізно відійти до Німеччини. Перед сильним напором на заході Польща готує собі відступ на схід, в глибину українських степів, ваблена історичною леґендою про край, де зростала «золота вольність шляхетська».

«Така концепція робить українську державність другорядною і проблематичною. Ліквідація большевизму на найбільш важних теренах може відбутись і помимо відбудови незалежної України. Ставлення польсько-большевицького фронту дало б урядові УНР можність формування військових відділів в задах польської армії. Силами цих відділів мали б відвойовуватись українські землі від москалів і обшир теренів Української Держави та саме її постання мало б залежати від успіхів тих відділів. Коли взяти до уваги, що Західні Українські Землі мали б лишитись при Польщі і що ця остання марить про коридор до Чорного моря, то майбутня Українська Держава мала б складатись в найкращому разі із кількох губерній Правобережжя.

«Отже, в остаточнім рахунку заплата Польщі полягала б в залишенню їй Західніх Українських Земель з десятком мільйонів україн-

ської людности і в відрізанню Української Держави від Осередньої та Західньої Европи смугою польських посілостей. В той спосіб Польща стала б між нами і Заходом на суходолі і здобула б контролю в Чорному морі. Отже, виглядало б, що ми опинимося за пазухою Польщі.

«Що її заміри йдуть в цім напрямку, видно вже з того, що перед виправою на схід Польща уперто й безоглядно намагається знищити наші аванпости на заході. Одночасно з виробленням пляну військового походу, ведеться справжній похід на Західніх Українських Землях проти всього українського: шкільництва, кооперації, релігії, самого національного імени. Говорення про слушність українських змагань за самостійність йде в парі з чинами, вирахованими «на знищення Руси». Вискази воєводи Юзефського недвозначні щодо наміру Польщі притримати українську Волинь при собі на віки вічні.

«На співчуття і підмогу своїм «визвольницьким» заходам з боку росіян поляки, звичайно, числити не бажають та — зрештою — і не можуть. Адже ж вони добре знають, що який би уряд не прийшов у Росії після большевицького, він не буде прихильний їхнім плянам. Доки нема української самостійної держави, Росія не перестане допоминатися від Польщі українських земель. І саме, щоб вибити моральний і правний ґрунт у росіян, полякам і потрібна Українська Народня Республіка, але республіка, яка б вміщалась в польській жмені.

«Для українців є багато вигідніше мати в їхній боротьбі за незалежність за ворога Росію большевицьку, а не яку іншу. Той факт, що большевики є ворогом цілого світу, запевнює нам союзників в цілім світі. Коли б большевизм упав раніше, як ми виборемо і забезпечимо собі справжню самостійність, ми б втратили великий атут, ще не вигравши остаточної гри. Тож треба користати з нинішнього положення, щоб ставити українську справу на весь її зріст і домагатись визволення не лише від московського гніту, але й від інших. Нам треба нав'язуватись до ходу подій, до змагань великих европейських держав та узгляднювати їх прагнення, але не тратити з овиду і власних. Треба шукати союзників, але не треба йти до них в політичне рабство.

«Сучасні обставини є найсприятливіші для розгорнення і переведення наших національних плянів. Загроза большевизму цілому світові є наявною, а Росія зостається і надалі великою потугою. Щоб зрівноважити цю останню, треба створити на сході сильну і велику державу, приязну Заходові. Нею може бути лише Українська Держава, велика просторами, численна населенням, природно багата і з виходом до моря. Польська держава вже існує, але вона не посідає належних даних, щоб бути рішальним чинником на сході Европи. Розбудова її коштом України чи Литви перед лицем большевицької загрози, яка ділає на маси, є доволі небезпечною забавкою.

«Українці повинні поставити себе в центрі проблеми Сходу Европи. Мусимо стати на позиції, що в інтересі цілого світу лежить, аби Україна стала вільною, дужою, багатою, а не була скутою, визискуваною, перетятою вздовж і впоперек чужими кордонами. Лише тоді вона буде в стані ставити опір північному напасникові, лише тоді вона стане корисним союзником Заходу, лише тоді вона буде постачальником для нього і покупцем для його виробів. Треба підносити це все перед Заходом і домагатися, щоб Україну трактовано, як самостійний міжнародній чинник і з нею говорено безпосередньо, а не через когось.

«Щоб здобути вплив серед чужинного світу, ми повинні промовляти не лише іменем еміграції, але також іменем українського населення на рідних землях, насамперед населення Західніх Земель, до якого ми маємо доступ. Нас може підперти народ, що сидить на українських теренах по цей бік большевицького кордону. На нього повинно звернути пильну увагу, як на підмет наших визвольно-державницьких змагань, і на ньому оперти будування Української Держави. Західні Землі надаються для цього дуже добре. Тут національна сві-

домість більш давня і більш розвинена, а державна ідея тут не менш жива, як на сході. Тут є найбільше інтеліґенції, тут людність вишколена, активна, дисциплінована. Докази на це дає нам щоденна практика боротьби проти Польщі. Західні Землі вже не раз були Піємонтом української ідеї і культури. Вони можуть стати і Піємонтом української державности.

«Та щоб такий плян державного будівництва не розминувся зі змаганнями всієї нації, в нім конче мусять бути узгляднені зусилля державної творчости і на нинішній радянській Україні. Адже ж українська проблема має остаточно вирішитись не на еміґрації, ба — навіть не на Західніх Землях, але на теренах Великої України. Змагання до визволення з-під Москви існують і в радянських умовах. Дарма, що вони не все наявні, або часом носять комуністичну закраску (Шумськізм, Волобуєвщина), але в них видно потужні прагнення мас. Шляхи і форми державного будівництва, як рівно і політичні концепції в большевицькій дійсности можуть бути відмінні від наших. До того треба бути приготованим і діяти в той спосіб, щоб державне будівництво на заході не зайшло в суперечність з будівництвом на сході, лише мало ту саму мету і дало спільну вислідну.

«Ми приготовані до закиду, що наша концепція, мовляв, є утопійна і нездійснима. Дарма, хай нині вона виглядає такою. Від нас залежить зробити її реальною і можливою до здійснення. За нею бо логіка, внутрішня правда і змагання нашого народу. Проти неї — невироблена і неусталена думка чужинного загалу і ворожі нам інтереси сусідів. Не знати, коли виб'є час розв'язки. Можливо, що до тої пори вдасться змінити багато в поглядах безсторонніх, а навіть заінтересованих чинників. Треба творити факти, які б підпирали нашу концепцію, а також воювати аргументами. Зрештою час працює на нас. Нині вага української проблеми для сторонніх є багато очевидніша, як перед п'ятьома роками. Хто скаже, що за нових п'ять років не стане очевидною і наша концепція.»

На цьому кінчаємо витяг з доповіді на організаційній конференції ОУН, вибачаючись перед читальниками, що він такий довгий. Але він є конечний, щоб показати, як була подумана від початку мета міжнародньої акції ОУН.

Виступаючи в тридцятих роках, як окремий політичний чинник, націоналісти мусіли піддати основній ревізії установку української національно-державної справи, ту установку, яка зложилась під впливом важких зовнішніх обставин збройної боротьби на рідних землях в початку двадцятих років. У світлі невдач тієї боротьби, як також досвіду, набутого за кілька років еміґрації, націоналісти засудили Варшавський договір з 1920 р. і всякі спроби оперти дальші наші змагання на союзі з Польщею. Дарма, що правна вага того договору була не лише підважена, але знищена поступованням поляків та підписанням ними Ризького договору в 1921 р. На його позиціях і дальше стояли польські політичні чинники — найбільш прихильні до українців — і дух його дальше жив в наставленні українських чинників УНР. Це було виразно видно з політики уряду Пілсудського, з постави послів Волині до Сойму, прихильних урядові УНР, з постави самих членів уряду в питаннях Галичини і боротьби українського населення за свої права. Займаючи становище в своїй пресі, головно «Розбудові Нації», націоналісти п'ятнували і Варшавський договір, і позиції його авторів.

Переглядаючи тепер виступи націоналістів проти концепції і практики уряду УНР, треба брати їх в історичній перспективі, не відриваючись від тогочасної національної і міжнародньої дійсности. Тоді не доведеться дивуватись різкості осудів націоналістів. Адже ж це не були оцінки істориків, але політичних діячів, які боролися за свої ідеї і намагалися вщепити українському загалові нові думки і дати українській політиці новий напрямок. В кожнім разі, треба ствердити, що націоналісти задержали велику долю об'єктивности, коли вони, не зважаючи на повну невдачу союзу з Польщею і ролю, яку силою історичних обставин відограв в нім Гол. Отаман С. Петлюра, не завагалися по його смерті поставити його в Пантеон національних героїв. І мали рацію.

Рішальним моментом в справі Гол. Отамана С. Петлюри була для націоналістів і повинна бути для істориків підметна настанова його перед і по заключенню Варшавського договору і яку він виявив так в слові, як і в чинах. Саме в рік своєї смерти на вулиці Парижу, Гол. Отаман писав з нагоди Свята 22. січня: «Не забуваймо про меч; учімося міцніше тримати його в руках, а одночасно дбати про підживлення нацією моральних елементів її буття — творчої любови до Батьківщини, сторожкости до ворога та пімсти за кривди, заподіяні ним.» При світлі цих заложень Гол. Отамана стає ясно, що двигуном його поступування в фатальний 1920 рік була менш чи більш помилкова оцінка об'єктивних обставин, але не слабість духа. Але ж допускатись помилок є властиве кожній, наймудрішій людині. І не відомо чи застосування іншої розв'язки, як та, що на неї рішився Гол. Отаман в конкретних обставинах 1920 р., дало б ліпші наслідки, як остання спроба С. Петлюри продовжити збройну боротьбу за визволення України від большевицької навали.

Устійнивши свою концепцію в лябораторії організаційних конференцій і розправившись з пережитками віджилих концепцій чи то початків революції, що проходили під кермою соціялістів, чи то кінця збройних змагань, коли напрямок політиці давали демократи, націоналісти виступили на сцену українського політичного життя, надихані терпкими спогадами недавніх невдач і рішеністю направити пороблені їхніми попередниками помилки. Беручись до міжнародньої акції, вони мусіли шукати собі союзників поза Польщею, а навіть серед ворогів Польщі. А в тім, вийшовши з лона Української Військової Організації, ОУН одідичила і деякі зовнішні зв'язки. Чинна боротьба УВО проти польської влади забезпечувала їй симпатії і підтримку з одного боку Литви, яка не могла помиритись з відібранням ген. Желіґовським її столиці, Вільна, з другого боку — Німеччини, якій Версальський договір відсудив Данціґ і передав його як «вільне місто» разом з коридором до моря Польщі, чи навіть Чехословаччини, яка мала претенсії на частину Шлеську, приділеного міжнародніми договорами полякам.

Чинники ОУН використали давні зв'язки УВО, щоб дістати точки оперття по сусідству з Західніми Землями України. Вони стали твердою ногою в Литві, де постійно продовж років перебував представник Організації — Бартович. Від литовців націоналісти діставали різного рода допомогу, до пашпортів включно. З литовським пашпортом переживав закордоном і Голова Проводу Українських Націоналістів, полк. Є. Коновалець. Щодо Німеччини, то тут також сидів неофіційно визнаний представник організації в особі п. Яриго. Тут же перебувало і Інформаційне Бюро під назвою Ukrainische Press-Korrespondenz на чолі з проф. Кузелею і яке робило службу для цілої української справи згідно з концепцією ОУН. Завдяки певним німецьким чинникам вдавалося добувати технічні засоби, потрібні для чинної боротьби на окупованих землях, вишколювати бойовиків, ховати їх в разі потреби. І це тривало аж до приходу до влади Гітлера.

Мала ОУН доброзичливе відношення і чеських політичних, а навіть урядових чинників. М. Сціборський роками утримував приязні зв'язки з високим урядовцем Міністерства Зовн. Справ п. Г. Чеська влада дивилась крізь пальці на часті переходи націоналістами чесько-польського кордону, на відбування вправ бойовиками в Карпатах по чеській стороні. Також толерували чехи аж до 1934 р. видавання в Празі офіційного органу ПУН «Розбудова Нації», що виходив леґально, і видавання різних нелеґальних публікацій, як напр. «Сурма» та інших.

Згідно з своєю політичною концепцією націоналісти шукали послаблення позицій Польщі як на українських землях, так і на міжнародньому форумі. Вони не хотіли допустити, щоб українське населення звикло до чужинної влади та стало уважати її законною. До 1923 р., доки Рада Амбасадорів не злеґалізувала польську окупацію Галичини, всі українські політичні групи ставили спротив займанцеві. Пізніше, по рішенню Ради, спротив ставила лише ОУН за прихильною чи вимушеною згодою леґальних політичних чинників. Перебравши на себе завдання чинної боротьби, ОУН діяла методами, виробленими УВО. В 1930 р. в Галичині вибухли організовані націоналістами саботажі. Згубивши рівновагу чи помилившись у рахунках, польський уряд застосував у вересні того року рід репресій, які прибрали назву «пацифікації». Сам факт репресій не здивував націоналістів, які рахувалися з наслідками їх тактики, як рахувались ірляндські Шінфайнери, виступаючи збройно проти англійців, чи революційні соціялісти, кидаючи робітничі маси проти багнетів. Мета була осягнена, коли маси активізувались, позиції влади захитувались, — витворювалось загальне напруження.

Пацифікація набрала таких форм, які дуже добре надавалися для капіталізації їх українцями на міжнародньому форумі. Вона давала змогу компромітувати польський режим на українських землях, пригадати світові всі надужиття його, поставити під знак запитання леґальність чужинної влади, піднести недо-

держання поляками міжнародніх зобов'язань щодо національних меншин і т. д. За це власне і вхопилась ОУН. Вона поспішилась створити в Женеві окреме Бюро, яке стало видавати «Бюлетень Української Інформації» у французькій мові, а згодом і в англійській. Подібне Бюро, але в меншому розмірі, вже існувало в Брюсселі незалежно від ОУН. Відтепер воно віддає себе в розпорядження націоналістів. Ці установи мали стати розголосниками протестної акції на міжнародньому форумі, організованої націоналістами.

Головні протести мали йти з земель. З цією метою ОУН поновила свої контакти з українськими політичними чинниками в Галичині. Вона наладнала співпрацю з Українською Парляментарною Репрезентацією, себто послами до Сойму і Сенату Польщі, серед яких особливо діяльною була пані М. Рудницька, яка з найбільшою ретельністю співпрацювала в справі пацифікації з націоналістами. Головною ж установою, до якої мали звертатись протести, мав бути Союз Народів в Женеві. Для більшого розголосу акції було змобілізовано американські організації в ЗДА, як Організація Державного Відродження України, та в Канаді — Українське Національне Об'єднання і Стрілецька Громада. З тією ж метою заходами ОУН в Європі стало організуватись Об'єднання Українських Громадських Установ. По різних країнах заложено спеціяльні протестні комітети. Вже в листопаді 1930 р. до СН поступив протест проти польського терору над мирним українським населенням Українського Клюбу в Женеві.

Коли більшість протестуючих стояла на позиціях людяности й вимагала приборкання поляків, то ОУН, доповнюючи петиції Української Парляментарної Репрезентації, поставила справу польського режиму на ЗЗУ в широку політичну площину. В грудні місяці 1930 р. вона звернулась до урядів великих держав з нотою, а до СН з меморандумом. Нав'язуючи до подій в Галичині, ПУН висунув конкретні домагання щодо Польщі. Він вимагав від міжнародніх чинників, відповідальних за мир і безпеку: а) створення міжнародньої комісії для переведення слідства в справі польських насильств, б) відшкодування для потерпілих від пацифікації та покарання винних за неї, в) зміни політичного статуту українських земель під Польщею.

Розгортаючи останню вимогу, автори документів стверджували, що «єдиною розв'язкою проблеми Сходу Европи, що може забезпечити мир і порядок, є створення стану рівноваги між трьома народами, організованими в їх незалежних державах — України, Польщі і Росії, з яких дві перші мали б належати до европейської політичної системи. Щоб це могло статись, Польща повинна бути покликана до порядку, а Москва повинна знести свою політичну і соціяльну систему.»

Для більш солідного узасаднення своїх позицій, з'ясованих в наведених документах, ОУН подбала про експертизу професора міжнароднього права у бельгійському університеті в Генті п.

ван-Овербека щодо політично-правного положення Галичини і видрукувала його опінію в Бюлетені Української Інформації в Женеві.

Співпраця ОУН з Українською Парляментарною Репрезентацією набирає щораз більшої конкретности і розгону. Їх заходами збуджено англійську опінію і влучено в акцію англійські політичні кола. Націоналісти мали в Англії зв'язки, а навіть співробітників, як ось — донька англійського єпископа, пані Шіпшінс, яка ретельно допомагає Женевському Бюрові, роблячи для нього переклади і передаючи різні документи англійським діячам. Посол Палати Громад, Девіс, прибуває навесні 1931 р. до Львова, але його приїзд не був належно використаний українцями. Десь в травні 1931 р. пані М. Рудницька виїжджає до Лондону і нав'язує широкі і стислі зв'язки з політичними колами. В наслідок того, до СН поступає петиція англійських послів в справі пацифікації. Вона стає найважчою зброєю проти поляків. Повертаючись з Англії, пані М. Рудницька вступає до Брюсселі і тут разом з політичним референтом ПУН укладається текст чергової декларації, яку мають підписати українські посли й сенатори Галичини. Вносячи деякі зміни в той текст, члени Репрезентації мабуть і не знали, що автором його був референт ПУН.

СН передає справу пацифікації в Комісію Меншостей на чолі з англійським міністром Гендерсоном, який енергійно береться до праці. Поляки, припертi до муру, шукають способів відложити процес і заявляють, що вони роблять заходи для порозуміння з українцями і полюбовного полагодження справи пацифікації. Щоб спаралізувати цей маневр, Бюлетень Української Інформації оприлюднює ряд документів, як — декларацію членів Репрезентації і її комунікати, які викривають безпідставність польських заяв. ОУН звертається листом до п. Гендерсона, прохаючи приспішити розгляд справи, а також її відпоручник звертається через японську амбасаду до міністра Сато в Токіо, який є референтом в СН по нашій справі. Розгляд справи Радою Союзу Народів призначається на січень 1932 р.

Нарешті Рада винесла свою резолюцію в справі пацифікації. Вона засудила акти польського уряду, хоч текст її був збалянсований японцем так, щоб щадити Польщу. Але вага цілого процесу українців з поляками перед СН не в тексті вирішення. Тим процесуванням, переведеним головно силами ОУН, не лише приборкано поляків, але — що найголовніше — розголошено всю справу України. Різними петиціями, нотами, меморандумами, телеграмами до СН, до Президента ЗДА Гувера, до прем'єрів — Бріяна, Мек Дональда, Мусоліні — порушено всі пружини міжнародньої політики. В українську справу втягнено багато міжнародніх чинників. Ефект цієї акції дається відчувати ще довший час. І так у вересні 1932 р. п'ятнадцять членів англійської Палати Громад, в своєму листі до СН, висувають засадничу справу приналежности Західніх Земель України до Польщі. Раз даний

поштовх розходиться дальше й активізує українську справу на міжнародньому форумі.

Відтепер руку ОУН чути скрізь і всюди. Вона діє при нагоді Конґресів Меншин, який збирається майже щороку в різних столицях Европи і підносить свій голос в справі так зв. недержавних націй. Націоналісти допомагають послам з Галичини мобілізувати чужинну опінію навколо цих конґресів. Так само і з конференціями парляментаристів европейських держав, на яких бувають наші посли. Коли американський сенатор Бора заговорив на початку 1932 р. про Закарпаття, яке він волів би бачити при Мадярщині, ОУН затіснює свої зв'язки з чехами й у квітні 1932 р. заходить мова про побачення політичного референта ПУН з міністром Бенешом, але польсько-чеське зближення стає тому на перешкоді.

ОУН інспіруе, а в кожному разі бере участь — у висуненні Українською Парляментарною Репрезентацією справи польської колонізації українських земель, в травні 1932 р. Заходами ОУН вносить полковник Сушко скаргу до СН в справі тортурування політичних в'язнів в польських тюрмах. Коли в 1932 р. збирається Міжнародня Комісія в справі роззброєння, ОУН окремою нотою попереджує учасників про большевицьку загрозу мирові. А коли в 1933 р., в Европі зростають пацифістичні настрої, ПУН звертається меморандумом до Італії і Німеччини, остерігаючи їх перед ілюзіями щодо Совєтів.

Це все робиться в доволі тяжких умовах, коли поляки, мстячись за акцію в справі пацифікації, провадять шалену кампанію проти Голови ПУН, полк. Є. Коновальця. В наслідок їхніх інтриґ, а згодом і большевицьких доносів, Полковникові грозить видалення з Швайцарії. Тож треба шукати іншої країни побуту для нього.

Але ОУН не може послабити своєї акції, бо вже надходять нові події, що вимагають напруження її сил. Весною 1933 р. з'являються тривожні вістки про голод в Україні. Надходять розпачливі листи й інформації про нещастя. Пресова служба в Бельгії перекладає їх на французьку мову і ширить між чужинцями. В липні виходить відозва українських єпископів, яку також треба дати до загального відома чужинців. Чинники ОУН мобілізують апарат громадських організацій, створений ще для справи пацифікації під фірмою Об'єднання, якими кермують націоналісти. Заходами Об'єднання створюється Український Червоний Хрест, який проголошує збірку на поміч голодуючим. Очевидно, вага починy не в грошах, яких годі назбирати стільки, щоб хоч трохи зарадити біді, але в моральній і пропаґандивній стороні акції.

Багато українських організацій і осіб підносять голос протесту проти штучного голоду в Україні і скермовують листи та петиції до СН. Українська Національна Рада в Бельгії звертається до европейського загалу з закликом, в якому читаємо: «Наша Батьківщина в страхіттях голоду, Україна під загрозою смерти,

рятуйте наші душі, спішіть з допомогою Україні». В жовтні 1933 р., заходами націоналістів в Брюсселі скликаються віча протесту. На однім з них виступають чільні лідери партій католицької і ліберальної, але речник соціялістів відмовляється, заявляючи, що ніякого голоду в Україні немає. Комуністи намагаються розбивати віча, але вони відбуваються і виносять резолюцію протесту з закликом до бельгійського уряду, щоб він домагався організування міжнародньої допомоги голодуючим України. В Бельгії складається брошура у французькій мові, а також друкується серія карток українських мистців, яких тематику становить голод.

Кермоване членами ОУН Об'єднання громадських організацій розсилає у вересні 1933 р. до різних урядів меморандум в справі голоду в Україні. В ньому вказано, що причиною катастрофи є колективізація, комуністичний режим. З'ясовуючи політичні обставини в Сов. Союзі, меморандум стверджує, що голод є формою большевицького терору, яким Совєти борються проти змагань українського народу за свободу й незалежність. Відкликаючись до сумління і розуму европейської людини, автори меморандуму вимагають інтервенції моральних і політичних чинників, організування міжнародньої допомоги голодуючим, а врешті — узалежнення зносин з Совєтами від їхньої постави у вище вказаних справах.

Це був час, коли Совєти, в наслідок внутрішніх труднощів і загрози з боку нового режиму в Німеччині, шукали злагіднення своїх відносин з зовнішнім світом. Літом 1933 р. деякі держави середньої Европи пішли на руку Совєтам і підписали з ними конвенцію, яка мала б забезпечити їм «мир і безпеку». В тій конвенції була навіть згадка про «збройні банди», яким підписуючі мали відмовити «допомоги» і протекції. Годі в цих висловах не добачити страху перед можливістю збройних повстань на українських землях. Не даром же Польща і Совєти, в січні того ж року, заключили пакт неаґресії. Нав'язуючи до згаданої конвенції, Об'єднання громадських організацій під проводом члена ПУН виступило з закликом до народів, що підписали конвенцію з липня 1933 р., остерігаючи їх, що з ними може статись те саме, що вже сталось з Україною. Двадцять років пізніше це й сталося.

Наведені виступи і потягнення, переводжені силами ОУН і під її фірмою, чи інспіровані націоналістами і переводжені під різними фірмами, дають деяке поняття про розгін міжнародньої акції ОУН. Але для з'ясування її політичного змісту, ми дозволимо собі подати тези інтервенцій, роблених в грудні 1934 р. представниками ОУН перед урядами різних держав. Ті тези звучали так:

«Українці змагають до повної і необмеженої державної незалежности. Остаточне вирішення української проблеми виключає будьякий тіснішій зв'язок (федерацію) як з Польщею, так і з Московщиною. Українські націоналісти відкидають також виключні, монопольні впливи в майбутній Українській Державі якоїсь чужинної потуги.

Історичний бо досвід і недавнє минуле вчать, що такі зв'язки і впливи провадять до поневолення України.

«Разом з тим, українські націоналісти уважають, що українська нація, намагаючись відмежуватись від східньо-московського світу і увійти в систему західньо-европейських відносин, повинна шукати приязні і підтримки великих потуг. Треба надіятись, що ці потуги належно оцінять той факт, що Україна, стоючи на позиції европейської солідарности, даючи доступ до багатих покладів сирівців і відкриваючи нові ринки збуту промислових виробів, може значно збільшити політичну й економічну потужність Европи

«На жаль, доводиться ствердити, що дотепер великі потуги не завжди мали зрозуміння до української справи. Їхні посунення під час Великої Війня і Революції на Сході Европи часто були шкідливі і ворожі до нововідбудованої тоді Української Держави. Німеччина, визнавши незалежність України і допомігши цій останній відбити першу навалу большевиків (початок 1918 р.), викликала в Україні державний переворот, а пізніше всенародне повстання (кінець 1918 р.). Знов же Антанта, даючи допомогу ген. Денікінові, піддержувала московські білі армії, коли вони громили українські республіканські війська, що боролись проти большевиків.

«В останніх роках становище великих потуг супроти України дещо змінилося. Вони почали усвідомлювати собі істоту й вагу української національно-державної справи. Однак з'являються познаки, що деякі потуги схильні розглядати Україну, як терен їх майбутньої експанзії, ба — навіть колонізації. Українські націоналісти, вітаючи всяку спробу пов'язати українську справу з загально-европейським життям, є дуже ворожі таким тенденціям і поборюють їх всіма доступними їм засобами.

«Можна здогадуватись, що в основі німецько-польського зближення лежить між іншим власне такий заборчий плян щодо України. Угода між двома державами могла відбутись лише коштом когось третього. Останні посунення Німеччини й уся політика Польщі дають до думання, що цим третім є Україна і що змагання німців та поляків не йдуть по лінії інтересів України, а скорше навпаки. Коли б справді ці дві потуги захотіли насильно накинути їхню волю Україні, вони зустріли б рішучий спротив не лише з боку українських націоналістів, але з боку цілого українського народу. Їх намагання є згори засуджені на невдачу і можуть лише утруднити чи припізнити остаточну розв'язку української справи.

«Українські націоналісти уважають, що інтереси України, як і всієї Европи, вимагають, щоб український нарід власними силами, хоч і не без допомоги дружніх народів, визволився з-під чужинного гнету, щоб він міг свобідно відбудувати свою велику, незалежну, національну державу, яка мала б силу не лише встоятись проти натиску Московщини, але також перерізала б цій останній шлях експанзії на захід (Балкани) і південний-схід (Азія). Лише така держава могла б уникнути монопольних чужинних впливів і, не допускаючи до опанування своїх промислових районів якоюсь одною потугою, запобігти надмірній експанзії тої потуги на схід Европи. Таким чином Україна, застосувавши політику відкритих дверей, стала б чинником рівноваги сил в Европі і чинником загального миру.

«Хід подій в цілому світі, а зокрема під Совєтами, каже вірити, що незабаром Україна може стати ареною великих змін. Поворот до старого — є виключений, українська нація вже поступає на шляху до своєї держави. Нам видається, що віднова тієї держави лежить в політичних, економічних і стратегічних інтересах Европи, як рівно ж в інтересах організації тривкого миру.»

Така була мова націоналістів перед політичними чинниками Англії, Франції, а також Італії. Не від речі буде навести для ілю-

страції повищих тез деякі конкретні пляни ОУН, без огляду на те, чи і в якій мірі вони здійснилися.

Положення Совєтів в рр. 1933 - 34. було справді критичне. Їхня внутрішня слабість була у всіх на очах. Вони мусіли шукати відпруження у відносинах з зовнішнім світом і радо підписували пакти неаґресії направо і наліво. Це піднесло на дусі українців і кола УНР пожвавили свою діяльність. Тоді появляється публікація проф. О. Шульгина «Без території», в якій не видно ніякої ревізії попередньої політики УНР, але зате друкується стаття В. Прокоповича, де соборність називається «нездійснимим ідеалом». Було очевидним, що кола УНР йшли далі раніш протореним політичним шляхом, хоч Польща міняла круто свою політику.

Вже тоді став творитись антибольшевицький блюк, спочатку в складі Німеччини та Японії, а пізніше й Італії. Тож націоналісти стали задумуватись, як би використати для боротьби проти Совєтів нову політичну констеляцію. Чинники ОУН між іншим стали шукати контактів і з японцями. Ті контакти датувались часами, коли міністер Сато був референтом СН в справі пацифікації. Тепер вони нав'язувались через японські амбасади в різних столицях Европи. В 1934 р. було зложено обширну записку на тему «Україна, як фактор розвалу Росії» і переложено на англійську мову. Її предложено японцям і представник ОУН відбув з послом Японії в Варшаві ґрунтовну розмову. Чому японці хотіли говорити про українські справи саме у Варшаві, годі сказати, але можна здогадуватись, що саме там знаходились найбільш досвідчені в українській проблемі люди. В пересланій до Варшави записці ПУН, після з'ясування ваги українського чинника для знесилення Росії, автори її висунули такі пропозиції: а) японці допоможуть акції ОУН на окупованих Москвою землях та організуванню націоналістами протикомуністичних сил в Европі і в Америці, б) японці допоможуть акції ОУН в Манжуко з метою впливати на Червону Армію і на українське населення прикордонних областей СССР, в) японці підтримають українську справу політично на міжнародньому форумі.

Допомога японців акції українських націоналістів мала б виплатитись в формі політичного і військового ослаблення большевицької потуги.

Пробували чинники ОУН використати для української справи й ревізіоністичний рух серед народів Европи. Дещо пізніше було уложено плян військової акції, яка мала б початись десь на Балканах, поширитись через Добруджу на Україну і викликати війну в СССР. З тією метою плянувалося створення українського корпусу на Балканах, зложеного з еміґрантів, але не без участи в ньому хорватів, болгарів і македонців. Зброю мала б доставити Італія. Мадяри, хоч і ревізіоністи, розглядались автором пляну як чинник непевний задля претенсії їх на Закарпаття. Щоб зневтралізувати мадярів, плянувалося висилку окремої делеґації до

Будапешту. Плянувалося також організування конференції поневолених народів СССР, яка мала б бути вступом до конференції представників народів, що стояли на позиціях ревізії Версальського політичного статуту Европи. Як би фантастично не виглядав цей плян нині, але в тогочасних обставинах великого напруження між державами Малої Антанти і їхніми сусідами, він мав за собою певні дані. Тим не менш той плян не увійшов в ніяку реальну форму.

Заходи ОУН щодо здійснення двох наведених планів обмежились самими зустрічами і розмовами. Ми наводимо їх, як приклади для з'ясування, якими шляхами йшли шукання націоналістів в їх намаганнях підійти до проблеми центральних і східніх Земель України якнайбільш конкретно. Полк. Є. Коновалець та його ближчі співробітники , віддавши багато уваги, часу і сил західньо-українським справам, уважали, що прийшов момент присвятити свої головні зусилля центральним і східньо-українським землям. До того їх спонукували і міжнародні обставини, які торували шлях до створення антибольшевицького бльоку держав. А тому, коли в 1934 р. на заході появились ніби втікачі з Сов. Союзу і зголосилися до чинників ОУН, подаючи свіжі й докладні відомості про підсовєтську Україну, полк. Є. Коновалець поставився до них з великою увагою. В другій половині тридцятих років відбувся кількакратний перехід кордону СССР. Між тими, що прийшли зі сходу, був і Валюх, який кількома наворотами повертався в Україну. Востанне він прибув до Роттердаму з пекельною машиною, від якої не стало в живих Голови ПУН, полк. Є. Коновальця. Продовження розпочатих в кінці тридцятих років міжнародніх акцій припало вже його наступникові, полк. А. Мельникові.

А ті акції зосереджуються найперше навколо Закарпаття, яке на короткий час робиться фокусом, що в нім сходяться аспірації українців щодо їх визвольно-державних змагань, а також аспірації чужинців щодо України. Буде не від речі подати тло міжнародньої ситуації, на якому розгортаються дії націоналістів в справі Закарпаття.

Аґресивна політика Гітлера та нерішуча, повна хитань і суперечностей постава західніх потуг, порушення німцями статуту Рурщини, прилучення Австрії до Німеччини, а нарешті — розпад Чехословаччини: визначають, мов віхи, хід подій того часу. Коли Гітлер став в 1938 р. змагатись за Судети, Польща заявила свої претенсії на Тешин, а разом з тим висунула свої пляни щодо Литви й України. З свого боку мадяри поставили питання Закарпаття. Великі потуги, Англія і Франція, схилялись до думки, що українські справи можуть бути доменою німців і навіть думали, що Гітлер бажає української незалежної держави. Вони готові були дати йому вільну руку на Сході Европи, щоб лише він дав їм спокій на заході.

Але Гітлер мав інші пляни. Він хотів впрягти Польщу, за ціну визнання за нею пріорітету в українських справах, в спільний похід проти Совєтів (заява Рібентропа перед Ліпським). Ця справа була предметом німецько-польських розмов аж доки Бек не підписав у Лондоні англо-польський договір взаємної допомоги, в березні 1939 р. Бож польською політичною доктриною на той час було: ані з Совєтами проти Німеччини, ані з німцями проти СССР.

В тій грі на велику скалю, Закарпаття стало розмінною монетою, якою Гітлер шахував і мадярів, і поляків, щоб прилучити обох до своїх плянів походу на схід. Ще в жовтні 1938 р., Рібентроп запевняв представника Карпатської України — Бачинського, що німці не дадуть своєї згоди на включення цієї країни в Мадярщину. На Віденській конференції, в листопаді того ж року, німці стали на позиціях розмежування між двома країнами на етнографічній основі, хоч і не дуже точно її додержувались. В грудні, Німеччина підписує економічну догоду з Карпатською Україною. Але вже в січні 1939 р. Гітлер, в розмові з Беком, висуває «політичну розв'язку» проблеми Чехословаччини, за якою Тешин мав би бути прилучений до Польщі, Закарпаття до Мадярщини, а ціла Чехословацька держава перестала б існувати.

Хоч в лютому вибори дають широку базу для автономії Карпатської України, — в березні німці, як і італійці, прирікають підтримку мадярам, які збираються насильно загарбати Закарпаття. Даремно Сойм Карпатської України проголошує незалежність 15. березня 1939 р., даремно президент о. Волошин звертається до Німеччини за допомогою. Гітлер відмовляється і радить урядові Карпатської України не ставити спротиву наїзникові. Німеччина й Італія мовчки приглядаються нерівному змагові, а чехи в особі ген. Прхали відмовляються дати зброю українцям.

Такий був, стисло виложивши, перебіг подій, серед яких мусіли діяти націоналісти. Ніби передбачаючи його, полк. Є. Коновалець ще восени 1937 р. створив осібний штаб з осідком в Берліні, який би пильнував справи Закарпаття. По мірі того, як загострювалась справа Чехословаччини і активізувалася справа Карпатської України, туди спрямовувались кадри ОУН, серед яких вербувались головні співробітники і дорадники о. Волошина. Їх заходами зложено Воєнно-Революційний Комітет, який в вересні 1938 р. видав заклик до населення і взявся мобілізувати сили Срібної Землі. Націоналісти провадять політичну працю і організують військові відділи під назвою Карпатська Січ (15 тисяч вояків). Вибори до Сойму в лютому місяці, до яких стає 92,5 % населення і з них віддає свої голоси за український список аж 84,5 % виборців, свідчать про наполегливу і успішну працю націоналістів. Націоналісти сотками продираються з Галичини через Карпати, щоби дати руку допомоги Закарпаттю. І коли мадяри нападають, в боях кладуть свої голови багато з них, на чолі з видатними членами ОУН, як полк. Колодзінський та З. Коссак.

ОУН зробила також все можливе, щоб дати розголос справі Карпатської України серед чужинців. Заходами члена ОУН і з доручення ПУН відновляється в початку жовтня 1938 р. Українське Інформаційне Бюро в Брюсселі, яке подає у французькій мові відомості про події навколо Закарпаття. Під впливом ОУН справою зайнялись організації Америки, як ОДВУ в ЗДА та УНО в Канаді, й піднесли свій голос. Під час Віденської арбітражної конференції, в жовтні, до Европи приїжджає сеньйор українських журналістів, д-р Л. Мишуга. По вироку її, він через радіо складає протест іменем українців ЗДА проти порушення етнографічної засади і відірвання від Карпатської України Ужгороду та Мукачева. Раніше, а особливо під час збройної боротьби проти мадярів, експозитура ОУН в Берліні не раз робить інтервенцію в користь українців Закарпаття і в березні 1939 р. стверджує перед Міністерством Зовн. Справ готовість українців до збройної оборони своєї країни перед мадярами.

У висліді нерівного змагу, президент о. Волошин з урядом Карпатської України, щоб не дістатись в мадярський полон, примушені покинути рідні землі і по довгій мандрівці, рятуючись через Румунію і Югославію, осідають остаточно в Празі. Дружні взаємини, що лучили ПУН з Президентом і урядом Карпатської України на рідних землях, затіснюються ще більше на еміґрації. В признання вийняткової ролі, яку відограли націоналісти, на чолі з відпоручником ПУН сл. п. О. Ольжичем, в державно-творчій праці на Закарпатті і щоб не роздроблювати сил, але спрямувати їх в одне русло всеукраїнських змагань, уряд Карпатської України з президентом о. Волошином, зберігаючи за собою суверенність очолюваної ними держави, заключили в 1939 р. у Венеції договір з ПУН. ПУН перебрав чинності на міжнароднім форумі за привернення самостійности Карпатській Україні, як етап до розв'язки цілої проблеми Самостійности і Соборности України.

Це не одинокий документ, що доказує вагу і значення ОУН, як політичного чинника в обставинах 1939 р. Заяви і декларації про готовість співпрацювати з ОУН були роблені представниками Кубані і Дону та Білорусії, навіть речниками уряду УНР, що було природним випливом тодішнього укладу українських політичних сил.

Завдяки політичній акції націоналістів, справа Карпатської України розгорнулась в подію міжнароднього значення і набрала світового розголосу. Як свідчить донесення американського шарже д'аффер в Москві, п. Кирка, з березня 1939 р., вона поважно занепокоїла Совети і сам Сталін забрав слово, заговоривши з іронією про неможливість анексії Закарпаттям цілої України. Впадало в око, що серед загальної суматохи та розгублености міжнародніх чинників, вершком якої була Мюнхенська конференція, що стала початком кінця Чехословаччини і на якій великі потуги скапітулювали перед Гітлером, українці виявили повну присутність духа. Вони були свідомі, що творена ними держава на

Закарпатті не встоїться, але сам факт створення її та збройна боротьба за неї послужать перед світом зайвим доказом живучости і дієвости української національної ідеї, як також доказом волі українського народу до свободи і державного існування. Тож в справі Карпатської України міжнародня акція націоналістів проводилась не так мовою дипломатичних актів, як мовою чинів і фактів.

По Карпатській епопеї приходить друга світова війна, яка знову покликала націоналістів до історичного іспиту. Передбачаючи недалекий міжнародній конфлікт, ПУН ще в 1937 р. робив заходи перед великими потугами, які виявляли найбільше рішучости супроти Совєтів — а були ними держави осі, — щоб здобути відповідне місце в майбутніх змаганнях і забезпечити українській справі певну ролю. Наставлення Гітлера, який в своїй книзі і в потягненнях виявляв заборчі пляни не лише супроти України, а й цілого Сходу Европи, не обіцяли нічого доброго. Однак було відомо, що Розенберґ ставить ставку на незалежність України. Можна було думати, що труднощі, з якими Гітлер зустрінеться на Сході, примусять його відступити від своїх божевільних плянів колонізації. В кожному разі, націоналісти уважали за свій обов'язок бути чинними і впливати на хід подій, а не лише приглядатися їм з боку й чекати.

ПУН вже з 1937 р. поробив заходи, щоби вплинути на німецьку політику через союзну Німеччині Японію, як також Італію. В Берліні відбулись переговори між полк. Є. Коновальцем та ген. М. Капустянським з одного боку і військовим аташе японської амбасади. Пізніше до Берліну прибув японський старшина генерального штабу, який розпрацював плян координації дій Японії і ОУН на випадок силового зудару з Совєтами. До речі, японці ставились в тих розмовах дуже скептично до німецької політики і мали повну рацію. Власне ця політика унеможливила переведення в життя японсько-української військової й політичної догоди з 1937 р.

На цьому етапі світової драми, що кінчилась війною, лише націоналісти, серед усіх українських політичних угрупувань, виявили належну активність. Та, на жаль, ця активність не була скоординована організаційно і політично. Розкол 1940 р. сильно ослабив моральні позиції ОУН в очах своїх і чужинців. Акція націоналістів в поході на Схід і супроти німців пішла двома торами. В основі ані політика, ані тактика ОУН під проводом полк. А. Мельника та групи С. Бандери не різнилися між собою, але вони не були синхронізовані, що давало німцям змогу маневрувати. Обидва націоналістичні табори зберігали підметність української національно-державної справи, але практикували відмінні методи дій, або застосовували ті самі методи, але в різні моменти.

Обидва табори твердо й послідовно вимагали від німців пошанування суверенної волі українського народу та змагались за віднову незалежности. Але коли група Бандери робила це актом

«проголошення» української держави у Львові, то чинники ОУН організували клітини держави в різних ділянках національного життя у Києві. Коли німці унеможливили цю акцію самочинної організації держави арештами та розстрілами, члени ОУН вже в серпні 1941 р., по нараді М. Сціборського і О. Сеника з от. Тарасом Бульбою стали разом з відділами Поліської Січі до чинного спротиву німцям тоді, як прихильники Бандери почали думати про той чинний спротив щойно в жовтні 1942 р. І знов тактика і методи повстанчої акції були відмінні у двох таборах. Але вкінці вони вирівнялись в діях УПА, де не стало різниці між тими таборами, хоч від того не перестали діяти різниці в ділянці політичної акції, як внутрішньої, так і зовнішньої.

Війна, яку розпочав Гітлер восени 1939 р. проти Польщі, після виступу Англії та Франції по боці поляків, перетворилась у війну проти західніх потуг, а згодом у світову війну. Позиційна війна на лінії Мажіно, так зв. «дивна війна», кінчилась окупацією німцями в 1940 р. Голяндії, Бельгії, Норвегії, Данії та Франції. Це одначе не давало жодної розв'язки, бо в міжнародній конфлікт, в грудні 1941 р., вступила Америка і відтоді центр ваги перенісся на неї, недоступної для німецької, а навіть японської зброї. Гітлер, замість консолідувати Европу навколо німецької потуги, як це робив колись Наполеон і на що були певні дані (марш. Петен, міністерство Віші з Лявалем на чолі), викликав ворожу реакцію цілої Европи. Треба було шукати виходу з зачарованого кола. Союз Гітлера з Сталіном був лише грою. І як колись Наполеон, так тепер Гітлер був змушений кинутись на Схід, щоб шляхом опанування природних засобів кол. Російської імперії, а тепер Сов. Союзу, та шляхом знищення мілітарної сили большевиків відвернути від себе небезпеку господарського виснаження та удару в спину сталінського ножа. Це розуміли українські націоналісти й, чекаючи виступу німців на Сході, готувалися до чинної участи в поході проти Совєтів.

Пляни німців щодо Сходу Европи були відомі з одного боку з писань самого Гітлера, а з другого боку з писань Розенберґа, який уважався спеціялістом-авторитетом в того роду проблемах. Ідеї цих двох чільних постатей режиму не йшли по тій самій лінії. Питання, як поведуться німці супроти України, лишалось відкритим. Щоб вияснити позицію німців, ПУН уважав за вказане викликати їх на одвертість і з тією метою в квітні 1941 р. зложив записку, в якій виложив національно-державні позиції ОУН. Питання самостійности й соборности України було висунене в ній, як наріжний камінь цих позицій. Було накреслено майбутні кордони української держави, висунені далеко на схід, щоб таким чином забезпечити тій державі змогу ставити чоло Росії і протиставитись її поширенню на захід. При тому поставлено питання відношення Німеччини до України та питання координування українських і німецьких сил. Співробітник Референта Зовн. Справ ПУН, сл. п. д-р Панченко-Юревич, що був головним

автором записки, передав її в належні руки. Сподіваної реакції в писаній формі не було, але ідеї ОУН не були відкинені. В кожному разі, німці були поінформовані про те, до чого прямують українські націоналісти.

Похід на схід в 1941 р. не відкрив відразу карт німецької політики. Конфінування полк. А. Мельника та заарештування С. Бандери й Я. Стецька могли бути пояснені обставинами війни тим більше, що німці не спротивились заснованню Української Національної Ради у Львові. Було відомо, що військові німецькі кола, як і Розенберґ, скорше прихильні ідеї віднови української незалежної держави, але націонал-соціялістична партія мала іншу позицію. Ця позиція визначилась по заміні військової окупаційної влади на цивільну. Галичина була включена в так зв. Генерел-Губернаторство разом з Польщею, згодом Одеська область разом з містом були віддані румунам, які вигадали для них нову назву Трансністрії. Центральні і східні українські землі творили так зв. Райхс Комісаріят, на чолі якого поставлено комісара Е. Коха. Власне в політиці цього довіреного Гітлера визначилась якнайяскравіше німецька лінія поступування супроти українців. Він став правити Україною, як німецькою колонією, з повним нехтуванням національно-державних прямувань українського народу.

Це відразу викликало реакцію проти німців. Одним з виявів її була постава українських партизан, згуртованих в Поліську Січ під проводом от. Тараса Бульби. Вони співпрацювали літом 1941 р. з німцями при очищенню Полісся від червоних банд, та скоро побачили господарювання німців в Україні й припинили цю співпрацю. На серпневій нараді в Львові Т. Бульби з членами ПУН О. Сеником та М. Сціборським, вони уклали плян перетворення Поліської Січі в Українську Повстанчу Армію, домовившись виступати в разі, коли німці не змінять свого ставлення, проти німців.

По Житомирській трагедії, яка вивела з наших рядів О. Сеника і М. Сціборського, інші члени ОУН, на чолі з О. Ольжичем, повели політику ОУН під німецькою окупацією, використовуючи різні способи і форми дії. Спиняємось тут лише на діях політично-дипломатичного характеру.

Режим Коха давав себе відчути щораз більше. Українська Національна Рада, заснована у Києві 5. листопада 1941 р., не могла розгорнути своєї діяльности. Не зважаючи на те, що українське населення зустріло німецьке військо, як визволителів з-під большевицького ярма, що українці-вояки Червоної Армії переходили сотками тисяч на німецький бік, німці ставились до українців вороже. Звернення УНРади у Києві до німецьких властей, коли голова її проф. М. Величківський предложив п. Акерманові проєкти відозви до населення і меморандуму до Коха, не знайшли відгуку. Що більше, ніби у відповідь на ці заходи уповноважений Комісаріяту п. Райнгардт на конференції з українцями 28.

листопада повідомив, що німецька влада забороняє діяльність УНРади, хоч це ще не було забороною існування тієї установи. Тоді Голова УНРади звернувся безпосередньо до Комісара меморандумом з 10. січня 1942 р., наводячи повищі факти та долучаючи до них інші, як от господарчі неполадки, які грозили населенню голодом, арештування членів редакції «Українського Слова», притягнення до адміністрації України ворожих елементів і т. д. Вкінці проф. М. Величківський домагався знесення заборони діяльности УНРади. В той же час речник Української Академії Наук підніс перед Комісаром справу науковців та інтелектуалів взагалі, яким роблено всякі труднощі в їх професійній роботі, вилучення з Академії технічного та природничого відділів та позбавлення науковців матеріяльних, а навіть харчових засобів.

Зрештою в січні 1942 р. до слова прийшов ПУН, виступивши з меморандумом до Гітлера. Зложений в Берліні, де перебував під наглядом німецької поліції полк. А. Мельник та кілька його ближчих співробітників, текст меморандуму був повезений до Києва, Львова і Варшави, щоб зібрати під ним підписи Голови УНРади у Києві проф. М. Величківського, Голови УНРади в Львові Митрополита А. Шептицького, Заст. Голови Директорії А. Лівицького, Голови Укр. Комбатантів ген. Омеляновича-Павленка. Гетьман П. Скоропадський приєднався до цього меморандуму, виславши листа до канцелярії Гітлера. В цьому виступі не взяв участи С. Бандера, який сидів у в'язниці, а його група, не зважаючи на всі заклики, як напр. от. Т. Бульби, трималась на боці.

Це вже був голос політичних чинників, які ставили справу в політичній площині і висували політичні домагання.

В меморандумі з 14. січня 1942 р. згадано про ті надії, які українці покладали на німців в їх поході на схід і про велике розчарування, якого вони зазнали. Далі вказано, що відсунення німцями українців від чинної боротьби проти большевиків — є великою помилкою. Наведено поступування німців з полоненими, як змарнування великих можливостей. Піднесено протест проти включення Галичини до Генерел-Губернаторства та відступлення Одеси румунам, як дискредитацію «нового ладу в Европі». Поставлено домагання знести обмеження щодо преси, кооперації, культурних установ в Україні. Вказано на небезпеку, що постала від неприверне́ння приватної власности, задержання колгоспів, притягнення до співпраці з німцями російських елементів, як також небезпеку большевицької пропаґанди. Такою політикою — сказано в меморандумі — поставлено перешкоду історичній місії України, що полягає в здержуванні російської експанзії на захід. Нарешті поставлено домагання визнання німцями за Україною права на самостійність і зміни режиму. Це звернення до Гітлера не дало наслідків.

Події йшли далі й загрожували провалом східньо-европейської політики Гітлера. Тоді ПУН звернувся 24. червня 1942 р. осібним листом до Розенберґа і зажадав: а) здекларування нім-

цями права України на самостійність, б) злуки українських земель, в) проголошення відлучення України від Росії і т. д. В разі невиконання цих домагань, українські провідні кола складуть відповідальність за наслідки. У другому меморандумі, з 25. жовтня того ж року і до того ж Розенберґа, вказано на політику мадярів в Карпатській Україні і поставлено домагання інтервенції з боку німців, які по Віденській конференції з 1938 р. несуть відповідальність за цю країну.

Але Розенберґ вже не мав впливу на хід німецької політики і заходи ПУН не дали наслідків. Тоді ПУН, зважаючи на ролю Гімлера, звернувся до нього листом з 10. лютого 1943 р., в якому вказав, що український нарід втрачає довір'я до німців і може не витримати труднощів, спричинених німцями та використовуваних ворожою пропаґандою. І тоді, мовляв, ніякі поліційні засоби ані репресії нічого не поможуть. Єдиним виходом з ситуації, на думку авторів письма, є відпруження відносин шляхом випущення на волю політичних в'язнів, а головне проголошення німцями права України на державність та негайна зміна режиму.

В дійсності, український нарід вже давно втратив довір'я до німців. Повстанчий рух, посилений включенням до нього групи Бандери, після періоду нещасливої боротьби між Бульбою і Рубаном-Лебедем, набув великого розмаху та поважно загрожував тилам німецької армії. Тож осібним письмом з березня 1943 р., зверненим до військових німецьких кол, ПУН поставив домагання: а) перестати вживати існуючі українські військові формації в поліційних цілях, б) припинити підтримку російської формації РОА та передусім — зупинити втягання до неї українців, в) створити окремі українські військові відділи. Багато фактів (їх подано в цьому письмі) кажуть українцям думати, що німці готують незавидну долю Україні, яку вже колонізують чужинцями. Це нагадує большевицькі методи. Коли німці думають, що український народ того не бачить і буде покірним, то вони грубо помиляються. Те саме говорить і телеграма до Гітлера з 8. березня 1943 р., що нав'язує до формування відділів Українського Визвольного Війська та домагається з'ясування воєнних намірів німців щодо України та створення української держави, як конечности для оборони проти експанзії большевизму й російської небезпеки.

В обличчі катастрофальної ситуації, ПУН в листопаді 1943 р. зробив останню спробу рятувати положення, пропонуючи Гітлерові через Розенберґа створення українського «Комітету Дії», зложеного з осіб, які мають довір'я українських мас і який мав би посередничати між німцями та українцями, випрацювавши плян політичних, адміністративних і господарських заходів. Одначе й цей проєкт не знайшов зрозуміння німців. А тим часом події на фронті й у запіллі німецької армії все гіршали. Повстанчий рух діяв з повною силою і руйнував німецькі тили. Німці стали не лише уникати контактів з українськими відповідальни-

ми колами, а навіть побоюватись їх. В кінці 1943 р. відношення гітлерівських властей до ОУН ставало щораз більш підзорливе. В листуваннях членів ПУН з його представниками за межами Німеччини все частіше подибується попередження, що вони можуть опинитись без зв'язку з центром та вказівки, що і як вони мають чинити в дальшій своїй праці. Зрештою, в січні 1944 р. Ґештапо арештовує полк. А. Мельника разом з його ближчими й дальшими співробітниками, а хвиля арештувань націоналістів перекочується по українських землях, що є під німецькою окупацією. Їх всіх розсаджують по різних концентраках. Тут уривається політична і дипломатична діяльність ПУН аж до кінця 1944 р., коли членів його випущено з в'язниць і вони можуть знову взятися до праці на волі.

В момент випущення полк. А. Мельника та його товаришів по в'язниці в Оранієнбаум (Саксенгавзен) мала місце свого роду дипломатична гра. Незадовго перед тим, німці взяли до співпраці ген. Власова, який став клеїти Комітет Народів Росії. Націоналістам було предложено приступити до цього новотвору. Але така пропозиція вже у в'язниці зустріла згірдливу відмову. Тим не менше в'язнів випущено на волю, може в надії, що вони надумаються. Але це були даремні сподівання, та про це пізніше.

Та політична діяльність ОУН не могла обмежитись тільки до самих німців. Вже в 1941 р. ПУН подумав про те, щоб вислати свого відпоручника до Фінляндії, щоб через неї і Швецію мати зв'язок з ширшим зовнішнім світом. Цю місію доручено членові ОУН Богданові Кентржинському, який був одружений з фінкою. Для прослідження ґрунту він виїхав з Берліну до Гельсінок у вересні 1941 р. і повернувся назад в жовтні. Завданням його було прослідити можливості організування інформативної служби поза засягами німецької влади, а також організування українського леґіону з полонених з Червоної Армії. Висліди розвідки були потішаючі: фіни виявили багато симпатії і зрозуміння до заходів ОУН. Вони, хоч і союзники німців, поводились супроти цих останніх дуже незалежно. Щобільше, маршал Маннергейм в одній розмові з послом Німеччини, фон Блюхером, висловив думку, що Україна повинна бути самостійною.

Та іншої думки були німці. Аґенти Гітлера від початку стали стежити за діяльністю представника ОУН у Фінляндії і протидіяти його заходам. До того ж самі фіни під впливом зовнішніх трудощів стали ставитись до плянів ОУН більш здержливо. В той спосіб вже в червні 1942 р. вигляди на успіх місії Кентржинського, щодо втягнення Фінляндії в українські військові справи стали помітно меншати. Але в ділянці інформування чужинної опінії про стан речей в Україні — представник діяв далі.

Б. Кентржинський заложив в Гельсінках «Українське Інформативне Бюро на Скандинавію» і видавав бюлетень в фінській, шведській та німецькій мовах, а також видавав по-українськи для полонених часопис «Українець Фінляндії». Він же на-

писав книгу «Правда про Україну» в мовах фінській та шведській, але це друге видання було знято з ринку совєтською амбасадою в Стокгольмі, яка закупила весь наклад. Видав він також кілька брошурок в мовах французькій та англійській. Поза тим робив він багато доповідей про Україну в різних наукових і академічних установах Фінляндії. Нав'язав Кентржинський зносини з чужинними кореспондентами та амбасадами в Гельсінках, а зокрема ж американськими. Він висилав телеграми до Південної і Північної Америки з інформаціями про жалюгідний стан в Україні. Він бо мав інструкції від ПУН передавати ці відомості за океан і радити тамошнім українцям виступати по стороні ворогів держав осі. Такі книги, як «За сталевим валом» шведського журналіста Арвіда Фредберґа, що вийшла в Стокгольмі в 1943 р. і де автор висловлюється дуже симпатично про український визвольний рух, була написана на підставі даних, достарчених націоналістами. Однак поїздка Кентржинського в листопаді 1943 р. до Стокгольму, проти якої протестував Лондон, виявила, що в таборі Антанти відношення до українців, якщо не вороже то щонайменше неприязне. Тому не дивно, що деякі завдання Кентржинського зустрілись з непоборимими труднощами. Треба було, щоб по стороні Антанти в українській справі виступали інші люди. Але ті, що були за океаном, також мали дещо підрізані крила. Союз з Совєтами в'язав руки в українській справі противникам Німеччини.

Крім Кентржинського вислав був ПУН на Захід, через Францію до Еспанії, двох інших своїх членів з тією самою метою: інформувати другий табір про ситуацію в Україні. Мав він також свого відпоручника в Швайцарії. Та ці люди могли зробити ще менше, як представник у Фінляндії. До речі, в Швайцарії великою перешкодою для представника ОУН проф. Нижанківського були інтриґи поляків, які кінець-кінців потрапили запхати його до в'язниці за те, що він займався українськими полоненими, кол. польськими громадянами.

Перебуваючи в Берліні, ПУН утримував зв'язки з різними чужинними установами і особами. Напр. зносини з Кентржинським відбувались завдяки допомозі одного невтрального посольства, де ми були частими гістьми. Також сходилися ми і з представником литовців, що був останнім прем'єром Литви після перевороту, вчиненого в Кавнасі саме перед приходом німців. Та чи не найсердечніші відносини у нас були з членами Осередку представників поневолених Москвою народів, куди входили українці, білоруси, вірмени, грузини, азербейджанці, північ. кавказці, туркестанці, ідельуральці і кримські татари. Вони мали свої військові частини, за які треба було ставити разом чоло німцям. Та чи не найбільш з'єднала їх відсіч ген. Власову. Він створив був в 1944 р. «Совєт Народів Росії», куди намагався залучити і неросійські народи СССР, мав під собою РОА (Российская Освободительная Армия), куди намагався втягати неросійські елементи, а також

пробував підпорядкувати собі зорганізовані національні частини. «Осередок» солідарно протиставився цим затіям шляхом меморіялів, інтервенцій, протестів перед німецькими властями. Евакуація Берліну припинила діяльність цього «Осередку», якого епіґоном пізніше стали Інтернаціонал Свободи, Антибольшевицький Блок Народів, а врешті — Паризький Блок.

На рахунок ОУН треба записати в значній мірі і спільний виступ українських політичних чинників перед німцями наприкінці війни. По звільненню з в'язниці полк. Мельника і його ближчих співробітників в кінці 1944 р., націоналісти обох таборів стали вживати заходів для створення Української Репрезентації, яка перевела б розмови з німцями, рятуючи те, що можна було врятувати в час закінчення війни, яке заповідалося вже як недалеке, а також могла б виступити іменем українців перед державами Антанти. Розмови почались в Берліні і в них взяли участь крім полк. А.Мельника, С. Бандери також гетьман П. Скоропадський, А. Лівицький, проф. І. Мазепа, що прибув з Праги, як також проф. В. Кубійович, який очолював Центральний Український Комітет, роля якого мала б незадовго кінчитись. Наприкінці до тих розмов притягнено і ген. Шандрука.

Розмови з німцями провадились про дві справи. З одного боку німці намагалися намовити українців приступити до комітету ген. Власова, а з другого боку українці шукали домовлення з німцями щодо визнання ними Репрезентації. Щодо Комітету Власова, то тут постава всіх українських представників була одностайна і цілком неґативна. Мабуть вже тому і постава німців в справі Репрезентації була виминаюча. Вкінці полк. А. Мельник, виступаючи перед німцями іменем всіх учасників переговорів, уложив ноту до уряду Німеччини, в якій зформулював домагання до німецької сторони. Ті домагання в основному зводились до двох точок, а саме: визнання Німеччиною права українського народу на державну незалежність, а по-друге зобов'язання Німеччини вивести з України свої війська по закінченню війни. Коли німці відхилили ці домагання української сторони, полк. А. Мельник в імені всіх українських партнерів зірвав переговори. Дальші спроби творити Репрезентацію, роблені чинниками ОУН шляхом скликання конференції в 1945 р. в Бад Кісінґен, не увінчалися успіхом.

Коли полк. А. Мельник разом з своїми ближчими співробітниками зіткнувся з американцями в Бад Кісінґен, це був час Конференції в Сан Франціско, на якій в квітні 1945 р. засновано Організацію Об'єднаних Націй. Йому стало відомо, що до складу тої установи приймається також Українську Соціялістичну Совєтську Республіку, як одного з основоположників її, та що представником України там має бути комуніст Мануїльський. Голова ПУН вислав 2. травня 1945 р. до Державного Секретаря Стетініюса через команду Американської Армії телеграму, в якій він висловив вдоволення з такого рішення, а разом з тим ствердив,

що «делеґат уряду Совєтської України, хто б він не був, не заступає думок і аспірацій української нації». В тій же телеграмі зазначено, що не маючи змоги порозумітися з іншими українськими політичними групами, автор телеграми не сумнівається, що його ініціятива і постава знайдуть їх повну згоду.

По закінченні другої світової війни, українська еміґрація, зазнавши чергової дошкульної поразки в творенню держави, мусіла мати час, щоб отямитися від великих внутрішніх потрясень. До того ж на чужину вийшли нові кадри з Західніх і Східніх та Центральних Земель, які чисельно переважали стару еміґрацію. Треба було великих зусиль, щоб узгіднити погляди і навики двох частин еміґрації, вихованих в різних умовах, з відмінним життєвим досвідом і неоднаковими поняттями. Треба було поважних заходів, щоб еміґрація перешикувалась організаційно і достроїлась до зовнішніх обставин. На це було потрібно кількох років і різних спроб. До старих ферментів, які розкололи одноцілу ОУН, долучились нові, що вимагали створення нових політичних формацій, як напр. УРДП, в яку влились головні кадри нової еміґрації зі сходу. Все те не улегшувало міжнародньої акції. А тим часом події йшли і вимагали виступів перед зовнішнім світом.

Маючи це на увазі, чинники ОУН вже від 1945 р. дбали про створення спільного фронту поневолених народів з-за залізної заслони, першою формою якого став Протибольшевицький Союз Визволення Народів, перетворений 28. грудня 1946 р. в Інтернаціонал Свободи. Напочатку до нього належали українці, білоруси, грузини, козаки й чехи, але за рік в нім начислювалось 15 національностей.

З помітніших виступів Інтернаціоналу Свободи треба згадати Меморіял з 1947 р., звернений до урядів ЗДА, Великої Британії, Франції, Бельгії, Греції і Південної Африки, в якому розкривалася фіктивність урядів України та Білорусії під Совєтами та підносився протест проти санкціонування міжнародніми чинниками поневолення цих народів Москвою. Другий Меморандум того ж року був звернений до Об'єднаних Націй з приводу договору, заключеного між СССР, Польщею і Чехословаччиною, що взаємно зобов'язалися до спільної акції проти партизанів. Він домагався: а) поставлення питання на наради засідання ООН, б) розслідження справи окремою комісією, в) притягнення до комісії речників національних репрезентацій. Зрештою в «про меморія» з 25. квітня 1948 р. Інтернаціонал Свободи знов підніс протест перед ООН проти національного гнету в СССР. В роках 1950 - 53 ця організація видала летючки, поширювані в східній зоні Берліну. В 1953 р. Інтернаціонал Свободи перенесено до Риму, де він пожвавив свою діяльність, втягаючи до свого складу ще нові національні групи.

Діяльність Інтернаціоналу Свободи була до певної міри утруднювана конкуренцією Антибольшевицького Блъоку Народів, заснованого групою Бандери. Спроби об'єднання двох організа-

цій, разом з «Прометеєм», що діяв під проводом інших політичних чинників, не дали наслідків. Від 1951 р. виникла потреба створити осібну організацію народів СССР, і то в зв'язку з акцією Американського Комітету Визволення Народів Росії. Ця організація прибрала назву Паризького Блоку.

Першою нагодою для поважного виступу українців на міжнародньому форумі по другій світовій війні була Мирова Конференція в Парижі в 1946 р. Хоч вже тоді існував так зв. Координаційний Український Комітет, — між українськими політичними середовищами не було єдности і годі було сподіватися, що вони виступлять спільно перед Мировою Конференцією. Група Бандери вже тоді стояла в «блискучому відокремленні». І дійсно, до Конференції надійшло сім окремих писем і меморандумів від найрізніших українських партій і організацій. Вони не різнилися засадничими позиціями, бо ж геть всі українські політичні угрупування стояли на тих самих заложеннях самостійности й соборности, але сам факт чисельности звертань та претендентів висловлювати волю українського народу — не міг вийти на користь українській справі. Була рація виступати окремо українцям ЗДА, від яких до Парижу привіз меморандум п. Шумейко, чи від українців Канади, але відмінні письма в тій самій справі А. Лівицького, М. Лебедя чи А. Мельника не свідчили про нашу внутрішню організованість. Чинники ОУН, подаючи свій меморандум до Асамблеї, старались узгіднити його з меморандумом американських українців і чим лише могли помагали п. Шумейкові при виконанні його місії в Європі.

Відповідальні чинники українського політичного світу були свідомі ненормальности положення і по розпаді КУК стали шукати способу поставити один політичний центр. Речники ОУН від початку взяли чинну участь в усіх заходах творення Української Національної Ради на основі закону про Державний Центр, виданого в 1920 р. на рідних землях. Вони бо уважали, що для визвольно-державної акції взагалі, а для міжнародньої акції зокрема, існування одного державного центру є конечним. Виступи перед зовнішнім світом вимагають від українських політичних угрупувань узгіднення їхньої тактики і політики, організованости, а також — одностайности. Чужинці завжди воліють мати діло з одним партнером, що виступає від якогось народу, замість з багатьома. А коли ці різні речники ворогують між собою і взаємно себе підкопують, то їхні виступи взаємно себе уневажнюють. Тому всі народи з-за залізної заслони намагалися і далі намагаються мати свої політичні центри.

Факт об'єднання по другій світовій війні головних національних територій України в одній державі, а саме в УССР, улегшував шукання спільного знаменника політики і тактики українських угрупувань. Цей факт усуває ті гострі розходження, які були напр. між урядом УНР і націоналістами між двома війнами. Коли тепер наші західні сусіди опинились в майже такім же по-

ложенні, як і Україна, вони не представляють собою тієї притягаючої сили, на яку можна було колись орієнтуватись, вирікаючись засади соборности. Дарма, що нахили до того, щоб покладатись на зовнішні сили більше, як на свої власні, могли залишитись в декого, як свого роду політичний атавізм, подібний до інстинкту «блискучого відокремлення». Як одне, так і друге психологічне явище ще не є аж такою непереможною перешкодою, щоб націоналісти, які стоять на позиціях національного солідаризму, могли відступити перед труднощами шукання спільної мови з партнерами в однім Державнім Центрі.

Виходячи з вище наведених заложень, ОУН від 1948 р. уважає, що провадження міжнародньої акції в національно-державнім аспекті належить Українській Національній Раді. Щобільше, відпоручник ОУН від 1950 р. і досі, поза недовгими перервами, в той чи інший спосіб працює з рамени Державного Центру в ділянці міжнародньої акції. Це не значить, що в кожний момент і в кожнім питанні позиції і тактика ОУН вповні покриваються з позиціями і тактикою інших середовищ УНРади. Навпаки, — ОУН доводиться часто сильно змагатись, щоб дати акції ВО УНРади на міжнароднім полі той, а не інший напрям, накинути ту, а не іншу розв'язку. Та така відмінність підходу є річчю нормальною при кожній суспільній праці і в кожному колективі. В кожнім разі, відколи ОУН належить до УНРади, її чинність на зовнішньому відтинку пливе тим руслом і поза ним не лишається багато, про що було б потрібно говорити в цім огляді міжнародньої акції ОУН.

Дмитро Андрієвський

У Вічному Місті

(Уривки листування Є. Онацького з полк. Є. Коновальцем 1931 р.)

2. лютого, 1931 р.

Отримав сьогодні листа від полк. Є. Коновальця з 31. січня. Пише мені:

Дорогий Пане Онацький,

Вам уже напевно відомо з крайової преси, що нашу справу (справу Сх. Галичини, де поляки зробили страшну «пацифікацію» Є. О.) полагоджено на січневому засіданні Ради Союзу Народів. Надзвичайно корисним, на нашу думку, являється склад Комісії Трьох, яка має розглянути всі українські петиції та прийти з готовим внеском на травневе засідання Ради Союзу Народів.

З огляду на те, що крім Гендерсона та Мовінкеля (норвежця) входить до Комісії також заступник Італії п. Пільотті, було б дуже бажаним, щоб Ви, при помочі своїх зв'язків, там на місці старались з одної сторони зв'язатися з самим п. Пільотті та його належно поінформувати про нашу справу і передати відповідні матеріяли, а з другої сторони своїми зв'язками в міністерстві зак. справ старалися витворити добрий настрій для нашої справи. Коли б Вам було неможливо передати чи переслати потрібні матеріяли п. Пільотті, то тоді подайте нам його адресу, а ми просто звідси перешлемо. Як довідуємося, вже в першій половині березня має відбутися перше засідання цієї Комісії під головуванням Гендерсона в Лондоні.

Коли будуть у Вас якісь новості, прошу Вас негайно мене повідомляти.

Здоровлю Вас щиро

Є. Коновалець

Треба буде постаратися побачитися насамперед із Пільотті.

19. лютого.

Одержав листа від полковника з 17. лютого:

Дорогий Пане Онацький,

Сьогодні посилаю Вам матеріял Союзу українських кооператив про знищення кооператив під час пацифікації, дальше висилаю Вам брошуру

«La plus sombre Pologne» і останню брошуру празького Комітету. До цих матеріялів прошу долучити попередню брошуру празького Комітету і всі числа нашого Бюлетеня та все те переслати Пільотті. Ще раз прошу Вас дуже постаратися про це, щоб могли Ви з ним особисто балакати.

Довідуюся, що десь у скорому часі має відбутися побачення Пілсудського з Мусоліні. Напишіть, чи Вам щонебудь відомо в цій справі і чи є взагалі в італ. пресі якась підготовка до цього побачення.

У нас тут спокійно, ніяких надзвичайних новин нема. Можливо, що слідуючий місяць буде багатший.

Здоровлю Вас щиро...

Побувавши в Пільотті, я відписав:

Вельмишановний і Дорогий Пане Полковнику!

Отримав сьогодні Вашого листа, коли вже в мене побачення з Пільотті було зафіксоване на сьогодні ж таки. Тому не міг дати йому всіх тих матеріялів, про які Ви мене сповіщали (бо ще не прийшли), і пішов до нього, взявши з собою лише те, що мав, а саме: комплект Бюлетеня і останню брошуру празького видання. Додав до того переклад листа о. Блозовського до о. Глинки з описом того, як його мордували, та латинську копію листа до Папи пшибрамських студентів. Хотів ще купити книжку Мартеля (з огляду на розділ про Галичину), та не знайшов по книгарнях. І то дуже шкода, як виявилося.

Пільотті — чоловік років 50, дуже ввічливий і уважний, але в наших справах взагалі не дуже поінформований. Почав він із того, що спростував свою участь у Комітеті Трьох, бо в тому Комітеті представництво не персональне, але державне, отже, бере в ньому участь не Пільотті, а Італія. Тому дуже можливо, що брати участь у черговому засіданні буде не Пільотті, а хтось інший, — скоріше усього сам Ґранді, бо інші держави заступлені своїми міністрами зак. справ. Гендерсон заявив на Комітеті, що Англію в усіх засіданнях Комітету представлятиме він сам, якщо, розуміється, не зміниться уряд. Чергове засідання відбудеться не в березні (бо треба дати часові сплисти!), а, мабуть, у початку квітня, і хто братиме в ньому участь від Італії — ще невідомо. Трудність полягає в тому, що Гендерсон хоче, щоб засідання відбулося в Лондоні, отже ще невідомо, чи Італія не визначить когось там на місці (посла, абощо), або чи не захоче поїхати сам Ґранді.

Це — перший пункт.

Але, з огляду на те, що не виключена також можливість, що поїде і Пільотті, що вже брав участь у першому засіданні, і з огляду на те також, що йому вже прийшлося підійти до нашої справи, я вважав потрібним поінформувати його як журналіст, що знає громадську думку нашого народу як у краю, так і на еміґрації, про стан відносин між поляками і українцями (Пільотті декілька разів вживав назви «рутенів»).

Почав я з того, що зазначив, що я — наддніпрянець, який належав до категорії людей що шукали порозуміння з поляками для боротьби з большевиками і Росією, але що тепер я цілковито не вірю в можливість цього порозуміння, а щодо самого населення, що знаходиться під Польщею, то воно, в наслідок останніх подій, не хоче про те порозуміння й чути. І тому, хоча ми, розуміється, і хотіли б, щоб Великі Держави настоювали в Лізі Націй про дотримання Польщею своїх зобов'язань щодо нас, але ніхто з нас не вірить, що Польща, в випадку навіть перебрання нового зобов'язання, те зобов'язання дотримає. Відносини набрали такого характеру, що спільне життя робиться взагалі вельми важким, — і тому, власне, виникає питання, чи не могла б, скажім, Італія, певно не зразу, не на цій сесії Ліґи Націй, але поволі прийти до того, щоб піднести справу відібрання Польщі її мандату на Галичину. Бо Польща ж отримала Галичину в 1919 р. перше лише як тимчасовий мандат, який тільки в 1921 р. був перемінений в суверенні володіння. Але і це — на певних умовинах, що з них жодної не було дотримано. Отже, чи не було б можливо піднести

на цій підставі питання взагалі про мандат Сх. Галичини з тим, щоб його перебрала Ліґа Націй, або одна з Великих Держав — Англія чи Італія...

Мушу зазначити, що ця ідея не видалася Пільотті дикою чи неможливою. Він лише сказав, що це питання «дальшого розвою подій», про яке ще не час говорити, і яке, певно, перевищує його компетенцію. В усякому разі цю справу можна було б представити міністрові, але, що торкається Комітету Трьох, то це — лише слідча комісія, що не може вдаватися в розгляд можливих наслідків свого дослідження, — вона має лише перевірити факти, виложені в петиціях, і дати свою думку щодо їх правдивости.

Скінчилося наше побачення тим, що я попросив дозволу протелефонувати йому пізніше, щоб довідатися, хто саме буде членом Комітету Трьох від Італії і, при нагоді, переслати йому дальші матеріяли. На це він, розуміється, радо дав згоду, а щодо матеріялів, то додав, що передасть їх до належного Бюро.

Тепер ждатиму матеріялів. Зазначаю, що в мене вже нема **нічого.** До Пільотті всі матеріяли можна пересилати просто поштою на міністерство зак. справ (палаццо Кіджі, де і Гранді). Майте на увазі, що він «Ексцеленція».

Мені дуже були потрібні ті брошури, що їх написав Панейко. Не пошкодили б і кілька примірників празьких брошур, яких у мене вже теж нема. В черговому числі Бюлетеня треба обов'язково пустити статистику українського населення під Польщею, переклавши для того статтю з календаря «Просвіти» за цей рік.

Два дні тому познайомився я з Петром Сесса, кореспондентом із Москви римської «Трибуни». Він заявляє себе нашим великим приятелем, але не має ніяких матеріялів. Я дам йому все, що зможу, але маю мало. Він певний, що скорше чи пізніше, а Україна таки звільниться, і каже, що в нашій міжнародній пропаґанді мусимо ставити на Англію і на Італію, і що, за його інформаціями, між Англією й Італією є деяке порозуміння в цій справі. Англія цілить на Кавказ, Італія хотіла б забезпечити свої впливи в Україні. Він певний, що між Італією й Україною не може бути ніколи ніяких непорозумінь, і що вони взаємно допомагатимуть одна одній в боротьбі за існування. Натискав особливо на те, що Україна — зброя проти панслявізму (це важне для Італії) і проти російської загрози в Індії та взагалі в Азії (це важне для Англії).

Того самого вечора бачив я й проф. Льо Ґатто, секретаря Інституту для Східньої Европи, що саме повернувся з Москви, де пробув місяць. Враження виніс звідти катастрофальне. Терор незвичайний. Загальне становище в порівнянні з тим, що він бачив перед тим (півтора року тому) погіршилося в тисячу разів. Це — щодо населення, влада ж, навпаки, сильно зміцнилася. Загальне його враження, що не далі, ніж за два роки, а може й скорше, треба чекати «великих подій». Здатність людського терпіння вичерпана до краю. Щодо нас спеціяльно, то він тепер твердо переконаний, що «ключ розв'язки всього питання Сх. Европи знаходиться в Україні.» Але, на жаль, на самій Україні йому не прийшлося бути.

Говорилося взагалі про те, що буде і що може бути, і з того я мав враження, що мої співбесідники вірять глибоко, що Франція з Польщею й Румунією дійсно готуються до війни з Совєтами, яка, мабуть, неминуча, але Італія займатиме в цій війні невтральну позицію. Бо з Францією вона не піде, але не піде і з Совєтами, бо одна річ — економічні спекуляції, а друга річ — воєнна спілка, і то тим більше, що з вибухом війни ввесь інтерес Італії до Совєтів муситиме впасти, бо Совєти не зможуть більше висилати Італії свої сирівці.

Ось Вам усі мої новини. Хочу цими днями побачитися з Джаніні, але його тепер нема в Римі. Все ж з ним треба буде побачитися.

Листа про англійських єпископів отримав і тоді ж написав про те Преосв. Бучкові.

27. лютого.

Написав листа полковникові К.

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Оце тількищо повернувся з побачення з Боттаєм, міністром Корпорацій. Я йому сказав:

— Сьогодні я приходжу до вас не як до Міністра Корпорацій, хоча й дуже цікавлюсь корпоративним устроєм (він кивнув головою, що, мовляв, знає), але як до одного з найвпливовіших членів уряду, якого цікавить усе, що може цікавити Італію (він знову, потверджуючи, хитнув головою). Ви певно отримували всі наші матеріяли...

Так, так, все отримував і отримую регулярно ваші Бюлетені.

— І це? — показав я празьку брошурку, що я теж вислав йому, коли вернувся з Женеви.

— Так, так... (Він подивився уважно на годинника, що стояв перед ним на столі).

— Отже, стоїмо перед фактом, що українська справа зробилась тепер об'єктом інтернаціональних переговорів. В Женеві обрано Комітет Трьох, і в ньому представлена Італія...

(Він знову подивився на годинника, — мовляв, ближче до діла!)

— Отже, я приходжу до вас, щоб сказати, чого б ми хотіли від Італії, — (Я витягнув з торби книжку «La plus sombre Pologne», що Ви мені були прислали для Пільотті, і показав на текст постанови Ради Амбасадорів, власне на два рядки, видрукувані грубим шрифтом, де говориться про автономію, а потім на підпис Авеццани, італійського представника). — Ми хотіли б, щоб Італія домагалася від Польщі дотримання тих зобов'язань, що Польща підписала щодо Галичини. Але це наше мінімальне бажання. Після всіх тих подій, що сталися в Польщі, для всіх нас ясно, що мирне співжиття українців із поляками неможливе, — зрештою, для багатьох це було ясно і до цих подій, але тепер це ясно для всіх... Як же вийти з цього становища? (Боттай уважний). Ми хотіли б, щоб у зв'язку з усією цією справою Італія поставила б питання: наскільки було правосильне перемінення тимчасового мандату, даного Польщі, в повну суверенність, і чи не знайшлася б якась можливість, з огляду на цілковите недотримання з сторони Польщі поставлених їй умов, перегляду всієї тої справи.

— Тут ми приходимо, — сказав я, посміхаючись, — до справи ревізіонізму (ревізіонізм дуже модний в Італії, — Є. О.). Ми хотіли б, щоб питання західніх українських земель повернулося знову, з огляду на повну нездатність Польщі дотримати взяті на себе зобов'язання, до Ліги Націй з тим, щоб Ліга Націй приділила мандат на ті землі якійсь із Великих Держав. Якій же саме? Франція має вже й так забагато, Англія теж має досить, і потім — пощо їй до того втручатися? Про Японію нема чого й казати. Залишається тільки Італія, взагалі зацікавлена в східньо-европейській проблемі Але які б вигоди мала з того Італія? Вона мала б можливість користати з галицької нафти; могла б побільшити з новим мандатом свій европейський вплив і могла б — цонайголовніше! — допомігши українцям зорганізуватися на західніх українських землях, отримати ключ до східньої великої України... Тепер ми не маємо де зорганізуватися, а Італія, отримавши мандат, певно, була б зацікавлена в тому, щоб українці зорганізувалися якнайшвидше й якнайкраще, бо ж між італійцями і українцями ніколи не було і не може бути жодних непорозумінь ні культурного, ні взагалі національного характеру...

— Гаразд, — сказав Боттай, — в цій справі треба поговорити з Ґранді.

— Я власне про це й хотів вас просити. Звернувся ж я перше до вас, а не до Ґранді, бо мав честь і щасливу нагоду познайомитися з вами, отже й надіявся, що мені буде легше з вами поговорити і через вас...

— Вачите, — сказав Боттай, — Ґранді, як міністрові закордонних справ, було б незручно вас прийняти...

— Отож, я розумію це дуже добре і тому й звернувся перше до вас...

Надіючись, що через вас... Коли б була на те ваша ласка... Це можна було б зробити в напівприватний спосіб... журналістові ж можна зо всіма говорити...

Я дав свою кореспондентську картку.

— Добре, — сказав Боттай. — Я переговорю з Ґранді.

— До того ж, —зазначив я, — тут виникає питання тої п'ятилітки... Якщо вона здійсниться, буде поважна загроза всій Європі. Якщо скрахує, почне розгардіяш і анархію. Польща напевно захоче з того скористати, але її втручання і наступ, замість викликати революцію чи повстання викликали б тільки розпачливу самооборону населення, — і це страшенно скомплікувало б справу. Натомість, коли б на західніх українських землях була українська національна армія...

— А де вам краще — під Польщею, чи під большевиками?

— Під большевиками краще в національному відношенні, але зате в відношенні культури, релігії, господарства... Нас там трактують гірше, ніж якусь африканську колонію...

— Добре, я обов'язково переговорю з Ґранді.

— А ваша особиста думка?

— Що ж, я думаю, що цей плян цікавий, над ним варто спинитися...

На тому ми попрощалися. Мушу сказати, що і зустрів мене Боттай й попрощав дуже привітно, — можна було б сказати, по-товариському.

В пояснення до цієї нашої розмови, мушу додати, що тут не йде справа про якусь італійську «орієнтацію», але про те, щоб Італія виробила собі якусь ціль в українській справі, що спонукала б її до активного виступу. І то тим більше, що тут тепер знаходиться Гендерсон, що приїхав до італійського уряду з певними «вимогами». Для задоволення тих «вимог» італійський уряд певно поставить і свої вимоги: до ут дес! Я подумав, що було б не зле, коли б Англія (в цей момент нам прихильна) могла договоритися з Італією в українській справі. Що з того вийде, побачимо. Може й нічого не вийде. Підкреслюю лише, що і в розмові з Пільотті, і в розмові з Боттаєм я переконався, що Італія свій ревізіонізм ставить дуже поважно, і що тому перегляд галицької справи її зовсім не лякає, але, навпаки, видається натуральним.

Тепер дуже прошу Вас видати наказ про висилку комплекту Бюлетенів і, по можності, брошур, на адресу заступника міністра зак. справ Ексцеленції Фано (у палаці Кіджі, Рим).

Також дуже прошу вислати і мені по кілька чисел попередніх Бюлетенів, а також брошури Панейка і празького Комітету. Також хотів би я мати ще книжку, або й дві, Мартеля.

У Пільотті вдруге не був, але буду. Матеріяли про кооперативи закінчує переписувати на машинці п. Нестор Смаль-Стоцький, бо я мушу їх мати бодай в п'яти примірниках, і п. Нестор ласкаво запропонував мені свої послуги.

До чікаґської «України» вислав три статті. Звідти мені дуже подякували, написали, що дуже охоче друкуватимуть, наговорили силу компліментів, але... платити не можуть. Проте просять тримати з ними контакт і загрожуються відкрити в Лондоні якесь Інформаційне Бюро.

Аргентінська «Україна» так само майже ніколи не виходить без моєї статті, але...

«Рідна Школа» звернулась до мене з уклінним проханням прислати їй мої переклади, про які вона чула... але задурно, бо знаходиться в дуже скрутному стані. Вислав їй «Серце» Д'Амічіса, що перше було мені замовлене за 90 дол., а потім хотіли друкувати за 45, то я, з принципових мотивів, відмовився. А тепер пішло задурно! Життя наше...

Моя стаття в «Антиевропі» виходить цими днями. Хочу зробити відбитки. Коштуватимуть, здається, лір 100-150. Надіюсь, що ці гроші Ви мені звернете, бо цю витрату варто зробити.

Прошу звернути увагу, чи висилаються матеріяли (Бюлетені) на всі ті адреси, що я їх Вам подав. Якщо на котрі з них Бюлетенів не висилається, то бодай повідомте мене, щоб я тут зарадив. Але я просив би висилати

на всі ті адреси Бюлетені з місця. Мене дуже здивувало, напр., що Льо Ґатто, секретар Інституту Сх. Европи, ніколи навіть не бачив наших женевських бюлетенів тим часом, як брюссельські він отримує регулярно. А це людина, що дуже цікавиться справою, і нам дуже потрібна і корисна: він же тут експерт в справах Сх. Европи.

Джанніні в Римі немає, — він у Женеві і буде там до 20 березня.

Здається, все. Прошу всіх привітати сердечно...

28. лютого.

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з 26. лютого:

Дорогий Пане Онацький,

Вашого листа одержав та щиро дякую за інформації, дуже цікаві. Становище, яке Ви зайняли в балачці з п. П.(ільотті), зовсім правильне. В прилозі пересилаю Вам копію листа Андр., копію листа з краю з характеристикою тамошніх відносин, а також звіт нашої референтури зв'язку.

Рівночасно сьогодні окремо висилаю Вам книжку Мартеля, прошу її при нагоді передати п. П.(ільотті).

Коли б були у Вас які нові відомості, негайно мене інформуйте.

Бойків у найближчих днях виїздить на декілька місяців із Швайцарії.

Здоровлю Вас щиро.

13. березня.

Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Вельмишановний і Дорогий Пане Полковнику!

Довго не писав Вам, щоб дати якусь добру вістку, але, на жаль, такої немає... Робив заходи, щоб побачитися з декількома депутатами, що мають виступати у справі бюджету міністерства зак. справ, але безуспішно. Треба сказати, що я за те діло взявся запізно, бо дуже пізно взнав імена депутатів, що мають виступати. В усякому разі вислав їм усім останнє число Бюлетеня і празьку брошуру.

Від Боттая звісток не маю. — отже, із мого побачення з Ґранді нічого не вийде. Пільотті захворів, і тому його теж більше не бачив. Але, в усякому разі, я його ще бачитиму і так само вживу заходів, щоб побачити в міністерстві зак. справ ще когось із більш важливих...

Приходив до мене о. Глинка і приносив листа від Преосв. Бучка, де він пише, що вислав мені листа 3. березня, — цього листа я не отримав: очевидячки, його перехопили. Звертаю на це Вашу увагу, щоб, бува, які важливі листи з Галичини не були скеровані на мою адресу: очевидячки, вона вже не безпечна.

Сьогодні вже вийшла «Антиевропа» з моєю статтею. Посилаю окремо.

Маю можливість написати статтю до офіційного кооперативного органу про кооперативи в Україні і в Галичині, — обіцяли навіть з образками. З цього приводу я писав Мартинцеві, щоб вислав мені кліші кооперативів... Трудно мені з кооперацією, — але чого тільки нашому братові не приходиться робити! Мартинець прислав мені витяг із якогось празького гектографованого часопису з закидом, що в італ. Енциклопедії не працює ніхто з українців. Цю справу я надіюсь полагодити, але трудно з часом.

Млада Липовецька в Торіні (Віа Прінчіпе Амедео 10-А) почала видавати неперіодичні збірнички української культури в італ. мові. Вже вийшло перше число. Має вийти всього шість. У першому є кілька гарних перекладів із Шевченка, переклад із Стефаника «Зів'яле листя», статті по історії та літературі Липовецької, а моя про релігію українського народу. Цю справу треба підтримати бодай передплатою: передплата на шість книжечок — 15 лір. Члени добродії вкладають 100 лір, — таких оголошено

в першому числі трое італійців. Справа корисна, і книжечка виглядає гарно.

Був у нас в пансіоні один американець — професор Мішіґенського університету і публіцист. Він приїздив спеціяльно простудіювати кілька справ, зв'язаних із Лігою Націй, — в тому числі і справу меншин. Я познайомив його з усім матеріялом, що відносився до нашої справи. Про англійський Бюлетень сказав, що подекуди не розуміє його мови! На жаль, він у мене був лише кілька днів, і я дав йому адресу Богуша в Женеві (де він залишиться з місяць) і Панейка в Парижі. На жаль, він говорить тільки по-англійськи, але читає і пише по-французьки.

16. березня.

Написав полковникові Є. Коновальцеві листа:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Тількищо повернувся з міністерства зак. справ. Увійшов знову в зносини з тим департаментом Сх. Европи, що до нього я все ходив, коли був представником УНР уряду. Люди там змінилися, але дуже добре знають, хто я, і приймали мене дуже добре. Я говорив у справі тих самих мандатів, що і в розмові з Пільотті і Боттаєм. І тут ця ідея подобається, хоча п. Пітталіс, директор цього департаменту, сказав мені:

— Як би ця ідея не була нам симпатична, треба ще подивитися, наскільки її можна здійснити. Дуже можливо, що вона зустріне такі трудноші, що не можна буде і почати...

В усякому разі цю ідею простудіюють. Загалом п. Пітталіс уважав потрібним мене запевнити, що українська справа ніколи не виходила з обсягу італійських інтересів і що Італія завжди надавала українській справі великого значення.

Мою сьогоднішню візиту до міністерства зак. справ викликала між іншим, промова Ґранді в парляменті, де він став (чи це простий збіг обставин?) на ту саму точку погляду, що я її обстоював перед Боттаєм, а саме, що

1. Тимчасовий мандат ні в якому разі не може бути змінений на анексію і

2. Держава, що отримує мандат, має вести свою мандатну країну не до анексії, а до повної незалежности. Хіба ж це не наша позиція?

Я підкреслив це в розмові з Пітталісом. Але він зі свого боку звернув мою увагу, що українська еміґрація не об'єднана, не сконсолідована, розпорошена і якщо я заступаю соборницькі кола, то існують і дуже сильні польонофільські кола. Прийшлося вказати, що там існують тільки генерали без армії, а що найголовніше, я виступаю не тільки від імени української еміґрації, що теж у величезній більшости, особливо і поголовно еміґрація в Америці, соборницька, але й в імені мільйонів українського населення, що терпить під Польщею. Я зазначив, що в цій своїй розмові з ним, як і в пізніших, я виступаю і виступатиму як журналіст, як справжній представник української загальної громадської думки, що виявляється в тих соборницьких органах преси, в яких я діяльно співпрацюю.

Щодо Комітету Тьох, то він сказав, що Пільотті, мабуть, не буде там заступати Італію (хоча цю справу досі й не вирішено), але що найскорше заступатиме її в Лондоні італійський тамтешній посол. Пільотті видужав, але виїхав чогось до Парижу. Я про це напишу Панейкові, сповіщаючи його одночасно про нашу розмову в мандатній справі — бо, якщо він довідається про перебування Пільотті в Парижі, певно шукатиме з ним побачення, то хай бодай знає чого триматися.

Вважав би, що було б добре вмістити в черговому числі Бюлетеня витяг із промови Ґранді про мандати, супроводивши його запитом: — А що думає Італія про зміну тимчасового галицького мандату на анексію?

Пітталіс знає наші Бюлетені, але він охоче відібрав у мене й ті примірники, що я йому приготовив, кажучи, що передасть їх своїм колеґам.

Передав йому також усі інші книжечки і копію справоздання про кооперативи.

Проводив мене Пітталіс дуже чемно — аж до дверей і казав, що коли матиму потребу йому щось переказати чи передати якісь матеріяли, досить йому протелефонувати, і він зараз же зафіксує мені побачення. Сьогоднішнє побачення я одержав також через телефон, давши тільки моє ім'я, очевидячки досить там відоме.

Мав розмову з грузинським представником. Він виявляє велике бажання співпраці зі мною і напише до Парижу, щоб шукали зв'язків із Вами, а не трималися генералів без армії.

21. березня.

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з Женеви з 19. 3.

Дорогий Пане Онацький,

Я саме вернувся з моєї поїздки в Париж. Мусів теж заїхати в Брюссель, бо Андрієвський хорий і не міг приїхати на побачення зо мною в Париж.

Зараз у мене багато праці, і тому теж точніші відомості про різні справи перешлю Вам щойно в найближчих днях.

Ваші листи одержав. Сьогодні рівночасно з листом пересилаю Вам окремою посилкою такі матеріяли:

1. Копію петиції Укр. Парл. Репрезентації до Ліги Народів.
2. Копію петиції п. Рудницької до Союзу Народів у справі берестейських в'язнів.
3. Копії телеграм та петицій д-ра Панейка до Союзу Народів.
4. Копію петиції англійських послів до Союзу Народів.
5. Зізнання о. Мандзія.
6. Меморіял Стр. Громади в Вінніпеґу до прем'єра міністрів у Канаді та
7. Стрілецькі Вісті.

Все інше в другому листі.

Прошу обов'язково старатись довідатись, яке рішення запало на засіданні Комітету Трьох у Лондоні, яке, по наших відомостях, відбулося 16. б. місяця.

Здоровлю щиро...

22. березня.

Відповів полк. Є. Коновальцеві:

Дорогий Пане Полковнику!

Вчора вранці одержав Ваш лист, в якому Ви просили мене довідатися про рішення Комітету Трьох, що ніби відбув засідання цього 16. березня.

Я був дуже здивований цією вісткою, бо вона цілковито суперечила тим відомостям, що я мав з міністерства і що я зараз же Вам пересилав. Тим не менше, я зараз же протелефонував до міністерства в Бюро Преси, — там відповіли, що нічого в цій справі не знають. Тоді я протелефонував до комендатора Пітталіса у відділ Сх. Европи. Він відповів, що нічого йому в цій справі невідомо, але коли б щось було, то він мав би в цій справі телеграми з Лондону. Він підтвердив, що в Комітеті Трьох має бути скоріше від усього не Пільотті, а італійський посол у Лондоні. Зрештою радив звернутися до загальної дирекції по справах Ліги Націй. Там мені призначили побачення на вечір. Приймав мене маркіз Діана, що перше був на місці коменд. Пітталіса в Східній Европі, а тепер заступає Россо, що головує в італ. делеґації в Конференції по Морському Погодженню.

Він сказав мені, що Комітет Трьох ще не збирався, і що його засідання запропоновано на 16. квітня. На його думку, від Італії в тому Комітеті візьме участь все таки Пільотті, бо справа йтиме про чисто правничий розгляд петицій, наскільки вони правдоподібні та заслуговують уваги Лі-

ґи Націй. Жодних політичних функцій той Комітет не має, — це, так би мовити, слідча комісія, що працює на підставі документів, якими розпоряджає. Проте, і він указував мені на необхідність висилати документи на адресу італійського посла в Лондоні. З того я виніс враження, що тим часом, як на Пільотті, правнику-експертові, лежатиме чисто формальна сторона справи, політична сторона справи знаходитиметься в руках італ. посла в Лондоні, з яким варто взагалі трактувати.

Щодо загального мого враження від побачення з маркізом Діаною, то воно скорше негативне, ніж позитивне. Прийняв він мене досить холодно, ще мене, після стількох приємних побачень (особливо після побачення з Форджес-Даванцаті — про що нижче), досить неприємно вразило. Говорив я з ним, мабуть, добрих півгодини, вияснюючи загальну ситуацію і вмовляючи в нього потребу виявити Італії своє дійсне зацікавлення Європейським Сходом та Україною, що вийшла знову на поле інтернаціональних інтересів і тим дає Італії можливість піднести голос щодо порушених щодо неї польських зобов'язань, (бо Польща підписала інтернаціональні зобов'язання не до нас, а до Чотирьох Великих Держав).

Він відповів мені, що, дійсно, ми здобули великий успіх, витягнувши українську справу на Лігу Націй, але Італія не може в цій справі виявляти свого зацікавлення, бо вона тому й бере участь у Комітеті Трьох, що на неї не падає жодне підозріння в її зацікавленості цією справою.

Що ж до мандатів, то він сказав, що промова Ґранді відносилася до африканських і азійських мандатів, і що такі мандати не можуть застосовуватися до европейського населення. Він мені пояснив, що, коли Галичину і було віддано Польщі під тимчасовий мандат, то цей мандат зовсім не мав того характеру, що мандати, про які говорить Статут Ліґи Націй, — він мав характер тимчасового залагодження справи до вияснення обставин. (Те саме мені говорив і Форджес Даванцаті). Маркіз Діана додав, що, хоча моя пропозиція з дипломатичної, і навіть юридичної, точки погляду дуже спокуслива, з точки погляду політичної абсолютно не до здійснення. Тут він мав на увазі, очевидячки, Францію та інші труднощі. (Політика — це мистецтво можливого!).

Щодо совєтської п'ятилітки, то маркіз Діана став на точці, що її висловив Де Стефані в «Іль Кор'єре делля Сера» (я писав про це в «Ділі»), що, мовляв, не треба зважати на «залякувачів», а рахуючись із економічним чинником, здобувати з нього для Італії скільки можливо.

Він не захотів узяти від мене ніяких матеріялів, кажучи, що всі ці матеріяли вже знаходяться в політичному відділі (у Пітталіса), і взагалі не виявляв великого зацікавлення всією цією справою...

(Тут, на жаль, в моїх записках бракує цілої сторінки, присвяченої описові побачення з Форджес-Даванцаті, директором римської «Трибуни»).

... З Ватикану маю такі відомості: польський уряд ще досі не дав своєї згоди на висвячення еп. Чарнецького. Відносини між Ватиканом і Польщею від того ще більше напружилися. Ідея створення ієрархії східнього обряду під Польщею вже давня, і поляки вперто проти неї боролися, і Папа, призначаючи Чарнецького, мав би зрештою сказати: — «Досить! Ждав я вже чотири роки. Не буду більше ані ждати, ані благати. Призначаю першого єпископа східнього обряду на ті землі, а там Польща хай собі робить, як знає. Якщо його не пустять, сидітиме в Римі, а все ж буде...» Чарнецький вже виїхав до Варшави, так і не отримавши польського «пляцет».

Ватикан хотів би говорити з Пілсудським безпосередньо, бо, мовляв, із тим урядом ні до чого не договоришся. Але виникають труднощі, — італійський уряд ніби не захотів приймати Пілсудського офіційно, вказуючи йому на можливі небажані коментарі того приїзду, а Пілсудський не хоче приїздити до Ватикану інкогніто...

Приїздив із Америки священик Авроров, москаль, — скаржився на єпископа Товкача, що своїм українством «баламутить» народ, але Вати-

кан не дуже його слухав... Приїздив із Ужгороду піп-москвофіл (забув прізвище), — подав величезний меморіял про український рух на Підкарпаттю, який кн. Волконський, наш «приятель», з захопленням розвозив по всіх відомих прелатах. Говорилося в тому меморіялі, що чехи-василіяни «баламутять» народ, і що сам чеський уряд, який перше сприяв українцям, переконався тепер у необхідності допомогти «русским», і дає тепер у розпорядження цього попа автомобілі і засоби на пропаганду. На це в Ватикані ніби відповідають, що Масарик і Бенеш — масони, і коли вони сприяли українському рухові, то, навіть не хотячи того, сприяли католицтву, бо інтереси католицтва на Підкарпатті збігаються з інтересами українства, яке властиво поширює духовенство. Коли ж той уряд починає тепер сприяти москвофілам, то робить це з явною метою розбити населення на два ворожі табори, щоб тим легше над ними панувати...

Взагалі, в Ватикані на українську справу дивляться широко, а щодо Польщі зокрема, то вважають, що Польща не тільки не дотримала щодо українців своїх інтернаціональних зобов'язань, але — що страшніше! — не дотримала зобов'язань католицьких, відбиваючи народні українські маси від визнання Папи, до якого легко могло б прийти, коли б поляки поширювали східній обряд і не переслідували української мови і культури...

У римській «Трибуні» з'явилась дуже гарна кореспонденція з Риги під великим наголовком «Націоналістичний рух на Україні». В ній говориться про арешти в Україні і про зріст українського націоналізму в усіх верствах українського населення. Цю кореспонденцію було написано для «Офінора», з «Офінора» вона ввійшла до «Трибуни». Взагалі римський «Офінор», що його редагує Белізаріо Рандоне, цілком наш і допомагає нам багато. Він ні разу не вмістив нічого за Польщу, хоча і проти Польщі нічого не хоче містити. Але все ж у невтральних вістках проводиться соборницька засада.

У суботу 14. брав участь в одному концерті. Першою точкою співав «Ой, Дніпре...» М. Лисенка. Публіка приймала добре. Запросили мене вже й на другий концерт. — натурально, все співатиму щось із українського репертуару. Хотілося б дати концерт української пісні через радіовисильню в Римі, але мене самого замало, коли б над'їхала ще якась співачка...

31. березня.

Одержав листа від полк. Є. Коновальця з Женеви з 27. березня:

Дорогий Пане Онацький,

Усі Ваші листи одержав. За відомості дякую. Ваша вістка про те, що 16. березня ніякого засідання Комітету Трьох не було, справджується, як теж, що засідання відбудеться щойно 16. квітня. Ті самі відомості ми одержали з Лондону. В одному є тільки певна суперечність, а саме, що там твердять, мов би на засіданні мусіли брати участь ті особи, яких визначила Рада С. Н. Ви, натомість, подаєте, що в засіданні візьме участь не Пільотті, а, мабуть, італійський амбасадор у Лондоні.

В прилозі пересилаю Вам копію листа п. Рудницької про переговори польсько-українські, як теж копію відповіді Секретаріяту С. Н. в справі висланих нею петицій до С. Н.

Копії деяких Ваших листів пересилаю я теж Панейкові, так що він у курсі справ. Ті уступи з Ваших листів, яких, на мою думку, йому не треба знати я звичайно в копіях викидаю.

Що Ви скажете на пастирський лист єпископа Хомишина? Це просто документ ганьби і божевілля. Коли можливо, розвідайте, чи було це зроблено в порозумінні з Ватиканом, і яке відношення до цього листа в колах українських католицьких священиків у Римі. Якби мені не хотілось зачіпатися з нашими католиками, то все ж думаю, що ми, націоналісти, мусимо дати рішучу й різку відповідь на цього листа. Прошу про Ваші міркування в цій справі.

Здоровлю Вас щиро.

25. квітня.

Написав листа полковникові Є. Коновальцеві:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Давненько я Вам не писав, — знак, що не було нічого такого, що варто було б негайно повідомити.

В дійсності побачення з Джанніні я ще досі не відбув, на заваді тому стояли різні перешкоди, але бачитимусь з ним 3. травня.

Бачив досить багато різного народу, але — нічого цікавого з того всього переслати не можу. Всі чекають вирішення Комітету Трьох. Загалом усі ставляться до нас «із симпатією», але... все інше залежить виключно від нашої власної сили. В Італії цікавляться Україною найбільше, як частиною Совєтчини, і, поки там справа стоїть, як стоїть, всі лише «чекатимуть...»

Як, мабуть, читали в «Ділі», і у нас уже таки заклалася «Громада», — я побував у поліції, і мені обіцяли не робити ніяких труднощів із леґалізацією. Завтра на чергових наших місячних зборах маємо остаточно ухвалити італійський текст статуту і подамо його до відома влади. Я — голова. Н. Смаль-Стоцький — секретар.

У Римі перебуває тепер д-р Кох. Просив він Вас вітати, що я охоче й роблю. Це — симпатична й поважна людина, — ну, та Ви його знаєте...

13. травня має приїхати до Риму українське паломництво. Писав мені Преосв. Бучко, що він хоче теж обов'язково приїхати, — не знаю, що з того вийде. Маю відомості, що Львівське староство робить йому великі труднощі, але він має право, як єпископ, на дипломатичний паспорт, який, мабуть, через Мармаджіа і здобуде.

Ви, мабуть, читали в «Тризубі» випад проти мене. Я відповів листом до «Незалежности» і «Розбудови Нації», — думав, що він зможе вийти в «Незалежності» ще 15. квітня, але не вийшов.

На Великдень у нас було багато американців — все професори з Женеви, — я ознайомив їх із нашими Бюлетенями. Це дуже добре, що Ви почали видавати Бюлетень і в англійській мові. Між іншим римська кореспондентка лондонського «Обсервер», пані Вотерфілд, прислала мені вчора витяг з «Манчестер Ґардіян» з 14. квітня, з дуже гарною статтею в нашій справі. Мають вийти там і інші. Чи це наша робота, чи це вже американсько-українське Пресове Бюро, що про нього сповіщалося в чікаґській «Україні» працює? Чи Ви стоїте в зв'язку з тим Пресовим Бюром? Взагалі, як наші справи в Лондоні?

З Праги мені прислали книжку в англійській мові В. Кушніра та в українській мові «На вічну ганьбу». Обидві книжки гарно видано, лише шкода, що в українській книзі витяг із листа подорожнього XVII в. надруковано на обкладинці. Та і взагалі той витяг більше був би придатний для книжки з французьким, чи взагалі чужинним, текстом... Українці і самі це знають.

В справі Хомишина я вислав був до «Діла» велику статтю під заголовком «Розчаровані». Редакція «Діла» залишила від неї самі «ріжки та ніжки». А я, на жаль, навіть копії тої статті не маю, бо ніколи в мене ще того з «Ділом» не траплялося. Друкували все, що слав. А тут... Здається, таки гостро написав. Але однаково, — вислав їм учора листа з лайкою...Взагалі щось слабо з нашою пресою. «Український Голос» звівся на ніщо. Я перестав до нього дописувати, бо в його портфелі є вже досить мого матеріялу, який, не знати — чому, не з'являється на світ Божий. Перестав дописувати і до буенос-айреської «України», бо, хоч вона й заповнює моїми статтями, як пише «Тризуб» дві сторінки з чотирьох, але жодної «вдячности» не виявляє. Побачу, може, як не писатиму більше, про щось подумають...

«Антиєвропа» з моєю статтею, що я її вислав до «Діла» порученим листом, до «Діла» все ж не дійшла, — замість неї у коверті опинилася «Розбудова» за 1930! Не знаю, чи дійде вона й до «Укр. Голосу».

Щодо італійської преси взагалі, то вона тримається дуже коректно, нема в ній на що скаржитися, чи протестувати, — ні нам, ні полякам. Чекають.

Як бачите, всі новини дуже скупі. Та і від Вас щось давно нічого немає.

Прошу всіх щиро привітати.

1. травня.

Лист від полк. Є. Коновальця з 29. квітня:

Дорогий Пане Онацький,

Вибачте, що довший час нічого Вам не писав, але майже два тижні не було мене в Женеві. Вашого листа одержав. Пишу Вам по точках.

1. Недавно мав я побачення з крайовими націоналістами. Справи там представляються не найгірше. Натомість дуже скомплікувалося положення «Українського Голосу». Польська влада ставить різні труднощі. І так, приміром, ні одна друкарня в Перемишлі не хоче друкувати УГ, бо поліція робить тій друкарні зараз же різні труднощі. Далі, польська влада поставила Зибликевичеві вибір, — або йти до тюрми, або уступити з редакції УГ. Вассиян, не можучи одинцем редагувати УГ, подався теж до димісії. Цю справу обговорив я з крайовими націоналістами, і остаточно вирішено, що УГ має в найближчому часі перенестися до Львова. Пеленський вже зрікся права власництва і на його місце створено Спілку, на якої власність перейде УГ. Вассиян, мабуть, залишиться в редакції, і йому до помочі буде доданий, мабуть, Струтинський.

2. Взагалі, як в краю, так і закордоном, дається завважити сильний наступ на нас і то так з боку поляків, як теж із боку українських угруповань. З боку поляків дається відчувати той наступ не тільки на крайовому ґрунті, але теж на празькому і французькому. З Америки й Канади доносять нам теж, що там польська пропаганда проти нас значно збільшилась.

Безперечно, що в зв'язку з тим наступом поляків стоїть теж наступ УНР. Недавно появилась брошура Шульгина «Державність чи Гайдамаччина», звернена переважно проти націоналістів. Крім цього, «Тризуб» позволяє собі на такі випади проти нас, на які давніше був би не відважився.

Божевільну теж кампанію ведуть проти нас радикали в краю і «Оборона України» в Америці. Оливи до огню додав Мартинець своїм виступом проти радикалів в «Розбудові Нації» і дав їм багато аргументів проти нас. Приміром, в останньому числі «Народної Волі», органу «Оборони України» в Америці, появилась скандальна стаття за підписом Шелухіна проти УВО, в якій він закидує їй, що вона грає серед українського громадянства на західніх землях ролю азефщини, і що вона ні менше, ні більше, а просто на услугах поляків.

3. Вам уже певно відомо, що в Лондоні заклав Макогін українське бюро. Його дуже неприємно заскочив факт видання нами англійського бюлетеня, що він уважає конкуренцією для себе. Задля того він потихо почав проти нас кампанію. Недавно зробив він об'їздку по Европі, був у Берліні, Празі, Відні, Парижі і загрозив, що поїде теж до Риму. Думаю, одначе, що до Риму він не заїздив, бо мусів би був з Вами стрінутись. За які гроші веде цю роботу, годі мені було ще провірити.

4. За нашими відомостями, під час розгляду української справи на засіданні Комітету Трьох виринуло два питання, а саме: порушення Польщею трактату про національні меншини і недодержання Польщею її міжнародніх зобов'язань. Щодо першої справи, то Комітет Трьох мав станути на становищі, що порушення трактату національних меншин Польща поповнила. Впрочім, польський представник навіть не відпекувався від того, а тільки заявляв, що самі українці примусили Польщу до цього своїм нелояльним відношенням до польської держави. Відносно ж питання недодержання міжнародніх зобов'язань Польщі, то Комітет не прийшов до

ніяких висновків і зажадав від Польщі додаткових вияснень. Прошу Вас по змозі провірити там на місці ці відомості в тих чинників, до яких Ви маєте доступ. Можливо, що і в ватиканських колах будуть щось про ту справу знати.

5. Ви певно вже читали в «Ділі» про доконану крадіж у Преосв. Бучка. Поінформуйте мене, чи і які листи Ви в останньому часі до нього висилали.

6. У зв'язку з паломництвом, яке вибирається з Галичини до Риму, я, мабуть, буду змушений на час перебування паломництва в Римі приїхати до Вас, бо маю там стрінутись з деякими людьми, які використали якраз ту нагоду, щоб виїхати за кордон для побачення зо мною. Мій приїзд прошу, одначе, держати в тайні. Реченець подам телеграфічно.

7. Не виключено, що пд час засідання Ради СН я попрошу Вас приїхати в Женеву. Про це, одначе, побалакаємо точніше під час мого побуту в Римі.

8. По відомостях із Праги, в Празі відбулись наради уенерівців. Мали в них взяти участь А. Лівицький, Сальський, Ковальський, Чикаленко Лотоцький, Шульгин, Прокопович, Сікора і Сулятицький. З місцевих уенерівців мали взяти участь між іншими Славінський, Яковлів, Івасюк, Іваніс і інші. Як причину подають уступлення Лотоцького з уряду міністра. Цей пост мали пропонувати Чикаленкові. Правдивою, одначе, причиною тих нарад мала б бути обставина, що уряд УНР має якусь колізію з Польщею, і поляки вимагають, щоб він вибравсь із Польщі. Передають, що Певний і Тимошенко мали б повести проти них дуже гостру кампанію. Далі кружляють чутки, що Лівицький веде переговори з Макаренком і Швецем у справі відновлення Директорії. Все це, одначе, вістки непровірені.

Прошу д-рові Кохові подякувати за привітання і рівнож вітати його від мене. Дуже радий, що у Вас засновується Громада.

Коли є в Вас відомості, як ставляться ватиканські кола до листа Хомишина, так напишіть мені, як рівнож — як прийняли цей лист наші священики.

Здоровлю Вас та всіх дома сердечно.

2. травня.

Відписав Полковникові:

Вельмиповажаний і Дорогий Пане Полковнику!

Одержав Вашого листа і зараз же відповідаю.

Українське Бюро Макогона в Лондоні утримується на кошти американських українців в Чікаґо. Про це мені виразно писав п. Кисілевський з «України». Так, у листі з 12. лютого ц. р. він пише:

«Для Вашої інформації подам, що таке саме об'єднання всіх сил, яке слідне в Європі (про це я писав до «України», Є. О.), переводимо ми і в Америці. У кожному більшому центрі творяться консолідовані групи товариств, на взір протестаційних комітетів, і вкоротці спільними силами хочемо утворити в Лондоні інформаційне бюро, фінансоване американськими українцями, бо ми знаємо що, хоч яка скрута, все ж легше нам на гріш, ніж Вам у Європі. Будучи секретарем Екзекутиви Злучених Українських Товариств Чікаґо і околиці (58 товариств), прохаю Вас увійти в порозуміння з особами, які вскорі будуть з Америки в Лондоні, щоб можна було повести спільне діло. Не забувайте, що ми теж беремо живу участь у всьому політичному житті. Ми хочемо і мусимо мати контакт з европейською еміґрацією.»

В листі від 2. квітня він знову пише:

«Ми зі своєї сторони робимо опінію між американцями, а недавно нав'язали тісний контакт із Лондоном. Натомість із Берліном не маємо найменшого контакту, вже з одного взгляду, що такий контакт тільки псує справу. У нас всі вороги вмовляють «німецьку інтригу», і ми повинні до-

казати, що це проста вигадка, а коли яка інтрига існує, то тільки чисто українська. Чи нав'язали Ви контакт із нашим Бюром у Лондоні? Адреса певно Вам звісна...»

Жодного контакту я з цим Бюром не нав'язав, і його адреса мені досі невідома. Бо і воно досі зо мною контакту не нав'язало. Проте, якщо Ви пишете, що Макогон нахвалявся поїхати і до Риму, то, певно, що я від зустрічі з ним і від встановлення того контакту не ухилюся. Було б дуже зле, коли б нам (себто, націоналістам) не пощастило встановити співпраці з Бюром, що виступає, як експозитура української американської еміґрації. Мушу сказати, що й тут, у Римі, коли до мене зверталися з запитами про ті засоби, на яких розвивається наша пропаґанда (а до мене вже в цій справі звертались, і то досить офіційні особи!) я вказував власне на американську нашу еміґрацію, бо всім відомо, що Галичина і європейська еміґрація не в силах були б дати засоби на працю в таких розмірах. І досі я мав повне право і рацію так говорити, а ті люди — мені вірити. Але, якщоб почалися виступи Лондонського Бюро проти нас... Це був би просто скандал. У цій справі я писатиму до Кисілевського, але, думаю, і Вам треба випробувати шляхи до порозуміння. Не дай Бог гризні в соборницькому таборі, та ще перед очима міжнародньої опінії!

Щодо радикалів, то їх треба просто бити, бо це — звичайне партійництво, але з Лондонським Бюром треба бути обережним.

Був би дуже вдячний, коли б Ви прислали мені брошуру Шульгина, — коли б знайшлася там яка нагода, я з охотою пополемізував би і по можливості, всипав: тут позиції ясні...

До Преосв. Бучка я писав востанне в політичних справах, коли Ви просили мене в справі англійського єпископату. Після того я вже нічого не писав, бо підозрівав, що за кореспонденцією до нього слідкують.

Щодо нашої справи в Комітеті Трьох, то я, можливо, взнаю про це від Джаннініі, з яким бачитимусь завтра. **Якщо буде щось цікаве,** відпишу негайно.

Якщо приїдете в Рим, то я Вас, мабуть, приміщу десь поблизу коло нас в кімнатці, бо у нас, мабуть, не буде місця. У мене спиниться, мабуть, один тільки Преосв. Бучко. Але це ми вже якось влаштуємо, щоб все було якнайкраще.

Про мій приїзд до Женеви на сесію Ліги Націй та про деякі дрібніші справи поговоримо на місці. Паспорт у мене в порядку, і я можу виїхати в кожний момент. Хотів би десь у червні поїхати до Парижу, скориставши з тих усіх залізничих знижок, що їх дає Колоніяльна Виставка, щоб придивитися на місці тим відносинам у Парижі і, може, зробити якусь конференцію. А в грудні, коли буде Науковий З'їзд у Празі, хотів би поїхати до Праги. Але все те ще далеко...

Отже, до скорого побачення. Привіт від нас усіх.

9. травня.

Лист від Полковника з 6. травня.

Дорогий Пане Онацький,

Вашого листа одержав і негайно відповідаю.

1. Справою бюра Макогона в Лондоні прошу не надто захоплюватися. Коли побачимось, тоді я точніше Вас поінформую про ці справи. У зв'язку з цим прошу Вас також здержатись із відповіддю д-рові Кисілевському з Чікаґо, бо при побаченні я Вам усе точніше скажу, що і як маєте відписувати. Все це — політика, в якій Ви, мабуть, ще не орієнтуєтесь як слід. Безперечно, що нам не треба попадати в конфлікт з Макогоном, і такого конфлікту я і не хотів би робити. Я тільки хотів його заставити зрозуміти, що він проти нас, чи навіть попри нас, нічого зробити не зможе. Тому теж я довший час до нього не відзивавсь і очікував, щоб він дав про себе перший вістку. Мої розрахунки були правильні, бо якраз учора прийшов від нього лист із Лондону, в якому він прохає нас про полагодження

різних справ. Я йому відписав і запропонував йому, щоб він приїхав до Женеви для нав'язання контакту і намічення пляну діяльности.

2. Коли тільки приїдуть паломники до Риму, прошу мені негайно зателеграфувати, чи між ними знаходиться мій брат і полк. Мельник. Коли б не було полк. Мельника, а тільки мій брат, прошу з ним порозумітись, чи маю я приїздити, і в телеграмі теж це зазначити. Я тоді негайно по одержанні телеграми виїхав би до Риму.

Віднюсно мого приміщення, на випадок мого приїзду, прошу Вас так зарядити, щоб не всі паломники знали про мій побут у Римі. Не виключене, що між ними буде якийсь польський шпигун. На кожний випадок прошу порозумітися з моїм братом і зробити так, як це він уважатиме за доцільне.

3. В прилозі пересилаю Вам комунікат української парляметарної репрезентації, який вона видала недавно для закордонної преси. Коли буде в Вас змога, прошу, незалежно від Бюлетеня, використати його в італ. пресі, зокрема те місце, в якому парляментарна репрезентація стверджує, що розв'язка українського питання внутрі Польщі не має найменших виглядів на успіх.

Далі пересилаю Вам відпис статті Шелухіна, яку він помістив у «Нар. Волі». З неї можете зорієнтуватись, якими то методами воюють наші противники проти нас. Мабуть, я вже Вам писав, що за цю статтю дістав Шелухін в Празі від одного наддніпрянця по лиці.

Панейко просив мене свого часу вибачити його перед Вами за те, що він Вам не відписує. Казав мені, що він просто боїться писати з Парижу до Риму, бо тепер мати зв'язок із Римом в очах французів більший злочин, ніж мати зв'язок із Берліном.

Маю ще багато цікавих відомостей, але їх Вам уже передам при особистому побаченні.

Здоровлю Вас щиро.

10. травня.

Лист до полк. Є. Коновальця:

Дорогий Пане Полковнику!

В останньому листі я Вам писав, що 3. травня я мав бачитися з Джанніні. Побачення мало відбутися в річних зборах Інституту Сх. Европи, де він — президентом, а я — заслуженим членом. Та на тих зборах було стільки сторонньої публіки, що з нашого побачення нічого поважного не вийшло. Тому я Вам у цій справі нічого і не писав.

Вчора мав я з ним побачення в міністерстві зак. справ, і ми проговорили хвилин 20. Він мене запевняв, що Італія відноситься до українського руху «з найбільшою симпатією» і при першій можливості це виявить.

— Певно, — зазначив він, — поляки гублять по всіх усюдах ті симпатії, якими перше розпоряджали.

Питав він мене про Петрушевича і про організації американських українців, при чому я вияснив, що Петрушевич — уже труп, а щодо американських організацій, то вони з нами, — і я показав йому на книжці «La plus sombre Pologne», що я приніс для нього, позначення, що її видано на кошт американських українських організацій.

У справі Комітету Трьох і Ліги Націй він нічого не міг мені сказати, лише зазначив, що в порядку денному нашої справи там немає.

У справі большевицької України він сказав, що в успіх п'ятилітки не вірить, — Сталін, щоправда, покищо витримує всіх і все, але доки ще буде витримувати, не відомо. Не треба забувати про всякі «імпондерабілія» історії.

Коли я згадав йому про «залізний кулак», що в образі большевицької Росії повис над Европою, він досить зневажливо посміхнувся:

— Коли від цього «кулака», — сказав він, — відірветься Україна та Кавказ, не багато від нього залишиться.

(Звертаю на цю фразу увагу, що засвідчує про концепцію поділу Росії.)

— Так, — відповів я, — але питання, як до цього дійти. Якщо дійсно виникне щось, чого ми не передбачаємо, і Сталін зникне, а з ним і московський загальний уряд — це, в перші моменти, може викликати загальну анархію, і тут важно, хто приложить руку...

— Так Ваш же український уряд там — ми це знаємо — ретельно працює, прочищаючи Україну від росіян, переводячи українізацію тощо...

Так, — кажу. — Це — правда. Націоналістичний рух на Україні все зростає, і навіть серед самих українських комуністів знаходиться чимало українських націоналістів. Але й Москва це теж розуміє не гірше нас, і, як бачите, сьогодні телеграми принесли звістку про розстріл 32 вищих урядовців Української Республіки за змову відірвати Україну від Советського Союзу. Це показує, що Сталін у цьому відношенні починає приймати всі можливі заходи. Певно, що цим він нашого руху не затримає, бо наші маси вже так розігналися на шляху до національного визволення, що ніщо їх не стримає, — але це може відбитися дуже від'ємно на пляновості й дисциплінованості руху, що може вилитися в форму довшої анархії, суперечної як нашим національним інтересам, так і інтересам усієї Европи... Крім того, ми боїмося, що в такий момент Польща, підтримана Францією, захоче використати ситуацію для здійснення своєї мрії про поширення до Дніпра. І ця польська інтервенція могла б — при тій ненависті до поляків, що існує в українському населенні (про це подбали українські націоналісти з одного боку, а українські комуністи ще в більшій мірі зі свого!) — дати просто катастрофальні наслідки... Отже, як вихід із цієї ситуації, представляється необхідність втручання Ліги Націй, або відповідних, дійсно зацікавлених у спокою на Сході Европи держав, як от Італія, щоб українці в межах Польщі могли мати можливість повної національної і военної організації, бо лише наша національна армія, на випадок перевороту в Росії, може перевести успішну позитивну роботу, що в інтересах не тільки наших, але й Італії, і всього світу. Підкреслюю, що це можливо тільки при активному втручанні великих держав, бо нема жодної надії, щоб поляки пішли на порозуміння з українцями, самі своєю волею. (Тут я оповів про останні польсько-українські переговори).

Джанніні на все це мені нічого не відповів, але видно було, що моя аргументація зробила на нього враження, і він задумався. Потім через деякий час несподівано запитав:

— А як ваші справи з Чехословаччиною? Адже Чехословаччина вам теж винна автономію?

—Так. це правда, — відповів я. — І Чехословаччина обіцяє в найскоршому часі її здійснити. Але в усякому разі наше населення в Чехословаччині, хоча й не має всіх прав, що йому належаться, але має бодай можливість...

— Жити, — зневажливо доповнив мою фразу Джанніні, закопиливши губу.

— Так жити... і поволі розвивати свою культуру, тим часом як під Польщею нищиться те, що було осягнено перше...

Маю враження, що Італія хотіла б, щоб ми зробили деякі трудноші Чехословаччині, яка грає першу скрипку в тій Малій Антанті, що не користується в Італії жодними симпатіями...

***

Того ж самого дня я відвідав міністра Пітталіса, голову відділу Сх. Европи. Він мене прийняв дуже радо.

— Що, — запитав я, — з Комітету Трьох нічого не вийшло?

— Ні. —відповідає, — досі нічого не вийшло.

— І навряд, чи вийде?

— Трудно сказати... Можливо, що вийде щось з побачення міністрів у Женеві перед сесією Ліги Націй... Але трудно сказати... стільки справ до полагодження!

— Так... А чи ви, пане міністре, мали нагоду думати і говорити про ту справу, що ми її були зачепили в попередній розмові?

— Так. Справа видалася цікавою (майже дослівно те, що сказав мені Боттай). Але треба подумати про момент і спосіб виступу. Запевняю вас, що Італія має всю добру волю і зрозуміння справи, але існують матеріальні чинники, що примушують бути обережними. Самі знаєте, що виступити в невідповідний момент — значить лише пошкодити справі. Пошкодити і вам, і нам... Запевняю вас, що за ці чотири роки, що я оце повернувся до міністерства і займаю це місце, я бачив багато цікавих моментів, багато вельми поважних моментів, але ніколи не було такого загального політичного напруження, як тепер. І тому всі відповідальні чинники примушені бути незвичайно обережними. Розуміється, коли б була добра політична нагода, Комітет Трьох засів би спокійно за столик і розібрав би галицьку справу, не піклуючись про те, що вона може викликати бурю. Але, коли під час засідань цього Комітету перед вікнами щохвилини блискають блискавки та набігають справжні громові тучі, мимоволі спокійна робота гальмується, і виникає бажання не викликати зайвих громів... Ось і ми, щоб тільки виявити свою добру волю, йдемо назустріч новим англійським пропозиціям у справі морського порозуміння, що тим часом нас відрізають...

Виніс враження, що Італія намагається за всяку ціну збудувати свою політику на вузькому порозумінні з Англією, і, якщо Гендерсон у Женеві виявить зацікавлення галицькою справою, Гранді його підтримає, а без Англії Італія боїться ще більше загострювати свої відносини з Францією.

***

Забув сказати, що Джанніні виявив велике зацікавлення до наших Бюлетенів і просив написати, що він змінив адресу. Він сказав, що до Брюсселю про зміну адреси він і сам писав, але досі на новому помешканні нічого не отримав. Так само і шосте число Женевського бюлетеня до нього не дійшло. Я йому дав примірник, що мав з собою, звернувши його увагу на юридичний аналіз галицької справи проф. Овербека, — він найшов його дуже цікавим і важливим.

І так само і Пітталіс визнав його дуже вижливим, бо дає підстави до міжнародньої акції, підводить юридичну базу.

***

Щодо комунікату парляментарної репрезентації, то, хоча ми і не мали його повного тексту, але, через Офінор, вмістили в «Трибуні». Власне, мені говорив Сесса (про якого я Вам уже писав), що він узяв цей комунікат, в якому говорилося і про акцію Хомишина, і вмістив його в «Трибуні», як телеграму з Варшави. Проте, ця «телеграма» викликала зараз же протест польського посольства, яке спростовувало відому заяву Головка і запевнило, що в тій «телеграмі» намішано багато брехні. Взагалі, поляки не сплять, але своєю настирливістю вже влізли всім у печінки. На мене — злі. Мій приятель, хірург Бані, робив недавно операцію дочці секретаря польського посольства. Там уже знали, що він приятелює зо мною, і коли Бані сказав одного дня хворій «бардзо добже», то зараз же одержав відповідь: «А то ви вміете не лише по-українському, але й по-польському...» Після того пішла балачка на політичні теми, і поляки скаржилися на мене, що я тут веду завзяту антипольську пропаганду: «І чого той Онацький хоче?! Ну, хай ми загубимо ті українські землі (небувале припущення!), але ж вони тоді дістануться нікому, як большевикам...»

Ось їх аргументи!

***

Відповідь Кисілевському я вислав того самого числа, як і лист до Вас. Там я написав таке:

«З Вашим Бюром у Лондоні я ще не маю жодного контакту і його адреси не знаю. Знаю лише, що на його чолі стоїть Макогін, який вже об'їхав Берлін, Відень, Прагу, Париж і ніби мав побувати і в Римі, але від нього особисто жодних вісток не маю. Тим часом мені цікаво (і навіть по-

трібно) було б мати всі ті матеріяли, що вони поширюють серед англійців, бо я теж досить добре володію англійською мовою, і в мене в пансіоні буває багато американців та англійців, головно ліберальних професій. Звертаю також Вашу увагу на Бюлетень в англійській мові, що його видає Бюро в Женеві, — він дуже добре редагований, і думаю, що Бюру в Лондоні слід було б використати ті Бюлетені. Загалом те, що нам найбільше потрібне — це координація праці, особливо серед т. зв. соборницького націоналістичного табору. Ми маємо два великих фронти — москвофільство (червоне і біле) і польонофільство, і того нам задосить. Було б великою трагедією, коли б — на ґрунті **особистих** порахунків — почалася сварка і в середині соборницького табору. В цьому відношенні вважаю просто ганебною ту кампанію, що її піднесли радикали та «Народня Воля» в Америці проти УВО і Коновальця. Мушу сказати, що, після визнання всіх тих італійських та інших політиків, з якими мав я нагоду говорити, **всі** одноголосно стверджують, що українці одержали **неймовірну** перемогу, осягнувши винесення української справи на поле міжнародньої політики. Без праці УВО це не було б осягнено, — і що в порівнянні з цим всі оті матеріяльні втрати, коли ми виграли на духу! Більше того, всі оті безпартійні галичани, що приїздять до Риму, і між ними багато священиків всі одноду шно твердять що ота польська пацифікація спричинилася до колосального зросту національної свідомости на селі. Те, чого не можна осягнути довгими роками пропаганди, був осягнено в кілька місяців польської роботи. Це, зрештою, довели і вибори, коли УНДО, як мене сповіщали, сподівалося провести щонайбільше 5 депутатів, а дістало 21, — саме завдяки зростові національної відпорности на селі. З огляду на грядучі події, — а вони прийдуть! — не можуть не прийти, бо нема іншого виходу для Европи, — це — колосальний здобуток. Іде фактично наша дальша війна за визволення, а на війні, як на війні — без утрат не обійдешся. Але ті всі матеріяльні втрати в даному випадку просто ніщо в порівнянні з здобутками на духові народу і в світовій політичній опінії. Не забувайте, що це Вам пише наддніпрянець, який не має **жодної** причини ненавидіти поляків більше, ніж будьякого ворога нашого народу, і тому дивиться цілком тверезо, зважуючи все за і проти...

«Щодо Берліну, не легковажте його. Розуміється, Вам не варто нав'язувати з ним якісь особливі контакти, але пам'ятайте, що вороги дуже часто мають рацію — не в тому змислі, що вірно вказують шлях поступування, а в тому, що вірно визначають наших найбільших союзників. **Поки справи стоять, як стоять**, Німеччина **мусить** бути зацікавленою в зрості українського руху в Польщі. Це дуже добре розуміють наші вороги, а нам було б просто нерозумно того відрекатися. Ми мусимо йти зо всіма, з ким **нам** подорозі, — і то власне тому, що нам на серці лежать не німецькі інтереси, а наші власні, українські. І це треба вияснити всім, включно з німцями. І тому нема чого боятися обвинувачень у німецькій інтризі, — як би ми не відрекалися, нам все одно ніхто не повірить, бо наша теперішня спілка лежить в нашому обопільному інтересі, і наші вороги вважають нас за зарозумних, щоб ми такої комбінації не використовували. Це так само, як царська Росія обвинувачувала нас завжди в сепаратизмі, а ми завжди від нього відкараскувалися, ослаблюючи тим наш рух на селі, що розуміє ясні гасла, а не якісь там автономії, чи федерації.

«Ми мусимо говорити, що підемо не лише з німцями, а й з самим чортом, аби здобути нашу державність, власне **нашу** державність, а не чиюсь іншу. І тут мушу сказати, що я особисто не маю з німцями нічого спільного, і не підтримую в Берліні жодного контакту, і володію німецькою мовою слабше, ніж якою іншою, але міркую цілком теоретично. І щодо Вас, американців, то Вам не треба забувати, що німці з кожним роком набирають усе більше значення в Америці, і що з їх допомогою Ви могли б далеко швидше і вірніше добутися до тих місць, що без них не можете. Мусимо, повторюю, в усіх наших зносинах із чужинцями керуватися виключно нашими національними інтересами і не боятися нікого і нічого. Не маємо нічого до страчення, і наше діло — праве і святе.»

От і все. Мушу пояснити, що коли я писав про зріст німецького впливу в Америці, то думав про **американських** німців, що нараховуються в грубі мільйони. Думаю, що п. Кисілевський так і зрозуміє.

Не знаю, чи Ви з усім цим погодитеся, але я писав виключно з моєї власної точки погляду. Якщо вважатимете потрібним щось додати з точки погляду Вашої чи Проводу, дасте мені знати...

З тим щиро вітаю і прошу привітати Вашу родину і п. Макара. Прошу не забути про зміну адреси Джанніні.

15. травня.

Написав листа до полк. Є. Коновальця:

Дорогий Пане Полковнику!

Спішу сповістити Вам велику радість: маємо офіційне повідомлення Італії щодо її позиції в нашій справі. Як Ви, певно, з часописів знаєте, через два дні після моїх відвідин міністра Пітталіса, Ґранді був у Мусоліні і одержав від нього — після довгих нарад — точні інструкції щодо тактики, якої має дотримуватися при нарадах у Женеві і в побаченні з Гендерсоном. Досі не було в часописах жодного звіту щодо характеру тих інструкцій. Але сьогодні в «Іль Джорналє д'Італія» з'явилась велика стаття його директора Вірджініо Ґайди, під заголовком «Панорами Женевських засідань. Національні і мілітарні проблеми», на яку можна сміливо дивитися, як на офіційний комунікат італійського уряду, бо директор цього часопису — вельми близький до міністерства зак. справ і пише лише те, що відповідає його політиці. В даному ж разі його стаття тим більш симптоматична, що п. Ґайда, на жаль, нашим приятелем ніколи не був (я знаю його ще з 1919 р.), бо довгий час жив у Петрограді і знаходився постійно в близьких стосунках з російськими колами.

Отже, він пише (після розгляду справи Горішньої Сілезії та інших подібних): «Є там також українська проблема в зв'язку з закликом, зверненим до Секретаріяту Ліги Націй від української меншини в Польщі проти «ніби-то (обличчя Ґайди все проглядує) політики денаціоналізації». Цим питанням зацікавився персонально Гендерсон після того, як група лейбурських депутатів виступила на користь українців у Польщі, що не має багато приятелів в Англії. Потім є ще проблема Данціґська...»

«Отже, продовжує він, — справа йде про питання другорядної ваги в загальній европейській ситуації, хоча вони й набирають дуже гострої форми для держав, у них безпосередньо зацікавлених (Досі говорив, очевидячки, сам Ґайда, але далі вже йде інструкція Міністерства). З року на рік, проте ці проблеми все множаться й поширюються, і доводять, що після десяти років миру і нових державних розмежувань, вони знаходять усе більше поживи для свого загострення, а не до розв'язання. Відчувається загальна потреба не ускладнювати ними завдання европейського миру, **і тому трактати, що регулюють ці проблеми меншин, повинні бути суворо дотримані і пристосовані. Таке тверде рішення Італії, що до цих трактатів приклала свій підпис, як велика держава.»**

Сумнівів ніби бути не може. Тим більше що цю статтю подано як телефонограму з Женеви, очевидячки після побачення Ґранді з Гендерсоном, — побачення, що — як і говорив мені Пітталіс — мало розв'язати цю справу. У час добрий!...

Я вислав Вам учора телеграму, що полк. Мельник і Ваш брат не приїхали, — їм не дали паспортів.

Преосв. Бучко привіз страшний лист до Папи проти Хомишина. Не пожалувано ані перцю, ані соли... Взагалі, що більше я взнаю Преосв. Бучка, тим більше його шаную. Твердий чоловік! І завзятий націоналіст. Вперше в анналах Ватикану відчитано було вчора привітну промову на зборах провідників усіх паломництв і в присутності всієї ватиканської вельможности в українській мові. Переклад в італ. мові передано до ювілейного комітету, і його буде видруковано в ювілейній книзі. Відчитав

промову п. директор Кузьмович. Це свого роду державно-правна заява: «Український народ — говориться між іншим у тій заяві, — позбавлений своєї держави, на жаль, не може здійснювати в житті, в порозумінні з Апостольським Престолом, засад Енцикліки «Рерум Новарум». Велика частина українського народу знаходиться, на жаль, поза унією з Римською Церквою і терпить нечувані муки під большевицьким ярмом, що нищить, шляхом жорстоких переслідувань, ніколи ще не бачених в людській історії, всі зародки Божої правди. Менша частина українського народу, що має щастя бути в єдності з Апостольським Престолом, вірна традиціям предків, прислухається уважно до голосу Намісників Христа і, хоча й не має рішального впливу на своє соціяльне законодавство, проте намагається, по можливості, переводити в життя через свої соціяльні організації засади Енцикліки. Маємо надію, що **в кращому будучому ми зможемо нарівні зо всіма вільними націями** користати з великих правд Енцикліки в створенні соціяльних форм життя всього українського народу...»

Коли визначалися авдієнції у Папи, секретар Комітету, якийсь монсіньйор (не пригадую прізвища) відчитав «Рутенське Паломництво». Перед закінченням зборів до нього підійшов Преосв. Бучко:

— Отже, наше паломництво не одержало авдієнції у Святішого Отця?...

— А як же, а як же...

— Вибачте, я сповіщав українське паломництво, а не рутенське...

І дійсно, в реєстрі сповіщених паломництв значилося українське паломництво, а не рутенське.

— Отже, — заявив Преосв. Бучко, — ми можемо і не йти на авдієнцію, яка не для нас призначена.

Монсіньйор попросив вибачення і на привітальних зборах, викликаючи Кузьмовича, для відчитання привіту, вже не помилився.

Сьогодні вони всі тепер на авдієнції, де Папа має виголосити до них промову, що радіовисильня зараз же передасть світові в перекладі на всіх мовах паломництва, в тому числі і на мові українській... Це — теж ще вперше в анналах Ватикану.

Щодо складу паломництва, то він досить сіренький. Зголосилося було сорок чотири особи, а отримало паспорти лише 24. Виелімінували все, що могли. Проте, є дехто навіть спацифікований, а один паломник привіз мені листа від «Укр. Голосу» і повідомлення, що «Укр. Голос» (як і «Діло»), замість «Антиевропи», що я був вислав, отримав в коверті... «Розбудову Нації».

Інтерв'ю Децикевича в «Меті», як Бучко, так і Кузьмович не похваляють... Бучко залишається по від'їзді паломництва ще на кілька днів, щоб мати окрему авдієнцію у Папи і вручити йому особисто меморандум...

З щирим поважанням і привітом для всіх...

Євген Онацький

Національне відродження Карпатської України

Українська Національна Революція першої половини двадцятого сторіччя не поминула й «пораненого брата». Вона стихійно сколихнула не тільки Києвом і Львовом, вона сколихнула й Хустом. Віками відокремлені від себе вітки єдиного українського народу зберегли однакову душу.

Розвиток культурних і національно-політичних подій на Закарпатті від першої світової війни не йшов якимсь ізольованим шляхом. Ці події були тільки окремим звеном єдиного ланцюга Української Національної Революції, основним двигуном якої, по програних визвольних змаганнях на відкритих фронтах, була Українська Військова Організація, а згодом Організація Українських Націоналістів. Зокрема ж національно-державне будівництво Карпатської України в 1938 - 39 рр. проходило виразно під знаком Тризуба з мечем, з активною і безпосередньою участю ОУН, очолюваної полк. Андрієм Мельником.

Українське Закарпаття, в порівнюючи дуже короткому часі, при активній співучасті українських визвольних сил із інших частин Соборної України, віднайшло себе між двома світовими війнами й уже в 1938 р. гордо заявляло чеським Ольбрахтам: «Я не є «землею без імени», я — Карпатська Україна!», а своєму великому пробудникові з половини 19. сторіччя, Олександрові Духновичеві, з радістю звітувало: «Підкарпатські русини не тільки оставили глибокий сон, але й стали передовими борцями за волю України!»

За нецілих 20 років, від 1919 до 1939 р., під впливом ідеї українського націоналізму, колишній несвідомий угро-русин переродився у твердого, мов криця, борця за Самостійну Соборну Українську Державу.

Ця скромна праця далеко не охопить навіть найважливіших фактів участи ОУН в будівництві Карпато-Української Республіки. Це вимагало б довшої студії і треба сподіватися, що колись

така студія буде зреалізована. В цій же статті нам доведеться обмежитися тільки до деяких моментів розвитку національно-державного відродження Карпатської України й участи в ньому ОУН. Хочемо тут тільки побіжно згадати, що ідеологічні посестри ОУН в різних країнах світу йшли в ногу із ОУН і несли велику моральну та матеріяльну допомогу населенню і урядові Карпатської України. З-поміж них на окрему увагу заслуговують: у ЗДА — Організація Державного Відродження України та її братні організації — Український Червоний Хрест (теперішній Український Золотий Хрест) і Молоді Українські Націоналісти; в Канаді — Українське Національне Об'єднання та його братні організації — Українська Стрілецька Громада, Об'єднання Українок Канади ім. Ольги Басараб і Молоді Українські Націоналісти; в Аргентіні — Організація Державного Відродження України (теперішнє Т-во «Відродження»); в Бразілії — Український Хліборобсько-Освітній Союз; у Франції — Український Народній Союз; в Німеччині — Українське Національне Об'єднання; в Чехословаччині — Центральний Союз Українських Організацій ЧСР, а навіть на Далекому Сході — Українська Національна Колонія в Харбіні. І ряд інших організацій активно піддержували визвольні змагання Карпатської України, але тут згадаємо тільки ті, що були спеціяльно створені для тієї мети, а саме: Комітет Оборони Карпатської України в Америці, на чолі з о. Омеляном Невицьким, Закордонна Делеґація Карпатської України, на чолі з Юліяном Химинцем, Комітет Оборони Карпатської України в ЧСР і ін. Рівнож діяльність д-ра Луки Мишуги в Лондоні, як делеґата Об'єднаних Українських Організацій Америки, заслуговує на окрему увагу.

Кожна з цих ланок визвольного руху має свою історію, кожна з них має свій великий вклад у розбудову Карпато-Української Республіки. Але розгляд цих проблем полишім майбутньому дослідникові.

I.

Що буде з нею? Рішено їй
Умерти, чи жити далі?
Встане ще вона із сна,
Чи смерти вже приречена?

Попрадів, 1897 р.

Таким страшним песимізмом був опанований закарпатський письменник, Попрадів, у кінці минулого сторіччя, розмишляючи про свою «угро-руську вітчизну». Цей песимізм, здавалося в той час, був у значній мірі оправданий, якщо приглянутися культурній господарській та національно-політичній дійсності тогочасного Закарпаття. Це була руїна руїн! Тут не місце розглядати мадяризаційну та взагалі політику винищування мадярського уряду на Закарпатті, все ж вважаю конечним вказати бодай на деякі

моменти, бо інакше важко було б зрозуміти той колосальний поступ, що його Карпатська Україна зробила в порівнюючи дуже короткому часі, завдяки органічному сприйняттю ідеї українського націоналізму.

Доки Мадярщина сама була васалом Оттоманської Імперії чи під безпосереднім пануванням Габсбурґів, до того часу вона була зайнята справою власного визволення і тому не могла вести цілком відкритої мадяризаційної політики на Закарпатті. Тимто треба пояснити факт, що ще до початку XIX сторіччя українське Закарпаття процвітало культурно й дало ряд визначних учених, які працювали в університетах і наукових інститутах України, Росії, Польщі та Болгарії.

Згадати б бодай кілька імен: Іван Орлай — лікар російського царя, член Імператорської Академії Наук, а потім директор ліцею в Одесі; Михайло Балудянський — професор політичної економії в Петербурзі, член комісії для уложення збірника законів Росії, перший ректор Петербурзького університету; Петро Лодій — професор філософії та математики Руського Інституту у Львові, професор Краківського університету й нарешті Петербурзького, де став першим деканом юридичного факультету; Василь Кукольник — юрист і природознавець, був професором Петербурзького педагогічного інституту. Коли в 1804 р. відкрито в Харкові університет, то зразу зайняли в ньому катедри закарпатські українці: Андрій Дурович, Михайло Билевич, Констянтин Павлович. Рівнож Юрій Гуца-Венелин, батько болгарського національного й культурного відродження — уродженець Закарпаття.

З другого боку, галицькі середньошкільники й студенти мандрували на студії до Подолинця, Бардієва та Пряшева, а на студії філософії до Кошиць. Ці міста, в той час, були вогнищами української культури й науки. Сьогодні — до них мають претенсії наші сусіди, бо їм вдалося зденаціоналізувати частину українського населення.

Радикальна зміна відносин на Закарпатті наступила в половині XIX сторіччя. Щоб запобігти національним революціям слов'янських і романських народів, що заселювали окраїни Австрійської монархії, австріяки вирішили задовольнити мадярів і створити з них панівну націю в Угорщині. Коли ще всі краї були під абсолютним пануванням Відня, то вже в 1825 р. мадярам було дозволено створити окремий сойм у Будапешті. Два роки пізніше засновано мадярську Академію Наук і введено мадярську мову до військового інституту в Відні. Від 1840 р. ухвали сойму приймалися в мадярській мові, а в 1844 р. ухвалено закон, яким уведено мадярську мову, як предмет, до шкіл Словаччини. В 1848 р. встановлено, що послами до сойму можуть бути обрані на терені цілої Угорщини (включно з Карпатською Україною, Словаччиною, частиною Румунії, Хорватією і т. д.) тільки ті кандидати, що володіють мадярською мовою.

В часі революції 1848 - 49 рр. Головна Руська Рада у Львові вирішила домагатися створення «Руського Коронного Краю», що до нього входила б Галичина, Буковина й Закарпаття і який творив би окрему адміністративну автономну одиницю в рамках корони Габсбургів, а за це висловила піддержку Габсбургам у боротьбі проти мадярських повстанців. Провідник закарпатців, Адольф Добрянський, ішов всеціло по лінії Головної Руської Ради, а закарпатці відмовлялися вступати в ряди повстанців Кошута. За це закарпатці згодом мусіли дорого платити. Мадярське повстання Австрія здусила при допомозі російських військ, які занесли на Закарпаття бацилі москвофільства. Незабаром австріяки вповні погодилися з мадярами й у 1867 р. утворили «Австро - Угорську Монархію», як персональну унію Австрії та Мадярщини, щоб об'єднаними силами поставити спротив визвольним рухам слов'янських поневолених народів.

Від того часу настала доба повної мадяризації та нищення культурного й економічного не-мадярських елементів у кордонах мадярського панування. Вже в 1870 р. ухвалою сойму уведено навчання мадярської мови в народніх школах Закарпаття. Тоді як у 1881 р. була більшість шкіл на Закарпатті з українською мовою навчання, бо 353 проти 265 утраквістичних, то вже в 1883 р. число українських шкіл зменшилося до 282-ох, а в 1914 р. на всьому Закарпатті не було ні однієї школи не тільки з українською мовою навчання, але ані однієї, в якій навчалася б українська мова, як предмет. Вже в 1884 р. часопис «Карпат», видаваний за урядові гроші москвофілом Миколою Гомичковим, писав, що Русь «не существует на Угорщині й существовати не может», а мовляв є тільки «народ, принадлежащій к короні св. Стефана».

В останній четвертині XIX ст. Закарпаттям зацікавилися галицькі вчені — Володимир Охримович, мовознавець Ів. Верхратський, історик Ст. Томашівський та етнограф Володимир Гнатюк. Дехто з них дивився на Закарпаття вже як на «безнадійну справу». Володимир Охримович відвідав Закарпаття в тому ж 1875 р. й у своїй статті «Враження з Угорської Руси» писав, що йому здавалося, що «забезкидські русини природою і історією засуджені на змадяризування».

Хоч втрати були колосальні, все ж таки ані побоювання Охримовича та Гнатюка, ані песимізм Попрадова не виправдали себе. Українське простолюддя Закарпаття зберегло свою українську душу, зберегло прадідівські традиції, зберегло українське національне «Я». Говоримо тут про простолюддя, бо й майже все духовенство було змадяризоване, а вся наша інтеліґенція, якщо не впала жертвою змадярщення, то блукала в тумані москвофільства й намагалася затуманити ним і маси. Такий був стан Закарпаття в 1918 р., коли наступив розвал Австро-Угорської монархії.

II.

Так же само веселимся, если там,
Час веселий, Галичане, грає вам.
От, як нині, увіренье шлем до вас:
Что Карпати не розлучать вічно нас.

А. Духнович, 1860 р.

В часі першої світової війни закарпатці пішли слідами колишнього свого пробудника й стали «веселитися», але за це вони мусіли важко платити. Коли закарпатські селяни, під впливом подій над Дніпром і над Дністром, піднесли голови, мадяри посилили терор і стали масово вішати селян «за зраду» для пострaху, як от у Великому Бичкові, Майдані, Верецьких і ін. Але мадярські шибениці, які стали широко відомими й у Галичині, зокрема в Стрийщині та Скільщині, не зберегли мадярської «великодержави».

Ще перед розвалом Австро - Угорщини, 21. жовтня 1918 р., політичні провідники Закарпаття, на чолі з о. А. Волошином, висилають проф. А. Штефана до Української Парляментарної Репрезентації, щоб договоритися про техніку переведення злуки Закарпаття з іншими землями України. Вирішено, що, з огляду на принципи Вільсона, найкраще це зробити у формі рішень національних рад. Тому вже 8. листопада 1918 р. Руська Народна Рада в Любовні, устами свойого предсідника о. Омеляна Невицького, заявила: «Ми щиро віримо в силу Вільсонового принципу національного самовизначення... Наш народ бажає свободи, народовластя, а тому ми бажаємо злучити нашу країну з нашими братами — з Україною». Точно місяць пізніше, Руська Народна Рада Свалявщини, устами свого предсідника Михайла Комарницького, висловилася за злуку Закарпаття з Українською Державою. 18. грудня 1918 р. Мараморошська Народна Рада, на чолі з д-ром Михайлом Брящайком, заявилася за злуку з Україною, а рівночасно заініціювала скликання в Хусті «Загального Собору Русинів, живучих в Угорщині», який 21. січня 1919 р., під кермою д-ра Михайла Брящайка, урочисто проголосив злуку українського Закарпаття з українською державою.

Та «встоятись не було сили»... Тому, на основі домовлення Томи Ґ. Масарика, з представниками карпато-української еміґрації в ЗДА, зокрема з д-ром Григорієм Жатковичем, Антанта вирішила прилучити Закарпаття до ЧСР на правах «найширшої територіяльної автономії», що було зафіксовано в Сен-Жерменському договорі.

Об'єктивно кажучи, чехи спочатку підходили щиро до населення Карпатської України й намагалися піднести його культурний, а то й економічний стан. На жаль, ніде правди діти, в початках не було кому на Закарпатті з-посеред автохтонів перебрати адміністрацію автономного краю. Був колосальний брак не тільки фахової інтеліґенції, але був брак інтеліґенції із знанням на-

віть народньої мови. Тому чехи, спочатку ніби тільки провізорично, встановили власну адміністрацію поруч уряду ґубернатора д-ра Г. Жатковича, американського громадянина. Але згодом чеські апетити зросли й тому в пізніших роках, коли вже й була автохтонна фахова інтеліґенція, чехи не виконали своїх зобов'язань супроти Закарпаття. У 1930-их роках адміністрація стала виразно на шлях «чехословакізації» країни, закладаючи, на кошт місцевого населення і проти його волі, чеські школи не тільки по містах, де жили чеські адміністратори, але й по більших і менших селах, де не було чеського населення взагалі.

Невеличка горстка закарпатських патріотів, на чолі з о. Августином Волошином, проф. Августином Штефаном, братами Михайлом і Юліяном Бращайками, о. д-ром Д. Нярадієм, о. Віктором Желтваєм, проф. Михайлом Григашієм і ін., зараз після включення Закарпаття до ЧСР кинулася до наполегливої праці, насамперед на полі освіти. На поміч їм прийшли десятки українців з інших частин соборної України, які по програних визвольних змаганнях знайшли захист на Закарпатті. Закладаються народні й середні школи, але до них чеська адміністрація назначує викладачами чимало російських еміґрантів. Це потягнення мало погубні наслідки для всього Закарпаття, бо вже від самого початку російські еміґранти разом із галицькими та буковинськими москвофілами — Ґаґатко, Цурканович і ін. — намагаються перешкодити національному розвиткові закарпатців і вводять т. зв. «язиковий вопрос». По їхній стороні стали всі антинародники, мадярони, які завжди погорджували народом і хотіли тільки експлуатувати його темноту. Куртяк, Бродій, Фенцик і Ко. скоро знаходять своїх патронів у Будапешті й Варшаві. Але й чехи, побачивши швидкий розквіт освіти й національно-політичної свідомости карпатських українців, стали піддержувати москвофілів, зокрема у шкільництві. Внутрішня боротьба між українцями-народовцями і мадяро-москвофілами виходила на користь чеській адміністрації на Закарпатті, бо це давало причину чехам відмовляти уведення автономії, мовляв, народ сам не знає, хто він.

Поза Першою Центральною Руською Народньою Радою, що її покликано до життя Конґресом у Хусті в 1919 р. як всенародне політичне представництво Закарпаття, Т-во «Просвіта», з центральним осідком в Ужгороді, стало тим чинником, що від самого початку став на шлях відмадяризування збаламученої півінтеліґенції та духовенства, став на шлях відкритої боротьби проти насаджування москвофільства, за духово-культурне піднесення і національно-політичне усвідомлення населення.

У виховній праці серед молоді приходить з допомогою Пласт, що його засновано в листопаді 1921 р. при українській гімназії в Берегові за ініціятивою професорів Андрія Дідика, Корнила Заклинського, як також директора-автохтона Гриця. Остап Вахнянин організує Пласт в Ужгороді, Леонід Бачинський в Севлюші, а Михайло Біличенко їздить по всьому Закарпатті. Пласт охоп-

лював насамперед середньошкільну молодь, але згодом поширюється і на село. Все ж в організації селянської і робітничої молоді найбільшу ролю відограли Т-ва «Січ», зокрема на Гуцульщині й Березнянщині.

Із фахових організацій на Закарпатті відограла першорядну ролю Учительська Громада, що її засновано в 1929 р., коли на загальному конґресі учительства Закарпаття дійшло до повного розламу поміж українським патріотичним учительством і мадяроно-москвофілами. До найвищого свойого розвитку дійшла Учительська Громада в 1938 р., коли то на її 18. З'їзді в Ужгороді, 4. - 6. липня, взяло участь 1284 учителів. На тому ж З'їзді, на власне бажання о. А. Волошина, змінено варту. Батька Волошина ждали нові національно-політичні завдання, тому керму цієї важливої твердині українського національного руху Закарпаття передано другому з черги найбільшому синові Закарпаття нашого сторіччя, проф. Августинові Штефанові. Цей З'їзд має переломове значення в розвитку подій на Закарпатті, але про це буде мова нижче.

Читач не мав би ясного образу, коли б тут не згадати шкільництва. Обов'язок відвідувати народню школу для кожної дитини до 14-го року життя не допустив до неграмотности серед молоді. Вечірні курси при школах і читальні «Просвіти» майже цілковито викорінили неграмотність серед старшої ґенерації, «вихованої» ще за мадярської ери. У кожному більшому селі при народніх школах існували також спеціяльні сільсько-господарські курси, які, безумовно, мали великий вплив на поліпшення сільського господарства, а тим самим і на матеріяльний стан селянства. Горожанські школи, які підготовляли молодь до фахових шкіл, прислужилися ще й тим, що вони дали можливість українським абсольвентам іти на службу в поліцію, жандармерію, поштові і ін. уряди, де вимагалося знання чеської мови.

У народніх і горожанських школах панував майже цілих двадцять років мовний хаос. Якого напрямку був учитель, такою мовою і викладав. Треба відмітити, що так у народньому як і горожанському шкільництві було затруднено чимало українців — галичан і наддніпрянців із вищою освітою. І, властиво, вони разом із тисячами закарпатських учителів мали найбільший вплив на кристалізацію національного обличчя закарпатського селянства, бо вони були з ним постійно у контакті, зокрема через т-ва «Просвіти», «Січі», оркестри, хори і т. д., яких вони були завжди душею. На жаль, значна частина духовенства не дописала під тим оглядом, хоч — з другого боку — діяльність оо. Василіян мала колосальний вплив на відродження Закарпаття.

На окрему увагу заслуговує повне середнє шкільництво. Гімназії в Берегові, Ужгороді та Хусті стали від самого початку на народньому ґрунті. Натомість, гімназія в Мукачеві була опанована російськими еміґрантами й стала виховувати москвофілів. Як тільки чеська адміністрація вирішила зробити із Закарпаття

свою колонію, негайно стала витискати українських викладачів з гімназій і насаджувати москалів або москвофілів. З відходом директора Алискевича й іменуванням Сулінчака директором гімназії в Ужгороді там наступив повний хаос, бо цей мадярон-москвофіл став явно переслідувати українських викладачів, а навіть деякі його співробітники публічно ображували синів і доньок українських діячів, учнів, під час викладів. Тому в 1932 р. оо. Василіяни відкрили гімназію в Ужгороді й увели офіційно чисту українську викладову мову з фонетичним правописом. Чимало українських селян, щоб виховати своїх дітей в українському дусі висилало їх до української гімназії в Ржевницях-Модржанах біля Праги.

Одиноку державну учительську семінарію, що була в Мукачеві, чехи відразу віддали в руки москалям і москвофілам. Тут звихнені закарпатці мали йти в народ і його баламутити далі. На щастя, поруч існувала учительська семінарія Греко-Католицької Єпархії з осідком в Ужгороді, якої директором за весь час існування між двома світовими війнами був о. Августин Волошин. Увесь час вона стояла на національних позиціях, але мала те недомагання, що до неї приймалося в першу чергу синів і дочок греко-католицьких священиків, з яких чимало вважало ще все мадярську мову панською... Тут вони формували своє національне обличчя, хоч бували випадки, що деякі з абсольвентів під впливом москвофільських інспекторів гнули хребет... Все ж, учительська семінарія в Ужгороді в основному дала Закарпаттю найкращих виховників сільської молоді й завдяки їм, їхній невпинній праці, Закарпаття національно віднайшло себе.

Обидві торговельні школи, в Ужгороді й Севлюші, увесь час стояли на народницькому ґрунті. Вони виховали чимало людей, які піднесли економічно Закарпаття, серед них багато українських кооператорів.

На окрему увагу заслуговує Торговельна Академія, яка спочатку була в Ужгороді, а від 1925 р. в Мукачеві. Вона була під кермою проф. Августина Штефана. Більшість професорів — це були учасники визвольних змагань з Наддніпрянщини та Галичини. Були вони не тільки дуже добрими фахівцями, але й прекрасними виховниками. Ніхто з них не жалів часу ані енергії для позашкільного виховання молоді. Олекса Приходько на викладах української мови й світової літератури завжди клав наголос на національно-виховну сторінку. У співпраці з різними студентськими товариствами був виховником на практиці. Іван Трухлий українською піснею вщеплював свідомість. Валеріян Горбачевський невтомно оповідав про визвольні змагання. Василь Чапля насаджував кооперацію. Леонід Мосендз, відомий діяч Українського Націоналістичного Руху, поет і письменник, вщеплював націоналістичний світогляд і світосприймання. Пані Гірна й Оксана Голубінка, поруч автохтона А. Балажа, були душею Пласту. Карло Шиналій, уродженець Пряшівщини, з д-ром Михайлом

Обідним і Андрієм Стерчом, заснували й розбудували єдиний етнографічний музей Закарпаття. Все це робилося за повною підтримкою директора Аргустина Штефана.

Торговельна Академія була бастіоном українського націоналізму на Закарпатті. Знаходилася вона водночас там, де її було найбільше потрібно, бо в самому серці москвофільства, в Мукачеві. Завдяки її виховникам і вихованцям твердиню москвофільства знищено, а на її місце стала процвітати в Мукачівщині українська культура, національно-політична свідомість і велась підготова до визвольних змагань України. Цікаво відмітити, що абсольвенти Тороговельної Академії не завжди йшли в свої фахові ділянки, бо вважали культурне й політичне виховання населення Закарпаття найважливішою справою в тому часі.

Цікаво відмітити, що політичні партії на Закарпатті не відограли такої ролі в процесі національно-політичного відродження Закарпаття, як формально неполітичні організації. Поза Християнською Народньою Партією о. А. Волошина майже всі інші партії пленталися в хвості чеських партій, або були на послугах Москви, Варшави чи Будапешту. Лише українська фракція Чсл. аґрарної партії, що її очолювали А. Штефан і Ст. Клочурак, спромоглася була на деякі успішні виступи, зокрема під час здвигу аґрарної партії в Празі, весною 1938 р., коли за почином українських націоналістів на чоло походу несподівано поставлено українські прапори, а учасники-українці замаяли малими синьо-жовтими прапорцями. В парляменті ж, фактично вони нічого не добилися за увесь час існування сцентралізованої ЧСР. Деяку активність проявила була заснована літом 1935 р. націоналістична партія на чолі з п. Іреною Невицькою, але фактично вона ще не мала можливостей розправити крил до лету.

Хочемо ще згадати бодай кількома словами про пресу на Закарпатті до 1938 р. Органові Християнської Народньої Партії о. А. Волошина «Свободі» в 1932 р. приходить на допомогу незалежний тижневик «Українське Слово», що його видавали на власні кошти брати Михайло і Юліян Брящайки, а в 1934 р. орган Української Групи Республіканської Партії «Земля і Воля». Ці тижневики стояли виразно на національній українській платформі. Крім них, виходили також комуністична «Карпатська Правда» та марксистський соціял-демократичний «Вперед». Обидва ці марксистські тижневики більше шкодили справі національного відродження, ніж помагали, хоч «Вперед» і виступав з вимогою українських підручників у школах і т. п.

Літом 1938 р. «Свобода» стала щоденником і почала виходити під назвою «Нова Свобода», яка одинока втрималась аж до мадярської окупації Карпатської України. Крім того виходили журнали для молоді: «Наш Рідний Край», «Підкарпатська Русь», «Пчілка» й «Пластун», а при Торговельній Академії «Тиса». На окреме вирізнення заслуговує журнал «Пробоєм», що виходив під редакцією С. Росохи від 1933 р. у Празі, де можна було віль-

ніше писати ніж на самому Закарпатті. З москвофільсько-мадяронських газет найбільше клопоту робили населенню — видаваний за польські гроші «Карпаторусскій Голос» С. Фенцика та видаваний за мадярські гроші «Русскій Вісник» А. Бродія. У противагу українському щоденникові «Нова Свобода», який виходив виключно за кошти передплатників, чеська адміністрація в 1938 р. стала фінансувати «Русскій Народний Голос», який не мав ані сотні передплатників, але його масово розповсюджувано безкоштовно для баламучення населення.

III.

Нас ніхто у дорозі не спинить,
Не відорве ніхто від землі.

Іван Ірлявський, 1939.

Посилена активізація українського народовецького руху припадає на час оснування Організації Українських Націоналістів. Після першого величавого виступу українства під час відкриття Народнього Дому «Просвіти» в Ужгороді в 1928 р. — проти москвофільства та мадяронства, в 1929 р. відбувся перший з'їзд Народовецької Молоді. Тисячі відроджених синів і дочок Закарпаття маніфестували в городі князя Лаборця, Ужгороді, свою приналежність до української нації. Рівні пластові ряди, виструнчені кінноточики в національних строях вперше сильно занепокоїли також і чехів. В історичній проклямації З'їзд проголосив, що під Карпатами між Попрадом і Тисою живе частина великого українського народу, тому справжня назва країни є «Закарпатська Україна». Проклямацію чеська поліція сконфіскувала, а провідника Пласту, Леоніда Бачинського, негайно прогнано із Закарпаття.

Як реакцію на З'їзд Народовецької Молоді, москвофіли й мадяри, за піддержкою чехів, влаштували в тому ж самому році в Ужгороді т. зв. День Русской Культури. Під час промови голови Общества ім. Духновича, Е. Сабова, молодий закарпатський націоналіст-революціонер, семінарист Федір Тацинець, виконує на нього атентат, щоб ділом запротестувати проти дальшого тримання народу в темноті та щоб чином заманіфестувати, що українці Закарпаття готові до збройної боротьби за відновлення Суверенної Соборної Української Держави. Цей атентат потягнув за собою дальші переслідування українського визвольного руху, конфіскати українських публікацій, арешти, судові процеси, але це тільки скріплювало віру народу в правоту ідеї українського націоналізму.

Вістки про пацифікацію Галичини викликали в народніх масах почуття солідарности з усім українським народом. У 1932 р. брати Михайло і Юлій Брящайки розпочинають видавати в Ужгороді тижневик «Українське Слово». У першому числі газети

було м. ін. сказано: «Постала вона під сильним напором молодої свідомої інтеліґенції, яка уважає таку газету за конечно потрібну в нашім житті. Пора вже, щоб щезло українофільство, москвофільство, а щоб всі пізнали, що ми один український нарід».

П'ятий Конґрес Учительської Громади, що відбувся 27. травня 1934 р., та Перший З'їзд Жіноцтва Закарпаття, що відбувся чергового дня в Ужгороді, зробили дотогочасні підсумки праці українських патріотів і ствердили органічне вростання ідеї соборности України в маси населення. Але завершенням українських демострацій 1934 р. був Другий З'їзд Народовецької Молоді Закарпаття, що відбувся в липні в Мукачеві. З'їзд проходив в дусі ідей українського націоналізму, що відображено в прийнятих резолюціях, а його революційність відзначається тим, що його учасники не скорилися забороні чеського крайового президента Антоніна Розсипала вживати публічно синьо-жовтого прапору, а виступили з масою українських прапорів на вулиці міста. Ця постава молодих націоналістів, проти якої була безсильна чеська поліція, змусила Прагу по п'ятьох місяцях боротьби відкликати цю заборону.

Вміжчасі в дію вступає нове покоління. На форумі закарпатської політики з'являється молодий і повний енергії студент, Степан Росоха, вихований О. Ольжичем. З-під руки о. А. Волошина виходить на поле бою за національно-політичне визволення України ще молодший — із повним відображенням рис характеру свойого виховника — богослов Іван Рогач. У Союзі Закарпатських Студентів у Празі, в пластових таборах у Апші та Солочині виростають молоді націоналісти Іван Кедюлич, Юрко Шпилька, Іван Роман, Елисавета Кузьма...

Олег Кандиба-Ольжич, М. Бажанський, Іван Семеґен, Марко Антонович — це не тільки постійні відвідувачі дому закарпатських студентів у Празі, але й щорічні учасники пластових таборів на Закарпатті. Під доглядом директора Августина Штефана, таки в його канцелярії, виростає Юліян Химинець, а в шкільних лавках Торговельної Академії сотні молодих націоналістів — Іван Рошко-Ірлявський, Михайло Ґабода, Юрко Борош, Андрій Стерчо, Марія Бісунівна, Іван Криса, Василь Шпонтак, М. Симинець, В. Попович, В. Кобрин і їм же нема кінця, які зложили свої голови десь на просторах поміж Тисою і Кубань-річкою...

Від 1935. до 1937 р. закарпатські містечка й села заквітчалися повітовими та районовими З'їздами «Просвіти». Відкриваються нові національні доми, відбуваються пластові зустрічі. Все це скріплює ріст національного духа, все це підготовляє народні маси до рішального чину. Посіяне щиро благородне зерно знайшло добрий ґрунт, закарпатське селянство стало на шлях соборности. На З'їзді «Просвіти» в Туря-Реметах, колишній малосвідомий селянин Д. у своїй промові сказав: «Ми домагаємося, щоб наші представники не виступали від імени якогось там «посвояченого з чехами племени», як про це висловився чеський міністер, але

від імени всього 50-тимільйонового українського народу, якого ми є членами...»

Але ці районові та повітові імпрези були немов би тільки підготовою до Всепросвітянського З'їзду Закарпаття, що відбувся 17. жовтня 1937 р. в Ужгороді. У З'їзді взяло участь, безпосередньо чи посередньо, біля 30 тисяч передових закарпатців, а від матірного Т-ва «Просвіта» у Львові був приявний і вітав З'їзд його голова д-р Іван Брик. Під час маніфестаційних зборів на площі ім. князя Коріятовича, на очах відпоручників чеської поліції, молодий націоналіст, Іван Рогач, заприсягнув учасників З'їзду, а через них і тих, кого вони репрезентували з усіх закутин Срібної Землі, на вірність українському народові та відобрав від них урочисте приречення боротися за українську державу. Хоч ця присяга викликала посилене переслідування українських націоналістів чеською поліцією, арешти, обшуки й конфіскату пресових органів, вона була водночас переломовим моментом у політичному житті карпатських українців. Вона започаткувала добу явної участи Закарпаття у всеукраїнському визвольному русі й затривожила не тільки Прагу, але й Будапешт, Москву й Варшаву. Вони переконалися, що їхні намагання пішли нанівець, а на Закарпатті перемогла соборницька ідея українського націоналізму.

В загальному, роки 1937. і 1938. проходять під знаком посиленої боротьби політичних партій за автономні права Карпатської України. З українських послів до чехословацького парляменту, Юліян Ревай (від соціял-демократичної партії), хоч його партія належала до урядової коаліції, — виступив у Празі з домаганням реалізації автономії. Діяв він у тому напрямку не так як посол соціял-демократичної партії, а більше в ролі фактичного представника Першої Центральної Руської (Української) Народньої Ради, яка посилила свої домагання автономії для Закарпаття. І дійсно, під пресією всіх прошарків населення, празький парлямент ухвалив закон ч. 172/37 про «перший етап» автономії, але українці ним не задовільнилися й цей закон викликав масові протести. Тому він фактично й не був ніколи переведений у життя. Прага вже не могла так легко й таким дешевим коштом задовільнити національно й політично піднесених закарпатських українців.

***

Ганебне зарядження шефа Шкільного Відділу в Ужгороді, Хмеларжа, про переведення «мовного плебісциту» в усіх школах — потерпіло повну поразку. Там, де москвофілам вдалося шахрайством увести «русскіе учебники с карпаторусским произношеніем», населення запротестувало шкільними штрайками, як от у Хусті, Тростнику, Сірмі, Гетені, Бедевлі, Білках, Королеві над Тисою, Великих Лучках, Підгорянах, Вишкові, Дравцях, Ізворі, Заріччі та багатьох інших містечках і селах, і змусило забрати учителів москвофілів. Але справа шкільних підручників перестала вже бути найважливішою в той час.

З половини червня 1938 р. відбувається ряд подій, про які необхідно згадати бодай кількома словами.

Скріплення боротьби за народні права вимагало не тільки концентрації сил, але й збільшення засобів боротьби. Від 15. червня тижневик «Свободу» перетворено на одинокий щоденник «Нову Свободу». Редактор Іван Рогач у першому числі писав, що завданням «Н. С.» буде «боротися щиро за здобуття наших прав на прадідній землі», а девізою її визначив він: «щира служба для народу, а тим самим і служба для нашої Церкви, школи, всіх наших господарських і культурних національних здобутків. Під цим девізом підемо вперед, з вірою, що ані «Врата Адова не одоліють нас». В тому ж першому числі писав колишній комендант Гуцульського Куреня, Степан Клочурак: «Наші національні вороги хай знають, що ми, український народ на Підкарпатті, є рідні сини великого українського народу й своїй нації будемо завжди вірно служити, радіти її успіхами, здобутками, а боліти над кривдами їй спричиненими. Ми за вільним розвитком, за свободою всього українського народу, де б він не жив».

29. червня «Нова Свобода» заговорила устами Івана Рогача до всіх українців, закликаючи до створення єдиного національного фронту:

> «На Підкарпатті вже здійснений єдиний український фронт, на З'їзді Просвіти 17. жовтня 1937 р. Тепер, у вирішальнім моменті всього українського народу, українці (всі українці не тільки закарпатські — прим. П. С.) повинні створити єдиний український фронт, щоб раз назавжди забезпечити українську політичну гегемонію в нашій країні».

16. червня 1938. відбулися комунальні вибори в 61 містечках і селах Закарпаття з повною перемогою українських кандидатів. В той самий день започатковано ряд народніх маніфестацій пластовим святом у Хусті й кількаденним теборуванням у Бушгині, на яке приїхали й празькі пластуни з Українського Пластового Уладу. 26. червня відбувся Просвітянський З'їзд Перечинщини з вуличним походом проти виразної поліційної заборони. З промовами виступили національні провідники: Брящайки, Іван Рогач (від імени о. А. Волошина), Ревай, Гопко і ін.

6. серпня Просвітянський З'їзд у Великій Копані проходить під проводом молодої ґенерації — Степана Росохи, Івана Рогача, Миколи Вайди, М. Мельника, Бори і ін. Іван Рогач у своїй промові між ін. сказав:

> «... Тип старого русина-раба перетворюється і мусить конечно перетворитися в новий тип свідомого русина-українця, свідомого своєї національної єдности і сили. Русин мусить навчитися бачити, жити й думати!»

Тиждень пізніше, на Просвітянському З'їзді в Рахові, закарпатські гуцули за ініціятивою С. Росохи й В. Кузьмика перший раз за панування ЧСР співають публічно «Ще не вмерла Україна», як національний гимн, і спонтанно присягають помститися за смерть сл. п. полк. Є. Коновальця. 20. серпня величаве святку-

вання 950-ти ліття Хрищення Руси-України в селі Невицькім при тисячних масах учасників перетворюється в могутню маніфестацію соборности українських земель і соборности духа української нації. З цієї нагоди Організація Українських Націоналістів випустила була медалю з написом «Царице України! З'єднай і визволь нас!», якою удекоровано учасників цієї релігійно-національної маніфестації. Це привело до арештування Івана Рогача й інших націоналістів. Розшукуваний Степан Росоха сховався був на якийсь час в Мукачеві. Масові маніфестації були завершені невиданим до того часу здвигом на Чернечій Горі біля Мукачева, на відпусті в Свято Успення Богородиці, 28. серпня 1938 р., де оо. Василіяни, крім Слова Божого завжди проповідували, що «за горами свої, не чужії люди», як колись писав А. Духнович.

Політичний Конґрес, при участи 1.100 делеґатів з усього Закарпаття, що його скликала на 4. вересня Перша Центральна Руська (Українська) Народня Рада до Ужгороду, відбувається під знаком рішучіших вимог признання права національного самовизначення для українського народу. Голова І. ЦР(У)НРади, о. Августин Волошин, у своїй промові сказав:

> «До політичної боротьби маємо іти організованим фронтом. Наша програма ясна і чесна. Нікому не хочемо робити кривди, хочемо, щоб у нашій країні запанувала правда, право і справедливість! Хочемо, щоб перестала існувати політика біологічного нищення всього, що є наше, українське!»

Юліян Ревай гостро критикував порядки на Закарпатті під чеською адміністрацією, а Степан Клочурак ставить запитання: «Як нам поступати?» і відповідає на нього «Інтерес народу понад усе!»

Молоді промовці, члени ОУН, говорять рішучіше! Степан Росоха стверджує, що «українське питання на Закарпатті є частиною загально-українського питання», далі заявляє: «Не віримо далі в жодні обіцянки!..», а рівночасно домагається прийняти резолюцію з домаганням, щоб уряд ЧСР, іменем населення Закарпаття, склав гострий протест проти утиску вісьмох мільйонів українців під Польщею. Конґрес цю резолюцію прийняв. Іван Рогач висловив радість з приводу об'єднання всіх українських національних сил в І. ЦР(У)НРаді, на чолі з о. А. Волошином, і запевнив піддержку молодого покоління.

І дійсно, молодь стала організувати реальну піддержку політичному проводові. Того ж самого дня молодші віком учасники Конґресу, в числі біля 200, відбувають свої окремі наради й організують напівмілітарну «Українську Національну Оборону» з центральним проводом в Ужгороді. На чолі УНОборони, яка згодом у Хусті перетворилася в Організацію Національної Оборони «Карпатська Січ», станули молоді націоналісти: Василь Іванівчик — голова, Іван Рогач — містоголова й організаційний референт, Степан Росоха — секретар, а дальшими членами проводу

були вибрані: Дмитро Климпуш, Юрій Шпилька, Іван Коперльос, о. Ю. Станинець, Василь Щадей, Лука Чешок і Василь Деха.

У резолюціях основуючих зборів УНОборони м. ін. було сказано, що метою її є «об'єднання української молоді та молодих духом людей для оборони українських природних прав і спільного наступу на ворожі позиції серед українського населення». Тут вже виразно вичувається суверенна, смілива, рішуча постава! УНОборона остаточно поховала в могилі дух прошака, дух чолобитні, дух понижуючого благання того, що кожному народові цілком природно належиться. Така постава націоналістичної молоді сильно підбадьорила й І. ЦР(У)НР, а зокрема о. А. Волошина.

Конґрес затвердив домагання Президії І. ЦР(У)НРади з 29. травня 1938 р. й рішив вислати делеґацію до Праги з домаганням негайного уведення в життя повної національно-територіяльної автономії в Карпатській Україні. Вже 7. вересня делеґація, очолювана о. А. Волошином, й у склад якої входили ще Ю. Ревай, д-р Степан Росоха, С. Клочурак, о. Дмитро Попович, М. Попович, В. Приймак, Ю. Гуснай, В. Свереняк та І. Чобан, була прийнята прем'єром чехословацького уряду, д-ром Міланом Годжою, але ця авдієнція ще не принесла повного успіху. Після звідомлення делеґації про неуспішність поїздки, ширша крайова конференція І. ЦР(У)НРади в Ужгороді 14. вересня приймає постанову: не вести дальших переговорів з Прагою аж доки уряд ЧСР не предложить конкретний проект закону про уведення автономії Карпатської України в життя. Вже чергового дня, після цієї рішучої постави І. ЦР(У)НРади, міністер Задіна проголосив проклямацію уряду ЧСР, якою уряд заповів переведення виборів до Сойму автономної «Підкарпатської Руси».

Тим часом міжнародня ситуація ЧСР погіршувалася. Після зустрічі Чемберлена з Гітлером у Бад Ґодесберґу, де Чемберлен визнав за Німеччиною право на Судети, д-р М. Годжа резиґнує 23. вересня 1938. з посту прем'єр-міністра ЧСР, а президент Едвард Бенеш іменує на його місце ген. Сірового, який негайно проголошує мобілізацію. В цій ситуації, губернатор Карпатської України, Костянтин Грабар, організує делеґацію і веде її до Праги, а з другого боку — словацькі автономісти під проводом о. Йозефа Тіса скріпили й свої домагання автономії для Словаччини. Справа перебудови ЧСР на федеративних основах стала необхідністю.

Після Мюнхенської Конференції, яка, рішенням Гітлера, Мусоліні, Делядьє і Чемберлена, віддала Судети Німеччині й вирішила, що й домагання інших національностей мусять бути сповнені на принципі національного самовизначення, представники карпатських українців і словаків на спільній конференції в Жіліні поставили рішучу вимогу реорганізації ЧСР на федеративних основах. В тій ситуації, вже 5. жовтня, резиґнує найбільший опонент уведення автономії, президент Е. Бенеш, і доля ЧСР

залишилася на плечах ген. Сірового, який негайно виходить на зустріч карпатоукраїнським і словацьким домаганням, тим більше, що й поляки стали домагатися Тешина, як також почали залицятися до деяких словацьких автономістів, як от д-р Сідор, і запропонували Словаччині автономію в рамках Польщі, а мадяри висловили свої претенсії так до Словаччини, як і Закарпаття. Вже 6. жовтня ген. Сірові затверджує словацький автономний уряд на чолі з о. Й. Тісом.

Справу створення карпато-українського уряду ускладнювали москвофільські недобитки на чолі з А. Бродієм і С. Фенциком. Вони ж постійно були фінансовані Будапештом і Варшавою, на що є явні докази, але вони не мали відваги виступити явно перед населенням з своєю фактичною програмою: повернення Карпатської України в мадярську неволю. Щоб рятувати ситуацію, провід І. ЦР(У)НРади рішає піти на тактичний компроміс із москвофільською радою і 7. жовтня їде «об'єднана» делеґація до Праги. Тим часом, з півдня почали нападати на карпатоукраїнські села мадярські терористи, про що звітував британський амбасадор з Будапешту своєму урядові, а з півночі польські. Поляки й мадяри вирішили за всяку ціну не допустити до визволення бодай найменшого клаптика української землі, бо знали, що справа волі Карпатської України — це не льокальна, а всеукраїнська справа.

По всьому Закарпатті відбуваються політичні маніфестації, які мали на меті дві справи: домагатися негайного затвердження автономного уряду, та виявити готовість карпатських українців боронити свою прадідню землю від зовнішніх ворогів. У цих маніфестаціях Українська Національна Оборона, хоч і молода ще організація, вже здавала свій перший іспит. Вже 8. жовтня в Ужгороді відбувається імпозантна маніфестація. Члени УНОборони, зокрема середньошкільники, утримують безпосередній контакт між центром і населенням села всіми доступними засобами: автобусами, кіньми, роверами, пішки... На зборах представників УНОборони, що її клітини постали вже по всіх важливіших осередках Закарпаття, в Ужгороді 9. жовтня у звіті про політичне положення д-р Степан Росоха м. ін. сказав:

> «Не дамо ані п'яді рідної землі, ані полякам, ані мадярам, ані румунам. Хочемо бути на своїй українській землі самі господарями, в п о в н і незалежними й вільними. Хочемо, щоб Закарпаття було с а м о с т і й н и м! Тому вимагаємо негайного створення української влади, н е з а л е ж н о г о уряду!»

Цей голос молодого закарпатського націоналіста не був відокремлений. Тут же, на цих зборах, і по всьому Закарпатті, була розповсюджена відозва КЕ ОУН, в якій вияснювалося цілі тогочасної боротьби й писалося:

> «Надходить великий час! Закарпаття мусить стати самостійною українською державою! Воно мусить стати зародком одної великої Самостійної Соборної Української Держави, від Попраду і Татрів аж до Каспійського моря і гір Кавказу!»

«Стати цим зародком мусить бути для нас найбільшою честю! Ми будемо горді, що якраз ми перші будемо тими, що зачнуть відбудовувати Українську Державу! Що ми поможемо нашим братам скинути московське, польське і румунське ярмо! В цій відбудові поможе нам тільки єдність народу, велика віра в свої сили й віра в те, що Бог призначив нас повести свій нарід до Волі!»

Ці ж самі провідні думки висловлював «Закарпатець» у Нью Йоркському «Націоналісті» вже 3. серпня 1938 р., як також у тому напрямі вела свою діяльність Закордонна Делеґація Карпатської України, на чолі з Юліяном Химинцем й Іваном Рогачем. Рівнож Всеукраїнська Національна Маніфестація в Нью Йорку, Другий Конґрес Українських Націоналістів Америки та VIII. З'їзд ОДВУ й Братніх Організацій, що відбулися 3. - 5. вересня 1938 р., при активній співучасті членів Проводу Українських Націоналістів з Европи, ген. Віктора Курмановича, полк. Романа Сушка та д-ра Ярослава Барановського, як також численної делеґації канадійських українців, на чолі з Василем Гультаєм і Марією Василенко, та делеґатів Південної Америки, на чолі з Г. Кальбою, прийняли тотожню резолюцію такого змісту:

«Вітаємо ідею створення української держави на Закарпатській Україні, яка у відповідну хвилину зіллється во єдино з Українською Великодержавою в Києві! Кожне зазіхання на Закарпатську Україну будьким з її сусідів стріне рішучий спротив усіх українців!»

Провід Українських Націоналістів видав заклик 16. вересня 1938 р., в якому м. ін. було сказано:

«Українське Закарпаття захищає в цій хвилині ідею незалежної Закарпатської Держави, яка з хвилиною вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України стихійно об'єднається в єдину державу всіх українців з єдиним Проводом!»

Під впливом цих домагань, 11. жовтня ген. Сірові затверджує перше «правительство» сфедерованої з чехами і словаками Карпато-Української Держави у складі: Андрій Бродій — прем'єр, Юліян Ревай, д-р Едмунд Бачинський і д-р Степан Фенцик — міністри, а о. д-р Августин Волошин і д-р Пешак — державні секретарі. Чергового дня на привітання першого уряду влаштовано величаву маніфестацію в Ужгороді, під час якої вперше чеська жандармерія і військо салютує українському прапорові й під час співу українського національного гимну. Члени уряду промовляли до зібраних мас. Під час промови А. Бродія, який заповів, що його уряд «завезе розбурханий корабель до тихої пристані», один селянин, що все піддержував його партію, крикнув: «Андрійку, не запродай нас!». Голос того селянина був грізним ментo, бо Бродій з Фенциком таки хотіли завести «корабель» до Будапешту. На докази цього не прийшлося довго ждати. Вже 26. жовтня поліція знайшла у Бродія пів мільйона мадярських пенґів, свіжих з друкарні Мадярського Державного Банку, разом із листом мадярського уряду до Бродія, в якому йому обіцяно, що він дістане титул мадярського барона, якщо переведе «Карпатську Русь» під мадярську зверхність. Як виходить із пізнішого зізнан-

ня о. Олександра Ільницького на судовому процесі в Ужгороді, партія Куртяка-Бродія, «Автономний Земледільський Союз», одержувала щомісяця по 50.000 корон з мадярського консуляту в Братиславі. Рівнож С. Фенцикові було доказано судово, що він одержував для своєї розкладницької роботи — через партію і газету «Карпаторуський Голос» — постійно гроші від польського посла в Празі, Гржибовського.

26. жовтня арештовано А. Бродія за зраду, а прем'єром карпато-українського уряду став о. д-р Августин Волошин, з міністрами Юліяном Реваєм і д-ром Е. Бачинським. Хоч д-р Е. Бачинський тримався москвофільського напрямку, він щиро заступав інтереси Карпатської України під час розмов з Ріббентропом проти мадярсько-польських зазіхань.

В Карпатській Україні розпочалася доба власного державного будівництва.

IV.

Наш веселий гомін, спів,
Хай несеться в Київ, Львів!

Клич волі ніссся на хвилях етеру із княжих городів Ужгороду й Мукачева з грудей тисячних народніх мас, які виявляли 30. жовтня 1938 р. свою радість з приводу здійснення їхніх довголітніх мрій: на Закарпатті українська влада, закарпатська провінція Соборної України вільна! У відгомін відповів город Льва могутніми маніфестаціями й домаганням і для Західніх Земель України переведення в життя принципу національного самовизначення, а прадавня «мати городів руських», Київ, і вся підсовєтська Україна відповіла посиленням революційно-підпільної діяльности. Та й реакція окупантів була жорстока! Тисячні арешти на ЗУЗ, фізичне нищення українців ЗУЗ і їхніх інституцій та майна польською поліцією та польським шумовинням, яке дістало повну свободу знущатися над усім українським. Большевицька реакція проявлялася не тільки у французькомовному «Московському Журналі», що його населення СССР не мало права читати, як також не обмежувалася кабінетними розмовами Літвінова з різними дипломатами великодержав! Як подавав лондонський «Дейлі Експрес» з 8. грудня 1938 р., в Києві та по всій Україні большевики перевели масові арешти, заарештовано 63-ьох високих старшин червоної армії, на чолі з генералами Тасінським, Михайловим і Тасянкою, які підготовляли ґрунт до повстання проти Совєтів з метою створити самостійну українську державу.

Заклик Голови ПУН-у, полк. Андрія Мельника, передала Женевська Українська Пресова Служба через радіо з Відня з 20. жовтня 1938 р., в якому закликалось «усіх українців станути суцільною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під сучасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу». Органі-

зовані українські націоналісти в світі стали в авангарді, а народні маси стихійно пішли за ними до розбудови молодої держави. На Закарпаття стали напливати державні будівничі з усіх частин Соборної України, стали напливати фахівці різних ділянок державного життя, а зокрема військовики. Всі вони віддали своє вміння до диспозиції уряду о. Августина Волошина й жертвенно виконували його доручення.

Українська еміґрація в ЗДА, Канаді, Франції, Англії, Чехії і т. д. виступила не тільки в обороні Закарпаття перед мадярсько-польськими зазіханнями на міжнародньому форумі, але й стала організувати матеріяльну допомогу населенню Карпатської України, а зокрема «Карпатській Січі». Моральна піддержка у значній мірі спричинилась до того, що не віддано цілого Закарпаття на поталу мадярам вже під час Віденського арбітражу. Не вдалося, правда, українській делеґації, на чолі з о. А. Волошином, урятувати тоді Ужгороду, Мукачева й Берегова з околицями, але основний масив території таки залишився вільним, під правлінням українського уряду. Зокрема українці ЗДА, устами делеґатів ОДВУ, Комітету Оборони Карпатської України та Об'єднаних Українських Організацій Америки гостро зепротестували проти відірвання цих міст, що у своїй телеграмі до ОДВУ прем'єр о. А. Волошин з 3. листопада 1938 року назвав «зраненням живого тіла нашої Батьківщини».

Прем'єр о. А. Волошин закликав населення «закасати рукави» й посилити зусилля в розбудові власної держави, щоб розбити ворожі сподівання, немов би Закарпаття без втрачених міст не вдержиться і «проситиме» злуки з Мадярщиною. Молодь, зорганізована в УНОбороні, на чолі з тодішнім її командантом, д-ром Степаном Росохою, евакуювала державне й громадське українське майно з Ужгороду до останньої хвилини прибуття мадярських військ. Молоді націоналісти Перечинщини та Березнянщини, під проводом братів Івана й Панаса Кедюличів, прибули організовано на допомогу втраченій столиці. Між УНОбороною та мадярськими ґардистами, під проводом Молнара і Кеснері, доходило кількратно до кривавих сутичок. На д-ра С. Росоху, полк. Аркаса та ін. провідників УНОборони виконано мадярами й фенціківськими чорнорубашниками кількакратні збройні напади.

З евакуацією цих міст і сіл пішли й перші політичні еміґранти. Українці, зокрема молодь, масово виїздили на терен вільної Карпатської України. Але не тільки українці! Виїздили масово й жиди, які хоронилися від німецько-мадярського антисемітизму. Як інформував британський амбасадор з Будапешту свій уряд у Лондоні, в Мукачеві залишилися були цілі вулиці пусткою, бо населення виїхало в Карпатську Україну.

В Хусті й у всьому Закарпатті приступлено до гарячкової праці державного будівництва. Наладнано адміністрацію, зорганізовано комунікацію, переорганізовано шкільництво, наладнано забезпечення населення хлібом, одежою та працею. Негайно при-

ступлено до організації власної збройної сили та акції дальшого національно-політичного, релігійного й культурного виховання широких народніх мас. Для релігійної опіки українців греко-католиків Ватикан вислав уже в половині листопада Владику д-ра Діонисія Нярадія, ЧСВВ, відомого українського патріота, а православні українці зорганізували свою Православну Автокефальну Церкву Карпатської України, на чолі з митрополитом Йосифом.

Вже в перших днях урядування в Хусті переорганізовано УНОборону під новою назвою Організації Національної Оборони «Карпатська Січ», з начальною командою у складі: Дмитро Климпуш — комендант, Іван Роман — заступник коменданта, Іван Рогач — генеральний писар, і д-р Степан Росоха — старшина для зв'язку з урядом і референт преси й інформації та ідеологічного й політичного виховання. Військовий Штаб ОНОКС спочатку очолював полк. Аркас, по його смерти коротко полк. Стефанів, а вже до кінця героїчного існування ОНОКС очолював видатний член ОУН з Буковини, полк. Михайло Гузар-Колодзінський. Із Штабом ОНОКС постійно співпрацювали, в тій чи іншій формі, члени ПУН й видатні члени ОУН, як ген. В. Курманович, д-р Олег Кандиба-Ольжич, Анатолій Демо-Довгопільський, Зенон Коссак-Тарнавський, Микола Чирський, проф. Михайло Михалевич, Олег Лащенко, Оршан-Чемеринський, Роман Шухевич і інші.

Не всі вони працювали в чисто військовій ділянці. В той час, зокрема на початках, справа ідеологічного й політичного виховання карпатських січовиків і широких народніх мас Закарпаття була однозначна із військовою підготовою, бож на ділі це була духова мобілізація до грядучих днів. «Летюча Естрада» Карпатської Січі, під кермою Миколи Чирського, ставила виховні скечі на сценах навіть найглухіших сіл і вона колосально прислужилася так до величезного успіху виборів до Сойму Карпатської України, як і до духової готовости населення боронити свою Батьківщину в грізні березневі дні. Члени Т-ва письменників і мистців «Говерля» тісно співпрацювали з «Летючою Естрадою». Під духовим керівництвом Олега Ольжича, письменники писали виховні скечі та тексти афішів і летючок, а малярі в Малярській Майстерні ОНОКС, зокрема проф. Михайло Михалевич і Валентин Олександрів, виготовляли декорації для «Летючої Естради» та оформлювали по-мистецьки залі для всяких імпрез, маніфестаційних походів Карпатської Січі, вітальних брам, залі засідання Сойму і т. п. В мистецькій майстерні ОНОКС виготовлялися плякати, транспаренти, прапори і т. п. Все це оформлювалося в національному дусі.

Секретар ПУН, д-р Ярослав Барановський, зокрема концентрував свою увагу на матеріяльній допомозі населенню й урядові Карпатської України, тоді як д-р Олег Кандиба-Ольжич був загальним координатором різних ділянок ідеологічного й політич-

ного вишколу. Д-ра С. Росоху, який був відповідальний за цю ділянку в Головній Команді «Карпатської Січі», лучила довголітня попередня співпраця і приязнь із О. Ольжичем, який зумів створити міцну духову вісь, навколо якої життя органічно розбудовувалося швидкими темпами. Тут бо була вже цілеспрямованість, а не «шукання», була ясна мета, дружня співпраця, лет до висот.

Українська преса виконала своє важливе завдання в Карпатській Україні блискуче. Крім органу Українського Національного Об'єднання «Нова Свобода» видавано популярно редаґовану для селянства «Карпатську Україну», а Карпатська Січ видавала «Наступ» з популярним додатком «Народня Воля», обидві під редакцією д-ра Степана Росохи. Літературно-Мистецька Громада «Говерля» видавала журнал тієї самої назви під редакцією д-ра Олега Кандиби-Ольжича. Відомий український патріот, о. Севастіян Сабол, ЧСВВ, найпопулярніший тогочасний закарпатський поет (псевдонім — Зореслав), видавав релігійний місячних «Благовісник», а в Рахові видавано тижневик «Нація». Всі ці видання були носіями ідеї українського націоналізму, а дописували до них найвидатніші тогочасні мистці пера. Січова книгарня дбала не тільки про поширення цієї преси, але й виховних книжок. Карпатські січовики з відділу комунікації, що обслуговували пасажирські автобуси країни, завозили націоналістичну літературу навіть до колись найглухіших сіл, яких життевий стандарт за української влади всесторонньо піднесено.

Передові закарпатські націоналісти, Іван Рогач — секретар прем'єра о. А. Волошина та д-р Степан Росоха були безпосередніми лучниками поміж членами ПУН і урядом Карпатьскої України. Тут була збережена гармонія і співпраця, бож і мета була одна.

***

Уряд Карпатської України було встановлено революційним шляхом. Згідно з розумінням українськими націоналістами відбудови й закріплення суверенности української держави, уряд о. А. Волошина, після упливу короткого переходового часу, що його необхідно було для наладнання нормальних відносин, рішив зложити свій тимчасовий мандат у руки населення, тому вже на початку місяця січня 1939 р. розписано вибори до Першого Сойму Карпатської України. Представники різних політичних партій, що вміжчасі самоліквідувалися, об'єдналися в Українському Національному Об'єднанні й разом із національними меншинами чехів, румунів і німців виступили об'єднаним фронтом до виборів. Москвофільські недобитки не були в стані сформувати своєї листи, бо не могли зібрати достатньої скількости підписів, жиди не виставляли свого кандидата, але заповіли піддержувати уряд. Мадярська національна меншина не виставляла кандидатів, бо й карпатські українці на забраних мадярами територіях не одержали ніяких прав. Прем'єр о. А. Волошин у своєму новорічному

слові виразно підкреслив, що всі національні меншини матимуть свою культурну автономію, а мадяри дістануть стільки прав, скільки матимуть українці на забраних територіях.

День виборів, 12. лютого 1939 р., перетворився у всенародне свято! Карпатська Україна, вперше у своїй історії, як також одинока з усіх частин розчетвертованої, а все ж таки Соборної України, дійсно вільно, під охороною українського уряду, переводила загальні рівні, безпосередні й таємні вибори, на законних виборчих основах ЧСР, з участю всього населення від 21-ого року життя. У виборах взяли участь 92,4% усіх управнених до голосування громадян Карпатської України за лісту УНО, на чолі з о. А. Волошином, що означало повну перемогу над ворогами української державности, які змогли зібрати заледве 19.645 голосів. Саме в день виборів мадяри готували збройний напад на нашу державу, на сторожі якої стала «Карпатська Січ». Напередодні виборів, «Карпатська Січ» не тільки стояла в авангарді величавих маніфестацій у майже всіх містах і селах із славними «ватрами свободи» на шпилях Карпатських гір, але й із зброєю в руках на кордонах вільної Батьківщини. Перешкодити виявові справжньої народньої волі мали не тільки мадярські й польські терористи, з якими Карпатська Січ постійно давала собі раду в боях при кордонах, але мали виступити регулярні мадярські частини, чому перешкодила тільки дипломатична акція українських націоналістів на міжнародньому полі.

Скріплені перемогою у виборах, національні провідники взялися до посиленої розбудови державного життя. Українська Національна Рада Карпатської України видає 10. лютого заклик «До всіх українців на рідних землях і в розсіянні сущих» вплачувати до «Фонду розбудови Карпатської України» пів-процента річної заробітної платні у формі національного датку. Вся українська преса передрукувала заклик і фонди негайно стали напливати з усіх країн. І тут повели перед націоналістичні організації, зокрема ОДВУ в ЗДА, УНО в Канаді, УНСоюз у Франції і т. д. *) Окрему увагу ці організації присвячували допомозі Карпатській Січі на уніформи й озброєння.

Після першої провірки січових кадрів країни в жовтні 1938 р. та величавого святкування в Хусті в 20-ої річниці проголошення Соборности України, підготовано могутній Другий Січовий З'їзд, що відбувся в Хусті 19. лютого 1939 р. Перед прем'єром о. А. Волошином, головним командантом ОНОКС, Дмитром Климпушем, і членом ПУН ген. Курмановичем, продефілювало 7.000 карпатських січовиків і січовичок, у стрункіх рядах яких були старшини й бойовики з усіх частин Соборної України. Постанови Другого З'їзду ОНОКС починалися першою точкою:

---

*) Про моральну й матеріяльну допомогу Карпатській Україні з боку ОДВУ опубліковано мою статтю в Альманаху ОДВУ з нагоди 25-ти річчя цієї організації.

«Спираючися на традиції 2-го З'їзду народовецької молоді в Мукачеві в липні 1934 р. та першого З'їзду Січей в жовтні 1938 р., Карпатська Січ твердо стоїть на ґрунті ідеології, програми й організаційних принципів Українського Націоналістичного Руху»,

а кінчалалися 24-тою точкою, яка говорить:

«Служба Карпатської Січі це служба ідеалу, за який гинули й гинуть найкращі сини Української Нації. Це найбільш почесна служба, якою Карпатський Українець зможе в нинішніх часах окупити свою приналежність до Української Нації та підтвердити, що він є гідний жити й користати з духових і матеріяльних благ Українського Народу від Дунайця і Тиси по Кавказ і Каспійське море».

І дійсно, карпатським українцям не доводилося довго ждати на нагоду «окупити свою приналежність до української нації» і стати на службу «ідеалу, за який гинули й гинуть найкращі сини української нації». Карпатські січовики стали самі в ряди найкращих синів України, виступивши в нерівний бій спочатку проти чеських військ ген. Прхали, а потім проти по зуби озброєних 6-тьох мадярських дивізій, які розпочали наступ із благословення Гітлера і за активною піддержкою італійських та польських збройних сил. Карпатські українці, проголосивши суверенність Карпато-Української Республіки, устами вибраних народом послів до Сойму, 15. березня 1939 р., не завагалися стати на прю проти найбільшої тогочасної військової сили, сили Німеччини й Італії, у хвості яких пленталася за ціну Карпатської України Мадярщина й Польща, поки не впала черговою жертвою сама.

Президент о. А. Волошин діє по політичній лінії с у в е р е н н о, а Карпатська Січ, устами свого шефа військового штабу полк. Михайла Гузара-Колодзінського, заявляє, що українські націоналісти не знають капітуляції, коли Будапешт і Берлін її зажадали. Українська Пресова Служба в Берліні, з доручення політичного проводу в Карпатській Україні, 14. березня 1939 р. в год. 1.25 попол., передала через свого представника ноту в німецькому міністерстві закордонних справ, у якій виразно заявлялося, що «українці будуть боронитися проти кожного нападу, навіть проти об'єднаних польських і мадярських збройних сил». І це не були голі фрази! Карпатська Січ обороняла свою державу аж до загину. Там полягли на полі слави, полк. Гузар-Колодзінський, Зенон Коссак-Тарнавський, Блестів, Панас Кедюлич, севлюшські семінаристи і їм же ім'я леґіон.

V.

Одні розбіглися по горах,
Другі в бою полягли,
Треті на вигнанні в таборах
Ворогам помсту присягли...

Народня творчість, 1939.

Біля п'ятьох тисяч карпато-українських воїнів впало на полі слави, в бою з наступаючими мадярськими дивізіями. Тисячі опинилися в концентраційних таборах Кривої, Варья-Лапоша та

в мадярських катівнях у Великому Бичкові, Хусті, Перечині й інших місцевостях поневоленої Карпатської України. Інші тисячі карпатських січовиків пішли в підпілля, а десятки тисяч пішли на еміґрацію, де також «ворогам помсту присягли».

В липні 1939 р. відбули поїздку в Карпатську Україну, окуповану мадярами проф. О. Грановський, голова ОДВУ, та інж. В. Коссар, голова УНО. Вони старались подати українському населенню моральну поміч, а також закликали еміґрацію із Карпатської України до продовжування боротьби за самостійну соборну українську державу.

Карпато-українська еміґрація негайно включилася у Всеукраїнський Визвольний Рух. Вже 21. липня 1939 р. доходить до устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці поміж Проводом Українських Націоналістів і Владою Карпатської України, що зафіксовано Актом у Венеції, підписаним за ПУН: Головою ПУН полк. Андрієм Мельником, Омеляном Сеником-Грибівським і Ярославом Барановським-Лімницьким, а за Владу Карпатської України: Президентом о. д-ром Августином Волошином, прем'єром Юліяном Реваєм і Головою Сойму К. У. — міністром Августином Штефаном. Текст цього Акту такий:

I. Виходячи зі засади соборности української нації, обидві сторони твердо обстоюють становище невідривности Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II. Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із усіми з того випливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько-визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів, очолюваний полк. Андрієм Мельником, за керівника тієї боротьби.

III. Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. д-ром Августином Волошином за законодатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український леґальний уряд, що правив частиною української землі — Карпатською Україною.

IV. Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів, спільно змагали всіми силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V. Усі конкретні висновки і потреби, що випливають з тих повищих засад, устійнюються в окремому залучнику.

Влада Карпатської України видає заклик «до всіх еміґрантів з Карпатської України», датований «Еміґрація, серпень 1939», «корпоративно вступити до Українського Національного Об'єднання» на терені Німеччини, Чехії й Моравії та Словаччині, де в той час були найбільші скупчення карпато-української еміґрації, бо вона «хоч і є наймолодшою українською політичною еміґрацією, повинна бути своєю карністю, організованістю й надалі прикладом для інших, згуртувавшись під один Провід і йому неодмінно підпорядкувавшись».

Сини зелених Карпат послухали заклику своєї Влади! Вони

стали здисциплінованими членами всеукраїнської визвольної армії.

Зокрема молодші закарпатські націоналісти зактивізувалися знову закордоном. Юліян Химинець організує, з доручення ПУН, матеріяльну допомогу еміґрантам, д-р Степан Росоха, по двомісячній партизанській боротьбі, продовжує видавати «Пробоєм» і «Наступ» у Празі, а невтомний Іван Рогач їде на українську Пряшівщину й там пробує видавати часопис для селянства, але словаки скоро пішли слідами чехів, шляхом словакізації Пряшівщини, тому відмовляють йому право публікувати газету, а згодом і право побуту в Словаччині. Сотні інших молодих націоналістів із Закарпаття включаються в існуючі суспільно-політичні організації, і тут-там стають навіть у їх проводі. Діяльність Михайла Папа, Івана Кенеса і ін. в УНО у Відні продовж років допомогла багатьом українцям, що носили «П» або «Ост», у покращанні їхніх життєвих умов і включення їх у ряди організованого українського життя. Те саме відноситься до автора цих рядків, як також Василя Ворона і ін. на терені Горішньої Австрії, Юрка Шелепи в Ганновері, а Миколи Яшка в Мюнхені. Це всього кілька імен для прикладу.

Як тільки німецькі війська відкинули большевиків на схід, у перших рядах Української Національної Революції, що підпільно машерували на українські землі, бачимо й карпатських січовиків, які знову високо підняли свій — синій із золотим Тризубом з мечем — прапор, і занесли його до вимріяного Золотоверхого Києва. Генеральний писар Головної Команди Карпатської Січі й секретар президента о. А. Волошина — сл. п. Іван Рогач — перший із групою друзів, націоналістів-підпільників, увійшов до Києва й через «Українське Слово» розпочав продовжувати започатковане в Хусті діло. Це закарпатці, поет Іван Рошко-Ірлявський, поручник Іван Кедюлич, пропаґандист Василь Кузьмик, В. Попович, Ю. Борош, Г. Стеґура й сотні інших карпатських січовиків рвалися до праці на Осередніх і Східніх Землях України, щоб віддячитися наддніпрянцям за дану колись поміч Срібній Землі.

Це Андрій Стерчо з друзями організує в лави ОУН відроджених холмщаків, це сл. п. Дмитро Цугорка з друзями стоїть на стійці у Львові. Це Іван Кедюлич вишколює і веде в бій старшин і бійців Української Повстанської Армії на Волині, в поліських болотах і в карпатських горах! Це вони в передових лавах безіменних леґіонів українських націоналістів-підпільників гинуть на стійках Української Національної Революції з рук брунатного хижака, аґентів Москви та в рядах революційного підпілля і УПА — в Києві, Полтаві, Чорному Лісі, Криму, Львові, Рівному, Чернівцях, в Карпатських лісах і поліських болотах, в німецьких і московських катівнях. Це сини відродженої Срібної Землі складають по всіх широких просторах соборної України і ворожої чужини жертву крови для своєї Великої Батьківщини.

І політичний провід Карпатської України на еміґрації додержує кроку в рядах соборницького визвольного руху. Коли в Києві створено Українську Національну Раду на чолі з проф. Миколою Величківським, а у Львові УНРаду під покровом Митрополита Андрея ґрафа Шептицького і діловим керівництвом сл. п. Костя Паньківського, тоді заходами ОУН доходить до їх об'єднання, разом з УНРадою Карпатської України на чолі з о. Волошином, у єдину Всеукраїнську Національну Раду, одним із заступників якої вибрано проф. Августина Штефана.

Вихована в дусі соборности, карпатські українці й далі борються з вірою в слова сл. п. Михайла Брящайка, сказані на Сесії Карпато-Українського Сойму у Хусті, 15. березня 1939 р.:

«Не знищив ворог українців за Карпатами продовж тисячі років, не знищить їх і теперішнім своїм наїздом. А прийде скоро час, коли всі українці, від Попраду й Тиси по Дон і Кубань, заживуть вільно в суверенній українській державі!»

Д-р Петро Стерчо

Український націоналізм на Буковині

Український націоналізм, що маніфестував себе стихійно на протязі цілої нашої історії, закріпився на початку 20 ст. в організованій формі як духово-світоглядово-політичний рух, що поставив собі за мету скріплення української нації шляхом створення самостійної й соборної української держави. Як явище «par excellence» соборницьке, український націоналізм якнайрішучіше заперечував штучно витворені окупантами різного рода «земляцтва» і випливаючі з них «провінційні патріотизми», прямуючи до творення всеукраїнських вартостей. Як в площині ідейній, так і практичній, українські націоналісти на всіх українських землях виявилися найбільшими захисниками соборницького принципу. Не зважаючи на це, не можна охопити всебічно дію українського націоналізму без того, щоб не представити його розвиток на поодиноких українських землях.

***

Одною з виразних територіяльних одиниць, на якій український націоналізм виявив себе підметно і вніс вклад в загальну українську скарбницю, є Буковина. На витворення «буковинської специфічности» українського націоналізму склалося кілька моментів. Насамперед — зовнішні умовини, румунська окупація, яка повела між двома світовими війнами на Буковині чи не найсильніший наступ проти українців з метою денаціоналізації. Для цього наїзник старався відмежувати буковинських українців від їхніх братів з інших земель. Також внутрішні українські відносини на цій окраїні були відмінні від відносин під іншими окупаціями. Організаційно мережа ОУН на Буковині творила окрему одиницю, підпорядковану безпосередньо ПУН. Все це склалося на те, що дія ОУН на Буковині набрала специфічних форм і тому вимагає окремого трактування.

I.

Від найдавніших часів Буковина творила невіддільну частину України й щойно під впливом зовнішніх чинників оформилася в окрему адміністративну одиницю. Перебування в складі української держави за княжої доби залишило глибокі сліди, які не вдалося затерти різним окупантам — румунам, австрійцям і знову румунам, не зважаючи на всі їхні заходи. Якщо в 15. ст. перерваний був політичний зв'язок між Україною і Буковиною, то він ніколи не переривався на відтинку культурному. Українське відродження 19. ст. знайшло свій відгук також на Буковині. Всупереч перешкодам з боку австрійської влади, як рівнож румунів, що поселились тут вміжчасі, українці на Буковині завзято тримали свої позиції, щоб на початку 20. ст. стати в цілому краю сильним чинником у відношенні політичному, соціяльно-економічному і духово-культурному. Українське національно-культурне відродження і розвиток політичної думки, хоч і мали свої специфічності на Буковині, все ж в мініятюрі відбивали процеси, що мали місце на українському материку.

Традиційний «народовецький» табір, що виніс на своїх плечах увесь тягар боротьби з москвофілами та за визнання української національности чужою владою, в скорому часі виказався неспроможний дати відповідь на ряд актуальних питань. Головно він не зумів протиставитись існуючому станові окупації як на відтинку ідейному, так і практично-політичному. Тому на початку 20. ст. чим раз частіше приходять до слова революційні відруxи, які зривають з лояльністю супроти окупанта, не задовольняючись культурною автономією, вимагають повної самостійности.

Від початку свого існування по нинішній день, український націоналізм у всіх своїх формах постійно знаходив визнавців і послідовників також на Буковині.

Революційна Українська Партія (РУП) друкує в 1900 - 03 рр. свої видання в Чернівцях, звідки їх нелеґальними шляхами перевозиться на Наддніпрянщину. В Чернівцях виходив в 1902 р. офіціоз РУП, місячник «Гасло», під номінальною редакцією Л. Когута, а фактичною Д. Антоновича і М. Русова. В програмовій статті з грудня 1902 р. «Гасло» видвигає «ідеал самостійної непідлеглої української республіки», до якої шлях веде через організацію селян і робітників. Вже при кінці 1902 р. «Гасло» схиляється до соціялізму, а продовжувач цього періодика, «Селянин», з 1903 р. еволюціонує до крайньо-лівого соціялізму. Після декількох чисел, місячник «Селянин» переноситься до Львова.

В Чернівцях друкувалися також неперіодичні видання РУП, напр., «Самостійна Україна» М. Міхновського. Хоча ідеї «Самостійної України» були поширені, а РУП мала своїх однодумців на Буковині (Л. Когут, Т. Галіп, О. Безпалко і ін.), проте вона не знайшла резонансу в народніх масах. Місцеві лідери не зрозуміли ідей М. Міхновського, тому скоро вони розплились в «народо-

вецькому» середовищі, а інші «зрадикалізувались», щоб покінчити в соціял-демократії.

В партійницькому взаємопоборюванні та «земляческих роздорах» (відома боротьба між «автохтонами» і «галичанами») застає Буковину перша світова війна, коли значна частина буковинців мобілізована і відходить на різні австрійські фронти. Повернувшись з війни, свідомий елемент добровільно голоситься до українських військових формацій, змагаючись разом з українцями інших земель за українську державу. При кінці 1917 р. формується в Киеві з бувших полонених Галицько-Буковинський Курінь, який в короткому часі перетворюється на славну формацію Січових Стрільців. Участь у визвольних змаганнях скріплює серед буковинців ідею самостійної й соборної України й заразом створюються передумови для назрівання націоналістичних настроїв серед національно активних елементів Буковини.

Дія УВО має свойого відповідника на Буковині в стихійних і зорганізованих спротивах румунській окупації. Найбільш поширеною формою поборювання румунської влади на Буковині — це дезерція з румунського війська (повстання чернівецького полку в листопаді 1919 р. тощо). Ідейним унапрямлювачем української самостійницької думки на Буковині в цих часах був журнал «Промінь» (1922-23), що його редаґував Іван Пітуляк, і в якому співпрацювали О. Вільшина, О. Вельничук, І. Гаврилюк, О. Задума, як також багато визначних літературних діячів з інших українських земель (О. Олесь, О. Грицай, О. Маковей, Ф. Дутко, В. Лімниченко і ін.). Як сам редактор, так і більшість співробітників цього видання, були переконаними націоналістами. Якщо цей журнал не відіграв більшої ролі, то тільки через виїзд головного редактора до Америки і передчасну смерть визначного співробітника О. Вільшини.

Революційні акти проти румунів виконували на Буковині також українські гімназисти, зорганізовані в товариствах «Кубань» і «Пороги», та українські студенти. Вони змагали до того, щоб не допустити до денаціоналізації української молоді та маніфестували протест проти румунської окупації.

Хоч і невідомо чи український резистанс на Буковині мав зв'язки з Українською Військовою Організацією, то все ж дія його в багатьох випадках нагадувала саботажні акти УВО, не даючи окупантові змоги спокійно переводити в життя свої загарбницькі наміри. Разом з цим революційна постава українців звертала увагу світу на стан, що панував в цій частині Европи.

II.

Після оформлення ОУН на Віденському конґресі в січні 1929 р., на Буковині, з власної ініціятиви, постають на початку 1930 рр. революційні формації Леґіон Українських Революціонерів і Месники України. В 1932 р. обидві націоналістичні групи об'єднуються, а пізніше нав'язавши зв'язки з ПУН, вони перетворю-

ються на Крайову Екзекутиву ОУН на Буковині. До цього часу зв'язковим ОУН на Буковину був С. Никорович. До основоположників націоналістичного руху на Буковині слід зачислити: С. Никоровича, О. Зибачинського, Д. Квятковського, І. Григоровича, Л. Гузара і П. Григоровича. В 1934 р. О. Зибачинський був назначений крайовим провідником ОУН на Буковину, Бесарабію і Мармарощину.

В 1931 р. починає виходити в Чернівцях журнал-місячник «Самостійна Думка», в якому активну участь брали С. Никорович, Я. Канюк, В. Якубович, Д. Квятковський. На початку цей літературно-науковий і суспільно-політичний орган не мав виразного ідеологічного напрямку і щойно з 1934 р. стає трибуною українського націоналізму. Тоді, коли в перших роках її появи, в «Самостійній Думці» брали участь переважно самі буковинці, пізніше в цьому журналі співробітничали культурні і політичні діячі всіх українських земель. Серед визначних співробітників «Самостійної Думки» слід згадати: Д. Андрієвського, Марину Антонович, М. Бажанського, Л. Білецького, Боєвіра, К. Гриденя, О. Грицая, І. Ірлявського, О. Лащенка, В. Мартинця, П. Маценка, М. Мухина, Є. Онацького, Н. Ґ. Русову, У. Самчука, О. Стефановича, М. Сціборського, М. Чирського, Г. Рогозного, а серед буковинців О. Масікевича, Т. Княгиницьку, П. Криштофовича, М. Гараса, Г. Скегара, О. Задуму, С. Г. Никорович, В. Карбулицького, П. Козака і ін. «Самостійна Думка» виходила до 1937 р., коли румунська влада заборонила її дальшу появу.

З початком 1934 р. ОУН на Буковині почала видавати в Чернівцях тижневик «Самостійність». Основниками цього часопису були Д. Квятковський, І. Григорович і Л. Гузар. Крім них, в редакційній колегії співпрацювали П. Григорович, О. Зибачинський, О. Масікевич, К. Бугайчук. Після заборони «Самостійности» той самий редакційний комітет видавав «Молоду Буковину». Як додаток до «Самостійности», О. Масікевич редаґував гумористичний журнал «Чортополох». В січні 1937 р. румуни заборонили дальшу появу націоналістичного періодика. «Самостійність» мала найбільший наклад зі всіх українських часописів на Буковині, вона була поширена також за границею.

В «Самостійності» багато місця присвячувалося діям українського націоналістичного руху, головно широко розпропаґовано «Варшавський процес ОУН» (1935 р.) і «Великий процес ОУН у Львові» з 1936 р. (Під такими заголовками періодично появлялися обширні звідомлення). В цьому органі реґулярно появлялися матеріяли «Націоналістичної Пресової Служби», найчастіше з-під пера Я. Орщана. Була також спортова сторінка, яку редаґували І. Григорович і І. Луговець. Про ідеологічно-програмовий дорібок «Самостійности» — на іншому місці.

Перший великий наступ повів націоналізм на Буковині на студентському відтинку. Тут було потрібно внести певні засадничі зміни в закоріненій системі, щоб студентська молодь могла

всеціло себе віддати службі народу. Ця спроба зустріла спротив з боку «традиціоналістів», в наслідок чого в 1934 р. створюється націоналістичне студентське товариство «Залізняк». Лідерами цієї організації були Д. Квятковський, І. Григорович, М. Насадюк, Л. Гузар і ін. Крім цього офіційного експонента націоналізму, багато членів ОУН знаходилися в студентських корпораціях «Чорноморе» (В. І. Куліщір, Б. Сірецький, В. Антонюк, Д. Звізда, Д. Яремчук і ін.) і в «Запоріжжі» (О. Масікевич, В. Тодорюк, О. Зибачинський, Ц. Суховерський, Я. Бавер і ін.).

Крім преси, підпільної літератури та особистих контактів, багато до поширення націоналістичних ідей в широких українських масах спричинилися спортові дружини по селах Буковини. В половині 1930-их рр. з рамени ОУН створено тайний координуючий центр всіх спротових товариств, що існували майже в кожному селі північної Буковини. В Чернівцях націоналісти мали впливи в спортовій дружині «Мазепа».

Від самого свого початку найбільшу увагу звернула ОУН на здобуття і виховання своїх кадрів. При підборі членів ставилося якнайбільші вимоги. На Буковині ОУН була вповні елітарною організацією, для якої не число членів, тільки їхня якість були міродайними. Таким поступованням хотілося надати молодому рухові стрункости, зразковости, динамічности. Тому менше зверталося увагу на опанування громадського сектора, співпрацю з існуючими товариствами й установами, чи діячами. Була тенденція — відсепаруватися від загалу, щоб у власному середовищі вирощувати нове покоління.

Характерною рисою мережі ОУН на Буковині було те, що вона, а головно її провід, складався з молодих людей, які віком не переходили 30. літ. Цей факт відбився на методах та визначав прошарки суспільства, на які ОУН звертала найбільшу увагу. Націоналізм на Буковині виступив як «рух молоді», пресовий орган «Самостійність» редаґував «комітет молоді». Протиставлення генерації — «старих» — як носія угодовства, покірливости, віджилих ідей, «молодим» — які хотіли зробити крутий зворот і започаткувати нове життя — підсилив реферат д-ра В. Гузара, який на підставі біологічних принципів давав перевагу другим. Родина Гузарів була сильною опорою молодого націоналістичного руху на Буковині; сповняючи накази ОУН, трьох з її членів принесли найвищу жертву — жертву життя. Тема «молоді і старі» довго не сходила зі шпальт чернівецької преси, набираючи гостроти зі збільшенням загального антагонізму між націоналістами і їхніми противниками.

Найрізкіше становище до «старого проводу зайняв Орлик (мабуть — крайовий провідник) в статті «Ave, victoria». Він писав: «Старий провід — що всім, лиш проводом не був — дотлів. Дух старої еліти — вмер. Остали живі трупи, старці тіла й духа, заслужені «громадяни», «батьки народу», що не в силі зрозуміти суворих і прекрасних законів буття і хто в боротьбі зупинився —

там же підписав свій власний засуд смерти. Дамо трупів до трупарні!.. («Час» ч. 1934, з 13. 8. 1935.).

Найбільшими противниками українського націоналізму на Буковині були різного роду вислужники окупаційної влади, які гуртувалися довкруги органу «Хліборобська Правда» (К. Кракалія, Г. Андріящук), що у своїй ворожості до ОУН не спинялися навіть перед доносами до румунської поліції. Не менш гостро поборювала новий рух традиційно - поміркована частина українського громадянства, на чолі з Українською Національною Партією і часописами «Час» та «Рада». Соціялістична група, зазнавши останнього удару з боку націоналістичного руху, переставала в цьому часі відігравати будьяку ролю на Буковині.

У рекордовому реченці, бо вже після чотирьох років (1934 — 1937), ОУН стала не тільки поважним чинником в політичному і загально-громадському житті Буковини, вона почала промінювати також на Бесарабію і Мармарощину. Але саме тоді, коли на внутрішньо-українському фронті наближалися націоналісти до повної перемоги, прийшов удар з-зовні. Бо основний фронт ОУН вела від початку проти румунської влади. Виступаючи проти всякої коляборації з окупантом, відкидаючи всякі компроміси і змагаючись за повну самостійність і соборність українських земель, українські націоналісти зазнавали постійних ударів з боку румунської влади. В березні 1937 р. трапився інцидент, який мав далекойдучі наслідки як для ОУН на Буковині, так і для цілости українського життя.

В наслідок чим раз більш шовіністичних заходів з боку румунів, на Шевченківському святі в Чернівцях примушено співати румунський національний гимн. Проти цього насильства місцеві чинники ОУН рішили запротестувати. Двох членів «Залізняка» — В. Тодорюк і М. Насадюк — висвистали королівський гимн. Румунська поліція виарештувала майже увесь провід ОУН. При кінці квітня 1937 р. відбувся військовий суд над 6-ьома учасниками протесту. На цьому першому більшому українському політичному процесі на Буковині В. Тодорюк і М. Насадюк гідно заступали українські права і протестували проти знущання румунської влади над українцями Буковини. Чернівецький військовий трибунал знайшов підсудних винними в діяльності, що мала на меті переведення перевороту на Буковині і засудив В. Тодорюка на 5 р. в'язниці, М. Насадюка — на 4, І. Григоровича і Д. Квятковського по 2 р., І. Бучка — на 6 місяців.

Коротко після цього, в червні 1937 р., відбувся другий політичний процес проти відповідального редактора «Самостійности» І. Григоровича. Останньому закидав румунський трибунал, що він поміщував в часописі «Самостійність» протирумунську аґітацію, звеличував українських революціонерів, підбурював українське населення до повстання і актів насильства проти румунської влади. Цей другий процес перетворився у поважну маніфестацію буковинських українців проти румунської окупації, на

якій зверх 120 свідків мали доказувати про колоніяльну політику Румунії супроти українців. Всіх свідків не допущено, але все ж таки зізнавали такі визначні діячі Буковини як В. Залозецький, Ю. Сербинюк, М. Гарас, Т. Бриндзан, О. Іваницький, І. Карбулицький, А. Кирилів, А. Івасюк, Л. Кисилиця, І. Алексевич і ін. Не зважаючи на завзяття оборони, військовий суд засудив І. Григоровича на додаткових 3 роки в'язниці.

Про обидва політичні процеси проти українських націоналістів появилися обширні звідомлення в українській і чужинецькій пресі Буковини і закордону.

Позбавлений частини свого проводу, але скріплений морально, український націоналістичний рух продовжував якнайбільш законспіровано свою діяльність. В періоді до приходу большевиків на Буковину, ОУН звернула основну увагу на вишкіл свого членства. Звичайно такі вишколи відбувалися в буковинських Карпатах. В цьому часі досить активною була референтура молоді ОУН, яка гуртувала гімназійну молодь. В 1939/40 р. вона видавала свій інформативний орган «На паль Москву» (цикльостилем). Місцевий провід ОУН був укомплетований новими членами, серед яких визначилися В. І. Кулішір, О. Масікевич, Д. Яремчук, Ц. Суховерський і ін. В періоді 1937-40 рр. підпілля ОУН відогравало ще більшу ролю в скріпленню українського національного організму Буковини, бо на протязі цього періоду румуни забороняли всякі леґальні й організовані прояви українського життя.

Зменшуючи зовнішні виступи на Буковині до мінімуму, в цьому часі ОУН повела посилену організаційно-освідомлюючу діяльність в Бесарабії і Мармарощині. Зв'язковим ОУН в південній Бесарабії був В. Гетьманченко, в Мармарощині І. Одовічук. Першого закатували большевики в Аккермані в 1941 р.

З розвитком подій на Карпатській Україні в 1938/39 р. українські націоналісти Буковини включилися до загальної акції, висилаючи своїх добровольців до Хусту. Активну участь в організації Карпатської Січі взяли Т. Марфієвич, О. Дебрин, І. Григорчак, М. Шорш. В боях проти мадярів смертю героя загинув Т. Марфієвич.

Окупація північної Буковини совєтськими військами в червні 1940 р. знову проріджує націоналістичний актив. Частина проводу виїжджає до Букарешту, інші переселюються до Німеччини. Провід ОУН на Буковині перебирає В. І. Кулішір. В цьому часі основним завданням націоналістичного руху було вдержати в підготовці своє членство у зв'язку з назріваючим міжнароднім конфліктом. За час однорічної совєтської окупації, ОУН провела велику роботу, головно в напрямку втягнення в націоналістичні ряди новоприбулих наддніпрянців і розкриття большевицьких аґентів. Сповняючи революційні завдання, в боротьбі проти московського поневолення в цьому часі загинули визначні керівники ОУН на Буковині: В. І. Кулішір, провідник крайової екзекутиви,

В. Поремський, референт молоді, Леся Никорович-Гнідевич, зв'язкова ОУН з закордоном і ін. Після смерти Кулішіра, керівництво ОУН перебрав П. Войновський.

З вибухом німецько-совєтської війни в червні 1941 р. ОУН на Буковині вступила в нову фазу своєї дії. Почавши з Вижниччини, повстанчі формації під керівництвом ОУН ліквідували решткн совєтської адміністрації, часто входячи в зудари з регулярними частинами Червоної Армії. З ініціятиви ОУН, на Вижниччині формується Український Тимчасовий Комітет, на чолі з М. Мичковським, який кермував всіми адміністративними справами повіту. Керівником повстанчої акції проти червоних москалів та ініціятором перебрання влади в українські руки була ОУН. Перейшовши до Чернівців, провід ОУН приготовляв перебрання влади в цілому краю. Але вміжчасі прибули румунські військові частини і румунська адміністрація, яка скоро почала ліквідувати не тільки українські місцеві комітети, але й всякі українські прояви. Рівночасно з цим почалися арешти українських діячів.

Щоб зберегти розконспіровані одиниці, а заразом бажаючи взяти участь в назріваючих подіях, ОУН ініціює перехід військово здібних буковинців на інші українські землі. В липні 1941 р. формуються дві групи по 500 людей. Вижницька група під проводом Сокола переходить на галицький бік біля Кут, прямуючи до Городенки, де з'єднується з чернівецькою групою. Тут відбувається реорганізація двох відділів, провід над якими перебирає П. Войновський. Ця напіввійськова формація, яку пізніше названо Буковинським Куренем, складалася з патріотичного елементу Буковини: професорів, лікарів, адвокатів, інженерів, студентів, робітників і селян, які, хоча були різного політичного і ідеологічного переконання, всі підпорядкувалися проводові ОУН.

Після короткого побуту в Городенці, буковинська група рішає дістатись до Киева, щоб там стати в розпорядження української влади. Напівлеґальними шляхами, але організовано, буковинські добровольці пробиваються крізь Кам'янець Подільський, Жмеринку, Вінницю, Бердичів — до Киева, куди прибувають незабаром після його звільнення від большевиків. Подорозі до Киева частина учасників залишилась в поодиноких містах, де провадили національну працю. Цілий похід буковинців до Києва спричинився багато до піднесення настрою і національної свідомости українців Наддніпрянщини, що з-під совєтської окупації попали під німецький терор.

У Києві буковинці включилися в різні відтинки місцевого життя: найбільша частина вступила до української поліції, інші до адміністрації. Незабаром німці почали ліквідувати український самостійницький елемент, безпощадно винищуючи українських націоналістів. В боротьбі проти загарбницької німецької окупації, загинула більша частина визначних учасників Буковинського Куреня, серед яких: д-р Дідів, Т. Панчук, К. Турлик,

Євгенія і Тоська Суховерські, Архип Кибіч, Семен Демидюк — в Києві, Василь Петричук та Іван Семака в Білорусії. Інші буковинці, що не пішли до української поліції, перейшли в українську партизанку, де спільно з українцями інших земель боролись проти загарбників.

Зі створенням Української Національної Ради в Києві представником від Буковини до цього підпільного українського парляменту був Я. Жуковський.

Паралельно з дією Буковинського Куреня, формується на терені Румунії, з бувших втікачів з Буковини в 1941 р., добровольча військова формація, сферою дії якої була південна Україна, а її учасниками переважно члени ОУН. Щоб не йти до румунського війська, а все ж таки причинитись до визволення України, буковинці, що перебували в Румунії, нав'язують контакт з Пулюєм, сотником німецької армії, сином відомого українського фізика, за посередництвом якого творять спеціяльну напіввійськову частину ПУМА (Пулюй - Масікевич). Керівником цієї групи був О. Масікевич. Ця група (числом 40 осіб), без окресленого відношення до німецької армії, переходить Дністер, і з більшими перипетіями дістається до Миколаєва. Тут буковинці перебирають управу міста в свої руки, в короткому часі зразково зорганізувавши адміністрацію і культурне життя Миколаєва. Головою міста став О. Масікевич, а його помічниками Б. Сірецький, В. Антонюк і ін. Почавши від Дністра та Миколаєва, аж до Криму буковинці ведуть широкозакроєну освідомлюючу роботу та націоналістичну пропаґанду. При кінці грудня 1941 р. німці почали арештовувати членів ПУМА, найсильніше вдаряючи по членах, що примістилися в Миколаєві. За самостійницьку діяльність тут були розстріляні Ґештапо Б. Сірецький, В. Антонюк, В. Баранецький, В. Малярчук. Решта учасників — розійшлись по Україні, чи повернулись до Румунії. Цінну працю вів Б. Суховерський на Криму, О. Зибачинський на Донбасі, в Києві і на Волині. Про засяг праці буковинців на Наддніпрянщині в 1941-44 рр. писати сьогодні ще передчасно, бо певні процеси цієї акції не закінчені по сьогоднішній день.

Добре законспіровані члени ОУН залишилися на Буковині, де продовжували революційну діяльність. Серед провідного активу, що залишився на Буковині слід згадати — Ольгу Гузар, М. Зибачинського, Ю. Фурмана і ін. Напочатку, українці протестували проти прилучення Буковини до Румунії перед дипломатичними німецькими чинниками. Коли ж показалося, що ця акція безвислідна, бо німці самі загарбують українські землі, провід ОУН на Буковині підготовляє повстання проти румунської окупації. Румунський терор осягнув в цьому часі вершок своєї жорстокости. Румунські жандарми розстріляли літом 1941 р. Д. Звізду, повітового провідника ОУН на Заставнеччину. У похоронах цього відданого українського громадського діяча і палкого патрі-

ота взяло участь зверх 30 тисяч народу, маніфестуючи свою солідарність з революційним рухом на Буковині.

На початку 1942 р. румунська розвідка розкрила націоналістичну сітку на Буковині, виарештувала її керівників і поставила перед військовий трибунал в Ясах. Підсудним закидалося терористичну діяльність, яка мала на меті відірвати Буковину від Румунії. Вирок цього суду був ще гостріший ніж попередніх: І. Григорович — 15 років в'язниці, М. Зибачинський 12 р., О. Гузар — 5 р. і т. д. Почався шалений румунський терор, серед якого вдержатися зумів тільки український підпільний націоналізм. В 1942-44 рр. ОУН на Буковині очолював О. Масікевич. Перед повторною окупацією большевиками Буковини, офіційні румунські чинники хотіли здобути піддержку українського населення, тому звернулися до О. Масікевича, пропонуючи повну автономію, дозвіл на формування українських військових частин тощо. Всі ці обіцянки залишилися незреалізовані, бо незабаром Буковина була окупована, а в Румунії стався державний переворот.

В міжфронтовій полосі, між совєтськими і німецькими відділами в Карпатах, біля Бергомету і Шипоту оперувало кілька повстанських відділів під проводом В. Лугового, Бистрого, Довбуша і ін. Згодом всі ці відділи об'єдналися в Буковинсько-Українську Самооборонну Армію (БУСА), яка начисляла до тисячу людей і зводила часті зудари з частинами Червоної Армії. Серед буковинських повстанців було вже порізнення на прихильників ОУН та ОУНСД (С. Бандери), факт, що відбився негативно на висліди їхньої дії. На початку вересня 1944 р., в наслідок скорого наступу большевиків, велика частина буковинських повстанців загинула в боях, інші подалися на Захід. Частина перейшла в глибоке підпілля, щоб в слушний час знову розпочати широку акцію.

Під новою совєтською окупацією провадити національну діяльність може тільки українська революційна сила. А що така існує, про це постійно довідуємося з офіційних совєтських звідомлень. Як по всій Україні, так і на Зеленій Буковині непоборний дух Української Національної Революції вирощує нових борців за здійснення відвічного Ідеалу — Самостійної і Соборної Української Держави.

III.

Український націоналізм на Буковині, крім своєї організаційно-політичної акції, провадив працю на відтинку ідеологічному й програмовому, вносячи свій вклад в загальну скарбницю українського націоналізму.

Ще до оформлення ОУН на Буковині, поширеними були серед національно-активних діячів видання: «Розбудови Нації», «Літ.-Наук. Вістника», «Вістника», «Націоналізм», Д. Донцова і т. п. Великою повагою втішалися тут праці Д. Донцова, якого всі уважали одним з ідеологів ОУН.

Націоналістична ідеологія знаходила висвітлення в часописі «Самостійність», — «Самостійна Думка» присвячувала більше уваги літературно-культурним справам, — та в підпільних літографованих виданнях. З останніх слід назвати: «Світогляд українського революційного націоналізму», «Аґрарна політика ОУН» і ін. Перше видання давало в сконцентрованій формі основні засади українського націоналізму. Головними прикметами останнього уважалося: ідейність, волевість, революційність, виключність, фанатизм. Слід звернути увагу, що згідно зі загальними засадами ОУН, також на Буковині перше місце в ідеології займала ідея, а щойно на другому місці приходила воля. Тут перемогли впливи «Розбудови Нації» над теорією Д. Донцова.

В другій праці насвітлено програму ОУН зі спеціяльним підкресленням ролі, яку повинно відограти українське селянство в українській національній революції і в майбутній українській державі.

Для характеристики подаємо нижче уривки деяких програмових статтей «Самостійности». Майже всі статті появилися без підпису, або під різними криптонімами.

Від самого початку в програмових статтях підкреслювано незалежність українського націоналізму від інших націоналізмів, та шукалося його коріння в українській історії. В статті «Бо так і треба» («Самостійність», ч. 90. з 5. 1. 1936), підсумовуючи дворічну працю націоналізму і його органу «Самостійність» на Буковині, автор писав:

> «Ми не гордимося тим, що принесли щось нового, незнаного ще, як закидають нам ті, що хотіли б зменшити вартість проповідуваних нами думок, але не мають для цього протиаргументів. Те, що ми проповідуємо, знав уже Святослав Завойовник, Володимир Великий, знав це Хмельницький і Мазепа, знали всі ті, що знали лише любов до своїх і ненависть до чужих богів...»
>
> «Наша ідеологія, це ідеологія чину. Віра у власні сили й велике, відвічне призначення нашої нації...»

У статті «З ким і проти кого» (ч. 100. з 15. 3. 1936.) давалося відсіч противникам, що закидали, що український націоналізм зродився з фашизму, чи націонал-соціялізму. Націоналістична теза звучала:

> «Ми не є ні ґерманофіли, ні франкофіли, ні москвофіли, ні польонофіли — **ми українці!** (Всі підкреслення в тексті мої, В. Ш.) й Україна є для нас осередком світового ґльобу. Наша любов, наше життя належить лише Їй. Добро і слава України диктують нам наші діла. Це повинні б собі затямити ті, що бачать у нас гітлерівців, фашистів, приклонників ідей заходу і т. д. Це правда, що між націонал-соціялізмом та фашизмом з одного боку й комунізмом, з другого, ми стаємо по стороні перших, а між ідеями заходу і сходу, ми вибираємо захід. І це не з любови до цього заходу, не з дурноти, не з бажання пишатися чужим пір'ям, але лише тому, що нам Европа ближча від Азії. Проте наш світогляд, світогляд українського націоналізму, зродився зі столітньої туги українського народу до волі й слави, плеканий кров'ю найкращих борців і зберіганий в найтяжчі хвилини української історії в твердих селянських серцях...»

Найбільш точне становище зайняла чернівецька «Самостійність» до чужих націоналізмів, головно до місцевого румунського націоналізму і німецького націонал-соціялізму. Для уточнення було потрібне тим більше, що на Буковині існували серед частини українства ґерманофільські настрої. Відповідаючи українським прихильникам румунських націоналістичних рухів (ґардисти, кузисти, вайдисти), передова з 5. 7. 1936. голосила:

«Ми стоїмо на засаді чистого українського націоналізму, бо так природно і так добре. Згадані групи стоять також на засаді націоналізму, але... не українського... Ми знаємо дуже добре, що фашизм чи гітлеризм, це не є інтернаціональні рухи. Це лише рухи, що хочуть якнайбільше вивищити свою націю (таким рухом є і большевизм, бо хоч большевики кажуть, що вони стремлять до створення всесвітньої справедливости, то їх рух, це чистий московський націоналізм, що хоче під панування Москви підбити цілий світ). Але коли вони поширюють свої впливи і на другі нації, то це не тому, щоб збрататися з ними, а тому, щоб взяти їх в неволю. От большевицька Москва поширює свої ідеї (у всяких масках) по цілім світі, щоб лише взяти цей світ під свій брудний чобіт. От Німеччина поширює свої ідеї по цілім світі, щоб задурманити людей і поволеньки затягнути їх у своє ярмо... Всякий нарід має іншу місію в світі, має інше призначення, іншу ідею. І це також природно... Кажемо: так, кузизм добрий, але не для українців. Кажемо: так, фашизм добрий, але не для українців. Тож коли нас визволить кузизм, гітлеризм чи фашизм, то ми ніколи не будемо українцями, лише кузистами, гітлеристами чи фашистами. Тоді ми змусимо молитися кузистичному чи іншому Богові, бути його слугою й приносити йому всі, що він лише забагне, жертви...»

В статті «Україна поневолена» (ч. 119. з 26. 7. 1936.), остерігаючи українців перед захопленням чужими націоналізмами писалося:

«Одні захоплюються руїнництвом СССР, інші перемогою гітлеризму, могутнінням німецької нації, або побідою Мусоліні, що підбив своєму народові широкі області (читай Абесінію — В. Ш.) та створив нові можливості розвитку до потуги й панування над світом. Маса в краю (читай — Буковині — В. Ш.) запаморочується бацилем **«також націоналізму»**, несе цілими пригорщами свою силу на услуги ґого-кузизму. ґардизму, робиться топорищем цієї сокири, що має зрубати голову українській етнографічній масі в краю, з'їсти наш рід засимілювати його... Всякі чужонаціональні націоналізми добрі для чужинців, але для нас **ні!** Українська нація не терпить чужої рації. А наша рація щодня запалює мозок та розриває незагоєну рану серця — **Україна поневолена!»**

Дальше закликалося до протиакції супроти коляборантів з румунськими націоналістами:

«Бойкотуйте цих безхарактерних підляків, оминайте їх як прокажених! Гоніть їх разом з кузистами як псів! **Бо всяка боротьба під чужими прапорами — це зрада!** Всяке членство в чужих партіях — це плазунство і підлість!» («Схаменіться!» ч. 118. з 19. 7. 1936).

Не менш ясне було становище до орієнтації на допомогу Німеччини при визволенню України:

«В нашій боротьбі не маємо інших приятелів, крім нас самих! Навіть Німеччина не збудує нам України. Гітлерові не лежить на серці доля української нації — йому треба землі й ринків для збуту своєї держави. («Паліть вогні!», ч. 144. з 17. І. 1937.).

Коментуючи заяву А. Розенберґа у «Фелькішер Беобахтер», де він твердив, що «Німеччина не хоче бути апостолом спасення для інших», стаття «Слухайте!» з 22. 11. 1936. остерігала: «Німеччина не освободить ніколи України українцям! Німеччина не збудує України українцям!»

Спростовуючи закиди противників, які закидали українським націоналістам расову ненависть до інших націй, «Самостійність» ось так визначила своє становище до цього питання:

«Нам закидають расову ненависть до жидів, москалів, поляків, але це все брехня. Ми не ненавидимо нікого, ми лише любимо Україну. Ми хочемо для Неї те, що належиться 40-мільйоновій нації, що заселює одні з найбагатших земель. Ми боремося за належне Їй місце під сонцем. Хто противиться цьому нашому природному праву, того жде наша кара — не ненависть. І ми на цю кару маємо право, бо накладаємо її в нашій хаті, нашим неприличним, ворожим гостям. Коли б ми карали москалів у Москві, поляків у Польщі, а жидів у Палестині, тоді можна б говорити про нашу ненависть. Але коли ми це робимо в Україні, в нашій хаті, — то все це лише з любови» (Ч. 101 з 22. 3. 1936.).

На іншому місці:

«Наші сусіди зможуть мати нашу приязнь аж тоді, коли в Києві пануватимуть українці, а широкі українські степи належатимуть Україні...» (Ч. 97. з 23. 2. 1936.).

На закиди старшого громадянства, яке закидало, що український націоналізм зводить молодь на манівці своїми революційними актами, стаття «Молодь готова!» (ч. 119. з 26. 7. 1936.) відповідала:

«Наш святий обов'язок зреабілітувати нашу націю. Її погорджували, її погорджують ще й сьогодні, й будуть погорджувати, коли ми не зважимось раз на рішаючий крок... Хай горлають на все горло опортуністи, що наш провід спроваджує молодь — цю одиноку надію нації — на манівці «небезпечних авантюр». Хай обкидають болотом наших братів-бойовиків, хай називають бандитами, авантюрниками — ми підемо все шляхом, яким вказав іти нам наш Вождь.

«Наші брати гинуть на позиціях, тисячами гинуть на шибеницях, по тюрмах, на вигнанню. Але рівночасно з рук наших братів гинуть кати України, і це доказ, що українська молодь має в собі більше життєвих сил, як думають її непокликані опікуни.

«На східніх українських землях ллється кров, на західніх те саме. Ціла Україна палає в огні. Нема ні одного клаптика української землі, де б не відбувалися завзяті бої між займанцями і українським народом.

«Стихійно, але певно прямує українська нація революційним шляхом до великої побіди. Стихійно зриваються з найтемніших закутків нашої землі сини Великого Українського Народу, щоб завдавати останній і рішаючий удар займанцям... Перед веде революційна молодь, на чолі якої стоїть Великий Вождь — Євген Коновалець. Ця молодь, докаже світові, що Україна є і Вона мусить бути... Націоналістична молодь — це революційна молодь. Її шлях — одинокий шлях — це національна революція. Вона перша, без спонуки, неорганізовано — кидається на цей шлях, горнеться під прапор Великого Вождя й здисциплінованими лавами марширує до цілі. Її не лякає недосяжність ідеалу... Бо стоїмо перед ділемою: або цілковита національна смерть, або — безпощадна боротьба. Молодь вибрала цю другу. Вона готова!»

Безкомпромісовість українського націоналізму була сформульована так:

«Ми відграничуємося від усього, що не наше, а не наші всі ті, що мають щось вищого в житті понад Україну. Не наші всі ті, що переспрaвляють, торгують з ворогом. Не наші всі ті, що гадають, що ми мусимо лише боронитися. Бо той, що боронитися, схильний іти дуже часто на всякі компроміси, угоди. Той, що нападає, не знає ніяких компромісів» («Ми в наступі», ч. 129. з 4. 10. 1936.).

Під час Оршівського процесу, на якому румунський суд обвинувачував українських вчителів за те, що приватно вчили дітей української мови, стаття «Нація і школа» (ч. 130. з 11. 10. 1936.) ось так визначала непримиримість:

«Де йде боротьба за власне обличчя, боротьба двох противних собі сил, за те саме місце під сонцем, там завжди одна воююча частина змусить не признати законів, щоб вийти побідно. Бо в той самий закон, коли б він був і найідеальніший, не вмістяться ніколи два життя... Тому боремося не за поліпшення законів, а за власне життя, яке хочемо вложити у власні форми. Це сказав один селянин. Він знає, що для того, щоб жити так, як цього вимагає людська і національна гідність, для цього «позволу» не треба...»

Гостро засуджувала «Самостійність» спробу інших середовищ підшиватись під націоналізм, чи намір створення поза ОУН інших націоналістичних рухів. В цій справі писалося:

«Знаємо, що в найбільш гарячі й напружені часи родяться всякі фальшиві пророки, всякі демагоги та жируни на народнім тілі. Чи не є ці наші «націоналісти» цими фальшивими пророками? Ми іншого погляду на них не можемо мати. Бо двох націоналізмів, як двох Україн, не може бути. А хто хоче сьогодні творити нові «націоналізми», той доказує, що він лише прибирає собі маску, щоб не впасти там, де є місце всіх облудників і фарисеїв...» («Націоналісти», ч. 132. з 25. 10. 1936.)

У відношенні до українських партій взагалі, а до Української Національної Партії на Буковині зокрема, український націоналізм забирає таке становище:

«Ми не є ніякою політичною партією. Стоїмо на засаді, що українська політична партія може бути лише в українській державі, заснована на українських законах... Ми втілюємося тут (читай — на Буковині — В. Ш.) у рух, що має назву український націоналізм й цей рух поширює свою ідеологію через свої видання. Ми стоїмо на всеукраїнськім понадпартійнім становищі. Не заступаємо інтересів ніякої партії, ніякої групи, але цілої української нації... Громадські й повітові вибори в українських частинах є допускаємі під всеукраїнським національним гаслом. Листи можуть бути лише чисто українські, а кандидатами можуть бути лише люди, що не сплямили своєї національної чести й людської гідности в ніякій ворожій українським інтересам партії. Це не партійна програма, це інстинкт самозбереження, це один із засобів боротьби, щоб над нашою долею ріщали лише ми самі». («Наше становище», ч. 128. з 27. 9. 1936.).

До українських соціялістів ставлення було наскрізь вороже:

««Всі ті, що дезертують з фронту Національної Революції за одвірки соціялістичної демагогії — є шкідниками Української Нації; всі ті, що братаються з інтернаціональним соціялістичним шумовинням, — служать не своїй, а чужій, ворожій силі. Українська революція потребує едности думки і чину всіх прощарків нації: робітників, селян і інтеліґенції, що тільки самі — власними творчими зусиллями — зможуть встановити в Українській Державі справедливий внутрішній лад» («Визвольна справа і соціялізм», ч. 119. з 26. 7. 1936.).

Соціяльному питанню присвячувано також значну увагу. Його формулюється в кличі «Україна без хлопа і пана». Під таким заголовком стаття з 6. 12. 1936., ч. 137. визначала:

> «Український націоналізм визнає, що в суспільстві існує природна нерівність. Є люди більше й менше здібні, є люди більше й менше характерні, більше й менше працьовиті і т. д. Український націоналізм також визнає гієрархію, але все це в інтересі нації. Проте український націоналізм не знає кляс. Він ставить українську державу вище кляс і партій. Українська націоналістична держава визнає одинокі творчі групи українського селянства, робітництва й продукуючої інтеліґенції, що є втіленням цих перших двох груп, ведучи їх у творчу бадьору будучність не шляхами взаємного поборювання себе всіх проти всіх, лише шляхами соціяльного миру й співробітництва».

*

25-літня діяльність ОУН на Буковині залишила глибокі сліди в духовому і політичному житті цієї окраїни. Націоналістичний рух багато спричинився до вивершення національної свідомости буковинських українців. У виховно-духовій ділянці український націоналізм викорінив вислужницько-рабську вдачу, що її культивували різні окупанти. Протягом короткого часу вдалося завершити довготривалий процес народження свідомости підметного буття українців Буковини, також вдалося всесторонньо його освідомити про велике покликання, що стоїть перед українським народом. На практичному полі викорінено раз назавжди всякі коляборації і орієнтації на чужі сили, створено самостійну політичну концепцію та влито в широкі народні маси героїчний патос за реалізацію видвигненого ідеалу.

Переходячи різні етапи свойого розвитку, український націоналізм на Буковині завдавав найтяжчі удари окупантам, розвивався незалежно від цих останніх, стаючи у відносно короткому часі справжнім репрезентантом на Буковині національно-здорових прагнень українського народу. Націоналізм виказався найефективнішим засобом протидії денаціоналізуючим заходам та єдино успішним шляхом боротьби за визволення.

Під сучасну пору, в найчорнішу добу національного поневолення, єдиний чинник, що в силі протидіяти нищівним московсько-большевицьким методам в Україні — це український націоналізм. Єдиний він також зуміє повести український нарід до остаточного бою та шляхом Української Національної Революції поставити тривкі основи під будову Самостійної і Соборної Української Держави.

Василь Шипинський

Українська націоналістична преса

Вступ*)

Кожний ідейний рух — зв'язаний нерозлучно з пропаґандою, себто з поширенням ідеї. Без поширення ідей, без пропаґанди, годі взагалі собі уявити існування якогонебудь ідейного руху. При чому не йде тільки про писане слово, але й говорене, і про чин. Не диво, що чин, слово і письмо, як засоби пропаґанди, нерозлучно й постійно зв'язані з націоналістичним рухом від його первопочатків. Можна сперечатись, чи ідеї українського націоналізму — твір одиниці чи групи одиниць чи, навпаки, ці ідеї «висіли в повітрі», доступні для всіх. Але є безспірне, що без пропаґанди цих ідей чином, словом і письмом ніколи вони не поширилися б від одиниці до одиниці і від одної групи людей до другої, ані не зійшли б із «повітря» на землю в широкі суспільні верстви.

Коли при розгляді пропаґанди українського організованого націоналізму обмежимося до а) часу по визвольних змаганнях 1917-20 рр., б) до пропаґанди письмом, і в) коли з різних її родів (летючки, книжки, листи тощо) затримаємося тільки над пресою, то треба ствердити, що ще перед створенням Організації Українських Націоналістів (1929 р.) існувала націоналістична преса. Це були органи тоді існуючих націоналістичних організацій, предтеч ОУН, які згодом покликали ОУН до життя і передали їй своїх членів. З хвилиною створення Організації Українських Націоналістів (ОУН) з цих пресових органів одні перестали існувати, другі продовжували існування як органи УВО-ОУН, а треті, що

*) Містимо кілька перших розділів із довшої розвідки автора п. н. «Українська націоналістична преса», яка подає історію періодичної преси українського організованого націоналізму за 25 років діяльности ОУН. Оголошені тут розділи подають початки ставлення пресово-пропаґандивної акції. — Р е д а к ц і я.

продовжували існування, перестали бути органами дотеперішніх націоналістичних організацій.

До цих останніх органів належали три пресові періодики, до речі, хронологічно найстарші і разом із тим не надто сильно зв'язані з організованим націоналізмом, чим і можна пояснити дальшу їх появу. Згадаємо їх у хронологічному порядку.

А.

Періодики, які були, але з черги перестали бути органами організованого націоналізму

«ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК»

З ініціятиви проф. Юрія Полянського, члена тодішньої Начальної Колеґії Української Військової Організації, відновлено у Львові в р. 1921 Українську Видавничу Спілку, яка діяла тут перед 1-ою світовою війною. Треба зразу зазначити, що УВО не фінансувала Української Видавничої Спілки, хоч і відновила її, і обсадила її своїми членами: Дирекція УВСпілки спочивала в руках проф. Ю. Полянського і Осипа Навроцького, тодішніх членів Начальної Колеґії УВО, і вони цю функцію директорів виконували аж до 1933 р., коли УВСпілка перестала існувати.

Українська Видавнича Спілка вирішила відновити видавання у Львові місячника «Літературно-Науковий Вістник», що вже перед 1-ою світовою війною виходив у Києві під редакцією проф. Михайла Грушевського і що у висліді воєнних дій, — коли большевики зайняли українські землі, а проф. М. Грушевський виїхав закордон, — припинив своє існування.

На місце первісної Начальної Колеґії УВО покликана згодом до життя Начальна Команда УВО, що її очолив полк. Євген Коновалець, під час перебування останнього у Львові, запропонувала створення Редакційної Колеґії «Літературно-Наукового Вістника» у складі д-ра Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка і Володимира Гнатюка з тим, що функції начального редактора виконував би д-р Дмитро Донцов. Це здійснено і з 1. травня 1922 р. почав виходити у Львові відновлений «Літературно-Науковий Вістник» під новою редакцією.

Але вже скоро почалися конфлікти внутрі Редакційної Колеґії з причини непогодження щодо напрямку журналу, а крім того тому, що д-р Д. Донцов нехтував Редакційну Колеґію, відкидав на власну руку статті небажаних собі авторів тощо. Коли йде про напрямок, то справа «Літературно-Наукового Вістника» зазублювалася зо справою другого журналу «Заграва» (про нього далі мова), де також виник був конфлікт щодо напрямку між д-ром Д. Донцовим і УВО.

Справа ще більше погіршилася від жовтня 1922 р., коли УВО потерпіла великі втрати у висліді своєї бойової акції і репресій польської поліції, та особливо коли полк. Є. Коновалець виїхав

під кінець того ж року закордон. Зайнята такими злободенними справами, як наладнання пошарпаної поліційними репресіями своєї організаційної сітки і відновлення бойової діяльности, УВО не могла приділяти більшої уваги «Літературно-Науковому Вістникові», де події пішли своїм шляхом: у р. 1923 — отже приблизно по році існування — Редакційна Колеґія розійшлася і «Літературно-Науковий Вістник» залишився на відповідальності самого д-ра Д. Донцова, який надав йому бажаний собі напрям (з черги окреслений «волевим націоналізмом»- «вістниківством» - «донцовством»), розійшовся з Українською Військовою Організацією. Мав він вповні вільну руку тим більше, що ні він сам, ні «ЛНВістник» не були матеріяльно залежні від УВО, яка не фінансувала їх.

У 1933 р. «Літературно-Науковий Вістник» формально перестав існувати, змінивши назву на «Вістник».

«ЗАГРАВА»

У 1922 р. поруч «Літературно-Наукового Вістника» засновано у Львові спільними заходами УВО і д-ра Д. Донцова журнал «Заграва». Тут як представник УВО діяв тодішній член Крайової Команди Української Військової Організації — Дмитро Паліїв, який був також і редактором «Заграви» з тим, що д-р Д. Донцов, подібно як у «ЛНВістнику» перебрав функції начального редактора. У «Заграві» працював між іншим Михайло Погорецький (теперішній редактор «Нового Шляху» у Канаді), пишучи фейлетони на злободенні теми; дописував делеґований з тим завданням від УВО — Француз, а також Микола Топольницький (писав фейлетони), а далі співпрацювали такі члени тодішньої Начальної Команди УВО, а потім Крайової Команди УВО, як — Василь Кучабський, Остап Коберський і Михайло Матчак.

Завдання «Заграви» було: підготовити створення політичної організації і з черги стати її органом-офіціозом. Д-р Д. Донцов вважав, що побіч Української Військової Організації (УВО) повинна існувати політична, леґальна націоналістична організація, якій він давав назву Українська Націоналістична Леґія. У цій справі він різнився з Д. Палієвим, який настоював, щоб ця нова організація була революційною.

За кілька місяців цю нову організацію створено і дано їй назву Партія Національної Революції (ПНР). До новоствореної організації втягнулась здебільшого націоналістична молодь, найбільше з рядів УВО.

З утворенням Партії Національної Революції різниці поглядів між Донцовим і Палієвим, а тим самим і УВО, на характер цієї організації — не тільки не вирівнялися, а, навпаки, поглибилися: у тому часі, коли Д. Донцов заступав орієнтацію на Захід і і був пропаґатором модерного націоналізму по чужих, західніх зразках, Паліїв виступав проти прищеплювання чужих світо-

глядів на наш ґрунт, а вважав, що ця леґальна українська партія повинна бути носієм своєрідного українського націоналізму.

Ці різниці поглядів у засадничих справах при подібнім (правда, в дечому відміннім) конфлікті в «ЛНВістнику», скорше чи пізніше мусіли дати, і таки дали, свої наслідки: Партія Національної Революції і її орган «Заграва» не проіснували більше року.

«НОВИЙ ЧАС»

Ініціятором і основником чергового леґального часопису з назвою «Новий Час» у Львові був той же сам член і відпоручник Крайової Команди УВО, Дмитро Паліїв.

У відмінності від «Літературно-Наукового Вістника» і «Заграви», «Новий Час» був і власністю УВО, що його вона фінансувала, і леґальним органом УВО, — правда, закамуфльованим! Також у відмінності від «Літературно-Наукового Вістника», що був журналом інтеліґенції, і «Заграви», що зв'язана була з політичною націоналістичною партією, «Новий Час» мав бути засобом ширення ідей УВО у широких народніх масах. Це був популярний «ілюстрований політично-господарський часопис», як було подано в його фірмі, що його «видає і за редакцію відповідає Дмитро Паліїв», а виходив він початково два рази тижнево, почавши від 14. жовтня 1923 р., і тільки згодом перейшов він на щоденник. На адміністратора часопису Д. Паліїв заанґажував Івана Тиктора, дотеперішнього управителя харчівні Академічного Дому у Львові.

Але й цей часопис вихопився з рук УВО.

У 1924 р. за власною ініціятивою Д. Паліїва, який не мав на це апробати Крайової Команди УВО, утворилося Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), до керівних органів якого увійшов і Д. Паліїв. У висліді того виник конфлікт між ним і Крайовою Командою УВО, що її очолював тоді інж. Ярослав Індишевський. Палієва виключили з УВО та усунули його з редакції «Нового Часу». На його місце повновласті до «Нового Часу» дістав від УВО Михайло Матчак.

Однак на цьому справа не покінчилася. У Крайовій Команді УВО, до якої входили інж. Я. Індишевський, як голова, сот. Юліян Головінський, як бойовий референт, сот. Омелян Сеник, сот. Осип Навроцький, Остап Коберський і Михайло Матчак, — вийшли непорозуміння між сот. Головінським і сот. Сеником з одного боку, та інж. Індишевським, за яким стали три інші члени; у висліді інж. Індишевський перестав бути Крайовим Командантом УВО і довший час ніхто не зайняв його місця аж до вирішення справи Начальним Командантом УВО полк. Є. Коновальцем. Коли з черги Крайовим Командантом УВО став полк. Роман Сушко, то до Крайової Команди вже не входили сот. О. Навроцький, М. Матчак і О. Коберський, подібно як і не входив інж. Індишевський.

Ці події внутрішнього порядку в Крайовій Команді УВО не дали їй можливости тримати належно у своїх руках «Новий Час». Силою факту І. Тиктор, що був адміністратором часопису, діставав щораз то вільнішу руку і унезалежнювався від Української Військової Організації, а згодом «Новий Час» став його приватним підприємством. Правда, пізніше були ще спроби сот. Головінського наладнати справи, але вони нічого не змінили.

Б.

Журнали, які перестали існувати після створення ОУН

«НАЦІОНАЛЬНА ДУМКА»

По 1-ій світовій війні справжнім першим органом-піонером українського організованого націоналізму, передвісником і підготовником створення Організації Українських Націоналістів була «Національна Думка».

«Національна Думка» була органом першої націоналістичної організації закордоном — Групи Української Національної Молоді, створеної в 1922 р. в Чехословаччині. Виходила вона як місячник у чеській Празі, почавши від квітня 1921 р., спершу як літографоване видання.

Першим начальним редактором «Національної Думки» був Іван Ґижа, якому помагав Мирон Коновалець, обидва тодішні студенти празьких високих шкіл. З виїздом д-ра І. Ґижі (по закінченні студій) до краю в 1926 р., з ініціятиви Групи УНМолоді створено редакційну колеґію «Національної Думки» у складі: д-р Степан Нижанківський, Ілл. Ольховий і Осип Бойдуник, а в часі ферій 1926 р. вирішено видавати «Національну Думку» друком, при чому встановлено нову редакцію: нач. редактором став поет і тодішній студент Олесь Бабій, а членом редакції, з рівночасними функціями технічного редактора й адміністратора, став тодішній студент і початкуючий журналіст Володимир Мартинець. Перше друковане число вийшло 1. листопада 1926 р. на 32 сторінки і в цьому розмірі виходило кожного місяця.

З виїздом, літом 1927 р. д-ра О. Бабія (по закінченні студій) до краю, формально перейняв функції нач. редактора В. Мартинець, який на ділі виконував їх уже раніше з огляду на брак часу в О. Бабія, що готувався до докторської промоції.

У «Національній Думці» вміщували статті: д-р І. Ґижа (псевдо: Береза), І. Ольховий (псевдо: Вільха), д-р С. Нижанківський, О. Бойдуник, д-р М. Коновалець, О. Бабій, д-р Грицай, полк. Р. Сушко, ген. Омелянович-Павленко, ген. А. Кравс, д-р В. Ґалан та інші. Тематика статтей була дуже різнородна: від ідеологічних проблем, через статті на економічні, політичні і військові теми, — до спогадів. У проблематиці «Національної Думки» висувалася справа соборности і самостійности та пробивалося виразно

протипольське і протимосковське наставлення. Д-р Юліян Вассиян ставив у своїх статтях підвалини ідеології українського організованого націоналізму, подібно як на ідеологічно-програмові теми писав інж. Дмитро Андріевський, який між ін. помістив статтю п. н. «Розбудова Нації» (цей наголовок став згодом назвою органу ПУН) і вкінці — В. Мартинець оголосив «Замітки до майбутньої конференції українських націоналістів», накресливши перший проект майбутньої Організації Українських Націоналістів і головні основи її програми й тактики. На сторінках «Національної Думки» також вперше порушено справу Конґресу Українських Націоналістів.

«Національну Думку» редаґував В. Мартинець до жовтневого числа 1927 р. включно і в жовтні виїхав до Німеччини, де мав перебрати редакцію «Сурми» та підготовити видавання «Розбудови Нації». Редакцію празької «Національної Думки» перебрав тодішній студент і член управи ЦЕСУС-а Олекса Бойків, який видавав її до кінця 1927 р., коли журнал припинив своє існування з оглядбу на появу «Розбудови Нації», в січні 1928 р.

«ДЕРЖАВНА НАЦІЯ»

Крім «Національної Думки», органу Групи Національної Молоді, що зав'язалася в 1922 р. і що мала центр у Празі та місцеві організації-відділи не тільки в кількох місцевостях ЧСР (Йозефов, Ліберец, Прага, Брно, Пшібрам), але й у Відні, Леобені і Ґрацу (Австрія), а також у Львові та в інших місцевостях Галичини, — виходив у ЧСР другий націоналістичний журнал — «Державна Нація». Це був орган другої націоналістичної організації, яка існувала на території ЧСР, Легії Українських Націоналістів, що постала в листопаді 1925 р. із злиття трьох уже давніше утворених націоналістичних ідеологічно-політичних організацій, які ґуртували націоналістів, у більшості наддніпрянців, перебуваючих тоді на студіях в Українській Господарській Академії в Подебрадах.

«Державна Нація» почала виходити з початком 1927 р., а можливо, що з кінцем 1926 р. І формою-розміром, і тематикою цей журнал був подібний до «Національної Думки», а редаґував його тодішній студент берлінських високих шкіл Петро Кожевників при співпраці Дмитра Демчука, інж. М. Сціборського та інших членів ЛУН.

Журнал цей виходив продовж 1927 р. і у зв'язку з І. Конференцією Українських Націоналістів 3. - 7. листопада 1927 р. та в зв'язку з появою місячника «Розбудова Нації», — припинив своє існування.

«СМОЛОСКИПИ»

Група Української Національної Молоді з централею в Празі, мала від р. 1926 свою організацію-відділ також у Львові. За-

в'язок її дав вже в 1925 р. гурт молоді, що, не зважаючи на невдачу з Партією Національної Революції, розумів потребу створення націоналістичної організації молоді ідеологічного характеру. З цього гурта за рік створилася Група Української Національної Молоді, яка з черги поширила свої організаційні клітини в інших місцевостях Галичини, щоб вкінці об'єднатися в Союз Української Націоналістичної Молоді.

У 1927 р. почав виходити у Львові орган Союзу Української Націоналістичної Молоді під назвою «Смолоскипи». Під фірмою журналу було: «Періодичний журнал Української Націоналістичної Молоді у Львові». Редактором цього органу був Осип Боднарович. У 1927 р. вийшло 4 числа цього журналу, а останнє число вийшло як ч. 1. за січень 1928 р. після чого журнал, з огляду на появу «Розбудови Нації», перестав виходити.

В.

Періодики, які існували перед і після створення ОУН

«СУРМА»

Ролю першого й довголітнього пропаґатора ідей українського організованого націоналізму між широкими масами, зокрема між селянськими і робітничими, та особливо між молоддю всіх соціяльних прошарків, відограв підпільний журнал-місячник, орган Української Військової Організації під назвою «Сурма». Цей пресовий орган, що його роздавано даром і передавано собі «з рук до рук» і «з хати до хати» (як було в заклику на 1-ій сторінці), читали аж до повного знищення, а його нелеґальність і зв'язане з тим ризико кари — не відстрашували, а навпаки — звищували зацікавлення ним, при чому кожне його слово, читане в напруженні й духовому піднесенні вбивалося в пам'ять назавжди.

Його історія така: у 1927 р., отже — в 7-ому році своєї діяльности, Начальна Команда Української Військової Організації (УВО) приступила до видавання свойого органу, якого потреба відчувалася віддавна: була потреба не тільки подавати українській суспільності інформації з діяльности підпілля, умотивовувати його вчинки (атентати, експропріяції тощо) і вести пропаґанду ідей УВО, а разом з тим і протипольську та протимосковську пропаґанду, але треба було також розв'язувати ідеологічні й політичні проблеми, що самі накидалися.

Те, що аж у 7-ому році існування УВО почала видавати власний орган, можна пояснити різними причинами, а зокрема технічними труднощами видавання підпільного нелеґального органу та його поширення-кольпортажу, а особливо — дуже важкою до розв'язання справою друкарні. Українські друкарні в краю і їх шрифт були під контролею польської поліції; спровадити

з-закордону нелеґально нову друкарню було і закоштовно, і за ризиковане діло; а в ніякій державі не можна було дістати дозволу на видавання «Сурми»; автім — це було невказане з оглядів конспірації й доцільности. Але справу друкарні вдалося вкінці наладнати: берлінська німецька друкарня Ґрефе, де друкувалася «Osteuropäische Korrespondenz» (орган УВО в німецькій мові) і яка мала в невеликій кількості українські черенки для ручного набору, про що досі ніхто з українців не знав, згодилася друкувати нелеґально «Сурму».

Але зчерги редакційна сторінка спричинила клопіт: перше число «Сурми» склав і зредаґував д-р І. Ґижа перед своїм виїздом з Праги до Галичини, пересилаючи підготований до друку матеріял до Берліну на руки Омеляна Сеника, який завідував технічною сторінкою «Сурми» (друк, транспорт, кольпортаж). По виїзді д-ра І. Ґижі, О. Сеник перебрав також і редакцію «Сурми». Але з огляду на перевантаження його іншою працею в Начальній Команді УВО, ця функція була йому не на руку і з дальшими числами «Сурми» справа не йшла гладко. О. Сеник зредаґував чергові два числа. Тоді Начальний Командант УВО, полк. Є. Коновалець, запропонував перебрати редакцію «Сурми» Володимирові Мартинцеві, тодішньому редакторові «Національної Думки» в Празі. Цей прийняв пропозицію і в жовтні 1927 р., переїхавши до Берліну, перебрав редакцію «Сурми» від ч. 4. і ще до кінця 1927 р. випустив дальші 2 числа.

Поруч В. Мартинця, як начального редактора, в «Сурмі» постійно співпрацювали: полк. Є. Коновалець (ідеологічно-політичні статті) О. Сеник (визвольні рухи поневолених народів) Сидір Чучман (політичні теми) і сот. Р. Яри (військові теми). У тематику «Сурми» входила проблематика самостійности й соборности України, боротьба з польонофільством і радянофільством та угодовством-автономізмом, визвольна проблематика та поборювання окупантів українських земель. В тематику «Сурми» входила також, хроніка підпілля (атентати, процеси, арештування тощо), навчально-вишкільні теми (засади конспірації, поведінка з поліцією тощо) та вкінці — інформативні матеріяли.

В. Мартинець писав звичайно до кожного числа одну статтю на актуальні теми, другу з ділянки підпільної праці, далі хроніку і рубрику «Різне», а у випадку потреби — полемічні статті й пресові відклики. Статті були писані популярно, бо «Сурма» це був пропаґандивний орган, призначений для широких мас.

Вжа по кількох місяцях друку в німецькій друкарні, завдяки заходам полк. Є. Коновальця, литовський уряд дав у 1928 р. дозвіл на друк «Сурми» в Кавнасі, формально «нелеґально», бо без приписаного подавання у журналі фірми друкарні, так що місце друку й далі загально незнане. У Кавнасі всіми технічними справами (друкарня, коректа, висилка) зайнявся представник УВО при литовському уряді сот. Іван Ревюк-Бартович, якому В. Мартинець пересилав поштою до друку зредаґовані матеріяли.

«Сурму» друковано приблизно у 10.000 примірників, з чого певну частину висилано з Кавнасу поштою до різних осередків української еміґрації, а головна частина була призначена для українських земель. Правда, друкований наклад для потреб краю був замалий — і 10.000 прим. не було б забагато, але треба було висоту накладу обмежити з огляду на труднощі поширення нелеґального органу: наперед висилано поштові посилки до різних міст закордоном — Ґданська, Праги і Берліну, — а звідси йшли вони збірним транспортом до Тешина і на Закарпаття, звідки спеціяльні зв'язкові кур'єри їх забирали, перешмуґльовуючи нелеґально через кордон до Польщі і до Румунії, щоб зчерги інші кур'єри перевозили їх залізницею в розпорядження Крайової Команди УВО, яка розподіляла їх на місця призначення. Ці транспортові труднощі, сполучені з високими тюремними карами за приловлення нелеґального часопису (польські суди давали і 8 років!) промовляли за обмеженим накладом. А щоб зменшити його об'єм і вагу, друковано «Сурму» на спеціяльному тонкому папері, т. зв. «бібулі», що на ній колись друкували видання підпільної російської революційної організації «Народна Воля». Обмеження накладу надолужувано також тим, що часопис передавано з рук до рук аж до повного його знищення, так що один примірник міг обслужити сотні людей.

Після заснування Організації Українських Націоналістів (ОУН) в 1929 р. і по її розрості, міняється характер і УВО. У зв'язку з тим міняється і тематика «Сурми», зо сторінок якої зникає ідеологічно-політична проблематика, переходячи на сторінки новостворених націоналістичних пресових органів; зате «Сурма» відтепер заповнена здебільшого статтями на військові теми. У зв'язку з тим міняється і коло співробітників «Сурми»: співредактором «Сурми» стає полк. Роман Сушко (з осідком у Празі, а потім у Відні), який призбирує потрібний військовий матеріял при допомозі і співпраці полк. Володимира Колосовського, ген. Віктора Курмановича, ген. Миколи Капустянського та інших військовиків, та віддає його до остаточної обрібки ред. В. Мартинцеві, який оформлює ціле число, доповняючи військові матеріяли інформативними та передовицею і хронікою. У «Сурмі» є тепер такі статті, як «Війна будучности та її роди зброї», «Партизанка», «Картознавство», «Мотомеханізоване військо в СССР», «Внутрішня структура червоної армії», «Висококаліброві кулемети», «Панцерні вози і їх поборювання», «Летунські напади та охорона перед ними» та інші подібні.

Після 7-ми років видавання, «Сурма» перестала виходити. Сталося це тоді, коли літом 1934 р., по атентаті ОУН на польського міністра Перацького у Варшаві, німецький уряд, який був тоді у союзі з польським, видав Польщі замішаного в атентаті Миколу Лебедя, у висліді чого ОУН потерпіла великі втрати в людях і в краю, і в ЧСР, і зазнала матеріяльних втрат, а вкінці — втратила різні дотеперішні можливості діяльности. Тоді також поль-

ський уряд зажадав видати ред. В. Мартинця, який мусів утікати до Австрії, а коли і тут зажадали його видачі, виїхав до Франції, Ці всі причини зложилися на те, що «Сурма» припинила своє існування.

«РОЗБУДОВА НАЦІЇ»

Пресовим органом, який відограв переломову ролю в історії українського організованого націоналізму, була «Розбудова Нації». Коли «Сурма» та численні інші, пізніше засновані в різних осередках, націоналістичні пресові органи мали виключно пропаґандивний характер, поширюючи на теренах свого засягу ідеї й кличі українського організованого націоналізму, то одинока «Розбудова Нації» мала відмінний характер.

Це був не тільки офіційний орган новоствореного Проводу Українських Націоналістів, який тут оголошував свої заяви, комунікати, постанови й доручення. І був це не тільки центральний орган українського організованого націоналізму, що надавав напрямні для всіх інших пресових націоналістичних органів по всіх тих країнах, де вони існували. Куди важніше те, що це була ідеологічно-програмова лябораторія Проводу Українських Націоналістів (ПУН), де оброблювано цілу низку проблем і по узгідненні поглядів членів ПУН на ту чи іншу справу дорогою дискусій, переписки чи нарад, оголошувано дотичну статтю чи розвідку, яка з моментом оголошення на сторінках «Розбудови Нації» не підлягала вже ніяким дальшим дискусіям і набирала характеру закону-догми, обов'язуючої всіх членів ОУН і ставала висловом становища всього націоналістичного табору. Отже «Розбудова Нації» — це була офіційна трибуна українського організованого націоналізму.

Справу видавання «Розбудови Нації» вирішила І Конференція Українських Націоналістів 3.-7. 11. 1927 р. а першим і основним її завданням, наложеним на неї Конференцією, була — помічна роля в підготовці Конґресу Українських Націоналістів, а крім того вона мала бути лучником між ПУН і існуючими націоналістичними гуртами-організаціями і поодинокими націоналістами в різних країнах аж до часу створення єдиної Організації Українських Націоналістів. У «Розбудові Нації» мали бути — і таки були! — заступлені такі відділи: ідеологія, політика, філософія, економічний, військовий і політичний відділи, військова мемуаристика, літературна критика, визвольні змагання інших народів, огляд політичного життя українського та міжнародного, хроніка націоналістичного руху, «українїка» і бібліографія.

Начальним редактором «Розбудови Нації» став Володимир Мартинець, секретар і референт преси і пропаґанди ПУН. Членом редакції був Петро Кожевників, який по виїзді В. Мартинця до Львова в грудні 1928 р. і під час перебування останнього в польській тюрмі, зредаґував ч. 2. і ч. 3. «Розбудови Нації», а по

Конґресі Українських Націоналістів взагалі вийшов із редакції, усунений із ОУН на підставі рішення організаційного суду. «Розбудова Нації» була друкована в Празі, де справою друку, коректи і адміністрації займався ред. Олекса Бойків. Редакція була в Берліні аж до квітня 1929 р., коли то ред. В. Мартинець переїхав до Праги. У 1930 р., по виїзді ред. О. Бойкова до Женеви, адміністрацію перебрав Володимир Забавський, справою друку займався В. Мартинець, а коректу мови і коректу друку провадив письменник Борис Гомзин (не член ОУН). Формальним видавцем «Розбудови Нації» був інж. Микола Сціборський.

Постійними співробітниками «Розбудови Нації» були: інж. Дмитро Андрієвський (ідеологічні і політичні статті), проф. д-р З. Кузеля (огляди з підсовєтської України і з Румунії), Сидір Чучман (огляди з Польщі), полк. Є. Коновалець (статті на військові теми), д-р Юліян Вассиян (ідеологія і філософія), інж. М. Сціборський (внутрішньо-політичні справи), проф. Євген Онацький (зовнішньо-політичні огляди і статті), М. Кушнір — псевдо Богуш-Дніпрянський (проблематика совєтської України), П. Макаренко — псевдо Булавенко (справи Кубані), д-р М. Масюкевич — псевдо Райгородський (суспільні і церковні справи), інж. д-р В. (економіка), проф. О. Мицюк (суспільні рухи і жидівська проблематика), д-р Остап Грицай (література), В. Мартинець (програмові статті).

Крім них спорадично дописували: проф. д-р Вікул, д-р М. Гнатишак, інж. Г. Гришко, д-р В. Ґалан, Осип Бойдуник, Улас Сарчук, — псевдо Віктор Май, ген. М. Капустянський, ген. В. Сварика, ген. В. Курманович, ген. М. Омелянович-Павленко, інж. М. Селешко, інж. Ю. Руденко, ред. Зенон Пеленський, д-р Роман Зубик, Ст. Ленкавський, Микола Ницкевич, Ю. Миляніч та ін.

З чужинців помістили статті напр. Есад Бей, Каліс Кальніш, д-р Е. Сабіт, Джіачінто Тревізоно, Ж. Флерґат, М. Шальціус та інші.

Хоч «Розбудова Нації» виходила леґально в ЧСР, але на українських землях, під Польщею і в Румунії, навіть не говорячи про СССР, була вона нелеґальною. Вона не мала поштового дебіту, за нею шукала поліція і за неї карали суди, подібно як за «Сурму».

«Розбудова Нації» проіснувала 7 років і перестала виходити восени 1934 р. в тих самих обставинах і з тих самих причин, що й «Сурма». Треба зазначити, що в тому часі вже була розбудована українська націоналістична преса і на рідних землях (леґальна і підпільна), і в різних країнах поселення української еміґрації, а тому припинення видавання таких важливих досі пресових органів, як «Розбудова Нації» і «Сурма», не мало шкідливих наслідків на дальший розвиток українського організованого націоналізму, бо їх завдання перебрали інші пресові органи Організації Українських Націоналістів.

Г.

Пресові органи, основані після створення ОУН

Після оснування «Розбудови Нації» і створення Проводу Українських Націоналістів, перестали виходити дотеперішні пресові органи — «Національна Думка», «Державна Нація» і «Смолоскипи», але не тому, щоб на майбутнє був тільки один пресовий націоналістичний орган. Вони перестали виходити тому, що організації, що їх органами вони були, перестали чи мали перестати існувати з постанням єдиної Організації Українських Націоналістів. Але створення ОУН зразу поставило на порядок дня створення і на українських землях, і по різних осередках української еміґрації широкої пресової сітки.

У моменті створення ОУН існували тільки два періодики організованого націоналізму: «Сурма» (орган УВО) і «Розбудова Нації» (орган ПУН), перша нелеґальна, друга леґальна тільки закордоном, бо щодо українських земель, то вже по кількох місяцях і вона стала нелеґальною на території польської окупації, де відобрано їй поштовий дебіт.

Нелеґальність це велика перешкода при масовій пропаґанді. А саме якнайширша пропаґанда українського націоналізму стала першим і головним завданням новоствореної ОУН, що й не дивно, бо поширення ідей і кличів українського націоналізму було передумовою організаційної, політичної і усякої іншої діяльности ОУН. Провід Українських Націоналістів, який постійно, аж до нинішніх днів, належно оцінював потребу пропаґандивної, а зокрема пресової діяльности, клав особливу вагу на це в перших роках існування ОУН. Що більше, він свідомо й пляново встановив, що перших 5-7 років діяльности ОУН це буде т. зв. пропаґандивний період, в якому всі зусилля організації будуть спрямовані в першій мірі на поставлення й якнайбільшу розбудову націоналістичної преси. (До речі, цей самий принцип застосовано і в зовнішній діяльності, що її перших 5-7 років мали бути ужиті на створення пресових бюр по різних державах і на пропаґандивні видання у чужих мовах, так періодичні, як і неперіодичні).

ПУН прийняв був для пресової пропаґанди (українською мовою) такі дві засади:

1. Не тільки закордоном, але й на рідних землях (за вийнятком підсовєтської України), поруч нелеґальних треба у міру можливости оснувати леґальні пресові органи. А в підсовєтській Україні, де леґальна праця виключена, а нелеґальна надто тяжка й небезпечна, намагатися різними способами — леґальними і підпільними — розповсюджувати націоналістичні видання (леґальну і нелеґальну пресу й книжки). На цьому місці зазначимо, що напр. продовж кількох років «Розбудову Нації» надсилано поштою до численних наукових установ, бібліотек і редакцій в Україні доки (чи не з упадком Скрипниківщини) не вийшов розпорядок, що всю закордонну пресу для УССР треба слати через

Москву, де вона попадала на цензуру. Також тут треба згадати, що в тому часі сот. Омелян Сеник-Грибівський підніс (перший у світі!) проєкт т. зв. бальонової пропаґанди на території підсовєтської України, що його тепер широко вживають американці й їх союзники в холодній війні з Москвою. Полягає вона у тому, що до малого бальона (у роді тих, що їх продають дітям у парках) прив'язують певну кількість летючок, з якими цей бальон летить за вітром над територію ворога і тут по певному часі падає, звертаючи своєю появою увагу людей. Цей спосіб пропаґанди практикувала ОУН над Збручем перед 2-ою світовою війною.

2. Друга засада, що її прийняв ПУН у розбудові преси, була така: Не тільки в кожній країні більшого скупчення української еміґрації, але й на рідних землях, в кожній окупації, за вийнятком совєтської, треба оснувати свій пресовий орган, (а крім цього, в кожному еміґраційному осередку по різних країнах — пресові бюра з чужомовними органами). З тією метою в краю треба було покликати до життя леґальні видавництва, а закордоном, у поодиноких країнах, мали творитися леґальні громадські націоналістичні організації — свого роду «братні організації» у відношенні до ОУН — яких головною метою була всебічна поміч українській визвольній справі і які одним із завдань мали — вести пропаґанду ідей українського націоналізму при допомозі свого пресового органу, в якому порушувано б також місцеві справи й проблеми, без значення для інших теренів.

Отже, як бачимо, прийнято тут принцип децентралізації пресової акції. А про те, щоб ця децентралізація не мала шкідливих наслідків при пропаґанді щойно творених чи теоретично розроблюваних програмових кличів ідеології українського організованого націоналізму, мав дбати референт пропаґанди ПУН. Це роблено а) шляхом переписки чи особистих зустрічей з редакторами дотичних органів чи провідниками дотичних організацій; б) надсиланням їм постійно для їх органів опрацьованих матеріялів з ідеологічно-програмової проблематики українського націоналізму (побіч інших з насвітленням внутрішніх і зовнішніх політичних подій та діяльности ОУН тощо); в) поширенням на всіх теренах центральних органів («Сурми» і «Розбудови Нації»), які порушували справи **спільні** всьому націоналістичному рухові. З перспективи 25 років треба ствердити, що це щасливе сполучення децентралізації (праці) з централізацією (допомоги і нагляду) дало надзвичайно корисні наслідки. Щобільше, не дивлячись на довгий час (1/4 століття), на війну і брак комунікації, на розпорошеність по різних державах, все ж не тільки ні разу ніде не прийшло до якихось розбіжностей, різниць, хибного розуміння чи непорозумінь у площині ідеологічно-програмової проблематики українського організованого націоналізму, але занотовано всього-на-всього кілька тактичних недотягнень чи там помилок.

І. Західньо-українські пресові органи

«УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС»

Із усіх територій відчувалася найбільш дошкульна потреба встановити сильний пресовий осередок на українських землях під польською окупацією. Не тільки тому, що в Сх. Галичині уже існували численні членські кадри націоналістичної молоді, але також тому, що тут відкривалися можливості створити найсильнішу організаційну базу з усіх українських земель, беручи під увагу, що а) Закарпаття мале, вдодатку навіть ще достаточно національно неосвідомлене; б) Буковина не тільки мала, але й збоку, з трудним комунікаційним зв'язком (через Польщу або ЧСР), а в підсовєтській Україні, про якої значення з огляду на кількість населення і центральну ролю в Українській Національній Революції ПУН здавав собі добре справу, націоналістична леґальна праця взагалі виключена (у відмінності від інших окупацій), а нелеґальна куди тяжча, ніж під іншими окупаціями. Тому то українські землі під польською окупацією — Галичина, Волинь, Холмщина, Полісся, Підляшшя, Лемківщина і Засяння, — які становили і значну територію, і поважний резервуар населення, і посідали численні націоналістичні кадри, і посідали кількалітню практику підпільної боротьби (УВО), мали стати центральною і випадовою організаційною базою на інші українські землі, а разом з тим і пропаґандивною базою.

Правда, доходив сюди майже ввесь наклад нелеґальної «Сурми» і доходила «Розбудова Нації». Але цього було замало, беручи на увагу не тільки їх обмежену кількість, але й те, що це були місячники. Та куди важніше було те, що з моментом розбудови націоналістичної бази на Західніх Землях, ставали перед ОУН нові проблеми **місцевого** значення, а без ніякого значення для інших теренів діяння ОУН, і тому ними повинна була займатися місцева організаційна сітка і місцева націоналістична преса — леґальна та нелеґальна.

Правда, леґальна націоналістична преса це була доволі складна проблема для ОУН. Але не зважаючи на понурі прогнози, треба було зробити спробу тим більше, що леґальна преса давала певні вигоди організації: не тільки була менш коштовна, і не сполучена з небезпеками як нелеґальна, але давала можливість масового поширення; а що найважніше — при наявності леґальної преси різних партій, неприхильно наставлених до націоналістичного табору, давала можливість скоро займати становище до різних подій політичного й суспільного життя, що при нелеґальній пресі, та ще й місячній, і то закордоном друкованій, було утруднене і ставило організацію в невигідне положення. Звідси і пекучість створення крайового пресового осередку, а в першій мірі леґального органу.

Для виконання цього завдання ПУН плянував вислати до краю тодішнього референта пропаґанди В. Мартинця. Але то-

му, що на його місце, зокрема до редакції «Сурми» і «Розбудови Нації», не можна було знайти заступника, вдодатку дотеперішній його помічник П. Кожевників був виключений із організації, а вкінці — полк. Є. Коновалець мав виїхати в організаційних справах на довший побут до Америки і треба було в ПУН людей, ознайомлених зо справами, які мали б його в дечому заступити, то зрезиґновано з виїзду В. Мартинця, а замість нього це саме завдання доручено Зенонові Пеленському. Останній тоді жив у Берліні, був досі співробітником «Розбудови Нації», щобільше — був учасником Конґресу Українських Націоналістів, на якому референував зовнішні справи, і був присяжним членом ОУН. З. Пеленський уже тоді виказався добрим журналістом і це рішило його призначення. Правда, з перспективи 25 років знаємо, що він блискучий журналіст (коли оцінкою журналіста є цікавість його статтей), зате він нікудишній ідеолог і політичний стратег. Цікаво, що вже тодішнє знання особи З. Пеленського насувало побоювання, чи зможе він вив'язатися з наложеного завдання, яке виходило поза звичайний журналізм, а входило в область політичної стратегії й заторкувало ідеологію. Тому вирішено, що в цих справах він діятиме по кожноразових точних інструкціях ПУН.

З. Пеленський виїхав у 1929 р. до краю зо спеціяльними уповноваженнями ПУН. Треба признати, що його положення було доволі незавидне. Після кількалітнього побуту закордоном він їхав на зовсім незнаний організаційний терен, на незнану йому досі працю, та ще й піонерського характеру. Не дивлячись на постійний зв'язок з ПУН і отримувані інструкції, він мусів у різних політичних, пильних і важливих справах, сам вирішувати, при чому найменша помилка могла мати дошкульні наслідки. Вдодаток відразу зустрів він на місці в Організації опозицію (т. зв. Академічного Дому, що згодом виросла в т. зв. бандерівщину), яка спричиняла йому, подібно як Крайовому Командантові УВО, багато клопоту.

І ось у тих обставинах З. Пеленський придбав як леґальний орган ОУН перемиський тижневик «Український Голос». Правда, з тим придбанням справа доволі заплутана. Власником і видавцем «Українського Голосу» був досі проф. Ґреґолинський, який радо пристав на пропозицію продажу часопису (точніше: фірми). Бо йому щораз тяжче приходилось видавати газету і з огляду на дошкулювання польскої влади (а він був професором державної гімназії) і з огляду на щораз більшу конкуренцію львівських часописів. Однак ціна, яку він зажадав, була зависока і ПУН на неї не погодився. І ось сталося зовсім неочікуване: проф. Ґреґолинський (який хотів збутися часопису якнайскорше, та ще й за добру ціну) і ред. З. Пеленський (який хотів якнайскорше дістати часопис до своїх рук, щоб міг врешті належно проявитися) заключають умову, поминаючи ПУН; проф. Ґреґолинський у переконанні, що заключає умову з відпоручником ПУН, яких (і від-

поручника, і ПУН) перехитрив, а ред. Пеленський у переконанні, що перехитрив проф. Ґреґолинського, бо заключив неважну для ОУН умову, якої дотримуванням не дуже то журився. З того вийшли потім неприємності і для ред. З. Пеленського, а ще більші для проф. Ґреґолинського, який, не дочекавшися умовленої заплати, ляментував, що його «націоналісти ошукали і експропріювали», і навіть приїжджав два рази до ред. В. Мартинця до Праги зо скаргою на ред. Пеленського і з домаганням виконання умови.

Між тим, формально власником часопису став Зенон Пеленський, так само як і начальним редактором. Його помічником був ред. Євген Зиблікевич, член УВО-ОУН. Адміністратором був п. Паславський член УВО-ОУН. До часопису присилав статті різних авторів референт пропаґанди ПУН з Праги. Крім цього різні члени ОУН з-закордону присилали безпосередньо свої статті, а проф. Євген Онацький із Риму був постійним співробітником. Вкінці дописували місцеві націоналісти, як інж. Осип Бойдуник (псевдо О. Грузченко), Богдан Кравців та ін. Однак найбільш атракційні статті були з-під пера самого З. Пеленського, який також сам найбільше доставляв матеріялу.

З. Пеленський зразу «вдарив у великий дзвін» і треба сказати, вміло вив'язувався з завдання, викликавши загальне зацікавлення і звернувши увагу громадянства на справу, що її заступає часопис. Але також дуже скоро (заскоро!) «зацікавив» і звернув увагу на часопис — польської влади і поліції. Почалися різні пакості і «законні» дошкулювання: зразу судові конфіскати, що спричиняли матеріяльні втрати; потім 11. серпня 1930 р. польська влада покликала З. Пеленського до активної військової служби (рідкий випадок у Польщі у відношенні до українця-інтеліґента!) на 15 місяців, а у вересні 1930 р. поліція виарештувала всіх членів редакції і запечатала льокаль.

По відході З. Пеленського редакцію перебрав Є. Зиблікевич, а членом редакції став Б. Кравців, але шикани польської влади далі не припинились тим більше, що ред. Є. Зиблікевич був не тільки як редактор «УГ», але й особисто як старий член УВО жертвою постійних шикан польської поліції, яка ув'язнювала його при нагоді всіх більших облав і арештувань. Ці дошкулювання були особливо маркантні під час польської пацифікації, колито тюрми тріщали від в'язнів, і колито польська поліція вбила підступно Крайового Коменданта УВО сот. Ю. Головінського і польсько-українські відносини були надзвичайно загострені, а діяльність українського підпілля дуже дошкульна для поляків.

У 1931 р. редакцію перемиського «Українського Голосу» перебрав проф. Зубрицький, на ділі, більше формально, бо редакцією кермував провід Організації зо Львова. Ця остання обставина підготовила те, чого потребу давно відчувалося, а саме — перенесення видавання органу ОУН з Перемишля до Львова, центру українського життя на ЗУЗ.

На цьому обриваємо цю розвідку, що охоплює собою історію 51 пресових періодиків і якої цілісний зміст виглядає так:

А. Періодики, які були, а потім перестали бути органами організованого націоналізму

1. «Літературно-Науковий Вістник» — Львів.
2. «Заграва» — Львів.
3. «Новий Час» — Львів.

Б. Журнали, які перестали існувати після створення ОУН

4. «Національна Думка» — Прага.
5. «Державана Нація» — Прага-Подєбради.
6. «Смолоскипи» — Львів.

В. Періодики, які існували перед і після створення ОУН

7. «Сурма» — (підпільна) — Кавнас.
8. «Розбудова Нації» — Прага.

Г. Пресові органи, засновані після створення ОУН

І. Західньо-українські пресові органи

9. «Український Голос» — Перемишль.
10. «Час» — Львів.
11. «Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ» — (підпільний) — Львів.
12. «Юнак» — (підпільний) — Львів.
13. «Наш Клич» — Львів.
14. «Рідний Ґрунт» — Львів.
15. «Голос» — Львів.
16. «Голос Нації» — Львів.
17. «Дажбог» — Львів.
18. «Студентський Шлях» — Львів.

ІІ. Буковинські пресові органи

19. «Самостійна Думка» — Чернівці.
20. «Самостійність» — Чернівці.
21. «Молода Буковина» — Чернівці.

ІІІ. Закарпатські пресові органи

22. «Пробоєм».
23. «Наступ».
24. «Націоналіст».
25. «Технік».

IV. Еміграційні пресові органи

26. «Український Націоналіст» (підпільний) — Прага.
27. «Незалежність» — Париж.
28. «Українське Слово» — Париж.
29. «Вістник ОДВУ» — Нью-Йорк.
30. «Наш Клич» — Аргентіна.
31. «Новий Шлях» — Вінніпеґ.
32. «Український Вістник» — Берлін.

V. Органи, заснувані під час і після 2-ої світової війни

33. «Сурма» — Львів.
34. «Українське Слово» — Київ.
35. «Українець у Фінляндії».
36. «Юний Націоналіст».

37. «Шлях Молоді».
38. «Тризуб» — Брюссель.
39. «Наші Вісті» — Мюнхен.
40. «Український Голос» — Мюнхен.
41. «Наша Думка» — Мюнхен.
42. «Думка».
43. «За Самостійність» — Мюнхен.
44. «Орлик» — Берхтесґаден.
45. «Промінь» — Зальцбурґ.
46. «Україна» — Нью-Йорк.
47. «Самостійна Україна» — Вінніпеґ-Чікаґо.
48. «Голос Молоді» — Вінніпеґ.
49. «Жіночий Світ» — Вінніпеґ.
50. «Розбудова Держави» — Монтреаль-Клівленд.
51. «Літаври» — Київ.

В. Мартинець

Похід ОУН на схід

«Українські Визвольні Змагання, коли вони мають бути успішними, мусять бути поєднанням широкої суспільної стратегії з цілим рядом революційних акцій, пов'язаних в одну цілість майстерною та державнотворчою українською політикою.»

Олег Кандиба - Ольжич

1. Вступні завваги

Похід ОУН на схід, хоч і є втертим поняттям, яке широко вживається в термінології Українського Націоналістичного Руху, то проте воно не є точно визначене і в нього часто вкладається різний зміст. Одні, що вживають цей вислів, думають про великий рух кадрів ОУН на схід — з еміграційних теренів на рідні землі та зі західньо-українських земель на центральні та східні землі, — який мав місце в перших місяцях після вибуху німецько-большевицької війни. Інші під цим періодом розуміють не лише сам рух кадрів і їх роботу в час переміщування, але також важкі та героїчні роки підпілля та повстансько-партизанської акції в Україні в роках 1942-44. Ще інші до руху кадрів на схід і до подій в Україні в згаданих роках додають ще частковий фінал цього походу, себто відступ частини кадрів ОУН зі східніх і центральних українських земель, а згодом зі західньо-українських земель, на чужину. Вживається поняття «частковий відступ» або «частковий фінал», бо основні кадри, які в 1941 році мандрували на схід, ніколи вже не повертались. На нових стійках більшість з них загинула в боротьбі проти німецького або згодом проти московсько-большевицького окупанта.

З цього ми бачимо, що розуміння походу на схід є справді досить різноманітне. Та проте треба відмітити, що в кожній інтерпретації походу є своєрідна логіка та завершеність. Коли пер-

ша підкреслює самий рух кадрів на схід, то друга те, що з цим рухом було тісно пов'язане, — розбудову сил ОУН на рідних землях, активізацію підпільної мережі, а згодом — повстанського руху. Третя інтерпретація іде по лінії логіки та стверджує, що всюди, де є початок та середина, приходить якийсь кінець і завершення. І вона намагається його шукати в поході ОУН на схід — у відступі частини кадрів ОУН на захід.

Можна б довго дискутувати над тим, чи завершенням героїчного та драматичного походу ОУН на схід в 1941 році був відступ незначної частини кадрів на захід під кінець другої світової війни. Є багато фактів проти такого розуміння фіналу. Перш за все фінал походу триває на українських землях по сьогоднішній день і далі продовжується. Суспільні процеси та здвиги, які були розбурхані в Україні в 1941 - 1944 роках, ще далеко не закінчені. Вже з повищого випливає, що широку суспільну акцію, яка збуджує глибокі суспільні процеси, не можна прирівнювати до якогось військового походу, де є початок боїв, їх зеніт і кінець війни, чи до драми на сцені, де є також ті три головні періоди.

Зараз немає тут потреби входити в тонкощі цієї дискусії. Сам факт, що інші автори на сторінках цього альманаху друкують свої праці про підпілля в Україні в роках 1942-44, про повстанський рух на українських землях під час другої світової війни тощо, каже авторові цієї статті обмежитися лише до представлення походу у вужчому розумінні цього поняття, себто до подій і фактів 1941 року. Визначивши так межі часу, хочеться тут одночасно відмітити, що не маємо наміру писати історію ОУН того року, в якій зібрані були б усі дані про роботу та діяльність людей Організації. Ми наставлені радше на те, щоб кинути на ці події в'язанки думок, споминів і рефлексій, що тісно пов'язані з нашою роботою в той час.

2. Гарячкові приготування

Над Европою вже другий рік шаліла хуртовина війни. Мілітарна машина націонал-соціялістичної Німеччини, запевнивши собі господарську допомогу СССР, перевела свої перші тверді удари на схід, північ, захід і південь. Весною 1941 року німецький похід замикав на Балканах велике коло свого тріюмфу; над каналом Ля-Манш, над Егейським морем і на узгір'ях Нарвіку стояли німецькі полки.

У промінних весни того пам'ятного року стояло велике історичне питання — що буде далі? Чи прийде до якогось замирення між Німеччиною та Англією? Чи наступить удар на Великобританію, яка з оборони своїх інтересів ув Европі примушена була перейти до захисту власного материка? Прийде удар на Англію, у її серце через канал Ля-Манш чи в головні артерії до її серця — Індії або Близького Сходу?

З хвилиною, коли Англія в повітрі почала успішно поборювати німецьке летунство й на оборону островів поставила весь

англійський нарід, запевнивши собі при тому господарську допомогу ЗДА, шанси Гітлера на перемогу над Англією ставали все менше правдоподібними. Ключ до дальшої долі війни почав пересуватися знову на схід... Війна між Німеччиною та СССР ставала неминучою.

З цілого ряду зустрічей і розмов, які я в той час мав нагоду відбути з найвищими керівними членами ОУН, з полк. А. Мельником, зі сл. п. інж. М. Сціборським, д-ром Я. Барановським і іншими, я бачив, що вони в неминучій німецько-большевицькій війні бачили нові можливості для української визвольної боротьби, не поминаючи тих великих небезпек і катастрофи, які вона могла принести для України. Нові шанси вбачалося насамперед у тому, що така війна мала б розірвати большевицьку залізну заслону, дати змогу краще організувати українські сили на рідних землях та нанести сильний удар по московсько-большевицькому режимі. Коли ж іде про неґативи, то вказувалося на ті спустошення, які війна принесе для населення та господарства України. Іншим тривожним питанням було те, як націонал-соціялістична Німеччина поставиться до українських державно-самостійницьких сил і змагань. Чи приступить націонал-соціялістична партія до реалізації тих місць своєї політичної програми, де написано, що Україна має бути німецьким життєвим простором. отже, тереном німецької колонізації? А може, маючи на увазі зовнішню ситуацію, воєнні труднощі, духову та матеріяльну силу України, Німеччина змушена буде до далекосяглих концесій для українських державно-самостійницьких аспірацій?

На тлі тодішніх зовнішньо-політичних обставин було неможливим дати якийсь точний образ майбутніх подій. Нерозгаданим сфінксом була сила СССР. Вирішальне слово у війні мали ще сказати З'єднані Держави Америки. Чи не може війна закінчитися таким фіналом, що розгромлена буде Німеччина і СССР, які, вичерпані, у взаємній боротьбі, стануть легким тереном для походу армій західніх великодержав?

У складній зовнішньо-політичній ситуації на допомогу українським націоналістам прийшов їх здоровий політичний інстинкт і принципи їхнього світогляду. Вони підказували: успіх української справи залежатиме у великій мірі від напруги та сили самого українства та його передової ланки — ОУН. Тому треба прикласти всіх зусиль, щоб ці сили якнайкраще організувати та держати в постійному поготівлі для вирішального удару.

Немає потреби описувати тут цієї могутньої мобілізації сил і організаційної підготови, які Провід ОУН перевів напередодні вибуху німецько-большевицької війни. Заходи ці, що їх осередком був Краків, як центр скупчення української політичної еміґрації, та Лемківщина, Посяння, Холмщина і Підляшшя, що були тоді поза засягом Москви, є ядерно охоплені в праці «Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни», розділ VI: «Підготовлення ОУН перед німецько-совєтською війною».

Авторові цих рядків приходилося в той час перебувати на території Німеччини та брати участь в роботі теренової екзекутиви ОУН, яка діяла по лінії наказів найвищого керівного Центру ОУН, що перебував в той час на території т. зв. Генерал Губернаторства.

Напередодні німецько-большевицької війни на території корінної Німеччини перебувало біля 100 тисяч українців. Незначна частина з них — це були т. зв. старі еміґранти, себто українці, які залишили рідні землі після програних українських визвольних змагань 1917-21 років. Друга група складалася з українців, що були мобілізовані до польської армії та попали в полон під час німецько-польської війни. Більшість з них в той час працювала в німецьких фармах та індустріяльних підприємствах. І третя головна група — це ті, що їх після німецько-польської війни вивезено на працю до Німеччини з території т. зв. Генерал Губернаторства.

Великий відсоток українців організований був тоді в Українському Національному Об'єднанні, організації культурно-освітнього характеру, що постала з ініціятиви ОУН і тісно з нею співпрацювала.

Найбільш активний та політично вироблений елемент української еміґрації Німеччини належав до Організації Українських Націоналістів (ОУН). Після відомого розколу в 1940 р. приблизно 1/3 частина того активу стала по боці Бандери, а решта залишилася вірна Проводові ОУН під керуванням полк. А. Мельника. З інших політичних напрямків серед української еміґрації Німеччини слабу активність виявляв лише т. зв. гетьманський табір.

Напередодні вибуху другої світової війни, сітка ОУН на терені Німеччини, яка діяла нелеґально, начислювала біля 500 членів. Робота цієї сітки очолена та керована була тереновою екзекутивою під проводом сотн. Бодя, якої душею був Костик, а згодом Мілько, який після відходу Бодя й Костика на землі в час німецько-большевицької війни перебрав функції керівника Екзекутиви.

Здається, під кінець квітня, Екзекутива ОУН в Німеччині, в якій авторові цих рядків доводилося за тих часів виконувати функції зв'язку та студентського референта, дістала доручення негайно готувати членство для праці на рідних землях, зокрема на Наддніпрянщині. В директиві зверталося особливу увагу на вивчення підсовєтських відносин в різних ділянках життя та на ті обставини, серед яких доведеться членові ОУН працювати на українських землях у час звільнення їх від большевицької окупації. Інструкція підкреслювала теж велике політичне значення того, щоб поодинокі члени ОУН та українці не переходили одинцем до німецької армії чи до інших німецьких частин, до чого різні німецькі військові з'єднання схиляли тоді українців.

На вишкіл і приготування членства для праці на рідних землях присвячена була велика частина праці ТЕ в місяцях травні

та червні. Лінією цього завдання мені доводилося влаштовувати різні вишкільні курси в Берліні, Бремені, Гамбурґу та Бресляв.

Я не буду тут зупинятися над подробицями цієї роботи, бо вона вимагала б знову окремої праці. Наголосити тут треба лише, що патріотичне та високо жертвенне членство ОУН горіло в той час бажанням знання та чину. Підготова була поставлена на правильні рейки та її вістря спрямоване було проти тих труднощів, з якими членові ОУН доводилося пізніше зустрічатися. Але вже в той час видно було на кожному кроці ті катастрофальні наслідки, які для української справи ніс розкол в ОУН. Велика частина енергії членства та керівних кадрів ОУН зуживалася на різні поточні заходи, що зв'язані були з розламом і своєрідним станом війни в націоналістичному таборі, з очевидною шкодою для глибини та інтенсивности вишколу. Розлам відірвав від ОУН значну частину членства, якої потрібно було для самої підготови до походу та для пізніших завдань.

3. Вибух війни та рух на схід

Можна сміливо твердити, що вибух німецько-совєтської війни в 1941 році застав кадри ОУН в стані повної готовости. На рідних землях, під совєтською окупацією, організаційна сітка, що була в постійному контакті з Проводом Українських Націоналістів на еміґрації, була повністю зорієнтована у розвитку міжнародніх подій. На Лемківщині, Посянні, Холмщині, Підляшші, а зокрема в місцевостях, що прилягали до совєтсько-німецьких кордонів, стояли готові до руху на схід пробойові кадри ОУН під проводом керівника випадових баз Каменя. На території Чехії, Німеччини та Франції десятки ідейних і жертвенних членів Організації чекали на наказ, щоб рушити услід за першими пробойовими лавами.

Вибух німецько-совєтської війни сколихнув всі ці сили, які стояли в поготівлі.

Відплив членів ОУН з території Німеччини почався зараз таки в перших днях німецько-совєтської війни. Годі перечислити тут ті десятки людей, яким в той час тиснув я руки перед їхнім відходом на рідні землі... Серед них був ред. Петро Олійник, інж. Утьо Соколовський, Павло Тимощук і інші, яким судилося скоро спочити в рідній землі. Всі вони, одинцем або удвох чи утрьох, щоб не звертати уваги німецької поліційної та залізничої влади, пробивалися різними шляхами до прикордонних пунктів Німеччини й Генерал Губернаторства, де раніш уже були організовані місця для переходу кордону. Головні такі перехідні пункти були в Т. і Б., а головний тягар цієї відповідальної та ризиковної роботи лежав на плечах друзів Ст. Тупіся і Кр.

Після переходу кордону члени ОУН, що йшли на схід, мусіли звичайно пішки дібратися до Кракова, де вони зголошувалися в осередку ОУН для одержання дальших директив. У деяких випадках спрямовувано членів ОУН з території Німеччини безпо-

середньо на рідні землі, звичайно до місцевостей, з яких вони походили або які добре знали, даючи їм доручення на місці організувати роботу та там же в'язатися з організаційною сіткою.

Різними шляхами Теренова Екзекутива Німеччини одержувала інформації про те, які труднощі та які перешкоди мусіла поборювати кожна вислана людина чи група. Важко якось забути про пригоди Остапа, якому на прикордонній станції Тшебіня доводилося майже всю ніч тікати перед німецькою поліцією і «баншуцами», шукаючи пристановища в різних вагонах, льокомотивах тощо. Оповідання, мов казки з тисяч і одної ночі, але реальні, правдиві, в яких романтика підпілля сплутується з геройством революціонера, а очайдушність кожночасно зустрічає тінь смерти.

Я часто заздрив тим, які могли у першій хвилі руху наших кадрів відійти на схід. Побут у сірому й похмурому Берліні мені остогид. Там на сході — рідний соняшний край ставав на нову історичну дорогу та якимсь глибоким тривожним голосом кликав своїх синів і дочок додому. Але різні обов'язки заставляли мене ще якийсь час залишатися. Щойно в половині липня звільнено мене від обов'язків в ТЕ німецького терену та я дістав змогу піти слідами моїх друзів, яких я випроводжав у далеку дорогу та яким в останній хвилині шептав «до побачення у Львові», «в Києві», «в Тернополі», «в Луцьку», «Дубні»...

До прикордонного пункту приїхав я без якихнебудь пригод. Кількаразової контролі в поїзді німецької кримінальної поліції та Ґештапо здихався я в той спосіб, що показував «відрядження» Управи УНО, 1) буцімто я їду до Бєліц організувати клітину тої організації.

В прикордонному пункті, на домовленій кватирі, зустрів я друга Тупіся. Наступного дня біля полудня пішов я з двома місцевими жінками, що працювали для організаційного пункту, «збирати в ліс ягоди» і в саме полудне, коли одна прикордонна стійка відійшла, а друга була в дорозі, щоб її замінити, я перейшов німецько-польський кордон.

У Кракові, на станиці ОУН зустрів Демо-Довгопільського, який зайнятий був порядкуванням якоїсь літератури. Він приготовлявся до від'їзду на Волинь. Через декілька хвилин прийшов сл. п. сот. Омелян Сеник-Грибівський. Він спитав мене, чи я не заскочений тою пусткою, яку я тут застав. А діставши потакуючу відповідь, сказав: — «Усі пішли на схід».

Покійний Сеник-Грибівський просив мене, щоб я подав йому образ тих сил ОУН, які залишаються ще на території Німеччини. Сам він передав мені ті інформації, які він останньо одержав з рідних земель. Під кінець розмови заявив, що в Кракові почувається небезпечно та побоюється, що його німецька поліція мо-

1) Українське Національне Об'єднання. Леґальна, заінкорпорована організація українців у Німеччині.

же кожної хвилини конфінувати та що він рішився негайно їхати до Львова. Там, мовляв, загубляться за ним усі сліди та він зможе щось корисного робити.

Придбавши виказки УЦК, ми тої ж ночі вирушили поїздом в дорогу до Ярослава, де на сот. Грибівського чекав інж. Сціборський і група інших друзів. На кватирі Андроніка в Ярославі ми сконтактувалися з ними. Інж. М. Сціборський був дещо знервований. Причиною було те, що зникла змога нелеґально пробитися через Сян, бо останніми днями прийшла повінь. Для переходу через міст у Перемишлі треба було мати пропуск від німецької влади.

Сеник-Грибівський зразу взявся за те, щоб знайти якийсь вихід зі становища. Він казав ще раз перевірити стан води та можливість переправитися вночі через Сян човнами. Ця можливість виявилася знов нереальною. Тоді він домовився з ред. А. Луцевим, щоб він «купив» за горілку або за гроші шофера якоїсь німецької військової вантажної машини, яка забрала б нас всіх і під брезентом перевезла б нас на той бік Сяну, оминаючи таким способом усі німецькі контролі.

Ця дорога виявилася можливою. Андрій ще того дня знайшов валку німецьких вантажних машин, які їхали на схід через Перемишль на Львів. Наближаючися другого дня ранком на двох закритих брезентами машинах до Перемишля, ми боялися якогось підступу підкуплених шоферів і кожної хвилини готові були на найгірше. Ми зокрема затривожені були тим, що німецька прикордонна сторожа на мості в Перемишлі може почати обшук авт і тоді розкриє та арештує нас. Вся наша тривога виявилася безпідставною. Після того, як шофери показали відповідні документи, автомашини було пропущено без контролі, і десь біля полудня ми опинилися у Львові.

4. Референтура СУЗ у Львові

В пляні нашої групи не було зупинятися на довший у Львові. Ми хотіли лише зв'язатися тут з нашими людьми, ознайомитися з місцевими відносинами та разом з іншими друзями, що були призначені на роботу на схід, їхати туди.

Переїзд інж. М. Сціборського та сот. Грибівського на Наддніпрянщину, здається, вирішено було раніше. В той час, коли я зустрівся з ними, не було вже сумніву в тому, що вони їдуть туди. Чи ж, зрештою, можна собі було уявити кращих стовпів роботи ОУН на центральних і східніх землях? Знання терену ще з часів визвольних змагань 1917-21 рр., постійний контакт з ним у дальшій праці, глибокі студії СССР і знання підсовєтської проблематики, які здобув інж. М. Сціборський, організаційні здібності сот. Грибівського — вже самі за себе говорили про їхню вагу в організації Наддніпрянщини.

Вже куди раніше вирішено було теж те, що я маю відійти на роботу на центральні землі. Вирішальним в моєму призначенні

було те, що вже від кількох років я робив досліди соціяльних, економічних, ідеологічних і адміністративних проблем СССР. Для цього використовував я різні бібліотеки, а зокрема Інститут для дослідів СССР в Берліні. В час підготови до походу на схід сл. п. Ольжич --Кандиба просив мене, щоб я звернув передусім увагу на стан адміністративного апарату СССР.

Негайно після приїзду до Львова ми зв'язалися з Ольжичем, який, як один з трьох Секретарів (Секретаріят: Ольжич, Ренс, Сокирка) був призначений Головою ПУН-у для керівництва роботою ОУН на Наддніпрянщині.

Олег готовий був до дальшого руху на схід. Разом з ним зі Львова мав від'їхати Вітя Пилипчук, Половедько *) та ще кілька активістів з Праги. Ми рішилися пробувати щастя на тих автомашинах, на яких ми приїхали до Львова. Вони зупинилися для відпочинку та для одержання дальших інструкцій. Андрій знов зв'язався з ними. Але тут вже нам не везло. Шофери справді за якусь ціну забрали нас всіх, але завезли лише до Тернополя, де вони дістали доручення їхати до Коломиї та далі в напрямку до Румунії. Нам не було з ними подорозі. Ми почали шукати за можливостями пробратися якось до Проскурова, але їх не було. Тоді, на пропозицію пок. Сеника-Грибівського, ми рішили вернутися до Львова, користаючи з того, що туди вночі мав відійти якийсь вантажний поїзд.

У Львові нашу «східню» групу реорганізовано. Сл. п. Грибівський та Сціборський рішили деякий час залишитися в Галичині. Мені Ольжич дав доручення залишатися кілька тижнів у Львові та перебрати керму Референтурою СУЗ при Крайовій Екзекутиві Західньо-Українських Земель. Референтура ця мала підтримувати роботу ОУН на Наддніпрянщині людьми та відповідною літературою. Сам Олег Кандиба рішив виїхати негайно до Рівного, а звідти до Житомира.

Так я застряг на деякий час у Львові, де я мав керувати допомоговою базою для роботи ОУН на Наддніпрянщині. Ішло, головно, про людей, які були б ознайомлені з теренами Наддніпрянщини та приготовлені для роботи серед складних місцевих обставин. Вони мали підсилювати та доповнювати перші, пробойові кадри ОУН, які нелеґально просувалися безпосередньо за наступальними німецькими частинами, а то й оперували по той бік фронту. Одночасно вони мали допомогти тим авангардним частинам в організації українського культурного, економічного та політичного життя на звільнених від большевиків теренах.

Тут треба дещо згадати за пробойові або авангардні частини ОУН. Були це здібні та організаційно досвідчені члени ОУН,

*) Проф. Половедько — колишній зв'язковий полк. Є. Коновальця з підсовєтською Україною. Після відступу большевиків зі Львова в 1941 р. зголосився на орг. пункті, як член ОУН. Був запідозрений у вбивстві сл. п. Є. Коновальця й перебував під орг. наглядом. В 1942 році був заарештований в Харкові і в тюрмі повісився.

яких завданням було чим скорше в'язатися з місцевим українським та організаційним активом, інформувати його про політичну ситуацію, ініціювати організацію української адміністрації, шкільництва, різних видів культурного життя, господарства, суспільної допомоги, розбудовувати сітку ОУН тощо. Члени ці оперували індивідуально або малими гуртками. Для них ще напередодні війни вироблені були керівництвом оперативних баз лінії чи напрямки, якими вони мали просуватися, подані були адреси людей, з якими вони мали в'язатися, та головні доручення, які вони мали виконати.

Десятки членів ОУН, виконуючи доручення авангардних частин, — записалися золотими буквами в історію України. Немає тут місця перечисляти тут всі прізвища. Згадаю лише про сл. п. Богдана Коника, який своєю енергією й запалом дав великі поштовхи до організації українських сил на Лівобережжі, а зокрема Полтави та Харкова. Живою ще стоїть в очах постать д-ра Ярослава Самотовки, який з далекого Відня пробився до Дніпропетровського, де дав великий вклад в організацію українських високих шкіл і культурного життя того міста. Свіжою є в моїй пам'яті постать ред. Масікевича, який під час німецько-большевицької війни з групою буковинців з південної Румунії пробився до Миколаєва над Чорним Морем, де очолив адміністрацію цього міста й де був згодом розстріляний німцями.

Ствердження великої ролі авангардних частин ОУН в розбудові українського життя в перших тижнях німецько-большевицької війни **ніяк не означає, що дух самостійництва, гін та енергія до організації українських сил на Наддніпряншині були принесені зі заходу,** з Галичини та еміграції, що часто намагаються сьогодні поширювати кола білої московської еміграції та їх прихвостні малороси-федералісти. **Перш за все треба знати, що в складі тих авангардних груп, зокрема в час їхньої акції на Наддніпряншині було багато наддніпрянців, і то не еміґрантів, а тих які весь час були під большевицьким панування́м.** Коли для прикладу взяти основну авангардну групу ОУН, яка прийшла до Києва, то в її складі були такі місцеві діячі, як проф. інж. Дубина, інж. Антін Баранівський та інші. Подруге, Наддніпрянщина, батьківщина основоположників українського модерного націоналізму, колиска великих українських політично-революційних сил, що вибухали тут з великою динамікою на протязі всієї української історії, не терпіла ніколи на брак українського самостійництва чи енергії. В перших місяцях німецько-большевицької війни ті сили були лише сильно здесятковані та розсіяні. Досить взяти до уваги те, що українське культурне та політичне життя в УССР, українська провідна верства та весь український нарід були від 1927 року під важкими безперебійними ударами московського шовінізму та большевизму. Напередодні війни большевики намагалися зробити ще одну масакру в Україні, організуючи масові арешти та розстріли. До того ж все боєздатне населення

загнано в Червону Армію або примушувано відступати на схід. Потрете, місцеве населення заскочене було наглою зміною політичного становища й схильне було до пасивної постави на деякий час. **Отже, в таких обставинах повна інформація, поштовх, ініціятива, перша допомога, скріплення найголовніших центрів людьми були конечними для прискореної організації терену.**

Вище вже сказано, що головним завданням Референтури СУЗ у Львові було дати активну допомогу людьми Наддніпрянщині. На які людські резерви можна було числити в той час?

Головним резервуаром могли бути Галичина, Західня Волинь, **які лише неповних два роки були під большевицькою окупацією й де Москва не змогла ще так сильно здесяткувати український актив.** Деякі сили могли дати українське Посяння, Холмщина та Підляшшя. І, врешті, останній басейн західніх резерв — це українська еміґрація в Німеччині, Чехії, Франції та в інших західньо-европейських державах.

Скоро виявилося, що людські сили, які можна відтягнути з тих теренів, є дуже обмежені. В Галичині головні сили ОУН зв'язані були організацією місцевої сітки, що розбита була розколом в Організації. В наслідок цілого ряду причин в Галицькій Землі становище Організації було дуже важке. Це саме можна сказати про західню Волинь, хоч там перспективи виглядали дещо ясніше. Українські терени на захід від бувшого большевицько-губернаторського кордону були сильно обголені з людей рухом членства на схід в перших днях війни. Деякі підсилення могла дати еміґрація, але й можливості тих теренів були обмежені. Велика частина молодого активу ОУН з тих теренів відійшла вже раніше до особливих завдань; десятки студентів пішли в ролі перекладачів до військових штабів німецьких східніх армій, де вони мали використати свої становища для завдань подібних, що їх мали члени авангардних груп, що діяли самостійно та нелеґально. Старший віком елемент з еміґраційних теренів використати було важко, бо не було в нас ні леґальних перепусток, ні засобів транспорту.

Потреби референтури як і вся робота ОУН на Наддніпрянщині знаходили повне зрозуміння та підтримку місцевої Екзекутиви СУЗ при Крайовій Екзекутиві ЗУЗ та екзекутив ОУН на еміґраційних теренах. Вони віддавали для цієї справи все, що могли, часто з втратою для місцевих інтересів, але можливості віддати були обмежені.

В перших тижнях існування Референтури СУЗ вона пропустила на схід кількасот активних та високо ідейних членів ОУН. Це були саме ті члени, що їх для цієї роботи відставляли інші теренові Екзекутиви. Вони після короткого інструктажу, перевірення їхньої організаційної та ідеологічної підготови, спрямовувані були до зв'язкових пунктів на сході, де на них чекали остаточні призначення. Кожний висланий член ОУН мусів «організувати собі транспорт», йому давалося лише довідку Української

Допомогової Акції у Львові, яка «стверджувала», що він є біженцем з такої чи іншої місцевости на Наддніпрянщині та вертає додому. Довідки ті Референтура одержувала від сл. п. ред. І. Рогача, який цю Акцію організував та був її головою. УДА, як і її документи, існували на «праві воєнного хаосу» і не мали жодного відношення до німецьких військових властей.

Зорієнтувавшися в тому, що кадри, які дають їй до диспозиції Екзекутиви різних теренів, є надто малі у відношенні до тих потреб, які існують на Наддніпрянщині, Референтура СУЗ почала шукати за іншими джерелами людських сил. Таким головним джерелом були українці з Наддніпрянщини, які в роках 1939 - 1941 попали на ЗУЗ, де й застав їх вибух німецько-большевицької війни. Між ними **було багато високо ідейного та патріотичного українського елементу,** хоч і не бракувало таких, які приїхали сюди зі суто матеріяльно-спекулятивних мотивів (на ЗУЗ за большевиків можна було набути різні речі легше, ніж на центральних землях) чи які працювали в большевицьких поліційних органах. Останніх було мало, бо вони поспішно вивтікали разом з відступаючими большевиками в перших днях війни або переховувалися.

Для реалізації пляну, затримано було тимчасово кількох членів ОУН, що мали відійти на схід. Зокрема велику допомогу в цій праці дала здібна та повна енергії «Марія», яка перебувала за большевиків у Львові та мала широкі зв'язки з наддніпрянцями. В роботі застосовано всі засади обережности, бо можна було припускати, що большевики пляново залишили в терені людей, яких завданням було увійти в середину Українського Визвольного Руху та діяти за лінією плянів Москви. Тому кожна людина, з якою Референтура увійшла в контакт, була ґрунтовно провірювана. Щойно у випадку, коли не було до неї жодних застережень, вона діставала всебічну політичну інформацію та завдання вернутися в той терен, який вона найкраще знала, та вести там громадську роботу. Одночасно повідомлялося орг. сітку на СУЗ, що така людина приходить в терен. В члени ОУН бралося нових людей лише у виїмкових випадках, переважно вербовано їх для громадської праці під кермою ОУН.

Акція Референтури СУЗ між наддніпрянцями дала кількадесят цінних людей для роботи на СУЗ. Але все це було лише теж краплина в порівнянні до тих потреб, які мала Наддніпрянщина. Майже кожна записка, яка приходила в той час від Ольжича зі сходу, кінчалася — «потрібно людей». І цю достатню кількість могли дати лише організовані в одному фронті всі українські політичні сили. Такого фронту не було. **Серединою українського організму проходив важкий розтин, який ділив, паралїжував і зв'язував кожну акцію.**

Надії на те, що ОУН виконає ті історичні завдання, які ставали перед нею, були побудовані більше на якості людей ніж на їх кількості, бож її кадри, які були в той час на Наддніпрянщи-

ні, були під якісним оглядом дуже сильні. Згадати б лише, що серед них в той час був інж. Микола Сціборський та сот. Омелян Сеник-Грибівський. Після тої зупинки, про яку я згадував вище, від'їхали вони остаточно на схід в перших днях серпня 1941 року. Рішилися вони пробиватися лінією Броди, Рівне, Житомир. До Бродів мав їх відставити д-р Козак. Як виявилося пізніше, йому з машиною вдалося проскочити той кордон і завести їх далеко далі. В їхньому посіданні були також лише ті ж біженецькі документи Української Допомогової Акції, які діставали інші члени ОУН. Я був тим, що передав їм у Львові ці документи та останній тиснув їм руки перед їхнім від'їздом.

5. На шляху до Києва

Під кінець серпня 1941 року я закінчив ті завдання, для яких Ольжич залишив мене у Львові. Основні кадри ОУН, що призначені були на схід, уже відійшли туди. Рух туди ставав все більше повільний. І це був приблизно той час, коли пора була й мені вибиратися у східньому напрямку. Ольжич у своїх записках настоював на цьому.

Після деяких перипетій мені вдалося дістати формальний дозвіл від Крайової Екзекутиви ЗУЗ, — виконуючи обов'язки референта СУЗ при КЕ ЗУЗ, я формально був членом останньої, — на переїзд до Ольжича. *)

Зі Львова виїхав я під кінець вересня, маючи такі самі біженецькі документи та ті самі можливості їзди, що їх мали інші. До Бродів приїхав я якоюсь принагідною вантажною машиною. Біля Бродів перейшов нелеґально кордон з допомогою зв'язкового пункту. Використовуючи то свої ноги, то принагідні автомашини, добився я через кілька днів до міста Рівне, де зупинився у Дема-Довгопільського, що жив на той час при вул. Дикій ч. 5.

В Рівному зустрів я багато своїх добрих друзів — волиняків, що до вибуху війни перебували в Німеччині. Всі ці зустрічі бували незвичайно теплі, на які складалася незвичайна щирість і сердечність, яка витворилася в нашій співпраці в минулому. Там же зустрів я інж. І. Лобая, інж. Степана Манджулу **), з якими я вибрався в дальшу дорогу до Житомира.

Коли приїхав до Житомира, то не застав я вже там ні Ольжича, ні тих кадрів, які там були скупчені раніше. Всі вони відійшли до Києва. Місцева робота спиралася на місцевих людях, хоч тут і там можна було помітити «західняків».

У місті на кожному кроці відчувалося новий, свіжий подих українського життя, яке, не дивлячись на воєнні обставини, швидко відроджувалося та знаходило для себе нові творчі форми. Під забрудженими шинелями недавніх червоноармійців, що

*) Референтурою СУЗ згодом керував відомий член ОУН інж. Антін Добрянський.

**) Відомий суспільно-політичний діяч Кубані з часів визвольних змагань 1917 - 21 рр.

зараз працювали в українській поліції, під бідним одягом житомирських жінок, що часто виконували чоловічі роботи, жила незламна душа та билося тверде серце українських патріотів і патріоток.

Мій короткий побут у Житомирі наповнив мене якоюсь невимовною радістю та ще більше скріпив мою віру в те, **що Україна має якусь чародійну силу, яка дає їй змогу підійматися після смертельних ударів, гоїти швидко свої рани та ставити на історичну арену нові мільйони борців.**

Житомир був для мене одночасно великим ударом. Там біля Собору була свіжа Могила, в якій недавно поховано сл. п. М. Сціборського та О. Сеника-Грибівського. Їм ще недавно тиснув я руки у Львові та на прощання почув від них — «До побачення в Києві». Та не судилося їм добитися до Золотоверхого... Дорогу загородила їм рука Каїна... І кожний раз, коли я відвідував цю дорогу Могилу, вона промовляла до мене голосом невимовної кривди, яку заподіяно цим двом пробойовикам Українського Визвольного Руху.

***

Моя подорож зі Житомира до Києва відбулася досить прозаїчно. Спочатку кільканадцять кілометрів довелося йти пішки, а там трапилася пригідна вантажна машина, яка завезла до самого Києва. Осінній день, одноманітний рівнинний терен, довгі колони крайньо виснажених, обдертих і нерідко босих полонених, що їх автострадою німці гнали в напрямі на захід, промовляли радше до реальних, ніж до поетичних струн моєї душі. Цей реалізм ще більше скріплювався зовнішнім виглядом сіл, які вирінали на виднокрузі. В цілому робили вони враження дуже бідних. Біля поодиноких хат не видно було огорож або парканів, якими такі багаті були західньо-українські землі. Не було теж біля них клунь та стаєнь, які, очевидно, «ліквідовано» під час колективізації. Хати стояли часто надто скупчені, мов штучно попересувані недавно якоюсь деформуючою силою. На тлі вбогих сіл великі колгоспні хліви та шпихліри чомусь пригадували мені поміщицькі фільварки в Польщі...

Реальна дійсність була далека від поезії. Большевики залишали Україну обдертою та обкраденою в найширшому розумінні цього слова. Німці, як вже тоді показувала їх практика з винищуванням та виснажуванням полонених, готувалися до того, щоб її вбити. І мимохіть мої думки линули до серця України — до Києва. Чи б'ється воно кріпко? Чи відчуває те, що воно мусить своїм пульсом зв'язати у сильний ритмічний рух усю Україну?

Хотілося, щоб машина гналася ще з більшою швидкістю. Бути в Києві, віддати йому та Україні всі сили, скріпити їхній пульс власним трудом — це були мої задушевні мрії, з якими я наближався до Золотоверхого.

Вечір того дня здійснив перше моє бажання: я приїхав до Києва. Друге почалося негайно після мого приїзду. Ще того са-

мого вечора зв'язався я з Ольжичем, і від тієї зустрічі почалася моя робота в Києві.

6. Суспільно-громадська робота в Києві

Зустріч з Ольжичем відбулася в мешканні при Караваївській вул. ч. 12., в «будинку Морозова», що прилягає до Парку Шевченка. Тривала вона десь від шостої години вечора до четвертої години ранку. Олег використав її повністю для того, щоб поінформувати мене про становище в місті і обговорити ті завдання, які я мав виконувати.

Зустріч почалася зі скромної вечері, яку Ольжич, жартуючи, назвав вечерею «українських аскетів»... Складалася вона з кількох шматків хліба, «тюльки», печеної сої та чорної кави. Це був той стандартний пайок, на якому жив тоді Київ чи, вірніше, все населення Києва, не виключаючи найвизначніших членів Організації. Німці вже тоді не допускали до міста продуктів з районів Київщини, приготовляючи в той спосіб голодову блькаду столиці України...

Скоро після смачної вечері, — вона дійсно смакувала мені дуже, бо протягом всього дня я нічого не їв, — Ольжич витягнув маленьку записку, на якій були записані точки, про які він мав зі мною говорити. Хочу тут відмітити, що система записок була дуже типічною для Олега, і в ній мабуть пробивалися його ерудиція як науковця. На кожну важливу організаційну зустріч з підлеглим, рівнорядним чи надрядним йому членом Організації, він приходив завжди приготований, і свої думки він викладав завжди дуже чітко та систематизовано.

В першій точці Ольжич розказав мені коротко про те, що можна б назвати розвитком українського життя в Києві протягом перших чотирьох тижнів після відступу большевиків. Я не буду тут зупинятися над різними фактами, про які я тоді довідався чи дізнався під час мого пізнішого перебування в столиці України. Згадаю лише про деякі, що можуть мати не лише історичне значення, але які насамперед служитимуть як досвід та лекція на майбутнє.

Одним з таких фактів було те, що ОУН вдалося нав'язати контакт зі своїми членами, а через них з українськими патріотами в Києві, ще три тижні перед приходом німців до української столиці. На думку Ольжича, київські підсовєтські гурти були заслабі, щоб почати якийсь організований протибольшевицький виступ. На його думку, такий виступ був би навіть шкідливий, бо приніс би лише ще більшу масакру українців, — але наявність таких груп і зв'язок з ними допомогли в тому, що Київ міг приступити до організації українського життя дослівно з першого дня після відходу большевиків. Швидка й рішуча ініціятива в організації міста спараліжувала, щонайменше на перший час, російські елементи та не дала їм змоги повернути розвиток міста в іншому напрямі. Одночасно німці поставлені були перед тверду

стіну організованого українського руху, а не, як вони думали, перед таблицю, на якій могли писати та робити те, що їм лише подобалося. Так закон ініціятиви, швидкости та жертвенности дав благословенні наслідки.

Другим елементом, який мав велике значення у відродженні Києва в перших тижнях німецької окупації, було те, що ОУН вдалося негайно після відходу большевиків кинути до міста чисельні та сильні людські кадри, які значно посилили лави місцевих патріотів. Згідно з підрахунками Ольжича, вже в перших двох тижнях «підтягнено» до Києва біля двох сот членів або симпатиків ОУН, які стаціоновані були близько німецько-большевицького фронту. Протягом дальших двох тижнів це число збільшилося вп'ятеро. *)

Людські кадри, які прийшли до Києва зізовні, були високо ідейні та під оглядом професійним добрі фахівці із різних ділянок. Були між ними наддніпрянці з підсовєтських теренів, що раніше були звільнені німцями (зі ЗУЗ, східньої Волині й Поділля), наддніпрянці, що довший час перебували на еміґрації, західні волиняки, галичани, буковинці, закарпатці, одним словом, соборна братія, яка виявила всі творчі сили українського соборництва.

Цим духом взаємного зрозуміння, глибокої братерськости, яка була між українцями з різних земель України, що в той час працювали в Києві, Ольжич був просто зачарований. Цей чар, його творчу силу мав я змогу не раз відчути пізніше в Києві. І, коли на еміґрації в 1946 - 48 роках віджив гнилий дух провінціялізму, я часто пригадував собі той інший, свіжий, гармонійний і соборницький світ українства Києва з осени 1941 року...

Іншим моментом, який мав вирішальний вплив на дальший розвиток подій в Києві та на Наддніпрянщині в цілому, була постанова Проводу ОУН кинути основні сили Організації на суспільно-громадський відтинок, себто на організацію та розбудову української адміністрації, економіки, шкільництва, науки, культури, військових, професійних організацій тощо. Коли така постанова запала, мені не відомо. **Вона прискорила процес відбудови суспільно-громадського сектору в столиці України та на центральних і східніх землях України, але одночасно та настанова була причиною того, що згодом велика маса членства ОУН, заангажована в різні керівні функції українських установ і організацій, від яких часто відтягнутися було неможливим, опинилася під ударами німецької поліції та була знищена.**

---

*) Ці лави були згодом значно збільшені приходом до Києва Буковинського Куреня під проводом командира П. Войновського. Курінь складався з глибоко патріотичного та жертвенного елементу буковинців, протибольшевицьких повстанців-партизан, які відступили перед румунами, що окупували тоді черговий раз Буковину. Він пробився через Коломию — Бердичів до столиці України.

Більшість членів Куреня згинула в Україні в роках 1941 - 44, цементуючи своєю кров'ю українське соборництво.

Ольжич повністю утотожнював себе з таким напрямком роботи. Для виправдання конечности такої тактики він мав цілу стрункy концепцію та теорію, якої головні точки були такі:

1. Переходовий час німецької дезорієнтації, зокрема період до приходу німецької цивільної влади, мусить бути повністю використаний для організації всіх ділянок українського життя та для посилення патріотичних і самостійницьких настроїв широких мас Наддніпрянщини, які пройшли довгий етап насильної русифікації;

2. Різні ділянки суспільного життя на Наддніпрянщині, з хвилиною відходу большевиків, залишаються зовсім спараліжовані. На це складаються такі причини, як те, що большевицька влада насильно евакуює весь цінніший персонал установ і організацій, то що ті, яким часто вдається залишитися на місці, є здезорієнтовані в новій дійсності та часто не знають тих організаційних форм, які мали б бути створені;

3. Кинення організаційних сил на суспільно-громадську роботу дасть змогу здійснити всі ці важливі завдання, а зокрема дасть в руки Організації видавництва, пресу та інші засоби, які потрібні для формування настроїв населення;

4. Швидка та зразкова організація українського життя Києва буде мати велике моральне, престижеве та організуюче значення для всієї України. Столичні установи й організації будуть прикладом та зразком для інших міст; здобутий тут досвід буде переливатися на периферії, а створені в столиці центральні органи будуть стимулювати все життя України та в'язати його в одну цілість;

5. Кадри, вишколені на суспільно-громадській роботі в Києві, можна буде перекинути до інших міст Півдня та Сходу України в міру того, як вони будуть звільнятися з большевицької окупації.

З цих головних елементів, не дивлячись на всі труднощі, що зв'язані з війною, не дивлячись на те, що Київ наслідком большевицької евакуації втратив десятки тисяч свого найактивнішого елементу, зродилося те, що можна назвати відродженням Золотоверхого восени 1941 року... Вже в перших днях після втечі большевиків організовано Київську Міську Управу, згодом відкрито в Києві всі роди шкільництва, від садочків починаючи й Університетом та Академією Наук кінчаючи, організовано Київську поліцію, здвигнено приватні і кооперативні підприємства зі Всеукраїнською Кооперативною Спілкою на чолі, «Українське Слово», «Українське Видавництво», та організовано Спілку Письменників, Спілку Музик, Спілку Лікарів, Спілку Медичних Працівників, Спілку Інженерів та десятки інших організацій.

В другій точці, чи в другій частині нашої розмови, Ольжич скупчив свою увагу на тому, що можна б назвати «актуальними проблемами і труднощами» в різних секторах суспільно-громадської праці в Києві. Насвітливши якесь питання зі свого становища, подавши точну інформацію про реальний стан даної справи, Олег якось автоматично переводив розмову з характеру інформативного на дискусійний.

Ольжич найбільше задоволений був розвитком літературно-мистецького, шкільного та наукового життя міста Києва. На це складалися різні причини. Перш за все на тих відтинках залишилися та збереглися перед большевицькою евакуацією деякі

наддніпрянські кадри, на яких можна було оперти роботу. По-друге, для цієї роботи Олег мав біля себе сильний гурт людей, з яким він був зжитий та запрацьований (відома поетка О. Теліга, д-р Олег Лащенко, М. Антонович, І. Гайович, Іван Рашко-Ірлявський, дещо пізніше прибув до Києва проф. М. Михалевич зі своєю дружиною). Не згадував Ольжич про те, що ті ділянки роботи лежали найближче до його душі, до його зацікавлення та професійного звання та що їм присвячував він найбільше уваги, а це залишалося не без очевидних позитивних наслідків у житті Києва.

Тимчасово зебезпеченим виглядав відтинок пропаґанди, що мав два головні осередки: редакція газети «Українське Слово», де роблено всі заходи для того, щоб зорганізувати видавання інших газет, журналів і книжок, і Відділ Пропаґанди при Київській Міській Управі *). В дорозі до Києва був в той час публіцист Орест Чемеринський зі своєю дружиною, талановитою артисткою Даркою з дому Гузар. Орест мав перебрати на себе такі справи, як видавання науково-популярного журналу для населення України, редакцію офіціозу ОУН в стилі колишньої «Розбудови Нації» і очолити інформативно-пропаґандивну роботу Організації на Наддніпрянщині.

Задовільно розвивалася організація порядкової поліції міста Києва та зв'язки Київської Обласної Поліції, яка мала стати координуючим чинником не лише для київської области, але — коли не формально, то фактично — для всієї Наддніпрянщини. Цьому відтинкові присвячував дуже багато уваги д-р В. Яхно, непересічно здібний та ідейний член Організації, що згодом згинув при ліквідації німцями в'язнів рівенської тюрми. Всі свої сили цій праці віддавали відомий член УВО Роман Ґордон-Біда, сот. Р. Захвалинський **), який виконував функції коменданта Київської Обласної Поліції, і Д. Сампара, що перебрав на себе найважчий відтинок київської поліції — порядково-кримінальний, після арешту Ґордона.

Далеко складнішими були інші ділянки адміністрації та господарського життя. В праці Київської Міської Управи виринали труднощі. Були дані на те, що большевицька аґентура намагається вклинитися в Управу та її роботу. І врешті, німецька поліція, спираючись на якісь інформації, почала тут і там арештувати зовсім неповинних працівників Управи під закидом приналежности до большевицької аґентурної сітки. Під таким закидом арештовано керівника персонального відділу Київської Міської Управи І. Огуя та розстріляно. «Большевицька аґентура» ставала тут наличкою, яка причіплялася тим, що були як українські па-

*) У Відділі пропаґанди дуже активний був у той час ред. Шикерик.

**) Обидва застрілені згодом німцями.

тріоти німцям небажані. Таке виривання людей переривало різні відтинки роботи та приносило замішання.

Організація Київської Обласної Управи, якій стільки часу та енергії присвячували Сл. Зелений і доцент інж. Іван Дубина, посувалася якось поволі та нібито була засуджена на невдачу. Клопоти виринали в доборі відповідних людей для обсади керівних постів, в здобутті відповідного приміщення, матеріяльних засобів тощо. Тут наявно зо всією силою діяв закон, який каже, що чим вищий ступінь адміністрації, тим тяжче її організувати. Головною перешкодою, як побачив я пізніше, було те, що ініціятори тієї справи рішилися добиватися дозволу для праці Управи від німецької військової, а згодом цивільної влади. Ті заходи німці використали для того, щоб саботувати організацію Обласної Управи. Коли ж у листопаді перенісся до Києва німецький обласний комісаріят, то для Української Обласної Управи не було там уже місця та її діяльність була німецькою владою припинена.

В пелюшках була теж тоді Українська Національна Рада *). В той час був це гурт видатних наукових та суспільно громадських діячів Наддніпрянщини, які перебували в той час у Києві, що взяли на свої плечі це відповідальне діло. Але від гурту людей до Організації чи Установи, яка по своєму характеру мала бути найвищим українським репрезентативним та керуючим органом, ще було дуже далеко. Той зав'язок мусів поповнитися представниками всіх верстов України, а далі представниками тих українських областей, які ще в ньому не були заступлені. Треба було виробити формально-правну форму того тіла, здвигнути потрібні законодавчі й виконні органи, розробити пляни праці та пустити всю цю складну організаційну машину в рух. До того ж треба було знайти ту чи іншу форму відношення до німецької влади.

Очі основоположників Української Національної Ради, зокрема її голови проф. Миколи Величківського як і зрештою всього свідомого та патріотичного елементу України, були звернені на ОУН, на її Провід, а зокрема на Ольжича. Вони чекали від Організації порад та допомоги у всіх складних питаннях.

Справам Української Національної Ради Ольжич присвячував тоді дуже багато часу та уваги. Він бачив у ній важливий чинник в українській державницькій роботі. Думки його про характер цієї верховної української Установи були тоді вже точно сформовані. На його думку, — це мала бути Тимчасова Українська Конституанта, яка мала б очолити всі ділянки українського життя до часу, коли остаточно виясниться правно-формальне становище України. Вже тоді він передбачав ту можливість, що Українська Національна Рада під німецьким натиском змушена

*) Мається на увазі УНР-ду, організовану в Києві в 1941 р., яка не мала ніякого відношення до Центру Української Народньої Республіки.

буде перейти в підпілля, і тому її силу бачив не у формально-правних атрибутах, але в її моральній силі та конкретній роботі.

У зв'язку з тим, що в Києві тоді відкривалися або мали скоро почати свою працю різні високі школи та інститути, Ольжич у своїй записці мав замітку «студентські справи». Наша розмова в тій точці розвинулася довкруги людей, які мали б бути відставлені на цю роботу; намічалося перенесення до Києва ЦЕСУС-а в цілому або щонайменше деяких його експозитур. На перенесення Централі українського студентства до Києва я дивився досить скептично та радив ці заходи відкласти на пізніше, коли вже на місці, на Наддніпрянщині, буде організоване студентство. Розроблення принципів і статутів студентських організацій перебрав я на себе, а для організацій студентських товариств рішено організувати гурт київських студентів і студенток.

Іншою актуальною справою було творення масових культурно-освітніх організацій. Зложилося якось так, що цій проблемі в передвоєнному плануванні не приділено належної уваги. Скоро виявилося, що між заготовленими інструкціями були матеріяли про організацію шкільництва, адміністрації, поліції тощо, але не було нічого про те, як організувати широку культурно-виховну роботу серед мас. З різних місцевостей Наддніпрянщини приходили запити в цій справі, а зокрема настирливо відповіді домагалася Полтава. Тоді схвалено, що тою формою мають бути «Просвіти», які мали такі світлі традиції в Галичині й на Закарпатті. Я взяв на себе випрацювання інструкцій та пристосованих до умов Наддніпрянщини статутів, які стали основою нашої «просвітянщини» в різних місцевостях центральних і східніх земель України.

Найскладніші проблеми виявилися на господарському відтинку. Коли інші ділянки життя скоро організувалися та давали всі підстави до оптимізму, то тут, хоч і видні були різні зусилля, то все ж таки перспективи були досить чорні. Згідно з виданими раніше інструкціями ОУН про те, що треба «відсоціялізувати» все господарське життя Наддніпрянщини та перевести його на приватні та кооперативні форми, в Києві, як і в інших місцевостях, де Організація мала вплив, творилися приватні підприємства та кооперативи. Київська Міська Управа цій справі зокрема приділяла багато уваги. Та підприємства, які поставали, були в більшості малими, зі скромними матеріяльними ресурсами та можливостями. Всі більші господарські одиниці на селах і в містах, від яких залежало прохарчування населення, опинилися в основі під контролею німецьких «господарських керівників». В різних керівних установах господарського життя України, як от в колишньому совєтському «Наркомземі» УССР, побіч німців розсілися фольксдойчі і росіяни.

Було очевидним, що німці від першої хвилини свого перебування в центральній Україні скупчили свою головну увагу на господарський сектор, що мав прохарчувати їхні армії, піднести

харчові пайки в Райху та одночасно стати інструментом для депопуляційної політики в Україні. Одночасно було наявним, що Організація Українських Націоналістів не кинула на цей відтинок досить кадрів, які, не дивлячись на всі труднощі, були б здібні на цьому відтинку дати вирішальний бій.

Які ж були причини того?

На нашу думку, було їх багато. Перш за все, весь господарський апарат УССР до вибуху другої світової війни, був далеко сильніш, ніж як, скажім, шкільництво, культурне життя тощо, обсаджений чужинним елементом. З вибухом війни той елемент відплив з большевиками або опинився під контролею німців. По-друге, основні сили ОУН зв'язані були на інших відтинках роботи. Стягнути поважніші кадри господарників зі ЗУЗ, маючи на увазі здебільша старший вік тих кадрів, брак легальних перепусток і засобів транспорту, — було неможливе. Не без впливу на всю картину залишився той факт, що головне поле уваги Ольжича лежало в інших ділянках, які були близькі йому духово та професійно.

Та було б помилкою думати, що Ольжич не бачив того загрозливого стану, який закреслювався на господарському відтинку. Саме життя на кожному кроці пригадувало про ці справи. **Закону неспівмірности сил у відношенні до завдань не міг перебороти й цей непересічний інтелект.**

Під час нашої розмови на економічні теми Ольжич зв'язував великі надії з інж. А. Міляничем, який тоді приїхав або був уже в дорозі до Києва. Цей останній мав перебрати на себе організацію господарсько-фінансових установ, які допомогли б приватному та кооперативному сектору скорше ставати на ноги. Досвідчений економіст-практик і здібний організатор А. Міляничсправді взявся енергійно за організацію Промислового Банку, але з незалежних від нього причин мусів цю роботу припинити.

Предметом нашої розмови того вечора були також такі питання, як організування харчових пунктів для населення міста Києва та харчової допомоги для полонених, акція для мобілізації харчів для міста в районах Київщини, пропихання своїх людей в німецькі центральні господарські органи й установи. По лінії цих плянів лежала організація Українського Червоного Хреста, що його часто теж називалося Українським Золотим Хрестом, особливо перед німецькими чинниками, які стояли на становищі, що Україна, як «недержавна нація, не може мати УЧХ». Намічено тоді інж. Степана Манджулу та групу українських інженерів вислати на роботу до «Наркомзему» та інших керівних господарських установ.

Згадаю вже тут, що деяким інженерам вдалося дістатися на такі роботи, але більшість з них скоро залишала свої позиції з уваги, на впливи в них ворожого до українців елементу. Пригадую собі, як після чотирьох тижнів праці в «Наркомземі» прийшов на орг. пункт інж. Степан Манджула й сказав — «Всюди мо-

скалі — українцеві там неможливо працювати». При тому сльози полилися з його обличчя, і він додав: «В нашій Україні для нас немає місця»... Мав він, очевидно, на увазі різні центральні установи в чужинецьких руках...

Наша довга розмова з Ольжичем скінчилася його коротким закінченням, яке було таким типічним для нього: «Ну, що ж, друже, перебирайте на себе наладнування справ суспільно-громадського відтинку. Це мусите робити щонайменше до часу приїзду сюди Діброви».

Так я опинився, що так скажу, на гарячому, завантажений завданнями, які треба було ладнати.

7. Організаційна перебудова

Від першого дня мойого побуту в Києві, час почав минати з якоюсь неймовірною швидкістю. Я так був завантажений роботою, що довго не міг знайти вільного часу для того, щоб оглянути місто. Зрана, 2-3 години, працював я звичайно над різними статутами, інструкціями чи теоретичними проблемами. Біля десятої години йшов звичайно до Київської Міської Управи, що містилася тоді в будинку колишнього Сільсько-Господарського Інституту, при Бульварі Шевченка, де кілька днів після мойого приїзду мої наддніпрянські друзі влаштували мене керівником «Відділу Скарг і Пропозицій», який в той час був створений. Завданням того Відділу було приймати від громадян міста Києва та від працівників Київської Міської Управи оскарження на роботу різних відділів Управи Міста, вносити проєкти на поліпшення організації та праці міських органів. Для мене це мала бути своєрідна школа чи вірніше змога познайомитися безпосередньо з місцевими адміністраційними проблемами, активними в суспільно-громадському житті громадянами Києва та нагода для того, щоб збільшити можливості для різних зустрічей і контактів. Працю в Міській Управі кінчав я звичайно біля четвертої, а тоді, як правило, ішов на якусь зустріч або «конференцію», які затягалися до пізньої ночі. З уваги на поліційну годину, яка починалася зараз після заходу сонця, та тому, що цивільним не можна було ходити по вулицях міста після смеркання, я звичайно залишався ночувати на місці вечірньої зустрічі.

У багатьох зустрічах, зокрема важніших, брав участь — Ольжич, який в очах громадян Києва мав високий авторитет і популярність, яка, з одного боку, була оперта на його особистих прикметах, а з другої — на популярному імені його батька — поета Олеся-Кандиби, що його твори знала кожна свідома українська людина. Місцеві громадяни приймали нас, чим могли, і українська гостинність, не зважаючи на важкий харчовий стан у Києві, виявлялася як незламний український закон. Найбільш ділові розмови мали звичайно якийсь відкритий сердечний характер. Зокрема до таких належали зустрічі у Голови міста Києва проф. Багазія, голови Всеукраїнської Кооперативної Спілки,

проф. Перевертуна чи проректора Київської Політехніки проф. Чередниченка...

Серед розгару праці непомітно минув жовтень і перша половина листопада. Я вростав швидко в місцевий ґрунт, стаючи його якоюсь органічною клітиною. Принагідно або під час прогулянок неділями, я знайомився з визначнішими місцями та пам'ятками міста, про які я стільки читав у підручниках нашої історії. Особливо любив я побувати на Володимирській Гірці. Звідси перед людиною розкривається весь чар української природи та української історії. Звернувшися лицем до Дніпра, ви бачите перед собою пам'ятник св. Володимира з великим хрестом, що пригадують вам, як понад тисячу літ тому Україна стала на шлях християнської культури. Якось мимохіть в уяві постає княжа доба. Далі, внизу могутньо та поважно пливе Дніпро, що з ним так нерозривно в'яжеться вся українська історія. Ще далі — Труханів Острів, а за ним — безмежна рівнина Лівобережжя, що якось так дивно полонить та приковує людські очі. Ліворуч київський красень — Андріївський Собор, що своїми хрестами виблискує проти сонця. За вашими плечима занедбаний та зруйнований Михайлівський манастир, а далі пам'ятник Богданові Хмельницькому та Софійський Собор. Праворуч — Липки та Печерська Лавра. Коли ж до того ви не забудете, що напроти Михайлівського Манастиря є масивний, модерний будинок ЦК КПУ, а на Короленка 33 головна квартира МҐБ, за німецької окупації Ґештапо, **ви дістанете картину всієї краси, героїки та трагедії, що так близько сплелися зі собою в серці України...**

Над Києвом все більше повисали олив'яні осінні хмари, а вітер приносив якийсь неприємний холод. Над Золотоверхим повисали ще інші хмари: до столиці України надтягали представники німецького цивільного управління, емісари Коха та його Райхскомісаріяту. Від часу їхнього приїзду зразу помітним ставав німецький натиск на різні ділянки адміністрації. Перші удари пішли по київській порядково-кримінальній поліції, де арештовано Ґордона-Біду, та куди, на німецький наказ, впроваджено групу місцевих «фольксдойчерів російського походження». Предметом німецьких втручань і реорганізації стала також Команда та районові станиці Української Порядкової Поліції. Німецький тиск непомітно поширювався на інші ділянки, і в цій своїй експанзії він діставав підтримання зі сторони російських та «фольксдойчерівських» елементів.

Грізним сиґналом для всього українства Наддніпрянщини та ОУН стали масові арешти, які перевело Ґештапо серед українців Житомирщини після величнього святкування в дні 21. листопада 1941 року річниці розстрілу біля Базару Українських Героїв — учасників Другого Зимового Походу. Житомирські арешти, і як виявилося пізніше, негайні масові розстріли арештованих, були своєрідною несподіванкою для керівних кругів ОУН на Наддніпрянщині, бо вістря Свята під Базаром виміряне було проти мос-

ковсько-большевицького окупанта. На це вказував сам характер історичної дати та всіх приготувань.

Житомирські події листопада 1941 року відомі мені як з часу приготувань до свята Базару, так і пізнішого організаційного слідства над ними. До приготувань не мав я безпосереднього стосунку, але вони були предметом нарад Центрального Керівництва ОУН в дні 1. листопада 1941 року, на яких я був присутній. Д. Зелений реферував тоді основні засади, які мали лягти в основу святкувань і які можна схопити в таких головних точках:

1. Річниця має бути гідним відзначенням згаданої історичної дати;
2. Річниця має бути засобом для дальшого скріплення українських національних настроїв на Житомирщині та для розвіяння залишків промосковських та пробольшевицьких симпатій;
3. Щодо німців має бути збережена своєрідна невтральність. На відкриту боротьбу з ними та демонстрації проти них ОУН ще не готова. Треба ще грати далі на часі для того, щоб ще далі розбудовувати українські сили на Наддніпрянщині.

Розроблення точних плянів святкувань та їх здійснення рішено тоді залишити за Волинським Інспекторатом, що був тоді під проводом д. Волинця *). Київська Українська Поліція мала перебрати на себе організацію штафети, яка 21. листопада бралася принести урну зі землею з Могили Базару. Цю урну схвалено вмурувати в Софійський Собор, щоб вона стала символом тяглюсти та незнищимости Української Визвольної Боротьби.

Після одержання перших відомостей про арешти на Житомирщині, Ольжич доручив мені перевірити процес підготови святкувань, причини, які могли викликати арешти, та яка є доля арештованих. В той час я так зайнятий був організаційними та суспільно-громадськими справами в Києві, що не міг поїхати особисто на місце подій. З рамени Орг. Референтури вислано тоді трьох друзів, які мали в Житомирі, Радомишлі і Коростені зібрати всі потрібні інформації.

Вислід слідства вказував на те, що приготування до Свята переведені були згідно з духом виданих інструкцій. Участь у святкуваннях прийняло біля 40 тисяч українського населення. Не можна було ствердити жодних протинімецьких виступів, а німців могло дразнити хіба лише те, що Свято прийняло такий широкий розмах та що всі його точки, як і цілість, витримані були в українському національному дусі.

Арешти в селі Ходаки, де скупчувалася остання підготова до Свята, в Базарі, Коростені, Радомишлі, Житомирі та в інших місцевостях Житомирщини почалися кілька днів після Свята Базару. За тодішніми підрахунками на терені Волинського Інспекторату арештовано в останніх днях листопада 1941 року 721 укра-

*) Декан мовно-історичного Інституту в Житомирі за большевицької окупації і керівник таємних націоналістичних клітин на Житомирщині. Приймав активну участь в організації повстансько-партизанського руху проти німців. Відзначився як незамінимий командир. Згинув з руки братовбивників восени 1943 р.

їнців. Між ними був Провідник Інспекторату д. Волинець, Провідник Житомирської Екзекутиви д. Орищенко *), Керівник Екзекутиви д. Сурмач **) та десятки інших членів ОУН. Між арештованими були «бандерівці», які приймали теж активну участь у святі.

Після коротких допитів, які були формальними та «вини» підсудних ніколи не доказували, Гештапо почало масові розстріли арештованих... Все вказувало на те, що нищівна акція Райхскомісаріяту лінією директив з Берліну почалася зі всією силою.

З огляду на таку ситуацію перебудова всієї тактики та методів роботи ОУН на Наддніпрянщині ставала конечна. Настава на суспільно-громадську роботу так витягнула організаційні кадри на денне світло, так їх розконспірувала і одночасно так тісно пов'язала діяльність різних леґальних українських установ та організацій з ОУН, що сильний німецький удар міг одним махом спаралїжувати всю організаційну мережу на Наддніпрянщині та обезголовити одночасно суспільно-громадське життя. І коли німці не встигли ще того зробити в інших містах, то лише тому, що вони не мали часу ще повністю зорієнтуватися в новому для них терені та що в них в той час була своєрідна метушня, яка зв'язана була з приходом цивільної адміністрації й перебранням влади від військовиків. Можна було припускати, що з хвилиною, коли цей переходовий стан закінчиться, німецьку масакру на Житомирщині буде повторено на терені всієї Наддніпрянщини. Треба було діяти швидко, щоб використати ті дні чи тижні передишки, які були перед нами...

Вказівки про перебудову праці ОУН на Наддніпрянщині стали за предмет обміну думок між членами Центрального Керівництва ОУН в перших днях грудня 1941 року. У виробленні нової організаційної лінії активну участь приймав д. Я. Гайвас, що в той час перебував у Києві. Засягнено порад у ген.-хор. Миколи Капустянського та інж. О. Бодуйника, відомих членів ПУН, які в той час активними були вже на суспільно-громадському відтинку. До речі, приїздові до Києва цих двох чільних діячів Українського Націоналістичного Руху та фактові, що вони перебрали на себе тягар найскладніших завдань на суспільно-громадському та політичному відтинку, завдячував я те, що я дістав змогу відтягнутися від моєї попередньої роботи та перебрати ведення Організаційної Референтури й Секретаріяту Центрального Керівництва ***)

---

*) Відомий політично-громадський діяч Житомира. Розстріляний німцями в Житомирі разом з дружиною 30. листопада 1941 р.

**) Арештований 25. листопада 1941. з 16-ти товаришами в Радомишлі. Арештованих розстріляно в перших днях грудня того року.

***) Закриття Відділу «Скарг і Пропозицій» у зв'язку з реорганізацією Київської Міської Управи, під кінець листопаду 1941 р., звільнило мене одночасно з того громадського посту.

Наслідком обміну думок і узгіднень Організаційна Референтура Цантрального Керівництва опрацювала нові інструкції для роботи ОУН на Наддніпрянщині, що стали обов'язкові від 4. грудня 1941 року. Головні точки цього інструктажу були ось які:

1. Звернути головну увагу на творення глибоко законспірованої підпільної організаційної мережі, що її керма має перебувати в руках друзів, які досі не розконспірувалися. У будові цієї сітки звернути увагу на молодь.

2. Готуватися до довгої, затяжної та упертої боротьби з німецьким окупантом. Для цього використати всі засоби виховання, вишколу та організаційної техніки. Звернути увагу на небезпеку, яка загрожує зі сторони большевицьких аґентів, російських кіл і «фольксдойчерів», які, як правило, стають на службу окупанта всюди там, де ця співпраця дає їм змогу нищити нас.

3. Розконспіровані членські кадри перекидати лінією орг. зв'язку в інші райони, інспекторати чи терени. Звернути більшу увагу на менші міста та районові осередки — коротко, йти в гущу народу.

4. Розвантажити Київ. Залишити в ньому лише найбільш потрібні орг. кадри. Інші використати для розбудови районів Київщини, Лівобережжя та Півдня України.

5. Відтягати орг. кадри зі суспільно-громадського сектора. Робити це поволі та обережно. На місце розконспірованих орг. людей пропихати свідомий український елемент, який навіть без організаційного зв'язку діяв би у згоді з добром української справи.

Зв'язки ОУН зі суспільно-громадським сектором звести до мінімуму та приховувати їх, щоб не стягати на нього непотрібних ударів.

6. Звернути увагу на військовий елемент. Підтримувати зв'язки шляхом особистих контактів. Прискорено купчити зброю.

Реалізація нової лінії зустріла деякі перешкоди та не була реалізована з такою швидкістю та точністю, як цього вимагала постанова. Причин для цього було багато. Перш за все треба мати на увазі, що над ОУН на Наддніпрянщині тяжіла спадщина та інерція попереднього періоду роботи, який виявився на різних відтинках. Попередня ставка на суспільно-громадський сектор вплинула якось автоматично так, що в рядах ОУН, чи під її впливами, на Наддніпрянщині опинився старший віком елемент. Він виявився незвичайно цінний та жертвенний, але для підпільно-революційної роботи він з різних причин не завжди надавався. Організація високошкільної молоді була тоді щойно в початках, і в цій ділянці треба було ще попрацювати, поки з неї можна було дістати вишколені та певні організаційні кадри. Інерція попереднього періоду виявилася теж у тому, що члени та симпатики ОУН, які набили руку в різних ділянках адміністрації, шкільництва тощо, часто були не в силі від цієї роботи відірватися. Перед ними все щось «залишалося зробити», «закінчити», «наладнати» чи когось «підтягнути, щоб йому передати свою роботу». А в багатьох випадках і не було кому передавати. Робота щойно надобре розгорталася... Її було стільки попереду... Чи ж можна її залишати?..

Найсильніший опір ставив престижево-моральний фактор. Для прикладу його дії можна взяти поведінку поетки Олени Теліги. Коли їй пригадувалося, що вона у великій небезпеці, що во-

на повинна негайно виїхати кудись з Києва та передати комусь іншому головство Спілки Українських Письменників та редагування «Літаврів», вона відповідала: «Я була тут, коли не було небезпеки, й буду тут, коли вона буде. Я українка в Києві й тут залишуся... Що подумають про нас місцеві українці? Ми приїхали — запрягли їх в халепу, а самі втекли...». І таких голосів були тисячі... зі сторони тих, які прийшли на Наддніпрянщину зі заходу чи тих, що перебули там період совєтської окупації. Проти такої постави організаційні директиви були часто безсилі. Дух цього таємного закону людської душі якось непомітно охоплював також Організацію. Чи маємо ми право відтягнутися? Чи не приймуть за нас на себе удари інші українці? Чи не повинні ми ці удари прийняти за себе та за українство?

Проблема труднощів з відтягненням цілих гуртів людей зі суспільно-громадського сектора стала предметом дискусій Центрального Керівництва в другій половині грудня 1941 року, себто вже після арештів у Києві 13. грудня 1941 року. Думки на цю тему були поділені. У висліді цієї зустрічі знайдено компроміс, який «у сумнівних випадках» вирішення про те, чи дана одиниця має залишатися на суспільно-громадському відтинку, чи його залишити передав «на розгляд її сумління»...

Далеко простіше виглядали справи на інших відтинках. Побут ген. М. Капустянського в Києві спростив проблему організації військовиків. Під його проводом створене Українське Військове Товариство ім. П. Полуботка згуртувало видатних українських старшин, підстаршин і бійців колишніх Українських Армій і свідомих українців, що дезертирували з ЧА. Праця над організацією молоді проводилася швидким темпом і в ній окремо відзначились М. Гнатів та Соболь. Доповідями допомагав їм О. Жданович. Згодом ця молодь дала цінні кадри для підпільної роботи. Успішно відбувалося перегрупування середніх та низових кадрів у терені. Протягом грудня того часу відбудовано частинно сітку Житомирської Области. З Києва згідно з наміченим пляном перекинено групи в райони Київщини, на Лівобережжя та в напрямку на Донбас *) і Крим.

Ці перегрупування були фактично останнім сильнішим рухом кадрів ОУН на схід і вони замикають те, що ми звикли називати «Походом ОУН на схід». Пізніші події, робота ОУН на Наддніпрянщині в роках 1942 - 44, зв'язані були радше з пересуванням кадрів на захід, зокрема волинської та північної (чернігівської) повстанчо-партизанської бази, ніж з експанзією на південь і схід. На західній напрям руху кадрів складалися теж у великій мірі події на німецько-большевицькому воєнному фронті.

Арешти в Києві 13. грудня 1941 року ніяк не перервали цих перегрупувань. Кадрам ОУН вдалося тоді попасти на сліди ні-

*) Точні інформації про Донбас одержано тоді від ред. Ореста Зибачинського, який прибув в той час з Півдня до Києва.

мецьких приготувань до арештів та попередити всюди сітку. Зрештою й без того основна маса членства в Києві перейшла вже з перших днів грудня на повний нелеґальний спосіб життя. Ґештапо, розчароване малим успіхом свого «жнива», звільнило тоді групу арештованих, даючи їм доручення кожного дня голоситися в Команді Ґештапо.

Арешти в Києві мали далекосягле значення іншою стороною: вони виявили, що німецька поліція є точно зорієнтована в тому, який керівний актив ОУН перебуває в Києві. Напрям допитів арештованих виразно вказував на те. Мене, що попав в руки Ґештапо в будинку Морозова, куди я заскочив, щоб побачитися з ред. Орестом Чемеринським, питали про Кандибу, Гайваса, ген. Капустянського, проф. Багазія, інж. І. Дубину, І. Кошика і інших відомих в Києві діячів. Мене звільнено разом з цілою групою з тим, що я зобов'язаний був кожного дня голоситися в Ґештапо аж доки моя справа повністю «не вияснитьcя **) Цього «зобов'язання» я не виконував, що змусило мене перейти повністю в підпілля.

У зв'язку з київськими арештами керівний актив ОУН у Києві та Центральне Керівництво мусіли бути перегруповані та переорганізовані. Без того повне законспірування Організації було неможливе. Моє становище після звільнення було особливо складне і згідно з рішенням Ольжича я мав до кінця грудня закінчити всі службові справи та переїхати в інший терен. Мої функції мав перебрати Батько.

8. Очима в минуле й майбутнє

Події в Україні та в Києві 1941 року далеко вже за нами. Часто, мов на екрані, виринають перед нами картини, люди та фраґменти того часу, а мрія про те, щоб знов бути у великому поході на схід якось так часто опановує серце. Бути знов на шляхах розлогої України, ступати по її м'якому чорноземі восени, бачити її сковану та заметену снігом узимку, п'яніти її красою та мелодіями весною та йти полями українського хлібного моря влітку. Хочеться йти, хоч би й пішки, до Києва і там знов працювати.

Вже, здається, досить багато часу минуло, щоб могти з перспективи подивитися на ті багаті подіями місяці 1941 року. Може ще замалий протяг часу за нами для того, щоб дати остаточну оцінку тим подіям, але він вже достатній, щоб давати її об'єктивні зариси. Але цього я робити не хочу. Хочеться радше кинути жмут думок в минуле та майбутнє й так вивершити проблематику нашої статті.

Дивлячись очима в те минуле, зокрема в зусилля ОУН та українських патріотів чим скорше відбудувати українське жит-

**) Ред. І. Рогач, П. Олійник і інші були згодом вдруге арештовані й розстріляні.

тя на Наддніпрянщині, доводиться насамперед ствердити, що цей період української визвольної боротьби залишився якось занедбаний в українській післявоєнній мемуаристиці, публіцистиці та в перших спробах історіографії. На такий стан склалося дуже багато причин, над якими я тут в подробицях не буду зупинятися. В центрі цього стану є, на мою думку, дві головні причини:

1. Той період недооцінений, бо він був притемнений пізнішою повстансько-партизанською боротьбою, яка мала більшу притягальність.

2. Про той час збереглося відносно мало матеріялів. Відступ частини кардів ОУН на чужину відбувався в крайньо тяжких обставинах, які викликані були масовими арештами, що їх в 1944 році взимку, весною та влітку переводило Ґештапо серед членів Організації.

Я далекий є від того, щоб применшувати повстансько-партизанський період в Українських Визвольних Змаганнях з часів другої світової війни та його коштом підносити вагу походу та упертої праці українства, щоб відбудувати всі ділянки свого життя в 1941 році, зокрема в складних обставинах Наддніпрянщини. Та проте треба тут **підкреслити, що наполегливі зусилля українства першого року війни зродилися з тої самої жертвенности, героїзму та патріотизму, що й пізніше загони бійців з крісом в руках. В 1941 році на Житомирщині полилася українська кров, а згодом на цій самій лінії боротьби впали сотні українських громадян у Києві, Полтаві, Кременчуці, Миколаєві, Вінниці, Дніпропетровському і т. д.**

Не сміємо забувати про те, що період 1941 року в Україні, а зокрема на Наддніпрянщині, має в собі такі елементи та прикмети, що гідні не лише більшої уваги, але яких наголошення стає **сьогодні конечним, особливо в публікаціях про Україну на чужих мовах.** Для підтвердження цієї думки досить до уваги взяти той факт, що ворожа пропаґанда всіми силами намагається показати українську націю як таку, що здібна до бунтів, ребелій чи навіть організованих повстань, але яка не має в собі достатньої кількости доосередніх, конструктивних, суспільно-організованих сил. Інша чужа пропаґандивна теза заперечує можливість існування української держави в майбутньому, мовляв, Україна така зрусифікована, що в ній немає матеріялу, на якому можна б оперти повно розвинене українське життя та самостійну українську державу. **І чи відродження Наддніпрянщини в 1941 році, те могутнє піднесення всіх ділянок українського життя, не є тих тез найкращим запереченням? До того ж історичні події в майбутньому, зокрема у випадку нової світової війни, можуть на українських землях створювати аналогічні ситуації, які були в 1941 році. І чи не добре було б тоді знати досвід минулого та зустрічати події, будучи вільним від попередніх помилок?**

Мала кількість архівних матеріялів про той період може бути зрівноважена споминами, статтями або свідченнями людей,

які були учасниками чи свідками тих подій, що це допомогло б відтворити все те, що має вартість не лише для історії, але й для вироблення перспектив і плянів на майбутнє.

Велику допомогу в насвітленні та опрацюванні того періоду могли б дати чільні громадяни Наддніпрянщини, які зараз перебувають на еміґрації. Вони були у великій мірі творцями цього періоду. Багато з них у той час приймали безпосередню участь в роботі ОУН, несучи на собі різні важкі завдання, та були друзями тих, які на цій роботі загинули. І тут вітати треба ініціятиву проф. Розгона, який в Дітройті виступив з доповіддю про сл. п. д-ра Я. Самотовку, що всі свої сили та життя віддав для Дніпропетровщини. Бажаним було б, щоб ця шляхетна ініціятива поширилася на сотні наддніпрянців, не дивлячись на те, до якої політичної групи вони сьогодні належать. Треба це робити чим скорше, бо час вириває з рядів української громади свіжі жертви. Ось, для прикладу, правляться вже панахиди по проф. М. Олексієву, Голові УНДС, що під час другої світової війни був членом ОУН та приймав активну участь у громадській праці. Дніпропетровщини. Відійшов від нас, забравши в могилу різні таємниці, доц. інж. Іван Дубина, член ЦК УРДП, колишній видатний член ОУН в Києві.

Обов'язок зібрання матеріялів про той період на Наддніпрянщині **падає також на Організацію під проводом Степана Бандери та ту її частину, яка сьогодні під керівництвом пп. Ребета і Матли. Члени їхньої Організації приймали активну участь в тій роботі та дали поважний вклад в розбудову південної Київщини, Кривого Рогу, Миколаєва та інших міст. Кадри Українського Націоналістичного Руху під проводом Степана Бандери взяли в 1941 році основний тягар в організації адміністрації, шкільництва, культурного та господарського життя західніх земель України. За ту ж працю в тюрмах Житомира, Полтави, Києва, Кременчука, Умані, Вінниці... гинули члени колись єдиної ОУН, що її трагічна доля поділила на дві, а згодом три частини.**

**

З перспективи часу, який відділяє нас від 1941 року, похід ОУН на схід був явищем особливого значення. **Пересунення та нове розміщення кадрів допомогло українському материкові швидко організуватися. З цього організованого терену черпали згодом свої сили та соки українське протинімецьке підпілля та повстанчо --партизанська боротьба німецького й большевицького періоду. До цього перегрупування та до пізніших подій, що з тим тісно пов'язані, можна частинно та посередньо віднести труднощі московсько-большевицького режиму в Україні в роках після другої світової війни.**

Український Націоналістичний Рух може бути гордий за могутнє зрушення своїх кадрів у 1941 році. Це ж на українську політичну сцену соборницького маштабу вимаршерували тисячі його членів, що вирощені та виховані були протягом двох десят-

ків років в УВО - ОУН. Небуденна динаміка, жертвенність, ідейність і організаційний досвід, патріотизм і соборницький спосіб думання — були безсумнівними прикметами тих кадрів, які — ті особливості — забезпечували їм безсумнівний успіх в різних ділянках їхньої роботи. Та проте не можна замикати очей на той факт, що в тому зрушенні від самого його початку були елементи, які мусіли пізніше підривати його розгонову силу та давати десятки інших негативних наслідків.

До того ж не можна забувати, що походові українських націоналістичних кадрів сприяли такі чинники, як воєнна метушня, прихід в терен чужої сили, яка в ньому не була зорієнтована, а головне незвичайно вигідне, викликане у великій мірі зовнішніми подіями, розміщення людських баз, що часто безпосередньо прилягали до кордонів СССР. І виринає запит: чи зможе Український Націоналістичний Рух так швидко та бравурно кинути свої людські сили з еміґрації на рідні землі в майбутньому, в обставинах, коли прийдеться поборювати опір тисяч кілометрів та часто міжконтинентальні відстані?

Головним дефектом у поході українських націоналістів на схід у всіх його етапах було те, що ішли вони поділені на дві ворожі собі групи, пристрасті боротьби між якими доведені були саме тоді до зеніту. Факт непримиренної боротьби між двома націоналістичними групами, що носили одну й ту саму назву — ОУН, що визнавали ту саму ідеологію, що мали за собою те саме минуле та ті самі цілі, давав десятки різних негативних наслідків від зовнішньо-політичного відтинку починаючи та на психологічних процесах серед членства кінчаючи. **Ця боротьба була, зокрема, болючим ударом для широких українських мас Наддніпрянщини, які звикли бачити український самостійницький табір як щось одноціле та єдине.** Такий погляд у великій мірі, несвідомо допомогла сформувати большевицька пропаґанда, яка всі українські політичні групи та течії вкладала в один горщик «українського реакційного буржуазного націоналізму». Зрештою, для кожної думаючої людини виглядало логічним, що всі українські політичні сили в обличчі важких історичних завдань повинні б творити один фронт.

Цього фронту не лише не було, але самою серединою Українського Націоналістичного Руху проходив катастрофальний розтин. **Мимохіть насувається думка: невже ж ця сама помилка буде повторена в майбутньому? Невже ж українським націоналістам, що зараз розірвані вже на три частини, не вистачить моральної сили та мужности для того, щоб припинити боротьбу між собою та привернути в тій чи іншій формі єдність Українського Націоналістичного Руху?**

Не дивлячись на ті чи інші недоліки, похід українських націоналістичних кадрів на схід, беручи його з історичної перспективи, не родить жодних сумнівів щодо його доцільности в обставинах 1941 року. Натомість суспільно-громадський період ОУН,

зокрема на Наддніпрянщині, де він пов'язаний з великими жертвами в людях, може насувати такі питання: чи мусіла ОУН включатися в ту роботу? Чи не можна було залишити його цілком на сили людей, що стояли поза лавами ОУН? Чи не повинна була ОУН на Наддніпрянщині відразу перейти в глибоке підпілля або навіть до підпільно-партизанських форм боротьби, які зовнішньо-політично могли бути ефектовніші?

Ті сумніви вкрадалися дуже часто в голову автора цих рядків, починаючи вже з осени 1941 року. Приходилося часто над цією проблемою зупинятися, щоб знайти відповідь для протилежних думок у власному нутрі. Час все більше і більше виправдує правильність концепцій авторів суспільно-громадського періоду ОУН на Наддніпрянщині та дає в їх користь все більше й більше арґументів. У світлі різних праць чужинних авторів про відносини в СССР напередодні вибуху німецько-большевицької війни та про стан і настрої серед населення на окупованих німцями теренах в перших тижнях війни — потверджується все більше думка про те, що в той час **не було потрібних передумов для радикальних форм боротьби проти нового окупанта. Настрої серед населення не сприяли ще тоді ні організації протинімецького підпілля, ні протинімецьких повстансько-партизанських загонів. Коли ж до того додамо, що в головних містах Наддніпрянщини від першої хвилини приходу німців існувала небезпека, що основні ділянки життя будуть захоплені ворожими для українства елементами, здається, непотрібно більше доказів, що вибраний напрямок роботи був конечний.**

***

Для Організації Українських Націоналістів 1941 рік **був роком великого припливу сил і енергій, часом наполегливої праці та відкриттям нових перспектив на майбутнє.** Плянова реорганізація та перегрупування кадрів під кутом скріплення людськими силами Осередніх і Східніх земель України пересунули в той час основний тягар роботи ОУН зі заходу на схід *). Можна сміло твердити, **що Наддніпрянщина стала тоді головним центром уваги та головним полем праці Організації, під кутом якої безпосередньо або посередньо спрямовані були всі сили Проводу та членських кадрів.**

У своєму поході організаційні кадри, що посувалися зі заходу на схід за раніше визначеними напрямками, зустрічали на Наддніпрянщині місцевих членів ОУН, членів Спілки Визволення України (СВУ), Української Військової Організації (УВО), Братства Української Державности (БУД) та інших підпільно-військових осередків. Всі ці елементи вливалися в русло праці, що визначене було Проводом Українських Націоналістів. **В періоді**

---

*) Тут треба відмітити, що праця ОУН в 1940-41 роках, а зокрема на Наддніпрянщині була у великій мірі фінансована з фондів, що їх раніше зібрано в Канаді і ЗДА. Так заокеанські українці брали посередню участь у тих подіях. Цей факт відзначав часто Ольжич.

суспільно-громадської праці ОУН в її лави включилися тисячі українських патріотів Осередніх та Східніх Земель України, які за большевицької окупації не мали змоги належати до українських національних організацій. Серед нових членів Організації знайшлися такі відомі імена як письменник Аркадій Любченко, проф. Ю. Бойко, проф. Ю. Степовий, проф. М. Олексіїв, проф. лікар Б. Андрієвський, проф. П. Голубенко і сотні інших...

Нові **наддніпрянські кадри виявили дуже скоро свою непересічну жертвенність, працездатність та розмах у роботі.** Ці кваліфікації запевнили їм скорий шлях до найвищих організаційних постів з членством в ПУН включно. **В той же час чи не перший раз в історії ОУН число членства Наддніпрянщини перейшло суму членів зі всіх інших земель разом взятих.** Коли ж до того додати, що серед лав членства осередніх і східніх земель були високо кваліфіковані фахівці, які мали за собою основну фахову підготову та практику, ми зрозуміємо глибину тих великих змін та процесів, які відкривалися тоді перед ОУН.

Пригадую собі точно як наче вчорашню подію. Було це 19. грудня 1941 року. У вечір того дня на орг. квартирі при вул. Кузнечній ч. 5 в Києві зустрів я сл. п. Ольжича. Ми говорили про різні поточні справи, при чому якось непомітно перейшли на стан членства. Тоді Ольжич висловився: **«Організація дихає повними легенями і працює всією силою свого організму.** Новий елемент вливає свіжу кров в організаційні жили і наповняє його серце та мозок новою енергією».

Похід ОУН на схід і перший період праці Організації на Наддніпрянщині мали, очевидно, як і кожна суспільно-політична робота, свої світла й тіні, свої сильні та слабі місця.

Головною сочкою тих слабих місць, як вже відмічувано вище, була боротьба між двома частинами колись єдиної ОУН. Правда, ця боротьба зведена була на Наддніпрянщині до мінімуму, але проте вона існувала. ОУН під проводом полк. А. Мельника у своїй праці незвичайно сильно відчувала брак середніх провідних кадрів, які після розколу опинилися у великій мірі по другій стороні «барикади»», і прогалину цю заповнити швидко не вдалося. Відчутною на кожному кроці була недостача заправленого низового оперативно-технічного персоналу (охорона, перевірка тощо), що теж було пов'язане з розколом. Думаючи про майбутнє, **не сміємо забувати про те, що справне діяння технічно-оперативного апарату в часі війни чи революції не рідко перерішує долю найбільше сміливих плянів.**

Слабі місця були зрівноважені цілим рядом позитивів, до яких, побіч непересічної жертвенности, витривалости та соборницького способу думання всіх кадрів, треба зарахувати пляновість всієї дії ОУН. Пляномірність опертa була на чіткі віхи ідеології українського націоналізму, з одної сторони, та на плянувальну довоєнну роботу Проводу ОУН, з другої. Неоціненну поміч дістали кадри ОУН у формі різних матеріялів для організування

адміністрації, шкільництва, судівництва тощо, які були протягом довгих років старанно приготовані Комісією Державного Плянування при Українському Національному Об'єднанні в Німеччині. **Члени тієї Комісії, в склад якої входив цілий ряд видатних професорів Українського Вільного Університету та Українського Технічно-Господарського Інституту в Празі та якої працею довший час керував відомий політичний діяч сл. п. Микола Ґалаґан, часто й досі може не знають, що їх праця не лише не пішла марно, але й була максимально використана.** Праці Комісії Державного Плянування, на нашу думку, не лише мали вартість для роботи в минулому, але вони повинні бути також використані для плянування Всеукраїнського Об'єднаного Походу на Схід та державного будівництва в майбутньому.

Дивлючись в минуле, аналізуючи його, я часто дивлюся на ті темні хмари, які знову залягають на політичному обрії. І тоді виринають запити: Чи українство на рідних землях і на чужині готове до нового походу? Чи змобілізоване воно духово та політично об'єднане? Чи готові пляни для нового здвигу? Чи створені потрібні бази та інші організаційно-технічні передумови?

Очі, спрямовані в майбутнє, тривожно шукають відповіді на всі ці питання та звертаються до тих, на яких лежить відповідальність за керму української визвольної боротьби.

Я. Шумелда

Переламовий рік

Події безпосередньо перед вибухом німецько-московської війни в 1941 році не віщували багато доброго для української справи з боку німців. Навпаки. Німці здебільшого відмовчувалися, зокрема — відповідальні чинники, а нижче поставлені виявляли тільки намір використати українців якнайбільше. Властиво, тяжко було сподіватися чогось іншого від них, та ще й після таких нечуваних перемог, як ті, що вони їх мали в двох перших роках війни. Саме тому Оперативне Керівництво ОУН, якого призначенням було намітити й перевести дії першого моменту на підбольшевицькій і очищеної від большевиків території та кермувати нею аж до приходу властивих організаційних чинників, доручило в своїй мобілізаційній інструкції особливу обережність і сторожкість стосовно німецьких чинників. Хоч ті ще не проявили себе одвертими ворогами української справи, але треба було вже сподіватися від них таких чи інших протиукраїнських виступів. Що ця обережність і сторожкість були виправдані, виявилося вже з того, що перед самим виступом на сході німці перевели в Кракові, де містилися важливі організаційні установи, наскок, щоб виарештувати та ізолювати організаційний актив.

Діючи згідно з дорученням, організаційні чинники на Рідних Землях, ті, до яких дійшли організаційні доручення, не виявляли себе по приході німців повністю назовні, але перейшли бодай на півлеґальну форму роботи, залишаючи саму сітку і її розбудову нерозкритою. А перевести це не було легко. Довго утискувані в підпільній роботі люди на низах, нарешті, хотіли вийти на поверхню з нею, хотіли показати себе, хотіли своїм апаратом явно й славно включитися в усі форми громадського життя. Тим більше, що дуже заразливо впливав приклад бандерівців. Ті з незрозумілих і дотепер ними невиясненних причин вийшли зовсім на поверхню життя. Вони відкрили офіційні організаційні домів-

ки, бюра, різні установи і почали масову реєстрацію членства. Тому й не диво, що, йдучи за тим прикладом, членство ОУН домагалося не раз виходу на поверхню. Одначе видані раз в цій справі інструкції не були змінені.

І завдяки цьому Організація могла своїм невидним апаратом оперувати на Землях, виконуючи намічені завдання. А завдання ці були неспівмірно і несподівано великі. Відразу на самому початку виявилося, що і дотеперішній вишкіл, і практична підготова членства мали поважні недоліки, і на Землях, які перейшли 20-річну большевицьку окупацію, тобто на Наддніпрянській Україні, доводилося не одну справу ставити в новій площині. Тим більше, що на Наддніпрянщині члени ОУН мусіли братися за кожну роботу. Те, що на українському Заході виконували спеціялісти — кооператори, учителі, просвітянські організатори, низові адміністратори, — те все на українському Сході треба було не раз зрушувати з місця самими членами ОУН. Не диво, отже, що вони скоро розконспіровували себе. Стосується це в однаковій мірі і до тих членів, що прибули зі Заходу, і до тих місцевих, що включили себе в роботу, зустрінувшися з Організацією.

Хоч небезпеки такого стану речей були очевидні, але, здебільшого, в першому періоді роботи не було ради на це. Бо робота мусіла бути зроблена. З утечею большевиків розлетілася ціла їхня система і треба було ставити понад міру важливі ділянки адміністрації, організувати господарське життя й постачання, а насамперед треба було оживляти духове й культурне життя. Зовсім зрозуміле, що німці в короткому часі побачили це все. Покладаючися надмірно на свої перемоги на Сході, вони дійшли до висновку, що українські самостійники для них найбільша небезпека. І тому вони вдарили по всіх тих формах, які місцеве населення при значній допомозі й ініціятиві Організації побудувало в перших тижнях і місяцях.

Побачивши те і передбачивши наступаючу загрозу, ПУН доручив тих активних членів системи ОУН з ділянок культурно-наукової, шкільної, громадської, господарської, яких не вдасться законспірувати, перекинути на Захід. Між іншим, в цих справах виїхав на Захід провідник Центрального Керівництва ОУН на Наддніпрянщині, сл. п. О. Ольжич і, вернувшися по короткому часі, почав «розгружувати» терен. Автор цих рядків був, між іншим, свідком налягань з боку сл. п. О. Ольжича на сл. п. Олену Телігу, щоб вона негайно виїздила з Києва. О. Теліга твердо заявляла: «Києва більше не покину». Ще не вспів Ольжич закінчити цієї «пересувної акції», як прийшли відомі німецькі удари, що їх жертвою впала теж і Олена Теліга. Не хотів і Ольжич покидати посту Провідника Центрального Керівництва та залишати місто. Та таки прийшлося виїздити. Тим більше, коли Ґештапо напало на слід ланцюга його закоспірованих квартир і почало по черзі виарештовувати господарів, шукаючи за ним.

Після виїзду О. Ольжича провідником Центрального Керів-

ництва став Бистрий. Нові умовини праці і нові завдання вимагали не лише змін в постановці і методі роботи, але і в людському складі. Вже в перших днях виявилося, що такі ділянки роботи, як культурну, шкільну, адміністраційну, господарську треба обслуговувати не організаційними людьми, хіба тільки у вийняткових випадках, але симпатиками, а ще більше — прямо українськими патріотами, що були готові дати свій вклад праці і ризику в загально-українську роботу.

В дуже короткому часі виявилося, що ця метода дає особливо добрі наслідки. Люди, не мавши потреби, як члени Організації, присвячувати значну частину своєї уваги конспіраційним вимогам, віддавалися повністю праці. Знов же Організація не потребувала побоюватися, що через сектор громадської роботи до її нутра увійдуть аґенти німецької влади. Розбудовуючи цю методику, пляново допроваджувано до того, що дуже часто зв'язковими між чинниками Організації і поодинокими діячами були люди, яких ті діячі аж ніяк не підозрівали в членстві ОУН.

Цю особливу методу роботи в загальному секторі задержала Організація на Наддніпрянщині весь час аж до нового приходу большевиків. Треба визнати, що початковий період труднощів був властиво дуже короткий. Тільки перші дні і тижні принесли були багато зупинок, тут і там вривалася робота та контакт. Приходили жалі на некомпетентність, брак терпеливости чи доброї волі. Це з одного боку. А з другого, ця нова метода ставила збільшені вимоги до членства ОУН, а зокрема до провідного. Бо застосовуючи її, не вистачало передати тільки доручення чи бажання Організації в якійсь ділянці, але треба було цілу справу розгорнути докладніше, розцінюючи і мотивуючи кожен крок. Бож не формальне зобов'язання і дисципліна, а переконання в слушності потягнення могло бути тривалою базою під співпрацю.

Наприклад, Організація вже з довшого часу провадила акцію за повне вживання української мови як розмовної по школах, зокрема по школах міста Києва. Під большевиками, де «всі мови рівні», доведено до того, що розмовною мовою між студентами стала майже виключно мова російська. Большевики цього не наказували, бо вони замудрі на те, а прямо тому, що «всі мови однаково добрі», обережно надавано переваги російській. А коли ж хтось власне в ім'я того принципу рівности домагався вживання української мови, його обвинувачували в шовінізмі. Першою думкою деяких наших людей було добитися розпорядку по школах, що єдино вживаною мовою в шкільних будинках є і має бути мова українська. Та коли ми заговорили про те деяким учителям, то вони спротивилися такому розпорядкові. Вони переконали нас у тому, що краще цю річ перевести повільно, без особливої ломки, прямо так, щоб вона «прийшла сама зі себе». Правда, ця метода вимагала часу, праці, терпеливости, але давала вона тривалі, а не тільки формальні успіхи.

Другою подібною справою було питання агресії російської культури, а зокрема письменства в Україні. Як відомо, большевики докладали всіх зусиль, щоб «навіки» скувати українську культуру з російською. Вони зробили все, щоб клясиків російської літератури зробити прямо клясиками української літератури. Нам треба було вияснити правдивий стан, треба було вказати на те, що російська література за малими вийнятками сповняла ролю засобу в поневолюванні інших народів, що вона заглушувала і придушувала їхній культурний розвиток, що вона була імперіялістична і антинародня — в розумінні ворожої постави проти інших народів. І ось у тому часі весною 1942 року появилася у видавництві «Волинь» книжечка про Пушкіна. Книжечка фахова, розцінюючи його творчість, виявляла не лише його цареславство, відданість антинародньому царському ражимові, але також його російський шовінізм.

— Що, Пушкін шовініст? — запитала мене з тоном обурення одна з наших найближчих київських співробітниць.

— Егеж, — кажу я, — почитайте книжечку, побачите!

Почитала вона книжку раз, другий та й каже:

— А тепер ще мушу прочитати найважливіші твори Пушкіна. Прочитала і їх, і щойно тоді переконалася в тому небаченому нею досі обличчі пушкінської музи. Не одна майже ідентична історія була і з іншими. Очевидна річ, мова тут не про тих старих культурних робітників, які бачили відроджену Українську Державу і боротьбу за неї, але тих, що виховувалися в большевицьких школах, а визвольна боротьба могла бути для них тільки невиразним спомином з дитинства чи юнацьких років.

Розгортаючи так нашу роботу, ми в короткому часі добилися значного поширення й поглиблення контакту Організації з місцевими людьми. Ближчі до нашої діяльности люди в скорому часі відчули себе співтворцями організаційної лінії роботи, співрішальним чинником, а найважливіше, — побачили себе тим, чим вони були й мусіли бути, тобто свідомими творцями суверенного українського життя в тих нових умовинах і носіями нового відродження.

З другого боку, в нових тяжких умовинах при наростаючих небезпеках і переслідуванні, збільшених вимогах праці і видайности, почали від Організації відскакувати ті всі, що прискочили до неї в першому моменті, надіючися кар'єри, матеріяльних благ, не раз почестей. Коли ж замість того в перспективі виявилися тільки труди й небезпеки, вони почали відходити. І це теж виявилося корисним. Організаційний склад очищувався з усього неділового, нереволюційного, ненадійного елементу. Власне того елементу, що був залюбки промотором різних скрайностей, в яких він, — а не в праці й напрузі, — хотів виявити свою «організаційну відданість».

Ці переставлення й переміни організаційної роботи відбувалися на тлі тяжкої боротьби з органами німецької поліції та вза-

галі з німецькою владою. В цій боротьбі падали щораз нові люди, відбувалися розстріли і масові розстріли. Найболючіші серед них з того часу — це розстріли в Лубнах, де німці зліквідували цілу групу, очолену молодим волиняком Вакуменком і закарпатцем Верешем. Ціла група в Кременчуці, з якої тільки одному О. Бабієві-Білому вдалося втекти з-над братської могили в білизні з раною в рам'ї. Розгром групи в Корсуні, Первомайську, Миколаєві.

На тлі того драматичного полотнища подій в глибині українського життя на Наддніпрянщині переходили процеси, що в інших умовинах мусіли дати революційні успіхи. Бо минало потрясення перших місяців війни, люди звикали, що большевиків немає і, мабуть, не вернуться. Населення ближче приглянулося німцям, їхній політиці, пізнало з досвіду трохи докладніше їхні цілі, а передові елементи ще й у деякій мірі мали змогу зіставляти цей розвиток подій у себе з розвитком подій у світі, тож і мусіли поставити перед собою питання: а що ж буде з нами далі? Не покладатися ж нам на одних, чи других, треба, зорієнтувавшися докладно в становищі, щось робити. Треба взяти свою долю в свої руки. І тут Організація мусіла прийти з допомогою, мусіла виконати дуже важливе й дуже трудне завдання. А завдання це насамперед полягало в тому, щоб вірно вивчити й проаналізувати стан речей, поставити якнайреальнішу діяґнозу розвитку подій і на цьому тлі побудувати дальші завдання.

Для виконання цього всього Центр. Керівництво рішило весною 1942 року вивчити якнайдокладніше терен на місцях, відбути ряд місцевих конференцій та завершити їх всеукраїнським з'їздом українських самостійників-революціонерів у Києві. По коротких нарадах місцем першої Конференції визначено Інспекторат ч. 2., якому підлягала Волинь, Полісся і частина Поділля. Хоч ця конференція була одною з черги, то їй намічено особливо важливі завдання. Вона мала покласти основи під дальші конференції, як під оглядом оцінки загальних подій, так і під оглядом світоглядово-ідеологічного матеріялу. Інспекторат ч. 2. особливо надавався до такої ролі тому, що Організація там була сильна. Крім цього, на чолі Інспекторату стояли висококваліфіковані люди, старі і вироблені члени ОУН, які вміли не лише як слід бачити стан, але й з побаченого витягати висновки і після того неухильно переводити в життя все те, що намічене. Провідник Інспекторату, якому доручено підготовити технічно справу, підібрав вийнятково придатне місце на Конференцію. Він вибрав разташований далеко від шляхів у лісах, мало бережений німцями Почаїв. Дату Конференції визначено на 24. і 25. травня 1942 року. Учасниками Конференції мали бути представники Інспекторату, від його Проводу аж до Повітових Центрів, а крім цього, ті члени Центрального Керівництва, що мали намічені завдання на Конференції.

Як основний матеріял передбачено три реферати: політичний, ідеологічно-культурний, організаційно-тактичний. Політичний реферат перебрав на себе Провідник Центрального Керівництва, Бистрий, культурний реферат — Шуляк, член Центрального Керівництва, організаційний реферат — Барда, Провідник Інспекторату ч. 2.

Першим рефератом, виголошеним на Конференції, був реферат Бистрого. Тези цього реферату були:

Розвиток становища на фронтах перекреслив усі дотеперішні міркування про швидкий кінець війни і надію німців на тотальну перемогу. Війна триватиме довго і з цілою певністю можемо ствердити, що німці намічених ними цілей не осягнуть і тотальної перемоги не здобудуть. Це в загальному. А на Сході найважливіше: хто залишиться остаточно паном ситуації. Чи переможуть большевики, чи може, в зв'язку з послабленням німецької сили, витвориться вакуум, що створить можливості українській справі, подібні до тих, які були в 1917 році? Чи може німці, не вигравши на Заході, на Сході залишаться організуючим чинником?

Про таку можливість саме в той час німці почали балакати між собою і, напр., в німецькім офіціозі на Україні «Дойче-Україне Цайтунг» деякі автори, зокрема автор статті «Цваймаль Україне-Політік», референт шкільництва і пропаганди, Пфаффенрот, заступали думку, що в 1918 році німці, програвши на Заході, все ж таки на Сході могли закріпити ґрунт за собою, коли б мали відповідну політику. Автор статті «Цваймаль Україне-Політік» вину за те приписував фальшивій, на його думку, тодішній німецькій політиці, яку він називав «брот-політік» і пропонував заступити її успішнішою, яку він називав «махт-політік».

Знов же серед деяких німецьких елементів, що опинилися в Україні, почали говорити про тип «українського німця», який нібито мав зростися з українським тереном і залишитися на ньому назавжди. Очевидна річ, що цю можливість доповідач відкидав. Зате зупинився він на правдоподібності другого варіянту, тобто заперечення можливости відродження большевизму і такого послаблення німців, яке дасть нам змогу перехопити всю ініціятиву в свої руки.

Коли ж ідеться про актуальні українсько-німецькі відносини, то вони з нашого боку мусять бути відповіддю на німецьку політику в Україні. А ця політика є не лише політикою колоніяльного визиску, але й колоніяльного винищування українського населення. Це вони вже і роблять і ще в більшій мірі проповідують на майбутнє в своїй літературі. І тому одинокою нашою відповіддю може бути відкрита боротьба проти цього. Насамперед ми не можемо замовчувати тих справ перед народом. Їх треба представити такими, якими вони є, щоб нарід знав, якими є наміри окупанта. А це нам створить відповідне тло для поширення революційної роботи.

Це з одного боку. З другого ж боку, треба послідовно протиставитися розбудові німецької системи в Україні. Треба розбивати її. Така постановка виправдана ще й тим, що тільки значно ослаблені німці захочуть говорити з нами. Очевидна річ, що не зразу з нами, а з якимись українськими мінімалістами. Не є виключене, що опадаючи значно на силах, вони до тої міри зм'якнуть, що погоджуватимуться на створення якогось українського напів-колоніяльного протекторату. Система ця буде, якщо взагалі буде, перехідною короткотривалою формою своєрідної «керенщини» і в ній нам місця не буде. Зате така система поширювала б значно можливості розгорнути самостійницькі сили та створити базу для перебрання ними влади в Україні.

Особливо тяжкою проблемою є внутрішньо-український фронт. Всі спроби замирення не довели до якихнебудь наслідків. А без замирення на цьому фронті годі думати про повне розгорнення сил, а з тим і про тривалі рішальні успіхи. Досвід показав, що бандерівці тільки в одному випадку схильні до якихнебудь розмов і порозуміння, а саме тоді, коли вони

ослаблені. Значить, в ім'я добра української справи треба змагати до такого послаблення бандерівців, в якому вони зречуться своїх монопартійних диктаторських планів, а будуть мусіти погодитися на існування і співпрацю з іншими українськими організованими чинниками, тобто, насамперед з ОУН, бо не знати, які інші проявлять себе тривало організовані.

Коли йдеться про саму постановку організаційної роботи, то треба перенести наголос на ширину. Треба охоплювати цілу народню масу, зрущувати її, треба активізувати, втягаючи в щораз нові рамки діяльности — культурної, господарської, шкільної і поволі політичної, бо тільки це творитиме широкий національний фронт, а нам дасть змогу вивчити як слід керування більшими людськими масивами, заправить наших людей, завчених у гуртковій підпільній роботі, стати на чолі мас і повести її, і — що найважливіше —дасть змогу з розбурханої і зрушеної народньої стихії висунути на поверхню життя відповідну кількість активістичних передових кадрів. Бо наявні кадри активістів і передовиків, — взявши разом членів ОУН, націоналістів з другої організації і всіх тих, що залишилися з інших угрупувань чи партій — далеко не вистачальні.

Ті всі завдання можна буде коли не повністю, то бодай в задовільній мірі перевести, коли ми перейдемо в організаційному ядрі від часткових чи аматорських форм діяльности на повне виконування політично-революційної роботи, на те, що називають революційним професіоналізмом. Це дасть нам змогу повністю використати наявний людський матеріял, перевести плянове школення і ввесь час бути там, де цього вимагатиме потреба.

В дискусії після доповідей в основному заперечень до тез доповідача не було.

Шуляк у своєму виступі, розгорнувши загальні потреби культурної роботи, а потім потреби поточного моменту, зупинився на трьох, на його думку, найосновніших сучасних завданнях культурного фронту. Перше завдання — це всестороння увага до побудови принаймні найконечнішого шкільництва. Минають місяці, а велика частина дітей і молоді тратить їх і не використовує на придбання найконечнішого знання. Німці є проти українського шкільництва взагалі і тому весь тягар роботи паде на українське громадянство, якому в допомозі може стати тільки найнижче самоврядування, яке є в українських руках. Лише в нечисленних випадках німці, як видно з досвіду, змушені погодитися на деякі прояви середнього і вищого шкільництва, і то з величезними обмеженнями. Другим завданням культурного фронту є масова культурна робота. До війни ця справа була зовсім добре започаткована, а в деяких випадках навіть стояла на висоті. На Наддніпрянській Україні була вона затроєна русифікаторством і протиукраїнським напрямком, але це без труду можна тепер вимести. Справа в тому, що війна зруйнувала всі форми масової культурної роботи і можна сказати, що справу треба починати наново. Культурний фронт не може бути відірваною частиною національного життя, а є його органічною і одною з найважливіших частин. «Просвітянщина» є тоді підставанням, коли ми загублюємося в дрібній читальняній роботі, не включаючи її в великі національно-духові і національно-політичні процеси. І тому членам ОУН в ніякому випадку не слід від культурницької роботи відставати і легковажити її. Перемоги на культурному фронті є не лише в найбільшій мірі співвирішними на шляху до загальної перемоги, але є вони теж найдовготривалішими. І третьою важливою справою культурного фронту є продукція друкованого слова. З цією справою просто трагедія. Большевики дощенту знищили українську літературу, українське друковане слово. Одних авторів зліквідували, а других спотворили. І тому українська книжка стає незаступимою зброєю в нашій боротьбі. Цю книжку ми мусимо для населення України здобути: видрукувати на місці, привезти з інших українських теренів, привезти зі Західньої Европи, так чи сяк, але вона мусить бути.

Після завваг Шуляка в дискусії ще тут чи там можна було помітити завмираючі відгомони старого віджилого підходу до справи, в якому культурницьку роботу вважалося завданням елементу «другого сорту», а активістів і найкращий елемент відставлювано до політичних завдань.

Барда зупинився в своєму виступі на таких справах: 1) організаційна схема; 2) якість людського елементу в системі ОУН; 3) вага сітки ОУН в загальній роботі. Основним елементом життя і діяльности ОУН завжди, а зокрема тепер, у воєнному часі, є динаміка. Динаміка, яка мусить однаково відбиватися на стилі роботи, як і на організаційній схемі. Організаційної схеми не можна вважати чимсь формально-механічним, але тактично-оперативним. Отже, нам не слід механічно ділити терени, пов'язуючи їх з відповідними адміністраційними осередками, але базувати свою схему на двох для нас основних речах: а) наших плянах і завданнях; б) концентрації відповідних людей на місцях. Ми мусимо мати свої незалежні від стратегії і тактики ворога пляни і тими плянами мусимо і часово, і просторово охопити всю роботу, а тоді ми і нагорі, і на місцях побудуємо схематично те, що нам треба. До людського елементу в нас мусить бути основна вимога: люди постійно мусять рости. Вони мусять працювати над собою, видобувати зі себе щораз нові вартості. Ми бачимо в деяких місцях розхлябаність і халатність, а це наші смертельні вороги. Революційна організація вимагає від свого членства революційного стилю в роботі. Коли немає відповідного стилю роботи, тоді гасла стають тільки теорією, а не виявом творених нами подій... Людський елемент треба постійно добирати. Там, де він вичерпується, або невідповідний, рішуче переводити зміни в обсаді. Організація, що виростає в завершену систему, мусить давати людині не лише повне дієве навантаження, але теж мусить дбати про всі її потреби. Так само, як зрозумілим є, що член, який стоїть на особливо небезпечному пункті є забезпечуваний і охоронюваний усіми можливими засобами з боку Організації, так само цей же член Організації муеить бути певен, що в годині якогось його особистого катаклізму він не залишиться сам, але матиме опертя власне на Організацію. Вирощування кадрів професіоналістів не лише створює нові можливості, але в не меншій мірі ставить нові вимоги до Організації. Вимоги ці далеко не малі і не маловажні. Але ні від них, ні від творення професійного ядра Організації у важливий і відповідальний воєнний час відмовитися не можна.

З постановкою Центрального Керівництва, що сітка є підставою всякої революційно-політичної діяльности в існуючих умовинах, слід погодитися як з правильною. Бо всякий масовізм, якщо має бути успішний, мусить бути опертий на дуже здекларованій, свідомій загальних прагнень, завдань і можливостей, здисциплінованій верстві людей. Інакше особливі труднощі воєнного часу можуть поставити нас у складну ситуацію та й унеможливити ширші успіхи.

Дискусія на організаційні теми розвинулася в повне з'ясування прикладами положення на місцях. Керівництво Конференції звертало пильну увагу на те, щоб узагальнюючі міркування доповідачів були якнайтісніше об'єднані і злиті з поточним життям, з наявними умовинами, щоб зразу на прикладах і на фактах ілюструвати та перевірити всі міркування і висновки.

Вислідом цієї Конференції, яку названо пізніше Травневою Конференцією, були одностайно прийняті Ствердження і Тези. Після Конференції Провідник Центрального Керівництва виїхав на Захід, де в короткому часі зустрівся з вужчим Проводом Українських Націоналістів. На тих зустрічах обговорено і до кінця з'ясовано все, що випливало з факту відбуття Конференції.

Це було насамперед формальне питання засягу компетенцій Конференції і взагалі таких конференцій, а друге — вага і правильність рішень Травневої Конференції. У висліді цих розмов Провідник Центрального Керівництва негайно після повороту на свій терен почав далі переводити заплянову акцію.

Другою в черзі конференцій була конференція в Проскурові, в місяці червні 1942 року. Конференція ця відбулася в дуже тяжкій атмосфері масових розстрілів у Кам'янці Подільському. Жертвою божевільних німецьких ляйтерів впали там десятки найкращих українських громадян. Намагаючися очистити місто і округу від свідомого українського елементу, німці скосили десятки родин, нахабно послуговуючися закидом «комунізму», розголошуючи, що ті відомі українські патріоти і самостійники мали зв'язок з большевицькою аґентурою. Дальші конференції були в місяці липні в Полтаві, на початку серпня в Дніпропетровську і на кінець зустріч в Джанкой у Криму (умовини побуту в Криму і наявна там кількість людей внеможливлювали переведення широко розплянованої конференції).

Що виявили конференції? Вони дали пребагатий матеріял не лише з обсягу самої організаційної діяльности, але накреслили дуже рельєфну картину загального становища, діючих сил, наявних прагнень в Україні. Вони ще раз підкреслили потішаючий розвиток настроїв і поглядів серед самого населення. Українське населення майже безпосередньо перед самою війною пізнало демонічні методи большевицького правління, перейшло жах єжовщини. І це витиснуло свій глибокий слід на ньому. Знов же з приходом німців на Наддніпрянщину, у відрізненні від інших українських земель, українське населення тут ставилося до них, здебільшого, неприхильно, завжди стримано. Пам'ять про 1918 рік, про німецькі зловживання в Україні, а потім про їхню безславну втечу — залишили свій глибокий слід. І тому населення Наддніпрянщини не сподівалося від німців ані багато, ані особливо чогось доброго. Ця вичікуюча постава була зміцнена ще й тим, що большевики використали два десятки років на те, щоб розбити і зліквідувати весь активний протибольшевицький український елемент.

Хто денебудь виявився активнішим, здібнішим, такого брали негайно під свою опіку. Різними заходами втягали його в свої ряди. А коли хтось таки не хотів, тоді брали його на приціл і або при найближчій нагоді знищували або доти переслідували, доки людина не вичерпалася і не піддалася. Два десятки років такої політики мусіли дати величезні наслідки. Тому й не диво, що на місці зразу не було тих активних елементів, що б почали творити нові життєві форми та наповнювати їх новим змістом. Люди мусіли відродитися, піднестись. Коли в одній чи другій місцевині було інакше, то це були вийнятки. Але життя робить своє і по якомусь часі власне скрізь почали приходити до голосу нові активні елементи. Громадянство мусіло побачити вихід в єдиному

правильному напрямку: організувати самим свої сили і на них будувати своє майбутнє.

Не малу ролю в цьому процесі відіграли колишні активні учасники боротьби за державність, працівники державної машини 1917-20 рр., врешті учасники різних більших і менших організацій і груп протибольшевицької боротьби в 20-х і початку 30-х рр. Як відомо, перший період большевицького панування в Україні не проходив спокійно. Чи то з доручення Державного Центру, що вийшов за кордон, чи за вказівками залишених на місцях різних партійних гуртів, чи врешті стихійно виникали пляни акцій, пляни повстання. Власне з різними учасниками найрізнородніших «повстанчих центрів» ми зустрічалися найбільше. Напевно були між ними і «фарбовані учасники», але в немалій мірі були й справжні люди революційної дії, які як колись, так і тепер ставали на службу своєму народові.

Тут і там, здебільшого по містах, натраплювано на людей, які зв'язували себе з СВУ. З огляду на характер і значення цілого СВУ, Центральне Керівництво перевело було широкий розслід усієї цієї проблеми. Ми прослідили большевицькі судові матеріяли, перевели вичерпні розмови з близькими знайомими, в не одному випадку з родичами поодиноких підсудних, що нам уможливило докладніший розгляд цілої справи. Наш розслід ще був не дав вистачальних підстав для остаточної оцінки тої справи і ми остаточних висновків були не витягали. Але дуже характеристичними і помічними в нашій дальшій роботі виявилися ось які твердження близьких знайомих і рідні провідних діячів і підсудних СВУ:

Протягом років українізації, а зокрема під кінець 20-х років, культурні діячі, інтеліґенція, студенти в різних осередках, а в першу чергу в Києві, зупинялися не раз в розмовах на потребі творити організовані форми національної роботи і політичної боротьби з большевиками. Де і коли впала вперше назва СВУ, невідомо. Сама ж організація, як така, ще не встигла на ділі заснуватися. Большевицькі сексоти і провокатори виявили завчасу ворожі настрої і тенденції, і большевики, не чекаючи на завершення постання організації СВУ, приступили до розгрому всіх тих, що брали участь в того роду розмовах, що були наставлені проти большевиків або були їм невигідні. В часі процесу і після нього в Україні знов же здебільшого в кругах інтеліґенції і культурних робітників тут і там виникали гуртки СВУ. Ці гуртки, не мавши централі, яка на ділі не виникла, виявляли не раз навіть довшу діяльність, аж поки їх большевики не розгромили, або вони з інших причин не завмерли.

Наскільки саме це вияснення справи СВУ відповідає правді, ми не могли були тоді остаточно перевірити. Але така характеристика минулого у практиці виявилася дуже помічною. Практична помічність її полягала в тому, що ми парократно зустрілися були з твердженнями різних людей, що вони були або запричас-

ними організаторами центру СВУ, або навіть, в одному випадку, зв'язковим кур'єром цього центру. Тих людей ми додатково провірювали і по якомусь часі виявилося, що їхні твердження неправдиві, а у випадку оцього «кур'єра» здобуто перевірені інформації, що він просто провокатор. Та незалежно від того всього в терені існували гуртки самостійників, що називали себе СВУ, які одначе за нашими відомостями з т. зв. центром СВУ зв'язку не мали.

Перед ОУН стояло дуже важливе завдання: віднайти всіх таких людей і зв'язатися з ними. Охопити їх своїми рамками і повести дальшу роботу з цими новими силами. А тому, що в немалій мірі йшлося про колишніх учасників визвольної боротьби, треба було якогось формального пов'язання з тими колишніми організованими формами, формами, які існували в Україні не раз ще до виникнення ОУН. Очевидна річ, що ОУН могла вив'язатися з цього завдання тільки за передумови, що вона доросла до нього. Власне 1942 рік виключно ясно й виразно показав, що ОУН до цих завдань доросла.

Похід на Схід застав Організацію розбитою, роздертою внутрі. Наддніпрянський елемент сподівався від українського Заходу, а також і від своєї еміґрації сил, з якими він зв'язував дуже багато своїх надій, багато більше, як в дійсності дістав. Зі старих діячів і партій не появився ніхто. Прийшли націоналісти і, немов не мали нічого кращого робити, почали між собою боротьбу. Я пригадую собі ті схвильовані обличчя киян та їх обурення, коли вони несподівано побачили відозви та противідозви, здирання і замазування інших відозв, вивішування, стягання, перевертання прапорів тощо. І треба було справді величезного вкладу праці, щоб затерти ці враження, щоб переконати людей, що ОУН потрібна, що вона виконує належні завдання як слід і що бути її членом — це значить стояти в лаві борців за українську справу і будівничих кращого майбутнього українського народу.

Рік невсипущої праці, рік чималих успіхів і здобутків, а з тим і величезних жертв приніс щедрі плоди. ОУН вросла в терен, її ряди поповнилися місцевими членами. Місцеві члени стали підніматися на організаційних щаблях, вони займали керівні пости, вони стали давати щораз більший вклад як в організаційну роботу, так і в накреслювання директив і рішень. Мешканці Харкова, Полтави, Дніпропетровського, Миколаєва, Херсону знаходили в ОУН рідні їм гасла й принципи, в прагненнях ОУН відчували свої прагнення і в рядах ОУН вважали себе на відповідному й належному місці.

Але, крім цих позитивів, стали помітні і деякі неґативні об'яви в масі. Хоч віддана праця з німцями не була поширена, а ті, що працювали в німецькій системі, робили це для «куска хліба», то все таки тут і там траплялися випадки служіння німцям проти свого народу. Треба підкреслити, що такі елементи майже без вийнятку рекрутувалися з колишніх компартійців і тих, що

близько стояли до большевицької системи. Та багато гіршим лихом були підтримувані німцями спроби розпалити ворожнечу між поодинокими елементами української суспільности. Німцям не вдалося наштовхнути наддніпрянців проти «західняків» і еміґрантів, хоч як вони намагалися це зробити. Зате їм вдалося в деяких районах, а зокрема на Поділлі, підсилити ворожнечу і заініціювати боротьбу залишених при житті колишніх середняків та багатших селян проти колишньої селянської бідноти, тобто колишніх розкуркулюваних проти розкуркулювачів, які нібито посіли їхні добра, а зокрема проти тих, що поселилися в їхніх будинках. При нагоді викидань теперішніх мешканців житлових будинків і поселювання там колишніх власників доходило в різних селах до конфліктів, до відогрівання старих, давно вже неактуальних в Україні спорів. Німці, зорієнтувавшися в можливостях на цьому відтинку спекти свою печеню, намагалися посилити спеціяльно цю акцію в деяких районах.

Та багато гіршим лихом і багато більшою небезпекою було помічене тут і там відродження большевизму. Большевики звикли після війни хвалитися розгорненістю своєї сітки і надзвичайною діяльністю своїх гнізд у запіллі ворога. Ті гнізда мали нібито розвинути величезну діяльність негайно після приходу німців. На ділі тільки в деяких випадках їхня аґентурна система почала діяти негайно після приходу німців, і то діяла вона без ширших зв'язків з населенням. Щойно пізніше, весною-літом 1942 року, появилися перші ознаки посиленої большевицької роботи. В парі з протинімецькими виступами большевицька аґентура почала організовувати акцію проти українців. На духово-культурному відтинку вона послуговувалася російсько-шовіністичними елементами, включно з численними перекладачами і різними службовцями німецьких органів, а крім цього, почала застосовувати щораз ширше ліквідацію українських діячів німецькими руками. Це ми спостерігали особливо в більших містах.

Коли мова про загальнополітичну ситуацію, то вона в останньому часі не зазнала більших змін. Німці розвивали свій наступ, підійшовши під Кавказ і в Надволжанські степи. Але і з їхніх воєнних комунікатів, і з інших відомостей було ясне, що большевицький опір зростає, що захитані першим жахливим ударом, большевики приходять до рівноваги.

В такій загальній ситуації відбувся З'їзд Українських Самостійників у Києві. Названо його так тому, що в ньому побіч членів ОУН взяли участь різні представники інших колись діючих самостійницьких протибольшевицьких організацій. З тих організацій були заступлені повстанчі осередки, гуртки СВУ, СУМ та ті круги старших громадян, що брали активну участь у політичній діяльности в добі визвольних змагань чи перед тим. Був теж представник УВО, яка провадила свою діяльність в Україні в 20-х роках. З ОУН були представники всіх теренів, які підлягали Центральному Керівництву, тобто терени, що до 1939 року

були під большевиками, та Волинь і Полісся, що до того часу підлягали Польщі.

З'їзд відбувся 14. і 15. серпня 1942 року. Деякі комісії почали свою працю на тиждень скорше. З огляду на місце З'їзду — він відбувався в самому середмісті Києва, недалеко того місця, де починається бульвар Шевченка — велику увагу присвячено на забезпечення учасників З'їзду перед усіма небезпеками. Учасники З'їзду, прибувши раз на місце нарад, звідси вже не виходили. Тут вони харчувалися і спали, а тільки охорона пересувалася на обсерваційних пунктах. Тільки частина охорони знала, в котрому саме будинку є З'їзд, а інші стежили за цілою групою будинків. Всі зв'язки з терену, що могли прийти на той час до Києва, спрямовувано на одно з передмість, де їх приймав представник Організаційної Референтури. Завдяки тим далекоглядним заходам, органи Ґештапо і взагалі німецької адміністрації довідалися про З'їзд аж після закінчення його, хоч, мабуть, дійшло до їхнього відома, що до Києва прибули різні представники терену.

З'їзд відкрив Провідник Центрального Керівництва, відчитавши привітального листа від Голови ПУН та з'ясувавши завдання, рамки й техніку його праці. Наприкінці подано до відома учасникам, як і в якій черзі вони повинні би рятуватися на випадок сполоху.

Основною доповіддю на З'їзді була доповідь Гамалії (Кость Г., молодий київський науковець), члена Обласної Київської Екзекутиви ОУН. Він говорив на тему: «Етапи визвольно-революційної боротьби українського народу під большевиками».

Розглядаючи цілу добу від приходу большевиків в Україну аж до їхньої утечі в 1941 році, і до наших днів, доповідач ствердив, що в тому часі було чотири періоди, які дуже виразно різнилися між собою і в яких вага різних чинників наглядно мінялася. (Доповідь була дискутована перед тим у вужчому кругі і через те являла собою до деякої міри перевірену колективну думку).

Перший період почався з приходом большевиків. У цьому періоді домінуючим і майже вичерпним чинником була підготова, організація, а в багатьох випадках навіть активні спроби переведення всенароднього повстання. Концепція всенароднього повстання, як єдиної дороги до прогнання большевиків була зобов'язуючою і в уряді УНР, що вийшов на еміграцію, і серед різних партійних угрупувань, що пішли з ним, і серед тих, що лишилися в Україні. Перекинувши всю вагу на ролю зброї, вони не переводили широкорозгорненої пропаґандивної і освідомної роботи та не концентрували своєї уваги на розробці принципових і програмових питань, тримаючись непорушно дореволюційних позицій. Через те у відношенні до большевизму, якому треба було протиставити нові пориваючі гасла і концепції, вони були в позиції слабшого.

Перший період тривав почерез цілу добу военного комунізму і частинно в добу НЕП-у. В процесі українізації почався другий період. Надії на повстання виявилися безпідставними. Боротьбу з большевизмом треба було вести на якнайширшому фронті і покористуватися в ній усіма засобами, а насамперед засобами культурної, політичної й соціяльно-економічної ділянок. І тоді народжуються різні організації, що майже без винятку мали такий світоглядовий і політичний характер, як ті, що називали себе СВУ. Характеристичним явищем цього періоду є, що в ньому тягар ува-

ги переноситься поволі на політично-світоглядові, національно-культурні і програмові справи, залишаючи збоку надії на повстання, як на панацею. Але одночасно з тим повне опертя на незмінному ідеологічному багажі, випродукованому до революції і в часі її.

Докладний перегляд дієвих персонажів цього часу виявляє незмінну тягліть і пов'язаність тих кругів і з програмою, і з світоглядом попереднього періоду. Це й не диво, бо всі провідні діячі були дореволюційними членами різних українських партій і активними робітниками в часі державного будівництва. Вже в цьому періоді, а ще більше по процесі СВУ, виявилася відсталість дореволюційних ідеологічних і партійно-програмових позицій, що й прискорило третій період, період шукання. Вихідною базою, як завжди, була власна державність і незалежність від зовнішнього, а в першу чергу від московського чинника, але питання шляхів і засобів, програмові позиції, соціяльно-економічні розв'язки ставали під дискусію.

Період цей має своїх представників головно на культурному фронті, а насамперед серед письменників. В ньому виходять на передові місця люди, що юнаками перейшли добу революції. Деякі з них були навіть на час осліплені «блиском» комунізму. Але приглянувшися ближче і відкривши в большевизмі традиційний російський імперіялізм і шовінізм, відійшли від нього. До старого, того, що було до 1917 року, і того, що було в революцію, вони повернутися не могли, ані не хотіли. Вони шукали нового. Вони новим культурним і політично-соціяльним змістом хотіли виповнити майбутню українську державність, що її щойно треба було здобути. Прапороносцями цього періоду були всі розстріляні й знівечені численні культурні, наукові, господарські діячі, письменники, а серед них найголосніший Хвильовий. Цей період згас, захлинувся в крові, виточуваній з народу большевизмом, Сталіном і його найдосконалішим знаряддям — ежовщиною.

Після цього починається період четвертий, в добі другої світової війни. Він є періодом організованого націоналізму в Україні. В ньому дотеперішні прагнення і шукання виливаються в модерний, організований націоналістичний рух. Не виключаючи існування всіляких інших політичних угрупувань, мусимо ствердити, що націоналістичний рух буде в ньому головним визначальним для характеру й ритму доби струменем. В нього ввіллються всі активні елементи, що дотепер діяли в різних формах. Відбиваючи суть і характер доби, націоналістичний рух виявить всю динаміку революційних рухів, що вміють у найскладніших умовинах пробивати шляхи для реалізації своєї основної мети, тобто — відбудови вільної держави вільного українського народу.

В черговій доповіді Бистрий зупинився на характеристиці того вступного етапу нового періоду революційної боротьби, що його саме закінчувано. Подаючи огляд становища на терені всієї Наддніпрянщини, він зокрема зупинився на недоліках, які виникли і які треба в найкоротшому часі усунути. В дальшому розгортанні роботи ще більшу увагу треба присвятити зростанню Організації з населенням. Досвід виявляє, що Організація потребує не лише нових рук до праці, нової енергії, але насамперед творчого вкладу того елементу, що перебув два десятиріччя під большевиками. Ми опинилися в зовсім нових умовинах, і нам треба значного пересунення наголосів у розв'язанні ряду принципових питань, а ще більше в масовій пропаганді. І власне на незмінних основних принципах українського націоналізму той новий елемент значно поширить засяг питань і відповідей.

Ще важливішою справою є неослабна співучасть в творенні нового, суверенного українського життя в Україні. Німці докладають усіх зусиль, щоб не було «української проблеми», як цілости, а була проблема поодиноких міст, районів, провінцій. Тому вони навмисне застосовують на різних теренах різну політику, щоб перешкодити виростанню одностайного фронту всього українського населення. Ми мусимо ці німецькі пляни зірвати. Переводячи це завдання, слід здавати собі справу зі загостреної бо-

ротьби, збільшеного натиску й жорстокостей, що їх в останньому часі виявляли німці. Вони ще почуваються сильні і в запамороченні йдуть на застосування щирокорозгорненого тероризму. Та так чи сяк, його уникнути не можна і треба йому протиставитися. І тому в теперішньому етапі треба розбудувати осередки фізичної й збройної сили, які перейняли б завдання допомагати, давати захист і опертя іншим ділянкам роботи.

З огляду на зріст большевицької аґентури й на її виступи проти Організації й цілого українського життя та користування в діях німецькою системою, виникає потреба розгорнути сектор боротьби з большевицькою аґентурою. Власне перед двома місяцями ті самі большевицькі аґенти в Києві проникли в нашу й бандерівську систему й зліквідували деяких наших і бандерівських людей. Маючи це на увазі, Центральне Керівництво винесло рішення запропонувати бандерівцям співпрацю в боротьбі з тим ворогом. В тій цілі Бистрий подав протозицію через відому йому бандерівську зв'язкову, п. Любов Ш. Одначе по кількох днях прийшла відмовна відповідь. І це теж треба мати на увазі. Нарешті, при переводженні теперішніх завдань Організація мусить присвятити пильну увагу технічному вивінуванню: документації, леґалізації, транспортові, квартирам, техніці зв'язку, матеріяльним засобам, техніці масової пропаґанди й друкам.

Виступ свій закінчив Бистрий короткими завваґами й позицією Вужчого Проводу до Ствердженъ і Тез Травневої Конференції. Ствердження й Тези вже були в терені відомі і організаційними клітинами обговорювані.

Після цього Барда, з'ясувавши стан у своєму Інспектораті і унаочнивши, до якого загострення доходить німецький терор та намагання знищити тугу й свідому частину українського населення, обґрунтував вимогу повного, всебічного і безпосереднього виступу проти німців. Треба не лише скріпляти свої протинімецькі позиції, але рівнорядно з тим розгорнути відповідну протинімецьку пропаґандивну офензиву. Цей «максималізм у пропаґанді», — як висловлювався Барда — повністю виправданий як загальним становищем у світі, так і особливо становищем в Україні. Збройні відділи, які тут і там існують при Організації і виявляють тільки спорадичну діяльність, мусять стати не лише «допоміжним і охоронним чинником», але самостійним сектором широкорозгорненої дії. Такі відділи своєю дією якнайбільше розгорнуть політичну боротьбу, а крім цього, вони стануть найкращими рамками для схоплення щораз більшої кількости «вільних людей», тобто таких, що ввійшли в конфлікт з німецькою владою і живуть поза законом. Розгортання збройних відділів дасть змогу всім тим людям включитися туди.

Як дальший аргумент, на думку Барди, була постава населення. Населення вимагає загостреної протинімецької дії. І кінцевий аргумент: війна ще триватиме довго, але не десятки років, і не за горами час, коли німці ослабнуть, і нам треба буде виступати. Приготовлятися до виступу можна тільки ділом практичною заправою, сполученою з теорією, а не тільки самою теорією.

Висновки Барди схопив з фахової площини Малий, референт Військових Справ при Центральному Керівництві. Малий недавно мав змогу побувати в різних теренах Наддніпрянщини, а зокрема вивчив в останньому часі умовини Інспекторату ч. 2. Він з'ясував важкість розгортання військових відділів вже тепер, але з політичних міркувань, на його думку, цю справу треба ставити вже. Тільки треба робити її фахово і пляново. На початок стане потрібних старшин і підстаршин. Але вже у найближчих місяцях, коли почнеться більший приплив людей, командного складу в відповідній кількості не стане. І приспішений вишкіл не розв'яже проблеми, бо дійсно вишколені підстаршини і старшини можуть прийти щойно по довших місяцях. Отже, треба притягнути старшин, що дотепер не були в контакті з Організацією. В однаковій мірі треба мати на увазі як старшин колишніх Українських Армій, так — і то спеціяльно — молодих українських старшин з чужих армій. В посіданні Військового

Сектора є досить точний облік людського елементу, і на цьому треба опертися. Підготову тих справ Військовий Сектор мав завжди на увазі і тепер має вже намічені або вже навіть розпочаті кроки в тому напрямі. Крім цього, Військовий Сектор є в тісному контакті з Поліською Січчю, яка після короткої перерви знов почала діяти під назвою Української Повстанської Армії.

Нав'язуючи до цього, Малий звернув особливу увагу, з одного боку, на політичне оформлення військово-повстанчої роботи, яка не може бути самоціллю, а з другого боку, підкреслив виключну потребу координації всіх військових починів всіляких українських елементів в якомусь одному осередку.

Останньою доповіддю була доповідь Шуляка. Після вступних завваг він зупинився над обставинами на культурному фронті. На цьому фронті ми зустрічаємо три ворожі нам сили: німців, комуністичних русофілів, старорежимних русофілів. Ці останні появляються де-не-де тільки на Наддніпрянщині, але пробують їх змінити різні російські еміґранти, що як перекладачі тощо приїхали з німецькими установами. Життєвий досвід виявив, що власне вони, тобто старорежимники, зовсім не втримуються в культурному бою з українським елементом. Ось, напр., у Київ наїхало їх багато, але вони не лише не здобули прагненого ними командного значення, але й узагалі не виявили якоїбудь ваги в культурному житті міста. Все ж таки потенційно вони є небезпекою до якоїсь міри, бо німці підтримують цю віджилу русотяпщину і нею хотять розігравати українців.

Гірше є з комуністичним русофільством. Большевики були так тотально перебрали культуру і науку, так засмітили її, що наступ треба переводити від найпростіших умов аж до найбільше кваліфікованих виявів. Зле стоїть справа у світоглядовій площині, де наноси матеріялізму і марксизму виявляються дуже глибокими. Зокрема, молодше покоління, виховане в тому напрямку, і безкритично, а навіть згірдливо всі інші течії називає «ненауковими». І тому цей відтинок вимагає особливої уваги. Німці на культурному фронті є зовсім негативним чинником. Ніяких своїх культурних вартостей українському народові вони не приносять, а навпаки, ховаються за ними. Їх роля й мета на культурному фронті: знищити всі вияви української культури, довести населення до якнайнижчого позему життя, не допустити до якихнебудь спроб вирощувати нові українські культурні вартості. В такому власне стані на культурному фронті знаходимося сьогодні. Ті здобутки, що є, доказують не лише живучість і продуктивність української культури, але є її величезним тріюмфом. До природних, творчих сил, які виявляють себе, мусить бути додана організована широка культурна акція. Власне в другій частині своєї доповіді Шуляк детальніше зупинився над актуальними конкретними завданнями в цій ділянці.

Дискусія ішла в таких напрямках: як пов'язати найміцніше традиції різних визвольних формацій, що діяли під большевиками, з ОУН та як найкраще включити старий національно-революційний елемент в дію ОУН; найдоцільніші шляхи для поширення ідеології сучасного українського націоналізму в масах; дальша розрібка боротьби з німцями; розбудова й поліпшення техніки роботи, а зокрема друкарської продукції. Найхарактеристичнішим виступом у дискусії був виступ Щаденка, провідника Київської Обласної Екзекутиви. Вихований в большевицьких умовинах, інженер за професією, Щаденко намагався перекласти загальні вимоги терену й політичної роботи в конкретну площину поточної щоденної дії. В основу своїх вимог він поставив справу періодичного органу ОУН на Наддніпрянщині, центрального

органу, який відбивав би життя терену, роботу й завдання Організації та, таким чином, був би якнайдокладнішим інструктором і посібником у конкретній роботі. Щаденко взяв на себе наладнання і приміщення друкарської техніки для цього органу.

На його думку, Організація мусить негайно реаґувати на події і різні виступи своїх чи чужих. Публічну опінію треба інформувати зразу, бо опісля запізно. Крім цього, нарід і так спрагнений якнайширшої інформації. Існуючій інформації, що в німецьких руках, населення не вірить. Витворюється порожнеча, яку виповнять большевики, коли не виповнимо ми.

Дальшою справою є завершення перегрупування членства. Ось на терені його області сотні осіб вважаються формально членами, а тільки на частину можна накладати завдання. А до цього багато членів ще не приділено до тої роботи, в якій вони є професіоналістами або мають найкращі можливості виявитися. Нарешті, питання поширення соціяльної бази боротьби. Ми заходилися коло культури — це правильно, коло політики, заходилися коло військових справ, а от коло справ праці, заробітків, матеріяльних злиднів, одним словом, справ побуту, тобто того всього, що є насущним хлібом усіх трудівників, уже не стає сил чи охоти заходжуватися. Десь є ухвали, були навіть інструкції в цій справі, були спроби ставити профспілки, але те все заниділо. Якщо німці не допускають до організування реґулярних профспілок, треба знайти іншу форму. Треба на кожному заводі творити відповідну для льокальних умовин організацію. Щаденко знає з практики, що німецькі ляйтери в глибину справи не дивляться і в загальному не ставлять особливих перешкод для такої роботи. А втім, де треба, треба робити нелеґально, або напівлеґально, але робити треба. Націоналістичний рух мусить мати широку соціяльну базу, а національно-революційна боротьба мусить спиратися не лише на ОУН, але на різних інших організованих формах. Це відноситься до міста, це саме відноситься і до села. І на селі ми розпочали були «Просвіти», самоосвітні гуртки, самодіяльне театральне діло, а тепер поволі відстаємо. І це треба підігнати. Самою ОУН всіх дір не залатати.

Кінцевими в дискусії були представники протибольшевицьких організацій, що діяли в Україні раніше. Левський з Києва і Сніп, учасник повстанчої роботи на Поділлі, висловили прийняті всіми думки, що в існуючих умовинах немає що відживляти колись існуючі організації і гурти, але всі наявні сили треба влити в ОУН.

Наслідком доповідей і дискусій ухвалено резолюції. Резолюції цього З'їзду охопили всі обговорені ділянки та справи. Найважливішими серед них були:

1) органічне й організаційне пов'язання всіх дотеперішніх визвольних формацій з ОУН. Ухвала в цій справі звучала: «ОУН є безпосереднім продовженням, наслідником і переємником революційної визвольної боротьби українського народу, що її розпочали різні орга-

нізації і гурти зразу після поразки Визвольних Змагань і вели аж до недавнього часу»;

2) не занедбуючи зміцнювати і розбудовувати систему ОУН, слід негайно приступити до побудови ширшої організованої соціяльно-політичної бази під розгортання національної революції;

3) повести якнайширшу акцію за зміцнення культурної роботи, включати в неї якнайбільше людей з-поза Організації, зрушувати ініціятиву, а для безпеки організаційні зв'язки в цій ділянці обмежити до найконечніших;

4) негайно після З'їзду приступити до побудови центрального друкарського устаткування а коли воно буде, друкувати центральний періодик Організації на Наддніпрянщині, до того часу друкувати його на ротаторі; але не обмежуватися на цьому, а розгорнути видавання на місцях інформативних, пропаґандивних і інших матеріялів;

5) збільшити довіз друкованого слова зі Заходу;

6) поширити акцію творення військових відділів; передати референтові військових справ усіх кваліфікованих до цього людей; з УПА довести до об'єднаної дії, а навіть, коли це буде доцільне, до об'єднаної структури; так само ставити справу щодо всіх військових відділів, які б на терені з'являлися.

Справи тотально загостреної пропаґанди, «максималізму в пропаґанді», не вирішено у резолюціях. Черговий день після З'їзду був присвячений вичерпним розмовам у тих справах. Провідник Центрального Керівництва клав у даному разі наголос радше на саму дію, як на її пропаґандивне оформлення і використання. Врешті прийнято вирішити цю справу після обговорення всіх справ з найвищими організаційними чинниками.

Негайно після З'їзду почалося консеквентне переводження в життя його ухвал. Приготовано різні інші друки. Виділено людей до зміцнення військової ділянки. Те саме з профспілковими й іншими організаціями. Взагалі Організація відчула новий ритм, люди побачили перед собою поширену перспективу і відповідно глибоко сприйняли цілу суть революційної роботи. І без огляду на майбутні часткові чи повні висліди, здобутий досвід залишався тривалим добром і Організації, і цілої визвольної революційної боротьби українського народу назавжди.

З вузьких стежок ціла Організація і під оглядом поширеного змісту роботи, і під оглядом її людського складу ввійшла на шлях переродження в модерну політичну історіотворчу силу. В життєвих процесах на Наддніпрянщині цей бурхливий і переламовий 1942 рік виглядав так для ОУН, як тут представлено. На інших теренах були різні інші комплекси подій і проблем. І треба було там не раз ставити дещо відмінні наголоси в з'ясуванні тих проблем. Але власне це все доводило єдність і живучість великого організованого тіла, яким була і залишилася ОУН, структури, що виросла з народу, з тим народом розвивалася й ішла вперед, з ним зазнавала невдач і успіхів, терпіла поразки і з ним разом до перемоги дійти мусить.

Незабаром після Київського З'їзду провідник Центрального Керівництва виїхав на Захід для контакту з чинниками ПУН. На час його відсутности заступає його Кузьмик-Петренко, доте-

перішній керівник Реферату Пропаґанди. Та внедовзі Кузьмик разом зі своїм осередком попадається в руки німців, які знищують його. Падає їм в руки приготоване до друку друге число «Сурма — східне видання» й інші матеріяли. Тяжким ударом по Організації є одночасний арешт старої української діячки, пані Лоєцької, яка керувала Секретаріятом ОУН. Після арешту Кузьмика, ПУН передає керування справ Центрального Керівництва Зенонові Домазарові-Аркадієві, який і веде його до кінця 1942 року і в 1943-му аж до свого арешту.

Аркадій останні два місяці 1942 року присвятив насамперед на вирівняння прірв, доконаних німцями, а опісля всю увагу звернув на переведення в життя настанов З'їзду. Правильні настанови і правильно поставлене переведення їх в життя почали в скорому часі давати наслідки. Та зима 1942-43 принесла тяжкі події. В тих подіях виявилася відроджена большевицька сила і вияснилася можливість повороту большевиків. Тій новій загрозі треба було протиставити новий підхід до справи, новий плян роботи і в цьому новому пляні і в доборі нових людей — здобутки 1942 року стали твердою базою для дальших дій. І хоч 1942 рік зразу не породив того тріюмфу, що мусів був в інших умовинах породити, то все ж таки дав він незнищимий моральний і політичний капітал Організації, а її коріння вростив глибоко в український чорнозем так, що не зважаючи на історичні бурі, які ми пройшли та ще пройдемо, вони увінчаються успіхом.

Ні вибух війни Німеччини з Польщею в вересні 1939 р., ні війна Німеччини з Росією в 1941 році, не застали Організації неприготованою. Навпаки. Реально оцінюючи положення, враховуючи всі сили, діючі співчинники і загальні напрямні розвитку, ПУН бачив неминучість збройного конфлікту, що наближався. Та все таки ні перебіг його в 1939 р., ні тим більше в 1941 році і опісля, а зокрема його політичні рамки і наслідки не були такими, яких Організація могла сподіватися. Це і зрозуміло. Бо ніхто не сподівався, що Німеччина поведе таку політику, яка мусить призвести її до самогубства так же само, як і не можна було цього думати про західні великодержави. Все це дуже ускладнювало і так скомпліковані справи і вимагало особливої передбачливости щоб подолати завдання.

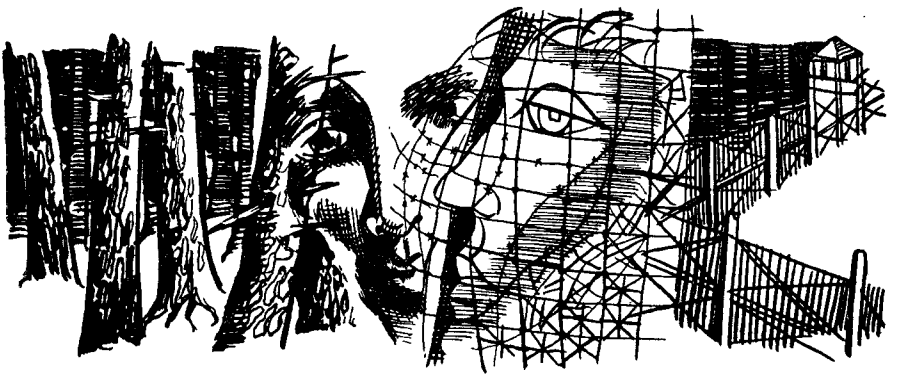
Та не зважаючи на складність, чи радше очевидну абсурдність витвореного політичного положення, Організація ні нагорі, ні внизу не розгубилася. Вона — хоч поставлена в несподівані умовини — з більшим чи меншим трудом вміла правильно оцінити положення, витягнути правильні висновки та послідовно переводити їх в життя. І в тому її велика заслуга, як теж і в тому безспірний доказ безоглядної потреби її існування, дії і росту в українському житті.

Змогла доконати Організація цього завдяки двом у всіх випадках вирішним основним вартостям. Цими вартостями були: ідея і люди. Ідея українського націоналізму — найсучасніша і

найактуальніша не лише в українському просторі, але взагалі в світі сьогодні. Та не лише сьогодні. Ця ідея — ідея вільної, від нікого незалежної творчої нації, ідея її всестороннього росту й духового досконалення, а з тим росту й досконалення людського роду взагалі, ідея здобування вершин розвитку одиницею в службі цим найвищим цілям — завжди була рушійною прасилою в житті нації і людства та в їхніх здобутках. Спершу як підсвідоме прагнення і всюдиприсутнє намагання, сьогодні як усвідомлені ідеї і виключно логічно побудовані концепції. Власне ця ідея давала незрушну духову і психічну базу діяльності членів ОУН. Вона сповняла їх непереможною силою. Кожен член ОУН в кожній найскладнішій ситуації, а таких було безліч, відчував під собою найтвердіший ґрунт, на якому безоглядно тривало можна будувати і якого ніякі життєві бурі ні катаклізми не захитають. Кожен знав, що він іде в одному з перших рядів загального розвитку, що він є частиною непереможної стихії, яка мусить закономірно дійти до свого вивершення, до остаточної перемоги.

І коли ми сьогодні дивимося на тих людей з перспективи минулих років, то ми не можемо позбутися безмежного подиву для них. Перед нами пересуваються світлі постаті безстрашних селянських хлопців — молоденького волиняка, Вакуменка, чи феноменально здібного Боднаря з Поділля, чи скромного закарпатця, Вереша, — метких робітників Сохацького, Касіяна, студентів, семінаристів і всіх тих, що їх видала українська земля. Між ними десятки безіменних героїв — членів ОУН, що впали в обороні рідної землі, захищаючи її аж до останнього свого віддиху. А струнким вершком цієї багряної піраміди — удуховлені постаті Самотовки, Ірлявського, Оршана, безсмертної Теліги і на їх чолі ніколи непроминаючого титана — Ольжича. Це були українські люди! Таким був людський тип, що його плекав і прагнув український націоналізм. Тип людини працьовитої, творчої, відважної, віддапої Справі аж до смерти. Маючи таких людей в своїх рядах, Організація могла і може в кожних умовинах боротися і співвирішно причинитися до української перемоги.

Ярослав Гайвас

На скандинавському секторі ОУН в другій світовій війні

Зв'язки українського визвольного руху з Фінляндією мають давні традиції, коріння яких сягають ще початків нашого століття. В роки революції вони оформились у щирі й приязні дипломатичні відносини між двома молодими державами, між обома світовими війнами вони постійно розбудовувались і характеризуються багатьма прикладами тісної співпраці.

Особливо тридцяті роки позначаються частими відвідинами українських емісарів у Фінляндії та поїздками фінських відпоручників до українських політичних центрів на Рідних Землях і закордоном. Між останніми на перше місце висувається незабутня постать професора Германа Ґуммеруса з його поїздками ген аж до Львова, Варшави, Берліна й Парижа 1). Українських емісарів до Фінляндії висилали в першу чергу ОУН і УНР. Місії проф. Романа Смаль-Стоцького, інж. Дмитра Андрієвського, сот. Сидора Чучмана, генерала В. Сальського, проф. Олександра Шульгина, інж. Михайла Селешка і інших, відбуті напередодні і під час т. зв. фінської «зимової війни», зилишили за собою незатерті сліди.

Чим більше ускладнювалась міжнародня ситуація, тим очевиднішою ставала для українських політиків потреба встановлення постійного представництва в країні Суомі. Ініціятива й ре-

1) Про цього щирого приятеля України див. мої статті в «Фінск Тідскріфт» 1942, «Українець у Фінляндії» ч. 2(5), 1943, та «Українське Слово» чч. 501-506, 1951, а також «Правда про Україну», шведське видання 1943, стор. 92, 111 дд, 126, фінське видання 1944, стор. 103, 125 дд, 143, 233.

алізація цього пляну йде на рахунок Проводу Українських Націоналістів, який виношував такий задум продовж багатьох років, а з вибухом німецько-совєтської війни перевів конкретні заходи для заложення експозитури українських інтересів на Півночі.

I.

Прелімінарну підготовку Голова ПУН, полк. Андрій Мельник, доручив інж. Дмитрові Андрієвському та сьогодні вже покійним д-рові Володимирові Панченко-Юревичеві й сотникові Сидорові Чучманові. В перших днях липня 1941 р. Панченко закомунікував мені, що Голова Проводу призначив мене уповноваженим на Фінляндію. Ми з місця приступили до переговорів з фінським посольством у Берліні, де відразу зустрілись з повним зрозумінням і прихильністю. Ми не тільки вже продовж двох тижнів отримали повідомлення, що закордонне міністерство й генеральний штаб у Гельсінках були готові прийняти офіційного представника Організації, щоб вислухати наші пропозиції, але й поміч фінської дипломатії при виробленні моєї візи через Аусвертіґес Амт після того, як Ґештапо візу відмовило.

Безпосередньо перед стартом я мав побачення з полк. Мельником та отримав від нього інструкцію для своєї місії й уточнення перших завдань. Заходи ОУН перед фінськими чинниками мали йти по трьох головних лініях: а) національна й соціяльна опіка над українськими полоненими; б) створення з них національного леґіону; в) наладнання української інформаційної й пропаґандивної служби.

Крім з'ясування принципіяльного наставлення фінських чинників до цих планів Організації, треба було перевести переговори в справі офіційної, півофіційної, чи приватної підтримки при їх реалізації. Це особливо відносилося до справи леґіону. Вже перші контакти з офіційними інстанціями треба було використати, щоб устійнити число українських полонених з Червоної Армії у Фінляндії, добиватись виділення їх в окремі табори, видавання для них газети рідною мовою, забезпечення соціяльної й матеріяльної допомоги для них, створення передумовин для майбутніх вишкільних курсів. В чисто політичній площині до перших завдань належало докладно прослідити можливості інформаційної й пропаґандивної праці на зовнішньому відтинку з того терену, свободи дії, контакту з центром Організації звідтіля без втручання німецької цензури та з українським національним рухом «по той бік барикади», головно в ЗДА, Канаді й Аргентіні.

II.

В Гельсінках відразу було приємно сконстатувати речеве, уважливе й позитивне потрактування заходів ОУН, прелімінарно пророблених через берлінське посольство. Шеф департаменту міністерства закордонних справ, що зустрів мене з приїздом, за-

пропонував вже на першій конференції, в половині вересня, відбути спочатку об'їзд по таборах полонених, переслухати їх, зорієнтуватися в ситуації та щойно після того розпочати конкретні переговори з міністерством і генеральним штабом. Приготування до такої подорожі були вже зроблені. Це йшло зовсім по лінії наших бажань, ще заки ми їх вспіли висловити. Професор Гемелейнен з генерального штабу та його ад'ютант повезли мене автом в той об'їзд, що тривав майже два тижні.

На підставі особистих розмов і сотень письмових заяв про бажання вступити в український легіон, я міг прийти до висновку, що найменше 85 - 90 % українських полонених у Фінляндії творило свідомий національний елемент, готовий зі зброєю в руках обстоювати ідею української державности 2).

Вже під час об'їзду по таборах я міг поробити деякі конкретні домовлення з місцевими таборовими властями. Я всюди зустрічав серед фінських старшин якнайкраще наставлення до українських полонених. На другий день після повороту до столиці я зложив до Міністерства Закордонних Справ та Генерального Штабу меморандум, якого зміст видно з іншого мого звернення

---

2) Я не маю під рукою рапорту, який я зложив Голові ПУН після повороту до Берліна в кінці вересня 1941 р. і в якому були також наведені статистичні дані про українських полонених у Фінляндії в тому часі та про стан їх національної свідомости письмові зголошення до легіону тощо. Це саме стосується й мого меморандуму до фінського уряду з другої половини вересня 1941 р., в якому також була переведена аналіза зібраних мною даних під час поїздки по таборах. Всі вихідні папери гельсінської станиці ОУН за рр. 1941-1944 зберігаються разом з іншими документами Організації в її головному архіві з тих років, який із-за технічних причин зараз ще недоступний. Зате користаю з власних діяріїв, ведених, проте, тільки спорадично та з копій, які збереглись у гельсінському архіві ОУН. Головним стрижнем цього архіву являються документи ОУН та інформації з Рідних Земель за час німецької окупації, які поступили від Проводу ОУН до гельсінської станиці продовж її діяння.

Основні збірки цього архіву, які тут використовую, обіймають **Листи від ПУН 1942-1944** (сиґн. I: A: 1-6), **Копії листів, рапортів і прилог до ПУН 1941-1944** (I: Б: 1-4), **Депеші й офіційні документи (копії) 1942 - 1944** (I: B: 1-2), **Листування з різними особами й установами 1942-1944** (II: 1-2) **Матеріяли від ПУН 1941-1944** (III: A: 1-2 і III: Б: 1-9), що обіймає такі підвідділи: Меморандуми ПУН і інших до німецького уряду 1941-1943, (A: 1), Організаційні матеріяли ОУН 1943-1944 (A: 2), Звіти про положення в Україні 1943 (Б: 1) Церква на Рідних Землях 1942 - 1943 (Б: 3), Матеріяли про партизанський рух от. Тараса Бульби-Боровця 1942-1943 (Б: 4), Польські справи 1943 (Б: 5), Німецькомовні матеріяли проти окупаційних насильств гітлерівського режиму 1942-1943 (Б: 6), Офіційні німецькі документи проти Українського Визвольного Руху 1943-1944 (Б: 7), Різні документи 1941-1943 (Б: 8). Переклади документів про німецькі насильства в Україні на шведську, фінську й інші мови 1942-1944 (Б: 9). Крім того — збірки Манускрипти й чорновики видань, доповідей, викладів тощо 1942-1944 **(IV)**, Газетні вирізки матеріялів, опублікованих заходами УІФС у скандинавській пресі 1941-1944 **(V)** та Видання УІФС 1942-1944 **(VI)**. Джерельні відсилачі в дальшому відносяться до наведених тут сиґнатур.

до Закордонного Міністерства від 28. 2. 1942., яке тут подаю в суттєвіших витягах 3):

«В висліді прелімінарного договорення між Організацією Українських Націоналістів, як заступницею українського визвольного руху та фінським міродайним чинником у Берліні я приїжджав у вересні 1941 р. до Гельсінок, щоб у порозумінні з фінським Закордонним Міністерством, Генеральним Штабом і Головною Квартирою заініціювати опікунчу акцію для українських полонених у Фінляндії... Після закінчення цієї об'їздної подорожі (по таборах) я зложив у Закордонному Міністерстві меморандум, в якому я звітував про висліди моїх відвідин серед українських військовополонених та представив конкретні пропозиції відносно запляновапої опікунчої акції...

... Від імени Організації Українських Націоналістів я пропонував... створення окремого табору для українських військовополонених, в якому вони могли б присвятитись, при помочі національно-української літератури, студіям історії, ідеологічних питань, співові, спортові, аматорському театрові і т. д.... Далі була висловлена пропозиція, щоб на дальшу мету був зорганізований для них також військовий вишкіл під проводом фінських інструкторів, щоб при сприятливих політичних умовинах можна було створити з українських військовополонених національний легіон та вислати його на боротьбу проти большевиків на фронт.

Далі моя Організація пропонувала: видавання спеціяльної газети для українських полонених... Розкидування українських летючок на тих відтинках фінського фронту, де воюють українці, а також у Ленінграді, де має бути багато десятків тисяч українських вояків. Поставлення мегафонів перед фронтом з українськими трансмісіями й грамофонними платівками, певні українські авдиції у фінському радіо і т. д...

... З огляду на те, що в вересні 1941 р. наставлення всіх військових чинників (до цих проектів) було якнайпозитивніше, Організація Українських Націоналістів сподівається, що її заступникові будуть з фінської сторони поставлені до диспозиції всі засоби, необхідні для переведення цієї опікунчої акції серед українських військовополонених...»

До цих загальникових і дещо обережних формуловок формального документу можна додати, що справи заповідалися справді не найгірше. Характер переговорів був, очевидно, півофіційний, але зате в практичних справах можна було робити конкретні позитивні домовлення з відповідними чинниками зовсім по лінії прецизованих мною пропозицій. Тільки справу реалізації легіону поставлено в залежність від вислідів перших організаційно-виховних етапів, але в принципі була також на це згода. Оскільки йдеться про ці далекойдучі пляни з полоненими, коньюнктура для їх переведення була найсприятливіша якраз у тому періоді фінської війни. Характеристично, що під час вересневих переговорів ні одного разу не було з фінської сторони піднесене питання, як, мовляв, на все це задивлятиметься їх німецький союзник. Уникання цього дражливого питання було мені, річ ясна, тільки на руку, бо улегшувало хід пертрактацій.

Підготовка передумовин для політично-інформаційної й пропаґандивної діяльности не була взагалі проблемою. Як офіційні,

3) I: B: 2. Перекладаю з німецького тексту документу.

так і приватні політичні круги вітали думку про створення української експозитури з відкритими руками. В міністерстві закордонних справ запевнили свободу публікаційної діяльности. Ряд передових газет і журналів поставили свої шпальти до диспозиції для матеріялів з українською політичною й культурною тематикою. Душею в промощуванні всіх цих доріг був знов же проф. Г. Ґуммерус та один з його найближчих співробітників. Це завдяки їм обом і їх винахідливості вдалося до крайности упростити й забезпечити мій поворот до Гельсінок, наколи б виникли перешкоди з німецької сторони, щоб випустити мене сюди вдруге з Берліна: при кінці листопада 1941 р. я офіційно через фінське посольство в Берліні отримав спільне запрошення від чотирьох фінських наукових товариств, двох історичних (шведськомовного й фінськомовного), Географічного Товариства Фінляндії та Товариства Прихильників Історії, виголосити кілька доповідей про Україну в Гельсінках.

III.

Мій рапорт Голові ПУН, по повороті до Берліна в перших днях жовтня 1941 р., був, самозрозуміло, пронизаний цілою скалею оптимістичних тонів. Але це не слід класти виключно на рахубу притаманної молодим людям склонности до ентузіязму. Передумови праці в Фінляндії у вересні 1941 р. в напрямку отриманих мною від ПУН інструкцій відкривали по цілій лінії далекосяглі перспективи. Нічого отже дивного, що Провід з місця рішив про моє остаточне перенесення до Гельсінок. Ми тільки чекали на вказівки від Ґуммеруса, з якого боку підійти до німців. В межичасі, спеціяльними дорогами, наспів колективний лист від полонених у Фінляндії, який ілюструє настрої, викликані моїми відвідинами по таборах та дає приклади деяких прелімінарних, безпосередніх наслідків їх 4):

Голові проводу, вождеві українських націоналістів
Андрію М е л ь н и к у.

Багатошановний наш Батьку!

Ми, вірні сини матері України..., склавши зброю і добровільно перейшовши на бік визвольної армії, вважаємо себе вільними від сталінсько-молотовського рабства і шлемо Тобі з далекої Фінляндії палке національне Вітання!

... Перебуваючи в фінляндському таборі полонених, ми домоглися того, що відокремили нас в окремий барак, де ми зараз маємо повну можливість розмовляти тільки своєю рідною мовою, зміцнювати нашу єдність за єдину справу, вивчати військову техніку, щоб не забути, бо це, як ніщо інше, пригодиться нам для осягнення повної мети. Ми згуртувалися для того, щоб бути повсякчасно у повній мобілізаційній готовості встати на перший Твій клич.

Але, поруч з відповідними досягненнями, ми маємо ряд ділових потреб, необхідних нам на сьогодні. Для поглиблення вивчання вій-

4) І: Б: 1 (Листи до Голови ПУН). Скорочую, із-за браку місця, напушену патетичну фразеологію вибираю тільки найсуттєвіші відступи. Правопис оригіналу.

ськової справи нам необхідно мати відповідну літературу, якої, на жаль, у нас не вистарчає. Для детального вивчення історії української держави та її кращих синів, ми також не маємо жодної книги, а їх наявність ще більше прискорила б нашу працю.

Та не час зараз займатися вишукуванням детальних книг, їх доставкою і видрукуванням. Все це конче нам робити на ходу та опановувати їх, а зараз необхідно стати до бою, відстояти, закріпити за собою звільнення України, скориставшись з дружньої допомоги могутньої німецької армії. Ми бажаємо зараз же вступити на боротьбу з більшовією і будувати нашу єдину національну державу...

Слава вільній Україні! Слава німецьким славнозвісним військам, які звільнили її! Слава українцям, які єдиним фронтом стануть на захист батьківщини! Слава батькові Андрію Мельнику, який згуртує довкола себе могутні полки і відстоїть честь української держави, так само як відстояв на протязі всього часу традиції українських націоналістів! Слава Фюрерові Гітлеру, який звільнив Україну від большевицького рабства!»

(Слідують підписи).

«Примітка:

Надзвичайно просимо Тебе, наш батьку, прислати до нас свого посланника, для кращого налагодження розпочатої справи і розпочатої праці.

2. листопаду, 1941 року —

— Фінляндія».

Як типовий цей лист для настроїв українського суспільства в перших місяцях німецько-совєтської війни! В ньому і переконання, що німецька армія прийшла з «дружньою допомогою» українському народові, і вдячність «Гітлеру, який звільнив Україну від большевицького рабства», і тверда віра в те, що українська держава вже твориться. Славословіє Гітлерові й німецькій армії за уроєну поміч красується так же пишно на офіційному документі групи Степана Бандери, за яким затвердилось ім'я «державного акту 30. червня», як і на цьому листі. І в одному, і в другому випадку є об'єктивно-психологічні первні, які якщо не виправдують, то бодай достатньо пояснюють цю політичну короткозорість, що нею грішила далеко не одна українська політична група, чи гурт полонених. На виправдання українських полонених у Фінляндії можна в кожному разі навести ту обставину, що також фіни в тому часі (і довго ще потім, поки ми не розвинули інформаційної діяльности на ширшу скалю і поки приклади німецької окупаційної політики в сусідній Прибалтиці не розвіяли ілюзій) здебільша були переконані, що німці сприятимуть визвольним змаганням поневолених Москвою народів. Таборові старшини в розмовах з полоненими тільки укріплювали цих останніх у подібних ілюзіях. Нема сумніву, що легкість, з якою й офіційні фінські чинники ішли на пропозиції ОУН та співпрацю з нею в вересні 1941 р., випливала з того ж переконання, яке логічно насував здоровий розум. Питання німецького ставлення до наших фінських плянів не висували, тому що не припускали, що фінська прихильність до них якимсь чином могла б іти в розріз з німецькою політикою на Сході Европи. Річ ясна, пройшло не багато часу, як ОУН почала відчувати торпедуюче втручання ні-

мецької політики до її пересправ з фінами у плянуванні українського легіону на Півночі.

IV.

Запрошення фінських наукових товариств посольство в Берліні офіційно передало до Аусвертіґес Амт, звідки я в січні 1942 р. отримав пашпорт до Фінляндії на три місяці. Наладований книжками, матеріялами, новими інструкціями Голови ПУН, враженнями від прощальних нарад з окремими членами Проводу й Організації, які по різних секторах мали стояти зо мною в контакті, осів я в перших днях лютого в Гельсінках, відразу приступивши до опрацьовування першого викладу, який 25. лютого мав відбутися перед Географічним Товариством Фінляндії, що й сталося з немалою помпою в домі станів. Товариство запросило також дипломатичний корпус, два атташе німецького посольства більше, ніж вимовно, свідчили своєю присутністю, що і з цього боку було не мале зацікавлення імпрезою. Вона знайшла широкий відгук у всій пресі, а професор Івар Леівіске, автор підручників географії у фінських школах, випробуваний приятель України (сьогодні вже покійний), ще кілька днів після того друкував свою серію статтей в «Уусі Суомі», захоплений атлясом проф. Кубійовича, з якого я демонстрував дещо на епідіяскопі.

Несповна місяць пізніше відбувся виклад на спільному засіданні трьох історичних товариств у набитій вщерть великій залі т. зв. Старого студентського дому. Тут інтродукував мене, а також тримав кінцеве слово проф. Ґуммерус, зворушливо пригадуючи свої роки на чолі фінського посольства в вільному українському Києві та засвідчуючи свою непохитну віру в майбутнє нашого народу. Завдяки ньому ця наукова доповідь перед блискучою авдиторією столиці закінчилась спонтанною маніфестацією фінсько-української приязни, якої не малим ефектом було, коли з-поміж рядів слухачів несподівано піднявся вояк в уніформі фінської армії й заявив, що він українець, який з багатьма іншими земляками чином засвідчує братерство обох народів.

Після рясних репортажних жнив у пресі також по цій імпрезі, посипались з усіх сторін замовлення на статті й цілі серії в щоденниках і журналах, і я цілу весну ледве встигав постачати реквіровані матеріяли. Тільки за перші місяці після викладів їх появилось десятки. В квітні я зареєстрував в Державному Інформаційному Бюрі (властиво — міністерство пропаґанди) створення Українського Інформаційного Бюра для Фінляндії й Скандинавії (УІФС), отримав офіційну акредитацію та розпочав видавання інформаційних бюлетенів у трьох рівнобіжних серіях — по-фінськи, шведськи й німецьки, — при чому була зорганізована також інформаційна служба по-українськи для нашої преси.

V.

Отже в цьому відношенні можливості праці ні в чому не заперечували перспектив, ані сподівань з вересня минулого року. Зате на відтинку військовополонених прийшли великі розчарування. Ось як представлялась мені ситуація 4. червня 1942 р. під безпосереднім враженням сконфронтування з новою дійсністю 5):

«Приготування, пороблені під час першої поїздки в вересні 1941 р., пішли на жаль надармо. В вересні були тут ще повні надій, що війна скінчиться до зими. За чотири місяці, що пройшли, змінилось надзвичайно багато. Труднощі на фронті і в запіллі привели до багатьох персональних пересунень на різних становищах, що особливо для нашої справи виявились некорисними. Всі особистості, що мали в вересні вплив на справи полонених та з якими я підготовив відповідний ґрунт, перейшли поголовно на інші місця. Їх наступники виявили повне незацікавлення, а то й нехіть до порушуваних мною питань, які представлені в знаному Вам меморандумі, предложеному при моєму від'їзді в вересні урядовим та військовим чинникам.

Тим часом приходили вістки, що полонені масово мерзнуть і голодують. Уяву про їх стан легко буде собі виробити на підставі того який катастрофальний стан був під оглядом їжі в самому (фінському) народі Цілі найбільше морозні місяці треба було живитись виключно хлібом та ріпою — і то в дуже обмеженій кількості. Цілковитий брак товщів робив морози, що цілими місяцями майже ніколи не спадали понижче 30 степенів, ще більше невиносимими. Один знайомий старшина, що робить постійно інспекційні поїздки до таборів, оповідав, що полонені сповиті повною апатією.

Всі заходи зреалізувати проекти мого меморандуму лишались без відповіді. Спочатку я вбачав у цьому резерву, спричинену німцями, одначе потім переконався, що головною причиною було тяжке воєнне положення, що тут мабуть давалось більше відчувати, ніж десь інше...»

Так, з рожевих і вибуялих сподівань великої німецької побіди й розторощення совєтського велетня продовж найближчих кількох місяців, які я в вересні 1941 р. зустрів тут у неменших розмірах, як у Німеччині, не було більше й сліду. Совєти не були розторощені перед Різдвом, як тут загально сподівались. Навпаки, вже починало ставати очевидним, що війна може затягнутись не на жарти. Гостра зима 1941-42 р. та катастрофальна харчова ситуація, яка привела Фінляндію малощо не до фактичного голоду, прохолодили не одну фінську політичну й військову голову.

Продовж найближчих тижнів після складення повищого рапорту я переконався, що мої підозріння про втручання німців таки мали свою основу. В штабі оборонного корпусу, який займався адміністрацією таборів воєннополонених, прийшов новий шеф цього сектора, що в відміну до свого попередника раз-у-раз відповідав на різні мої заходи одним і тим же реченням: «Зрозумійте, що ми адже ж не можемо дражнити нашого союзника».

---

5) I: Б: 1. Чорновик рапорту до Голови ПУН. Деякі місця цього та дальших рапортів писані шифром, який я розв'язую. Ключі до шифрів, вживаних у переписці гельсінської станиці ОУН, є на початку архівної теки I: Б: 1.

Покищо нема ще доступу до офіційних актів, на підставі яких можна б ствердити, в яких формах німці дали зрозуміти, що активне фінське анґажування в українських справах їх «дражнить», але зима 1941-42 р. була взагалі переломовим моментом у фінсько-німецьких відносинах, від якого датувались всі ті взаємні іритації, що накінець привели Фінляндію до сепаратних мирових переговорів. Приступаючи до війни в 1941 р., Фінляндія не мала ніякого формального, ані військового союзу з Німеччиною. Спільний ворог — Москва — автоматично створила передумовини побратимства зброї, але від першого ж дня фінський уряд недвозначно підкреслював, що Фінляндія веде свою власну боротьбу, не анґажуючись у розрахунках між великодержавами.

Це своє становище Фінляндія з непохитною рішучістю затримала до кінця, не дивлячись на всі зусилля Райху, просьбами й погрозами притягнути її до формального союзу.

VI.

На утвердження фінських політиків у тому, що їх становище на цьому відтинку не могло бути інакше, впливала в великій мірі східня політика Райху. Вже 12. серпня 1941 р. маршал Маннергейм заявив німецькому послові фон Блюхерові, що Німеччина повинна дати Україні державну самостійність, суґеруючи при тому свого приятеля гетьмана Скоропадського на шефа тієї держави 6). Маннергейм отримав виминаючу, загальникову відповідь. Міністрові Ківімекі в Берліні німецькі чинники, знаючи принципіяльно позитивне ставлення фінської політики до українських змагань, старалися розмальовувати не найгірші перспективи в цьому відношенні та давали фальшиві рапорти як про ситуацію в Україні, так і про німецькі заміри.

Але натурально, що доля балтійських народів, особливо братньої Естонії, привела до перших сутичок між фінами й німцями. Блюхер у згаданих мемуарах потверджує, що вже в кінці 1941 р. йому дали відчути невдоволення фінських політичних кругів 7). Проте цілковита економічна залежність від Німеччини змушувала до обережности 8).

Одначе, коли йдеться про українську справу, здержливість проявилася єдино в справі леґіону. Інакше ми могли у всій ширині розгорнути працю для полонених. Літом 1942 р. ми почали випускати на цикльостилі часопис «Українець у Фінляндії» (який згодом перейшов на друк), організувати харчі, одежу, тютюн тощо — тисячами почали відправлятись пакети, нав'язалась

6) Блюхер в споминах про свою дипломатичну діяльність у Фінляндії (Wippert von Blücher, Ödesdigra ar. Diplomatiska minnen fran Finland 1935-1944. Гельсінкі, 1950, стор. 263).

7) Цит. пр., стор. 294.

8) Г. Маннергейм. Спомини 1931-1946 (шведське видання), ч. II, Стокгольм 1953, стор. 326.

оживлена кореспонденція з полоненими 9). Згодом, за посередництвом Червоного Хреста, почали напливати матеріяльні засоби та книжки від УНО в Берліні та УДК в Кракові і Львові, право їх розподілу й вжитку було, щоправда, застережене німецькими властями Фінському Червоному Хрестові, але з ним, як і всіми іншими фінськими урядовими й півурядовими установами, наша співпраця йшла гладко й по лінії українських національних інтересів.

Все ж таки виминаючі, неясні формуловки в справі легіону, відкладання цього питання на неозначене ближче майбуття викликали в мене почуття, що на цьому відтинку моя місія мені не вдалася, і це було мені прикро. До того ж від ранньої весни раптом ввірвався мій контакт з ПУН — щось загачилось у тому каналі, який ми для взаємної комунікації здобули через кур'єрську дипломатичну службу одної невтральної держави. Я почав гостро відчувати брак поінформованости. В кінці літа я рішив відбути поїздку до Берліна.

VII

Черговий, але не останній, раз прийшли знов з розв'язкою фінські приятелі, яким я звірився з своїми турботами. Продовж кількох днів один з гельсінських щоденників зголосив у німецькому посольстві, що бажає вислати до Німеччини надзвичайного репортера на кілька тижнів та просить міністерство пропаґанди Райху бути йому помічним у праці. Кожного фінського кореспондента приймали тоді в Райху з відкритими руками, редактор щоденника «Кауппалеті» відразу отримав запевнення, що його кореспондентові буде дана всяка можлива поміч. За кілька днів було повідомлено, що кореспондентові зарезервовано місце в літаку, що летить просто через Балтику. 14. 9. я вже був у Берліні, на другий день інж. Андрієвський відвіз мене до Полковника і я зложив рапорт.

> «Я виложив йому свій плян (занотував я тоді): 1. Ознайомитись докладно з ситуацією, 2. Спробувати дістатись на два-три тижні в Україну, або бодай до Генеральної Губернії при помочі своєї журналістичної виказки, 3. Старатись чим скорше про поворот до Гельсінок, щоб там розпочати нову обширнішу акцію.»

Відвідуючи щоденно нудні пресові конференції Браувайлера на Вільгельмштрассе, передаючи телефонати до Гельсінок, я послідовно грав свою ролю, відбуваючи вміжчасі безнастанні конференції з Головою ПУН, інж. Андрієвським, інж. Селешком, провідними особистосями ОУН і УНО і т. д. Це продовжувалось також у жовтні, після повороту з Вісбадену, куди я мусів їздити, щоб звітувати про фестиваль фінської культури. Я був до глибини душі потрясений тими звідомленнями про ситуацію в Україні

9) Про ці цікаві листи я писав у статтях «Вільні невільники», «Укр. Вісник», Берлін, ч. 12, 1943. та «Крак. Вісті» з 2. 6. 1943.

(самому мені дістатись на Рідні Землі не вдалось), які отримував від моїх співрозмовців.

Вони були занепокоєні, але ніяк не зневірені. Голова ПУН особливо болів німецьким терором проти цивільного населення. Він був дуже поважний, болюче поважний. Як тільки нам знов вдалось наладнати канали конспіративного зв'язку з Гельсінками, він велів мені чим скорше вертатись назад.

VIII

На початку листопада я був знов у Фінляндії. Одним з моїх основних завдань було тепер якнайбільше інформувати фінські урядові чинники та закордонних дипломатів про німецькі злочини, передаючи їм копії автентичних документів і рапортів та мобілізувати їх, щоб вживали всіх своїх впливів, щоб привести німців до отямлення. Познак на останнє не було ніяких, зате вістки з ПУН ставали все понурішими. 22. 12. 1942. Голова Проводу писав: «Ситуація по Вашім від'їзді назагал не кращає, радше погіршується. А вже найвищий час на отверезіння і зрозуміння витвореного положення. Не кращає ситуація, коли у відповідь на безвідповідальні вчинки диверсії ідуть відплатні потягнення у відношенні 2:100, як це мало перед місяцем місце на ЗУЗ...» 10).

Так виглядало положення з берлінського горизонту. Не рожевіше представлялося воно і з мого.

20. 2. 1943. рапортував я м. ін. Голові ПУН, що натиск Америки на Фінляндію в останніх місяцях, щоб змусити її до сепаратного миру з Советами й Англією, був дуже сильний.

«Чим більші були неповодження німців, тим сильніший був цей натиск... Заокеанці тішаться тут взагалі великою увагою. Кожний їх демонстративний крок проти Фінляндії знаходить тут широкий відгук, тижнями валкується в пресі та кінчається не раз обвинуваченнями власного уряду за невмілу політику супроти них. Бувають періоди, коли щодня пишуться передовиці чи статті з запевненнями, що Фінляндія цілим серцем бажає добрих відносин з американцями... Цілковито замовкли голоси про «Велику Фінляндію». Від довгих місяців нема ніякої активности на фронті. В новорічній промові президент (Ритті) заговорив про право всіх поневолених націй на самостійне життя. День перед цією промовою дав він одному моєму приятелеві з Данії інтерв'ю і згадував у ньому про Україну. В кількох своїх останніх промовах він висловив багато знаменних речей. Підкреслюючи непричасність Фінляндії в інтересах великих потуг (що робиться кожний день бодай раз!), він твердив, що великодержави досягнули вже зеніту боротьби й незабаром почнуть котитися вниз. Це було сказано загально. Він дуже гостро розправився з поголосками, наче б Фінляндія почала відступати від своїх демократичних засад. Він ствердив, що Фінляндія переконалась, що її лад кращий від інших недемократичних ладів, що цей лад їй найбільше підходить і що ніяка сила не склонить її перейти до якогось другого ладу...

Безпосередньо перед виборами президента почались виразні суґерування сепаратного мира. Американці використали для цих суґестій шведів. Там присвячують тепер чи не найбільше уваги Фінляндії та виписують щодня про можливості й конечності сепаратного мира під

10) I: A: 1.

сенсаційними рубриками. Також американці почали виписувати знаменні статті з погрозами, порадами, попередженнями, пересторогами, що викликають кожного разу велике занепокоєння в Фінляндії. Її положення дуже скрутне... Народ радий би закінчити війну... нема ніякого сумніву, що коли витворяться якісь сприємливі можливості для заключення сепаратного миру, Фінляндія буде до нього готова... Річ ясна, буде це залежне в першу чергу... від господарчого забезпечення Фінляндії. Вона сьогодні цілковито залежна від німців. Кожний корабель (з харчами), що не доходить сюди, відчувається в цілій країні. Не може бути ніяких сумнівів, що німці припинять всілякий довіз на випадок відступлення Фінляндії...» 11).

IX

Серед таких обставин підготовляв я кампанію відзначення у Фінляндії 25-ї річниці проголошення української самостійности. Її результатом було, що 22. січня 1943 р. в Фінляндії опубліковано кругло 80 статтей про це українське свято, в тому 40 передовиць. Це викликало не мале замішання серед пресових атташе фінської столиці, бо ще ніякому офіційному представництву не вдалось тут досі пролянсувати за один день стільки статтей по всіх закутках країни. Посипались дипломатичні рапорти. Вони обертались довкола слідуючого ядра бюлетеню УІФС, не пропущеного ні одною з газет:

«... Від 1918 р. відзначає український народ день 22. січня великими урочистостями. Це є найвизначніший день у його історії останніх 25-ти років. Кожного року складається у цей день в цілому світі, де живуть українці, присяга боротись доти, доки Україна не осягне своєї свободи й суверенної самостійности.

Політичне положення України сьогодні невиразне. Большевики прогнані і народ цим надзвичайно вдоволений. Найкращий доказ цьому є факт, що Україну вважають єдиною із завойованих німцями країн, де большевицькі партизани не можуть закріпитися. Але український народ не може вдоволитись тільки мізерними можливостями культурного життя, якими він сьогодні користається. Він свідомий свого завдання в економічній площині у цій війні та працює старанно й віддано. Але не дивлячись на це, він не отримав можливости створити свого власного національного уряду, який міг би протиставитись зручним пропаґандивним потягненням уряду т. зв. Української Совєтської Республіки, він не отримав також можливости створити власну національну армію, яка стала б на сторожі ненарушимости української самостійности, він навіть не осягнув якихнебудь форм самоуправи...»

Того ж самого дня військові власті по таборах масово роздавали полоненим третє число «Українця у Фінляндії», якого передовиця з нагоди свята 22. січня декларувала:

«Ніяка сила не зломить нашої любови до Батьківщини, нашої волі і наших поривів. Відданістю своїй рідній національній справі ми подолаємо всі ворожі зазіхання й заживемо знов вільним життям. Наша ціль: САМОСТІЙНА, ВІД НІКОГО НЕЗАЛЕЖНА, СОБОРНА Й СУВЕРЕННА ДЕРЖАВА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.» 12).

Того ж самого дня Державне Інформаційне Бюро обширно реферувало передовиці столичної преси про свято української

11) I: Б: 1.
12) V. Газетні вирізки; VI: 1. Українські видання УІФС.

самостійности в своїх бюлетенях для закордонної преси на шведській, німецькій і французькій мовах.

Того ж самого дня в програму полудневих новин фінського радія включено мій 15-хвилинний виклад по-фінськи й шведськи. Був це виклад, який написано з нашої точки погляду, й він пішов дослівно, без ніяких цензуральних змін.

X

В порівнянні з дуже стриманими формуловками, які я мусів робити при публічних виступах рік тому, на початку 1942 р., все це було не малим кроком вперед. Фінська цензура в час війни була дуже сувора й нееластична, часто доходила до цілковито неможливої тупости, отже — коли всі ці тони української пропаґанди пройшли в січні 1943 р. без ніяких перепон, я мав виразну ґарантію на те, що мені руки були розв'язані. Користуючись матеріялами різних авторів, які отримав від інж. Андрієвського, я випустив серію брошур по-французьки й англійськи, що також було свого роду демонстрацією, бо досі в дипломатичних кругах Гельсінок для пропаґандивних видань з правила вживали мови німецької 13).

---

13) «Під цю пору Україна творить окремий райхскомісаріят, яким править «ґауляйтер» Еріх Кох і який підчинений Альфредові Розенберґові, як керманичеві німецького міністерства Сходу», говорив я ще на початку березня 1942 р. в доповіді перед історичними товариствами. «Українці мають самоуправу сіл і міст та українську валюту. Виходить багато часописів, великі українські видавництва постачають населенню літературу. Політичні організації заборонені і офіційно не існують. Одначе з уваги на те, що балтійські держави отримали самоуправу, треба очікувати, що також Україна вступить у більше поступову стадію в напрямку своєї відбудови та осягнення самостійности» (друком: по-шведськи в «Historisk Tidskrift för Finland», 1942, та окрелою брошурою п. н. «Kampen om Ukrainas sjaelostaedighet», Гельсінкі 1942, стор. 40; по-Фінськи в «Itsenäinen Suomi»,чч. 4-6, 1942 та окремою брошурою п. н. «Ukrainan vapaustaistelu», Гельсінкі 1942, стор. 43).

Так обережно намацував я ґрунт на новому терені. Балтійська «самоуправа», про яку голосила тоді німецька пропаґанда для заспокоєння фінської опінії, виявилась вже весною того ж року звичайним блефом, і в фінському виданні доповіді, що появилось кілька тижнів після шведського, я цю згадку зняв, висловлюючи, проте, тверду віру в близьке самостійне майбутнє України (стор.43). Суть сказаного й недоказаного зрозуміли одначе навіть у Швеції. Пишучи з нагоди моєї брошури про українську справу, також на підставі інших, переданих мною матеріялів, шведський публіцист Нільс Буман підкреслював: «найбільш цікавими у цій, сповненій надіями, цитаті є слова, що політичні організації «офіційно не існують». Що має автор на думці? Чи ж би населення в спаленій, знищеній Україні, де в цій війні потекло більше крови, ніж у якійсь з попередніх европейських війн, наперекір усьому спромоглося утримати при житті нелеґальні політичні організації?» (Nils Bohman, «Sanningen om Ukraina», в стокгольмському щоденнику «Nya Dagligt Allehanda», 19. 1. 1944). Стаття появилася вже після смерти цього шведського приятеля балтійських народів та, під впливом литовського міністра Шейніуса (про нього див. далі), назріваючого приятеля України.

Між чужомовними виданнями УТФС, випущеними протягом 1943

Півофіційна позиція нашої станиці ставала все сильнішою. Трапився випадок, що на вибори президента запрошено до парляменту мене, але не запрошено хорватського пресового атташе Андрашевіча, який счинив страшну бучу в Державному Інформаційному Бюрі, довідавшись про це. Вода була в цій політично-пропаґандивній праці справді на наш млин. Кількістю друкованих статтей і новин про українські справи у фінській пресі УІФС перевищив навіть німецьке посольство, яке закидало пресу повінню своєї пропаґанди. Чим далі, з тих німецьких матеріялів не залишалось навіть слідів, в той час, коли кожний розісланий УІФС-ом український матеріял використовувався від дошки до дошки навіть такою здержливою й перебірчивою газетою, як «Уусі Суомі». За час 1942-1944 рр. фінська преса помістила приблизно 800 статтей з бюлетенів УІФС, або самостійних статтей на основі їх матеріялів.

В квітні Голова ПУН писав: «Радію... зокрема січневою кампанією, яка на тлі теперішніх невідрадних внутрішніх і зовнішних відносин, вносить свіжого подиху» 14). В вересні цього ж року полк. Мельник, на мій конкретний запит, ще раз давав мені ясно спрецизоване уповноваження, притримуватись у моїй тактиці такої лінії, «що її наказує наша рація, наш інтерес і наші можливості на фінському терені і з цього терену», хоч уважав пропоновані мною «методи ще не на часі, але їх треба підготовити, тому посилаємо матеріяли. Поділяємо Ваші погляди та міркування, вони правильні» 15).

Це останнє відносилося до моєї пропозиції «виготовлення ноти в трьох головних мовах»:

> «Вона (ця нота) мусіла б дуже коротко торкнутись наших головних стремлінь та спрецизувати нашу невтральність супроти тих, що не воюють проти нас безпосередньо. Її треба було б... передати всім урядам чи дипломатичним представництвам, які ми тою чи іншою дорогою змогли б осягнути. Її слід би передати також німцям. Тут можна її видрукувати й звідсіль розповсюдити доволі далеко. Було б добре, як би вона мала такі самі підписи, що й нота до Гітлера з січня 1942 16), одначе можна й тільки з підписом ОУН. Думаю, що така річ може розворушити дещо німців, бо докаже, що ми, як і інші народи, змушені шукати й шукаємо також інших союзників окрім них.

р., слід згадати слідуючі, зредаґовані інж. Д. Андрієвським вже раніше в Бельгії та навіть зложені й зламані, але заборонені німцями: М. Богуш-Дніпровий, «Ukraina irridenta» (по-англійськи); О. Чемеринський, «Evolution of the political idea in Ukraine»; «Coup d'oeil sur l'histoire de l'Ukraine» (праця професора лювенського університету Ш. Терлендена, написана на замовлення інж. Андрієвського, але видана, з огляду на небезпеку німецьких репресалій, без імени автора) Крім того видано по-німецьки: Володимир Панченко-Юревич, Geopolitische Probleme der Ukraine» та М. Сціборський «Die Ukraine in Zahlen».

14) Лист від 12. 4. 1943. I: A: 1.

15) Лист від 20. 9. 1943. Там же.

16) Меморіял до Гітлера від 12. 1. 1942 за підписами проф. Величківського, митрополита Шептицького, полк. Мельника, президента Лівицького та ген. Омеляновича-Павленка. III: A: 1.

«Є рація шукати порозуміння з іншими, що знаходяться в такій же ситуації, як ми. Ми не одинокі в своїх досвідах з німцями. Такий самий режим всюди, де стоїть їх стопа. Тільки що всюди зайняли зовсім окреслене становище й працюють на другу сторону. Нам нема рації віддатись зовсім в руки німців. Поки ми не спрецизуємо нашого невтрального становища, доти не маємо ніякої можливости вести якінебудь переговори з другою стороною. Наскільки мені видно ситуацію звідсіль, вже найвищий час такі переговори розпочати. Коли здобудемо серед інших побратимів недолі приятелів і довір'я, вони поможуть нам протидіяти польській пропаґанді та уможливлять контакти...» 17).

В дусі цих своїх міркувань я вміжчасі поробив деякі демонстраційні потягнення. Продовж весняного семестру я тримав цикл викладів про Україну на гельсінському університеті, раз у тиждень. В квітні я говорив м. ін. про цілі українського визвольного руху та заявив з катедри, що українці не воюють ані проти Англії, ані проти Америки, тільки виключно проти Москви та тільки за свої власні інтереси, а не за інтереси якогось імперіялізму. Стікаючи кров'ю від тоталітарного диктаторського режиму, український народ змагає до такої самої демократичної свободи, якою користується народ Фінляндії. Вичерпний реферат цього викладу, під багатошпальтовою рубрикою, приніс на другий день орган соціял-демократичної партії «Суомен Сосіалідемократті» 18), що викликало велику метушню як серед німців, так і їх союзників на цьому терені. Від цього часу на виклади почав реґулярно приходити секретар німецького міністра, д-р Сальоме, заявивши мені, що має на це доручення свого шефа.

«За якийсь час стане видко, писав я тоді, чи варто робити на будуче маніфестації, які я перевів у своїх викладах, чи ні. Досі все вказує на те, що навіть дуже варто, одначе, пустивши цю пробну бомбу, я хочу вичекати на всю реакцію й її наслідки, щоб кожний крок був оправданий найбільшою доцільністю» 19).

---

17) Лист до Голови ПУН від 10. 8. 1943. І: Б: 1.

18) IV: Газетні вирізки. Про демарш німецького посольства проти цих викладів див. мою статтю «Герман Ґуммерус», «Українське Слово» ч. 501. 1951. Відносини з німцями на гельсінському терені були взагалі своєрідні, але з огляду на обмежене місце я можу в цьому нарисі торкнутись тільки суттєвіших моментів. Характеризувались вони м. ін. тим, що пресовий атташе німецького посольства, д-р Метцґер був членом клюбу закордонних журналістів та звичайно демонстрував в'їдливими замітками на наших понеділкових сходинах в готелі Кемп, що «ді фрає Україне» більше цінить приязнь американців і невтралів, ніж природних німецьких союзників. Метцґер був одночасно віцешефом Ґештапо на Фінляндію. Він і, правдоподібно, міністер Цехлін, крім військової розвідки (див. прим. 19), мали доручення слідкувати за працею ОУН на цьому терені. Посередньо потверджує це б. посол Райху в Фінляндії, Блюхер, який, на мій запит, запевнює листом від 28. 1. 1955, що українські справи в тому часі до його ресорту не входили.

19) Рапорт Голові ПУН від 20. 4. 1943. І: Б: 1. Одним з безпосередніх наслідків було м. ін. намагання т. зв. «Бюра Целляріус» — німецької абвер-аґентури в Фінляндії — вплинути на тон моїх виступів погрозами репресалій за посередництвом фінських чинників. Контактувався зо мною в тій справі аґент, який виступав під іменем «професор Пауль». Але на той час такі погрози вже можна було брати доволі спокійно. Гірше було ще рік тому, коли шефом державної поліції був

XI

Коментарі моїх кореспондентів з центру до пересиланих матеріялів ПУН сприяли розвиткові такого мого погляду. Особливо знаходив я утвердження своїх переконань у тверезих і передбачливих завваженнях інж. М. Селешка. 29. березня 1943 року він писав:

«Фаза війни наступом закінчена. Тепер фронти ясні і починається їх оборона. Можна боронитись і наступом. Йде звуження терену війни, що тут називається концентрацією сил (по відношенні до ворога це зветься в пресі поразкою). На сході оба противники однаково міцні. Отже рішення війни таки лежить на заході. Вона ще довго потриває, найменше два роки. Рахувати на якенебудь чудо зовнішнього чи внутрішнього порядку не доводиться» 20).

Найбільше враження зробив на мене в переписці з Селешком його звіт з квітня 1943 р., на підставі якого я мав переслати рапорт про ситуацію проф. Нижанківському в Швайцарії.

Під враженням того листа я занотував 21. 4. в своєму діярії:

«Матеріяли прикували мене на цілий день, і я не міг отряснутись від жахливого враження від них. Німці вже стратили, здається, зовсім голову і розпочали зовсім макабричне божевілля. Тисячі людей вистріляли, або помордували, спалили десятки сіл — все як репресалії за поодинокі виступи проти режиму... Партизанщина шаліє, на Волині оперує якийсь «Тарас Бульба», що на власну руку виступає проти большевиків, але часом б'ється і з німцями. Бандерівці мають також кілька тисяч людей та б'ються з німцями. Отже знов починає творитись Содома й Гомора, отаманщина вже в зародку, незабаром почнеться також гуляйпілля. Потечуть знов великі ріки української крови — без пуття. Німці відпокутують своє звірство дуже тяжко. Одне тільки непевне — чи не провалиться з цим усім наша справа. коли настане анархія, в якій москалі все ж представлятимуть найбільш зорганізовану силу з найбільш спрецизованими цілями. Найвищий час бити в дзвін на тривогу» 21)

XII

Легко було мені виливати почування під безпосереднім враженням рапортів, накреслювати проєкти закордонно-політичних потягнень та робити демонстративні публічні заяви, не будучи безпосередньо загроженим револьверами Ґештапо. Далеко тяжче було положення мого безпосереднього зверхника, інж. Андрієвського, який, несучи тяжку відповідальність за спрямовування

Антоні, який всяко йшов на руку Ґештапові, і якого за те усунено на початку 1943 р. На інтервенцію того ж бюра він весною 1942. дав мені 48 годин на виїзд до Німеччини, бо німці, мовляв, озлоблені, що я не вертаюсь назад, хоч вже виголосив свої виклади і «більше мені тут нічого робити». В справу вмішались вищі фінські чинники і інцидент скінчився для мене щасливо. Про гостру реакцію фінського уряду проти ґештапівських впливів на фінську поліцію див. спомини міністра В. Таннера, «Дорога до миру 1943-1944», Гельсінкі 1952, фінське і шведське видання. Про німецьку «Абвер» у Фінляндії — Pekka Salonen, «Det spioneras i Helsingfors», Гельсінкі 1945 та останньо Paul Leverkuehn, «German Military Intelligence»,Лондон 1954.

20) I: A: 3.

21) Діярій 10. 4. — 28. 9. 1943.

закордонної політики Організації в відповідні русла, мусів докладно зважувати всі за і проти. Головні його погляди, оцінки ситуації, напрямні для мене та думки в зв'язку з моїми суґестіями відзеркалюються в витягах з слідуючих листів 22):

21. 12. 1942. «Теперішня політика (німців) в Україні консолідує Совєти. На будуче така політика не в'язатиме України з Заходом, а противно — пхатиме її в лабети Москви. Звідси висновки ясні».

1. 2. 1943. «Одверто нехтується наше право і обов'язок боронити Україну і Европу під гаслом національної ідеї і ставиться ставка на москалів. Готується нове видання Денікінщини. Поробіть всі заходи щоб відкрити очі Ваших сусідів на цю справу і домагайтесь інтервенції, бо така політика є небезпечна для всіх».

15. 5. 1943. Українська політика в поточну хвилю змагає: до осягнення певних політичних позицій, в формі признання за Україною чи то права на державність, чи на національне існування, і то як від одної групи воюючих держав, так і від другої, а подруге до створення українського війська, яке помагало б побороти Москву і на яке могла б опертися українська політика. Така українська політика зазнає по боці німців і їх союзників поважних перешкод...

Помимо наших вказівок радимо Вам кермуватися також лінією Ваших сусідів... Треба рахуватись з такою можливістю, що ми будемо відтяті від Вас або Ви від нас. Тоді доведеться Вам давати собі раду самому».

21. 10. 1943. «Ситуація на сході для нас дуже тяжка. Лівобережжя вже в руїнах. Населення в великій мірі перегнано на правий беріг... Та ми думаємо, що боротьба з Совєтами цілого світу, а щонайменш Европи, далеко не скінчена, головні її етапи ще напереді... Для нас ходить о те, щоб перебути нову катастрофу з найменшими жертвами, щоб запобігти знищення нас як нації. А така небезпека есть, і то реальна, як в краю, так і на еміґрації.

Перед лицем такої ситуації і на тлі такої дійсности Ваші проєкти та потягнення не все видаються нам правильними. Ваша думка про ноту в трьох мовах під сучасну хвилю була б безпредметовою. До кого і з чим мали б ми звертатись? Для того ще не прийшов час. Автім годі погодитись щоб ті самі п'ять, що підписували лист до Ґітлера, нині мали би звертатись деінде. Там мали б діяти інші, ті, що по тамтім боці...

Дозволю собі пригадати Вам, що Вашим завданням є дбати про інформування своїх, тих що дальше, і чужих; постачати фактичний матеріял для тих, що мали би робити політику по тамтім боці... Прошу... уложити певний плян на певний протяг часу. Річ в тім, що одного дня ми можемо бути відтятими від Вас, і от мусимо знати, на що можемо рахувати. Ви маєте вже досить матеріялу, треба його тримати в порядку і не пускати з рук інакше, як в копіях... Коли б ми втратили зв'язок, Ви мали би самі зорієнтуватися, як поступити з тим матеріялом. Найліпше, коли би його перебрали люди з тамтого боку і використали для своїх потягнень. Інакше міг би то зробити хтось з сусідньої держави, не в'яжучись Вашою фірмою. Говорячи про партизанщину, треба підносити її національну форму і те тло, на якім вона з'явилася, а натомість оминати внутрішні недотягнення. Треба, щоб чужинці бачили активність і не мали враження, що українці готові все зносити».

До цієї переписки не багато можна додати. Вона наглядно ілюструє труднощі нашої закордонної політики в той трагічний для нашого народу період війни. Ті труднощі були своєрідні для ПУН, який перебував у зовсім інших обставинах, ніж я, та своє-

22) І: А: 2. Листи від Д. Андрієвського 1942-1944.

рідні для мене, і інструкція пристосовувати тактику до свого терену виявлялась в практиці занадто загальниковою та викликала поважні комплікації. Вже навіть коли б я пристосовувався виключно до завдання, передавати фактичні дані українським чинникам за океан, то й тоді ніяк не можна було уникнути конфлікту з Ґештапом. Зв'язок у той час з заокеаном був звідсіль можливий тільки телеграфічно, а відомо, що всі телеграми німці переловлювали. Коду в нас не було домовлено з американськими земляками, а зрештою в приватних телеграмах і не можна було вживати тоді кодів.

XIII

Голова ПУН та інж. Андрієвський наглили мене без устанку, робити всі заходи, щоб нав'язати контакт з заокеаном та якнайскорше почати передавати туди інформації про стан в Україні, на підставі присиланих мені матеріялів і документів. Мої кількакратні спроби залишались без наслідків. Накінець 20. 5. 1943 я рішив звернутись до «Свободи» та вислав з Гельсінок таку телеграму:

«З доручення Проводу тут працює пресове бюро та комітет допомоги полоненим. Старайтесь підтримати. Вишліть посвідку Свободи. Як часто можете оплачувати телеграми. Ситуація тяжка. Сціборський і Сеник вбиті. Зв'язок між нами потрібний. Полковник чекає вісток».

Але також ця телеграма залишилась без відповіді — я досі не знаю, чи котрась з моїх гельсінських телеграм взагалі дійшла по призначенні, — і мені стало ясним, що я не міг більше відкладати давно плянованої подорожі до Стокгольму.

Відбув я її між 29. 9. — 27. 10. 1943 р., вона була багата на досвіди й враження. В першу чергу нарешті вдалось установити контакт з заокеаном, через «Наш Клич» в Буенос Айресі, після того, як двократні спроби телеграфувати до ЗДА знов не дали результату. 4. 10. я телеграфував до «Нашого Клича»:

«Українське положення надзвичайно тяжке. По обох сторонах фронтової лінії терор. Большевики й німці вживають тих самих метод. Українці тікають від большевиків, але не ведеться їм краще під німцями, які заборонили визвольний рух. ОУН працює далі нелеґально, бореться проти всіх окупантів, затримує невтральність супроти альянтів. На Волині оперують національні партизани під проводом Тараса Бульби проти совєтських партизанів і німців. Бульба мав весною п'ятнадцять тисяч людей. Німці палять сотні сіл, вистрілюють тисячі людей. Більшість українських провідників сидить по концентраційних таборах, або розстріляна. Німці своєю короткозорою політикою терору перетворили східньоевропейські народи у ворогів. Тепер українці й інші покладаються на власні сили та евентуальну моральну підтримку альянтів. Нарід вірно згуртований довкола ОУН 23).

За чотири дні наспіло потвердження:

«Отримали телеграму. Це були перші вісті. Будемо зобов'язані за дальші деталі. Наш Клич».

Тепер виміна телеграм пішла жваво. 11. 10. я доповнив інформації:

23) I: Б: 1.

«На початку війни проти Совєтів німецьке військо хотіло використати національні течії Сходу, але нацистська партія й Ґештапо відразу приступили до реалізування колонізаційних плянів. В той час, коли військо дозволяло провідним українським чинникам працювати, Ґештапо виарештувало їх в той самий мент, коли цивільна адміністрація перебирала владу. Таким чином ОУН стратила сотні провідників, між ними Оршана, Сціборського, Сеника, Теліґу, Барановського. Розстріляні тисячі членів ОУН, особливо прихильників Бандери. Бандера вмер у концентраційному таборі 24). Німці самі загнали ОУН назад у підземелля. Тисячі сіл спалено. їх населення винищено з жінками й дітьми. Всі заходи Проводу ОУН залишились без висліду, співпраця з теперішнім німецьким режимом неможлива. Німці збольшевізували Україну продовж двох років більше, ніж большевики за двадцятьп'ять. Експлуатація колхозної системи така ж сильна, як і за большевиків. ОУН відкрила 1942. в Гельсінках вільне представництво для пропаґанди в невтральних державах. Тепер виринає потреба переселитись до Стокгольму, бо там поляки й большевики працюють проти українців, які цілковито стратили контакт з американськими українцями та чекають від них вісток. В Західній Україні йдуть тяжкі бої між Бульбою з одної сторони та німцями, поляками й большевиками з другої сторони. Бульба розгорнув повстання між Крем'янцем і Любомлем, німці бомбардують тут села з літаків. 23. червня арештовано митрополита Полікарпа з сотнями інших» 25).

Другою важною справою було наладнання відповідних контактів, які можна було на будуче використовувати в Швеції та на Заході для розповсюднювання наших вісток. Їх пороблено, наскільки це було можливе в несприятливих обставниах, про які далі. На перший плян висувається мій зв'язок з д-ром Арвідом Фредборґом, довголітнім кореспондентом «Свенска Даґбладет» у Берліні, якого недавно німці викинули, як небажану особу. Його перу належала перша книга закордонного невтрального кореспондента про Німеччину в час війни, написана без німецької цензури, «За сталевим валом». Фредборґ якраз переводив останні коректури, коли ми зустрілись. Вже будучи в Берліні, він утримував контакт з ОУН через інж. Селешка, який передавав йому відповідні матеріяли. Він їх використав у своїй книзі, а тепер відсвіжив тими матеріялами, які дістав від мене. В цій книзі, що вийшла тільки в Швеції щось у 80-тисячному накладі та потім була перекладена на інші европейські мови, український визвольний рух та його боротьбу проти німецьких зазіхань представлено речево, симпатично і в правдивому світлі 26).

Цінними на будуче виявились нав'язані при цій нагоді контакти з литовськими кругами. Міністер Іґнас Юркунас-Шейніус дав мені неоцінені вказівки щодо специфічних обставин цього терену та політично-інформаційної праці на ньому. Він звів мене також з представниками підземельного литовського уряду.

---

24) Такі відомості наспіли до Гельсінок якраз напередодні мойого виїзду до Стокгольму.

25) Там же.

26) Arvid Fredborg, Bakom stalvallen. Som svensk korrespondent i Berlin 1941-1943. 4-те видання, Стокгольм 1943, стор. 417 д. Замітка про цю книжку: «Український Літопис», Гельсінкі. листопад-грудень 1943, стор. 4.

XIV

Відразу після приїзду до Стокгольму я зложив візиту в міністерстві закордонних справ та був акредитований як український журналіст шефом департаменту Ґрафстрьомом, який м. ін. мав дуже милі спомини про сотника С. Чучмана. Як тільки моє прізвище було вивішене на таблиці пресової кімнати в Ґранд Готелі, за мною почали вганятися англійські й американські кореспонденти, а за ними данські й норвезькі. Деякі з них думали, що я з Совєтів, а коли зорієнтувались, що це не так, почали ставитись з підозрінням і неприхильно. Часом вони, без ніяких обиняків, в розмові ставили мені питання, чи я працюю за німецькі гроші. Вони старались випомповувати з мене всякі вісті, але одночасно ходили — як оповідав мені потім пресовий атташе шведського посольства в Гельсінках, Ґуннар Ґранберґ — до закордонного міністерства й протестували, що там акредитовано «німецького експонента».

Атмосфера була глісна й пригноблива, я бачив, що тут ціле невиоране поле для праці. За чотири тижні зустрічів з цими людьми я встиг виполоти серед них переконання, що кожний українець, заанґажований у визвольному русі, є німецьким аґентом. Але це ще не означало, що я встиг викликати у них хоч якесь зрозуміння для цього руху. Пізніше, 7. 1. 1944 р., я занотував у своєму діярії, що відвідував шведського атташе в гельсінському посольстві.

> «Отримав від Ґранберґа цікаві інформації. Мій побут в Стокгольмі викликав цілу бурю з англійсько-американської сторони. Закордонне міністерство (шведське) отримало з Лондону листа з закидами, що Швеція поступає нелояльно супроти альянтів і Москви, дозволяючи вести на своєму терені українську сепаратистичну пропаґанду... Ґранберґові в зак. міністерстві сказали, що я за цілий час свого побуту виступав як «український аґент», і вони побоюються дальших альянтських чи большевицьких протестів».

В своєму обширному рапорті Голові ПУН від 18. 11. 1943. про стокгольмську поїздку 27) я зазначував, що без розгорнення гострої антинімецької пропаґанди назовні, негайно після перенесення на той терен, туди взагалі нема чого їхати. Там опінія вимагала тоді ясного спрецизування становища, так як це робили конспіруючі там данці й норвежці, бойкотування німців і взагалі всіх, що хоч щонебудь мали з ними до діла. Хто тільки ограничувався до довірочного інформування, про того вважали, що він не хоче пустити фарбу, відносились до нього підозріло та вважали за німецького аґента. Там навіть говорити публічно по-німецьки вважалося в той час пронацистівською демонстрацією та викликало настороження, а то й бойкот.

Я вважав, що покищо базою моєї діяльности належало залишити Гельсінкі, а до Стокгольму навідуватись тільки доривочно, як довго мої пропозиції скоординування політичних виступів

---

27) I: B: 1.

українських чинників по обох боках барикади вважалися немислимими до переведення.

XV

Саме під час цієї подорожі вийшла у вересні в світ моя книжка «Правда про Україну». Вона кінчалась ствердженням, що німці тільки експлуатують Україну економічно та заборонили самостійницький рух.

> «В протилежність до попередньої війни, вмаршерували німецькі армії цього разу в Україну не на запрошення її уряду, тільки з власної ініціятиви. Не дивлячись на те, їх зустрічали як визволителів, тому що вони воювали проти Москви. Але нова політична ситуація ні в чому не змінила цілей українського визвольного руху. Вони є ті самі, що й перед тим: вільна, від нікого незалежна, суверенна українська держава».

За цим слідувала в грудні стаття «Україна і її т. зв. визволителі» в «Ітсенеінен Суомі», що вже була остаточною розправою з німецькою політикою, з використанням документів. В ній було сказано, що Коха звуть «катом України» та обосновано, чому він отримав таке ім'я. «Визвольні кличі» щодо українців як зі сторони німців, так і большевиків, поставлено в одну площину. Це була перша така стаття у Фінляндії за час тієї війни. Навіть про Естонію досі не опубліковано подібних матеріялів. Було заслугою журналу, що він відважився ту статтю помістити. Було знаменним для ситуації дня, що сувора фінська цензура ту статтю пропустила. Ще маркантніше проявилось це всього кілька місяців пізніше, коли цензура залишила без змін слідуючий відступ у фінському виданні «Правди про Україну», що вийшла під заголовком «Наче терня росте наша воля»:

> «Якщо райхскомісар Кох перейде до історії під іменем «ката України», то це має глибокі причини. Ціла тратіка положення на Сході виявляється в тому, що національно-українська партизанська армія... була змушена відступити на поліські трясовиння, щоб звідти продовжувати свою очайдушну боротьбу як проти большевиків, так і проти німців... Нещасливий розвиток подій на Сході, за яким ми слідимо з таким великим напруженням, колись в історії поставиться на рахунок нездарної східньої політики німців» 28).

---

28) «Sanningen om Ukraina», Гельсінкі 1943, стор. 206; «Ukraina ja sen 'vapauttajat'» в журналі «Itsenäinen Suomi», ч. 12, 1943, стор. 33-35; «Katajaisena kasvaa vapautemme», Гельсінкі 1944, стор. 228. Для німецької цензури, зрозуміло, було вже забагато й тексту шведського видання, перекладеного Ґуммерусом з мого німецького манускрипту, за якого друк взялося ляйпціґське видавництво С. Гірцеля. З огляду на заборону цензури видання мусіло бути припинене. Інж. М. Селешко мав не мало клопотів у зв'язку з цим манускриптом. Гельсінський кореспондент німецьких аґентур «Europa-Press» і «Transocean», Фрітц Даліхов що переслав до Берліна дуже прихильну рецензію на шведське видання й обстоював потребу найскоршої появи її німецької версії, переніс з цього приводу не мало прикрощів.

XVI

Перед закінченням огляду за 1943 р. слід ще згадати одну репрезентаційну імпрезу, яка кидає світло на розбудовані позиції нашої станиці не тільки серед фінів, але й у політичних невтральних і англосаксонських кругах столиці. Товариство «Ітсенеісииден Ліітто», видавець журналу «Ітсенеінен Суомі», постановило на мою пропозицію запросити на виклади з Стокгольму міністра Шейніуса. Будучи в Стокгольмі, я посередничав у переговорах з Шейніусом у цій справі, а потім разом з управою того товариства брав участь у підготові його відвідин. Він мав стати також гостем нашого бюра і на це в програмі зарезервовано один день. 28. 11. він відвідав місцеву громаду, при чому її голова і мій найближчий співробітник по справах полонених, Василь Дехтяр, вітав його гарною промовою та передав на спомин подарунки в формі українських книжок. Після цієї візити я видав у честь Шайніуса обід в готелі Кляус Курккі. В обіді взяли участь: шеф Державного Інформаційного Бюра, шеф закордонного відділу цього ж бюра, пресовий атташе шведського посольства, кол. литовський генеральний конзуль у Гельсінках, начальні редактори столичних щоденників та кореспонденти «Ное Цюрхер Цайтунґ», «Свенска Дагблядет» і «Юнайтед Пресс».

Про це прийняття я рапортував ПУН:

«Настрій був литовсько-українсько-скандинавський, атмосфера витворилась знаменита. В привітальній промові по-шведськи я сказав між іншим: «Слова, що не експедіюються дорогою гарматніх куль та бомб з повітря, знаходять сьогодні в світі не великий відголос. А проте якраз міністер Шейніус являється живим доказом того, що все ще можна навіть сьогодні працювати звичайним словом у користь свого народу, оскільки хтось уміє спритно вживати цю зброю. Ви, пане міністре, знайшли відгук серед найбільш протилежних кругів на тому терені, де працюєте, а змогли ви це осягнути головно тому, що маєте відвагу звертати своє слово в обороні національних і людських прав свого народу не тільки проти тих, що гноблять народи, виписуючи на своїх — кров'ю очервонених— прапорах кличі свободи й визволення, але й проти тих, що знущаються над вашим народом, кермуючись своїми «герренфольківськими» ідеологіями. Ви працюєте успішно, і цими успіхами тішимось також ми, українці, бо посередньо також це успіхи наші. Чи українці осягнуть тепер свою мету, чи ні — вільна Литва, вільна Фінляндія це завжди один крок ближче також до української волі. Я не покликаний вітати Вас з приїздом сюди, бо я й сам у Фінляндії гість. Але я певний, що краще не можу висловити думок усіх тут присутніх, ніж коли підніму свою чарку й скажу вам: Вітайте в найближчому часі з приїздом до вільної й самостійної Литви!»

«По якомусь часі відповідав Шейніус дуже теплою промовою, кажучи м. ін.: «Я віддавна знаю українців і подоружував також по їх чудовій батьківщині. Під час своїх подорожей і студій, мав я нагоду пізнавати різні слов'янські народи, і я тверджу, що нема між ними кращого, культурнішого й гостиннішого від народу українського. Що найбільш викликає симпатії й притягає до українців — це їх людяність та життерадісність. В них нема московської понурости й польської розперезаности. Вони соняшні, гуманні, усміхнені до життя і цінять понад усе волю, а тим самим розуміють краще від інших боротьб-

бу за визволення других поневолених народів. Всюди, чи в Совєтах, чи на чужині, при зустрічі з українцями ви відчуваєте бунт проти гніту і ясний промінь життєрадісности. Цю погідність підтверджують українські пісні, українська народня творчість, література й мистецтво... Не можна собі уявити, щоб українська боротьба не скінчилась успіхом. Також в інтересі нас усіх лежить, щоб українська держава постала якнайскорше, бо тільки тоді ми будемо безпечні перед московським імперіялізмом. Встаньмо і крикнім тричі «слава» за вільну й самостійну Україну!» 29).

XVII

Свідомість небезпек, які я загостренням свого зовнішнього курсу стягав на голову чинників ОУН у засягу Німеччини, зв'язаних з моїм ім'ям, справляла мені постійні турботи, але я не знаходив можливим поступати інакше. Про це в переписці з ПУН була у нас постійна виміна думок. Професор Онацький писав мені з Риму вже 6. квітня 1943 р.:

«Радий Вашим успіхам та Вашій енергії. Будьте проте обережні і не передавайте куті меду, щоб не роздрочити гусей. Тепер легко одним необережним кроком перекреслити пляни довшої плянової роботи.»

Сам він не довго після того став жертвою терору, запроторений німцями до Оранієнбурґу під закидом м. ін. ворожих поглядів в статті з приводу перевороту в Італії. Повідомляючи мене про те, інж. Андрієвський нагадував знов мені, що «кожне Ваше необережне слово, кожне невідповідне потягнення може коштувати дорого не лише нам, але всім особам і установам, які були зв'язані з Вами.» 30).

Ці пригадки були слушні. Я сам болів над тим і раз-у-раз перестерегав, щоб члени ПУН і Організації нічим не прозраджувались, що стоять у контакті зо мною та не посилали до мене звичайною поштою листів, як це час від часу траплялось. Не знаю, наскільки мої потягнення приспішили акцію Ґештапо проти ПУН і ОУН на початку 1944 р., і чи моя інша постава відтягнула б ту акцію, або запобігла їй. Знаю тільки, що багато Друзів натерпілось від ґештапівських побоїв, коли їх безуспішно старались примусити, щоб відкрили, від кого і за яким посередництвом я отримував свої інформації в Гельсінках. Після війни писав мені Кость Мельник, що його, наприклад, збивали навіть із-за ілюстраційного матеріялу в моїй книжці «Правда про Україну», щоб довідатись, як я його дістав 31). Д-р Євген Мацях, що сам від-

---

29) I: Б: 1. Звіт за час 20. 11. 1943 — 30. 1. 1944. Прийняття було офіційне й звітоване в пресі, як і інша програма побуту Шейніуса в Гельсінках. Виняток споминів Шейніуса з Совєтської України, «Червона подорож», в 1934 р. («Den röda resan», Стокгольм 1943), видрукований в журналі «Український Літопис», Гельсінкі, листопад-грудень 1943.

30) Лист від Онацького I: A: 4, від Андрієвського (21. 1. 1944) I: A: 2.

31) Див. також John A. Armstrong, «Ukrainian Nationalism 1939-1945», Нью Йорк 1955, стор. 177, та «ОУН у війні», 1946, стор. 101. Американський автор стверджує, що «інспірування антинімецьких матеріялів в альянтській пресі та контакти з українськими організаціями поза Ні-

носив призначені для мене пакети ПУН до наших приятелів-дипломатичних кур'єрів та відбирав у них мої пакети, міг при кожній такій експедиції опинитися в концентраку, коли б його Ґештапо цапнуло. Це була дань, яку платили члени ОУН за те, що в час німецького терору проти українського народу лунало слово правди, осуду й протесту поза границями Райху. З думкою про це, як і про ті великі риски, які брали безпосередньо на себе ті, що стояли в континуітивному контакті зо мною, я в повній смиренності відчуваю свою скромну ролю в комплексі всього того, що ми тут назвали скандинавським сектором ОУН у другій світовій війні.

XVIII

Вже в кінці 1943 р. мені давали з ПУН-у зрозуміти, що підготовляється «розпорошення». Цю думку я з своєї сторони гаряче підтримував, непокоючись з одної сторони за безпечність ПУН і тих Друзів, що там перебували, кожночасно видані на поталу Ґештапо, з другої ж сторони сподіваючись, що перенесення в безпечніші райони (Еспанія, Португалія, Швайцарія) розв'яже нам остаточно руки для певних закордонно-політичних потягнень, які я вважав необхідними.

9. січня 1944 р. Д. Андрієвський констатував, що «розв'язка нашої національної справи може прийти лише по закінченні війни, або теперішньої стадії її. Ні одна, ні друга з воюючих сторін не лише нею не займається, ба — навіть не займе ніякого становища, аж доки не полагодять своїх життєвих справ. Для одних тепер запізно щось міняти в їх хибній політиці, а для других зарано до неї братися, бо то може лише утруднити їх відносини з союзниками, які хотять монополізувати українську справу» 32). 12. і 21. січня він приготовляв мене на те, що може наступити перерва в нашому зв'язку, який відновиться з інших місць та не виключене, що й через інших людей. До того часу я мав стримуватися від таких потягнень, які вимагатимуть апробати Полковника, або його уповноважених 33). Одначе відновлення контакту я вже більше не діждався. Ґештапо випередило реалізацію цих плянів, вкинувши Голову ПУН і чільних членів до концентраційних таборів.

Про це я довідався одначе багато пізніше, щойно по німецькій капітуляції. Від січня 1944 р. мій зв'язок з ПУН раптово урвався. Я не міг встановити, що саме сталося в Берліні, але — як виявилось потім — слушно рахувався з найгіршим. Тим більшим тягарем лягало на мене почуття відповідальности за дальші потягнення. Проте я не міг і не вважав можливим міняти щось в тій лінії, яка набрала чітких форм продовж 1943 р. та осягнула ку-

---

меччиною були одною з причин арешту 26. січня 1944 р. Мельника та... Андрієвського».

32) I: A: 2.

33) Там же.

льмінаційний пункт в кінці його, не дивлячись на те, що червона навала знов залила Україну, а німці все ще виступали як єдиний фактор в Европі, який тій навалі ставив чоло. Фінляндія котилась все далі до сепаратного миру, хоч була в ситуації, яка в дечому була подібна до нашої. Різниця була та, що нам не було ніякого іншого виходу, як тільки фаталістично змагатись докінця, свідомо йдучи до останнього акту трагедії. Не уповноважений робити конкретних політичних заходів «по той бік барикади» від імени всієї Організації — наш контакт увірвався якраз у розгарі дискусії над устійненням форм і способів таких евентуальних заходів, — я міг тільки продовжувати роз'яснювальну акцію про причини боротьби українського підпілля й населення на два фронти — проти німців і большевиків водночас.

В Фінляндії, відколи цензура почала пропускати антинімецькі матеріяли до преси, завдання це було доволі легке. Зате — хоч це й звучить як парадокс — було надзвичайно тяжко робити щось у Швеції. 16. січня 1944 р. я мав напр. розмову з редактором «Даґенс Нигетер», Тунберґером, який прилетів до Фінляндії в зв'язку з поголосками про таємні переговори між Фінляндією й Совєтами. З тої розмови я маю запис:

> «Коли я спитав, чому вони нічого не пишуть в обороні поневолених народів, (Тунберґер) відповів, що на це тепер «за малий збут у Швеції». Тому то тяжко писати також щось про Україну. Одначе, коли я дійсно маю якісь цікаві й документарні матеріяли, можу пересилати їх йому особисто, бо вся пропаґанда йде відразу до коша. Я відповів, що такі матеріяли маю й можу їх дати до використання, одначе під одною умовинною: що вони не будуть вжиті в користь большевицької пропаґанди, як це тепер у Швеції звичайно буває. На це Тунберґер сказав, що сьогодні тяжко писати щось проти німців, не використовуючи цього як доказ просовєтських настроїв даного народу. Так ми й розстались, не дійшовши до ніякого результату».

В той час я був кореспондентом щоденників «Свенска Моргенблядет» у Стокгольмі та «Політікен» в Копенгазі, в першому з них час від часу вдавалось просувати відомості про національну партизанку в Україні. Як місце походження інформації ми звичайно фінґували Цюріх. Згодом я щоденними телефонатами з Гельсінок, через його стокгольмську редакцію, обслуговував лондонський «Дейлі Телеґраф». Це також був знаменний для тодішньої ситуації курйоз, що газета країни, з якою Фінляндія формально знаходилась у стані війни, могла офіційно тримати свого кореспондента в Гельсінках. Також Ройтер мав тут свого кореспондента, редактора Арво Єері з «Гельсінґін Саномат».

Під літо 1944 р. почали кружляти непокоючі вістки, що німці підготовляють пуч у Фінляндії. Літом большевики прорвались на карельському просмику, що використав Ріббентроп, незамельдовано прилетівши до Гельсінок та вимусивши від президента Риті формальне звернення до Райху за військовою поміччю. В обличчі цього, в одному з гельсінських посольств було здепоновано всі матеріяли нашої станиці. Приятелям з того посольства

завдячуємо збереження архіву, який використовуємо в цьому огляді. Продовж кількох років архів цей зазнавав всіляких пригод, доки не опинився в певному й доступному місці, але це вже інша історія. Частинно під час висадки німецьких військ у Гельсінках в липні, та остаточно в день капітуляції Фінляндії перед Совєтами 19. вересня 1944 р. мусіла бути знищена решта всіх паперів, які мали відношення до нашої станиці, в першу ж чергу вся переписка з полоненими.

XIX

Так, українські військовополонені у Фінляндії. Від них почався цей огляд і ними мусить закінчитись. Ще до половини 1943 р. ми все обстоювали думку реалізації наших плянів з леґіоном. Я раз-у-раз від полк. Мельника та інж. Андрієвського діставав пригадки, що «з леґіону не резиґнуємо» та інструкції щодо заходів в цьому напрямку, до яких пристосовувався. Але для реалізації цих плянів вже ніколи не витворились сприятливі обставини, і праця над полоненими мусіла піти в рамках тих можливостей, які вдавалось відстоювати. Концентрувалась вона над забезпечуванням їх газетами й літературою та матеріяльною й соціяльною опікою. При невтомній співпраці місцевих українських патріотів, головно ж мого безпосереднього співробітника, цілою душею відданого тій справі, Василя Дехтяра, ми розсилали тисячі пакетів з харчами, тютюном, одягом тощо. Говорити ближче про цю діяльність, означало б звітувати про діяльність Комітету Допомоги Українським Полоненим у Фінляндії, що одначе виходить поза межі цього огляду.

УІФС видало, крім «Українця у Фінляндії», (якого ввіз до Німеччини був заборонений вже від другого числа) та «Українського Літопису» також понад 10.000 т. зв. «Захалявних книжечок». Завдяки поважним книжковим посилкам, які нашим установам у Львові, Кракові, Берліні й Празі вдалося перевести ще в 1943 р., ми пустили в обіг 25 мандрівних бібліотек, які розійшлися до найдальших закутків Фінляндії, де тільки були табори з українськими полоненими, а також до наших заточенців у Східній Карелії, яких визволили фіни від большевиків. В усьому цьому фінські власті до кінця сприяли нам, уможливлювали боротьбу проти саботажних акцій біломосковських елементів, які згуртувались біля видаваної самими фінами газети для полонених «Северное Слово» та протидію німецьким спробам промінювати на цей терен під фірмою Власовщини.

Ми мали великі труднощі з друком. Під кінець 1943 р. могли нарешті перенести наші видання до Державної Друкарні, де отримали також українських складачів з-поміж полонених. Проте ми не добились ані виділення всіх українців в один окремий табор, ані того, щоб фінський штаб сам почав видавати українською мовою газету для полонених. З пропозицій української сторінки в «Северному Слові» ми свідомо резиґнували.

Політична перестановка Фінляндії приводила мене вже осінню 1943 р. до переконання, що настав час турбуватись зовсім іншими проблемами в зв'язку з нашими полоненими. Характер нових заходів у цьому напрямку видно з нашого листа до штабу Оборонного Корпусу від 8. січня 1944 р., в якому ми в першу чергу просили, щоб якнайбільше українських полонених відпущено з таборів на цивільні роботи.

«З огляду на актуальний розвиток політичного й воєнного положення, таке переведення визволило б національно свідомих українців від постійної примари примусового повороту до Советів після закінчення війни... Ми готові заопікуватись звільненими з таборів в переходовій стадії та дати їм також частинну матеріяльну підтримку, доки вони не будуть спрямовані на працю».

В дальшому ми просили уможливити високошкільні студії українським студентам, що перебували у фінському полоні, забезпечуючи їм від себе для цього стипендії. На випадок відмови в цьому, ми суґерували створення в якомусь відокремленому місці свого роду «таборового університету». Ми заявляли готовість закупити комплет музичних інструментів для створення оркестри й хору з українських полонених. В Східній Карелії ми пропонували заложення шкіл для українських дітей, ставлячи до диспозиції підручники та вчителів з-поміж наших же заточенців там. Одним словом, всі пропозиції мали одну й ту саму мету: витягнути якмога більше людей з таборів, щоб вони на випадок критичної ситуації могли рятуватись від примусової репатріяції 34).

Але в той час фінський уряд вже рішився на сепаратний мир, а Паасіківі з його доручення почав їздити до Стокгольму «купувати книжки», як це говорилось офіційно, а в дійсності ж — переговорювати з Мадам Коллонтай. Ясно було, що ніяких потягнень, які могли б перешкоджати цим переговорам, фіни більше робити не могли офіційно.

Щоб запевнити моральну підтримку нашої акції, я рішив звернутися безпосередньо до маршала Маннергейма коротко після його вибору президентом Фінляндії. З цією метою я запросив на обід до сепаратної кімнати в готелі Кемп генерала Кеконі, що раніше був ад'ютантом маршала, а тепер сповняв функції шефа Державного Інформаційного Бюра. Я просив, щоб заки ще не пізно, заки фіни не підписали ще ніяких зобов'язань супроти Москви, таборові власті уможливили рятунок тим українським полоненим, які заявлять, що не бажатимуть вертатись до Советів. За тиждень генерал Кеконі передав мені особисте запевнення маршала Маннергейма, що в цьому напрямку буде зроблене все, що тільки буде можливо.

Чи було зроблене дійсно все, тяжко ще сьогодні сказати. Але в обличчі тих неймовірних жертв, які Фінляндія незабаром мусіла принести, щоб врятувати свою суверенність, приходиться з подивом і вдячністю реєструвати й те, що досі стало відомим про

34) I: B: 2.

фінське ставлення до українських полонених у хвилину найгрізнішої небезпеки для них і в один з найтяжчих моментів в історії самостійної Фінляндії.

XX

Цим ми добігли до точки в історії гельсінської станиці ОУН в час другої світової війни. Цю точку поставлено о шостій годині ранку 19. вересня 1944 р., коли мене, нарівні з іншими кореспондентами, викликано на надзвичайну сесію парляменту, яка мусіла акцептувати московський ультиматум капітуляції. Того дня залишалось тільки ліквідувати все, що мусіло бути зліквідоване, щоб не попасти в большевицькі руки, та шукати способів видістатись звідсіля. На наказ Москви вся залізнична, корабельна й летунська комунікація з зовнішнім світом була перервана. Фінляндія була герметично замкнена. Одначе способи виходу з цієї ситуації та переживання в зв'язку з ними підпадають уже під категорію особистого пригодництва.

Я й так свідомий того, що в цій спробі нарису діяльности ОУН на скандинавському секторі мені не вдалося в задовільній мірі затримати власну особу в тіні подій і фактичних інформацій, що адже ж повинно би бути ідеалом мемуариста. При укладанні нарису я мав під рукою тільки згадуваний архів та власні доривочні записки. Можливо, отже, що суб'єктивна закраска відбиває на ньому більше свою печать, ніж я собі цього бажав би. Але, з другої сторони, будучи так тісно зв'язаним з діяльністю того сектора, тяжко було уникнути, щоб у тих обставинах на праці сектора часом не відбивався особистий штемпель 35).

Накінець мені лишається тільки з особливим притиском наголосити, що атмосфера толерантности, категорій всенаціонального, а не партійного, думання, зрозуміння для недосвідченості молодої людини, терпеливого обмірковування моїх не раз впертих і настирливих суґестій та незломної витривалости й гарту духа в найчорніші моменти, характеризувала від початку до кінця всі відносини ПУН до гельсінської станиці, всі листи, інструкції й матеріяли, які туди спрямовувались. Та атмосфера була го-

35) Типовим прикладом цього була історія стокгольмського видання моєї «Правди про Україну», яке в цілості містично зникло з видавництва Фрітце, що його фірмувало. Стокгольмська газета «Афтонбладет» від 4. 11. 1943. лянсувала сенсацію, що те видання закупила совєтська амбасада на доручення мадам Коллонтай, щоб перешкодити поширенню книжки в Швеції. До справи вмішалося накінець шведське закордонне міністерство, і я мав у зв'язку з тим чимало пересправ з шведським посольством у Гельсінках. З другої сторони, критика на цю книжку поклакалась на мою діяльність у Скандинавії «як наглядний доказ життєвої сили мрій про самостійну Україну» (S. R. Malmström, «Sanningen om Ukraina» в гельсінському щоденнику «Hufvudstadsbladet», 20. 10. 1943., по-українськи в «Українському Літописі». Гельсінкі, листопад-грудень 1943, стор. 46-48). Порівн. також напр. Herman Gummerus, «Ukraina under bolsjevikoket» (Україна під большевицьким ярмом), «Finsk Tidskrift», березень 1943.

ловним стимулом і джерелом тієї праці, яка припала на мою долю. Це саме відноситься й до всіх тих установ і особистостей, з якими станиця в різні періоди стояла в контакті та отримувала від них ефектовну моральну, матеріяльну чи ділову підтримку. Полк. Омельченко, інж. Коваленко, ред. Маруняк — в Берліні, проф. Кубійович, ред. Хомяк, ред. Данилевич, ред. Сагайдачний — у Кракові, д-р Росоха й ред. Лащенко — в Празі, д-р Німчук і ред. Святослав Гординський — у Львові, і багато-багато інших своєю прихильністю, уважливим ставленням і діловим підходом до наших звернень з далекої Півночі уможливили не одну допомогову акцію для полонених, не одну книжку й газету для них, не одну пропаґандивну імпрезу, не одну розкішну ілюстрацію до наших пропаґандивних видань, не одну наукову доповідь. Не поминаючи в своїй вдячності нікого, кому вона належиться, ні тих установ, ні осіб, які брали на себе риск, відкритими шляхами, головно через Червоний Хрест та через газетні редакції, підтримувати допомоговий комітет і бюро станиці ОУН в Гельсінках, наражуючи тим себе на переслідування німців часто також без організаційної причасности до ОУН, мої думки в зв'язку з цим жмутом споминів йдуть в першу чергу до Голови ПУН полк. Андрія Мельника, інж. Дмитра Андрієвського, д-ра Євгена Мацяха й інж. Михайла Селешка. Це їм в першу чергу приходилось нести постійні турботи за моє забезпечення — моральне, матеріяльне й матеріялами — та перевалковувати не раз дуже складні проблеми, зв'язані з нашою станицею в Гельсінках.

Теплим і вдячним спомином відживають в моєму серці постаті моїх перших вчителів у методах і завданнях української закордонно-політичної роботи — проф. Романа Смаль-Стоцького з часу студентських років у Варшаві й славної пам'яти д-ра Володимира Панченка-Юревича, якого небуденний талант метеором блиснув і згас у рядах нашої Організації.

Ідуть мої думки також до тих численних фінських приятелів української справи, які словом, ділом і матеріяльним вкладом 36) були опорою нашої станиці і яких зі зрозумілих причин, як і багато дечого іншого, ще нема можливости назвати по імені.

---

36) На випадок створення леґіону були, наприклад, забезпечені приватні фінські засоби для його вивінування.

Богдан Кентржинський

Там де гартувалась сталь

Об'єктивний історик, пишучи історію України за час другої світової війни, мусить зупинятися, аналізувати та враховувати велику ролю та дію ОУН під проводом полк. А. Мельника. ОУН була величезним фактором в оформленні тодішніх суспільно-політичних процесів та державницько-геройським чинником на усіх просторах України.

Правда, розкол серед націоналістів не дав змоги українській нації стати тим вирішним фактором на сході Европи, котрим стала б Україна, коли б зовнішнім силам не вдалося було нас розбити, роз'єднати та зв'язати велику частину сил і вартостей внутрішньою братовбивчою війною.

Іспит організованого українського націоналізму в тих часах пройшов у дуже драматичних зовнішніх та внутрішніх обставинах. Та в ньому є стільки многогранних виявів української державницької думки, геройських вчинків та дій, що майбутнім поколінням дасть він віру і силу завершити процес визволення та відбудови української держави, як першорядної ваги порядкуючого фактора Сходу Европи.

Співучасники чи співтворці цих подій мають обов'язок передати майбутнім українським політичним діячам підсумки із проробленої історичної роботи, змалювати обставини та атмосферу тодішньої української дійсности. Цей обов'язок на них лежить тим більше, що з могил тисяч їхніх друзів промінює вимога продовжувати боротьбу за український ідеал, якого здійснення прийде напевно ще за життя нашої ґенерації.

Не все можна передати із тих подій хочби з огляду на обставини, в яких перебуває українська нація та ОУН на рідних землях. Все ж таки деякі дані мусять побачити денне світло й вони вже можуть бути причинками для історика, що писатиме сторінки новітньої історії України.

Крайове Керівництво ОУН на ЗУЗ вповні погоджувалося зі становищем Центрального Керівництва ОУН на Східніх Землях України, що серце України б'ється у Києві. Тому для політично-революційної роботи на СУЗ вислало найкращі кадри. Галичина стала запіллям для українського революційного фронту, що розгорнувся через Київ, Харків, Дніпропетровськ аж по Кубань. На сталу вимогу ЦК ОУН Крайове Керівництво ЗУЗ мусіло велику увагу приділити доборові, вишколові та висилці відповідних кадрів на Центральні Українські Землі. Референтура Сходу, котра спочатку була кермована Дубовим, а далі Шопецьким, була однією із найбільш важливих та відповідальних ділянок роботи й організаційних турбот КК. Через кімнату ч. 6. при вул. Академічній ч. 11. у Львові, від липня 1941 р. до лютого 1942 р. пройшли сотки людей, котрих, після перевишколу, забезпечивши документами та деякими подорожнім вирядом, групами від трьох до дев'яти осіб відсилано організаційним зв'язком на СУЗ.

В половині місяця вересня 1941 р., референтура Схід стануля перед складними питаннями. Не було ніяких матеріяльних засобів для удержування людей в часі перевишколу та найпримітивнішого забезпечення для дальшої поїздки чи походу. Рятунок приніс Б. Коник, який саме в цей час приїхав із СУЗ. Він же і Батько поїхали до міста Р. та поставили вимогу до однієї кооперативної установи на певну кількість грошей, харчу та білизни. Вимогу цю виконала дирекція установи і це дало змогу вийти з положення бодай на деякий час.

Кожний член організації, який відходив на СУЗ, одержував документ від новоствореного товариства у Львові — Українська Допомогова Акція — під керівництвом о. кан. Лициняка. В документі німецькою мовою писалося, що дана особа, як воєнний поворотець, їде в таку то й таку місцевість та прохається всі власті не робити йому ніяких перепон в часі переїзду. Разом із тим «поворотець» одержував харчі на один день та приблизно від 10 до 25 карбованців. Ясно, що вирад цей — просто ніщо, беручи до уваги вартість документу поворотця, брак харчів та обезвартіснення рубля.

11. липня 1941 р. приїхала до Львова на наш зв'язковий пункт кур'єрка від Буковинського Куреня, що тоді в силі біля чотириста осіб (разом з родинами) розташувався в околицях Снятина. Через цю зв'язкову передано директиву: старих і хворих залишити в околицях Снятина, а решті пробиватися етапами через Проскурів, Вінницю до Києва. Передано літературу, клички та інструктаж на найближчі три місяці. Історія Буковинського Куреня вимагає особливої уваги та історичної оцінки. Участь кадрів Куреня в політично-революційній боротьбі на СУЗ записалася золотими літерами в новітній історії України. Так само південна Похідна Група, котра також складалася в основному з синів Зеленої Буковини, на чолі із Сірецьким, Малярчуком та Масікевичем — в Херсоні, Одесі, Миколаєві, Дніпропетровську

та Кримі на своїх плечах винесла широку політичну роботу, за котру довелося їй дорого заплатити, бо вже в жовтні і листопаді 1941 р. німецькі окупанти розстрілювали її членів, побоявшись широко розгорнутої ними роботи та великих успіхів серед широких мас українського населення півдня України.

З кінцем жовтня щораз то понуріші відомості приходять із СУЗ. Разом із тим наполегливе та безустанне домагання від ЦК ОУН — людей та літератури. В цей час референтура Схід мала в своєму розпорядженні біля сімдесяти осіб. Тільки на їх висилку не стає засобів. А вістки щораз понуріші. На спеціяльних сходинах цієї нової похідної групи, по попередньому з'ясуванні їм ситуації, дано наказ: негайно вирушати малими частинами, не одержуючи ніякого виряду в дорогу. Майже всі вони пробилися на місця призначення.

19. липня 1941 р. приїздить до нашого пункту у Львові от. Тарас Бульба Боровець. З ним проводять розмови інж. М. Сціборський та О. Сеник-Грибівський. На спільному засіданні, скликаному з цієї нагоди, вирішено слідуюче:

Беручи до уваги дальший розвиток воєнних подій і участь в них української нації у формі підметній обидві сторони вирішують слідуючу постановку справи:

1. Створити на терені Полісся, неопанованого жодним із окупантів, військову революційну базу, оперту на піддержці українського громадянства. В розбудові тієї бази мають змогу взяти участь всі самостійницькі українські сили. Основою цієї акції треба вважати Поліську Січ.

2. Військова база сповнятиме наступні загально-українські завдання:

а) Даватиме азиль усім поліційно загроженим самостійникам та місце їхнього безпечного перебування;

б) Вишкільні старшинські курси перевишколюватимуть вищі військові кадри, яких використається у відповідній ситуації для українського всенароднього повстання;

в) В боях із залишками советської армії, чи їхніми диверсійними відділами Поліська Січ символізуватиме перед українським народом та окупантами орієнтацію українських самостійницьких кол тільки на власні сили і власну зброю.

3. Не входити до певного часу в безпосередні збройні сутички із німецьким окупантом.

Вирішено тоді вислати п'ять старшин із військового керівництва ОУН до штабу і вишколу Поліської Січі. Ними були З. Домазар-Діброва (в липні 1943 р. розп'ятий у Києві), І. Чубчик-Кедюлич, Кун, Колій та Пот. Ці старшини негайно і виїхали. Разом із тим доручено Інспекторатові ч. 2 (Волинь) при допомозі їхньої військової референтури держати сталий контакт із Поліською Січчю та інформувати про все військову референтуру ПУН.

В переїзді до місця дії Поліської Січі (в околиці Сарн) в Рівному тих старшин безмала не розстріляли німці на донос полі-

тичних противників. В останній хвилині врятував їх от. Т. Бульба-Боровець, котрий мав якісь папери від одного із німецьких військових штабів.

Через кімнату ч. 6. пройшло на СУЗ до кінця грудня 1941 р. понад 850 осіб. Разом із Буковинським Куренем, Групою Південь та іншими способами (організаційні кадри із Волині, з Німеччини та Франції, перекладачі, а пізніше — Веркшуц) перекинула ОУН біля 1600 осіб.

З них більша частина по усіх просторах України, виконуючи різні суспільно-політичні завдання, наложили головами. Малу лиш частину стягнуто назад. Перевишколених членів ОУН залишено там у системі організаційної сітки й на підсовєтську дійсність.

Основні кадри, що їх вислано на СУЗ, походили із ЗУЗ, поважний відсоток був із еміґрації Франції, Німеччини, Генеральної Губернії та Чехословаччини. Лиш невелика частина була тих, котрі походили із осередніх земель України і це давні еміґранти, або люди, котрі залишилися із часів совєтської окупації на ЗУЗ.

Моральна вартість кадрів, висланих ОУН на схід, — це світла та геройська сторінка українських можливостей, з якої націоналістичний рух і українська нація черпатимуть приклади посвяти, державницького розуму, відданости та невгнутости. Вони були різного віку, всяких професій, чимало між ними було жінок. Всі вони були овіяні величною ідеєю боротьби за національний ідеал, не оглядаючись на драматичну дійсність, в якій тоді перебувала українська нація, та на їх особисту долю. Їх лави доповнились тисячами бойовиків Національної Революції з-поміж місцевого населення і вони разом дали початок новітнього відродження соборницького українського визвольного фронту.

Через Львів до Киева пройшли закуті в броню націоналістичної ідеї — когорти бойовиків Української Національної Революції, задивлені в сяйво хрестів св. Софії, символ української соборности, самостійности та невмирущости.

О. Ольжич та Я. Дубовий 26. грудня 1941 р. в конспіративній домівці при вул. Кузнечній в Києві, у глибоку ніч інформують Батька про політичну дійсність та стан ОУН на переломі 1941 - 1942 рр. З одного боку — світла сторінка, це величезний здвиг всієї нації під проводом ОУН. З другого боку — обставини, серед котрих доводиться проводити роботу, більш як драматичну. Голод та холод по містах. В Миколаєві, Херсоні і ін. містах німці розстріляли цілу групу передових націоналістичних революційних діячів, в Житомирщині масові арешти та розстріли у зв'язку із подіями під Базаром, у Києві 14. грудня арештовано І. Рогача та інших. По всій лінії йде удар по дотеперішній концепції ЦК ОУН, котра полягала в тому, щоби через суспільно-громадський сектор унаявнити українські вартості та сили й таким шляхом вкорінити націоналістичне кредо серед широких народніх мас українського материка.

Негайно випрацювано тоді слідуючі напрямні: Перевести евакуацію найдальше до кінця січня 1942 р. розкоспірованих кадрів ОУН на Правобережжі, головно з Києва, Житомира, Вінниці та Дніпропетровська. Скріпити організаційну мережу перевишколом місцевого членства, на яке вже лягла майже вся організаційна робота. З Харкова зробити оперативну базу ОУН на Лівобережжя. Тому, що там військова влада давала можливості на сяку-таку українську роботу, надалі при допомозі суспільно-громадського сектора проводити політично-освідомлюючу дію.

Підпільно-революційну дію ОУН на Наддніпрянщині в час війни можна поділити на три етапи: 1) від серпня 1941 р. до 7. 1. 1942 р., 2) від 7. 1. до 1. 9. 1942 р., 3) від 1. 9. 1942 р. до 6. 7. 1943 р.

Характеристику першого етапу та його оцінку подано вище.

Другий етап мав цілком новий підхід до дійсности та інші методи дії. Репресії німців, получені з масовими арештами та розстрілами по різних місцевостях України, наказували ввійти у глибоке підпілля.

Негайно проводиться перегрупування членських розконспірованих кадрів. З Києва перекидається одних на Вінницю, других на Волинь, а деяких до Львова.

По всьому терені проходить вишкіл нових керівних кадрів ОУН. Велику ролю у перевишколі відограв Петренко-Савчук-Кузьмик, арештований 1. 9. 1942 р. Вводиться до сітки ОУН т. зв. летючих інспекторів. Їх завданням було контролювати існуючу сітку, а разом із тим піднаходити нових членів організації, які діяли б цілком окремо від вже діючих і в цей спосіб творили б зовсім нову мережу підпілля. Вся робота організації незабаром сперлася на місцевих кадрах. Багато з них — це люди формату, який рідко можна було зустріти серед членства ЗУЗ.

На Лівоборежжі, для якого був осередком Харків, ситуація була дещо відмінна. Там сітка ОУН, що складалася з дуже активного та організаційно меткого місцевого членства, була бодай деякий час військової німецької окупації двигуном роботи, що шукала заспокоєння потреб загалу українського населення. Олесь Б., який як кур'єр між Києвом та Харковом, в лютому 1942 р. попав у руки німецької поліції в Кременчуці та два тижні пізніше втікає з-під розстрілу, не мав слів подиву до ідейности та організаційних вартостей Харківської Групи ОУН.

«Трансністрію» переорганізовує летючий інспектор із Києва К. Він вербує до сітки ОУН найчільніших громадян. Провідник терену з осідком в Одесі блискуче вив'язується зі своїх обов'язків. І коли на всіх теренах ОУН зазнає щораз нових ударів, над Чорним Морем найдовше збереглась тяглість роботи. Крим зв'язує із Києвом кур'єр Коп., бойовик зі Львова. Між робітниками Донбасу вибивається на перший плян обласне керівництво ОУН в Юзівці на чолі з Л. Після арештування д-ра Самотовки і тов. в Дніпропетровську, випадову базу організується при допомозі кур'єра Боднара із Самбірщини, який в місяці квітні, коли прий-

шли його арештовувати, застрілився. Через П. організація діє і на Криворіжжя, де Первомайське стає центром. На чолі окружної екзекутиви стоїть дуже ідейний бойовик М. з-під Ярослава. Впливи ОУН сягають до Кубані. Велику прислугу в цьому ділі віддали РО., Гн. та Ча.

В цей час у роботі ОУН перед веде Волинь. Там же концентрувались кадри, перекинені З Києва. Між ними Бар., Л. Ско, Борда, Мих. та інші. Конференції, що відбулися в Почаєві, в Проскурові й у Києві, накидають всій сітці ОУН на СУЗ одноцілу концепцію політично-революційної дії та тактики. Організація дихає повними легенями, ростуть нові керівні кадри, нова кров та свіжі мозки виносять ОУН на небувалу дотепер височінь.

А тим часом у Києві приходять одні за одними трагічні події. В дні 8. 2. 1942 р. німці знову проводять масові арешли. Тим разом арешти серед культурних діячів (О. Теліга, І. Ірлявський, Гупало, І. Кошик і ін.) та серед адміністрації (Багазій, Перевертун, Піснячевський і інші). На відтинку молоді ці арешти завдали великого удару, бо арешт І. Кошика, Євгенії та Тоськи Суховерських на деякий час спараліжував працю серед високошкільної молоді Києва.

Арешти в Києві та безнастанні арешти по всій Україні не зламали основної сітки ОУН. На Полтавщині арешти та розстріл членів обласного Керівництва ОУН (Бер., Диг., Клим.) тільки на деякий час послабили силу організації. Летючий інспектор Со. та його сестра знову упорядковують на цьому терені систему та відновлюють працю..

Арешт Петренка-Кузьмика 1. вересня 1942 р. в Києві замикає другий етап праці ОУН, бо з ним розвалюється тяжко розбудовувана підпільно-видавнича галузь роботи, падає один з найкращих конспіраторів та керівник вишкільних курсів керівних кадрів ОУН.

На третьому етапі весь тягар роботи Центрального Керівництва спочиває на плечах Н. На. та З. Діброви-Домазара. Вони продовж осени 1942 р. та понурої зими 1942-43 р. знаходять способи продовжувати роботу ОУН на СУЗ з непослабною силою. В цьому часі на чоло в роботі вибивається Інспекторат Поділля з осередком в Вінниці. Інспектором тобто керівником ОУН цього терену є Чайка С. з-під Перемишля. В його дії дуже допомічними були члени ОУН із Харківської групи, котрі або евакуювались або перекинуто їх сюди як розкоспірованих.

Але й тут, в наслідок провокації, приходить удар 26. квітня 1943 р. і Чайку разом із цілим рядом людей заарештовують та знищують.

Після арешту й розстрілу З. Домазара та Н. На., сітка ОУН на СУЗ діє децентралізовано, окремими групами. На перший плян починає вибиватися підготова сітки, яка залишалася на нову підсоветську дійсність.

Згодом основну частину уваги провідних чинників ОУН притягнула проблема підготови та вивінування «одинки», тобто тієї частини, що залишалась в підпіллі. Проблема «одинки» це пробний камінь націоналізму в найближчих переломових подіях. І про неї говоритимуть факти, а сьогодні про ці справи говорити не можна.

На підкреслення заслуговує наявність у всіх тих трьох етапах та дія Всеукраїнської Національної Ради, яка за всяких обставин, хоч і підпільно, репрезентувала єдиний український фронт всіх самостійницьких діючих сил України. Центральне Керівництво ОУН завжди держало з ВНРадою контакт та узгіднювало дію. Велику роботу там робив скромний, але дуже ідейний революційний діяч І. Дубина.

Найбільші удари німецьких окупантів завжди падали на Київ. Німцям попадали матеріяли, які свідчили, що серце революційної України билося в Києві. Тому німці при допомозі цілої системи совєтської диверсії найжорстокіше розправлялися із силами Києва, тому там так часто багряніла кров українських революційно-політичних діячів та бойовиків ОУН.

Незабутні шляхи

Мало котрій нації у світі судила історія такі важкі й драматичні шляхи для завершення її національного ідеалу, як українській. Події в Україні під час другої світової війни є лиш маркантним доказом вище сказаного.

Серед страшної руїни, яку принесли окупантські сили, чи озвірілого німецького імперіялізму, чи сатанічного москвосько-большевицького сатрапа на наші землі, події винесли українські самостійницькі сили, які будуть дороговказом для дальших поколінь та геройським прикладом для других народів, що стали на шлях соціяльного та національного визволення. Для могутніх світу цього, там пройшов іспит їх політичної зрілости та їх післанництва, а з ними й усього християнського світу, як головного хорунжого ідей, на яких формується нова епоха.

Мимо нелюдсько великих зусиль і жертв українського народу, там повторився знову злочин, котрий став прокльоном для всього вільного світу і за котрий прийдеться мільйонам людей дорого заплатити. Торгувати долею народів — тягне за собою, як наслідок, відповідальність за це.

Український визвольний рух в другій світовій війні, оформлений та кермований ОУН, в цих часах страшної руїни і важкої проби — здав іспит перед історією.

Противники українського націоналізму ставили зараз по другій світовій війні закиди, що програма чи ідеологія ОУН не відповідали ментальності, ні настроям широких мас. Доводиться ствердити, що як тоді, так і зараз — українські націоналісти та ОУН були і є єдиною силою, що є спроможна двигнути та пове-

сти цілу українську націю на боротьбу із московським усякого роду імперіялізмом. Націоналістичне підпілля зуміло за час другої світової війни в усіх прошарах української нації викресати могутній революційний підйом та створити п'ястук, який нищівно відчули обидва окупанти.

Тисячі бойовиків ОУН, які походили із усіх теренів України, усяких професій, — своєю смертю героїв Української Національної Революції поставили горіючі зразком святої посвяти та служіння дороговкази когортам нових борців.

Події другої світової війни дали промовисті докази, що українська нація — незнищима. Дух відомих та безіменних героїв, які впали по всій Україні, окрилює нових борців у їх важкому змаганні за остаточне здійснення національного ідеалу.

Три букви — ОУН — на сторінках нової української історії горітимуть повсякчасно як доказ, що українська нація без огляду на обставини та злочинні політичні спекуляції сусідніх імперіялізмів, стане володарем своєї долі.

Тоді гартувалась у душах, сумліннях, умах та діях — сталь, якої вістря розітне ще за нашої ґенерації темряву злочинної байдужости вільного світу та стане в захист вільного, справедливого життя України й інших поневолених народів. Тому тут змальований етап боротьби українського революційного підпілля під проводом ОУН стане одним з вуглів українського державницького відродження.

Бо хоч гинуть люди, — ідея житиме вічно.

Т. Справорський

Український Націоналістичний Рух
і
суспільно-громадський сектор

I.

Під напором переважаючих ворожих сил Українська Армія, після чотирьох років геройської оборони суверенности української держави, не капітулюючи й не складаючи зброї, змушена була уступити з поля бою і піти на еміґрацію. Разом з армією, на еміґрації опинився й уряд суверенної України. Таким чином — Україна втратила свою суверенність. Сусіди-вороги, окупувавши і позбавивши Україну суверености, а український нарід свободи волі розпоряджати своєю долею, поділили українські землі між собою, поневолюючи український нарід, кожний на свій лад.

Хто з нас, учасників цієї війни, не пам'ятає тих жорстоких днів? І кому з нас не щемить від болю серце на згадку про цю трагедію українського народу і його молодої держави?

Але, хоч Українська Армія зійшла з поля бою,а український нарід був поневолений і його землі розчетвертовані, то ані армія, ані нарід не чулися переможеними. Навпаки, український нарід, хоч поділений різними ворожо-державними кордонами, тепер, по чотирьохрічній війні в обороні своєї суверенної держави, чувся більше духово спаяним і однотним та політично свідомим своїх завдань: привернути щойно втрачену суверенність своїй державі.

Свідомі тих завдань військовики організували Зимовий Похід, який кінчився геройським Базаром. Організували повстання в Україні, або спільно з цивільним населенням організували па-

рамілітарні, чи й суто військові організації, які вели активну боротьбу з окупантами, чи підготовлялись до вирішного зудару. В наслідок тієї боротьби, окупанти чулися непевними на окупованих ними українських землях. Тому вони протиставилися тій активній визвольній боротьбі українського народу двома способами, а саме: з одного боку нищили активістів, а з другого — злагіднювали, чи навіть усували ворожу супроти себе поставу і наставлення українського народу різними обіцянками, уступками, чи концесіями.

Московські большевики, окупувавши Україну, не ліквідували української держави, а навпаки, визнали її, хоч в «союзі» з Москвою. До «концесій» належать напевно й окремий прапор і гимн, а останньо й «подарунок» Криму. Але з другої сторони ЧК, ҐПУ, НКВД чи МВД криваво розправлялись з українськими патріотами «контрреволюціонерами» чи іншими «буржуазними націоналістами», розстрілюючи їх по підвалах тюрем, чи висилаючи на колими чи інші воркути, або мільйонами виголоджуючи.

Аналогічно поступали й поляки, які — з одної сторони — ніби пактували в питанні т. зв. «нормалізації» в справах культурно-освітніх і господарських, а з другої — нищили, і то «по закону» (Станіслава Ґрабського), українське шкільництво і кооперацію, криваво розправлялись з «гайдамакамі» шибеницями, в'язницями, чи концентраційними таборами й пацифікаціями.

Але все це виявилось для окупантів безнадійним. Ані перший, ані другий засіб не приносив бажаних для ворогів вислідів, бо ані обіцянки і пактування, чи навіть концесії, не злагіднювали ворожої постави до окупантів, ані репресії і криваві розправи не відстрашували від активної визвольної акції українського народу. Вся Україна, від Тиси по Кубань і від Чорного моря по Припять, вкрилася тайними організаціями, чи гуртками боротьби, байдуже якими методами і засобами.

Для окупантів стало ясно, що їхні засоби нікудишні і що вони українського народу не примирять і не приборкають. Вони собі ясно усвідомили, що як довго існує **українство** з його аспіраціями, і як довго існує **українська людина** з її організаціями, так довго немає для них спокою і надії вдержати Україну в окупації і треба її буде, скорше чи пізніше, залишити. А щоб до того не допустити, вороги задумали знищити до коріня і в коріні українство з його організаціями, починаючи їх розкладом знутра, щоб порізнивши і розложивши їх, одинцем чи гуртами нищити.

Послідовними і вирафінованими передовиками в нищенні українства виявилися московські большевики. Правда, й інші окупанти, не виключаючи й передостаннього окупанта — Гітлера, намагались наслідувати большевиків в нищенні українства. Але, польські закони про ліквідацію українського шкільництва і польонізації української дітвори в польських школах, ділення української кооперації на північну і південну, ділення українських земель на ті ж самі полоси, заманювання деяких політи-

ків, т. зв. «хлібоїдів», на свій бік, організування «шляхти заґродової» з українських, Богу духа винних, громадян, перетягання греко-католиків на римо-католицизм і т. д. і т. п., або чеське фаворизування мадяроно-русофільського шкільництва і «язичія» на Закарпатті, чи перекупства румунської Сіґуранци на Буковині і Бесарабії, — бліднуть супроти методів і засобів большевицьких чи гітлерівських. В одному поляки дорівняли большевикам, а це — в нищенні українських православних церков. В тому поляки перевищили й історичних бісурменів і большевиків. Бо коли турки замінили Софію у свою мечеть, а большевики улаштовували в церквах магазини, чи кіна, то поляки православні церкви і собори висаджували динамітом, або палили вогнем.

Й інші польські, чеські та румунські методи нищення наносили шкоду, але більше їхнім державам, як українцям. Переслідуване українське населення, шукаючи протизасобів чи захисту від того переслідування, ставало до самооборони, а при тому дехто, деколи необачно, звертав очі й на схід, до большевиків, і звідти очікував «визволення», чим сприяв просяканню большевизму в ті держави. А чим це закінчилось для переслідуваних і переслідуючих? Бачимо сьогодні. «Гріхи молодости», починаючи «від відродження» 1918 року всіх трьох наших західніх сусідів. Час бодай тепер опам'ятатися. А так легко можна поладнати «сусідський спір за скиби і межі», лише дрібка доброї волі, та мужности і відваги державника, щоб згодом жити в сусідському мирі, а може з деким навіть в якійсь «артілі». І це не виключене.

II.

Терен діяння і нищення українства московськими большевиками треба поділити на три смуги, а саме: а) українські землі під окупацією большевиків; б) українські землі, окуповані Польщею, Чехо-Словаччиною і Румунією; в) українська еміґрація. В кожній з цих смуг большевики, маючи свої окремі цілі, примінювали й різні методи і засоби нищення українства.

На окупованих ними землях большевики кожного українця, що відважився робити які б то не було критичні завваги під адресою партії, уряду чи режиму й сліпо не виконував їх настанов, таврували «контрреволюціонером», «буржуазним націоналістом», «шпигуном капіталістів» а тим самим і «ворогом трудового народу» та — нищили. До викривання таких «ворогів трудового народу» большевики примінюють різні методи, включно до провокацій сексотів, доносників і т. д. Засобом нищення «буржуазних націоналістів» є прямий розстріл (раз в затилок і ґатово) або засуд на виселення поза межі України, в ближчі чи дальші простори «союзной» РСФСР, включно з Колимою та Воркутою, поодиноко й масово, цілими селами, чи виголодженням цілих сіл. На місце виселених чи розстріляних спроваджується з тих же самих просторів РСФСР «істинно» московських «благонадьожних» боль-

шевиків, послушних партії і режимові, сліпих виконавців їхніх настанов.

Цим способом нищиться **українську людину**, а з тим і **українство**, а на те місце імпортується, саме — імпортується і вирощується «советську людину», що на практиці означає **московщення** України. Тому то провідник біло-московської еміґрації Ал. Керенський і говорить, що «краще кепський диктатор, як розчленування Росії». Московська біла еміґрація незаінтересована в поборюванні і усуненні большевизму, якщо це мало б відбутися коштом усамостійнення народів, поневолених московською РСФСР, які сьогодні входять в склад СССР. І з цих мотивів нам, українцям НІЯК не подорозі з московською — чи як дехто хоче — з російською білою еміґрацією. Це ми повинні собі ясно усвідомити!

Інші й то зовсім інші цілі мали большевики на Західніх Землях України, окупованих Польщею, Чехо-Словаччиною і Румунією. Метою большевиків під тими займанщинами було — розложити й спараліжувати українство, зробити його нездібним для боротьби за привернення суверенности України, а рівночасно зробити його безвольним знаряддям у своїх руках, для большевичення тих окупантських держав. Тому то тут, на тих землях, зокрема під польською займанщиною, большевики не нищили українства безпосередньо, так як це вони робили на землях ними окупованих. Навпаки, на цих землях, вони не виступали проти українства, а — здавалось — вони це українство навіть піддержували. Натомість вони це українство з його організаціями так політичними, як і культурно-освітніми і господарськими, а навіть науковими і пресою, намагались розкласти знутра, опанувати і поставити на свої послуги. Такі самі цілі поставили собі большевики у відношенні до українства й на Далекому Сході, на Зеленому Клині.

Зовсім так, як тепер вони практикують з південно-азійськими і африканськими народами.

Коли большевикам не вдавалось опанувати існуючих організацій, тоді вони організували свої окремі організації, підпільні чи леґальні, і при їх допомозі намагались осягнути свою мету. За це дбали і за тим пильно слідкували їхні наставники з Москви, різні «полпреди» чи «консулі», чи інші «посольські радники» у Варшаві, Львові, чи Празі, та їх «мацки», розставлені по українських, їм підлеглих, теренах.

Розміри статті не дозволяють нам основно зупинятись над розкладовою акцією большевиків на ЗУЗ. Вкажемо лише в загальному, що в другій половині, чи під кінець 1920-тих років, на ЗУЗ, лише під польською займанщиною, большевики вже мали дві леґальні партії, а саме — Сельроб-правиця і Сельроб-лівиця, та одну підпільну Комуністичну Партію Західньої України (КПЗУ). Ці партії, при виборах в 1928 році здобули вісім мандатів до польського сойму і один мандат до сенату. Все голосами

спантеличених українських виборців, які шукали захисту перед насильством польського займанця, що в додатку ще й палив церкви тим виборцям.

Дальше, вони всеціло опанували український соціял-демократичний щоденник «Вперед» у Львові і тижневик «Земля і Воля», а в національному щоденнику «Діло», яке було речником українських націонал-демократів з УНДО-ння, большевики мали свого ставленика на пості редактора. На сторінках тих органів появлялися статті, які духово і політично розкладали українство на ЗУЗ і допомагали большевикам його опановувати.

Большевики видавали у Львові журнал «Нова Культура», який поширював большевицький комуно-матеріялістичний світогляд. При тому видали твір відомого українського письменника «Ціна крови», в якому Христа представлено, як «чарівника», що при активній допомозі Юди робив різні «гокуси-покуси» й при тому, як там дослівно сказано — «плів теревені». Самого Юду представлено там як національного героя. І цей журнал і цю книгу продавали українські книгарні на ЗУЗ, включно з книгарнею НТШ у Львові. В той спосіб ширено не лише большевицький комуністично-матеріялістичний світогляд, але й безбожництво, щоб при розкладі політичному розкладати ще й духово.

Поза тим, большевики повели наступ на українське господарське життя на ЗУЗ. У висліді того наступу українська господарська верхівка відбула подорож до Києва для обговорення питання матеріяльно-фінансової допомоги українським господарським організаціям на ЗУЗ. Подібну поїздку відбули й українські науковці і то так з ЗУЗ, як і з еміґрації.

Так представлявся московсько-большевицький наступ на українство на ЗУЗ та його наслідки в двадцятих роках. Українству грозила поважна небезпека.

Ще інші цілі ставили собі большевики відносно української еміґрації. Цю еміґрацію вони поділили на дві категорії, а саме: а) еміґрацію військово-політичну, яка переважно перебувала в Европі, і б) еміґрацію соціяльно-економічну, яка переважно перебувала на заокеанському континенті в різних країнах. В першій категорії еміґрації большевики, зовсім слушно, вбачали для себе більшу небезпеку, як в другій категорії тому, що та перша категорія є, з одного боку, для західніх народів живим свідком і доказом большевицьких насильств, несправедливости та злочинів, а по-друге, що це є непримиримий ворог московсько-большевицької окупації, який постійно революціонізує народні маси на землях і не дає можливости ті маси приборкати. Ці маси сьогодні пакостять і турбують окупанта, а завтра, разом з еміґрацією, можуть «стати на ката знову» і «кайдани рвати», а вже напевно, коли СССР попаде в воєнний конфлікт з іншими державами. Тому то Москва задумала зліквідувати, або бодай унешкідливити розкладом знутра цю першу категорію еміґрації, яка переважно осіла в Польщі, Чехо-Словаччині і Франції.

Як один із засобів для цієї мети большевики примінили аґітацію за поворотом «на родіну», запевняючи «прощення всіх провин», обіцяючи й інші «блага». На ті обіцянки далися зловити деякі заавансовані і заслужені не лише політики й науковці, але й деякі військовики високої ранґи, не говорячи вже про рядових громадян і студентів. Той «поворот на родіну» чи т. зв. «смєновєховство», в першій половині двадцятих років стали проказою еміґрації, яку треба було обов'язково і радикально лікувати. Це «смєновєховство» викликало ферменти в існуючих українських політичних, суспільно-громадських, студентських, а навіть військових організаціях, доводило до розколів у них, вслід за чим поставали нові, вже суто большевицькі організації, чи ними всеціло опановані. Ці новостворені організації вели вже організовано розкладову роботу серед решти еміґрації, допомагаючи цим способом большевикам наближатись до їх мети.

Третім большевицьким засобом був персональний терор супроти провідних осіб української еміґрації, яким грозили репресуванням їхніх родин чи рідні вдома, або й безпосередній терор - вбивства, жертвою яких впали сл. п. Симон Петлюра і Євген Коновалець. Розкладовою акцією зручно кермували згадані вже «полпреди» чи «консульські радники» — Юрій Коцюбинський у Варшаві, Лапчинський у Львові, Антонов-Овсєєнко-Калужний у Празі, Крестінський у Берліні (останньому вдалось заплутати в свої сіті навіть б. Диктатора ЗОУНР, д-ра Євгена Петрушевича) і. т. д.

В другій категорії еміґрації, тобто соціяльно-господарській, осілій за океаном, большевики вбачали предмет для своїх експериментів та матеріял на свою п'яту колону в даних країнах, а крім того ще й джерело фінансово-матеріяльних засобів. Тому то й тут вони не виступали проти українства. Навпаки, у своїй розкладницькій роботі большевики послуговувалися різними методами, а між ними й використовуванням національних почувань і сентиментів, не оминаючи при тому цькування робітників проти «буржуїв» і т. п. Цієї методи большевики вживають ще й сьогодні на заокеанських теренах, включно з вживанням в українських середовищах виключно української мови (без уваги на національність большевицького аґітатора-політрука) та одяганням вишиванок (на зразок Постишева в Києві).

Ці методи й засоби дезорієнтували декого з наших робітників і селян, не виключаючи й інтеліґентів, які люблять свій нарід, свою мову, звичаї і землю, й цілу Україну. В наслідок тієї дезорієнтації дехто дав себе звести на манівці й заманити в большевицький табір. Не сміємо скривати, що большевики мали деякі успіхи в тому напрямі і здобували впливи серед української еміґрації за океаном, яка почала ще й фінансово піддержувати большевиків. Вже в т. зв. «святоюрському конґресі» большевиків в 1921 р. брав участь «делеґат українських робітників Америки», з яким автор цих рядків познайомився, сидячи як «ку-

міст-увіст» з ним в одній келії у Львові, і якого, чи для маскування, чи іронічно, його ж таки товариші по «конґресі» звали Джон Джус.

У Берліні існувало т. зв. Закордонне Бюро Допомоги, яке було транзитним пунктом для постачання фінансових засобів між заокеанськими спантеличеними українцями і большевиками в Европі. Це «Бюро» фінансовими засобами наших заокеанських спантеличених братів вело розкладову роботу і нищило українство в Европі так на еміґрації, як і на ЗЗУ.

У двадцятих роках здавалось, що цілий світ спрягся з большевиками в їхньому поході проти нас і західнього світу. Поруч всяких большевицьких полпредів, торґпредів і т. п., з їхніми «мацками», по Европі роз'їжджали леґально чи то комуністичні посли польського сойму і сенату, чи то науковці і письменники, чи поети й журналісти, висилані Москвою, які улаштовували зібрання, наради, віча, виголошували аґітаційні промови і «наукові» виклади, читали поезії, чи інші письменницькі твори, які все кінчались славословієм большевизмові і закликом повертати «на родіну», а «родіна прийме і простить».

Як большевики висилали своїх аґітаторв в західній світ для розкладової роботи, так той західній світ висилав своїх «обсерваторів» до СССР, щоб вони на місці приглянулись, оцінили і сказали тому Заходові, що є на ділі, і як ставитись до СССР і його режиму? І тими західніми «обсерваторами», які їздили до СССР, були високої ранґи політики і парляментаристи, науковці і письменники, журналісти і робітники, а навіть церковні достойники. Але коли перед большевицькими аґітаторами Захід відкривав усі двері й душу, та давав доступ до всіх закутин, дозволяв на віча і аґітпропаґанду, то большевики обвозили західніх «обсерваторів» по СССР і по Україні і показували їм «патьомкінські села» «здобутків», «добробуту» і інших «благ» большевицького «раю на землі». Ті західні «обсерватори» повертались до Европи малощо не одушевлені режимом і умовинами життя в СССР під оглядом національним і соціяльно-господарським і малощо не співали в своїх парляментах «я такой другой страни не знаю, ґде так вольно дишет челавек», та дивувалися, чому еміґрація, а зокрема українська, відмовляється від «повороту на родіну». А московсько-підступні і хитрі большевики, нишком-тишком сміялися в кулак і кпили собі з наївних «буржуазних обсерваторів гнилого Запада». Відгуки, але вже лише відгуки, тих поглядів і здивувань та їх жалюгідні наслідки, з вини непоінформованих військовиків, ми мали нагоду переживати ще й в 1945-46 роках.

Для поневолених народів в СССР і їхніх еміґрацій, та ведених ними змагань на міжнародньому форумі, ці роз'їзди в одну й другу сторону були поважним ударом і загрозою.

III.

Сьогодні Захід вже знає, що таке большевицький режим, і як під, саме під ним «дишет челавек», та які є тенденції і наміри політики СССР. Того той Захід ще не знав так докладно в 1920-х роках. Але Захід ще й сьогодні, на жаль, не знає, або вдає, що не знає, що ті тенденції і наміри СССР є тотожні з давніми, бо перейняті в спадщині від царської Росії, і що треба вести боротьбу не лише з імперіялізмом большевицьким, але й московським, і що треба усувати не лише режим большевицький, але й імперіялізм московський, що є рівнозначне з необхідністю розчленування того, що колись називалось російська імперія, а сьогодні СССР.

Сьогодні українська еміґрація складається переважно з тих, які пережили страхіття большевизму на власній шкурі і вже не дадуться обманути, що «родіна простить» і не дадуть себе підманути на поворот, як було з деким в двадцятих роках. Большевицька аґітація і акція в двадцятих роках за «поворотом на родіну» була грізна для українського народу і його еміґрації. І тому то й реакція на цю еміґрацію і боротьба з «смєновєховством» були важкі, а напевно важчі, як сьогодні.

З московським комуно-большевизмом треба було вже тоді боротися не лише як з політично-державним окупантом за привернення суверенности українській соборній державі, за владу і режим. Це вже не вистачало й не вистачає. З комуно-большевизмом треба боротись за людину і її гідність взагалі, за українську людину і її гідність зокрема, і з тою українською людиною щойно привертати суверенність українській державі. Іншими словами — з большевизмом треба ставити боротьбу в площину світоглядово-ідеологічну, соціяльно-програмову і політично-устроєву. В боротьбі з большевизмом треба сягнути до основ його шкідливости, до фундаментів, на яких він побудований, до світоглядових засад, з яких він виходить, і тим його шкідливим засадам, які озвірюють людину, протиставити свої засади, які ублагороднюють і удостойнюють людину та заставляють її жити і співжити з іншими такими як вона сама, в ладі і режимі, що відповідають гідності людини. Іншими словами, треба виходити від світогляду, який (байдуже котрий саме) дає виміри людини і її місця в людській спільноті і самим спільнотам та дає їм означення чи є вони сумаричні чи органічні. Через світогляд ідемо до ідеології, а через неї до політичної програми, а через програму до суспільного ладу, а через нього до устрою, влади і режиму в державі. Все це зі собою органічно пов'язане, одне з одного випливає, логічно по собі слідує й входить в засяг соціологічної закономірности.

В підході до сьогоднішнього українського громадянина в боротьбі і для боротьби з большевизмом вже не вистачає сказати, що боремось «за Україну, за її волю, за честь і славу, за народ».

Сьогоднішньому громадянинові треба ясно сказати і впевнююче його переконати, за яку Україну він має боротися і життя своє наражувати, а може і віддати? Яке місце в тій Україні буде мати людина — він з її вимогами, потребами і аспіраціями, та як ця людина буде забезпечена соціяльно-господарськи, а вкінці — хто в тій Україні буде джерелом влади і сувереном, та по якому закону це все має діятися?

Большевики, вийшовши з матеріялістичного світогляду, на ці всі питання, байдуже як, але відповіли. Мусимо відповісти й ми — ті, які борються з тим большевизмом. І треба відповісти так, щоб той громадянин повірив не лише в доцільність боротьби з большевизмом, бо про це він помалу й сам знає, але й доцільність йти за вами, які на таку боротьбу його закликаєте і ведете. Треба не лише неґувати все большевицьке, але треба мати на увазі здобутки революції 1917-18 років та ті суспільні процеси, які відбувались і відбуваються тепер на Рідних Землях і їх врахувати у відповіді на поставлені вище питання. А при тому треба, де слід, вказати і доказати, з яких засад ви виходите в підході до людини та якими засадами й законами ви кермуєтесь в ладнанні життя людини і людських спільнот. Чим у вашому розумінні є ті людські спільноти і людина в них і — вкінці — чим ви різнитеся і чим ви кращі за большевиків та в чому запорука, що тими кращими залишитесь і тоді, коли прийдете до влади?

Ось на це все треба було відповісти, щоб мати змогу успішно вести боротьбу з наступаючим большевизмом, який, в ім'я своїх ідей, нищив українство.

Чи були в українстві, на Рідних Землях і на еміґрації, на той час політичні, чи якінебудь інші чинники, які відповідали б тим вимогам і дали розв'язку тих питань?

Сміємо твердити, що не було і не припускаємо навіть, щоб міг хтонебудь тому перечити. Ще й сьогодні ведеться жалюгідний спір, чи визнавати і примінювати світоглядові засади чи ні в політиці і політичних програмах? І у висновку дехто приходить до переконання і хоче його накинути іншим, що немає потреби якогось світогляду. Значить, до людини і людських спільнот, до ладнання їхнього життя і співжиття підходиться без засад. І тут є перші причини сумнів ів і недовір'я до таких розв'язок і їх додержання.

Так є сьогодні. Не інакше було й у двадцятих роках. І тоді не було українського політичного чинника, який міг би був переконливо й успішно протиставитись большевикам і попровадити за собою маси, вже не кажу на барикади, але бодай на вуличну демонстрацію.

Соціялісти не могли бути тим чинником тому, що світоглядово, соціяльно-програмово і політично, нічим істотним не відрізнялися від большевиків. Спираючись спільно на матеріялістичному світогляді і марксизмі, чи герценізмі, зміряли шляхом еволюції до тої самої мети, яку большевики осягнули шляхом рево-

люції. А до того українські соціялісти на ЗЗУ включились, бо й виходу іншого не мали, в окупаційну систему, вислявши своїх послів до сойму і сенату Польщі, що напевно не було вимогою боротьби за привернення суверенности УСД, ані їй не сприяло. А до того, соціялісти на еміґрації в 1927 році, разом з соціялістами московськими й інших народів СССР, створили «Соціялістичну Ліґу Востока Европи», чим вже зовсім уподібнились до СССР. Отже ж з чим і в ім'я чого було йти з соціялістами проти большевиків?

Демоліберали, байдуже чи на Рідних Землях чи на еміґрації, задивлені в минуле, ані руш не могли вчутися, зрозуміти та узгляднити здобутки революції 1917-18 років і ті суспільні процеси, які відбуваються на землях. Не могли здобутися ані на світоглядову кристалізацію, лявіруючи між матеріялізмом і ідеалізмом, ані на основну зміну своїх ідеологічно-програмових настанов, мріючи про поворот до безповоротного минулого. Розуміється, що той надмірний ліберал-консерватизм не міг нікого зірвати на барикади проти большевицької казармщини, щоб дістатись в ліберялістичну джунґлю, де один одного пожирає. До того ж і демоліберали на ЗЗУ також включилися в окупаційну систему, висилаючи своїх послів до сойму і сенату Польщі, і вели таку політику, яка аж ніяк не сприяла боротьбі проти большевизму.

Уряд УНР був так опущений всіми, що став дійсно лише символом української державної суверенности й не мав жодного практично-реального значення в боротьбі з большевизмом, за вийнятком деякої акції на міжнародньому форумі, але й нею доводив деколи до такого огірчення серед українських мас, що ці маси не то що за ним не пішли б, але пішли б проти нього навіть на барикади за його політику.

Гетьманці — СГД, з їх минулим, зокрема поведінкою супроти населення України в часі їхнього панування в 1918 р. з проголошенням федерації з Москвою 14. листопада 1918 року, їхньою концепцією «Тройруси єдиної», а вкінці поголоски, правдиві чи неправдиві, про «продаж мадярам Закарпаття» — зовсім не сприяли боротьбі з большевизмом. Навпаки, можна сміло сказати, що все це сприяло большевицькій пропаґанді. Трагедія української монархістичної партії, яка все ж таки має деякі вигляди в українстві.

Українська Військова Організація (УВО), це була суто військово-бойова організація без чітких ідеологічно-програмових плянів і настанов. Це була організація, що вела боротьбу, жертвенну боротьбу «за Україну, за її волю, за честь і славу, за народ». Але, як ця Україна мала виглядати, це вже було питання, якого УВО не бралась розв'язувати, ані навіть розглядати, бо це до неї не належало.

Ми далекі від того, щоб уважати, що всі вичислені політичні чинники були безкорисні, або зайві в нашому суспільно-політичному житті. Ми лише вказуємо на те, що вони так ідеологічно-

програмово, як і по завданнях, не могли, за вийнятком УВО, бути тими чинниками, які могли поривати на барикади для боротьби з окупантами, а в тому й з большевиками. Бож на барикади йдеться не лише проти когось, але й задля чогось, чи за щось. Того «чогось» у вичислених політичних чинників не було в такому вигладі, щоб воно могло бути успішно протиставлене большевизмові, беручи при тому до уваги ще й те, що большевики на кожне з поставлених вгорі питань мали й давали конкретну відповідь, байдуже, що для нас незадовільну, ані теоретично, ані тим більше в практиці.

Ми могли ці їхні відповіді або заперечити, не даючи своєї позитивної відповіді, або дати відповідь чи то соціялістичну, чи лібералістичну, чи гетьманську, чи яку іншу, але всі вони були того порядку, що мало кого одушевляли чи хочби задовольняли. А до того всього, всі ті чинники вели між собою боротьбу так внутрі, як і назовні, не лагіднішу як в 1918-20 роках, чи й сьогодні, і це не сприяло їхнім впливам в українському громадянстві. І тому большевикам не так то вже й важко було здобувати вплив на маси та намовляти їх до повороту на «родіну», чи робити з них безвольне знаряддя для своїх експериментів.

І тут в порядку соціологічної закономірности мусів постати новий чинник, який взяв би до уваги здобутки революції і суспільні процеси по ній та відповів на поставлені вгорі питання, які задовольняли б вимоги і потреби людини й народу, та який успішно міг би протиставитись московсько-большевицькій аґресії і повести маси на барикади в боротьбі з окупантами, зокрема большевиками, за свою правду з чіткими засадами і за привернення суверенности УСД зі струнокою програмою ладу і режиму в ній.

І тим новим чинником і силою є Організація Українських Націоналістів (ОУН), з її чіткими засадами ідеалізму, виплеканого нашими предками, починаючи Шевченком, та струнокою програмою так в соціяльно-господарському, як і в державно-устроєвому питаннях, яка врахувала і дальше враховує всі здобутки революції та ті суспільні процеси, які відбувалися й дальше відбуваються в нашому національному організмі. Цю програму ОУН доповнює і коригує в міру потреби на кожному Великому Зборі Українських Націоналістів.

Так як для уникнення внутрішньої міжстанової чи міжклясової боротьби, яка нищить український національний організм і послаблює його відпорність назовні, націоналісти приймають систему національного солідаризму, так же само для уникнення міжнаціональної боротьби і воєн, українські націоналісти пропонують міжнародній солідаризм. Але цей міжнародній солідаризм може наступити і бути реалізований лише між вільними народами. І тому найперше треба здобути і забезпечити незалежність народам, а тоді, спільно, можна буде подумати й про великопростірні з'єднання, які, здається, є неминучі. Чи вони можуть бути

в якійсь іншій, кращій і тугішій формі, як міжнародній солідаризм, в це треба глибоко сумніватись, беручи до уваги сьогоднішні спроби з'єднання між европейськими суверенними державами.

IV.

Перед двадцятип'яти роками постала Організація Українських Націоналістів (ОУН), новий чинник в нашому політичному житті і нова сила, яка розпочала боротьбу з московським большевизмом на всіх теренах поселення українців. Було б наївно і несправедливо, якщо б ми твердили, що лише українські націоналісти і ОУН вели і ведуть боротьбу з московським большевизмом, або що боротьбу українських націоналістів з большевизмом розпочала щойно ОУН. Боротьбу з московським большевизмом так, як і з іншими займанцями, вів і веде весь український нарід, а в тому й усі вище вичислені чинники, а між ними й націоналісти — спільними й соборними силами від самого початку наступу большевиків, чи інших аґресорів на Україну і веде її по сьогоднішній день. До вичислених вгорі чинників мусимо додати ще Братство Українських Державників (БУД), Спілку Визволення України (СВУ), Спілку Української Молоді (СУМ) і обидві Українські Церкви. І в цій боротьбі впали мільйони жертв і падають дальше.

Але питання не стоїть в площині ХТО і ЧИ вів боротьбу та скільки понесено жертв, лише питання стоїть в площині, ЩО чи ХТО мав більші вигляди і мав успіх в тій боротьбі? І ми сміємо твердити, на основі історичних фактів і подій, що український націоналізм, якого речником і реалізатором є ОУН, як його передова і основна ланка, своїми чіткими світоглядово-ідеологічними засадами, стрункими політично-програмовими настановами і самостійницькими та соборницькими змаганнями могла успішніше протиставитись московсько-большевицьким комуністичним засадам і настановам. І ОУН перемогла, повівши за собою маси українського народу в боротьбі з займанцями. Перемогла в першу чергу в українському громадянстві. А це є основне і найважніше — перемогти у власному громадянстві. Бо тоді, з власним громадянством, плече в плече, зімкненими рядами і соборними силами можна крокувати і перемагати дальше вже й назовні, перемагати ворога.

Як український націоналізм є неподільний територіяльно, станово і клясово, так же само ПУН і ОУН діяли неподільно.

В боротьбі з займанцями, а зокрема з большевиками, ОУН мусіла поділити терен на три полоси, а саме: а) Центральні і Східні Землі України під московсько-большевицькою окупацією; б) Західні Землі України, під іншими трьома займанцинами, зокрема польською, де був найсильніший московсько-большевицький наступ, і вкінці — в) еміґрацію.

Коли йдеться про Центральні і Східні Землі України під большевицькою окупацією, то — само собою розуміється — там не

було акції ПУН і ОУН в таких формах і розмірах, як на двох інших смугах тому, що ОУН не мала тоді там своїх організованих людей, яким могла щось доручати чи наказувати так, як це є тепер. ОУН була створена поза межами земель під московсько-большевицькою займанщиною і тому там ані не звербувала, ані залишила своїх членів, як це вже є сьогодні, по другій світовій війні. Так само ОУН не могла при тому поліційно-сексотському режимі, де діти видають батьків, а батьки дітей в руки ГПУ чи НКВД, висилати туди для постійної акції своїх членів, бо вони були б негайно знищені так, як були знищені Опока і Андрух, висланники УВО. Намагання ПУН і ОУН на ЗЗУ — нав'язати в тодішні часи зв'язок з Центральними і Східніми Землями, хоч давали деякі успіхи, й люди доходили до самого Києва, але все ж таки ті зв'язки не були такими, як їх було б потрібно для ведення інтенсивної акції на зразок акції на заході. Це ми мусимо одверто сказати, тим більше сьогодні, коли воно вже не має значення, при наглядній теперішній акції ОУН під большевицькою займанщиною і при зв'язку з нею, що вже загально відоме, навіть тим, які не конче мусіли б про це знати, хоч не вадить, що знають.

Це одначе далеко не значить, що на Ц. і С.З.У. в той час не було протибольшевицької акції. Там така акція була і то навіть дуже поважна розмірами й засягами. Цю акцію вели тамошні, місцеві, українські патріоти, чи то організовано в згаданих вище СВУ, БУД, СУМ і УАПЦ, чи й неорганізовано. Вели її на всіх відтинках суспільного і державницького життя, методами і засобами, які вважали доцільними і доступними, чи примінимими. І за цю акцію, і ніщо інше, вони гинули цілими мільйонами. Але, не маючи там численних організованих членів, ОУН і взагалі український націоналізм мали там своїх симпатиків, прихильників та реалізаторів. Ідеї українського націоналізму, і то саме «оунівського», просякали на схід під московсько-большевицьку займанщину при помочі націоналістичної літератури, яку видавала і висилала туди ПУН і ОУН, та за посередництвом творів наших націоналістичних письменників і поетів, бойовиків пера — Донцова, Маланюка, Олени Теліги, Юрія Липи, Ол. Стефановича і ін. Цю літературу пильно студіювали наші земляки під московською займанщиною і це не залишалось без впливу на них і на їх протибольшевицьку акцію. Не менший, вже практичний, вплив мали й відомості про бойову акцію УВО-ОУН, що посилювали відомості з літератури і давали практичні вказівки — що і як робити. І все це мобілізувало протибольшевицький фронт за Збручем. Проречистим доказом того є те, що затривожена Москва підіслала свого аґента, щоб в Роттердамі замордував Голову ПУН і ОУН Євгена Коновальця, речника і реалізатора українського націоналізму так, як колись затривожена «петлюрівщиною» замордувала Симона Петлюру, речника і реалізатора самостійницько-державницьких ідей.

На Західніх Землях України, зокрема під польською окупацією, ОУН діяла далеко інтенсивніше і безпосередньо, мимо того що діяла нелеґально. Тут ОУН вела акцію так проти окупантів тих земель, як і проти московсько-большевицького наступу.

Дещо свобідніше діяла ОУН на еміґрації, існуючи напівлеґально. На еміґрації ПУН і ОУН розгортали і вели ту акцію і працю, що неможливі були на Рідних Землях під ворожими займанщинами. В першу чергу розвинули видавничу діяльність, розробляючи проблеми світоглядово-ідеологічні, програмово-політичні, вишколювання бойовиків, військовиків і державних будівничих, включно з державним плянуванням.

ПУН і ОУН розвинули на широку скалю міжнародню пропаґанду й дипломатичну акцію, роз'яснюючи й актуалізуючи українську проблему, як европейську проблему, та інформуючи про стан, стремління, вимоги і змагання українського народу. Впоряд з тим ведено інтенсивну акцію проти московсько-большевицького наступу на українську еміґрацію, про що вже згадано вище.

Вже на початку розгортання акції виявилось, що заплянована працю, зокрема протибольшевицьку, треба вести не лише в площині і рамках політично-революційних, але треба її поставити в ширшу площину. Виявилось, що большевики мають намір всякати у всі ділянки українського суспільного життя, щоб при допомозі організацій тих ділянок впливати, а може й всеціло опанувати маси на ЗЗУ й на еміґрації.

Для ПУН і ОУН стало ясним, що на те, щоб виконати ті завдання, які стоять перед Українським Націоналістичним Рухом, постає неминуча вимога включити широкі маси українського громадянства так в краю, як і на еміґрації в боротьбу зі займанцями, зокрема з московським большевизмом, щоб запобігти його просяканню в українське суспільне життя і його організації, чи установи. Це включення ширших мас в боротьбу з окупантами не натрапляло на великі труднощі тому, що українські народні маси почали симпатизувати націоналістам з їхньою акцією і раді були їм допомагати, навіть не вступаючи до ОУН. Готовість громадянства допомогти націоналістам і вимога виступу проти большевиків на суспільно-громадському відтинку наказували ПУН і ОУН поширити працю на суспільно-громадський сектор з його організаціями і установами, чи то вже існуючими, чи новоствореними. При тому треба мати на увазі, що для успіху акції було необхідно, щоб ті суспільно-громадські організації були леґальні, якщо мали бути масові, працювали в масах та втягали їх в боротьбу.

На ЗЗУ треба було користатись тими організаціями й установами, які там вже існували, що й роблено, включаючи в їхні ряди членів ОУН. На еміґрації — так в Европі, як і поза Европою — таких організацій для боротьби з окупантами і допомоги визвольним змаганням майже не було. Їх треба було щойно творити.

І їх творено. Творення таких організацій не справляло труднощів, коли взяти до уваги, що по першій світовій війні на еміґрації опинилося українське вояцтво — старшини, підстаршини й рядовики, які уступили з поля бою, але не зложили зброї і не закинули та й не думали покинути боротьби з займанцями. До них в першу чергу звернулась ОУН — як раніше УВО — з апелем включатись в суспільно-громадське життя і його організації, або творити нові організації і ставати до боротьби з займанцями, а зокрема з большевиками й большевизмом.

Першою того роду організацією на еміґрації, яка «в основу поставила український революційний націоналізм» була Українська Стрілецька Громада (УСГ) в Канаді, заснована 23. січня 1928 р. у Вінніпеґу, і яка поставила собі як «найголовніші завдання плекати традиції Українського Війська, вщіплювати український військовий дух у суспільстві, передусім у молодшому поколінні, й безупину втримувати лучбу між нашим місцевим суспільством та Україною. Рівнож помагати Українським Інвалідам і визвольній боротьбі».

Можна сміло сказати, що УСГ, яка в скорому часі розбудувала свої станиці по цілій Канаді, стала «праматір'ю» подібних інших суспільно-громадських організацій на всьому американському континенті, нав'язуючи зв'язки з б. вояками в ЗДА, Бразілії і Арґентіні, а через Арґентіну — з Уруґваєм і Параґваєм, стимулюючи подібні організації. Тому й зовсім оправдано в десятиріччя свого існування і невтомної праці Редакція «Альманаху УСГ» писала: «Історія десятирічної діяльности Української Стрілецької Громади в Канаді — це історія народження і росту українського організованого націоналістичного руху серед наших поселенців у цій країні. Українська Стрілецька Громада — це та жива артерія, яка лучить місцеве українське суспільство з далекою Батьківщиною й авангард українського державницько-визвольного руху українців у Канаді, який творить тут сильне запілля для організованого націоналізму в Україні».

І дійсно, УСГ є складовою частиною «історії організованого українського націоналістичного руху в цілому, зосібна в Канаді», як там дальше сказано, бо вела і веде інтенсивну акцію в поборюванні большевизму й большевиків, вела міжнародню акцію і пропаґанду, а також щедро допомагала й допомагає ПУН й ОУН фінансово, спонукуючи й інші організації до такої самої акції й допомоги.

В тому ж «Альманаху» дальше сказано: «Серед загалу росте зацікавлення революційною акцією Української Військової Організації в Україні; до цього причиняється націоналістична преса («Український Революціонер», «Розбудова Нації») й література, що їх кольпортує УСГ».

В червні 1929 року Канаду відвідав Комендант УВО і Голова ПУН полк. Євген Коновалець, який, як сказано в тому ж «Альманаху» — «Сильно затіснив зв'язки УСГ з українськими органі-

заціями в Європі, зосібна з Українською Військовою Організацією (УВО) в Україні...».

Розміри праці УСГромади найкраще зілюструємо, коли відмітимо, що крім суспільно-громадської праці і міжнародньої акції, вона, щоб виконати свої «найголовніші завдання», організувала військові курси і летунську школу, до чого мала свої власні два літаки, які носили назву — один «Націоналіст», а другий — «Євген». З метою посилення акції і праці УСГ та організування суспільно-громадських організацій з такими завданнями як їх має Український Націоналістичний Рух і УСГ, відвідали заокеанські терени члени ПУН, чи його уповноважені, а саме: ген. Микола Капустянський, ген. Віктор Курманович, полк. Роман Сушко, Омелян Сеник-Грибівський, Олег Кандиба-Ольжич, Ярослав Барановський, М. Мельничук і т. д. Завдяки цим поїздкам та заходам і невтомній праці інших членів ПУН та провідних і рядових членів ОУН і вояцтва, чи інших свідомих українських громадян еміґрації з-перед і після першої світової війни, в Європі й поза Европою постали суспільно-громадські, чи іншого характеру, організації, що зачислюються до системи Українського Націоналістичного Руху, а саме: Український Народній Союз у Франції, Українська Громада в Чехо-Словаччині, Українське Національне Об'єднання в Німеччині, Українське Національне Об'єднання в Канаді, Організація Державного Відродження України в ЗДА, Хліборобсько-Освітній Союз в Бразилії, Т-во Відродження в Арґентіні, Далеко-Східня Січ в Харбіні, станиці в Англії, Швеції, Бельгії, Швайцарії, Великому Князівстві Люксембурґ, Юґославії, Болгарії, Італії, Фінляндії і т. д.

Як на ЗЗУ під всіми трьома займанщинами, в існуючих суспільно-громадських організаціях члени ОУН і її симпатики почали боротьбу з просяканням впливів окупантів, зокрема большевицьких, в українське громадянство так на еміґрації в Європі, як і поза нею, вичислені щойно організації і станиці почали нещадну боротьбу з московською розкладовою акцією і впливами, і з комуно-большевизмом взагалі. Про завзятість і експресивність тієї боротьби каже факт, що часто-густо приходило й до «рукопашних» боїв. При тому ті ж організації допомагали морально і матеріяльно ПУН і ОУН, та цілому Українському Націоналістичному Рухові в їхній важкій і відповідальній визвольній боротьбі. Ті ж самі організації виконували ще й ті завдання і працю, які випливали з їхніх обов'язків супроти країни поселення, їхньої нової Батьківщини та обов'язку супроти української етнічної групи даної країни, щоб її обслужити у всіх її вимогах так культурно-освітніх, як правних і господарських, не оминаючи й вимог політичних.

Відданість, з якою виконувано й виконується ті завдання і обов'зки, з якою ведено цю боротьбу й організовано допомогу, готовість до дальших жертв — узмістовлені й відзеркалені в «гимні заморських українців» — «За Тебе, Україно»:

Далека Ти, а близька нам, Кохана Вітчино!
Як сонце з неба Твоїм ланам, Ти світиш нам водно!
Світи нам, Вітчино, світи, Кохана Україно!
Щоб знали ми, куди нам йти у слушную годину!
У бій, у бій! За світлий прапор Твій,
за Тебе, Україно, за Тебе, Україно!

І це не був порожній звук, цей гимн! Виконуючи свої завдання і обов'язки супроти країн поселення, супроти своєї нової Батьківщини й своїх громадян та українського національно-матірного пня в його визвольних змаганнях, вичислені щойно суспільно-громадські організації росли й могутніли, поширюючи свої засяги і впливи в українському громадянстві на еміґрації. В короткому часі, терени, на яких діяли вичислені організації, вкрилися сіткою їхніх клітин від краю до краю, здовж і впоперек, а поруч з тим поставали окремі Братні Організації жінок і молоді, вкінці й видавничі центри з своїми пресовими органами.

Тим організаціям, їх ростові і впливам ставили перешкоди не лише вороги, але й свої «добрії люди», чи то СУС з його «Українським Голосом» в Канаді, чи «Просвіта» з її «Українським Словом» в Арґентіні й інші так в Европі, як і за океаном. Але всі ці перешкоди, деколи надто болючі і прикрі, поконано і крокована дальше.

Ми не маємо змоги тут подрібно зупинятись над працею і ростом тих організацій. Для орієнтації читача про засяги і розміри тих організацій, що входять в систему Українського Націоналістичного Руху й несуть йому допомогу у визвольних змаганнях, вистачить вказати на сучасний стан взагальному, а саме:

1. Українська Національна Єдність, Перша Українська Друкарня і Видавництво «Українське Слово» у Франції;

2. Українське Національне Об'єднання і його Братні Організації, тобто — Українська Стрілецька Громада, Організація Українок Канади з її журналом «Жіночій Світ», Молоді Українські Націоналісти, Видавнича Спілка й газета «Новий Шлях», Український Визвольний Фонд, знаний під популярною назвою Одноцентового Фонду та Осередок Культури і Освіти в Канаді;

3. Організація Державного Відродження України з її Братніми Організаціями — Український Золотий Хрест, Молоді Українські Націоналісти і Видавництво «Самостійна Україна» в ЗДА;

4. Хліборобсько-Освітній Союз з його секціями жінок і молоді та Видавництвом «Хлібороб» в Бразілії;

5. Т-во Відродження з його секціями жінок і молоді, та Видавництвом «Наш Клич» в Арґентіні;

6. всі інші станиці суспільно-громадського відтинку в Венецуелі, Уругваю, Параґваю, Англії, Бельгії, Швеції, В. Кн. Люксембурґу, Швайцарії і т. д.

Ось сьогоднішній стан, поданий в загальному, суспільно-

громадського сектора з його організаціями і станицями, які споріднені з Українським Націоналістичним Рухом і ОУН.

Ці організації не зневірилися в своїй ідеї і не покинули своїх завдань навіть в найтяжчі для них хвилини в часі другої світової війни так, як їхніх членів не відстрашили від українського націоналізму ворожі доноси до влади їхніх нових батьківщин. Члени тих організацій є щирими й жертвенними патріотами своїх нових батьківщин, країн свого поселення, доказом чого була жертва крови, а навіть і життя в рядах армій тих країн в другій світовій війні. Але, виконуючи свої обов'язки громадянина та користаючи з його прав, вони не забувають і про обов'язки супроти свого національно-матірного пня й дальше допомагають йому в його визвольних змаганнях.

Для ілюстрації незламности й жертвенности наведемо резолюції останніх З'їздів ОДВУ в ЗДА і УНО в Канаді з їхніми Братніми Організаціями.

Вісімнадцятий З'їзд ОДВУ та її Братніх Організацій в 1953 році схвалив такі резолюції:

«Від свого заснування ОДВУ і її Братні Організації станули в ідеологічній площині на позиції Українського Націоналізму, як духової сили, єдино спроможної змобілізувати попровадити Українську Націю до духового відродження, національного визволення і відновлення державности України... ОДВУ і її Братні Організації є одною з формацій Українського Націоналістичного Руху, який започаткував духове відродження Української Нації. В процесі Української Національної Революції ОДВУ була і є активним співтворцем духово-світоглядової бази цього відродження».

Сімнадцята Крайова Конференція УНО в Канаді в 1954 р. схвалила таку резолюцію:

«КК УНО вітає з її 25-літтям Організацію Українських Націоналістів — авангард української визвольної боротьби останнього чвертьстоліття — та пересилає свій привіт Проводові Українських Націоналістів і його Голові, полк. Андрієві Мельникові... Українське Національне Об'єднання являється безпартійною суспільно-громадською організацією, що визнає ідею українського націоналізму, ставляючи добро нації понад інтереси будьякої кляси чи партії...».

Стоючи на засадах українського націоналізму і входючи в систему Українського Націоналістичного Руху, ті організації є рівночасно всеукраїнським надбанням і добром. Свідомість їхнього значення заставляє їх допомагати не лише ОУН і УНРухові, але також Державному Центрові на чолі з Українською Національною Радою у їхніх визвольних змаганнях.

Послідовною і систематичною та кропіткою працею і акцією тих націоналістичних організацій, що входять в систему Українського Націоналістичного Руху, ідея українського націоналізму перемогла внутрі й назовні. Хто уважно слідкує за українською пресою і взагалі виданнями останніх років і місяців, а навіть тижнів, той може ствердити, що дотеперішні й теперішні противники українського націоналізму, ОУН і УНРуху в цілому, тепер ведуть боротьбу вже не **проти** українського націоналізму

чи УНРуху, лише ведуть, чи продовжують вести цю боротьбу проти українських націоналістів і ОУН **за** український націоналізм. При тому ті противники, змагаючись «за націоналізм», своїми виступами й писаннями доказують, що вони **таки** не знають, що таке націоналізм взагалі, а український націоналізм зокрема, де його джерело й початок, що є його істотою і основою, а що похідне в ньому, що в ньому є з філософії, а що з соціології, що з життєвої практики і на потребу життя. Не знають також історії ОУН. Або вдають, що не знають.

Одначе ця боротьба противників не перечить, що ідея українського націоналізму є здорова і животворча. Цю перемогу ми завдячуємо не лише ПУН і ОУН з їхніми революційно-політичними акціями і жертвами найкращих членів, але й тим суспільно-громадським організаціям, чи й цілому суспільно-громадському секторові, а в тому й організаціям військовим, про які ми тут згадували.

Суспільно-громадський сектор і його організації та станиці мають великі заслуги не лише перед Українським Націоналістичним Рухом і українським народом за вклад в його визвольні змагання, але й перед країнами свого поселення, новими батьківщинами. Визнаючи український націоналізм і допомагаючи Українському Націоналістичному Рухові й українському народові в їхній боротьбі з большевизмом, рівночасно й тим самим ті організації змагаються з найбільшим ворогом західньої культури і цивілізації, а в тому й країн свого поселення. Тим організаціям ті країни завдячують, що розмах комуно-большевицького наступу в тих країнах спараліжовано, а в українській еміґрації майже цілковито припинено, а тим самим большевиків не лише позбавлено бази для їхніх п'ятих колон, але й створено аванґард боротьби з п'ятими колонами в тих країнах взагалі!

І тут інтереси України покриваються з інтересами тих країн. І це повинно бути вихідною точкою і базою до приязні й співпраці між тими країнами, а згл. між тими народами і українським народом чи його еміґрацією, покищо в його визвольних змаганнях за привернення суверенности українській соборній державі, а там, згодом, і з вільною та суверенною українською державою. І про це повинні й надальше дбати й ті організації з суспільно-громадського сектора, які ми тут згадали.

П. К. Боярський

Формування нової людини

I.

Український націоналістичний рух не тільки нав'язував свою дію до воєнних традицій Українських Армій, але й продовжував визвольну боротьбу. Проте, силою історичних обставин, в основу своєї дії мусів покласти інші методи. Тим самим не міг він резиґнувати з численної української еміґрації, а навпаки — мусів докласти всіх зусиль, щоб її включити в національний змаг. Еміґрація мала стати не тільки сильним запіллям нашої визвольної боротьби, вона мусіла бути водночас репрезентантом — перед зовнішнім світом — нашого державного ідеалу і змагань за нього. Отже — повинна була бути духово формована українським націоналізмом.

Вже влітку 1929 року виїздить полковник Євген Коновалець до З'єднаних Держав Північної Америки та до Канади, а інж. Микола Сціборський — до Франції. Обидва вони знайомилися з людьми, виголошували десятки доповідей по різних осередках української еміґрації. Не тільки пропаґували нашу ідею, але прислухалися до голосу еміґрації, орієнтувались в її настроях. У висліді поїздки полковника Є. Коновальця постала в ЗДА Організація Державного Відродження України, статути для якої, з доручення полк. Є. Коновальця, заготовив д-р С. Чучман, вказуючи в супровідному листі на ту величезну ролю, яку зіграла свого часу ірляндська, а далі польська та чеська еміґрація при обнові держав своїх народів. На канадійському терені започатковано видавання «Нового Шляху», спираючись на Українську Стрілецьку Громаду.

Важче представлялася справа у Франції. З однієї сторони, українська політична еміґрація, що покинула табори польського «союзника» й опинилася на контрактових роботах у Франції, була під безпосереднім впливом уряду УНР, що на той час прова-

див «реальну» політику та визнавав всі ті міжнародні договори, наслідком яких включено Західні Землі України до чужих держав. Більше цього, тоді уряд УНР ще орієнтувався на Польщу. Це мало подекуди свій від'ємний вплив на організованість української еміґрації, бо так званих «заробітчан» в багатьох місцевостях не приймали до існуючих вже Українських Громад. Єдиною і найстаршою соборницькою організацією у Франції була Українська Громада, одначе вона майже не поширювала своєї діяльности поза Париж. З другого боку, продовж кількох років на французькому терені, серед заробітчанської еміґрації, діяв Союз Українських Громадян у Франції — українська большевицька організація, яка оплюгавлювала нашу визвольну боротьбу й ширила большевицьку пропаґанду. Мовляв, така Україна, за яку боролись і страждали Шевченко та Франко, вже існує — «без хлопа і пана», — в ній вся влада належить робітникам і селянам.

Почав свою діяльність Микола Шаповал, який був позбавлений членства в Українській Громаді у Франції за пропаґанду Соціялістичної Ліґи Народів Сходу Европи, в основу якої положені були федералістичні концепції.

Куди краще під цим оглядом представлялася організованість нашої еміґрації в Бельгії. Правда, вона була малочисельна, але завдяки своєму патріотичному наставленню та вмілому кермуванню інж. Дм. Андрієвського тут не було місця таким протилежним політичним концепціям, як серед української еміґрації у Франції.

Знов ще гірше стояла справа з українською еміґрацією в Німеччині, де довгі роки довелось змагатися з радянофільством, що його ширили серед української еміґрації приклонники през. Петрушевича. Одначе й тут врешті-решт український націоналізм переміг. Українське Національне Об'єднання в Німеччині вже мало сильні основи, коли з менту вибуху другої світової війни хлинула нова хвиля української політичної еміґрації.

В Чехословаччині існували десятки українських організацій, одначе всі вони були тимчасовими, бо завданням еміґрації вважалось — якнайшвидше повертатись на Рідні Землі. Щойно в 1927 році постає з почину націоналістів Українська Громада в ЧСР, яка головну свою увагу звертає на багаточисельну українську військову еміґрацію, що силою обставин розпорошилась була на просторі молодої республіки. Українська Громада в ЧСР, на чолі якої стояв довгі роки проф. д-р Микола Ґалаґан, гордилася своїм **стрілецьким** членством.

В Люксембурґу, в Італії, в Югославії, в Швайцарії, в Австрії існували вже українські організації, які й не розвинули більшої діяльности із-за малої кількости нашої еміґрації в тих країнах. Безперечно, одною з найкращих була Українська Громада у Великому Князівстві Люксембурзькому, члени якої не тільки симпатизували українському націоналістичному рухові, а були тими, в яких ця ідея зродилась і визріла вповні ще до постання Ор-

ганізації Українських Націоналістів. Зокрема визначався активністю в цій Громаді сл. п. сот. Осип Твердовський, один із небагатьох живих учасників бою під Крутами.

II.

Українська еміґрація в цілому, як політична, так і заробітчанська, має одну питоменну рису, що є її найціннішим скарбом: опиняючись поза межами своєї Батьківщини, вона хоче жити українським життям. Тому й вона більш відпорна на асиміляцію як еміґрації інших народів, але через це вона стоїть осторонь всяких соціяльних рухів. Вона не вміє й не хоче змагатися за свої соціяльні права, вона не єднається з іншими еміґраціями, чи робітниками тої країни, в якій перебуває, щоб спільними силами боротись за поліпшення свойого положення. Можна це пояснювати тим, що майже вся наша еміґрація — це **діти села,** себто **індивідуалісти,** призвичаєні до свойого окремого кутка; можна також пояснювати це тим, що всі еміґранти уважали свій побут на чужині тимчасовим, короткотривалим й певні були швидкого повороту на Батьківщину.

Коли приглянутися нашій старій еміґрації в заокеанських країнах, то стверджуємо, що не зважаючи на десятки років її побуту там, не зважаючи на її осілість, вона не витворила ніякого соціяльного руху, ані не включилась масово в ті рухи, які існують і діють в тих країнах.

Український націоналістичний рух ставив собі в суспільно-громадському секторі велетенські завдання. Не йшло бо тільки нам про те, щоб зберегти національно нашу еміґрацію, щоб включити її в наш рух, щоб зробити з неї сильне запілля для нашої визвольної боротьби, але ходило про те, щоб виховати й виростити духово такого українця, який в менті загального зриву був би здібний діяти в кожній ділянці, на кожному пості, орієнтувався б у загальному розвитку революційно-творчих процесів, був би здібний закріплювати здобуте. Для виховання загалу найкраще надавалася вичерпна аналіза періоду Української Народньої Республіки. Всі наші еміґранти в Европі знали цей період, бо або були співтворцями самостійної української держави, або її активними оборонцями, або врешті — на своїх місцях виконували зарядження української адміністрації, одне слово — жили і діяли в самостійній українській державі.

Цій тематиці присвячено було, зокрема на французькому терені, десятки рефератів науково-популярного характеру, які викликали жваве зацікавлення нашого робітництва. Це полонило українського робітника, коли він відчував, розумів і переконувався, що в будівництві української держави є також його місце, що не може бути він пасивним глядачем. Іншими словами — перше, за що ми брались — це була наука про **анатомію** держави, з найкращими можливостями давати приклади з кожної ділянки, приклади позитивні й неґативні. Така метода вимагала повної

об'єктивности, на чому рішуче і завжди настоював полк. Є. Коновалець.

Після цих рефератів було нашому робітництву вже значно легше орієнтуватися в потягненнях Москви в Україні, чи інших займанців. Характеристиці тих потягнень було також присвячено цілий ряд вичерпних рефератів і то не тільки тому, щоб зазнайомити всебічно наше робітництво з новою неволею, але й одночасно дати йому потужну зброю в боротьбі з пропаґаторами комунізму. Бо перебуваючи кожноденно по копальнях, фабриках та заводах, в оточенні польських, італійських, французьких та інших чужинних робітників, наше робітництво було постійно виставлене на ворожу комуністичну пропаґанду. Зокрема докучливими були польські робітники, які де-не-де пробували навіть закладати спільні українсько-польські комуністичні організації. І хоч в таких організаціях українці були в більшості, все одно польські робітники примушували їх говорити тільки польською мовою та висміювали їх, називаючи — «чубариками». Але швидко вдалося викрити, звідки була кермована ця робота. Польський консулят в Ліль оголосив, що пошукує охочих їхати на колонізацію до східньої Галичини і негайно ці поляки, що належали до українсько-польських комуністичних організацій, зголосились і виїхали загарбувати землю українського селянина. Очевидна річ, що цей факт провокаційної роботи був нами поданий до відома всього українського робітництва у Франції.

Побіч цієї «роботи» польських консулятів була ще й інша «робота». До осередків нашої еміґрації надсилано провокаторів, які громили на словах Польщу, обстоювали нашу визвольну боротьбу, довідувались про місцевих провідників наших організацій, щоб пізніше робити доноси до префектур, обвинувачуючи наших людей в «ґерманофільстві», або прямо «німецькій аґентурі». Траплялись випадки, що префектури видалювали на доноси провокаторів наших робітників з Франції.

Найгіршим елементом були ті, що походили з галицьких сіл, в яких поляки змогли ще до першої світової війни насадити москвофільство. Хоч були вони вороже наставлені до Польщі, але й були завзятими пропаґаторами большевизму серед нашого робітництва. Намагались творити окремі комуністичні організації, шукаючи зв'язку або з французькою комуністичною партією або з большевицьким посольством.

Хоч чужина — це не неволя, хоч свободи було куди більше, як на рідних землях, але перешкод і то важких перешкод у праці не бракувало, ні з боку наших ворогів, ні французької адміністрації. Для французької бо адміністрації ніяких українців не було, а були тільки — москалі, поляки, румуни, чехи, до яких частини наших земель належали. Французька адміністрація визнавала тільки державну, а не національну приналежність і коли врешті погоджувалась, що східня Галичина й Волинь заселені українцями, то все ж уважали, що українська проблема, це внут-

рішня польська справа. Понад те все, ставилися французи більш ніж лояльно до свойого союзника — Польщі. Польські консуляти, десятки польських священиків, польських черниць, сотні голів польських організацій — всі вони старались утримувати якнайкращі зв'язки з французькою адміністрацією, часто діставали велику грошову допомогу від власників копалень, фабрик та заводів на свою працю серед польської еміґрації. Ми ж у своїй праці були не тільки обмежені до тих мізерних шагів, що діставали від наших робітників, але й дуже часто зустрічали труднощі в нашій праці, мусіли оборонятись, чи обороняти наших робітників перед французькою адміністрацією, яка через наклепи поляків та москалів ставилась в багатьох випадках вороже до українців.

Основою нашої праці було — осягнути, щоб еміґрація звертала всі свої думки до Батьківщини. Треба було привчати її допомагати активно всьому тому, що доброго твориться в Україні, допомагати тим, які борються за національне визволення. Тими борцями були заповнені польські в'язниці. Кожнорічно в часі Листопадових свят переводжено збірки на допомогу політичним в'язням. В часі страшного голоду в Україні також проведено велику грошову збірку й дано допомогу голодуючим. Грошовим збіркам на допомогу будови «Народніх Домів» у поодиноких селах східньої Галичини також присвячувано велику увагу. Врешті, не оминено «Просвіти», «Рідної Школи», інвалідів та політичних в'язнів із Соловок. Всі ці збірки були остаточно упорядковані і з'єднані в одне — кожен платив **«національний податок» 22. січня.**

III.

Не меншу увагу присвячували ми соціяльним питанням, в яких наше робітництво ніяк не розбиралось, а через це й не мало не тільки ясного, але взагалі ніякого погляду на соціяльні проблеми. Не будь почуття єдности зо своїм народом, робітництво могло б дуже легко впасти жертвою різних демагогів та ворожих пропаґаторів. Соціяльні питання ми ставили у площину національну, поєднували особисті інтереси з інтересами всього народу.

Одною з важливих соціяльних проблем, була проблема землі. На цю тему не тільки виголошувано реферати, але й практично заохочувано наших робітників закуповувати за ощаджені гроші землю вдома, щоб таким чином гамувати польську колонізацію. В цьому український робітник мав і свій особистий соціяльний інтерес і робив національно корисне діло.

При з'ясовуванні соціяльних проблем, вживали ми порівняння двох народів — українського й французького. Перший, наслідком неволі недорозвинений, з відсутністю цілого ряду соціяльних даних, другий — повно розвинений, завдяки чому постійно постають й вимагають свойого вирішення різні соціяльні питання, чи проблеми. При цьому вказувано, як уряд самостійної Української Народньої Республіки заходився вирішувати со-

ціяльні проблеми на користь українського народу, уможливлюючи кращий розвиток поодиноких ділянок народнього господарства. Це порівняння України з Францією найбільш різко унаглядновало, що в нашому народі подавляючу більшість складало селянство, зубожіле в наслідок недорозвиненості інших ділянок народнього господарства, які при нормальному стані абсорбували б велику кількість нормального приросту нашого сільського населення, а з другої сторони — допомогли б розвиткові інших соціяльних кляс України, і не допустили б до масової еміґрації на Зелений та Сірий Клин, чи до заокеанських країн. Окремими рефератами вияснювано націоналістичне розуміння понять — **соціяльна справедливість, соціяльне законодавство.** При цьому вказувано на прикладах Албанії, Великої Британії, Польщі та ЗДА, що не вистачає самих соціяльних законів, будь вони і найліпші для робітництва, коли немає природних багатств в країні, або ті природні багатства знаходяться в руках несовісних капіталістів.

Питанню большевицької економіки та соціяльного стану робітництва в УССР відведено було дуже багато часу й присвячено дбайливу увагу, завершуючи цю цілу програму питанням гроша: що таке гріш, як організується обіг гроша в державі, яку вартість має гріш для робітника і за що саме робітник дістає до своїх рук цей гріш.

У хвалу нашому робітництву треба сказати, що воно жадібно слухало цих рефератів, відчувало постійно незаспокоєний голод знання, науки. Тому й на ті реферати воно приходило масово, прислухувалось уважно, щоб пізніше переповідати, чи дискутувати між собою.

IV.

Хоч наша еміґрація, яку ми організували й над якою працювали, відчувала й знала свою пов'язаність із українським націоналістичним рухом, проте ідеології українського націоналізму в перших роках нашої праці ми не викладали нашому робітництву. Воно мусіло бути добре підготоване для сприйняття ідеології українського націоналізму. Коли бо в соціяльних питаннях, таких близьких, безпосередніх йому, воно не визнавалось, коли не цікавилось робітничими рухами, коли було стверджено, що на писання на ці теми в «Українському Слові» робітництво майже не звертає ніякої уваги, коли навіть чудова праця проф. Євгена Онацького «Синдикалізм», що друкувалась на сторінках «Українського Слова», не викликала потрібного зацікавлення нашого робітництва, — то перед нами поставало питання: як і коли можна викладати робітництву ідеологію українського націоналізму? Правда, воно пильно читало «Українське Слово», але тільки те, що було йому доступне. Багато статтей на ідеологічні теми робітництво свідомо пропускало, бо не розуміло їх. Тоді було стверджено, що робітництво легше й швидше сприймає

популярний виклад, чи реферат, хочби тематика була й найважча, зате писання, навіть популярне, не є для робітництва настільки сприйнятне, як живе слово.

Шлях до українського націоналізму мусів проходити через насичення нашого робітництва загальним знанням. Може воно видаватись нині дивним, але в тому часі ніхто з українських робітників не знав, що таке «Руська Правда», хоч і багато з них чули, що був український князь Ярослав Мудрий. Тому ми не могли й не бажали накидати нашому робітництву, чи взагалі нашій еміґрації, ідеології українського націоналізму. Також дивним може видаватись, що історію України ми не викладали хронологічно, себто — княжа доба, українсько-литовська доба, Козаччина, найновіша доба, а якраз навпаки — від найновішої до первісної доби. Щойно після загального ознайомлення з основними проблемами нашої історії, можна було слухачів знайомити з причинами постання націоналістичного руху й його боротьбою.

За шість років такої важкої, виснажуючої праці, почали ми стверджувати в багатьох наших організаціях готовість до сприйняття ідеології українського націоналізму. В тодішні часи нам не бракувало ні фізичних, ні духових сил, ні вогню, ні завзяття, ні палкої любови до нашого робітництва, ні терпеливости у вичікуванні на наші успіхи. Головне і єдине, це було те, що ми мали для кого працювати і в тому часі ми були завжди в стані братись за горло з кожним, хто хотів би був мати лихий вплив на наше робітництво. Так із того, вчора ще загулюканого панського наймита, форналя, отого нуждаря, ми змогли зробити **нову українську людину, повновартісного члена української нації, що безупинно прямує в своє самостійне майбутнє.**

Багато з цих нами вирощених людей повертали до краю і по короткому побуті там їх вибирали головами «Просвіт», ставали вони провідними членами місцевих кооператив, самі шукали зв'язків з націоналістичним рухом. Повертались додому люди не тільки із заощадженими гріщми, повертались не тільки до свойого поля, що його купували за нашою порадою, але й повертались з великим національним знанням, з бажанням боротись за самостійність України, обізнані в соціяльних питаннях та проблемах, овіяні націоналістичною ідеєю.

Ця наша успішна праця серед української еміґрації по всіх країнах Европи мала свій додатній вплив на молодих українських націоналістів, які в 30 роках також пішли в українську народню масу, також взялись по містах Західніх Земель України до праці над українським робітництвом, на яке до того часу чомусь у нас мали монополь — соціялісти та комуністи.

Всюди там, де вже була проведена всебічна підготовка, де стверджувано зрілість до сприймання ідеології українського націоналізму, до таких осередків виїжджав інж. Микола Сціборський. З кожного такого осередку він повертався одушевлений успіхами праці, великим духовим розвитком нашого робітниц-

тва. І в свою чергу робітництво вже розуміло його доповіді, часто ставило йому цілий ряд питань. Кожний його приїзд був великим святом для членів місцевої організації. Вони не тільки вітали його ентузіястично, як одного із своїх провідників, але й вони не хотіли з ним розставатися. Часто траплялися випадки, що після викладу всі присутні відпроваджували його до станції, як колись в старовинній Греції учні свойого Сократа, сідали разом з ним до поїзду й їхали десятки станцій, щоб ще почути від нього про український націоналізм і його ідеологію.

Ось це й була єдина заплата за довголітню працю. На жаль, її обірвала війна. Одначе тих десять років часу від первісних наших кроків у громадсько-суспільному секторі до початку війни були максимально використані. Ми були готові тут, чи там постояти за наші національні права і вже в перших тижнях війни довелось це доказати не словами, а ділами.

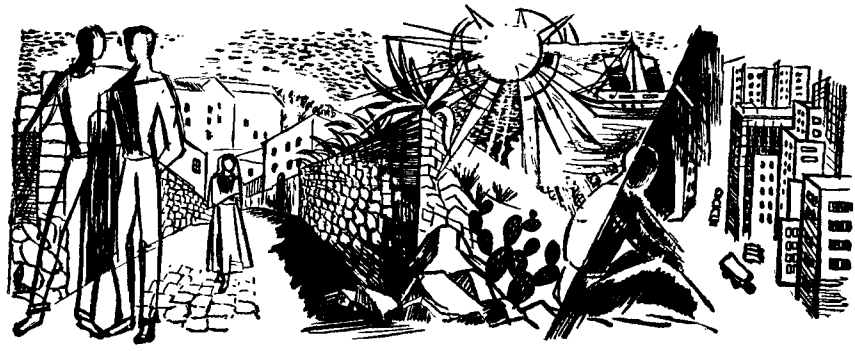
Про воєнний період, зокрема війну Франції та участь в ній українців, вичерпно написав Мирослав Небелюк у своїй праці — **«Під чужими прапорами».**

Треба б ще згадати про українське жіноцтво, бо наша еміґрація не складалася тільки з чоловіків. В громадсько-суспільному секторі ми не робили ніяких різниць між чоловіками й жінками. Клич — **«Всі до «Просвіти!»** — відносився в однаковій мірі до чоловіків і до жінок. По всіх організаціях вони були рівнорядними членами й в міру своїх можливостей та знання однаково працювали. Це видавалось нам куди краще й ліпше, як творення окремих жіночих організацій. Чоловіки призвичаювались, що жінка є рівнорядною, з такими ж самими правами й обов'язками і що вона не належить тільки до печі, чи до хати! З другої сторони, їхня присутність в наших організаціях зобов'язувала чоловіків не тільки до збільшення праці, але й чемного поводження, сприяла товариській огладі. Ніколи в наших організаціях не було ніяких непорозумінь, чи спорів між чоловіками й жінками, ніколи не виявлялося бажання одних старшувати над другими.

Затирались в наших організаціях всякі різниці. Інтеліґент, чи робітник, чоловік, чи жінка були рівнорядними членами, мали ті самі права й ті самі обов'язки. Мірилом тут було тільки знання, здібність і бажання праці, а ніщо інше. Були й такі, які не могли, чи не хотіли з такою рівністю всіх погодитися, але їх було дуже мало, ледве одиниці й вони самі відходили, покидали наші організації, щоб ходити самопасом.

Наслідком війни знайшлися на еміґрації сотні тисяч нових еміґрантів, більшість яких могла відразу включатися в існуючі українські організації та давати в них свій вклад праці.

Дм. Костик

Громадська праця націоналістів в Арґентіні

Відгомін революційної боротьби УВО дався чути в далекій Арґентіні завдяки «Сурмі», яка почала реґулярно наспівати приблизно в половині 1929 року. Поодинокі числа (звичайно, зі спізненою датою) ходили з рук до рук, читались з великим захопленням, але про заснування націоналістичної організації думало дуже мало осіб — яких три-чотири одиниці, між ними й автор цього нарису, що сповняв в тому часі обов'язки секретаря Т-ва «Просвіта».

Правда, десь при кінці 1929 р. зібрались в помешканні одного з прихильників створення гуртка, який би мав творити ядро майбутньої націоналістичної клітини — друзі: Теодор Хомишин, Володимир Марак, автор цього спомину, Осип Вудкевич та ще кількох, яких імен та прізвищ вже собі не пригадую й після широкої виміни думок постановлено зорганізувати при «Просвіті» гурток чи відділ Допомоги УВО. Завданням гуртка мало бути: кольпортаж і поширювання видань УВО та збірка пожертв на Визвольний Фонд.

Одначе, коли я в довірочній розмові з членами Управи «Просвіти», а властиво з тодішнім головою, покійним вже п. Володимиром Гимоном, та скарбником, якого прізвища вже собі не пригадую, старався осягнути їх згоду на організацію такого гуртка, то вони віднеслись до цього крайнє неприхильно, майже ворожо. Свою відмову мотивували тим, що «Просвіта» — товариство абсолютно аполітичне, має строго означені цілі чисто культурного характеру і на створення того рода гуртка при Т-ві рішуче не можна дозволити.

До того несприятливого стану для нас, прихильників заснування націоналістичної клітини при «Просвіті» в Арґентіні, до лучились ще й інші перешкоди: нечувана до того часу господарська й промислова криза, а в парі з тим — посилення комуністич-

ного руху серед української еміґрації. Треба мати на увазі, що на нашу еміґрацію Москва у всьому світі звертає особливу увагу, не виключаючи й Арґентіни, а крім того із Західніх Земель України в роках 1924-33 прибувало багато вже скомунізованого «Каменярами» та «Сельробом» елементу до Арґентіни, бо до ЗДА й Канади виїзд був дуже утруднений або й неможливий. Тут ці елементи знаходили сприятливий ґрунт для своєї розкладової роботи й боротьба з ними була дуже важка та затяжна.

Арґентінське господарське життя при кінці 1929 р. і на початку 1930. в наслідок світової економічної кризи було майже цілком спараліжоване. Цей стан чи не найважче відбився на українській еміґрації, бо вона була одна з наймолодших і тому не мала змоги економічно сяк-так закріпитись. В наслідок такого стану, ініціятивний ґурток, члени якого в переважаючій більшості опинились без праці, розійшовся, залишивши здійснення свого задуму на пізніші, кращі часи.

В 1930 р. одинокий тоді національний наш часопис «Українське Слово» — орган Т-ва «Просвіта» — залишився без редактора й адміністратора (в одній особі) й мені, як тодішньому секретареві «Просвіти», прийшлось перебрати ці обов'язки 1. квітня того року. Адміністрація знаходилась в оплаканому стані: понад 1.700. пезів боргів (при курсі доляра — 2.70 пезів) — передплата не покривала навіть коштів друку, а придбати оголошення вчасі важкої кризи було дуже важко, а то й неможливо.

Одначе перебрав я цей обов'язок з метою, щоб одинокий український часопис міг служити не тільки справі української колонії, а й визвольній ідеї, яка мимо шаленого польського наступу на все українське та диявольського московського терору супроти нашого народу, — росла й кріпшала як на рідних землях, так і в інших країнах, де тільки находились наші виходці.

Мій намір здійснював я пляново на протязі майже трьох років. Редаґував я часопис в націоналістичному дусі, заповнюючи сторінки крім власних статтей передруками із «Сурми» та других націоналістичних видань, з чим не дуже то солідаризувалась Управа «Просвіти», але мусіла до певного часу толерувати мене, бо часопис находився все ще в скрутному фінансовому положенні. При цім необхідно відмітити, що на тодішню Управу «Просвіти» мали досить значний вплив одиниці як з УНРівського середовища (до речі, не дуже чисельного), так і декілька гетьманців, які тоді ще не виринали на поверхню громадського життя, але вороже відносились до націоналістичного активу. Задля змісту «Українського Слова» ввесь час мого редаґування доходило до всякого роду завваг з боку Управи «Просвіти», а далі й до категоричних упімнень, в наслідок чого я був примушений уступити з того посту 24. березня 1933 року.

Будучи ще редактором «У. С.», нав'язав я зв'язки з Українською Стрілецькою Громадою в Канаді. На деякий час перед відходом з редакції «У. Слова» одержав я статут УСГ з Канади та

пораду заснувати подібну організацію в Арґентіні. Але я опинився без праці, в наслідок чого я був приневолений виїхати з Буенос Айреса на провінцію з надією добути будьяку працю.

Перед виїздом на провінцію передав я статут канадійської УСГ і всю переписку другові Михайлові Примакові, який, будучи тоді секретарем «Просвіти», одинокий з членів її Управи відносився прихильно до мого нездійсненого пляну.

Але й він не міг вдержатись довше на пості секретаря, бо тодішня Управа «Просвіти» під головуванням п. Осипа Кузьмича займала таке саме становище супроти нього як і супроти мене, мимо того, що головно за його стараннєм «Просвіта» була зареєстрована міністерством юстиції як «юридична особа», тобто одержала «право прилюдности» (по-еспанськи «Персонерія Хурідіка»).

Наш намір заснувати націоналістичну організацію здійснено дещо пізніше, а саме: в місяці липні 1933 р. за почином вище згаданого друга М. Примака зорганізовано Ініціятивний Комітет для створення Української Стрілецької Громади в Республіці Арґентіні. Згаданий Комітет повів активну підготовчу працю як в змислі ідеологічному, так і в матеріяльному (винаймлено окрему домівку в центрі Буенос Айреса й набуто необхідний інвентар) і 23. листопада 1933 р. відбулись Установчі Збори Української Стрілецької Громади, на яких записалось около 200 членів.

Новостворена організація проявила вельми активну діяльність: збірку пожертв на Визвольний Фонд, кольпортаж націоналістичної преси і видань, врочисті святкування Січневих і Листопадових роковин, театральні вистави національно-революційного змісту, велике протестаційне віче проти засуду українських революціонерів варшавським судом, розповсюдження летючок і плякатів в еспанській мові проти польського і московського окупантів і т. д. В першому році існування УСГ було зорганізовано три Філії-Гуртки в місцевостях: Беріссо, Авеллянеда і в місті Кордоба, які теж проявили досить активну діяльність.

Для більш успішного виконання завдань, які стояли перед УСГромадою виявилась необхідність мати свій власний часопис. Управа УСГ, після всебічного розгляду цієї справи, уважала більш доцільним користуватись наразі «Українським Словом». З тією метою було запропоновано Управі «Просвіти», як власникові і видавцеві того тижневика, збільшення часопису ще на 4 сторінки, які мали б назву «Стрілецькі Вісті», кошти друку яких УСГ покривала б кожночасно готівкою ще перед виходом числа. На дві писемні пропозиції в тій справі Управа «Просвіти» не дала ніякої відповіді. Тоді, з огляду на важливість справи, рішено приступити до видання власного тижневика. На нараді УСГ, в початках травня 1934 року, після обоговорення всіх за і проти, рішено видати свій власний орган, який на внесок автора цього нарису названо «Наш Клич» як «вето» на замкнення польським окупантом «Нашого Клича» у Львові, що був тоді чи не єдиним ор-

ганом національно-революційної думки на Західніх Українських Землях. Редаґував його даром кілька літ (до половини 1936 р.) основник і голова УСГ друг Михайло Примак.

Тут приходиться згадати ще про одну організацію, а саме — Українське Руханкове Т-во «Сокіл». Це товариство було засноване приблизно в половині 1931 року. В перших початках воно не проявляло замітнішої активности за виїмком доривочних фізичних вправ, декількох театральних вистав та участи у відсвятковуванні наших національних свят. З бігом часу, як постала УСГ, це Товариство, щоб не залишитись у хвості в очах нашого загалу, нібито ідеологічно приєдналось до УСГ та підпорядкувалось ПУН. На базі цього підпорядкування співпрацював «Сокіл» із УСГ до 1938 р. до приїзду сл. п. сотника Омеляна Сеника-Грибівського.

В травні 1938 р. сл. п. сотник Омелян Сеник-Грибівський відвідував націоналістичні наші осередки за океаном. Відвідавши їх в Канаді й ЗДА, відвідав теж і Південну Америку — Бразілію й Арґентіну. В дорозі з Бразілії до Арґентіни одержав на пароплаві трагічну вістку, про яку ми теж довідались з радіоповідомлень: московський аґент замордував Вождя Українського Визвольного Руху — сл. п. полковника Євгена Коновальця.

Вістка про трагічну смерть Вождя-Мученика викликала серед всієї української колонії (за виїмком комуністів) глибоке болюче враження. В тім часі зникли майже без сліду міжгрупові різниці. В заупокійному Богослуженні, яке було відправлено в Сантіссімо Сакраменто, в одній із найбільших базилік Буенос Айреса, взяли участь всі українці без різниці обряду чи віровизнання. Подібно теж і в Жалібній Академії того самого дня, яка відбулася в одній з театральних заль італійського союзу товариств.

В осідку УСГ було уставлено жалібний катафалк перед портретом Вождя (роботи артиста-маляра п. Віктора Цимбала), який відвідувало майже все наше громадянство на протязі одного місяця. Так само на протязі місяця від дня смерти сл. п. Вождя всі наші Т-ва втримували жалобу.

Сл. п. сотник Омелян Сеник-Грибівський, під час свого побуту в Арґентіні, приступив до реорганізації націоналістичного активу, до зосередження його в одну організацію. З тією метою порадив злити Т-ва УСГ і «Сокіл» в одну організацію, прийнявши спільну назву — Організація Державного Відродження України (в скороченні ОДВУ). Українська Стрілецька Громада без ніякого застереження прийняла цю пораду. Не те виявило Т-во «Сокіл». Деяка частина його Управи у проводі з головою п. Степаном Кузиком та менша половина членства спротивились цій пропозиції, але більша частина прийняла її й так із УСГ і «Сокола» створено ОДВУ в місяці червні 1938 р. Новостворена організація перейняла домівку, яку займало бувше Т-во «Сокіл», та його інвентар. На спільних Зборах ОДВУ було обрано головою покійно-

го друга Михайла Григоращука, а секретарем друга Михайла Примака.

ОДВУ, збільшеними об'єднаними силами, проявила вельми активну діяльність в багатьох ділянках. Посилено кольпортаж націоналістичних видань; видано еспанською мовою перший журнальчик «УКРАНІЯ» інформативного характеру, зактивізовано збірку пожертв на Визвольний Фонд, а в часі проголошення самостійности Карпатської України окремо започатковано збірку пожертв на поміч в її обороні. Ця збірка в дуже короткому часі увінчалася гарним успіхом, бо дала понад 12 тисяч пезів, і то в часі все ще важкого господарського стану в Арґентіні, коли то робітник заробляв не більше як 3.50 до 4. пези в день.

Не занедбано було теж мистецької і вишкільної ділянок, а навпаки, їх зактивізовано і посилено. Мистецька Секція під проводом друзів: Нестора Величковського, як режисера, і Володимира Ольшанецького, як дириґента, проявила живу діяльність у виставах і національних святах. Ідеологічний вишкіл членства, а особливо молоді, провадив друг Степан Мандзій з добрим успіхом, помагаючи при цьому і в других ділянках, як видавничій і господарчій.

***

Кінець 1938 р. і початок 1939. — період великої «грози і надій». На овиді Европи невмолимо наближається нечуваний досі в історії людства зудар двох непримиримих сил: держав «вісі» і «демократичного» бльоку.

Гарячковий стан, що запанував тоді над Европою, покотився широким відгомоном по всьому світі. В наслідок напруження в Европі, виникли і в американських країнах, а між ними й в Арґентіні, застереження відносно всякого роду чужинецьких організацій і товариств. Між іншими розпорядками арґентінської влади, в першій половині 1938 р., був виданий розпорядок, який забороняв їм підлягати навіть в ідеологічному змислі осередкам за кордонами Арґентіни.

Щоб вдержатись на поверхні життя, необхідно було перевести зміну, яка б дала можливість існування нашому товариству на терені Арґентіни.

З тою метою, 11. червня 1939 р., переведено ліквідацію ОДВУ і на її місце створено Т-во «Відродження». Було опрацьовано новий статут, який подано до міністерства юстиції до затвердження, одначе в наслідок впливу тодішнього польського представництва та ще других ворожих українцям чинників — ці наші заходи не увінчались бажаним для нас успіхом. Але Т-во могло дальше існувати й проводити свою діяльність, не маючи однак права «юридичної особи», тобто: набувати нерухоме майно, одержувати записи, спадки й т. п.

У вересні 1939 р. вибухає німецько-польська війна, започатковуючи другу світову війну. Положення для чужинців, особливо виходців з країн, які опинились у вирі боротьби, важчає. Це

відбивається від'ємно на членстві. «Страха ради юдейска» відходять деякі члени, між ними й голова Т-ва. Оставші, однак, не падають духом, а в міру своїх сил провадять дальше організаційну працю. В квітні 1940 р. Т-во винаймає більш вигідну і репрезентативну домівку. Мистецька Секція — драматичний гурток і мішаний хор під керівництвом друзів: Степана Мандзія, як режисера, і Володимира Ольшанецького, як дириґента, посилюють працю, влаштовуючи низку театральних вистав і національних свят; посилюється теж і товариська струнна оркестра, набуваючи власні музичні інструменти значної вартости; побільшується теж театральний реквізит як строї, декорації й т. п. Перший раз в Арґентіні Мистецька Секція відіграє п'ять разів підряд «Запорожець за Дунаєм» з небувалим досі моральним і матеріяльним успіхом. Не можна тут не згадати й праці друга Михайла Вульченка, як балетмайстра, який на протязі кількадцяти літ брав вельми активну участь в праці Мистецької Секції.

Не занедбувано теж і ідеологічного вишколу членства, а особливо молоді, яку було зорганізовано в секцію МУН (Молодих Українських Націоналістів). Цю ділянку на протязі кількох років вів дуже дбайливо друг Степан Мандзій. Так само й жіноцтво працювало активно в окремій секції, яка прибрала ім'я Ольги Басараб. «Наш Клич» виходить безперебійно, не міняючи в нічому свого напряму й змісту.

З початком серпня 1940 р., в наслідок причин особистого характеру, виходить з Т-ва секретар і редактор «Нашого Клича» — друг Михайло Примак. Автор цього нарису покидає працю на фабриці й перебирає ці обов'язки й несе їх аж до 1946 року, коли то прибув з Італії проф. Євген Онацький, який редаґує «Наш Клич» і сьогодні.

В грудні 1941 р. вступають у війну і ЗДА. Положення загострюється, обмеження для чужинців посилюються (це все під натиском Америки) — доходить до того, що всякі сходини і збори мусять проводитися на еспанській мові в присутності представника влади. Так само й книговодство мусить провадитися на державній мові. Це все виконувано в міру сил й Т-во дальше продовжувало свою працю, мимо відходу деяких одиниць, про котрих вище згадано.

В 1942 р. перед Т-вом виникла знову проблема осідку: власник винаймленого дому виповів контракт й треба було знову шукати приміщення. Після більш як трьохмісячного пошукування, винаймлено в місяці травні того року два доми, з яких один, менший, був частинно зайнятий льокаторами (цей дім і по сьогодні зайнятий, бо закон мешканевий не дозволяє виповідати винайм). Обидва доми творять цілість і положені в самому центрі Буенос Айреса, звідкіля є доїзд до всіх дільниць столиці (ці доми Т-во закупило на власність в 1949 р. за ціну 200.000 пезів).

Поладнавши цю проблему, Т-во дальше продовжує працю на всіх ділянках: культурно-освітній, мистецькій, господарчій і ви-

ховній. При Т-ві було створено допомогово-щадничу касу для членів та крамничку необхідних предметів щоденного вжитку. Ці ділянки проіснували до 1952 р.

У 1942 р. при Т-ві було створено Комітет помочі жертвам війни, який переводив збірку пожертв грішми і одежою, біллям й т. п. аж до 1945 р., коли створився Український Допомоговий Комітет, як установа підпорядкована Арґентінському Червоному Хрестові. Товариський комітет увійшов до згаданого К-ту як складова частина. На протязі двох літ УДКомітет користувався дарово приміщенням. Т-во «Відродження», задовольняючи свої потреби, не відмовляло помочі й другим установам. На протязі кільканадцяти літ піддержувало морально і матеріяльно «Рідну Школу» при Філії Т-ва «Просвіта» на передмістю Док-Суд. Це одинока Філія «Просвіти», яка солідаризувалася з «Відродженням» і з ним співпрацювала.

На протязі періоду 1940-45, вельми критичного із-за зовнішніх умовин, Т-во очолювали друзі: д-р Євген Стойкевич, Іван Тихойкий, покійний вже Михайло Грабинський і Степан Мандзій, які совісно, а не раз і з самовідреченням, виконували свої обов'язки мимо різнородних труднощів, які виринали в тому часі.

Період 1945-47 було присвячено головно допомоговій акції українським жертвам війни. Переводжено збірку всякого роду пожертв та влаштовувано імпрези на ту ціль. Рівнож звернено в тому часі більшу увагу й посилено акцію скріплення й побільшення Т-ва. В лютому 1947 р. засновано 4-ту зчерги Філію в місцевості Вероніка, де поселилось значне число наших колоністів - хліборобів, а в грудні того самого року засновано 5-ту Філію в місцевості Мунро.

В другій половині 1946 р., головно за старанням тодішнього голови, пок. друга Михайла Грабинського, відновлено заходи для привернення «права прилюдности». Після виповнення всіх вимаганих формальностей, заходи увінчались бажаним для Т-ва успіхом: 28. квітня 1947 р. президент Арґентіни генерал І. Д. Перон і міністер юстиції п. Ґаче-Піран підписали Статут за Декретом ч. 11.373, що було оголошено в Державному Бюлетені слідуючого дня.

Добувши «право юридичної особи», Т-во силою обставин мусіло звернути більшу увагу на господарський сектор. В серпні 1947 р. власник реальности, яку займало Т-во, та другої, яку Т-во займало частинно (решту старі льокатори) — запропонував Т-ву продаж обох. Справу купна обговорено спершу на ширших сходинах, а опісля й на Загальних Надзвичайних Зборах вирішено було приступити до закупу.

В 1945 р. з ініціятиви Т-ва й головно його заходами було зорганізовано велику національно-релігійну маніфестацію: прощу до відпустового місця Люхан, де находиться чудотворна статуя Богоматері. В тій прощі взяло участь понад три тисячі прочан.

Під час прощі вміщено в базиліці наш прапор як дар української спільноти між прапорами всіх державних народів.

В акції підготовлення й організації 1. Українського Національного Конґресу українців Арґентіни — «Відродження» взяло активну участь, так само в другому — 1951 р. і в третьому, який відбувся в минулому році. З хвилиною створення Української Центральної Репрезентації «Відродження» входить в її склад, а на загальному українському форумі визнає Українську Національну Раду.

Тут слід ще згадати про один почин «Відродження», а саме: в день святкування 22. Січня 1918-19, яке відбулося 27. січня 1946 р., Управа і членство Т-ва зложили вінок з живих квітів в катедрі перед гробівцем визвольника Арґентіни — ген. Сан Мартіна, жест, що вельми імпонує арґентінському суспільству і владі. Про цей поступок Т-ва арґентінська радіо-висильня проголошувала кілька разів в день перед святом і в самий день свята, подаючи мотив, із-за якого складено пошану. Того роду пошану визвольникові Арґентіни виявляють всі чужинецькі представництва чи визначні особи політичного світу, під час їх відвідин чи місій в Арґентіні.

Черговим кроком в поширенні господарської бази не тільки Т-ва «Відродження», а й всієї нашої колонії є заснування Кредитово-Щадничої Кооперативи.

З ініціятиви теперішнього адміністратора «Нашого Клича» п. Богдана Яхна, банкового фахівця, в 1952 р. засновано цю установу. Ця установа, з початковим капіталом у висоті 22.000 пезів, сьогодні оперує капіталом приблизно одного мільйона, начислюючи понад 420 членів-уділовців та має вже власного капіталу около 200 тисяч пезів. Управа установи поробила вже всі приписані тутешнім законодавством заходи, щоб одержати «право прилюдности».

Зараз Т-во «Відродження» находиться перед найважливішою проблемою за ввесь час свойого існування: побудови Українського Національного Дому. Ще в часі започаткування купна реальностей в 1947 р. створено Комітет Будови Українського Національного Дому. Завданням цього К-ту є збірка пожертв та взагалі роздобуття фонду для цієї мети. Цей К-т очолювали друзі: покійний Михайло Грабинський (дра рази) та Михайло Григоращук, а від березня 1952 р. очолює його друг Іван Карвацький. Сучасний склад К-ту є слідуючий: голова — Іван Карвацький, скарбник — Олекса Юрків (він рівночасно є скарбником Т-ва) та секретар, автор цього нарису. Крім того К-т має ще 12 членів - збірщиків

Згідно з запроєктованим пляном, кошти будови УНД мають виносити понад півмільйона пезів, не враховуючи деяких праць що їх виконають члени Т-ва безкоштовно. Будинок матиме театральну залю та приміщення для всіх секцій Т-ва і Кредитово - Щадничої Кооперативи. Тут потрібно згадати, що Філії Т-ва:

1-ша в Беріссо, 2-га на Авелляневі, 3-тя в Мунро і 4-та у Вероніці уже набули власні реальності, та три перші тут згадані побудували свої власні доми.

При Т-ві існує ще відділ «Рідної Школи», яким завідує Батьківський Комітет. Науку веде фахова учителька п. Павлина Даньчук, яка навчає теж в «Р. Школі» при «Просвіті».

Мистецьку Секцію, це є мішаний хор і струнну оркестру, веде друг Петро Окопний — фаховий диригент; драматичний гурток наразі не чинний із-за браку режисера та відсутности деякої частини аматорських сил, одначе Управа Т-ва робить заходи, щоб цю ділянку поповнити і зактивізувати.

Т-во «Відродження» є майже одинокою тут установою, яка встигла виховати молодь, члени якої сьогодні займають провідні пости в Управі Т-ва та його секціях. Тут треба згадати братів Степана і Мирослава Паславських, яких привезено до Аргентіни малими дітьми й які вже виховувались в Т-ві. Перший з них був головою Т-ва в рр. 1949-51, а другий заступником секретаря. В теперішній Управі перший є заступником голови, а другий заступником скарбника і книговодом. Так само сучасний секретар Т-ва і Української Центральної Репрезентації друг Михайло А. Рубінець, який скінчив факультет економічних наук університету в Санта Фе, вихований своїми батьками вже тут, активно працює в рядах Т-ва від першого часу як тільки прибув до столиці.

Зараз очолює Головну Управу Т-ва друг Іван Чарнецький, невтомний працівник на національному полі на протязі більше четвертини століття, спершу в рядах Т-ва «Просвіта», а від липня 1938 р. в рядах «Відродження», сповняючи різні пости в Управі на протязі всього того часу.

Закінчуючи цей далеко неповний нарис про зародження націоналістичного руху на терені Аргентіни, віримо, що Т-во «Відродження» залишиться вірним тим кличам і заповітам, які залишили нам Борці і Герої, що впали в боротьбі за Незалежність і Соборність Української Держави, й тут, на далекій чужині буде тим «кутком України», в якому плекатиметься і куватиметься незламного українського духа.

Іван Кривий

Українське Національне Обєднання (УНО) в Німеччині

(Зі споминів б. Заступника Голови - Фінансового Референта — Юрія Коваленка)

Діяльність Українського Національного Об'єднання в Німеччині під час 2-ої світової війни займає своє місце в історії визвольних змагань Українського Націоналістичного Руху. Для докладнішої аналізи історичного значення УНО послужать точні дані інших бувших працівників УНО про життя цієї організації, статистика й числа фінансових оборотів. Тут подається лиш загально інформативний матеріял в аспекті співдії ОУН з її суспільно-громадським сектором, як засобом поширення націоналістичних ідей і творення практичного запілля ОУН в боротьбі Націоналістичного Руху за привернення суверенности українській державі.

***

Після упадку визвольних змагань 1917 - 20 рр., в Німеччині затрималось небагато українських еміґрантів по-перше тому, що Німеччина засадничо не бажала мати у себе української еміґрації, не сприяючи їй нічим в улаштуванні життя, а з другого боку тому, що сама Німеччина, програвши 1-шу світову війну, перебувала у великих матеріяльних негараздах, через що до Німеччини й не їхала українська заробітчанська еміґрація з рідних земель, що виїздила переважно до Франції або до Америки. Тому в Німеччині не було засновано більших українських організацій до початків 30-х років. Українська еміґрація була розкидана по всій Німеччині й розмінювалась в невеличких місцевих товариствах, взаємно обезсилюючи себе приналежністю до різних партій. І щойно в 1933 році пошастило заснувати Українське Націо-

нальне Об'єднання, яке до 1938 року спромоглося зорганізувати в своїх рядах не більше 200 українців.

Щойно з розвитком воєнних подій в 1939 році, коли розлетілась Чехословаччина, а за нею Польща, до Німеччини почали прибувати українські еміґранти в більшій кількості. В першу чергу приїхали до Німеччини українські еміґранти з Чехії, де господарське життя сильно підупало наслідком окупації Чехословаччини німцями. В той час в Протекторатї закривалось багато різних чеських підприємств, звідки в першу чергу звільняли з праці українських еміґрантів, які через те опинились в скрутному положенні. В той час по більших містах Чехії німецькі Уряди Праці закликали населення їхати до Німеччини, обіцяючи вигідні умовини праці на три або шість місяців по контракту. Зголосилось багато чехів та словаків, записались й українці. Навербовані робітники підраховували, скільки то вони зароблять за досить короткий час і повернуться додому. Багато українців з Закарпаття також записалось на працю до Німеччини, бо змушені виїхати з Батьківщини після геройських змагань за державність Закарпаття й так були вже еміґрантами. Вони великими групами поїхали до Німеччини. Рятуючись від жорстокого мадярського полону, полонені січовики вважали за надзвичайну радість вирватися з того полону й були вдячні німецьким аґентам праці, що забирали їх з полону й вивозили до Німеччини. Всім робітникам було обіцяно, що вони зможуть повернутись з Німеччини, відбувши піврічний контракт.

Дальшу частину української еміґрації, що попала в 1939 році до Німеччини, творили українці, які були мобілізовані Польщею на Західніх Землях України до війська і разом з польською армією попали в німецький полон. Ці полонені напочатку перебували в таборах, а згодом були розподілені німцями на працю по різних підприємствах, а головно на сільсько-господарські роботи.

В такому ж положенні як і в Чехословаччині, опинилась згодом українська еміґрація у Франції, коли німці окупували більшу частину її. Тут також багато українців опинилось без праці. Коли ж німці почали посуватись на Схід і були вже на українських землях, виїхало й з Франції чимало старих українських еміґрантів разом з французами на працю до Німеччини, потайки мріючи якось вирватися з Німеччини й дістатися до своїх рідних в Україні.

Зо всіх окупованих держав німці привозили робітників до Німеччини на працю спеціяльними потягами, годуючи їх подорозі й уділюючи всяку опіку. Але з прибуттям до Німеччини ці робітники попадали або зразу на великі заводи й фабрики, або на розподільчі пункти, де вже знаходилися тисячі подібних чужинних робітників. Тут вже зникала ввічливість аґентів німецького бюра праці і до чужинних робітників говорили різні «ляйтери» різким нахабним тоном. До фахівців ставились досить можливо

й без затримки скеровували на місця праці, а з некваліфікованими робітниками поводились як з отарою овець. Дехто з робітників намагався доказувати, що його не туди привезли, як він домовлявся з німецьким бюром праці у своїй державі, і його привезли до Гамбуґу, коли він погодився їхати до Мюнхену, або що він найнявся на фабрику по його фаху, а його посилають іти помагати при бетонових будівлях чи копати якісь рови. Дехто не погоджувався йти на сільсько-господарські роботи, бо — мовляв — він банковий урядовець або торговець і господарської праці не знає. На всі ці заяви, протести й прохання урядовці не звертали ніякої уваги, або пояснювали, що кожна людина скоро призвичаюється до всякої праці.

Вже саме перебування робітника серед такої маси подібних йому осіб на розподільчих пунктах або на фабриках з кількома тисячами робітників, дуже високе темпо праці, їжа й спання на команду, специфічні німецькі харчі, зготовлювані у великих казанах, звідки не рідко наливали порцію юшки з шматками паперу — все страшенно пригноблювало людину й багатьом вже й не хотілось ніяких заробітків, лише аби пустили додому. Але німці заявляли, що тепер війна і ніхто не сміє самовільно залишати місця праці, бо за це попаде до концентраційного табору, а по трьох чи шістьох місяцях праці кожний зможе поїхати на відпустку до своїх рідних, але повинен повернутися знову на своє місце праці.

Були й випадки, що роз'єднали чоловіка з його жінкою, давши напр. чоловіка до Берліну, а жінку надіславши до Дрездену.

З французькими й італійськими робітниками поводились німецькі працедавці досить людяно, але до всіх сдов'ян відносились згірдливо, ставили великі вимоги й часто знущались над ними та не дотримували багатьох приписів, якими німецькі уряди праці унормовували службові відносини. На робітників з б. Польщі поначіпляли літеру «П» і стягали з їхніх заробітків дуже великі податки, мовляв, на відшкодування за війну Польщі з Німеччиною.

І ось при таких обставинах мало діяти Українське Національне Об'єднання, в статуті якого стояло, як завдання, —захист інтересів українських робітників в Німеччині.

З протоколів засідань Управи Українського Національного Об'єднання за довоєнний час видно, що ця організація діяла відповідно до свого часу і до свого маштабу. Ясна річ, що така невелика організація (як ми казали, — в ній до війни було 200 членів) не могла займатися полагодженням великих проблем і мабуть членам Управи, бувшим значним українським діячам з років 1917-20, що більше мріяли під час засідань, згадуючи минуле, було просто приємно сходитись і тим підтримувати товариські зв'язки, щоб на чужині не затратитись у чужому великому морі. У 1938 році, під впливом Проводу Українських Націоналістів, що передбачав розвиток великих подій в недалекому майбутньому,

Українське Національне Об'єднання починає поволі розгортатись. На річних Загальних Зборах того року було винесено рішення, що ця організація має покласти в основу своєї діяльности засади українського націоналізму. Головою УНО тоді обрано пполк. Тимоша Омельченка і він з-поміж інших членів Управи УНО, разом з інж. М. Селешком та Ю. Артюшенком заходився біля розбудови організації. Інші члени Управи були обтяжені своєю заробітньою працею і не мали можливости приділяти організації більше часу поза неділями й святами.

Ця новообрана Управа УНО почала самотужки, без ніяких помічних технічних сил, розгортати свою працю вже на засадах українського націоналізму. Маючи обмаль грошей, не в стані була друкувати свій часопис «Український Вісник», а видавала його на цикльостилю; добуваючи відповідну націоналістичну літературу, висилала її по всіх українських осередках. Організаційне життя пожвавилось і, дякуючи великим зусиллям членів Управи УНО, ця підготовча стадія помогла організації нав'язати контакт з більшими осередками скупчення новоприбулих в 1939 р. до Німеччини українців. Серед прибуваючих до Німеччини була значна кількість старих еміґрантів, що вже довший час приймали активну участь в українському організованому житії в Чехії і Франції, а серед б. вояків українців, що попали в німецький полон з польською армією, також були досвідчені громадські працівники. Крім того, прибули також і вишколені кадри ОУН, які разом з іншими українськими громадськими діячами почали на місцях, по всій Німеччині, гуртувати українських еміґрантів і нав'язувати контакт з Головною Управою УНО в Берліні та за її вказівками надсилати анкети для прийняття в члени УНО.

У 1940 році відбулись Загальні Збори УНО й в склад Головної Управи були обрані: голова — пполк. Т. Омельченко, заст. голови пор. Дорожинський, орг. реф. — Б. Кравців, скарбник — В. Янів, секретар — інж. М. Селешко. Праця пішла вперед повним ходом.

Вміжчасі до УНО в Німеччині приєдналася Українська Громада в Чехословаччині зо всіма своїми Філіями і багато її досвідчених діячів, опинившись в Німеччині, щиро взялись розбудовувати українське життя по багатьох осередках Українського Національного Об'єднання.

Головна Управа УНО вже була в стані належно розгорнути життя організації, маючи в своєму складі референтів-членів Управи, що присвятили увесь свій час цій важливій праці, бо були звільнені від обов'язку працювати у німців. Головна Управа УНО винайняла на Саарляндштрассе прекрасне помешкання з 9 великих кімнат і, маючи достаток грошей, закупила повне канцелярійне устаткування — багато шаф, бюрових столів, стільців і понад 10 нових машинок до писання. «Український Вісник» вже друкувала німецька друкарня, а книжний склад УНО був переповнений українськими виданнями, які експедиційний персонал

ледве встигав розсилати на замовлення. Організація чим далі все більш розросталася і ставала справді могутньою. Але... тут почали проявлятися нездоворі симптоми в самій Головній Управі УНО. Восени 1940 року почала виявлятися т. зв. бандерівщина, її опорою в Головній Управі були — Б. Кравців і В. Янів. Вічні дискусії із-за політичних переконань, повсякчасні суперечки на й поза засіданнями Головної Управи, коли зі всякої дрібниці робилося «принципову справу», призвело до того, що голова УНО, пполк. Т. Омельченко, звільнив від обов'язків членів Головної Управи пп. Б. Кравцева, В. Янева та інж. М. Селешка, якого ввесь час викликали два попередні на вічні дискусії. На їх місце Головна Управа кооптувала для керування референтурами В. Забавського як секретаря, В. Маруняка як культурно-освітнього референта і редактора «Українського Вісника» та Ю. Коваленка як заст. голови УНО і фінансового референта.

Ледве новоприбулі ознайомилися з обсягом праці своїх референтур, як 1-й заст. голови УНО, пор. Дорожинський, повідомив, що змушений переїхати до Відня на розпорядження німецької установи, де він служив, а по місяцю праці секретар В. Забавський також подався до димисії з причин родинного характеру й повернувся назад до Праги. На їх місце було кооптовано д-ра Н. Гірняка, як заст. голови УНО і орг. референта та д-ра В. Левицького, як секретаря.

Новоукомплектована Головна Управа була свідома того, що для успішного виконання головних завдань УНО: поширення знання про Україну між широкими масами української еміґрації й ідеології українського націоналізму серед вже національно свідомих українців — треба якнайскорше розбудувати організаційну сітку УНО, зорганізувати технічну працю як в самій Головній Управі, так і в низових клітинах, і здобути вистачаючі фінансові засоби для реалізації намічених плянів. Дотогочасна доривочна праця членів Головної Управи абсолютно не задовольняла потреб — лише за допомогою відповідно налагодженого керівного й технічного помічного апарату в точно окресленій системі праці можна було подолати всі труднощі.

Технічну працю в Головній Управі УНО було унормовано так, що кожний член-референт Управи, разом з призначеним йому помічним персоналом службовців, провадив свою референтуру самостійно, лише узгіднюючи свою діяльність з іншими референтами під час самої праці і на засіданнях Головної Управи, де западали засадничі рішення й встановлювались пляни на майбутнє.

***

Функції секретаря в громадських організаціях відомі всім, але не зайвим є ознайомити читачів з цією важливою працею в Німеччині в рр. 1941-44., під час величезного напливу листів у різних справах.

Зо зростом організації до Головної Управи УНО напливало щоденно, вже з кінцем 1940 року, до сто листів, а в дальших роках і по 200 й 300 листів денно. Тут були: зголошення в членство УНО (виповнені анкети), справи організаційного й культ.-освітнього характеру, фінансові справи — різні викази членських внесків і пожертв, передплати часопису й книжок, скарги на німецькі надуживання й багато іншого.

Всі ці листи зразу розподілював, по змісту їх, спеціяльний службовець і передавав відповідним референтам. Цей же службовець приймав велику кількість відвідувачів, подаючи їм потрібні інформації або скеровуючи до референтур. Крім того, він обслуговував телефон в численних балачках з різними осередками УНО на провінції. В самому секретаріяті залишались листи виключно правного характеру, для полагодження яких УНО мало виступати перед зовнішніми взагалі чи урядовими чинниками як: леґалізація філій УНО, різні посвідчення, скарги українців на надуживання німецьких працедавців і т. п. Всі інші справи, що торкались внутрішнього життя УНО, полагоджувались безпосередньо референтами без секретаріяту.

Захищаючи інтереси покривджених українців, секретаріят звертався або прямо до німецького працедавця, або до урядових чинників, домагаючись усунення надуживань. Цю акцію секретаріят розгорнув так, що німецькі чинники, стурбовані таким консулярним розмахом УНО, створили Німецький Фронт Праці для захисту інтересів всіх чужинних робітників в Німеччині. При тому Фронті Праці був створений також й український відділ, куди пішло багато українців, що володіли німецькою мовою.

Хоч німці фактично й перебрали на себе функцію захисту робітників, то все таки УНО, згідно зі своїм статутом, мало формальне право провадити цю працю і продовжувало це робити, правда, в обмеженому вже розмірі. Але поки німці похопилися, УНО багато допомогло українцям, що створило авторитет і викликало пошану перед УНО та сприяло збільшенню його членства.

***

Технічний персонал організаційної референтури провіряв одержані анкети й референт предкладав їх щомісячно на формальне затвердження Головної Управи. Приймалось в члени УНО по кілька тисяч місячно й особливого розмаху досягло членство в 1942 році, з прибуттям української еміґрації зі Західніх Земель України під натиском чисельних аґенцій німецького уряду праці Тоді було зареєстровано 57.000 членів УНО.

Відповідно до місця перебування прийнятих членів УНО, організаційний референт засновував філії й гуртки УНО і далі кермував їх внутрішнім життям, а Головну Управу лише інформував про більш характерні моменти в діяльності низових клітин. До послуг Головної Управи УНО зголошувалось багато українських студентів, яким УНО виплачувало стипендії, і ті студенти

часто виїздили до низових клітин в різних організаційних справах та виголошували реферати. З часом були створені Обласні Управи УНО, які керували організаційним життям філій за вказівками організаційного референта Головної Управи. Така система мала особливо добрі успіхи на терені Протекторату, в б. Австрії, на терені т. зв. Вартеґау на сході Німеччини та в Альзасі й Льотарінґії. При організаційній референтурі були засновані Секції Молоді й Жіноцтва, які мали свої філії по низових клітинах і праця в них також успішно провадилась завдяки жвавому контакту. До початків 1943 року кількість низових клітин УНО в Німеччині досягла висоти 1000 філій чи гуртків, з якими Головна Управа мала постійний і жвавий контакт.

***

Маючи в своїх рядах таку велику кількість української еміґрації, що прибула з різних земель України, чи старої еміґрації з Чехії, Франції та Югославії, Головна Управа ставила своїм першорядним завданням, крім правно-соціяльної опіки, збереження української духовости, піднесення національної свідомости, поширення ідей українського націоналізму та соборно-державницьких засад, щоб члени УНО були готові до активної праці у визвольних змаганнях.

Континґент українців, що перебував тоді в Німеччині, складався з різнородних елементів. Тут були й неграмотні люди, було й багато людей з високою освітою, вчених, мистців і висококваліфікованих фахівців. Були тут визнавці різних політичних переконань, військовики й бувші діячі з 1917-20 рр. Нараховувалось тоді сотні тисяч українців зі старої еміґрації та з нової зі Західніх й Осередніх Земель України. Коли ж з'явились українці зі Східніх Земель України, — всіх українців було тоді в Німеччині понад 2 мільйони. Це наче велика держава в державі. Правда, опікуватись українцями зі Східніх Земель німецька влада гостро забороняла.

Щоб охопити таку загальну кількість українців у Німеччині, треба було зайнятися націоналістичним вихованням всього членства УНО й за допомогою цього активу працювати серед густої маси українців зі сходу. В 1940 р., коли вже нараховувалось кілька тисяч членів УНО, ще не був впорядкований технічний персонал Головної Управи і тодішній секретар не встигав відповідати на всі листи та був змушений подавати різні вказівки й стандартні відповіді в«Українському Віснику», що його вже фінансові засоби УНО дозволяли видавати друком.

За браком паперу під час війни, німецька влада дозволяла друкувати лише 6 тисяч примірників «Українського Вісника». Але часом, при відповідному порозумінню з друкарнею, вдавалось неофіційно друкувати й 10 тисяч примірників. На таку велику організацію це — надто малий тираж, але цю недостачу вдавалося надолужувати в той спосіб, що часопис розсилався в обмеженій кількості до низових клітин, відповідно до числа чле-

нів. Там часопис читався на сходинах, що сприяло взаємній вимінні думок й приваблювало членів приходити до свого гурту. А потім — часопис кружляв з рук до рук і неофіційно попадав також до українців зі сходу. Такою системою можна було заощадити певну кількість часопису, яка залишалась для висилки поодиноким передплатникам, що не входили до клітин УНО.

Вже в 1941 році, при значних фінансових засобах Головної Управи, пощастило набути велику кількість книжок від усіх українських видавництв і висилати ті книги в задовільній кількості на замовлення по всій Німеччині. УНО мало й свої власні видання, що негайно розходилися. Серед ряду інших цікавих книг був надрукований «Кобзар» Т. Шевченка, який моментально розійшовся. З великим захопленням читалися різні брошури видання УНО, ідеологічно-виховного характеру. Попит на рідну літературу був такий великий, що кілька службовців ледве встигали розсилати книги. Ґештапівці не скумекали викрити, що значна частина книжок надсилалась якраз не-членам УНО, а з прізвищ і адрес замовлень було видно братів зі сходу.

Рівночасно з тим було створено до 200 летючих бібліотек з відповідним укомплектуванням літератури, які Головна Управа розсилала за певним пляном по низових клітинах. Ті книги прочитувались з великим захопленням і після того надходило багато замовлень на книги.

Користуючись організаційною схемою УНО, культурно-освітня референтура надсилала низовим клітинам реферати на національні українські свята. По всій Німеччині було в клітинах УНО доволі досвідчених громадських діячів, що вміли дати доповіді при різних нагодах та на різні теми. В осередках УНО було досить поважної вартости мистців, хористів і гарних промовців і завдяки цьому можна було влаштовувати імпрези високого рівня. На ті імпрези вдавалось неофіційно приводити братів зі сходу. Особливими ефектами відзначались імпрези в Протекторатї й Австрії, де ще за мирних часів перебували висококваліфіковані українські артисти, що своїм мистецтвом гідно репрезентували українську культуру перед присутніми чужинцями.

Але найбільше оперових артистів і сольових співаків перебувало вже в 1943 р. в самому Берлінї — зі Львова, Києва, Харкова й навіть Беоґраду. В тому часі знаходилась в Берлінї й капеля бандуристів Григорія Китастого. Виступи таких висококваліфікованих сил не тільки зворушували всіх українців, але робили велике враження і на ґештапівських шпіцлів, що часто зраджували своє інкоґніто, заявляючи, що не дивно, що УНО має такий великий вплив на своїх людей, коли має змогу працювати такими «засобами».

Крім улаштування академій з нагоди українських національних свят, Головна Управа закликала всі низові клітини влаштовувати спільні святкування Різдва й Великодня. В такі свята, за спільним столом, під впливом спогадів про своє далеке рід-

не й щирої товариської атмосфери, серед присутніх народжувався братерський справжній дух соборности. Зникали дотеперішні завогнення партійщини і в цей соборницький дух легко вливались ідеї українського націоналізму, що викристалізовував жертвенних людей, готових йти в ряди активних борців за визволення Батьківщини. На поклик ПУН пішло в Україну, поруч з кадрами ОУН, багато нових визнавців українського націоналізму, що походили з усіх земель України, що духово оформились в цій першій великій соборницькій школі, якою було в тих роках УНО в Німеччині.

Найбільше враження на всіх присутніх зробив спільний Свят-Вечір, що був влаштований за ініціятивою Головної Управи УНО в 1944 році в Берліні для всіх українців, включно з українськими робітниками зі сходу. Старанням організаторів цього свята, Заступника Голови УНО Ю. Коваленка та дир. Луцького, що був тоді представником в Берліні від Українського Центрального Комітету в Кракові, вдалось добути тарілочок і ложочок (у той воєнний час справа дуже тяжка!), а українські жінки зварили кутю для всіх учасників.

Після теплого привітання дир. Луцького, що нагадав рідні традиції, православний священик зо співом церковного хору, а потім греко-католицький священик помолились і благословили трапезу. У багатьох присутніх, особливо братів з-над Дніпра котилися сльози від споминів про далеких рідних і під враженням величі того Свят-Вечора. Присутні бачать перед собою Митрополита Полікарпа й Генерального Вікарія Апостольського Візитатора о. Вергуна, а біля них Голову Проводу Українських Націоналістів, полковника Андрія Мельника, представника уряду УНР (президент через хворобу не міг прибути), представника ОУНР (Ст. Бандера також був хворий після концентраційного табору), б. гетьмана Павла Скоропадського й багато інших представників політичного, наукового й громадського українського життя. Той вечір, не зважаючи на завивання алярмових сирен, залишиться на довгий час у пам'яті присутніх. Багато братів брало зі собою кутю для тих українців в таборах, що не могли прийти на це велике свято.

Культурно-освітня референтура УНО дбала також і про фаховий вишкіл членства УНО. Крім самоосвітніх гуртків в низових клітинах засновувались і різні вишкільні курси. Був успішно закінчений курс підстаршин при Головній Управі, а Філія УНО в Берліні, що нараховувала понад 2.000 членів і мала солідну фінансову базу, відкрила під фаховим наглядом заст. голови УНО, Ю. Коваленка, автошколу, яка випустила 2.000 шоферів, що стали справжніми спеціялістами завдяки керівникові школи, довголітньому автомотористові ще з австрійської армії, з першої світової війни. В тій школі вчилися не тільки члени УНО, але й інші українці Берліну. Згодом була відкрита друга автошкола, в якій провадились практичні праці по автошлюсарству. Ту школу

закінчило понад 200 українців. Ці спеціялісти понесли свої знання в Україну і напевно й тепер, хто лишився в живих, користуються набутим фахом на еміґрації.

Одною з найважливіших заслуг Головної Управи УНО було створення Культурно-Наукового Видавництва в Празі, в науковій діяльності якого взяли участь чисельні українські професори Українського Вільного Університету в Празі та Української Господарської Академії в Подебрадах в Чехії (того часу вже УТГІ), а також багатьох науковців зі східніх земель України, що на той час знаходились в Чехії. Було засновано 15 комісій, що опрацьовували на підставі наукових даних як закордонної, так і підсовєтської літератури та власного досвіду різні державні проблеми для майбутньої суверенної України: шкільництво, адміністрація, господарство, експлуатація природних багатств України, фінанси, промисловість і торгівля та взагалі все те, що необхідне для державного життя суверенної України. Висліди цієї важливої праці не пропали марно, матеріяли деяких цих наукових комісій державного плянування були успішно використовувані на рідних землях, куди їх понесли кадри ОУН під час походу на схід в 1941-1944 рр.

Крім великої ваги цих наукових праць, ця діяльність мала й велике значення в сенсі психологічного об'єднання всіх українських науковців, що перед тим роками сварились між собою задля своїх переконань, а тепер зійшлися для конструктивної праці для добра України.

Для ширення відповідних інформацій про Україну серед чужинців в Німеччині в тих роках було засноване при Головній Управі УНО Українське Інформаційне Бюро, що розсилало цінні матеріяли й якому вдалося надрукувати добре опрацьовану брошуру про Україну, але цю діяльність Ґештапо вважало за суто політичну і по кількох місяцях існування цього бюра його закрило.

***

Базою для здійснення організаційних та культурно-освітніх завдань Головної Управи була її Фінансова Референтура, якою від січня 1941. до кінця існування УНО керував Ю. Коваленко, виконуючи рівночасно функції заступника голови УНО й персонального шефа адміністративного апарату.

Знаючи, що ніяка справа не може успішно діяти без фінансової бази, а в тому й організаційне життя, особливо в таких розмірах і у виїмкових воєнних часах, з тими завданнями, перед здоланням яких було поставлене УНО в Німеччині, фінансовий референт вирішив якнайскорше зорганізувати технічний персонал Головної Управи, щоб за допомогою його здобути необхідні ресурси на покриття всіх організаційних видатків, друкування й ширення преси та літератури, а також помагати українським науковцям, студіюючій молоді та матеріяльно піклуватися тими

особами, що цього потребують — інвалідами, хворими, немічними, старими і т. д.

Думка багатьох діячів, що в громадських організаціях треба працювати лише почесно — ніде й ніколи не виправдувала себе в більших організаціях, бо коли член проводу десь заробляє на свій прожиток і має можливість приділяти своїй організації лише вільний час, у свята, — ця доривочна праця вистачає хіба на засідання управи. Але поза рішенням тих чи інших проблем треба ще й реалізувати ті проблеми. І коли до канцелярії УНО надходило вже в 1940 р. біля сотні листів, годі було задовольнитися такою почесною працею, а треба було найти працівників, що могли б вчасно полагодити справи. Щойно тоді, коли на запит зразу вишлеться відповідь, на потребу приїхати на місце — хтось негайно приїде, а як просять фінансової допомоги — задовільно її вишлеться, — щойно тоді загальна справа піде й видатки на утримання персоналу завжди сторицею покриються й організація буде жива.

Треба було найти досвідчених громадських працівників, ідейних, безкорисних, що ставили б своїм завданням служити ідеї, а не заробляти на прожиток. Таких людей в першу чергу можна було знайти серед кадрів ОУН. Далі приходили до уваги громадські діячі, що працювали довший час на еміґрації по різних українських організаціях і були добре ознайомлені з різними методами цієї праці. Таких людей було тоді доволі в Німеччині, але треба було повозитися зі справою звільнення їх від праці на німецьких фабриках, щоб затруднити їх при Головній Управі УНО. Нарешті цю проблему було в досить короткому часі задовільно вирішено і до диспозиції кожного референта УНО була приділена відповідна кількість службовців, що добре сповняли свої обов'язки. Правда, в 1941 р. значна кількість з них «неофіційно» помандрувала на рідні землі й довелось знову підшукувати на їх місце інших працівників.

Загально службовцями УНО були люди з середньою освітою, а старші працівники мали високу освіту. В самій фінансовій референтурі головним книговодом був інж. Я. Балабан, що мав за помічника інженера-економіста, П. Сірика, та трьох досвідчених в книговодстві працівників. Всі службовці щиро віддавали всі сили своїй праці і, хоч були — властиво — весь час напівголодні на харчових картках та нервово перевтомлені вічними летунськими нападами, особливо в 1943-44 рр., працю свою виконували добре і точно. Референти й старші службовці ніколи не дотримувались призначеної кількости годин і здебільшого затримувались в бюро до пізньої ночі.

Окрім фінансових операцій видання «Українського Вісника», його друку, експедиції й гонорарів, та детального книговодства книжкового складу й крім картотеки членських внесків й інших адміністративно-організаційних видатків, окремо провадилось конто допомоги студіюючій молоді, КОДУС-у, яким керу-

вав сл. п. проф. д-р Зенон Кузеля. Завдяки жертвенності членів УНО, а з 1943 р. — великій підтримці Українського Центрального Комітету в Кракові вдалось закінчити студії кільком сотням студентів і тепер вони користуються своїми дипломами у всіх країнах.

Великими сумами оперувала Головна Управа УНО в своєму Національному Фонді, на який присилали великі пожертви не тільки члени УНО, але й багато інших українців. Ставши силою обставин заступником інтересів усіх українців на терені Німеччини, Головна Управа вважала своїм національним обов'язком не тільки духово опікуватися своїм членством, але й фінансово допомагати українським науковим установам й поодиноким професорам та молодим науковцям, мистцям хворим і немічним старшим людям і то незалежно від ідеологічних переконань поодиноких осіб, ставши таким чином понадклясовим і понадпартійним допомоговим осередком, що випливало з всенаціональних засад українського націоналізму.

З Національного Фонду виплачувала Головна Управа УНО значні дотації Українському Вільному Університетові в Празі, професорам УТГІ в Подєбрадах, Українському Музеєві Визвольних Змагань в Празі, фінансувала Культурно-Наукове Видавництво та Українське Інформаційне Бюро, підтримувала багатьох молодих науковців в удосконаленні їх знання, допомагала українським мистцям, висилала дотації українській гімназії в Празі, надсилала ренти українським інвалідам і вдовам заслужених українських діячів і взагалі завжди йшла назустріч всім потребам, якщо тільки хтось звертався за допомогою.

Була запроваджена обширна картотека в цій допомоговій акції і скарбниця УНО точно надсилала свої щомісячні дотації. Ця широка акція заслуговувала не тільки на щиру вдячність від тих, що отримували допомогу, але й викликала повне признання ширшого українського громадянства, а навіть і політичних противників УНО, як гетьманське середовище, чи впертих прихильників соціялізму.

Всі українці мали повне довір'я до Головної Управи, бо цінили цю всенаціональну добродійність УНО і хто тільки міг, посилав свої пожертви.

***

По двох-трьох роках наполегливої праці всіх функціонерів УНО, не зважаючи на те, що вміжчасі виїздили члени Головної Управи на Рідні Землі, як напр.: секретар УНО д-р В. Левицький, якого заступив д-р Д. Квітковський, що також виїхав, а на його місце прибув мґр. Модрицький; пост організаційного референта займали після д-ра Н. Гірняка полк. Вержбицький, а після нього полк. інж. Афнер — було досягнено великих успіхів. Було національно освідомлено широкі маси, викристалізувалось багато українських націоналістів, що стали готовими прийняти активну участь в політичній боротьбі й гаряче відгукнулись на

заклик Проводу Українських Націоналістів та пішли для чинної боротьби на Рідні Землі. Ті, що залишились в Німеччині, вишколились в громадській діяльності і після розвалу Німеччини були добрими провідниками культурно-організаційного життя по таборах втікачів в Німеччині в рр. 1945-50. Працю цих досвідчених кадрів видно тепер по всіх закутках широкого світу, де перебуває наша еміграція.

Слідкуючи ґештапівськими очима за могутнім розвитком УНО й ширенням українських націоналістичних ідей та збільшенням кадрів активних націоналістів, нацистська Німеччина вже з 1941 р. почала ставити щораз гостріші перешкоди.

Німецькій владі дуже не подобалось, що в «Українському Віснику» ніколи не було про-німецьких статтей. Німецьким чинникам не подобався український напрям «Українського Вісника», що духово підготовляв широкі маси до служіння соборній суверенній Україні, і коли вони побачили, що редакція не гнеться в їхній бік — почали скорочувати приділ паперу. Крім того ґештапівці грозили, що закриють наш часопис, бо його Головна Управа УНО розсилає не тільки членам УНО, але й навіть українцям зі сходу. Адміністрація «Українського Вісника» виправдувалася тим, що не може відповідати за те, коли хтось на провінції з наших членів дасть часопис комусь сторонньому, а з нашої картотеки можна сконтролювати, що газета розсилається виключно членству УНО. В дійсності ж «Український Вісник» по Філіях передавали нашим братам зі сходу, а навіть передавався й на Західні та Східні Землі України. Але це провірити Ґештапо не спромоглося. Аж коли «Український Вісник» помістив протестаційну статтю проти прилучення частини українських земель до Румунії — урядові чинники закрили часопис на кілька місяців. Але після дозволу знову видавати «Український Вісник» редакція його так і не надрукувала нічого прихильного для німецької політики аж до кінця свого існування.

Дальшою репресією з боку німецької влади була безапеляційна вимога негайно скреслити з числа членства УНО всіх українців, бувших полонених з польської армії, мовляв, з тих причин, що в УНО можуть бути лише робітники, хоч ті бувші полонені вже понад два роки працювали в Німеччині на рівних правах зо всіма іншими чужинними робітниками. Жорстока впертість урядових чинників не прийняла від Головної Управи ніяких доводів і таки довелося скреслити біля 25.000 членів УНО.

Коли ж Гітлер рішив вдарити по Організації Українських Націоналістів і заарештував 28. лютого 1944 року Провід Українських Націоналістів на чолі з його Головою, полк. Андрієм Мельником, разом зо всіма його ближчими співробітниками, й сотки членів ОУН по всій Європі куди тільки сягала кривава рука Ґештапо, — не оминуло це лихо й усіх членів Головної Управи УНО та її головного книговода, від якого даремно сподівалися довідатися про всі таємності фінансової господарки УНО, але

призначений для контролі касового діловодства УНО судовий експерт (надзвичайно культурна людина старих засад і неприхильник нацизму) знайшов все діловодство в найліпшому порядку і дав по двох місяцях рапорт до Ґештапо, що УНО не провадило ніяких протизаконних фінансових операцій.

За браком місця не подаємо всіх намагань Ґештапо змусити членів Головної Управи й багатьох провідників низових клітин та рядових членів УНО, що були одночасно заарештовані, признати за собою вину. Вони нічого не сказали, не зважаючи навіть на жорстоке мордування багатьох, що повернулися з концентраків покаліченими.

Після звільнення з в'язниць, Головна Управа УНО, як і проводи низових клітин, намагалися продовжувати організаційне життя, але вже було видно по всьому, що праця УНО закінчена. Безнастанні летунські тривоги в другій половині 1944 року цілковито вичерпували останні сили. Репрезентативне приміщення Головної Управи УНО на Саарляндштрассе було збомбоване, друге після неї, також велике, на Кохштрассе в центрі Берліну, рівнож було наполовину рознесене бомбою, а до третього бюро УНО на окраїні Берліну треба було тьопати невиспаному й напівголодному пішки по кілька кілометрів, бо трамваї вже не ходили серед румовищ на вулицях, а в багатьох місцях була перервана підземна залізниця.

Весь Берлін був абсолютно знищений. Вже недалеко, під самим Берліном, були червоні війська. Але й в цьому страшному періоді УНО й його керівники висилали відповідні вказівки в терен, до кінця дбаючи про захист свого членства й готуючись до повної ліквідації. За тих обставин вже треба було пильнувати своє життя перед червоною небезпекою. Необхідно було понищити всю картотеку членства й шукати способу якнайскорше попасти в смугу охорони альянтських військ, що побідно посувались великим темпом вперед.

Всі важливі книги й документи працівники перевезли через офіційні заборони виїздити з Бердіну до невеличкого міста за Ельбою, де за три дні опинились під охороною американської армії.

***

Згадуючи всі ті події з перспективи 10-х років, треба ствердити, що УНО в Німеччині належно виконало свої завдання в таких виїмково грізних обставинах 2-ої світової війни. УНО для його керманичів не було самоціллю. Протягом свого короткого існування воно використало своє положення, спираючись на жертвенну працю своїх провідників і здисциплінованого членства. Багато тисяч українців дістало захист від зловживань німців. Широкі маси поглибили свої знання в українознавстві, ідеологічно скристалізувались великі кадри українських націоналістів, значна частина яких вже здібна була активно працювати на Рідних Землях в 1941-1944 рр., а багато інших тепер працюють у

вільному світі на користь нашої Батьківщини. В тому соборницькому казані, яким було УНО, духово з'єднались численні прихильники різних доктрин, що перед тим лише взаємно себе поборювали, не приносячи ніякої користи українській справі. Вдалося духово зблизитися зі своїми братами й сестрами зі сходу, допомігши їм ознайомитися з національними ідеями української еміґрації й реально собі усвідомити державницькі завдання. Багато з тих людей, що зазнали впливу УНО, йде плече-в-плече з українськими націоналістами чи то на еміґрації, чи на Рідних Землях, передаючи ідеї українського націоналізму нашому народові за залізною заслоною.

Ю. Коваленко

Українці в Хорватії

По різних журналах і часописах передвоєнного і воєнного періоду, тобто перед 1939 роком і в роках 1939-45, було написано чимало статтей і нарисів про життя і діяльність українців в Югославії.

Коли абстрагувати від націоналістичної преси, яка під польською займанщиною була шикановна поліційною цензурою, а в Румунії обмежувалася до місячників чи тільки альманахів, то треба сказати, що в пресі мало місця присвячувалося тому процесові й тій силі, що з несвідомого свого імени виходця з Закарпаття, Поділля й Опілля, за кілька років своєї дії, зробила свідомого вже не тільки національного імени, але й свідомого своїх національних обов'язків і завдань українця-державника й націоналіста.

Український Націоналістичний Рух і його ідеологія були тією магічною силою, що з «руснаків» чи «ґаліціян», які після закінчення першої світової війни в новій державі отримали автоматично горожанство, замість національно перетоплених «югослов'ян», зробила вірних синів України та яким лояльність до нової держави не заважала бути **українськими** патріотами, не меншими від бездержавних українських політичних і воєнних еміґрантів.

В 1942 році, в органі УНО «Український Вісник» друкувалася серія статтей п. з. «Українці в Югославії», в яких були при-

близно найточніші статистичні дані з великою кількістю фактів і хронікою 1930-их років.

Як характер збірника так і обмеження в розмірі цієї статті не дають мені змоги описати основ українського національного процесу, що його проходила українська еміґрація в Юґославії, на якого канві нашій ґенерації довелось надбудовувати.

Духові вартості українського націоналізму з усією силою первоначальної ідеї почали полонити наших переселенців в Босні, Славонії і Сримі, а згодом і в Бачці, де реґіоналізм влився незабаром у соборницьке русло.

На початку 1930-их років, а сказати точніше — осінню 1932 року, з Праги й Лювену прибула до «дешевої» Юґославії горстка українських студентів, яким «злата Прага» була «задорога», а Лювен з його «етикою» на медичному факультеті «засхолястичний»...

Оці то студенти, очолені сл. п. доктором медицини Михайлом Степчишином і сл. п. канд. мед. Володимиром Степаняком *), натрапили на «попелища» (ще теплі) ватри своїх попередників, якій вигоріти цілковито не давав сл. п. Василь Войтанівський та ще кількох інтелектуалів, що працювали в Загребі й його ближчій околиці.

У Прняворі, Баня-Луці й Липениці були залишки старих читалень, що з бігом часу, під впливом місцевих парохів, набрали характеру клюбів чи церковних братств і сестрицтв, поволі затрачуючи свій первісно намічений національно-громадський характер. Та доплив «свіжої крови» — десятка охочої до праці на національній ниві молоді, яка могла присвятити тій праці частину своїх великих ферій — ситуацію доосновно змінив. А молодь та «з економічних причин» шукала в часі літніх ферій притулку на українському селі, маючи над міру скромні засоби для перебування в університетському місті протягом цілого календарного року.

Існував тут віддавна місцевий кадр інтеліґенції, що потребувала вказівок чи допомоги, а згодом могла вже провадити працю сама. І тут прямо історичного виміру заслуга Владики на Крижевцях д-ра Діонізія Няраді, що випросив від Митрополита Шептицького кількох священиків (дехто жартував, що Кир Діонізій позичив їх для своєї епархії) та зразу після закінчення першої світової війни почав висилати кандидатів на богословські студії до Львова, дарма, що його такі студії в хорватському Загребі коштували дешевше, бо мав він там власний семінар. Але у своєму намірі дати пастві національно вихований клир — єпископ Няраді був без усякого сумніву націоналістом. Каноніки негодували, але Кир Діонізій висилав елевів до Львова, або в оста-

*) Перед всіми живими провідниками студентства в Юґославії — вибачаюсь, коли не згадую їх імен, не знаючи чи така згадка їм та їх родинам на рідних землях не пошкодить.

точному випадку до Риму, утримуючи на загребському Богословському Факультеті ледве двох-трьох кандидатів. Одним із них був Олесь Власов-Овдієнко, який до Львова виїхати не міг через пашпортові труднощі. Богослови ті, скінчивши студії, повертались зі Львова до Югославії хоч і не організованими, але в дослівному цього слова значенні — українськими націоналістами. А були й поголоски, що в широких рукавах владичої й його богословів реверенди переїхав через польську границю не один документ, що свідчив чи то про переслідування Церкви в католицькій Польщі, чи про переслідування національних меншостей.

Що викристалізовані у вільних студентських громадах ідеї й гасла організованого українського націоналізму знаходили дзвінкий відгомін в оновлених у Свято-Юрській обителі серцях цих богословів, про це не треба зайво розводитись. Це не була таємниця, про їх національне «вірую» говорила їх праця. А тому, як тільки німці скапітулювали в Хорватії, НКВД криваво почало розправлятися з молодим священством, як запідозреним у націоналістичному ухилі. А той ухил можна було приписати всім, дарма, що з ОУН більшість поза читанням «Розбудови Нації» не мала нічого спільного. Одинокий тільки .прняворський декан, о. Григорій, був чистий від того гріха, бо його «москвофільство» і прямо нечувана ненависть до націоналістичної ідеї була загально відома.

***

В такій сприятливій внутрішній атмосфері почали рости, як гриби по дощі, філії і читальні Українського Товариства Просвіти (УТП), яких було згодом більше двадцяти, а сама організація начисляла коло п'ять тисяч членів, з-поміж 15.000 українців, що жили на території, на якій УТП статутово зголосило свої претенсії до праці. Та Загребська Просвіта була на статутом визначеній території тільки толерована. Дуже скоро почалися і тут переслідування. А коли майже в кожному сільці чи присілку дітвора почала літом відвідувати дитячі садочки, автохтони почали насолоджуватися українською драматичною штукою, а в селі Каменіца навіть висипано могилу в честь полеглих за Україну Борців, — панічний страх напав на югославську адміністрацію. Її підбехтував польський консул, який почав втрачати причину сидіти в босняцькій Баня-Луці, де мав «опікуватися польськими горожанами», які виїхали сюди в рр. 1923-28., шукаючи кусника землі і більшої свободи. Волею химерної долі польський окупант почав помагати сербській адміністрації у Босні розправлятися з «австріяками», що не хотіли стати ані поляками, ані «південними слов'янами».

***

Роттердамська трагедія мала чималий відгомін на Балканах, а зокрема в Хорватії, яка через своїх самостійників-революціонерів, що були зорганізовані в УСТАША, мала зв'язки з Органі-

зацією Українських Націоналістів. Серед української колонії в Югославії вістка про новий большевицький злочин викликала просто потрясення, яке згодом знайшло свій вислів у масових жалібних урочистостях.

На овиді почали зарисовуватися хмари неминучої бурі, а для нас — українців почало сходити «сонце з заходу»: українське Закарпаття почало влаштовувати своє власне державне життя.

Обидві події 1938 року відкрили серця й уми українського загалу в Югославії для сприймання ідей організованого українського націоналізму. Навіть бачвано-сримські «бачикове» й ті почали отрясатись зо свого мадяронства. Коли ж Апостольська Столиця вислала в Хуст крижевацького Владику д-ра Діонізія Няраді, — зацікавлення справами і потребами Карпатської України серед українців у Югославії почало зростати з дня на день.

Я ще сьогодні не можу забути однієї сценки в присілку Лужани коло Прнявора. Мешкав там, як казали, — затурканий — карпатський русин. Всі намагання сусідів затягнути «бачика» в Просвіту не давали наслідків. Йому вистачала недільна пропоповідь прняворського душпастиря, якого світогляд не виходив поза рамки передвоєнного москвофіла. Але з моментом, коли заговорив Хуст, наш лужанський «бачик» наче не той став. Почувши: «говорить Хуст», — його обличчя нараз прояснювалось і на «добридень» панянки з Хусту, він скидав з голови шапку, кланявся до радіо-апарату і вимовляв святочно: «Надобридзень вам, паночко». І не минуло багато часу, а наш «бачик», заслухуючись в передачі, що кінчалися націоналістичним привітом «Слава Україні!», — випростовувався і на привіт з апарату — відповідав гордо: «Слава Україні!»

Щовечора сходились люди до крамниць чи гостинниць, де були радіоприймачі. А торгівці серби тільки подивляли завзяття своїх українських сусідів і клієнтів. Дружба між обома народами почала затіснюватись, зокрема, коли стало відомо, що Карпатська Україна починає розбудовувати власну Організацію Народньої Оборони — Карпатську Січ. Серби завжди мали респект національних почувань і боротьби з переважаючими ворожими полчищами. При чому серби чи не найкраще знали, що виграє не так перевага збройна, як ідейна!

Чуючи своїх провідників, своїх міністрів, що виступали з максималістичними постулятами, прості, сірі люди почали перероджуватися. Не диво, що на такому підложжі ряди прихильників організованого українського націоналізму росли з кожним днем, а скромні читальні ставали домами національної культури.

При підтримці радіо живе слово місцевого активу втрое скорше осягало свою мету. Коли Просвіти, за прикладом американської ОДВУ й канадійського УНО та їх братніх організацій, почали широкозакроєну збірку на допомогу Закарпаттю, попри американські й канадійські доляри поплили не менше щедро, хоч і не втаких розмірах, югославські динари — вдовина лепта.

На жаль, ще не встигли закінчити збірку, як громом вдарила глуха вістка про те, що мадярські наїздники вдарили на Срібну Землю — карпатську українську державу. Годі описати, як переживали цей злочин не тільки українці, але й хоробрі серби.

Канцелярія Просвіти в Загребі отримала кілька листів з палкими зголошеннями в ряди ОНОКС від тих, що мали гаряче бажання поспішити Карпатській Україні на відсіч. Я мав неодноразово нагоду переконатися, що багатьох сербів руки свербіли битися з мадярами. Але українська сторона не могла, на жаль, організувати допомоги хоробрим оборонцям Хусту й Срібної Землі, — як тоді говорили на бульварах Беоґраду й Загребу — рятівникам слов'янської чести й гідности.

З цих настроїв випливала гостинність і пошана, з якою зустрічали Президента Карпатської України і його почот, а згодом цілі сотні втікачів, що через Румунію дісталися на територію Юґославії. Вони знайшли зрозуміння юґославського уряду й поміч місцевого населення. Поміч скору, раду й від щирого серця. А найбільше допомагала горда Бачка, якої столиця — Руський Керестур — подобала в ті дні на кочовий табір.

При нагоді побуту Президента Карпатської України, Президента її Сойму та згодом після повороту Владики Діонізія можна було довідатись, скільки Організація Українських Націоналістів зробила для державного дозрівання Срібної Землі. Зі своїми поглядами названі достойники зовсім не скривались. А єпископ Няраді прямо не мав слів і сліз для героїзму хоробрих юнаків, що в моменті небезпеки зо школи пішли на фронт. Зовсім як свого часу під Крути...

Юґославська преса, не тільки з жадоби сенсацій, виловлювала і довгими місяцями друкувала донесення про сутички в Карпатах, розписуючись про те, що гонведи не можуть собі дати ради з населенням, яке раз закоштувавши свободи, в ярмі ходити не буде. Свої й чужі вісті — тільки скріплювали духа й силу націоналістичного впливу на українців в Юґославії.

З доручення теренового провідника, членство ОУН в Юґославії зробило все можливе, щоб побут побратимів з Карпатської України, військових і цивільних, улегшити, а урядування Президента КУ і Влади КУ зробити якнайбільш ефектовним. Президент Волошин отримав почесну варту, діловий секретаріят, словом все, щоб міг почуватись як у себе дома.

У контактах Президента КУ з чужими дипломатичними чинниками відограли немалу ролю члени ОУН. А було тих контактів немало і деякі дуже цікаві. Обговорювалась можливість переїзду д-ра Волошина в Лондон, а не до Праги. Та Лондон міг у себе радо вітати Прем'єра «Земе Подкарпатске», а ніяк не міг до себе запрошувати Президента Карпатської Держави, щоб не дразнити сердегу Бенеша, а за ним і Москви.

Майже до самого вибуху війни між Берліном і Варшавою українці в Юґославії жили під знаком Карпатської України. Ве-

ликою мірою до того причинились самі закарпатці, між якими було кілька знаменитих промовців, а які вміли розказати нашим «боснякам» чи «славонцям» про пробудження Закарпаття, про його розвиток, про діяльність Просвіт, партій, про дію ОУН і українських націоналістів, чини Карпатської Січі і т. п.

Українці в Югославії дорешти зрозуміли тепер, що єдиним фактором, що має шанси протиставитись всім ворогам — це український націоналізм — як ідея, світогляд, рух і ОУН. Тому росло число прихильників націоналізму й число членів ОУН.

***

Але незабаром прийшли удари. В місяці травні 1940 року всі визначніші українські діячі в Югославії опинились за ґратами, під закидом найфантастичніших злочинів. Але справа була в тому, що Югославія починала дипломатичне кокетування Москви, якої до 1. вересня 1939 р. вона не визнавала, а тому Белград мусів на ґвалт очищуватись від гріха, що на його території процвітав український націоналізм, вже не тільки як ідеологія, а як рух, та який при наявності коло сотні тисяч українців становив чималу небезпеку для червоного окупанта України.

Терновий провідник ОУН в Югославії німців прямо ненавидів. Він передруковував вибрані місця з «Майн Кампфу», які ставили німців у правдивому світлі імперіялістів, кривавих сатрапів — а на це треба було мати велику дозу цивільної відваги. Це було чималим геройством в часі холодної війни за Югославію і зайвим доказом, що сітка ОУН на німців мала ясний погляд, а її провідні члени були виразно анти-німецьки настроєні. Коли ці виїмки друкувало паризьке «Українське Слово», то цьому сприяли й обставини у Франції. Обставини в Югославії промовляли проти такого друку, бо у випадку заляття Югославії німцями (Загреб був всього пару годин їзди від австрійсько-німецької границі) викриття такої антигітлерівської акції грозило дуже некорисними наслідками.

Це протинімецьке наставлення провідника ОУН врятувало нас і визволило в 1940 р. з в'язниці.

Хоч централя Просвіти, від дня ув'язнення її проводу, наче б то з повною ефектовністю не функціонувала, то всі її Філії і Читальні продовжували свою нормальну працю без більших шикан з боку влади. І це в квітневих подіях 1941 р. (Хорватське повстання) відограло чималу ролю: українці мали свій виборний провід і форми власної організації, може й не зовсім ідеальні, але — і це було головне — вони їх мали, чого так дуже нам завидували і серби, і хорвати.

Дарма, що в Белграді відбувся пуч і всі війни ждали з дня на день — перші стріли на австрійсько-югославській границі й бомбардування Белграду були справжнім громом з ясного неба. І хоч з усуненням Цветковіча та перебранням влади генералом Сімовічем війна видавалась неминучою, вона сербів таки заскочила і в розгарі мобілізації розчавила.

На два дні до приходу німців у Загреб, досвідчений хорватський генерал Славко Кватернік зорганізував оборону Загребу так, що виманеврував сербську дивізію на правий берег ріки Сави, залишаючи таким робом столицю Хорватії без чужої залоги.

Василь Войтанівський перший іменем українців привітав через загребське радіо державну суверенність Хорватії.

З упадком центральної беоґрадської влади й розвалом її експозитур в Боснії, там постав хаос, а українці почали творити у своїх селищах самоуправу й самоохорону. З рядів тієї самоохорони й Студентського Куреня вийшов згодом Перший Український Полк, якому усміхалась доля стати першою реґулярною українською частиною, в зовсім інакшому вимірі, як це задумували ідейні вояки «Ролянда» чи «Нахтіґаля».

З уконституванням влади незалежної Хорватії, почали до неї з'їздитися дипломатичні місії. Першим таким представництвом в ступні посольства було УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО. Нічого в тому дивного, коли зважити, що хорвати з першої хвилини дуже ставили на українську карту й зразу не злюбили собі трирідця влади своїх сусідів, що насадили «дипломатів», «ґештапо» і «сіґуранцу» та врешті одні «коммандантє мілітаре ді Дальмація», а другі навіть «Ґенераль фон Аґрам»... Словаки, румуни й болґари, а потім ще й мадяри, тільки згодом відкрили свої місії в Загребі.

В тому то часі й стався перший «дипломатичний скандал» у Загребі.

З метою здискредитувати Василя Войтанівського, визначеного Головою Проводу Українських Націоналістів для зв'язків з Поґлавніком Усташі і Поґлавніком Хорватії — приїхав поручник Крисько, який старими зв'язками, що тягнулися ще з Ліпарів, добився побачення у Поґлавніка, щоб поінформувати Голову Хорватської Держави про бунт Бандери і про те, що українським урядом є правління Я. Стецька.

Як виявилось з пізніших розмов в резиденції Поґлавніка, д-р Анте Павеліч про злощасну диверсію в ОУН знав ще з Італії. Але Поґлавнік аж ніяк не припускав, щоб у такій делікатній ситуації, яка витворилася довкола Загребу, група Бандери, користуючись вермахтівським зв'язком, бомбардувала існуюче Українське Представництво. При чому ніяк не можна забувати, що те ж Українське Представництво було терном в німецькому оці. Німці всіми способами намагались на кожному кроці порядкувати в Хорватії і скасувати українські права.

У хорватів Крисько, крім малого несмаку, не діпняв нічого. Зате він мав «успіхи» між українцями. Він пов'язав організаційно місцеву опозицію — Українське Культурне Студентське Товариство — з «революційним проводом» і від того дня в Загребі почали існувати два Представництва. А коли згодом почала діяти «чорна Усташа», то можна тільки легко здогадуватись, які зв'язки лучили обидві диверсійні групи, що навіть в час війни не

вміли зберегти засади організаційної єдности і спаяности, як у власному нутрі, так і супроти всіх зазіхань ворогів.

Українське Представництво з Василем Войтанівським на чолі знайшлось з перших днів свого існування перед низкою важних завдань, як:

1) правно-консулярної опіки над українцями,

2) самооборони українських осель в Боснії, а частинно й у Славонії,

3) вироблення пляну культурної автономії для українців у Боснії, Славонії і Сримі,

4) евентуальної допомоги українцям в областях був. Юґославії, тотально окупованих німецькою військовою адміністрацією,

5) пожвавленої інформативно-пропаґандивної акції в користь української визвольної справи.

Інформативно-пропаґандивна ділянка була в Юґославії невдячним перелогом, що його було незвичайно тяжко «переорювати» в умовинах юґославського панічного страху перед Москвою. Усі серби й чорногорці були беззастережними русофілами, а славонці у своїй подавляючій більшості до того ще й про-комуністами!

В умовинах воєнної окупації, у корінній Сербії зробити щонебудь було незвичайно трудно. Зате в Загребі, хоч і не було постійних українських авдицій, тим не менше преса й радіопересилання аж роїлись від інформативного, пропаґандивного і статистичного матеріялу. За час 1941-44. появились сотні статтей. Деякі з них ставали предметом глибоких дискусій і згодом основних студій хорватських соціологів і державників. Великою популярністю втішалась праця М. Сціборського «Націократія», в якій цей чільний український націоналістичний теоретик давав розв'язку державного і суспільного устрою, основнішу і куди кращу від тих, що на них спромоглись теоретики фашизму й націонал-соціялізму. А найголовніше те, що Сціборський був зовсім незалежний від них.

Щоб бодай частинно віддячити нашим хорватським друзям і всьому народові за їх на кожному кроці позитивне ставлення до української визвольної справи, на шпальтах празького «Наступу» і берлінського «Українського Вісника» появилася низка моїх статтей, підписаних псевдонімом Хорив Святославич. Частина тих статтей виповнила пізніше збірку, затитуловану «Оновлена Хорватія» і була черговим скромним виявом вдячности до наших хорватських друзів і висловом подиву для їх справного державного будівництва.

З завдань в т. 2 виплила у місяці червні організація Української Добровольчої Частини для боротьби проти большевицької окупації України. Організація української збройної сили в Хорватії не натрапляла на найменші труднощі з боку господарів країни, а навпаки. Почалася вона зі скромного Студентського Відділу, що вправлявся на подвір'ї Аґрономічного Факультету

під командою хор. В. і мала закінчитись, поповнена відділами Самооборони, Українським Полком і Козачою Дивізією, у більшому з'єднанні під командуванням ген.-пор. Шкуро.

З моментом вибуху німецько-московської війни, починаючи з Павеліча і Кватерніка, всі хорвати не мали найменшого сумніву, що Україні припаде та сама доля, що припала Хорватії, тільки Україна була б державою великою, яка підтримала б і Хорватію. Але брак позитивних вісток з України зміняв бадьорі розмови у журливі, аж одного разу маршал Кватернік дослівно заявив: «Якщо не буде великої України, то нас (цебто Хорватію) сфашерують на шницлі!» Наші хорватські друзі правильно бачили, що тільки велика українська держава може стримати московський імперіялізм та забезпечити малі балканські народи перед італійсько-німецькими зазіханнями.

Тому молоді хорватські дипломати нерідко наражувалися на неласку берлінських радників прямими питаннями: «Чому не творите суверенної України — найкращої зброї проти червоної армії і московської політичної сили?»

Цікаво при цьому, що справу виставлення якнайбільшої української частини дуже підтримувало італійське командування в Хорватії. Українські міродайні чинники в Хорватії були прямо заскочені тією італійською доброзичливістю. Аж згодом ми довідалися, що італійці хотіли в складі свого корпусу на східньому фронті мати українську дивізію. Довідались ми також, що німці пронюхали ці італійські наміри й мало що не в зуби заглядали кожному італійцеві, який аж ніяк не розумів тієї німецької запопадливости. Також хорвати робили все можливе, щоб українські частини, які не хотіли боротись на внутрішньому хорватському фронті з сербською диверсією, вислати в Україну. Невтральних хорвати, не зважаючи на всю дружбу, не потребували.

Перспектива повернутись в Україну зворушила всю еміґрацію. Виявилося, що з вранґлівців більше як 40 % родились в Україні й вони божились служити Україні. Неначе під кивком чародійної палички до співпраці з Українським Представництвом зголосилася ціла Козача Дивізія з Сербії, яка з моментом німецької окупації втратила свою рацію існування у Сербії, де вона військовим порядком працювала і берегла магістралі Беоґрад-Сальонікі.

Сердечні стосунки між Усташою й ОУН в Хорватії вийшли далеко поза рамки міжорганізаційної дружби. Вони починали виявлятись міжнаціональною приязню, стаючи угольним каменем дружби між українським і хорватським народами. Треба було подивляти, як невеликий числом нарід робив усе, що було в його спроможності, щоб постала збройна сила багаточисельного українського народу, що єдиний міг бути респектованою іншими ґарантією незалежности Хорватії. Очевидно, що того роду дружбу треба було відзначити. І наші старшини подарували стару ко-

зацьку шаблю Поґлавнікові А. Павелічеві під час спеціяльної авдієнції, літом 1941 року.

Українська сторона старалася зробити це без зайвого розголосу. Але хорватська преса широко розписала про цю подію. Це ще зміцнило позицію українців і авторитет Представництва. Ця подія мала відгомін як у Римі, так і в Берліні. Довідались ми це нашим дружнім зв'язком від хорватів. Мала вона вплив і на становище ген. Шкуро, який вирішив нав'язати тісніші зносини з ОУН.

Між козацьким командуванням і Представництвом почались переговори, які скоро добігли до щасливого кінця. Караючись 21 років над Дунаєм, Козацтво затужило за кращою долею і осягнення її бачило в спільній боротьбі з українцями. Так Українське Представництво мало в своєму розпорядженні не лише коло 5000 добровольців з переселенців, але й могло рахувати на коло 20.000 козаків. Скоро ми довідались, що хорватські офіційні чинники отримали радіограму з Берліну, якої зміст тільки підтверджував те, що вже раніше наш кур'єр привіз із зустрічі з Головою ПУН: не можна й припускати, щоб німецьке командування, зокрема в часі грабіжницької окупації України, могло погодитись на приявність незалежних українських частин.

Не оглядаючись на труднощі й перші вісті з України, які промовляли за тим, що німці на створення українських збройних сил не підуть, Українське Представництво в Хорватії таки створило Український Полк, який носив хорватський однострій, але мав українську відзнаку й український стяг. Представник наказав заприсяження Полка на вірність Україні, що й відбулося дуже урочисто в місяці грудні 1941 р., на підніжжях Козара-Планіни.

Я певен того, що всі ті, які залишились в живих, які коротають віку в далекому Сибіру, чи в розсіянні, не забудуть до самої смерти тієї зворушливої хвилини, коли до них звернувся листом колишній Начальник Булави Військ Директорії УНР — полковник Андрій Мельник. Після присяги, кожен вояк і старшина отримали тризуби з мечем. Такі ж відзнаки мали на своїх пашпортах всі українці, які користувалися опікою Представництва.

Але події перекреслили всі сподівання. Козача Дивізія не дочекалась переїзду в Україну, її німці змусили виконувати вартівничу службу на магістралі Загреб-Белград-Ніш-Сальонікі.

Доля Українського Полку з бігом часу стала просто трагічна. Впав він жертвою самозванчого «отамана Панькова». Цей провокатор отримав команду полку від німців і з їх наказу повів його у карні експедиції проти комуністичних партизанів. Це наразило українців на відплатні акції з боку червоних, і четників. Настала Содома й Гомора.

Не можу ширше писати про події в останньому періоді існування хорватської держави, бо мене німці арештували й посадили в концентраку в Саксенгаузені... Не багато залишилося в жи-

вих свідків надлюдських намагань друга Войтанівського знайти вихід з цього важкого положення.

Про трагедію цієї бойової частини, що кривавилася в сутичках з большевицькою партизанкою на Балканах, вартувало б написати окрему розвідку і треба вірити, що деякі її старшини і стрільці те завдання виконають.

Ясно, що й надлюдські зусилля Войтанівського не давали наслідків. При божевільних акціях свого «військового отамана», який нераз відгрожувався заарештувати й його, ситуація Войтанівського була трагічна. Чи передбачав він, що Паньків робить зумисно клопоти і витворює ситуації, які згодом дадуть МВД мотиви для масових екзекуцій всіх тих, кому пришиють зв'язки з Представництвом? Мабуть — так. Але — тайну того Войтанівський забрав в могилу.

Махінації Панькова розклали Полк і почали розкладати дію Представництва. Його колись чималий штаб співробітників більшістю покидає Загреб. Войтанівський залишається, рішений згинути на стійці замість жити у млині еміґрантських буднів. В домівці Представництва Войтанівський з вірним до останку Андрієм Я. палить бібліотеку й архіви. Так і застає їх червона інвазія. Деякий час жив у підпіллі, поки не схопили його червоні.

На доноси виарештувано низку людей, з яких більшість зліквідовано. Тільки малу частину, після шости чи семимісячного слідства, звільнили. «Сидів у слідстві» й Паньків, але як же ж інакшим було його сидіння від других: в незакратованій келії, на харчах з ресторану й цигарках із кіоску посидів, аж поки «вища влада» не визнала за доцільне вислати його на інший терен.

Розстріляно чи повішено — Василя ВОЙТАНІВСЬКОГО, Теренового Провідника ОУН в Хорватії, а поруч з ним його Дружину Володимиру, родом хорватку, та сина Володимира, молодого поручника. А далі таких видатних членів ОУН: д-ра мед. Степчишина Михайла, д-ра Яцуся Івана, д-ра Барицького Василя, д-ра Стадника Романа. Доля багатьох інших маловідома, бо загребська ОЗНА, що виконувала екзекуцію з наказу «суду» Кремля, ніколи не подала точних матеріялів. Про екзекуції автор цих рядків довідався з переказів тих щасливіших побратимів, що їм поталанило вирватися з хорватського пекла в дні катастрофи, і від тих, що, відсидівши низку років, через Трієст виїхали у вільний світ.

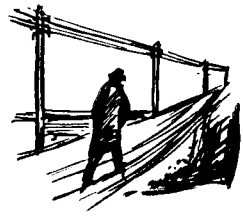
Інший уже суд розглядав справу інших, що їм не могли пришити зв'язків з Представництвом, або яких Паньків не зумів достатньо обтяжити. Але немало їх в тяжких умовинах відсиділо по 5 а то й більше років. Декому з них усміхнулася доля, коли Тіто зробив реверанс в бік Заходу. Та з них тільки небагато вимандрувало у вільний світ.

В живих залишились тільки одиниці з нашого, колись такого сильного активу ОУН в Югославії. За чотири роки боротьби

згинули цілі десятки з вірою, що хай і далеко від Батьківщини, нерозривною ланкою духового пов'язання вони борються за Україну й за її краще майбутнє.

В особі Василя Войтанівського і в його співробітниках Націоналістичний Рух втратив здібного організатора й блискучого дипломата. Людину, яка вміла йти проти струї й яка за свої переконання вміла гідно вмерти, але не зламатись і не каятись.

Євген Мацях

На партизанському фронті

Ще надто живі пристрасті, що їх розбуджено несумлінною пропаґандою довкола партизанської боротьби українського народу проти німців і Москви. Ще надто близькі й не зовсім закінчені збройні дії українського підпілля. Ще надто багато учасників цих дій чи то стоять далі у змагу, чи перебувають у московських в'язницях і концтаборах. Ще надто всі ми зайняті майбутніми боями, щоб вже сьогодні писати історію партизанських дій, що їх розгортала в час другої світової війни й веде в тій чи іншій формі також сьогодні Організація Українських Націоналістів. А, проте, не можна у 25-ліття ОУН не сказати бодай сумарично про цей незвичайно важливий, кривавий і славний відтинок її змагань.

Пребагатий матеріял розсипаний у різних публікаціях. Цілі скарби лежать у рукописах. Безмежне море зберігає пам'ять живих, які не сказали ще свого слова чи то тому, що ще не взялись за перо, щоб нотувати спогади, чи тому, що перебувають там, де цього зробити не можуть. Дехто, як нам відомо, опрацьовує пережите та зібране й готує до друку. Ми на цьому місці хочемо лише подати основні факти й пов'язати їх у таку цілість, яка уможливить необхідні висновки для оцінки пройденого етапу й для науки на майбутнє.

***

Ген. М. Омелянович-Павленко у своїй капітальній праці про Перший Зимовий Похід приходить до висновку: нехай нам Бог заощадить в майбутньому вести визвольну війну партизанськими методами й засобами. В основі цього висновку лежить не пристосованість високого старшини регулярної армії до форм партизанської війни. В основі його лежить гіркий досвід командарма, який проти організованої сили ворога, що мав бази резервів і постачання, мусів вести війну і без баз, і без постачання.

Партизанка не може виграти війни. Вона завжди є тільки дуже помічним засобом, зокрема у війні беззбройного народу за своє визволення. Партизанські методи — хоч як це може бренїти парадоксально — стають щораз важливішим методом модерної війни реґулярних і технічно оснащених армій. Вже великі фахівці військового діла порівнювали блискучі рейди Роммеля з рейдами відважного й майже геніяльного партизанського ватажка — Махна. Теорія майбутньої війни щораз більше й більше присвячує місця питанню необхідности розсіювати чи навіть зменшувати людську масу армій в зв'язку з небезпекою масового знищення засобами стратегічної і тактичної атомної зброї. Ця теорія вже стоїть в стадії реалізації: през. Айзенгауер запропонував не тільки реформу американських сухопутніх дивізій в напрямку збільшення їх рухливости, але й в напрямку зменшення їх людських ефективів шляхом збільшення сили вогню. Військові теоретики щораз більше говорять, що майбутня оборона, як і наступ буде проводитись малими частинами, бо великі ризикують бути знищеними атомною зброєю.

Але реґулярні армії студіюють можливість вживання — так би мовити — партизанських методів війни. Не засобів! Бо засоби партизанської війни — дуже обмежені й ніколи не вирішальні. Противники цієї думки подаватимуть найновіший приклад війни в Індокитаю. Але ж це буде спекуляція, бо червоні в Індокитаю воювали тільки партизанськими методами, а не засобами. Вони мали за собою червоний Китай, мали базу вишколу й постачання і — зрештою — дуже скоро, як тільки змогли, переключились і на реґулярні частини, схоплені в батальйони, а згодом — полки й дивізії, і в останній стадії війни вже оперували дивізіями, включно з артилерійськими та протилетунськими полками. Мали свою організацію постачання з-закордону, мали важку зброю. вели нормальні операції і щойно цим перемогли. Ніхто не буде заперечувати, що реґулярна армія, яка виросла в підпіллі, загартувалась в партизанці, не боїться відірватись від бюрократії і касарняного духу — має перевагу над армією, яка всього цього не має, але це вже інша справа.

Саме така армія південного Віет-Наму доволі швидко й успішно дала собі раду зі збунтованими партизанськими ватажками сект. Грецька армія, яка розпоряджає кадрами б. партизан, дала собі раду з червоними партизанами. Але в приспішеному темпі вона змогла ліквідувати червоних партизан тоді, коли ті втратили свої бази вишколу й постачання і взагалі запілля в Югославії. Успіх Тіта також був можливий тільки тому, що на нього поставили й англійці та дали йому бази постачання. Отже й він виграв завдяки тому, що при партизанських методах отримав непартизанські засоби.

Виходячи з досвіду давніших партизанських подій як подані вище, ОУН завжди бачила перед собою партизанку як один з засобів визвольної боротьби, але не єдиний і не найважливіший.

Менш критично підходило до цього питання членство ОУН у своїй масі, зокрема ж його молодше покоління, як і личить всякій масі, навіть масі політичних бійців.

Основний тягар боротьби ОУН в часі останньої світової війни несли на своїх плечах два покоління: те, що в 1917 р. боролось, і те, що в тому приблизно періоді родилось (з відхиленням на кілька років в один чи другий бік). І одні й другі жили леґендою зброї, відчуттям невідкличної необхідности мілітаризації нації, яка завдяки своєму квієтизмові, завдяки своїй кволості, відсутності військової виправки й системи думання та організації — програла визвольну війну й втратила здобуту державу. Слушно казав б. старшина, ад'ютант от. Василя Тютюнника й полк. А. Мельника, людина, що могла бачити всю розпач командирів, які не мали потрібного кадру військовиків, а з цивілів не могли негайно зробити вояків, — «коли будемо мати державу, то мінімум на 20 років треба загнати всіх, старих і малих, в касарні, щоб відробити віки уцивільнення, яке нам накинув окупант, що не допускав до вироблення військової еліти нашої, бо її — як і взагалі нашу еліту — денаціоналізував і відбирав собі, залишаючи нас в аморфній масі.»

Коли при цих розважаннях ставилось питання: а як же цю зброю здобути, як вести збройну боротьбу, з чого створити армію, — ясно — приходилось до висновку: до легкої зброї, навіть до кулемета дійти у певних обставинах не так то й важко. І це ставало нашою перспективою, образом нашої майбутньої збройної визвольної війни.

При цьому всі — і старші, і молодші — пам'ятали про перехід Збруча, про трагічний фінал Армії УНР і УГА, але ніхто не хотів згадувати про кінець партизанських спроб 1921-23 років, включно зі спробами Юрка Тютюнника, Андруха й ін. Їх трагічний кінець став для нас символом героїзму, а при тому майже успіхом... Ці настрої ще підсичувались напередодні війни збільшеним випуском літератури про партизанку, її героїзм, її успіхи, романтику смерти зі зброєю в руках, в полі, в лісі, в яру, словом — в бою, що притягало більше як перспектива скінчити на шибениці, за ґратами. Навіть холодний розважний, але й романтичний Ольжич казав з замріяними очима: «Я б хотів піти у рейд з великою партизансько-диверсійною групою...»

Коли наближалась війна, всі ми вірили, що дістанемо шансу здобути волю. Ясно було вже після трагічних подій в Карпатській Україні, що нема тих, які б нам збирались дати змогу творити реґулярну армію. Тому логічно, що всі ми бачили себе в армії партизанській.

Але Провід Українських Націоналістів знав добре, що партизанські загони, сотні й курені найбільш відданих людей, нехай це будуть і найбільш леґендарні герої, — це не армія. Пізніший досвід це підкреслив і трагедією геройської УПА і навіть прикладом ворожих нам червоних партизанів, що мали бази постачан-

ня, але гинули, коли від тих без відривались. Ось хоч би історія Ковпака.

Тому ПУН ніколи не ставив ставки на партизанську акцію, як на основну. Але про неї ніхто не забував. Автори злощасного бунту в ОУН ще й досі підносять закид, що ПУН не готувався в 1939. чи 1940 році до партизанського, чи й загально-революційного зриву на момент вибуху німецько-совєтської війни. При цьому забувають вони, що й вони ухвалювали на II ВЗУН генеральну лінію дії ОУН, яка висловлювалась в ухвалі: «Українські визвольні змагання всеціло підметні в своїй основі й незалежні від кожночасного укладу міжнародніх сил... ОУН вважає себе відповідальною перед історією за долю української нації».

Але коли так, то чому мала ОУН витягати німцям каштани з вогню коштом українського населення? Націоналістична Пресова Служба в інструкції редакціям націоналістичних органів у всьому світі писала 1. вересня 1939 р.: «Негайний виступ з вибухом війни був би напевно в інтересі сторонніх сил, але націоналісти дали зайвий доказ про самостійність їхньої політики». Ця самостійність і наказувала розгортати дію так, щоб виказати всю відповідальність за ведення боротьби беззбройного народу. Тому рішено було вживати тільки тих методів, які в даному менті були найдоцільніші. В мент вибуху війни у 1939 р. і в 1941 р. партизанські дії були зовсім недоцільні й тому вони не почалися.

Але ніхто не сумнівався, що раніше чи пізніше дійде до зудару з німецьким наїздником. Ніхто не мав сумніву, що німці війну програють і доведеться зударитись з червоним наїздником знову, може — й формою партизанської боротьби. Для цієї мети в майбутньому, треба було використати всі можливості, що їх приносив вибух німецько-совєтської війни: мільйони вояків червоної армії кидали зброю й вона валялась по лісах цілими ешелонами. Можна було підбирати її, підбирати людей, вишколювати людей.

Тому напередодні 22. червня 1941 р. весь актив ОУН отримав інструкцію, яка на випадок війни на сході наказувала між іншим:

«Творити військові загони й з'єднання й, не допускаючи їх до стику з німцями, займати різні терени й розбудовувати там всі форми державного життя. Нагромаджувати й заховувати засоби, зокрема бойового характеру, щоб мати змогу їх використати в пізнішому етапі, коли в багато важчих умовинах доведеться далі провадити боротьбу».

***

Головні німецькі удари на східньому фронті, поза південним відтинком, пішли по лініях: на Смоленськ і на Звягель-Київ. Німецькі армії зовсім обійшли Поліську кітловину й тут довгі місяці не ставала нога ніякого німця. Тут саме ставала можливість творити військові з'єднання, не вводячи їх у стик з німцями, і тут було завдання такі з'єднання творити для охорони цивільного

українського населення перед терором червоних недобитків, що сюди відскочили від німецьких клинів і не знали, що робити, доки не вирішили, що в Україні їм залишатись небезпечно й слід пробиратись в Брянські ліси, на територію, що ближче до фронту та до Москви.

Силою таких чи інших історичних обставин ОУН на Поліссі не встигла закорінитись масово перед 1941 роком. Тут на базі своєї довоєнної політично-організаційної діяльности зачепився за терен Тарас Боровець, що прибув сюди — відбувши ув'язнення в польському концтаборі Береза Картузька — з еміґрації в серпні 1940 р. Тут він підготовив основу майбутньої Поліської Січі, яка виступила збройно з днем вибуху війни 1941 р. Наявність тут організованої сили в формі збройних відділів звільняла ОУН від того, щоб спішитися творити тут свої з'єднання. Більш логічним було — співпрацювати з існуючою тут самостійницькою збройною формацією, виходячи з засади, яка в ОУН завжди мала силу: треба підтримати кожну визвольну силу.

Сл. п. М. Сціборський і О. Сеник-Грибівський привітали Т. Боровця, що діяв під псевдом Тарас Бульба й прибув до Львова в серпні 1941 р., як репрезентанта концепції, яку ставить ОУН. Ясно було, що з ним треба негайно нав'язати якнайтісніші зносини, бож це готова база вишколу, це готовий зав'язок збройної сили, це готове прибіжище для всіх розконспірованих, яких завтра чи післязавтра почне травити Ґештапо. І тому негайно туди їдуть молоді старшини ОУН: Домазар, сот. Терлиця, пор. Юрко Д-ко, пор. Кедюлич. Там вони набирали бойового досвіду, допомагали в організації боротьби з большевицькими диверсійними бандами. У Львові організаційні чинники почали готувати другу групу старшин, але осінь принесла логічний розвиток подій: німці почали натискати на Поліську Січ і вона мусіла звужуватись, аж в листопаді, з приходом німецької цивільної адміністрації, Т. Бульба мусів формально розпустити бійців і старшин та скласти зброю. Зброю склала незначна частина Олевської залоги, решта ж пішла додому зі зброєю, знаючи, що її незабаром треба буде вживати проти цих же «адміністраторів».

Рівнорядно з цією практикою партизанської дії і організації для старшин, вся організаційна мережа виконувала другу частину вище цитованої інструкції: нагромаджувала засоби, в першу чергу — бойові. Найбільш запопадливо взялись за цю працю ті клітини, що мали відповідний терен і можливості та мали в своєму проводі справжніх військовиків. Те, що Бульба робив на Клесівському відтинку «лінії Сталіна», те робили клітини ОУН на всіх інших відтинках: зносили зброю в поодинокі бункри, в викопані землянки й замуровували чи закопували її. За ці підготовчі заходи в ім'я майбутнього дорого заплатила Житомирська клітина ОУН, де Обласний Провідник сот. Яценюк розгорнув цю акцію так широко, що аж вона розкоспірувалась. Всіх заарештованих в Базарі, Радомишлі й Житомирі за ту зброю допитували

німці і за ту зборю переведено розстріли в Радомишлі й Житомирі (друг Яценюк втік з-над могили і був згодом командантом партизанської сотні, вживаючи псевда — Волинець).

Як наявність партизанської бази Т. Бульби, так і пляни творення власних баз розглядала ОУН знов же не як єдину форму майбутньої боротьби, а як одну з форм. Тому ці бази не творились негайно, бо ж війна щойно починалась. Кожна акція підлягає законові інерції, чи ланцюгової реакції: приходять репресії, щораз більше людей мусить відходити в підпілля, акція умасовлюється і... Що далі? Умасовлення повстанської боротьби доцільне в момент зриву, а цього моменту не було видно тоді, як не видно й тепер. Захования холодної крови належить також до основних прикмет провідника революційної дії. Цю прикмету мав ПУН і після від'їзду Бульби було вирішено, що наразі вистачає тісний контакт з ним, щоб в разі негайної потреби була негайна можливість примістити тих, що мусітимуть відійти від мережі в ліси чи землянки, бож обов'язком революціонера є присутність в народній гущі, а не на найменше заселеному просторі нашої землі.

***

Перші арешти в Києві, в грудні 1941 р., були сигналом, що цим відтинком треба зайнятись активніше. У Києві зголосились охочі пробувати організувати партизанську базу ОУН на Чернігівщині. Один з охочих навіть робив там конкретні заходи, але ґрунт і настрої для партизанського руху ще не були назріли. Це пасувало ще наразі тільки червоним, населення ще не було готове до відкритої боротьби з німцями, німці ще не встигли були показати свойого справжнього обличчя. Але нарада Центрального Керівництва у Києві тоді вирішила, що треба бути готовими на перекидання людей в партизанку й це рішення передано до Інспекторату ч. 2. (Волинь), який негайно почав вживати заходів для підготови нової форми боротьби.

На Волинь відразу перекинено такого фанатика партизанської боротьби й здібного організатора, як Антін Баранівський. Туди ж перекинено й тих, яким вже не було місця в містах, тих, що втікли з-над могили під кулями: Яценюка-Волинця та Арійця - Білого. Вони й стали організаторами боївок, авторами схем бойових завдань, а згодом і першими командирами.

***

Виконуючи постанову Центрального Керівництва, Провідник Інспекторату ч. 2. — Барда — доручає Межирицькому Районовому, Кривоносові, нав'язати контакт з Бульбою, що вже у повному підпіллі. Командир Топчанської боївки, Муляр, виконує це доручення і відтоді контакт цей не рветься. Кількакратно на розмови в штаб Бульби їде як зв'язковий — Шморгун, а згодом, коли стверджено, що й Бульба розуміє необхідність спільної дії у такій відповідальній ділянці боротьби, як військова, до нього приділюється сталий зв'язковий від Інспекторату ч. 2. ОУН —

Антін Баранівський. Властиво тепер вже є не тільки контакт з Бульбою, але й спільна дія у повному взаємному довір'ї. Баранівський і Шморгун беруть неофіційно також участь у переговорах з червоними партизанами Медвєдєва, що їх вів Т. Бульба.

Літо 1942 р. було свідком кривавих подій, викликаних німецьким божевіллям: німці палять село Озірці й вистрілюють усе населення, у відповідь на провокативну акцію Медвєдєва, якого завданням і було — чим скорше створити в Україні «невиносімое положеніе», як наказував Сталін. Після кількох відплатних акцій Бульби з ним починають німці переговори.

Переговори з червоними дали завішення зборї з ними на кілька місяців, на короткий час заощаджено собі другого фронту. Переговори з німцями також дали певну передишку. Але ж відомо було, що це тільки намацування себе перед рішучим зударом, бо німці не могли змінити своєї тактики, не міняючи стратегії, а українська сторона не могла зріктись своєї мети, яка йшла врозріз із німецькою політикою. Атмосфера все згущувалась і вибух назрівав. Актив ОУН відбуває конференції в Почаєві й у Києві, про які мова на іншому місці цієї книги. Практичним наслідком цих конференцій було те, що почалась напружена підготова до того вибуху.

Пізньою осінню 1942 р. німці накривають транспорт зброї коло Варкович (Волинь, Дубенщина). Зброя була підпільна, але охороняла її... українська поліція. В сліпій люті німці, які відчувають, що їм починає горіти земля під ногами, починають арешти й негайні розстріли, які викликають більше ненависти як страху. Ненависть до німців і німецька нервозність у жорстокості так наростають, що вибух може бути от-от і то не організовано, стихійно. Тому треба бути готовим на все і в кожній хвилині.

Провідництво Інспекторату ч. 2. основну увагу присвячує тепер військовій ділянці. Рівне, Луцьке, Дубно, Крем'янець — стають основними осередками вишколу й організаційної підготовки. В допомогу Волинцеві й Білому стягаються безчисленні бойовики з військовим знанням. Завжди з дитячою усмішкою Хорват товчеться з району в район. Кожне село має свого інструктора. Військовий Референт Центрального Керівництва приїздить на довгий побут на Волинь і сам бере участь у вишколах. Лише на Дубенщині й Крем'янеччині за два місяці — липень і серпень 1942 р. — було 15 вишколів, в яких брало участь і по 100 людей. А вже справжнім скарбом під цим оглядом була поліція і всякі батальйони, що їх німці творили, не знаючи, до чого вони їм придадуться, — там можна було вишколювати тисячі людей.

Це напруження, розуміється, збільшило кількість арештів і щоб зробити першу спробу «пера й чорнила» Білий переводить у січні 1943 р. напад на в'язницю у Дубні й звільняє всіх в'язнів. Менш вдало, але те саме переводять бандерівці в Крем'янці.

***

Наявна вже збройна сила, якою тоді була Поліська Січ Т. Бульби, готується до нових завдань: стати зав'язком великого повстанчого руху. Але ясно, що керівництво його мусить бути загальне, коли не хочемо ділитись і у військовій ділянці. Тому Бульба подає до ОУН і до бандерівців пропозицію створити спільне керівництво партизанської боротьби, яке у випадку потреби можна б обсадити так, щоб воно стало й політичною репрезентацією. Тоді можна його назвати — Українською Національною Радою. Над цим слід думати, бож політичні проводи всіх українських середовищ в леґальному чи напівлеґальному житті виставлені на удари німців. Бодай частина їх могла б діяти спокійніше в повному підпіллі, під охороною збройних з'єднань.

Інспекторат ОУН відповів, що абстраґуючи від форми й назви, він готовий вести розмови на тему створення керівного осередку, а вслід за тим і спільного військового штабу. Але інша була постава бандерівців: вони не хочуть ніякого спільного осередку, бо себе уважають єдиним осередком. При цьому натякають, що коли Бульба визнає їх, як єдиний політичний центр, то вони визнають його головнокомандуючим УПА. Так виявились два засадничі, різні, підходи до майбутнього, що й заважили фатально на дальшому розвитку подій.

Весною 1943 р. німці розгорнули акцію виловлювання молоді для висилки на невільничу працю до Німеччини. Коли німці не могли собі дати ради самі в примусовому вивозі, то вирішили вжити українську поліцію. Вона відмовилась і — почалось. За першою відмовою поліції в Здолбунові німці її роззброїли, кільканадцять осіб розстріляли, а решту вивезли до Німеччини. Було ясно, що до подібного дійде у всіх інших місцевостях. Ще можна лявірувати, але не довго. І тут ми стали перед важким історичним рішенням: рішитись на рятування людей, не приспішуючи подій, чи йти на відтягнення всієї поліції в ліс, а тим і на вибух українсько-німецької війни, що викличе знов же ланцюгову реакцію — збільшення терору, збільшення втечі в ліс і т. д. Пожар розгортатиметься, зрив ітиме до кульмінаційної точки, а наш рішальний момент зовсім не так близько, бо в разі поразки німців, вони з України відступатимуть організовано, на їх місце приходитиме організована московська сила. Обставини тільки погіршаться для нас, бож нема ніяких виглядів на продовження війни після поразки Німеччини. Під московською окупацією нам треба буде знову провадити боротьбу довгого віддиху, боротьбу затяжну, може й на десятки років, а тому чи сміємо умасовлювати партизанку, яка не має ніяких перспектив в умовинах московської окупації після закінчення війни, коли вона звільнить всі свої сили з фронту?

Але інакше думали бандерівці, або краще сказати — нічого не думали. Вони завжди піддаються настроєві, стараються хапатись за ефект і за всяку ціну намагаються бути «першим парубком на своїй вулиці». Маючи поважну кількість своїх людей в

поліції, вони почали їх стягати в ліс. При німецькій системі збірної відповідальности це означало, що всі мусять тікати в ліс, бож за тих, що втікли, розстріляють тих, що залишились би. Протягом місяців березня і квітня 1943 р. вся поліція і всі вишкільні батальйони опинились в лісі. За ними пішли й боївки і так стала дійсністю партизанська армія числом в кілька тисяч.

Німецькі поразки, що після Сталінграду стали йти одна за одною, — підносили настрій бити німців. У кожного з нас раптом появилось солодке почуття, що досі непереможна німецька армія боїться нас, українців, бо не знає з-за якого дерева чи рогу впаде постріл. Для підпільника, що жив досі як зацькований вовк, боявся наразити себе й інших, — прийшов час відплати. Він міг голосно говорити, міг співати на всі груди. Українець, що жив віками бездержавним життям, що від 1920 р. переживав поразку визвольних змагань відчув себе паном своєї долі, яка лежала в цівці його рушниці. Весь Райх задрижав зі страху перед нами. Безличні й жорстокі есесівці, горді старшини армії трусились перед нами, лизали чоботи, коли попадали в полон. Від такого успіху можна було згубити голову хоч кому. Але провід боротьби не сміє губити голови від успіхів, чи від почуття успіху.

І знов же ініціятива вийшла від найстаршого партизана — від от. Бульби. Почались розмови його з представниками військового Реферату ОУН. Бандерівці теж приступили до розмов, а події тим часом йшли своїм шляхом. Партизанські групи оформились у Військові Відділи ОУН і поруч себе під тією ж назвою існували Відділи ОУН і бандерівців. Жили між собою в згоді, переводили спільні акції. Але треба було думати про майбутнє. І в цьому думанні бандерівці виявили таку засліпленість, що ставало страшно й просто не вірилось, що це вони говорять серйозно.

Вони ніби погоджувались на спільний штаб з Бульбою. На рішальні розмови мали зустрітись в кінці травня представники ОУН і бандерівців в штабі Бульби. Від ОУН прибув на умовлений час і місце автор цих рядків, від бандерівців — ніхто. Тут був початок трагічного розбиття збройних сил, що приніс стільки лиха.

***

Бульба ограничував свої дії до районів північної Рівенщини, Костопільщини та частинно Сарненщини. Тільки тут можна було з ним мати конкретний контакт. Саме тут і вирішив Інспекторат ч. 2. закласти основну базу партизанських сил ОУН, з якої можна було вести лісистою смугою рейди на Центральні Землі України, на яких панами вважали себе червоні партизани, що сюди доходили з лісів Білорусії і мали тут свої перехідні точки. Важним було якнайдалі на схід перекинути ім'я Української Повстанчої Армії, яке тепер вживали частини Поліської Січі й Відділи ОУН, що увійшли в контакт і співдію з Бульбою. Важно було якнайширше рознести славу української збройної сили, щоб москалі не повернулись після німецької поразки як визволителі,

єдині переможці німців. Тому сюди стягаються боївки організаційної мережі ОУН з усієї Рівенщини, сюди й перекидається з Ковельщини знаменита сотня пор. Волинця, створена на Луччині.

Одночасно ОУН доручає Блакитному розбудовувати дві бази партизанських дій — на Крем'янеччині й на Володимирщині. Блакитний завдання своє виконав блискуче, бо вмів підібрати добрих командирів, які вміли організувати частини в міру напливу підстаршинського складу й зброї. Операції були продумані й завжди успішні. Хрін — командир Крем'янецької бази й Білий — Володимирської — виказали себе першорядними партизанськими спеціялістами-самородками.

Така форма партизанки відповідала всім вимогам доцільности: ці частини мали добрий командний склад, добрих бійців, добрий виряд і добрий вишкіл. Вони могли зводити бої з німецькими карателями, могли бути невловимими месниками. Могли тримати німців в шорах, охороняти населення, а не його втягати в боротьбу, в якій лишались тільки трупи й згарища.

Але, як сказано вище, бандерівці мали іншу концепцію, якщо її можна назвати концепцією. Нам ставало ясно, що незабаром дійде до зудару з ними. Вони це почали де-не-де й заявляти. Ми довго й важко обдумували справу й вирішили в організації наших відділів піти дещо далі від початково прийнятого й Проводом Українських Націоналістів затвердженого пляну. Вирішили збільшити набір людей і в цій справі Барда сконтактувався з ПУН, але ПУН заявив, що свого первісного рішення в почутті відповідальности не змінить. Те, що станеться при нерозгорненні партизанки, заважить на нас в цій війні, але те, що сталось би при нашому намаганні зрівноважити бандерівців таким же умасовленням партизанщини — заважити може негативно на всій нашій визвольній боротьбі майбутнього й на всій нашій історії. Треба вибрати менше зло.

Це й перерішило перший період партизанських дій ОУН.

Бандерівці змасували частини довкола наших основних баз і їх не по-лицарськи ліквідували. Але поза розстрілом одиниць, вишколені вже й обстріляні кадри збереглись. Тепер, після ліквідації відкритої дії от. Т. Бульби, назва УПА вже вживалась тільки однією частиною партизан, тією, що вийшла з бандерівських заходів. Вони її радо перехопили, бо вона вже мала добру славу, хоч свого часу вони її і її командуючого, от. Бульбу, зараховували до «аґентів Сталіна й Сікорського», бо самі не мали змоги похвалитись партизанськими загонами. Бульба переіменовує свої відділи на Українську Народню Революційну Армію і в склад її ще якийсь час входили й частини ОУН, починаючи з частини сот. Волинця.

І Бульба не вступає у боротьбу з бандерівцями. Його частини лишаються на Поліссі в глибокому підпіллі, вважаючи, що тепер завдання їхнє виконане: вони дали початок Повстанській Ар-

мії і нехай за дальше відповідальність несуть ті, що їх так би сказати — переліцитували. Дальше завдання це — підготовитись до московської окупації.

Курінний УПА-Північ Макс, командир старшинської школи пор. Польовий — це імена партизанських командирів і організаторів, якими й бандерівці й УГВР хваляться, признаючи, що це люди, що виросли в ОУН. Але сотки й тисячі їх не називає ніхто з різних причин. Влились вони в УПА для боротьби з ворогом і в цьому великий вклад ОУН в боротьбу партизанськими засобами.

ОУН, ставши раз на ясну позицію в справі засягу й форм партизанської боротьби, і до сьогодні з них не сходить. Трактує вона партизанку тільки як один із засобів визвольної боротьби, як місце для відтягнення тих, що не можуть вести боротьби в політичному підпіллі, на якому лежить основне завдання в підсовєтській дійсності. Тому й після ліквідації основних баз, після ліквідації більших виявів партизанки, ОУН не закидає цього засобу. Не тільки її члени відіграють поважну ролю в УПА, але вона далі творить в міру потреби партизанські загони для відтягнення людей з мережі, які вже там не можуть втриматись, чи то для охорони населення. Так постає і Волинський Леґіон, так постають відділи «Оборона України» в Карпатах. Нічого не поможе нашим противникам замовчувати їх діяльність, бо ворог не замовчує. І Ковпак, і Вершигора, і Медвєдєв, і Федорів, і інші — признаються, що партизанські частини ОУН завдали їм дошкульних втрат ще в зударах за німецької окупації. Медвєдєв у своїй книзі відкрито признається, що його велику частину, яка перетривала 2 роки в лісах Сарненщини та Цуманя, розбили українські партизани, а зокрема «мельніковци». На «мельниківців» гірко нарікає Руднєв. А відступаючи з Карпат, групи Ковпака були майже зовсім знищені саме українськими партизанами. При чому групу нач. штабу Бегми ліквідував у Шумському лісі курінь згаданого вище Макса.

Зовсім нова дійсність настала після повернення московської окупації. Большевики розпоряджали відразу зовсім іншими й далеко кращими засобами розвідки й їх боротьба з українськими партизанами відразу дала криваві висліди. Тим більше, що прийшли вони в розташування партизан зимою, коли амуніції й одягу бракувало, коли маневр був важчий, коли ще до того й людей стало більше, бо багатьом треба було тепер рятуватись в лісі перед червоними.

При тому в УПА на переломі 1943/44 років пройшов далекойдучий процес. Напливали елементи, які йшли до УПА, як до УПА, а не як до «Військових Відділів ОУНР С. Бандери». Це були в багатьох випадках люди кваліфіковані. Вони розводнили бандерівські впливи ще більше, як свого часу перші кадри ОУН, що влились в УПА чи то в наслідок ліквідації наших баз, чи то згодом і добровільно, коли не було в сусідстві частини ОУН. Ве-

дена згодом мобілізація влила ще більше непартійного елементу. Згодом найбільш крикливі, ті, що переводили мобілізацію, доказуючи її «доцільність», втікли закордон, чим викликали кризу авторитету партії. Сл. п. Р. Чупринка-Шухевич від початку стояв на становищі військовика, а не партійника й УПА стала загально-національною армією. Не будемо тут жалкувати за тим, що не сталось це раніше й іншими методами. Судитиме це історія.

При таких нових обставинах багатьом патріотам був відкритий шлях до УПА й до командного складу її. Тому на становищах командирів опинилось багато здібних і жертвенних військовиків з кадрів ОУН, ось хочби Кость Г., пор. Іван Кедюлич, що продовжували традиції 1942 і 1943 рр. І в цьому випадку партизанська діяльність кадрів ОУН була тільки функцією політичної боротьби. Так поставали відділи й на Закерзонні (напр. пор. Н-ич), так поставали відділи на Буковині й на Закарпатті, так довгі роки діяв загін Тесара на Лемківщині й Перемищині, так на Волині відновив традицію партизанської боротьби ОУН славний командир Остап у Цуманських лісах.

Всі вони, як і їх попередники, виконували чесно й по-геройськи свій обов'язок, не сплямивши високого імени революціонера, не завагавшись ніколи й не зійшовши зі своєї стійки, доки їх звідти не здійняла смерть, або доручення ПУН. Коли нові умовини підсоветської дійсности виключили дію більшими загонами, збройні частини ОУН приймають нову тактику: малих рухливих одиниць, або відділів, що мають характер колишніх боївок. В умовинах, коли окупант закріпився, коли немає ніякого воєнного фронту, коли відбудував свій розвідчий і розбудував до небувалих розмірів поліційний апарат, ця остання форма успішно складає свій іспит.

***

Якщо є ще злобні й заздрісні люди, які вважають, що партизанські дії в час другої світової війни були — «зайві», що вони «нічого не дали», що вони «тільки збільшили наші жертви», а тим самим «були навіть злочином», то — підсумовуючи все нами сказане — найперше відішлемо їх до оцінки, яку дають українському партизанському рухові чужинці й вороги.

Чужинці підходять до української визвольної боротьби з холодним розрахунком і без всяких сентиментів. Вони зовсім не вважають, що державна незалежність нам належиться невідклично, бо виходять зі становища, що незалежність кожен нарід мусить собі вибороти й всі ті народи, що її не мають, видно, не зовсім на неї заслуговують. Вже клясичним стало здивування якогось англійця: «Як? Вас 40 мільйонів, ви европейська нація і не зуміли собі досі вибороти незалежности? Ви або не хочете тієї незалежности, або вас нема 40 мільйонів, або ви взагалі не народ». Наші переконування про те, що Москва ворог вийнятковий, що його не легко перемогти, що сам Захід винен в нашій поразці, бо свідомо чи несвідомо підтримував наших ворогів проти нас — ні-

кого не переконують. Чужинці хочуть бачити наші здібності до боротьби, нашу охоту до неї, наші осяги в ній.

З цієї точки погляду, певно, українські партизанські дії не розбили ніякого ворога й не вибороли української держави. Але чужинці не можуть не признати, що вороги зазнали важких ударів від української партизанки. Той факт, що німці мусіли тримати в запіллі для боротьби з партизанами й охорони своїх шляхів сполучення понад 10 дивізій, — промовляє кожному військовому й політичному найбільш холодному калькуляторові. Він при тому спокійно обраховує, що великий відсоток німецьких прикрощів відпадає на червону партизанку, на дії не-українців, але якби він не рахував, то мусить таки ствердити, що українці без усякої допомоги з-зовні вміли поставити й збройну боротьбу. А той, хто бореться за свою державу, той на неї заслуговує. Розглядаючи питання організаторів цієї боротьби, чужинець мусить докопатись до всіх організаторів, чого найвимовнішим доказом є книга Джона А. Армстронґа п. н. «Український націоналізм 1939 -1945». Автор цієї книги приходить в загальній оцінці до висновку, що якщо під оглядом чисто мілітарним українська збройна боротьба не мала вирішального значення, то мала його під оглядом політичним і національним.

Безперечно, кілька німецьких дивізій, які мусіли відійти з фронту для боротьби з партизанами, це в маштабі останньої війни не так то й багато. Але йдучи логічно далі, кожен мусить визнати, що коли б українці мали підтримку в своїй збройній боротьбі, коли б могли навіть тільки ті частини, які боролись, озброїти краще, дати їм засоби зв'язку й постачання, то вже вони відтягнули б тричі стільки дивізій на себе. При змозі поширити свої дії, число зв'язаних партизанкою ворожих дивізій зросло б ще. Ось перша калькуляція, яку переводить чужинець і далі він автоматично приходить до висновку, що український чинник буде важливим і в майбутній війні вже з самої мілітарної точки погляду, не говорячи про політичну.

Ворог дає ще кращу оцінку. Переможені німці, згадуючи про політичний бік останньої війни, щораз більше починають признаватись, що цей бік був поставлений нацистською Німеччиною якнайгірше. Ілюструючи ці твердження, майже кожен автор говорить, що брак правильної політичної постановки спричинив спротив поневолених народів, а на сході, зокрема в Україні, викликав партизанський рух, що був одною з великих і дошкульних перешкод.

Москалі так прямо ніколи не признаються. Зрештою, українська партизанка в часі війни діяла в основному не за їхнім фронтом, а за німецьким, а за їхнім лише відносно короткий час, бож після окупації москалями України війна тягнулась вже не довго. Але признаються вони своїм криком проти «буржуазних націоналістів». Смерть маршала Ватутіна від партизанських куль, смерть ген. Свєржевського — це факти, яких не затаїти.

Найтвердішому кацапові ці факти промовляють, ці факти доводять силу українського самостійницького табору. Перед війною московський окупант після голоду й кривавих чисток мав надію, що настільки ослабив український визвольний рух, що може його замовчувати. Остання війна, дії підпілля і дії партизанки та їх наслідки — настільки змінили ситуацію, що сьогодні ворог не пробує тактики замовчування, бо замовчати вже не можна. Гори книжок, брошур, журналів, мільйони газетних рядків записує ворог пропаґандою проти українського націоналізму. Різне можна замовчати, але не замовчиш тих, які загинули від партизанських куль. А коли так, то й не замовчиш тих, які зорганізували партизанську боротьбу.

І як не дивно, а тут доводиться ствердити прикрий парадокс: коли між українцями на денному порядку стоїть спекуляція на партійності УПА, коли між українцями незвичайно модно представляти її як діло одного середовища, ворог признає її всенародність, ворог атакує однаково всі елементи, що були її організаторами й взагалі носіями чинної політичної й збройної визвольної боротьби: ОУН, от. Т. Бульбу й бандерівців. Починаючи від б. советських партизанів такого виміру як Медвєдев, Ковпак, Вершигора, Сабуров, Федорів, Руднєв і кінчаючи останнім, «чорнилом политим» пропаґандистом з районних газет, — всі вони признаються, що найстрашнішим ворогом для них були українські партизани й називають їх по імені: мельниківці, бульбівці, бандерівці.

Але справа не тільки в збройних сутичках чи важких боях з українськими партизанами. Збройна, партизанська боротьба дала далеко глибший наслідок, як самі бої. Вона в українському народі зміцнила почуття власної сили й власної вартости, власних можливостей і власного уміння. Цей психологічний і національний бік справи слід вважати найважливішим і найбільш ефектовним та конкретним. Ніхто бо не заперечить, що найбільшим нашим ворогом є таке чи інше почуття меншевартости, викликане віками неволі, віками чужого вже не «впливу», а чужого безкарного й нічим не стримуваного гарцювання по нашій національній душі. Зброя в руках — це була насолода для нас, для партизанів. Але й для загалу українського народу це було відчуття власної сили, відчуття, що перед українським озброєним партизаном дрижить гордий вояк Німеччини й не менш гордий представник московської імперії, ще більше нахабний від німця і ще більше загрозливий, бо москаль грабує душу, якої не може вкусити німець.

Партизанські дії, які поза теренами, що на них діяв Т. Бульба, були виключно ділом націоналістів, як організаторів, провідників і в основному джерелом кадрів старшин і бійців, як ніщо інше поширили в масах престиж українського націоналістичного руху, зв'язали нерозривно українські маси з українським націоналізмом. І коли червоні москалі сьогодні все, що не з ними, хри-

стять ім'ям українського націоналізму, то вони мають рацію, бо джерело всього спротиву в найрізнородніших формах лежить в націоналістах.

При всіх цих позитивах не можемо в підсумках забути й про негативи. Негативом було те, що правильну концепцію ОУН, з якою покривалась концепція от. Т. Бульби, щодо форм партизанської боротьби, — заперечила ОУНР, цим не допустивши до найважливішого: свідомого й організованого та розумного координування зусиль на цьому важливому й для нації дуже коштовному відтинку визвольної боротьби. Поминаючи всякі ексцеси у внутрішній боротьбі, яких тут обговорювати не будемо, бо з історичної точки погляду вони є явищем другорядного значення, хоч і не позбавлені негативної своєї ваги, — небажання ОУНР іти на свідому співпрацю було внутрішньою диверсією, зовсім недопустимою в такі критичні моменти. Дай, Боже, щоб це не повторилось ніколи.

В остаточному висліді УПА стала загальнонаціональним добром, бо в неї влились всі елементи українського самостійницького табору, а зокрема націоналістичного руху. Але це можна було осягнути безболісно, продумано, пляново й з найкращими висліда-ми. Можна було це осягнути як вияв справжніх українських здібностей до організування великих подій, а не як випадковість, зумовлена тим, що найбільші екстремісти вийшли на еміґрацію, передаючи провід військовикові, який довершив того, що можна було осягнути на роки раніше й без зайвого проливу крови та без зайвого замішання, копання внутрішніх проваль і розбурхування міжусобиць. Такий шлях не приніс слави ні їм особисто, ні їхній організації і в результаті вони не осягнули не тільки ліквідації своїх уявних «ворогів», але й викликали ворожнечу у власному середовищі, що довело до ділення їх самих. Чи не найкращий це доказ, що концепція ОУН була правильна й що причиною багатьох трагедій було її відкинення діячами ОУНР?

Певно, в своє оправдання й на свій актив вони пробуватимуть записати те, що з ім'ям «бандерівщини» пішли в концтабори й на страту зайві тисячі юнаків і юначок. Сумний це актив, який в історичній перспективі ледве чи матиме більше значення. Врешті-решт не будемо випереджувати осуду історії, але ми певні, що вона ствердить:

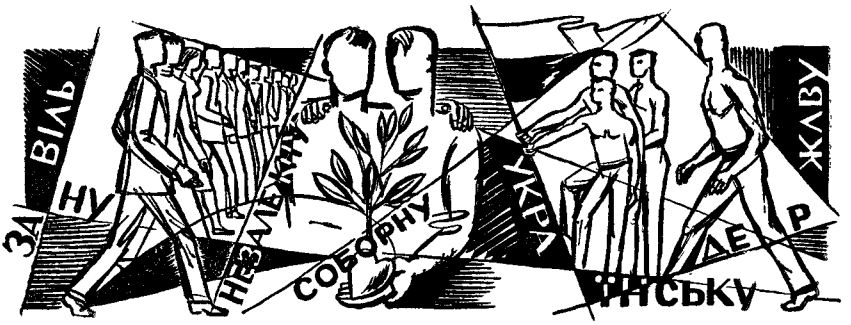
1. завдяки відкиненню концепції ОУН щодо розгортання партизанських дій — згинули зайві десятки, коли не сотки тисяч активу, який знайшов би краще примінення і на довшу мету в політичному підпіллі;

2. всі конечні жертви дали б більший актив на конті визвольної боротьби, коли б вони пішли на свої жертви життя чи свободи під ім'ям єдиного центру визвольної збройної боротьби України, а не під ім'ям тієї чи іншої частини українського визвольного фронту;

3. ОУН дала в збройну боротьбу партизанськими засобами свій величезний вклад і вклад всесторонній — у вигляді правильної концепції і у вигляді жертвенности своїх кадрів. Це залишиться в українській історії нестертим дороговказом, що перетриває всі злободенні сперечання.

О. Жданович

Організація Українських Націоналістів і засада власних сил народу

I.

Засада власних сил народу у визвольних змаганнях в останніх десятиріччях стає домінантою в українській так внутрішній, як і в зовнішній політиці. Ця засада не є чимось новим в нашій пребагатій історії. З тією засадою ми зустрічались вже так в княжій, як і гетьманській добі. І як довго ця засада була панівною в державному будівництві і боротьбі з ворогами, так довго княжа і гетьманська держава вдержувалась самостійною і так довго український нарід був у ній сувереном і успішно обороняв її перед аґресивними нападами імперіялістичних сусідів-ворогів. Сусіди-вороги українського народу та противники його політичної самостійности й державности прекрасно розуміли перешкоду і загрозу їхнім інтересам з боку тих власних сил українського народу й тому завжди намагались ті сили нищити або бодай паралїжувати чи то силою і насильством, чи підкупством, різними «панствами лукавими» чи «лакомствами нещасними» з протилежною до власних сил народу засадою «діли і пануй». І тоді власні сили народу підмінювано різними орієнтаціями на чужі сили.

Чи, може, тим наміряємось докоряти нашим предкам або відкидати сторонню допомогу? Ні. Це було б упрощення і примітивізування проблеми. Ми хочемо лише вказати, що в державному будівництві, а зокрема у визвольних змаганнях і боротьбі з ворогами — вони не конче мусять бути окупантами — основним і вирішним чинником є власні сили народу, які треба дбайливо організовувати, вирощувати і плекати, та дбати про їх моральну і фізичну тугість, бо лише вони є запорукою здобуття, розбудови

і збереження держави. Всякі інші засоби, а в тому й орієнтація чи розчислювання на допомогу сторонніх чинників, є ілюзорні і нестійкі, бо зумовлені їхніми і нічиїми іншими інтересами. Допомогу сторонніх чинників ми радо та щиро привітаємо і приймемо так, як радо і щиро вона буде дана при взаємному узгляднені обопільних життєвих інтересів. Але й тоді ця допомога може бути лише секундарною силою до власних сил народу.

Коли б засаду власних сил народу ми належно розуміли і усвідомлювали, а не лише про неї деклямували, то тоді ми не мусіли б були переживати Андрусова і Риґи та багато-багато інших прикрих і болючих жалюгідних фактів у нашій історії так зовнішнього, як і внутрішнього порядку, так у минулому, як і сучасному, бо ми знали б, що кожна одиниця чи гурт одиниць, які мають ті самі цілі і стремління до тої самої мети, мають право на життя і мусять бути включені в один суцільний фронт, щоб спільними силами, плече об плече крокувати до мети! І при тому не було б виломів з того суцільного фронту ані одиниць, ані гурту одиниць, які «для панства лукавого» і «лакомства нещасного» чи з інших мотивів, не завжди благородних, захитують суцільний фронт і розкладають та параліжують власні сили народу.

На переламі XVII-XVIII століть засада власних сил народу була приголомшена жорстокостями московських царів, зокрема Петра І-го і Катерини ІІ-ї та іншими окупантами України. Під тими ударами затрачувалась віра не лише у власні сили народу, але й у самостійне життя народу у власній державі. В наслідок того зроджувались різні орієнтації та різні автономістичні і федералістичні концепції.

Цю нищівну дійсність бачили і глибоко переживали українські патріоти, а зокрема Тарас Шевченко, який з погордою відносився до тих орієнтацій і концепцій та їх авторів, яких закликав щоб «схаменулись» і щоб «у чужому краї не шукали того, що немає і на небі», бо лише «в своїй хаті своя правда і сила і воля», а тому «вставайте й кайдани порвіте» власними силами, вказуючи і оспівуючи, як то «було колись, в Україні, ревіли гармати, було колись, запорожці вміли панувати, панували, здобували і славу і волю». Тут Шевченко чітко і ясно осудив орієнтацію на сторонні чинники, як і автономістично-федералістичну концепцію слабодухів та вказав напрямні визвольної політики власними силами, гейби пригадуючи слова Великого Богдана, що у визволенні від окупації України йому «народ буде правою рукою» та заклик Івана Мазепи, щоб всі «тягнули в один гуж». Шевченкові заклики, в половині XIX століття, згодом стали напрямними і дороговказом не лише для визвольної політики, але й для культури і науки.

Підо впливом Шевченка і його послідовників, на переламі XIX-XX століть, почали творитись в Україні гуртки молоді, яких промотором і душею був Микола Міхновський, щоб реалізувати напрямні і кличі Шевченка. Так народжувався і кристалізувався

український націоналізм та формувався український націоналістичний рух з його кличем «Україна для українців». Цей клич «Україна для українців» і засада власних сил народу були сміло піднесені тими ж українськими націоналістами на чолі з Миколою Міхновським зараз на початку революції в Росії в 1917-18 роках на селянських, робітничих і військових з'їздах. Націоналісти вимагали організування окремих військових частин і творення власної української збройної сили. На жаль, ці ідеї, як сучасники знають і мемуаристи стверджують, не були зразу і вповру належно оцінені провідними і відповідальними чинниками тодішнього часу. Не будемо тут зупинятись над мотивами і причинами тої стриманости і обережности тодішніх провідних чинників. Стверджуємо лише факт того недоцінювання чи стриманости, який в немалій мірі причинився до програння війни з аґресивними сусідами та утрати соборности, а згодом і суверенности Української Народньої Республіки.

За тодішнє недоцінення клича «Україна для українців», а з ним і засади власних сил народу, що є тісно зо собою пов'язані, український нарід сьогодні платить дуже дорого чи то під жорстокою ,окупацією Москви, чи розпорошенням по світі. Одначе оцінюючи тодішній стан українства і ситуацію, яка з приводу того стану існувала в Україні, треба відмітити, що вина за цей недолік спадає не лише на провідників і не лише на тодішніх провідників. Якщо тут можна говорити про вину, то вона напевно спадала б і на кілька попередніх поколінь. Провідна верства чи провідники є на те, щоб, на основі цілеспрямованих студій духовости і структури національно-суспільного організму свого народу і його кожночасних життєвих потреб і вимог, опрацювали ясну і чітку ідеологію, сприймовну для народу, й виструнчену програму та плян її реалізації та в належній формі передали її народові, на ній його виховували і повели його за собою. В тому міститься органічна пов'язаність між ідеєю і народом та народом і провідною верствою так в кристалізації, як і реалізації ідеї, й звідси випливає довір'я до свого проводу, та певність проводу, що народ його піддержить і піде за ним, не позбавляючи себе суверенности. І це є питання не одного, а кількох поколінь.

Сумніви і хитання в ідеї, брак ясности і чіткости в програмі і плянах реалізації її та постійна змінність в політиці і лявірування між протилежними полюсами викликують сумніви в народі та захитують довір'я до проводу й певність проводу в піддержку народу, і це все разом є передвістям катастрофи, якщо тому вчас не запобігти. Така ситуація і такий стан є придатним підґрунтям для ворожої розкладової акції в народі та для параліжування всяких заходів провідної верстви попровадити нарід.

В такому стані і в такій ситуації знаходилась українська справа на початку революції в Росії в 1917-18 роках і в двадцятих роках, по утраті суверенности Української Держави, коли кожна партія мала свої окремі пляни і політику, взаємно себе по-

борюючи, створюючи тим хаос у визвольній політиці, що й сприяло ворожій розкладовій акції і з тим зв'язаному «смеховеховству» на еміграції та різним орієнтаціям і федерелістичним концепціям.

II.

У визвольній боротьбі та тих її ускладненнях і загрозі, спричинених, зокрема в двадцятих роках, міжпартійними міжусобицями, кристалізувався і закріплювався український націоналізм, що народжувався десятками років, сягаючи своїми коріннями в сотні літ нашої історії княжої і гетьманської доби. Послідовно формувався український націоналітичний рух спочатку стихійно і спонтанно в різних націоналістичних організаціях, які в 1927 році покликали до життя Провід Українських Націоналістів (ПУН), а в 1929 році остаточно злилися і оформилися в одну Організацію Українських Націоналістів (ОУН) зі струнокою програмою державного будівництва і пляном дальших визвольних змагань.

Вже з самої ідеї українського націоналізму логічно і послідовно випливає засада «Україна для українців», а вслід за нею й засада власних сил народу. Можна сміло сказати, що ті обидві невідлучні засади стали складовими елементами так ідеології, як і політики ОУН, так в її боротьбі за привернення суверенности Українській Соборній Державі, як і в її розбудові і збереженні, в якій джерелом влади і сувереном буде український нарід в солідарній пов'язаності всіх станів, професій і кляс. Ця засада власних сил народу зумовлює консолідацію тих сил в один суцільний визвольний фронт боротьби з одним диспозиційним і керівним центром на час визвольних змагань так, як ця ж сама засада зумовлює національний солідаризм у будівництві і збереженні суверенної держави.

В цьому місці, одначе, вважаю за потрібне, для уникнення чи усунення непорозумінь, звернути увагу на різницю між консолідацією і національним солідаризмом. Помилкове ототожнювання тих двох різних в суті й формі понять відштовхує декого від національного солідаризму, а декого від консолідації або від обидвох разом, байдуже, що оба ті поняття випливають з тої ж самої засади власних сил народу.

Український національний солідаризм випливає з вимоги вдержати в одності і тугості нарід, зрізничкований в практичному житті, цивілізацією, на різні стани, професії і кляси, та забезпечити тим станам, професіям і клясам, а разом з тим і цілому народові і його державі, добробут і відпорність назовні. Український національний солідаризм являється системою суспільного ладу, в якому всі стани, професії і кляси солідарно зобов'язані так до творчо-продуктивної праці і творення вартостей, як і розподілу тих вартостей та солідарно відповідальні за цю продукцію

і розподіл, добробут і тугість, відпорність назовні. З тієї системи національного солідаризму випливають і дальші вимоги в суспільному житті, як взаємна толерантність у вимогах і правах громадянина в його духово-освітньому і матеріяльно-господарському житті, приймаючи засаду, що добробут одиниці-громадянина є запорукою добробуту цілости, і навпаки, добробут цілости народу є запорукою добробуту одиниці-громадянина, який солідарно з іншими громадянами є обов'язаний цю цілість-нарід і його державу обороняти.

Дещо інакше мається справа в питанні консолідації. Консолідація сил народу випливає з вимог і потреби визвольних змагань і боротьби за привернення суверенности Українській Державі власними силами народу. Консолідація зовсім не передрішує ані суспільного ладу, ані устрою і форми майбутньої суверенної держави, здобутої сконсолідованими власними силами народу. Ці питання залишаються до вирішення конституанті в суверенній державі, зложеній з представників, вибраних народом вільним і таємним голосуванням. Система й лад у майбутній суверенній українській державі будуть такими, за якими заявиться більшість народу. В тому питанні всі політичні організації й партії будуть мати однакові шанси в змаганні за систему і лад, відповідний до їхніх програм. Чи всі вони будуть мати однакові вигляди на перемогу, це вже залежатиме від їхніх програм і народу, котру з тих програм він прийме.

Ідея українського національного солідаризму зродилась, як реакція на демоліберлізм і соціял-комунізм (байдуже, в якому виді!), які не в силі дати задовільну і повнотну розв'язку суспільного ладу в питаннях соціяльних і економічних, а навіть політичних, спричинюючи одні постійну внутрішню міжстанову і міжклясову, а навіть міжпартійну внутрішню боротьбу, яка параліжує відпорність назовні, а другі насильно заводять казармщину, що так одно, як друге є противне людській гідності і ожебрачує вільність народу.

Ідея консолідації зродилась, як реакція на міжпартійну гризню і боротьбу та випливаючий з них хаос в часі визвольних змагань, зокрема в двадцятих роках, які послаблювали тугість і відпорність національного організму назовні та параліжували дальші визвольні змагання.

Покищо ми є на етапі визвольних змагань і боротьби, що вимагають консолідації, щоб спільними і власними силами народу привернути суверенність українській соборній державі, в якій нарід міг би свобідно і суверенно виявити свою волю і рішати про свою долю, а в тому й про внутрішній лад у своїй державі. В самостійній державі на сторожі власних сил народу та їх тугости і відпорности назовні стоять закони даної держави з її адміністраційно-поліційним апаратом і судами. У поневоленого народу, який змагає до самостійности і в тому напрямі веде визвольні змагання і боротьбу з окупантами, ті закони, адміністраційно-по-

ліційний апарат і суди мусить заступити консолідація, оперта на морально-етичних засадах та почутті обов'язку й відповідальности перед Богом, народом та історією.

Ще далеко до створення Організації Українських Націоналістів, коли український націоналістичний рух так на рідних землях, як і на еміґрації, спонтанно і стихійно відроджувався і оформлювався в поодинокі організації, зокрема кол. українськими військовиками, а за ними й підростаючою молоддю, народжувалась і дозрівала й ідея власних сил народу і їх консолідації. Ба, що більше, можна сміло сказати, що ця ідея була одним із стимулів акції б. українських військовиків, а за ними й підростаючої молоді в формуванні різних організацій, а в тому й націоналістичних, як заперечення і противага, такої популярної тоді орієнтації на чужі сили: чи то на славнозвісну тоді «Антанту», чи «сменовеховство», чи інші «Соціалістическіе Ліґі Востока Європи», чи, вкінці, й «Триединую Русь».

Першою того характеру організацією була Українська Військова Організація (УВО), до якої належали кол. військовики українських армій без різниці територіяльного походження, віровизнання та світоглядово-ідеологічних і політичних переконань, і на чолі якої стояв сл. п. полк. Євген Коновалець, пізніший Голова Проводу Українських Націоналістів. За УВО щойно слідували вже суто націоналістичні організації, йдучи по черзі їхнього поставання — Група Національної Молоді в ЧСР, УПНР чи т. зв. «Загравісти» у Львові, Союз Націоналістичної Молоді у Львові, і Легія Українських Націоналістів в ЧСР.

Ці військові і націоналістичні організації, зокрема УВО, ЛУН і ГУНМ, поза своїми революційно-бойовими (УВО), світоглядово-ідеологічними (ГУНМ) і політичними (ЛУН) акціями й завданнями, маючи на увазі засаду власних сил народу, ініціювали і робили постійні заходи щодо консолідації тих сил в один суцільний фронт боротьби, з одним диспозиційним і керівним центром визвольних змагань і політики. Не зупиняючись на заходах УВО й інших дрібніших заходах до 1926 р., тут згадаю лише один з більших консолідаційних заходів, спільних УВО, ЛУН і ГУНМ, в 1926 р., по трагічному вбивстві Головного Отамана Симона Петлюри. Ці заходи увінчалися успіхом в тому розумінні, що ініціятива була визнана і прийнята, а навіть відбулись триденні наради представників всіх українських самостійницьких організацій і партій у Празі. На жаль, ті наради не дали бажаного і значного позитивного висліду тому, що між українськими «правими» і «лівими» партіями прийшло до непорозуміння з приводу форми і устрою української держави, по приверненні їй суверенности *).

*) Тому, що у декого в спогадах про ті наради і її учасників закрадаються неточності, я в ім'я об'єктивности відмічую, що речником УВО на тих нарадах був д-р Степан Нижанківський, а речником ГУНМ — Осип Бойдуник.

Те, що консолідаційні заходи націоналістів увінчалися частковим успіхом, бож відбулась нарада, доказує потребу консолідації. А те, що консолідаційна нарада не увінчалася достатнім успіхом, доводить, як сильно закорінене було партійництво у деяких наших партійно-чолових людей, які задля партійно-програмових сповидних інтересів не вагались зірвати консолідацію власних сил народу для визвольних змагань і всенаціональної боротьби з ворогом. Ось так внутрішньо-міжпартійні фронти боротьби параліжували, нівечили й пожирали суцільний зовнішній фронт боротьби. Це дошкульно вражало кол. військовиків і націоналістичну молодь, яка це боляче і глибоко переживала. Та переживали вони це не лише тому, що ця міжпартійна гризня немало завинила в недавно програній війні й утраті суверенности УСД, але й тому, що та сама міжпартійна гризня, це партійництво, параліжували і розкладали суцільний фронт сил народу, що зручно використовував ворог і тим загрожував дальшим визвольним змаганням українського народу.

По невдачі консолідаційної наради, українським націоналістам в питанні власних сил народу і їх консолідації не залишилося нічого іншого до вибору, як лише підійти до реалізації того питання етапами. Першим з тих етапів мало б бути запляноване вже попередньо злиття всіх націоналістичних організацій і об'єднання всіх українських націоналістичних сил в одній організації. Тим шляхом малося на увазі дати визвольним змаганням хребет і стрижень та зберегти українську молодь від згубного для визвольних змагань партійництва, включаючи її в ряди одної націоналістичної організації. Черговим етапом в тому питанні, поруч з продовжуванням визвольних змагань революційно-бойовими методами і засобами, мала б бути світоглядово-ідеологічна і політична розбудова та закріплювання ОУН в широких українських масах. Так розбудована й закріплена ОУН мала стати вирішним чинником у житті народу і його визвольних змаганнях та вплинути на припинення внутрішніх міжусобиць, включаючи всі сили народу у визвольні змагання в сконсолідованому суцільному фронті боротьби з зовнішніми ворогами.

III.

В процесі заходів усуцільнення українського націоналістичного руху, вже в 1927 році, конференція делеґатів поодиноких націоналістичних організацій і УВО покликала до життя Провід Українських Націоналістів на чолі з полк. Євгеном Коновальцем. Від того часу керма українським націоналістичним рухом перебувала в руках того ПУН, який підготовив і скликав в січні 1929 року Перший Конґрес Українських Націоналістів, на якому створено Організацію Українських Націоналістів (ОУН).

Продовж неповного десятка років ОУН своєю революційно-бойовою акцією, своєю розбудовою і закріплюванням в українсь-

ких масах стала наймогутнішою реальною силою у визвольних змаганнях. Сила і популярність ОУН стала загрозою для окупантів України так фактичних, як і намірених. Так одні, як і другі намагались знищити цю силу різними способами, включно до підступного вбивства Голови ПУН полк. Євгена Коновальця чи заходами розбиття ОУН знутра. Тим не менше український націоналістичний рух і ОУН як до того часу, так і по трагічних подіях 1938 і 1940 років залишились стрижнем визвольних змагань українського народу. Ще зайвий раз доказано, що ідеї і її послідовного реалізатора не можна знищити фізичними переслідуваннями, хоч би й найжорстокішими. В цьому вороги переконались і в другій світовій війні, коли ОУН, спираючись на власні сили народу, посилила й поширила підпільно-революційну акцію на всіх просторах України, створила могутню УПА, опанувала суспільно-громадське життя і адміністрацію на всіх землях України, створивши для того життя і адміністрації керівний центр — Українську Національну Раду в Києві. Це є факти, яких ніхто заперечити не може.

Мимо того ОУН не має найменшого наміру монополізувати собі заслуг в тій акції, бо в ній брали участь сили народу, які зовсім не належали до ОУН. І в тому й сила ОУН, що вона своєю акцією, політикою і тактикою здобула довір'я і з'єднала всі сили народу, які є й поза її організованими рядами. Помимо поширення Українського Націоналістичного Руху, помимо тієї перемоги і ключевої позиції у визвольних змаганнях, ОУН не використовувала й не надуживала тієї своєї позиції. Навпаки. Чим більше росла сила Українського Націоналістичного Руху і ОУН, чим сильнішими ставали позиції ОУН, тим більше росла свідомість ПУН і ОУН відповідальности вже не лише за світоглядово-ідеологічні засади і політично-програмові настанови та їх ширення і закріплювання в масах, не лише за революційно-бойову акцію, але й за цілість визвольних змагань всього українського народу, також на відтинку політичному і дипломатичному на міжнародньому форумі.

І тут перед ПУН і ОУН стала в усій своїй величі засада власних сил народу, проблема консолідування і організування всіх сил народу, до чого націоналісти завжди змагали, але чого неможливо їм було осягнути в двадцятих роках з причин, згаданих в II-му розділі. Осягнувши ключеву позицію у визвольних змаганнях і випливаючу з неї відповідальність за дальшу долю й успіх тих змагань власними силами народу, ПУН і ОУН мусіли розв'язати й проблему, як ті сили консолідувати і організувати. Від розв'язки тієї преважливої проблеми ПУН і ОУН не мали права ухилятися так, як не мали права нікого силою змушувати до консолідації і брати активну участь у змаганнях. Тут міг бути лише відклик до морально-етичних засад, до розсудливости і до почуття відповідальности кожного окремо і всіх разом за дальшу долю й успіх визвольних змагань. Але, заки відкликатись до ін-

ших, треба було передусім самим виявити ті засади, цю розсудливість і відповідальність та політично-державницьку зрілість. І ПУН і ОУН їх виявили.

Першим виявом тих засад, тієї розсудливости і відповідальности та політично-державницької зрілости ПУН і ОУН були події в Карпатській Україні в 1938 - 39 рр. Мимо ключевої позиції, ОУН не накидала закарпатському населенню своєї волі. Навпаки. Українці Закарпаття свобідними і таємними виборами виявили свою власну волю і вибрали собі таких представників до сойму, які проголосили такі закони і лад в Карпатській Україні та обрали собі такого зверхника, які відповідали їхньому духові і волі. Тим шляхом все населення включено в державне будівництво і оборону Карпатської України, дійсно, без різниці територіяльного походження, віровизнання і політичних переконань, якщо вони не були шкідниками державного самостійництва закарпатських українців.

Черговим виявом національно-державницького підходу до питання визвольних змагань сконсолідованими власними силами народу було домовлення між представниками ПУН-ОУН і комендантом Поліської Січі от. Тарасом Бульбою - Боровцем, що діяв з доручення Заступника Голови Директорії і Головного Отамана УНР, сл. п. Андрія Миколаєвича Лівицького, 5. серпня 1941 року.

Вже зараз на початку війни між Німеччиною і СССР поведінка німецьких чинників на звільнених від московсько-большевицької окупації українських землях підтвердила всі дотеперішні припущення і не залишала найменших сумнівів, що маємо до діла з новим окупантом України, з яким треба боротись так, як зі всіми іншими окупантами, та що для тієї боротьби треба організувати всі сили народу. Опрацьовуючи чи доповнюючи пляни тієї боротьби, ПУН-ОУН прийняли пропозицію от. Тараса Бульби-Боровця вести цю боротьбу сконсолідованими силами ОУН і Поліської Січі. У висліді домовлення Поліську Січ переіменовано на Українську Повстанчу Армію (УПА) в складі бойових кадрів ОУН і Поліської Січі. Дальші жалюгідні події навколо цієї УПА не входять в засяг нашої статті.

Ту саму відповідальність і політично-державницьку зрілість виявила ОУН в 1941-44 роках на землях України, звільнених від московсько-большевицької окупації. Розвинувши підпільно-революційну акцію проти обидвох окупантів, ОУН ініціювала і допомагала в організуванні суспільно-громадського життя на всіх відтинках включно з адміністрацією і пресою, завершуючи це організування створенням Української Національної Ради в Києві. як найвищого на той час керівного чинника в Україні. В тому організуванні і керівництві брали участь сини і доньки соборної України від Тиси по Кубань і від Чорного моря по Прип'ять, без різниці віровизнання і політичних поглядів, якщо вони лише були національно-самостійницькими. Все організовувалось і будува-

лось власними силами народу, який свобідно виявляв свою волю, узгляднюючи чи узгіднюючи її з вимогами революційного порядку і боротьби з окупантами.

До здійснювання тієї самої засади власних сил народу, їх консолідування і організування належить ініціятива і плян Проводу Українських Націоналістів в грудні 1941 року щодо створення Української Верховної Ради (УВР) для керівництва визвольними змаганнями, яка мала складатись з представників усіх українських політичних середовищ. Ця ініціятива була продовженням ініціятиви, яку ПУН виявив у вересні 1939 р. при ладнанні суспільно-громадського життя в «Генеральній Губернії», та ініціятиви з провесни 1940 року, створення спільного центру для ведення дальше визвольних змагань.

У висліді ініціятиви з вересня 1939 року, 3. жовтня того ж року відбулась нарада в Коросні, в якій взяли участь представники всіх без вийнятку українських політичних партій, які і рішили створити Український Центральний Комітет у Кракові, що згодом і реалізовано для керування українським життям в ГГ. Ініціятива з провесни 1940 року не увінчалася успіхом тому, що у представників політичних партій не було для тієї ініціятиви належного зрозуміння.

Ініціятива з грудня 1941 р. йшла в двох напрямках, а саме, виготовлення меморандуму-завваги до Гітлера з приводу ворожої політики Райху супроти України і в Україні, та — як вже згадано — створення УВР для керівництва визвольними змаганнями. В обидвох випадках йшлося не лише про вияв солідарности українства перед зовнішнім світом у питаннях визвольних змагань, але також про спільне керівництво і відповідальність за ті змагання власними силами, спровадженими в одно русло.

Меморандум до Гітлера, в якому унаявлено і зілюстровано ворожу політику німецького Райху супроти України і в Україні та вимагано їх зміни, підписали: Президент Української Національної Ради у Львові Митрополит Андрей граф Шептицький, Президент Української Національної Ради у Києві проф. Микола Величківський, Заступник Голови Директорії і Головного Отамана УНР Андрій Лівицький, Голова Ради Українських Комбатантів ген. М. Омелянович-Павленко і Голова Проводу Українських Націоналістів полк. Андрій Мельник. Підписання меморандуму було великим кроком до консолідації власних сил народу і воно зробило небуденне враження на народні маси і зовнішній світ ще й тим, що це в перший раз за останне чвертьсторіччя представник українського націоналізму виступив спільно з представниками уряду УНР, які до того часу вели між собою завзяту боротьбу в питаннях визвольної політики.

Дещо складнішим виявилось питання створення спільного центру для керування визвольними змаганнями, тобто УВР. Як напровесні 1940 року, так і тим разом це питання не у всіх представників політичних партій знайшло належне зрозуміння. Одні

ще вірили в силу Німеччини, інші хотіли монополізувати визвольні змагання для себе і самі рішати в такій складній ситуації, в якій були тоді визвольні змагання і політика. Все ж таки по довгих пересправах декого вдалося переконати і почались затяжні переговори, зокрема з ОУНСД, як тоді офіційно називалась сьогоднішня ОУНР п. Степана Бандери. Коли переговори доходили до завершення і вже обговорювано обсаду Української Верховної Ради, німецьке Ґештапо виарештувало членів ПУН з його Головою полк. А. Мельником і посадило в концентрак. В наслідок того члени ПУН, що залишились на волі, 24. квітня 1944 р. створили Всеукраїнську Національну Раду (ВУНР) злиттям Української Національної Ради в Киеві, Української Національної Ради у Львові і Української Національної Ради Закарпаття. В противагу до тої ВУНРади, ОУНСД в липні 1944 р. створила свою УГВ-Раду. Таким чином, замість одного керівного центру визвольними змаганнями, створено два і тим самим консолідації власних сил не зреалізовано повністю, розуміється, з вини ОУНСД, яка, замість договоритися з ВУНРадою, на три місяці пізніше створила собі свою окрему УГВРаду.

Щоб у хронологічності не пропустити ще одної «консолідації», тут мушу згадати спроби «консолідації» з жовтня-грудня 1944. — січня-лютня 1945. в Берліні. Беру цю берлінську консолідацію в лапки, бо хоч вона була найповнішою, то все ж таки її не можна зачислити до тої категорії консолідації, про яку сказано дотепер і про яку буде мова в дальшому. Коли консолідацію, про яку була мова дотепер і буде в дальшому, ініціювали українці, конкретно ПУН-ОУН, в інтересах української справи і з почуття відповідальности за цю справу, то берлінська «консолідація» була з ініціятиви німців і в їх інтересах. І кожний з українських учасників був свідомий того. Остаточно обрано полк. А. Мельника очолити цю «консолідацію», бо всі були свідомі і певні того, що в тій складній і небезпечній ситуації полк. А. Мельник поставить Третьому Райху такі вимоги, які будуть відповідати інтересам української справи. Полк. А. Мельник рішився на те очолення з тим наміром, щоб саме такі вимоги поставити, а коли вони не будуть прийняті Третім Райхом, щоб не лише уступити з очолення, але й з Берліну виїхати. І так і сталося. І тому тієї берлінської «консолідації» ніяк не можна зачислити до категорії консолідації української, а зокрема до консолідації, яку ініціювали ПУН-ОУН.

Кінець і вислід війни з перемогою альянтів, у складі яких знаходився й одинокий тепер і тотальний окупант України СССР, створили для українського народу і його визвольних змагань зовсім нову, досі небувалу, ситуацію. Щоправда, подібна ситуація існувала вже й в 1917-23 роках, коли переможна Антанта, з Радою Амбасадорів на чолі, в такому самому складі, диктувала Европі мир і рішала про те, котрі народи мають, а котрі не мають права на самостійні держави й відповідно до того ділила чи при-

знавала українські землі сусідам України. Але тоді Росія Керенського, а згодом Леніна не була тотальним окупантом усіх земель України, а по-друге, була у внутрішньому хаосі й не мала впливу на сяке чи таке рішення Антанти — Ради Амбасадорів. Все ж таки ця Антанта й тоді сприяла Росії й намагалась її реставрувати, піддержуючи різних царсько-білоґвардійських ґенералів, намагаючись «присмирити» Україну в її боротьбі проти Росії, включно з домаганням уступлення Петлюри. Що ж говорити сьогодні коли та сама Росія у формі СССР тотально окупує Україну і є одним з найсильніших складників тої ж новітньої Антанти-альянтів?

Західні альянти сьогодні напевно будуть ще більше, як в 1917-20 рр. піддержувати того свого східнього союзника Росію-СССР. І познаки такої ревної піддержки вже почали виявлятись, коли ті західні альянти почали насильно видавати тому своєму союзникові політичних утікачів з СССР, а в тому й українців, трактуючи їх як дезертирів і зрадників «їхньої родіни». Явище нечуване в новітній історії та ще й у двадцятому сторіччі, і суперечне з міжнародніми договорами про право азилю для політичних утікачів. Проти того явища і взагалі проти просоветської політики і піддержки тоталітаристичної тюрми народів СССР західніми демократичними альянтами треба було реаґувати суцільним фронтом, і то не лише українців, але й інших поневолених Москвою народів.

Дальше, ОУН і ВУНРада залишили на рідних землях своїх членів і кадри для продовжування організовано й активно визвольної боротьби з московсько-большевицьким тотальним окупантом так, як залишили їх і інші українські організації. Тим кадрам і тій боротьбі українського народу треба давати моральну, матеріяльну, а зокрема політично-дипломатичну піддержку й допомогу. Завданням і обов'язком української політичної еміґрації є повести на міжнародньому форумі акцію і переконати західній світ і міжнародні чинники, що український нарід змагається і веде криваву і жертвенну боротьбу з московсько-большевицьким окупантом саме за привернення суверенности Української Соборній Державі, яку йому знищила Москва, і що український нарід тієї боротьби не припинить, поки не осягне свою мету. І так довго не буде миру на Сході Европи, а може й поза ним, як довго український нарід буде поневолений.

Цю піддержку і допомогу і цю політично-дипломатичну акцію українська еміґрація мусить вести суцільним фронтом, в який мусять бути включені всі самостійницькі сили, без уваги на світоглядові й ідеологічно-програмові різниці. Бож тут ідеться не про реалізацію тої чи тої програми, а про здобуття держави, щоб могти примінити й реалізувати ту чи ту програму, про яку буде рішати нарід у суверенній державі, якому ніхто не може й не має права накинути самовільно чи силою сякого чи такого ладу, устрою і форми його держави.

Не сміємо допустити до повторення тих промахів, які існували у нас в минулому, починаючи 1917 роком, коли на міжнародньому форумі виступали кілька українських дипломатичних місій чи представництв, які своїм суперничанням дезорієнтували цей міжнародній форум, що у висліді спричинювало невдачі всіх місій. Історія повинна нас дечого навчити.

Українська визвольна політика і дипломатична акція, якщо вона має принести успіхи, мусить бути ведена суцільним фронтом і керована одним центром так, як взагалі керується державними справами. Від такої постановки справи можна відступити лише тоді, коли виявиться, що не всі йдуть лінією національно-державної рації чи йдуть врозріз з тим, за що ведуться визвольні змагання і кривавиться нарід. Тоді і лише тоді є оправдана сепаратна політично-дипломатична акція на міжнародньому форумі.

Подібна ситуація існувала між двома світовими війнами, коли ПУН і ОУН змушені були вести окрему визвольну політику і дипломатичну акцію. В другій світовій війні і по ній обставини основно змінились і виникла зовсім інша і нова ситуація, а з нею й інші вимоги, труднощі й можливості. Тому не могло бути й сумнівів, що в тій новій ситуації треба організувати суцільний фронт всіх самостійницьких сил народу з одним керівним центром для дальших визвольних змагань, а зокрема для політично-дипломатичної акції на міжнародньому форумі. Тим часом, на внутрішньому відтинку української політичної еміґрації в 1945 році позначилися явища, які не залишали сумнівів, що дехто не узгляднює тих нових вимог і йде повз них мимо, в протилежному напрямі.

З Ваймару дійшли відомості, що осілий там Заступник Голови Директорії і Головного Отамана сл. п. Андрій Миколаєвич Лівицький, не порозумівшись з існуючими та реально і активно так в Краю, як і на еміґрації діючими політичними організаціями ОУН і ОУНСД-ОУНР, зорганізував уряд УНР, який почав свою діяльність. Дехто з членів того новоствореного уряду і з його оточення пояснював і виправдував цей непродуманий крок тим, що — мовляв — перемогли демократичні альянти, тож прийшла «коньюнктура» для діяння демократичного Уряду УНР. Автори і речники тієї «коньюнктури» (яка у декого з них і сьогодні покутує) забули при тому про дві основні речі, а саме: поперше, про те, що для чинників, середовищ чи організацій, які ведуть активну визвольну боротьбу власними силами і силами народу, «коньюнктура» є постійно при всіх ситуаціях незмінна і не проминаюча, байдуже на уклад сил на міжнародньому відтинку, а твориться чи міняється вона лише для тих, хто орієнтується на чужосторонні чинники, а подруге, що ті демократичні альянти, на яких орієнтувався новостворений Уряд УНР і очікував від них «коньюнктури», були в тісному союзі з тотальним окупантом України, СССР, якому насильно видавали українських полі-

тичних еміґрантів, не розглядаючи, хто з них демократ, а хто не демократ, і що тому всьому треба суцільним фронтом протиставитися. Організатори Уряду УНР, в захопленні своєю уявою «коньюнктури», тих двох основних і кардинальних питань не взяли до уваги і забули про консолідацію всіх власних сил народу.

Подібні, хоч іншого порядку, відомості про сепаратні акції доходили про ОУНСД-ОУНР під керівництвом п. Степана Бандери, які також вважали, що вони одинокі є речниками визвольних змагань і «воюючої України», забуваючи, що то не є роки 1940-41, коли то й розкол в ОУН можна було без надуми і розважности зробити, й українських соціялістів і демократів заманити в орбіту і русло своєї діяльности та що ситуація так в Краю, як і на еміґрації, а зокрема на міжнародньому форумі, виглядає зовсім інакше, як вони того хотіли б і собі уявляють.

Не враховуючи тої нової дійсности і нових вимог, це середовище ОУНР-УГВР, не порозумівшись з іншими організаціями, почало в Авґсбурґу організувати Центральне Представництво Української Еміґрації, яке поза правною і матеріяльною допомогою, поставило собі також політичні завдання.

Інакше оцінював дійсність і ситуацію та вимоги для продовжування визвольних звагань і політично-дипломатичної акції на міжнародньому форумі Провід Українських Націоналістів на чолі зі своїм Головою, полк. Андрієм Мельником. ПУН ясно усвідомлював собі, що «коньюнктура» для української визвольної справи на міжнародньому форумі, конкретно — у західніх альянтів, які є в тісному союзі з тотальним окупантом України, СССР, — є крайнє несприятлива і що на тому форумі треба буде здобувати позиції власними силами самих українців. Тим самим це вимагає упорядкування відносин на внутрішньому відтинку так у питанні Краю, як і еміґрації, і створення суцільного фронту всіх українських самостійницьких сил з одним керівним центром, зокрема для виступів перед зовнішнім світом.

Питання, чи навіть проблема, досить складна, беручи до уваги дотеперішні і теперішні взаємні упередження і суперечності, щоб не сказати — ворогування поміж поодинокими середовищами, організаціями й партіями. Як вихідну засаду до розв'язання того складного питання взято принцип власних сил народу. Відповідно до такої дійсности, ситуації і засади треба було діяти, і то негайно.

2. травня 1945 р. Голова ПУН полк. Андрій Мельник вислав до державного Секретаря ЗДА і голови міжнародньої конференції в Сан-Франціско Едварда Р. Стетініюса телеграму наступного змісту:

> «Дійшло до мого відома, що Україна є допущена на Конференцію. Українські патріоти можуть бути хіба тільки вдоволені з приводу визнання нашій країні права участи в міжнародньому житті. Воєнні умовини не дають змоги порозумітися з іншими українськими політичними групами відносно цієї події. Однак я не сумніваюся, що моя ініціятива та моя постава — знайдуть їх повну згоду. Тому я дозволю

собі звернути увагу Вашого Зібрання, що делеґат уряду Совєтської України, хто б він не був, ніяк не заступає ідей і аспірацій Української Нації. Я можу висловити тільки свій жаль, що нагода виступити на міжнародньому форумі не може бути використана Україною національною, яка під большевицьким режимом і російським панованням є зведена до мовчанки, та не має змоги виявити правдивого українського голосу».

Для захисту і організації української еміґрації, ПУН і ОУН в порозумінні з достойником УАПЦ, Архиєпископом Мстиславом поробили заходи перед американським, англійським і французьким військовим командуванням, вручаючи їм відповідні меморандуми, з позитивними вислідами. Рівночасно ПУН на чолі з Головою полк. А. Мельником поробив заходи до солідаризації, чи консолідації, всіх українських самостійницьких політичних сил і створення одного керівного центру. З тією метою, в червні 1945 року, заходами ПУН видано публікацію п. н. «Дійсність і наші завдання». В тій публікації автор цих рядків дав огляд дійсности, в якій опинилась українська справа, та намітив завдання української еміґрації так на відтинку суспільно-громадському, як і політичному, пропонуючи створення одного керівного центру — Української Національної Ради, в якій мали б бути заступлені всі українські самостійницькі політичні середовища, Українські Церкви, і суспільно-громадські установи, узгляднюючи при тому й Центр УНР, в особі Заступника Голови Директорії і Головного Отамана УНР. Питання порозуміння між ВУНРадою і УГВРадою та створення одного Революційного Визвольного Центру (РВЦ), започатковане в Братиславі зимою 1944-45 рр., покищо залишено відкритим.

На основі тої публікації, яку передано всім заінтересованим, та в порозумінні з Заступником Голови Директорії і Головного Отамана УНР, сл. п. Андрієм Миколаєвичем Лівицьким, Голова ПУН полк. Андрій Мельник окремим листом запросив на 9., 10. і 11. серпня 1945 р. до Бад Кіссінґен на нараду Заступника Голови Директорії А. М. Лівицького і представників ОУН, ОУНСД-ОУНР і СГД. На нараду прибули всі запрошені, за вийнятком п. Степана Бандери чи представників ОУНСД-ОУНР. Ця нарада, на жаль, не дала бажаних вислідів. Засильно ще виявились згадані вже взаємні упередження і суперечності, зокрема між Центром УНР і СГД, при чому й ОУН мала поважні застереження до вимог Центру УНР, так як представники Центру УНР мали застереження до проєкту ПУН-ОУН. Тим не менше учасники наради визнали потребу консолідації і одного спільного центру і рішили це питання дальше розглядати і студіювати, щоб згодом, коли зайде потреба, відбути чергову нараду, що й зазначено в письмовій формі. Про вислід тої наради ПУН видав в серпні 1945 р. окрему публікацію п. н. «На шляху до солідаризації».

Не залишалось жодних сумнівів, що до повної консолідації і створення одного спільного керівного центру треба буде йти етапами і що таким першим етапом і була нарада в Бад Кіссінґен

9., 10. і 11. серпня 1945 р. Тим часом до Европи приїхав о. д-р Володимир Кушнір з Канади і за його ініціятивою в березні 1946 р. відбулась у Франкфурті н/М. чергова нарада представників політичних угрупувань і середовищ, на якій створено т. зв. Контактну Комісію. Це був другий етап на шляху до консолідації.

Третім етапом на тому шляху був Координаційний Український Комітет (КУК), покликаний цією ж Контактною Комісією у квітні-травні 1946 року, який працював понад два роки, тобто до часу створення УНРади. В тому третьому етапі так в КУК, продовж його діяльности, як і поза ним, в частих розмовах поміж представниками поодиноких середовищ і організацій чи угрупувань, усувались упередження і суперечності та кристалізувались погляди на черговий етап консолідації і створення одного спільного Центру.

У висліді наступив четвертий і остаточний етап, за якого створено Комісію реорганізації державного Центру УНР, що її з доручення Заступника Голови Директорії і Головного Отамана сл. п. Андрія Миколаєвича Лівицького очолив сл. п. проф. Ісаак Мазепа, яка довела до створення Української Національної Ради і реорганізації Державного Центру Української Народньої Республіки. До Української Національної Ради вступили всі тоді існуючі й діючі українські самостійницькі партії й організації, за вийнятком Союзу Гетьманців Державників (СГД).

Консолідація і створення Української Національної Ради, в якій взяли участь всі українські угрупування, за вийнятком одного, в українському політичному житті стала великою подією, яку українське громадянство належно оцінило й прийняло з вдоволенням, а навіть захопленням. ПУН і ОУН не мають найменшого наміру монополізувати собі заслуг в преведенні і завершенні консолідації УНРади, бо в тому великому ділі мають заслуги й інші угрупування, а навіть поодинокі особи. Але факт залишається історичним фактом, що всупереч протилежним тенденціям інших деяких угрупувань і середовищ, про що вгорі згадано, ініціятором консолідації і її промотором були ПУН і ОУН, що своєю ключевою позицією в українському політичному житті і визвольних змаганнях та активній боротьбі українського народу заважували на перебігу і вислідах консолідації та мають лев'ячу частку заслуги у створенні Української Національної Ради й реорганізації Державного Центру УНР.

Тому то ПУН і ОУН, з тої ж самої позиції і з неї випливаючої відповідальности, зберігає консолідацію з одним спільним керівним центром, яким сьогодні є Державний Центр УНР з Українською Національною Радою на чолі, в глибокому переконанні, що вона відповідає вимогам національно-державної рації і є запорукою успіху визвольних змагань за привернення суверенности Українській Соборній Державі власними силами народу. Якщо б мало бути інакше, то тоді не залишилося б сумніву, що за

національно-державну рацію і її успіх треба б заплатити консолідацією і спільним керівним центром.

Участю в консолідації і УНРаді та в працях Державного Центру УНР жодна партія і організація, а в тому й ОУН в нічому не уступили з своїх ані світоглядово-ідеологічних засад, ані з політично-програмових настанов, ані не обмежені в їх поширюванні і популяризації в народніх масах. Ці засади і настанови не були і не можуть бути предметом розгляду консолідації, якої завданням є усуцільнення українських самостійницьких сил для продовжування визвольних змагань з одним центром, яким на сьогодні є реорганізований Державний Центр УНР з УНРадою на чолі. Всі учасники консолідації і УНРади мають повну свободу в ширенні і популяризації своїх світоглядово-ідеологічних засад і політично-програмових настанов так, як і ведення революційно-бойової акції на Рідних Землях, якщо лише мають до того спроможності. Так само допустима є взаємна ділова критика тих засад і настанов між учасниками консолідації і УНРади. А практична реалізація тих засад і настанов можлива буде щойно на рідних землях по привернені суверенности Українській Соборній Державі сконсолідованими силами народу, коли він зможе свобідно виявити свою волю і заявитись за тими засадами і настановами та згідно з ними рішити про устрій і лад у своїй суверенній державі. І в такій постановці узмістовлюється національно-державна рація і зрілість та народовладність.

IV.

У визвольних змаганнях за політичну самостійність взагалі, а українських зокрема, мусимо відрізняти і враховувати два основні, взаємно доповняльні елементи, а саме, революційно-бойову акцію (байдуже на форми й методи) та політично-дипломатичні заходи. Хоч, як сказано, ті два елементи взаємно себе доповнюють, проте, виходячи з засади власних сил народу, вагу і наголос мусимо ставити на революційно-бойову акцію на Рідних Землях. Ця акція, поза тим, що турбує ворога-окупанта і наносить йому шкоду, революціонізує і держить в надії і напрузі та мобілізує духово й фізично народні маси, які в поготівлі вижидають вирішного зудару і розплати з ворогом. Без такої акції нарід попав би в зневіру, що демобілізувало б його духово, а за тим і фізично, та став би безвільним знаряддям окупанта, як це було в XIV-XVI століттях, аж козацтво дало поштовх до успішних змагань і визволення, або, як це було в XIX столітті, аж Шевченко «збудив окрадену» Україну, а щойно революція 1917 року зактивізувала і штовхнула до боротьби з ворогом, яку програно, бо все ж таки самих слів Шевченка, хоч як вони були цілющі і громогласні, виявилось замало, щоб підготовити і змобілізувати нарід до боротьби за свою самостійну державу. Безперечно, що така революційно-бойова акція при тому жорстокому режимі

окупанта потягне за собою немало жертв найкращих синів і доньок України, але напевно не стільки, скільки падає жертвою на різних колимах і воркутах, чи впало голодом в тридцятих роках. Зрештою, така акція є одиноким арґументом в політично-дипломатичних заходах на міжнародньому форумі, які без такого арґументу, що народ хоче волі і бореться за неї не то що не мали б успіху, але не мали б рації існування, бож у міжнародній політиці ще ніхто ніколи не піддержував нікого «голіруч», «на слово», задля «справедливости», хоч би й як тісно «споріднений ідеологічно», й хоч би при найбільшій «коньюнктурі» на цю ідеологію, хіба лише, щоб використати для власних інтересів, як це ми часто зустрічали й зустрічаємо й сьогодні в т. зв. «психологічно-холодній війні» з рівночасними пропозиціями «коеґзистенції» чи іншим «непередрешенством». Того не розуміють чи не хочуть розуміти наші деякі політики, і задля браку кращого вияву себе заперечують потребу революційно-бойової акції, чим впроваджують в блуд суспільну опінію і міжнародні чинники та даються часом «вманеврувати́ся» в цю «психологічну холодну війну» на звичайні послуги, роблючи тим шкоду не лише визвольним змаганням, але й українській справі в цілому.

ПУН і ОУН, належно оцінюючи значення і вагу революційно-бойової акції в Краю й ведучи її там активно, ініціювали і робили заходи консолідації всіх революційно-бойових сил і створення одного Революційного Визвольного Центру (РВЦ), який керував би революційно-бойовими силами і акціями. Як вже в попередніх уступах сказано, ПУН в грудні 1941 року, за німецької окупації України, коли не було можливостей для інтенсивніших заходів на міжнародньому форумі, але зате розвивалась революційно-бойова акція проти обидвох окупантів, яка вимагала координації дій і керівництва одним центром, заініціював і поробив заходи створення такого центру, п. н. Українська Верховна Рада (УВР), яка мала керувати не лише революційно-бойовими акціями, але й іншими ділянками українського життя на рідних землях. Як вже там же згадано, тих заходів не вдалось фіналізувати повністю, натомість створено два центри, а саме: Всеукраїнську Національну Раду (ВУНР) і Українську Головну Визвольну Раду (УГВР). Розуміється, що це не відповідає замірам і заходам ПУН і ОУН, які стреміли до створення одного центру.

Зимою 1944-45 року, в Братиславі, відбулась нарада представників ВУНРади і УГВРади з наміром створити один РВЦ або бодай наладнати координацію діяльности і праці тих двох Рад. На жаль, ті наради не довели до бажаного висліду. ПУН, в травні 1945 р., ініціюючи консолідацію політичних сил, не занедбував заходів консолідації революційних сил в одному РВЦ. Згідно з пропозицією і пляном ПУН, завданням такого РВЦ було б: довести до злиття або бодай до координації акцій революційних сил в краю, при попередньому відповідному унормуванні персональ-

них справ; вдержування безпосередньо або посередньо через відповідні організаційні чинники дотичних організацій контактів з революційними силами в краю, їх інформування, інструктування та всебічної допомоги. Окрему увагу в тому пляні присвячено взаємовідносинам між РВЦ і Державним Центром УНР чи відповідними ресортами, зокрема ресортом військових справ Виконавчого Органу УНРади. Обидва центри, згідно з тим пляном, мали б зо собою тісно співпрацювати і взаємно себе піддержувати, взаємно узгляднюючи свої окремішності, питоменності і завдання та ролі у визвольних змаганнях як на внутрішньому, так і на зовнішньому відтинках. Поза тим обидва центри мали б спільно опрацювати стратегію і тактику та пляни на час походу і вирішного зудару з ворогом-окупантом, щоб тим шляхом всі сили народу уйняти в одну систему, спрямувати в одно річище і доцільно їх застосувати так в часі, як і просторі.

В тому напрямі представники ПУН-ОУН і ВУНРади відбули з представниками ОУНР і УГВРади цілий ряд розмов. Питання консолідації революційних сил і створення РВЦ в тих розмовах було всесторонньо обговорено. В порядку продовження і фіналізації тих розмов відбулась двома наворотами, в січні і червні 1948 р. в Мюнхені, зустріч Голови ПУН полк. Андрія Мельника і Провідника ОУНР п. Степана Бандери. На жаль, і ті зустрічі не довели до бажаних вислідів, не з вини полк. Андрія Мельника, чи представників ОУН і ВУНРади (останні рівночасно і окремо відбували зустрічі з представниками ОУНР і УГВРади).

Хоч ті зустрічі не дали бажаних вислідів і наради, чи розмови, припинено, то все ж таки це питання консолідації революційних сил і створення РВЦ не перекреслено, а навпаки, визнано як актуальне для дальших розмов і студій. Продовж років 1949 - 54 відбувався ряд офіційних і неофіційних розмов і нарад; деякі з них кінчались списанням і парафованням актів договорення, але коли приходило до «ратифікації» і остаточного підписання, то представники ОУНР відмовлялись і відступали від договорення. Це питання консолідації революційних сил і створення одного РВЦ та його співпраці з відповідними ресортами ВО УНРади було двома наворотами предметом розгляду на засіданні Президії Української Національної Ради, а саме, 11. лютого 1949 р. і 9. червня 1949 р. У обидвох випадках йшлося про питання «зв'язку з краєм» і відношення Державного Центру УНР, власне Виконавчого Органу УНРади до тих організацій, які ведуть революційну акцію в краю. На першому засіданні референував це питання Керівник Ресорту Внутрішніх Справ ВО УНРади проф. М. Ветухів, а на другому засіданні Заступник Голови УНРади О. Бойдуник. Так Президія, як і Виконавчий Орган УНРади поставились позитивно до того питання і рішено доручити Керівникові Ресорту Військових Справ і Внутрішніх Справ ВО УНРади ґрунтовно простудіювати це питання і вжити заходів у напрямі переведення консолідації на тому відтинку і створення одного РВЦ, щоб

ВО УНРади, власне його відповідні ресорти, могли наладнати з тими революційними силами, чи то їх Центром потрібну співпрацю. На жаль, і ті заходи ВО УНРади не дали позитивних наслідків.

ПУН і ОУН не припиняють заходів у тому напрямі і не тратять надії, що скорше чи пізніше дійде до консолідації революційних сил і створення одного РВЦ, що є вимогою успішного ведення революційних дій так під сучасну пору, як і в майбутньому, зокрема в часі походу і вирішного зудару, щоб ті сили доцільно примінити. Не менше важною ця консолідація є й сьогодні для політично-дипломатичної акції на міжнародньому форумі. Кінець-кінців, це є практичною вимогою засади власних сил народу, які без такої консолідації і одного керівного центру будуть поділені, що може вийти ворогові на користь, а українському народові на шкоду, що вже не раз було в нашій історії. Тому це повинні взяти до уваги ті, що стоять на перешкоді такій консолідації і створенню одного РВЦ, якщо вони поважно підходять до питання засади власних сил народу і ними хотять успішно завершити визвольні змагання. Історія з погубною отаманщиною і пашківськими волостями повинна нас дечого навчити. Засада власних сил народу вимагає максимуму толерантности супроти своїх ідеологічно-політичних противників, щоб всі сили народу солідарно спрямувати проти національно-державних ворогів, зокрема в часі визвольних змагань, включно з політично-дипломатичними заходами. Бож по тому сторонньо-чужинні, чи міжнародні чинники оцінюють політично-державницьку зрілість даного середовища чи народу і рішають — дати чи не дати піддержку у визвольних змаганнях.

V.

Коли б ми зробили перегляд і підсумок організації власних сил народу й консолідації тих сил, то мусіли б ствердити великий осяг, в порівнянні з станом, який існував в 1917-20 роках і між двома світовими війнами по 1918 рік включно. Але, коли ми ґрунтовно проаналізуємо цей сьогоднішній стан і порівняємо його з вимогами й потребами для продовжування визвольних змагань чи то на відтинку внутрішньому чи зовнішньому, а зокрема вимогами майбутнього походу і вирішного зудару, то, на жаль, доводиться ствердити великі недоліки. Ці недоліки ми мусимо за всяку ціну усунути, якщо ми хочемо успішно протиставитися різним спротивам і наступам зі-зовні та переможно завершити наші визвольні змагання.

Зупиняючись над тими недоліками і не вдаючись у подробиці, доводиться ствердити два основні, з яких випливають інші, недоліки, а саме: що дотепер не завершено консолідації всіх українських самостійницьких політичних сил, а другий, — що дотепер не вдалось створити одного Революційного Визвольного

Центру і сконсолідувати в ньому всі українські революційно-бойові сили, що організовано ведуть сьогодні революційно-підпільну акцію в Україні. З тих двох основних, послідовно й неминуче випливають дальші похідні недоліки так внутрішнього, як і зовнішнього порядку, так організаційного, як і ділового, так політичного, як і дипломатичного, так революційно дійового, як і підготовчого на час походу, так, зрештою, психологічного, як і жертовно-допомогового зо сторони широких кіл українського громадянства на еміґрації.

Де ж причини тих двох недоліків?

Першою причиною є те, що не у всіх перемогла, на ділі, засада власних сил народу. І то не лише у тих, що залишились поза консолідацією, але й у декого з тих, що є в системі консолідації. Дається запримітити, що деякі політичні угрупування говорять і пишуть про власні сили народу, але при тому думають про себе чи своє угрупування, як одинокого, а навіть виключного речника і репрезентанта тих сил, чи, як вони кажуть, «воюючої України». Вслід за тою «одинокістю» і «виключністю», замість консолідуватись в одному центрі, намагаються гуртувати інших навколо себе, а коли це не вдається, тоді «непослушного» поборюють.

Другою причиною є т. зв. «коньюнктура». Деякі політичні партії думають, що для них, і лише для них, настала «коньюнктура», і то ніде інде, як лише на міжнародньому форумі. Ми вгорі вже про це згадували. І замість консолідувати чи завершувати консолідацію власних сил народу і на них опирати визвольні змагання, вони орієнтуються на ті «коньюнктурні» міжнародні сили і на них задумують опирати визвольні змагання.

Третьою причиною, яка випливає з двох попередніх, є т. зв. «коаліція». Дехто, уважаючи себе «речником» і «репрезентантом» сил народу, або інші, що на них прийшла «коньюнктура», ніби й говорять і пишуть про консолідацію, а навіть включені в неї, намагаються творити «коаліції» навколо себе з кимсь проти когось. Ця постійна погоня за «коаліцією», як вислід двох попередніх причин недоліків, психологічно, а з тим і організаційно-ділово створює задушливу і нестерпну атмосферу, яка й відштовхує декого від консолідації й не дає можливости ані її завершити, ані створити РВЦ, а до того деколи спричинює й кризи. Говорити й писати про власні сили народу і потребу їх консолідації, а залишатись поза її межами чи, будучи в її рядах, ціною незгоди, чи навіть кризи всередині, йти на «коньюнктурні» «міжнародні осяги» або лаяти і поборювати одного партнера з консолідації і намагатись творити «коаліцію» з іншими — це доказує несерйозність в підході до визвольних змагань і до преважливого питання власних сил народу в тих змаганнях.

Ми всі мусимо пам'ятати, що товчком до консолідації і одного керівного центру були два основні моменти, а саме — опертя визвольних змагань на власні сили народу, і другий — пов'язан-

ня традиції державного будівництва з 1917-20 років з сучасними визвольними змаганнями. Перший момент наказував всі українські сили народу сконсолідувати в Українській Національній Раді, а другий момент, який мав виявити політично-державницьку зрілість, наказував пов'язати УНРаду з Урядом УНР, як останнім сувереном Української Держави, і його реорганізувати, визначуючи в так реорганізованому Державному Центрі ролю і функції УНРади, як парляменту, чи, як сказано в «Тимчасовому законі про реорганізацію Державного Центру», «тимчасового народнього законодатного представництва», не перерішуючи майбутнього «устрою Української Держави», який «встановлять» щойно «Установчі збори, вибрані на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування на звільненій від окупації українській національно-державній території», як сказано в Статті 2-гій того ж «Тимчасового закону». Ця стаття мала дати і дає можливість включитися в консолідацію і УНРаду так республіканцям і монархістам, як і взагалі всім українським самостійницьким політичним силам, без уваги на їхні ідеологічно-програмові різниці й аспірації.

Дальше, завданням тих сконсолідованих сил було і є ніщо інше, як лише визвольні змагання і боротьба з окупантом за привернення суверенности Українській Соборній Державі. З того випливає ясно, що консолідація є великою внутрішньою «коаліцією» українських сил проти зовнішнього ворога-окупанта. І тут, в тій консолідації чи «великій коаліції» в УНРаді чи Державному Центрі немає місця і не може бути якоїсь вужчої «коаліції» одних партій проти інших, бож, поперше, це противиться консолідації, а подруге, всі вони мають різні ідеологічно-політичні програми, яких узгіднити ніяк не можна й немає потреби, але всі вони мають у визвольних змаганнях одні й ті самі завдання і одну й ту саму мету, задля яких сконсолідувались. І всі сконсолідовані партнери мають однакові інтереси, завдання, права, обов'язки і відповідальність. І всяка вужча «коаліція» когось задля чогось чи проти когось (бож такий задум всякої коаліції) на форумі чи в сьогоднішній системі Державного Центру є зайва, а навіть шкідлива, бо противиться засаді власних сил народу і може знівечити консолідацію. І як довго сконсолідовані в УНРаді партнери того не зрозуміють і не усвідомлять собі, так довго в Державному Центрі буде напруження і задушлива атмосфера і крайнє небажані кризи.

Всі партнери мусять розглядати і вирішувати всі питання так внутрішнього, як і зовнішнього порядку сконсолідовано, а не в «коаліції» одних, залишаючи на боці і без уваги інших. В тому й рація консолідації у відрізненні від коаліції. Коаліція партій є зрозуміла і допустима в самостійних державах, яку й практикують поодинокі партії у висліді виборної парляментарної більшости чи меншости, щоб з допомогою коаліції мати змогу реалізувати свої партійні програми, на що в нашому випадку, в часі

визвольних змагань, немає місця, бо маємо всі однаковий інтерес, завдання та мету, які мусимо спільними силами реалізувати і осягнути.

З такими «виключностями», «коньюнктурностями» і «внутрішньо-коаліційними» тенденціями важко було б завершити консолідацію, а може й існуючу вдержати, так як важко є створити Революційний Визвольний Центр і консолідувати революційно-бойові сили. І тому ОУН, виходючи з засади власних сил народу не лише в теорії, але й на практиці, як одинокої запоруки успіху визвольних змагань, буде протиставитись всім вичисленим причинам недоліків в консолідації і буде робити всі можливі заходи, щоб ті причини усунути та вдержати і завершити консолідацію так, як вона була подумана і створена, а впоряд з тим сконсолідувати всі революційно-бойові сили і створити один Революційний Визвольний Центр.

Осип Бойдуник

Перша спроба підсумку

З хвилюванням і почуттям сповненого — в міру наших сил — обов'язку, передаємо членству ОУН і широкому загалові читачів ось цей Збірник статтей з нагоди 25-ліття ОУН, — вислід довгих місяців праці поодиноких авторів і року праці редакційної колегії.

А проте, не зважаючи на вложений труд, Збірник не позбавлений хиб і недосконалостей, з яких ми собі здаємо справу.

В Збірнику не знайде читач багатьох тем, які б мусіли в ньому бути. Деякі теми — потрактовані лише схематично. Для прикладу скажемо: не знайде читач ніякої студії про історичного значення працю ОУН на Лівобережжі під час останньої світової війни. Даремно шукатиме читач повного освітлення дії деяких референтур ПУН, повної студії про націоналістичну пресу, ширшої праці про бойову діяльність чи партизанські акції. Не знайде читач і повного списка поляглих членів ОУН. Дуже неповна збірка світлин. Лише один зразок музичної творчости націоналістичного руху (композиція О. Нижанківського до слів О. Ольжича написана спеціяльно для вшанування 25-ліття ОУН) й взагалі ніяких зразків літературної творчости цілої плеяди творців націоналістичної культури. Нема й насвітлення діяльности Культурної Референтури, що під проводом сл. п. О. Кандиби-Ольжича поклала неоцінимі ще сьогодні заслуги в ділянці духової творчости української нації. З дії суспільно-громадського сектора насвітлені лише деякі терени й то не найбільші.

Але чи можливо було дати все те, чого шукатимуть різні читачі у Збірнику, який має дати підсумок діяльности і боротьби ОУН за 25 років?

На нашу думку — це було б неможливо, навіть, коли б збільшити об'єм Збірника в багато разів. 25-ліття бо діяльність націоналістичного руху й його передової ланки — Організації Українських Націоналістів, це ціла епоха української історії взагалі, а не тільки визвольної боротьби. Кожна з тем, що знайшли своє місце у Збірнику й не знайшли його — це предмет для великих

студій багатьох авторів. Це робитимуть майбутні історики. А ми не мали наміру складати історії ОУН і то з кількох причин.

Найперше тому, що ще не прийшов час писати історію ОУН. Не лише тому, що нема змоги називати різні прізвища й аналізувати події, які все ще «йдуть». Вважаємо неможливим оцінювати з точки погляду історика те, що є власне творенням історії, але ще не історією. Адже ОУН живе і діє. Лише маленька частина її в минулому. В основному вона вся в сучасному й майбутньому, бож зір її і дія спрямовані й наставлені на майбутнє.

Є друга причина, так би мовити — особиста. Багатьох учасників подій минулого нема в живих. Вони вже не можуть занотувати «на живому» маркантних і великих чинів. Досліди ж істориків ще не закінчені, або й не початі чи то тому, що архіви ще не доступні, чи то тому, що вся ОУН наставлена на дію в сучасному й майбутньому, а не на історичні досліди. Після величезних втрат, що їх зазнала ОУН в час останньої війни й зазнає сьогодні, не можна собі дозволити на люксус виділення людей для дослідницької праці, коли вони мусять бути у вирі дії й боротьби.

Також «особисті» причини не дозволили комплектувати знимок чи то живих, чи то мертвих, — щоб не наражувати на репресії їх родин. Або — як містити знимку когось з визначних чи рядових членів, що має щастя стояти в активній боротьбі на рідних землях? А коли не міститься їх, то чи слід визбирувати надто дбайливо знимки тих що знаходяться в запіллі?

Збірник навіть не подає часто й того, що вже зібрано. Напр. не маємо змоги містити списку поляглих націоналістів не тільки тому, що праця над ним не закінчена, але й тому, що публікувати прізвища в багатьох випадках неможливо.

Не було змоги друкувати навіть готових обширних праць. Напр. окремо мусять вийти праці про партизанські дії, чи про націоналістичну пресу.

Таким чином — вважаємо цей Збірник тільки першою спробою загального підсумку дії і боротьби ОУН за 25 років. Його метою є — дати загальний (може й надто загальний) огляд, визначити рами майбутніх дослідів, майбутнього збирання матеріялу, майбутнього ряду видань... З такої точки погляду, на нашу думку, він сповняє своє завдання.

Праця редакційної колегії була можлива тільки завдяки повному зрозумінню серед широкого кола співавторів видання. Їм на цьому місці належиться щира подяка не тільки від колегії, але й від тих, які знайдуть в Збірнику цінний матеріял — факти, думки, прізвища й світлини. Вдячна їм буде й уся українська нація за допомогу в збереженні для майбутніх поколінь бодай частини даних про боротьбу Організації Українських Націоналістів, які послужать підставою для праці істориків у майбутньому.

Цей Збірник появляється завдяки жертвенності активу ОУН, який шляхом окремого оподаткування віддав до диспозиції видавництва в Парижі засоби на його видання.

Уважаючи Ювілейний Збірник причинком до історії Організації Українських Націоналістів, просимо всіх членів і симпатиків ОУН, щоб для видання чергового Збірника (з приводу 30-ліття ОУН) надсилали свої праці, матеріяли, спогади і все, що має якенебудь відношення до боротьби на рідних землях і поза ними (зокрема знимки й дані про тих, що впали) до Націоналістичного Видавництва в Европі (Париж, адреса нашої Друкарні) для доповнення і розроблення поодиноких ділянок дії та боротьби ОУН за минулі десятиліття.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕҐІЯ

З М І С Т

	стор.
Олесь Бабій: **Марш націоналістів**	5
Провід Українських Націоналістів: **Пройдений шлях**	7
Андрій Мельник: **Пам'яті впавших за волю і велич України**	17
Олександер Бойків: **Командир-Державний Муж-Творець організованого націоналізму**	43
Ю. Вассиян: **Ідеологічні основи українського націоналізму**	69
Юрій Бойко: **Ідеологія українського націоналізму**	81
Зиновій Книш: **Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування**	89
Дм. Кармазин: **Український націоналізм в УССР**	103
Микола Капустянський: **Військова підготовка ОУН**	115
Дмитро Андрієвський: **Міжнародня акція ОУН**	141
Євген Онацький: **У Вічному Місті**	167
Д-р Петро Стерчо: **Національне відродження Карпатської України**	187
Василь Шипинський: **Український націоналізм на Буковині**	213
В. Мартинець: **Українська націоналістична преса**	229
Я.Шумелда: **Похід ОУН на схід**	247
Ярослав Гайвас: **Переламовий рік**	281
Богдан Кентржинський: **На скандинавському секторі ОУН в другій світовій війні**	301
Т. Справорський: **Там, де гартувалась сталь**	331
П. К. Боярський: **Український Націоналістичний Рух і суспільно-громадський сектор**	339
Дм. Костик: **Формування нової людини**	359
Іван Кривий: **Громадська праця націоналістів в Аргентіні**	367
Ю. Коваленко: **Українське Національне Об'єднання в Німеччині**	377
Євген Мацях: **Українці в Хорватії**	393
О. Жданович: **На партизанському фронті**	405
Осип Бойдуник: **Організація Українських Націоналістів і засада власних сил народу**	421
Перша спроба підсумку	444
Світлини	
Композиція О. Нижанківського до слів О. Ольжича — «Розкрийте зіниці»	

P. I. U. F. 3, rue du Sabot Paris, 6

Михайло Селешко
член-бойовик УВО, член ОУН, секретар полковника Є. Коновальця, заступник Головного Контрольного ОУН

Олександер Бойків
член УВО, член ОУН, секретар полк. Коновальця, член ПУН

Юрій Бойко
д-р філ., професор УВУ, член ОУН, член ПУН

Українські націоналісти в летунській школі. Попереду **Михайло Мушинський**

Тиміш Омельченко
підполк. УА, співорганізатор Синьої Дівізії, довголітній Голова УНО в Німеччині

Михайло Мілько
д-р філ., член ОУН, провідник ОУН на Далекому Сході. Помер 1939 р.

Василь Федорончук
д-р прав, член ОУН, найближчий співробітник інж. М. Сціборського в ідеологічній та політичній ділянках

О. Хмельовський
д-р вет., член УВО і ОУН, провідник ОУН на Далекому Сході. Загинув із большевицьких рук

Проф. О. Неприцький-Ґрановський, Голова ОДВУ

Проф. д-р О. Нижанківський

Інж. В. Коссар,
Голова УСГ і УНО

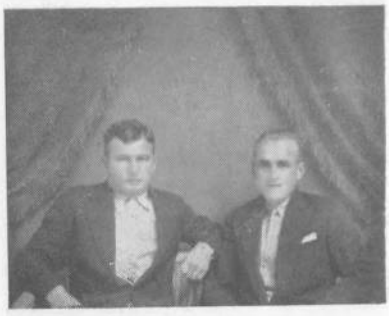
Мґр. В. Гультай
Голова УНО

Степан Федак

Юрій Кришталь
член УВО і ОУН, засуджений на кару смерти.

Р. Еіда, розстріляний німцями в 1942 році, і **О. Максимів**

Микола Ясінський
бойовик УВО і ОУН

о. прелат А. Волошин
Президент Карпатської України

Іван Рогач,
розстріляний німцями в Києві 1942 р.

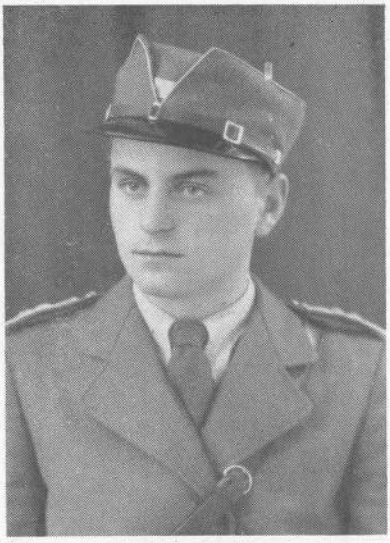
Степан Росоха
організатор «Карпатської Січі»

О. Блестів
загинув у бою з мадярами 1939 р.

Ю. Тацинець
загинув у бою з мадярами
1939 р.

Іван Кедюлич
загинув у бою з большевиками
1944 р.

Микола Кузьмик,
розстріляний німцями в Києві
1942 р.

Роман Фодчук
загинув 1942 р.

Орест Масікевич
Крайовий провідник ОУН на Буковину й Басарабію

Д-р Богдан Сірецький,
розстріляний німцями в 1941 р. в Миколаєві

Ольга Гузар
знищена большевиками

Дарія Гузар-Чемеринська,
розстріляна німцями 1942 р. в Києві

Василь Баранецький,
член ОУН, розстріляний німцями 1941 р.

Дмитро Звізда,
член ОУН, розстріляний німцями 1941 р.

Петро Олійник (сидить)
розстріляний німцями 1942 р. у Києві

Григор Байда,
член УВО і ОУН, засуджений на 5 років в'язниці, помер в 1939 р.

Олена Теліга, Орест Чемеринський, Улас Самчук у Львові 1941 р.

Перші члени ОУН в Києві 1941 р. Посередині — провідник ЦКерівництва Я. Гайвас.

Олена Теліга,
розстріляна німцями в 1942 р. в Києві

Інж. М. Теліга,
розстріляний німцями в 1942 р. в Києві

М. Сороко,
розстріляний большевиками в 1940 р.

В. Богуславський,
член ОУН, розстріляний німцями в 1942 р. в Києві.

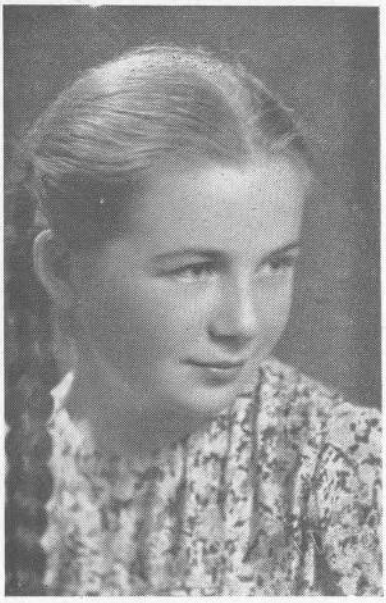
Д-р В. Яхно,
член ОУН, розстріляний німцями в 1942 р. в Рівному

А. Гарасевич,
член ОУН помер в 1947 р.

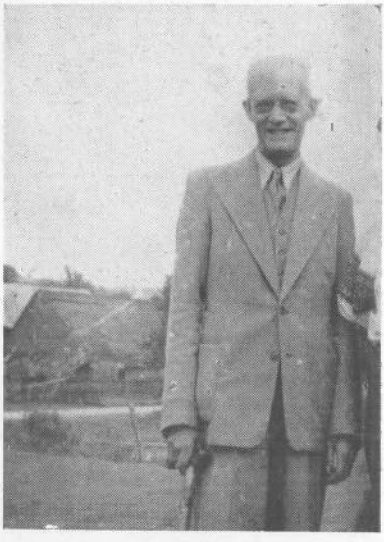
Ганна Мартинюк,
розстріляна німцями 1943 р. в Рівному

Тамара Мартинюк,
член ОУН, розстріляна німцями 1942 р. в Рівному

Вол. Стасів,
кер. інсп. ОУН, розстріляний німцями в 1943 р.

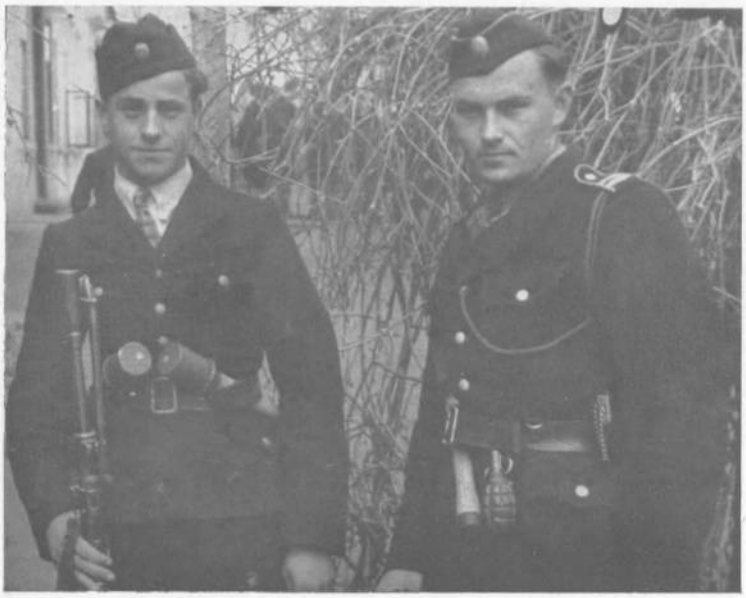
Проф. Мих. Колосівський,
член ОУН забитий в 1944 р.

Православний Собор в Житомирі. Перший хрест зправа — могила інж. М. Сціборського та О. Сеника. Сидить — інж. Троян.

Похорон братів Пришляків, що загинули в 1941 р., тіла віднайдено щойно в 1942 р.

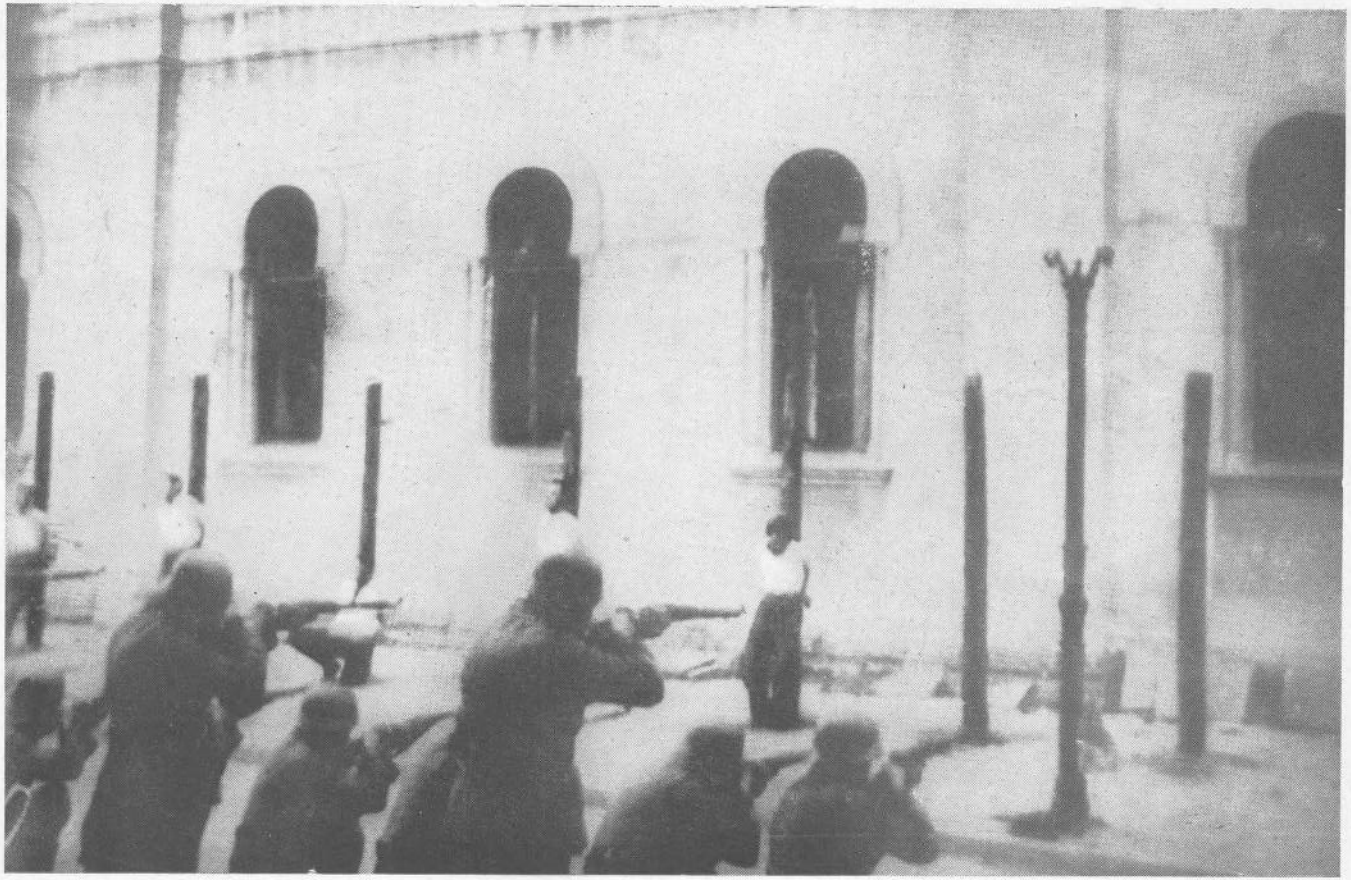
Зліва Смуглявий, загинув 1944 р., зправа командир Остап, загинув в бою з большевиками в 1948 р. на Волині.

Група повстанців 1946 р.

Група повстанців 1947 р.

Німці розстрілюють членів ОУН у Станиславові, вересень 1943 р.

Вояк УПА Петренко
згинув у бою з большевиками
1945 р.

Студенти у Варшаві 1939 р.
Зліва направо: К. Гарасчук, над ним без шапки — М. Коваль, Григір Самчук, І. Ч., В. Регей, М. Богуславський, Б. Кентржинський, М. Г. Крім двох останніх — всі згинули як члени ОУН в часі війни

Д-р Лев Хомінський,
член ОУН загинув у бою з большевиками 1945 р.

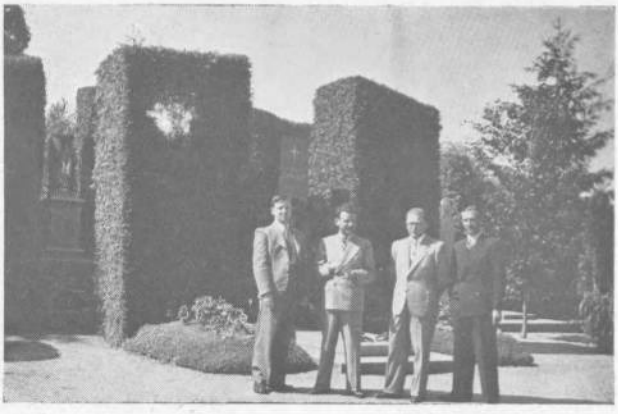
О. Бабій-Арієць,
член ОУН, загинув у бою
1944 р.

О. Власов,
член УВО і ОУН, розстріляний югосл. комуністами в 1945 р.

Василь Войтанівський і Осип Коропей. В. Войтанівський розстріляний югосл. комуністами в 1945 р.

Другий відліва М. Степчишин, четвертий — д-р Роман Стадник, розстріляні югосл. комуністами в 1945 р.

Микола Чирський,
член ОУН, помер 1942 р.

В. Панченко-Юревич,
член ОУН, помер 1942 р.

Ю. Дмитерко,
член ОУН, загинув 1944 р. у Львові

Інж. Дмитро Равич,
член ОУН, помер в 1942 р.

Інж. Юрій Соколовський,
член ОУН, загинув в 1944 р.

Володимир Кок,
член ОУН, загинув в 1944 р.

П. Заворицький,
член ОУН, помер в 1943 р.

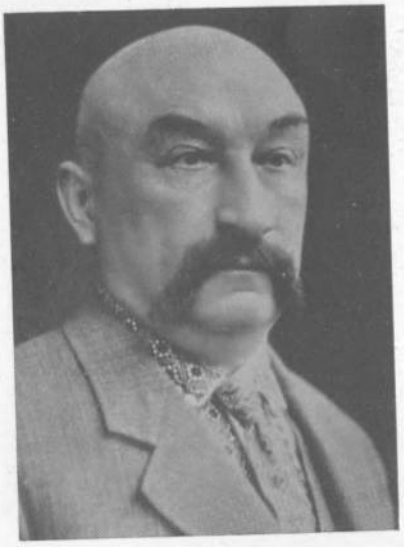
Григор Рогозний,
учасник Базару, помер 1950 р.

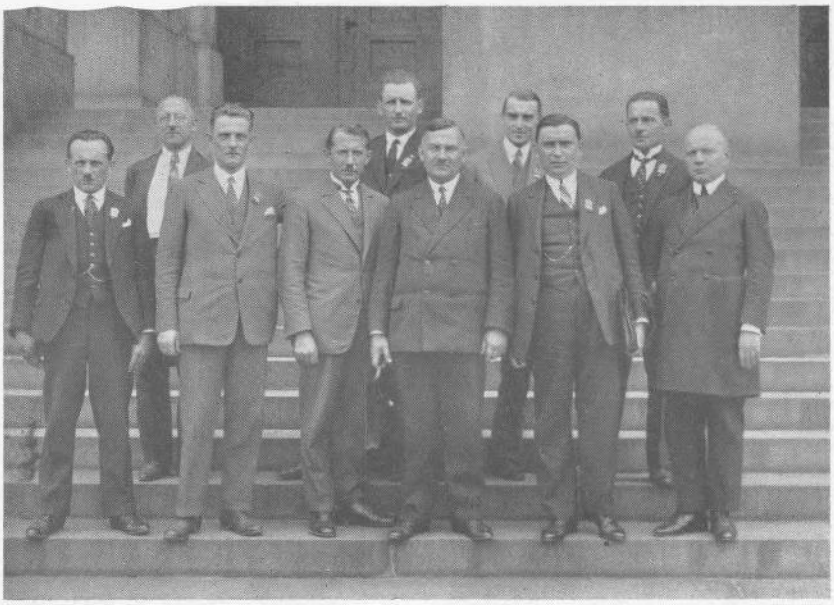
Інж. В. Починок,
член ОУН, помер 1954 р.

Володимир Патій-Шпак,
бойовик ОУН, помер 1949 р.

Інж. Юрій Коллєр,
член ОУН, помер 1953 р.

Українська Парляментарна Репрезентація на Конґресі Міжпарляментарної Унії 1928 р. в Берліні. Посередині полк. Є. Коновалець

Перенесення тлінних останків полк. С. Вітовського та чотара М. Чучмана до постійного гробівця в 1928 р. Промовляє о. прелат Л. Куницький. Перший зправа полк. Є. Коновалець; перший зліва Богдан Лепкий

Полк. Є. Коновалець в ЗДА. Наліво від Полковника М. Гайворонський, а далі М. Голинський

Полк. Є. Коновалець в Канаді. Наліво Б. Зелений, направо від Полковника В. Лазаркевич

Полк. Є. Коновалець між членами Української Стрілецької Громади в Канаді

Полковник Є. Коновалець між українцями в Саскатуні

Омелян Сеник перед першою поїздкою до ЗДА в 1936 р.

О. Сеник з членами редакції «Свобода» та членами Управи Об'єднання Українських Організацій. Перший зліва д-р Д. Галичин, третій — д-р Л. Мищуга

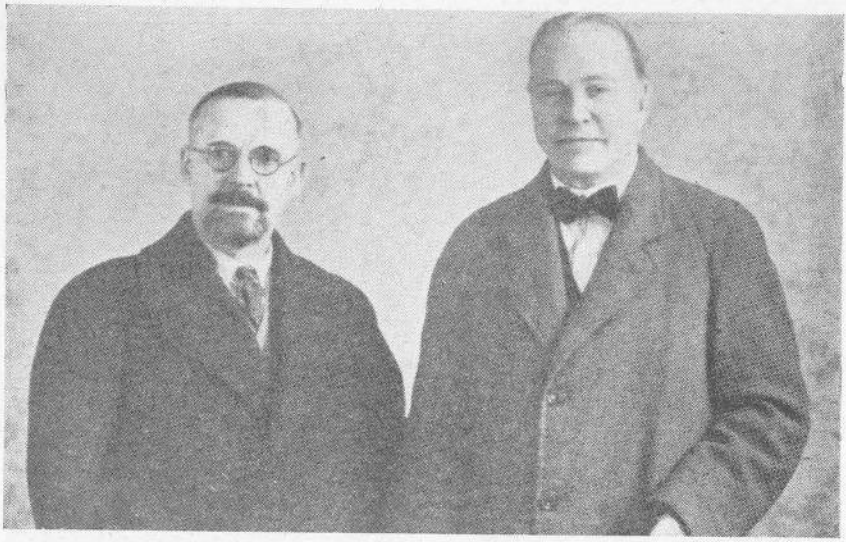
О. Сеник в Канаді на з'їзді Української Стрілецької Громади 1931 р.

Полковник Роман Сушко в Канаді 1932 р.

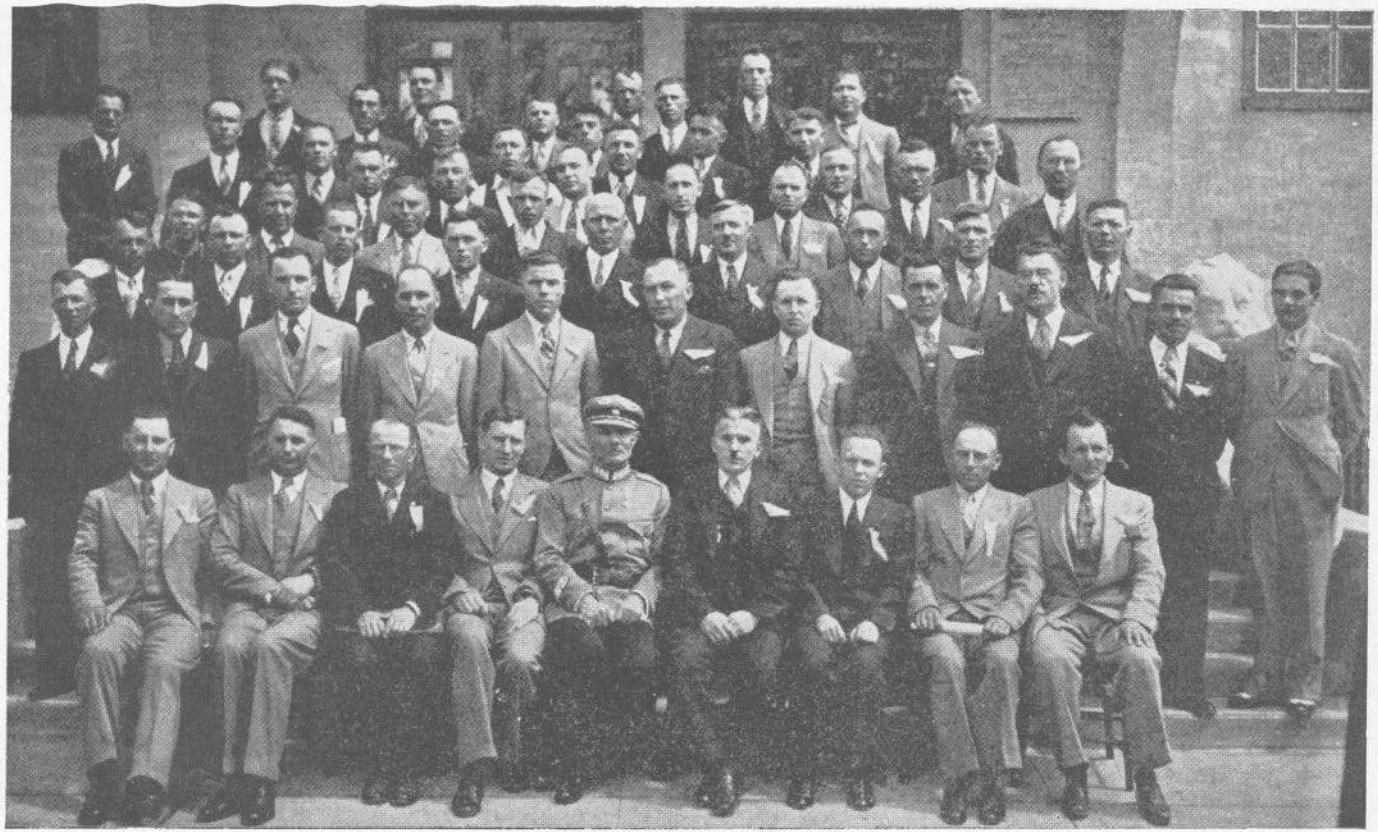
Полковник Роман Сушко в Канаді 1938 р. перед вишкільним літаком МУН «Євген»

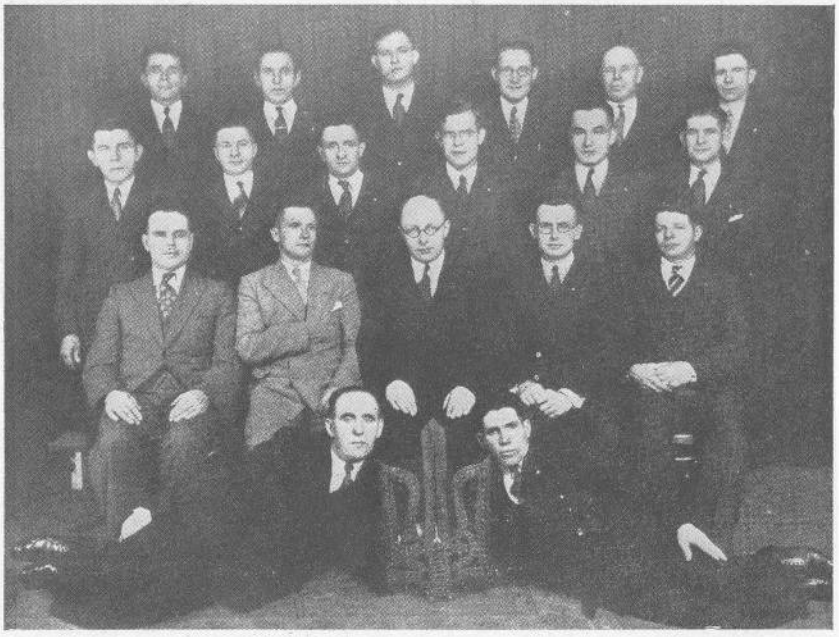
Ген. М. Капустянський з ген. канад. армії Свифтом

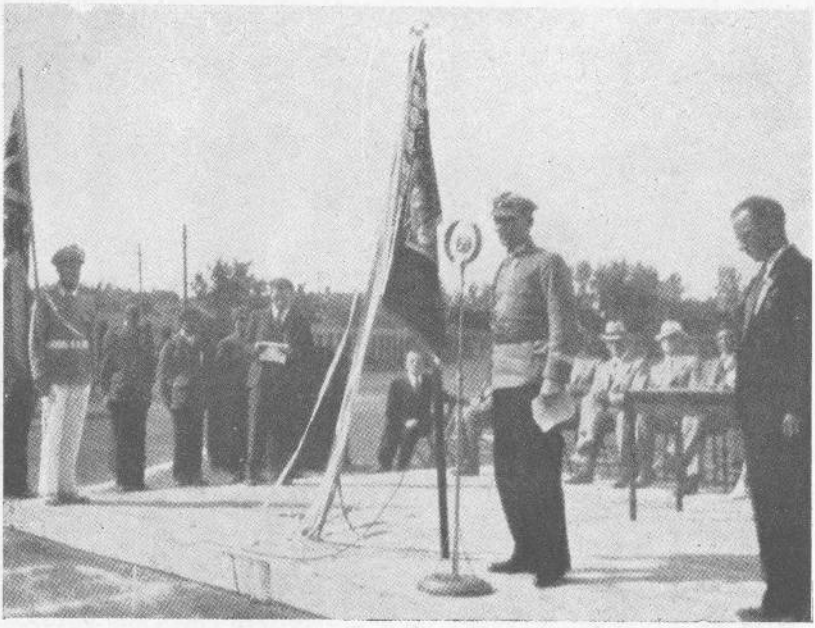
Ген. М. Капустянський між українцями Канади. Перший зправа від генерала — Б. Зелений, другий зліва — д-р Ґуляй

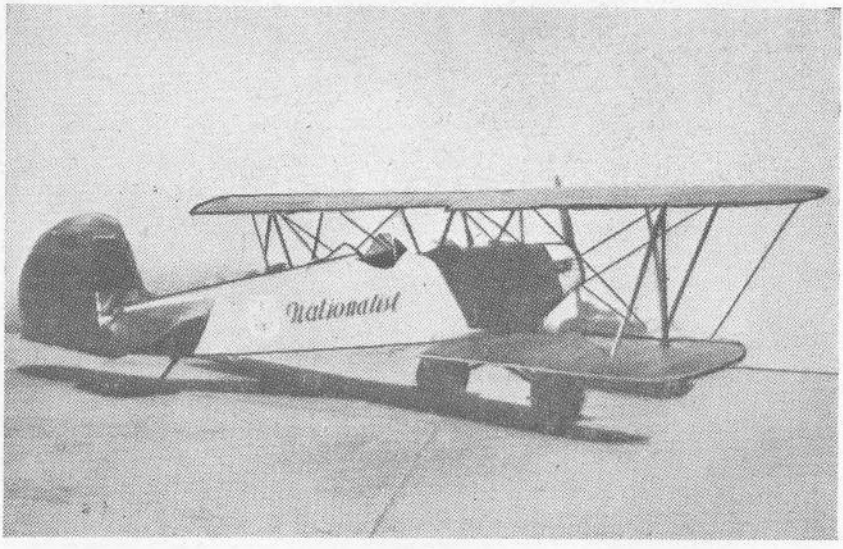
Ген. В. Курманович на Ювілейному З'їзді УСГ в Канаді

Відділ Української Стрілецької Громади в Торонті в ювілейному році

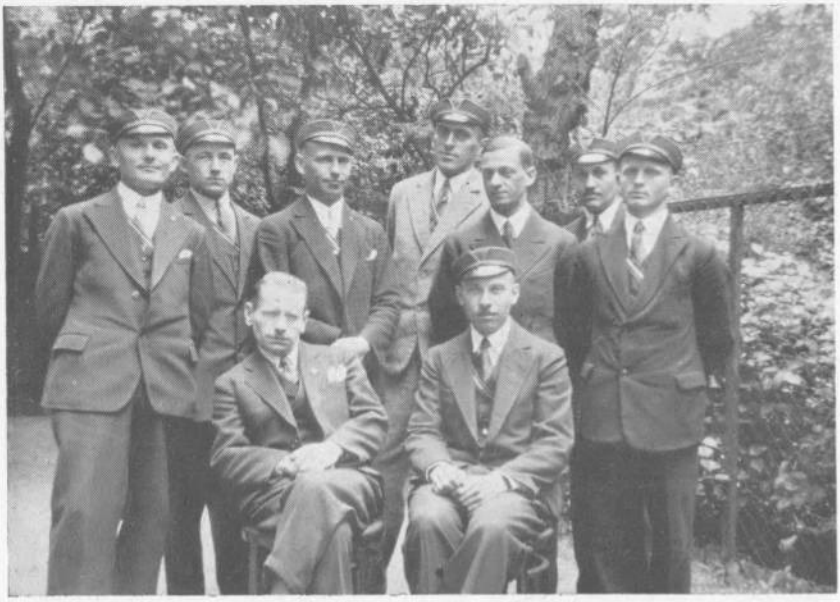
Ген. В. Курманович виголошує промову до Стрільців перед передачею прапору сот. В. Коссареві, голові УСГ

Літак Організації Державного Відродження України — «Націоналіст»

Посвячення прапору Української Стрілецької Громади в Аргентіні

Інж. М. Сціборський між українськими студентами, членами ОУН в 1932 р. в Данціґу

Пресова виставка націоналістичної організації «Далеко-східня Січ»

На пресовій конференції у фінського міністра. Ліворуч від міністра д-р Б. Кентржинський, уповноважений ПУН на Скандинавію в часі другої світової війни

Полк. А. Мельник в 1954 р. у Великій Британії

Похорон полк. Романа Сушка у Львові 1944 р., під час якого о. прелат Л. Куницький з доручення Митрополита А. Шептицького проголошує клятву на братовбивників

Ген. В. Курманович прощає від українського народу Вождя Українського Націоналістичного Руху сл. п. полк. Євгена Коновальця

Могила сл. п. Вождя Євгена Коновальця в Ротердамі

Могила Макара Кушніра

Пам'ятник полеглим за волю України

Листівка ОДВУ
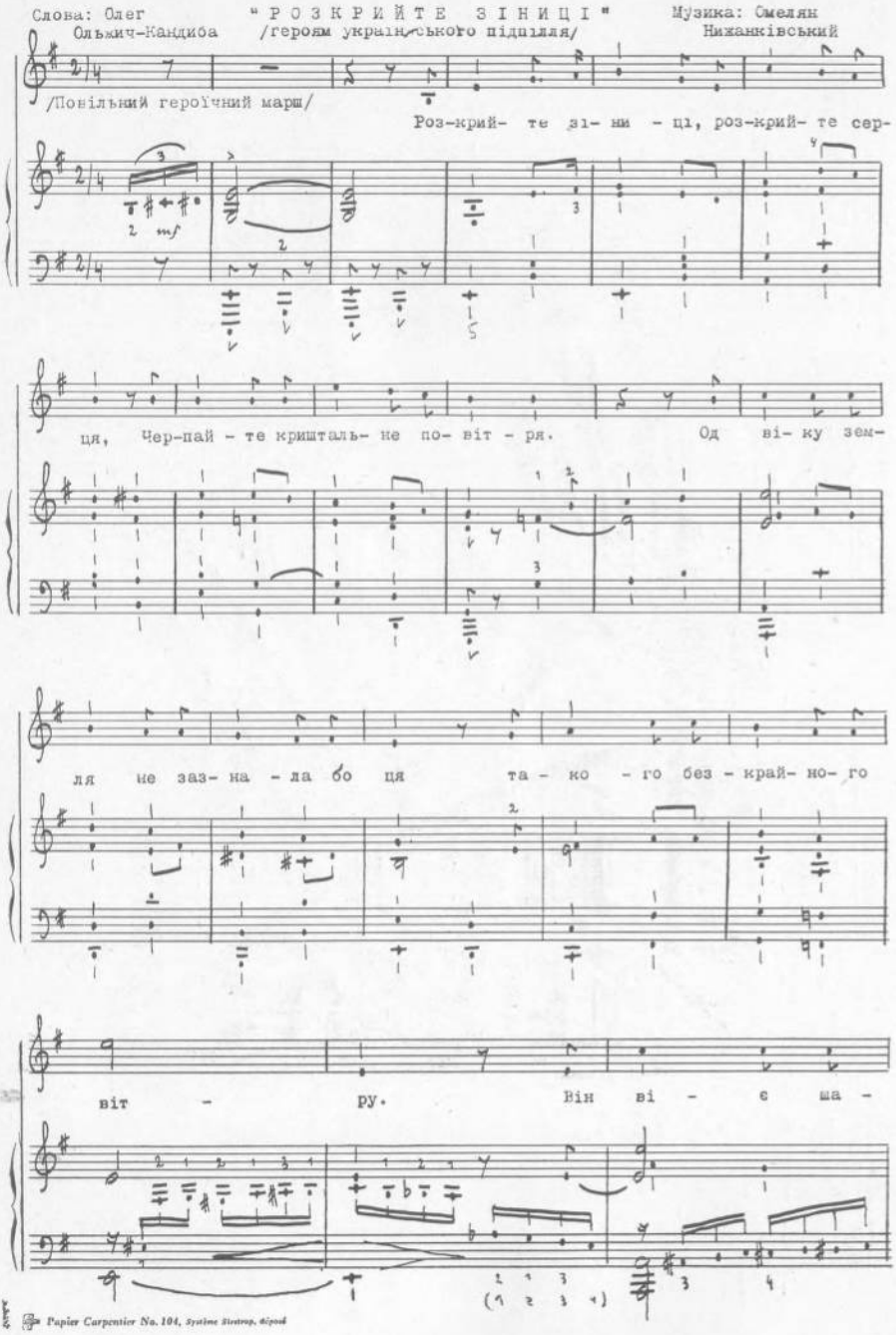

Листівка у 25-ліття ОУН, видана у Франції

Слова: Олег Ольжич-Кандиба
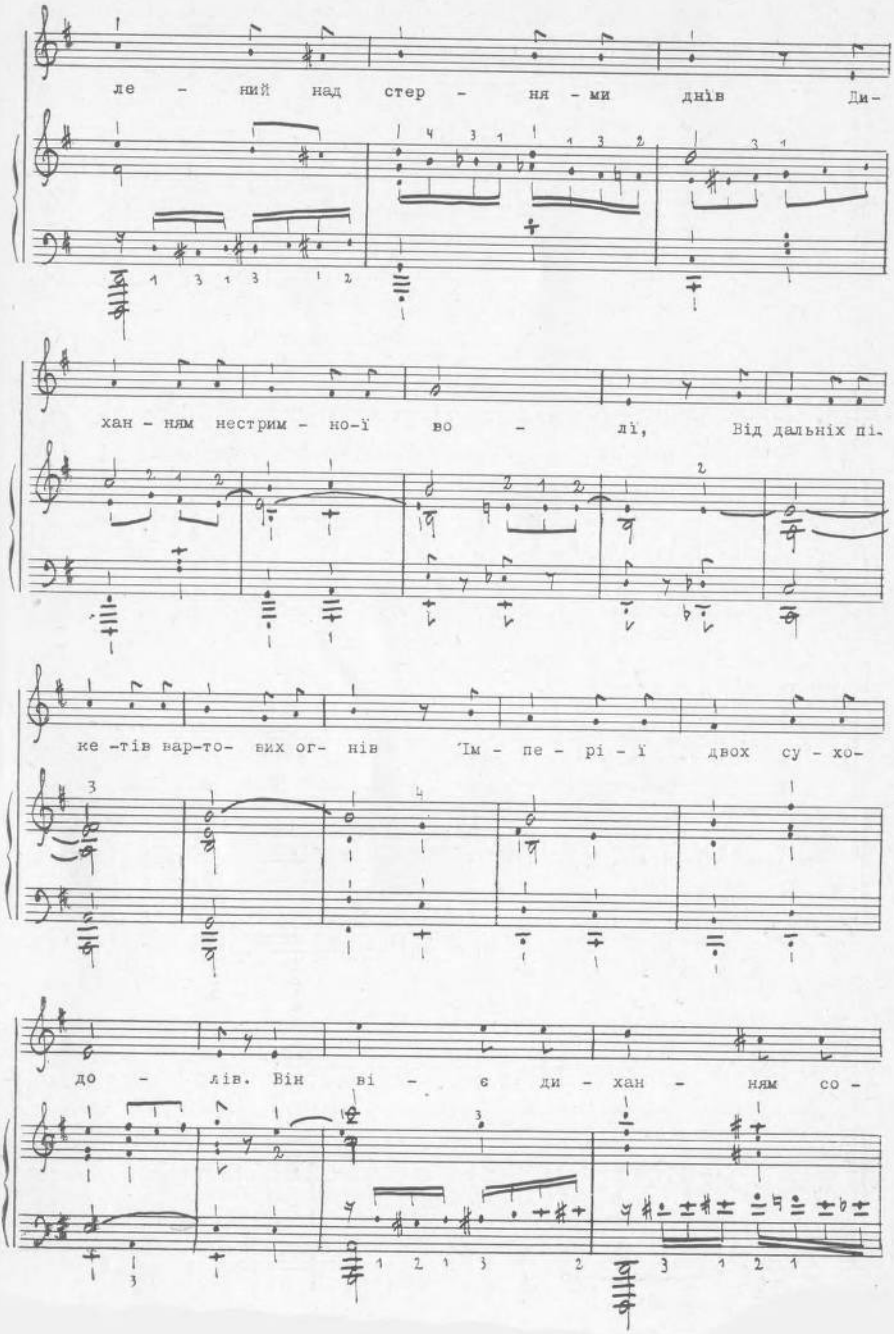
"РОЗКРИЙТЕ ЗІНИЦІ"
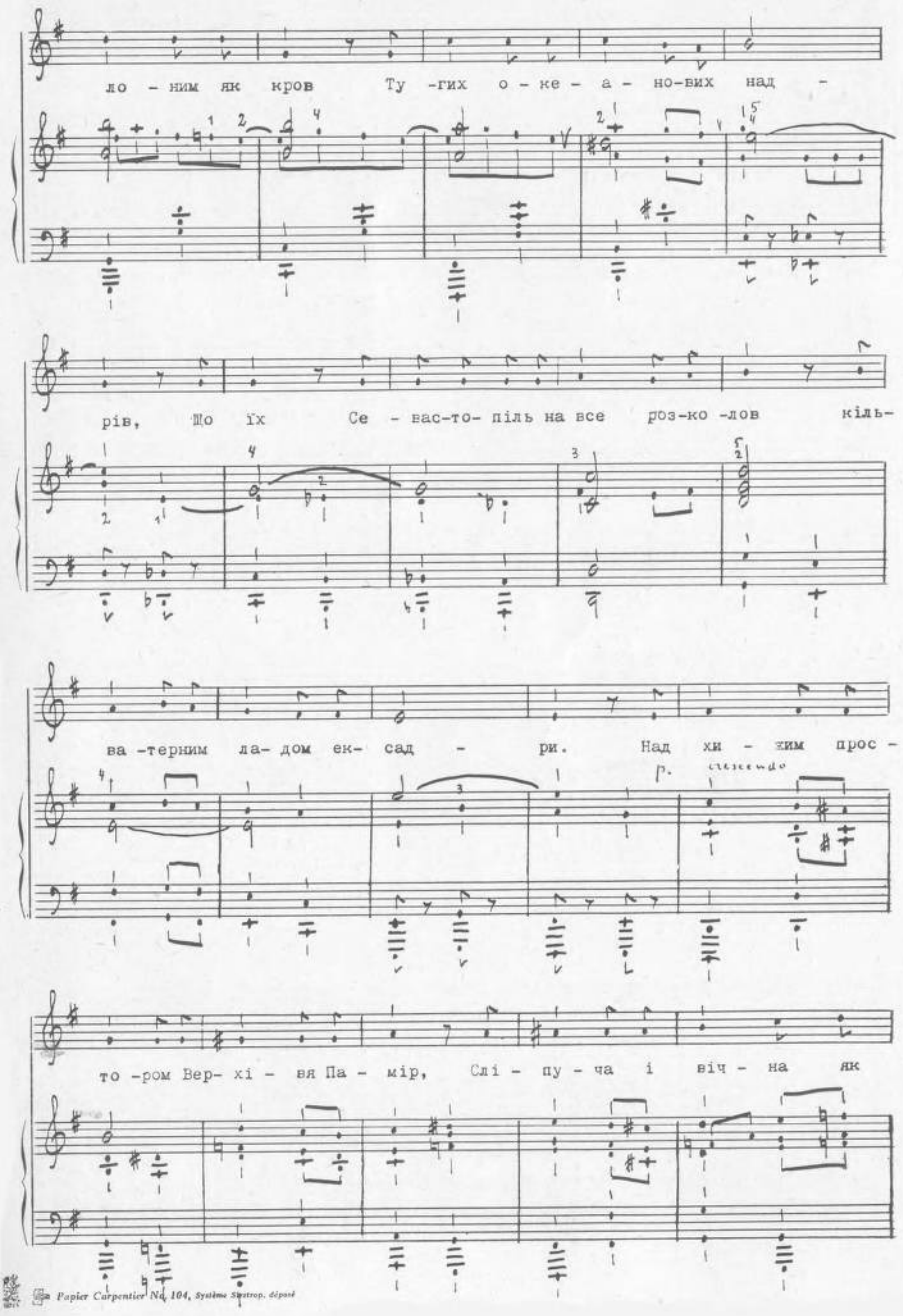
/героям українського підпілля/
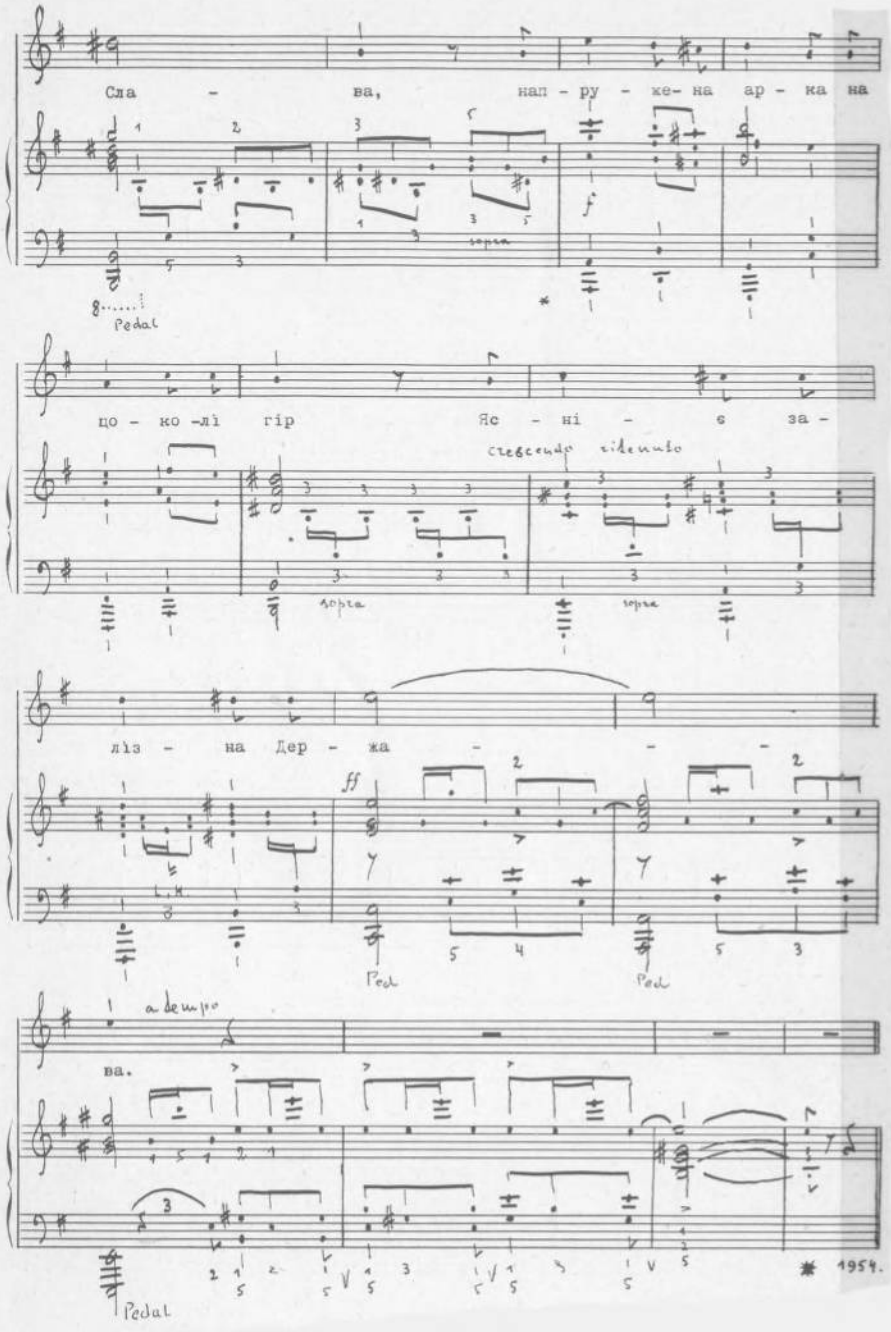
Музика: Смелян Нижанківський

Papier Carpentier No. 104, Système Steinrop, déposé

ле - ний над стер - ня - ми днів Ди-
хан - ням нестрим - но-ї во - лі, Від дальніх пі-
ке -тів вар-то- вих ог- нів Ім - пе - рі - ї двох су - хо-
до - лів. Він ві - є ди - хан - ням со -

ло - ним як кров Ту -гих о - ке - а - но-вих над -
рів, Що їх Се - вас-то- піль на все роз-ко -лов кіль-
ва -терним ла- дом ек- сад - ри. Над хи - жим прос -
то -ром Вер- хі - вя Па - мір, Слі - пу - ча і віч - на як
Papier Carpentier No. 104, Système Sextrop. déposé

Сла - ва, нап - ру - ке- на ар - ка на
Pedal
по - ко -лі гір Яс - ні - є за -
ліз - на Дер - жа - - -
ва.
Pedal
1954.

УС С
С С
У ВО
ОУ Н
У ПА